

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

LESLEY BLANCH

CENNETİN KILIÇLARI

ŞEYH ŞAMİL EFSANESİ

Türkçesi: Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

KE
TE
BE

ŞEYH ŞAMİL EFSANESİ

LESLEY BLANCH

Büyük dinî ve askeri lider "Dağıstan Aslanı" Şeyh Şamil'in ve Cennetin Kılıçlarının kusursuz hayat hikâyesi.

1834-1859 yılları arasında yaşanan Kafkas Bağımsızlık Mücadelesi'nde Dağıstan ve Çeçenistan'ın birbiriyle çatışma halindeki aşiretleri Şeyh Şamil'in karizmatik liderliğinde birleşti. Güçlerini Kafkasya'yı bağımsızlığına kavuşturma arzusundan ve imanlarından alıyorlardı. Savaşçıları siyah cübbe giyen, siyah sancaklarını dalgalandıran ve ölüm şarkıları söyleyen Müritlerin katı disiplini hem modern Batıda hem Doğuda haksızlığa karşı direnişin en asil örneklerinden biriydi.

Şamil, büyük oğlunu esir alıp St. Petersburg'a götüren emperyalist düşmanı Çar'a yıllarca meydan okudu. Çar'ın himayesinde yetiştirilen sekiz yaşındaki çocuk Rus saray hayatının ihtişamına alıştı. Gençliğinde yeniden baba yurdunun karlarla kaplı müstahkem köylerine dönüşü onu derinden sarstı.

Yaşanan kanlı ve destansı mücadelenin hikâyesini kaleme alan Lesley Blanch, acımasız dağlılarla emperyalist işgalciler arasındaki dengeyi adilce korumayı başarıyor.

Yazarın kitabı yazma serüveni tam altı yıl sürdü. Bu süreçte Rusya ve Kafkasya'da araştırmalar yürüttü. Şamil'in Türkiye ve Mısır'da yaşayan torunlarının izini sürdü.

Destansı lider Şeyh Şamil ve onun gözü kara savaşçıları günümüzde hâlâ Rusların rüyalarına giriyor.

ISBN: 978-625-7854-24-5

© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A. Ş.

ketebe.com

Ketebe Yayınları: 338

Tarih

Yayın Yönetmeni

Furkan Çalışkan

Editör

Sezai Saraç

Düzeltili

İlker Nuri Öztürk

Kapak

Harun Tan

Mizanpaj

Nilgün Sönmez

1. BASKI

Eylül 2020
İstanbul

Ketebe Yayınları

Sertifika No. 34989

Maltepe Mahallesi Fetih

Caddesi No: 6 Dk: 2

Topkapı 34010 İstanbul

Tel: 212.612 29 30

e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt

Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.

Cihangir Mah. Güvercin Cad.

No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok

Kat: 2 34310 Haramidere -

Avcılar / İstanbul Sertifika No: 44452

Tel: 212.412 17 00

Kıtabın özgün adı: The Sabres Of Paradise

Cennetin Kılıçları Şeyh Şamil Efsanesi

LESLEY BLANCH

TÜRKÇESİ

SİNAN COŞKUN

KETEBE

Kitap Hakkında Yorumlar

Kitabın sayfaları, savaşa, aşka ve ölüme dair gerçekten müthiş hikâyelerle dolu... Elinizdeki kapsamlı ve sürükleyici kitap, Kafkas halklarının Rusya karşısında bağımsızlıklarını koruma mücadelesini evrensel bir destana dönüştürüyor... Şamil'in Tolstoy ve Puşkin'i bu denli derinden etkilemesine şaşmamalı.

THE GUARDIAN

Şeyh Şamil ve din savaşlarını anlatan unutulmaz tasviriyle İmam Şamil Efsanesi sayesinde, Lesley Blanch'ın şöhreti emin ellerde. Philip Marsden'in işaret ettiği üzere Blanch'ın anlattığı olaylar, aniden gündemin üst sıralarına yükseldi: Çeçenistan'da yaşanan iki soykırım gibi savaş, Rus milliyetçiliğinin yeniden doğuşu, değerlerini Şamil'in geleneklerinin varisi Müslüman aşiret ve topluluklara dayatma girişimi, Marsden'in tarifiyle "iki dünya, iki savaş ve iki toplum" arasındaki mücadele.

LAURENCE KELLY

20. yüzyıl Rusyası, 19. yüzyıl Rusyasının daha belirgin hali. 19. yüzyılın büyük bölümünde Rusya'nın uyguladığı dış politikayı özetleyen ve çeşitli Rus portreleri sunan Sayın Blanch'ın kitabı büyük bir boşluğu dolduruyor. Modern Rusyayı daha iyi tanıtan bir eser bulunamaz.

NEW YORK TIMES BOOK REVIEW

Tolstoy gibi Lesley Blanch'ın tarih anlayışını da son derece inandırıcı kılan şey, öne sürdüğü nefes kesici tezlerden ziyade sayfalarında yer verdiği insanların gariplikleri, kişisel hikâyeleri, ihtirasları, gurur ve tutkuları.

PHILIP MARSDEN

Jacqueline Kennedy: The White House Years adlı kitabında şöyle yazıyor: Jacqueline Kennedy ve Kruşçev arasında yemek boyunca keyifli ve nükteli bir muhabbet yaşanıyordu. Sayın Kennedy, Kafkaslar'da Rus yayılmacılığına direnen Müslüman kabilelerin müthiş hikâyesini anlatan Lesley Blanch'ın İmam Şamil Efsanesi adlı eserini yeni bitirmişti. Sovyet liderle bu konuda konuşmak istedi. Kruşçev, Sovyetler ve Çarlık dönemlerinde Ukrayna'da kişi başına düşen öğretmen sayısını karşılaştırarak cevap verdi. Latifeli bir üslupla Kruşçev'in sözünü kesen Jacqueline Kennedy, "Sayın Başkan, istatistiklerle bunaltmayın beni" dedi.

HAMISH BOWLES

Lesley Blanch

Lesley Blanch, nesiller boyu yazarları, okuyucuları, eleştirmenleri etkileyen ve onlara ilham veren bir edebiyatçıydı. Hayatı boyunca Rusya, Balkanlar ve Orta Doğu'ya tutkuyla bağlıydı. Özünde bir göçebe olan Blanch, hayatının büyük kısmını kitaplarında canlı bir şekilde anlattığı bu ücra bölgeleri gezerek geçirdi.

1904'te Londra'da dünyaya geldi. Çalışma hayatına, kitaplara görseller hazırlayarak, karikatür çizerek ve tiyatrolarda sahne ve kostüm tasarımı yaparak başladı. Daha sonra yazarlığa geçiş yapan Blanch, günümüzde şu dört eseriyle tanınıyor: *The Wilder Shores of Love*, *Journey into the Mind's Eye*, *The Sabres of Paradise* ve *Pierre Loti*. İlk yazılarında iki dünya savaşı arasındaki dönemde farklı sanatçılara ev sahipliği yapan Londra'yı gözler önüne seriyor. Kitapları, Arap dünyasıyla Batı arasındaki ilişkiler çatışma ve kargaşa halini almadan önceki Orta Doğu'yu andırıyor.

1946 yılında İngiltere'den ayrılan Blanch, ziyaretler haricinde bir daha hiç geriye dönmedi. Fransız romancı ve diplomat Romain Gary'le yaptığı evlilikten sonra yıllarca dünyayı gezdi. 1963 yılındaki boşanmalarından sonra Blanch, Paris'teki evine sadece eşyalarını toplamak için döndü.

Yaşadığı zamanın çok ilerisinde bir dünya görüşüne sahip olan Blanch, sanki geleceği görmüşçesine Batı'yla Doğu ve özellikle Batı'yla İslam arasında bir köprü kurmaya çalıştı. Shusha Guppy'le yaptığı röportajda şöyle dedi: "General de Gaulle, *Cennetin Kılıçları* hakkında bana güzel bir mektup yazdı. Onun, bir kadının savaşı bu kadar iyi anlayıp bu denli canlı bir şekilde tarif edebilmesi takdire şayan dediğini duydum."

Fevkalade kıvrak bir zekâ ve üsluba sahip olan Blanch, modern ve özgür ruhlu biriydi. Risk almayı ve maceraları hakkında yazmayı seven bir seyyahtı. Fransa'nın güneyindeki Menton şehrinde 103 yaşında hayatını kaybetti.

İÇİNDEKİLER

İthaf / 11

Harita / 15

Giriş / 17

BİRİNCİ BÖLÜM

Dönem / 29

Çevre / 51

Şamil / 75

Cihat / 95

“Şeriat Dönemi” / 109

Çar / 117

Savaşçılar / 137

Kazaklar / 155

Mücadele / 165

İmam / 181

Tiflis / 197

İKİNCİ BÖLÜM

İfrat / 215

Rehine / 225

Taçlar ve Kubbeler / 241

Dağa Düſen Gölgerler / 259

Sadakat / 281

Ŗanlı Vorontsovlar / 303

Dargiye-Vedan / 313

İhanet / 337 /

Hacı Murat / 353

Kuzey / 377

Baryatinski / 397

Madam Drancy / 409

Tsinandali / 427

Büyük Avul / 435

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Esaret / 455

Kurban / 481

Veda / 491

Takas / 507

Mağlubiyet / 521

Başka Bir Dünya / 547

Kabullenme / 565

Son / 585

Son Söz / 609

Şamil'in, Eşlerinin ve Çocuklarının Soyağacı / 637

Yazarın Notu / 641

Teşekkür / 643

Kaynakça / 647

Cennetin Kılıçları
Şeyh Şamil Efsanesi

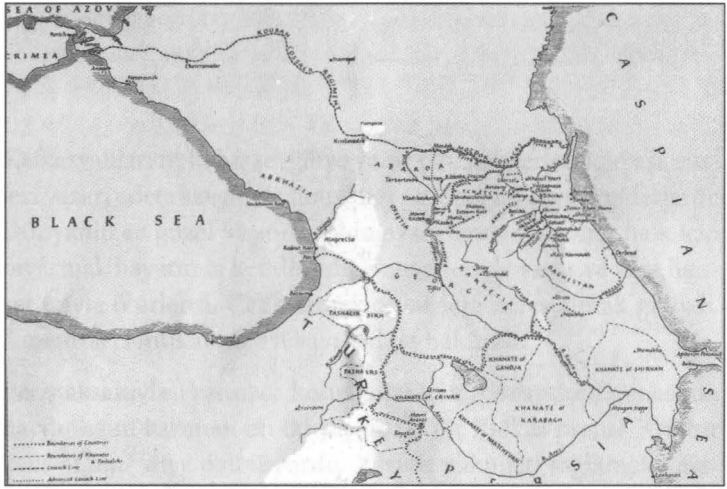
LESLEY BLANCH

“Ve Çarın tüfekleri, Cennetin Kılıçlarıyla karşılaştı”

*Edna ve Marston Fleming'e
sevgilerimle*

“Tabi ki hançer kullanmayı biliyorum.
Kafkasya’da doğdum ben.”

Aleksandr Puşkin

18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılda Kafkasya (taslak harita).

GİRİŞ

Kafkasyalılar, tıpkı bir sevgiliye yazar gibi hançerleri için aşk şiirleri yazar, adeta sevgiliye buluşmaya gider gibi savaşa giderlerdi. Dünyanın en güzel insanları olduğu söylenen bu esmer halk için savaşmak hayatın ta kendisiydi. Hançerleriyle yaşar ve yine hançerleriyle ölürlerdi. Cenk etmek onlar için nefes almak gibiydi. Amentüleri intikamdı. Havaya şiddet hâkimdi.

Paris aksanıyla Fransızca konuştuğu için Alexandre Dumas'ın hayranlığını kazanan on iki yaşındaki bir Kafkas prensi “On bir kelle aldım” diye övünüyordu. Yörede sükûneti sağlamak amacıyla yirmi dört eşkıyanın başını koparan babasına imreniyordu. Daha parmak emmesi gereken yaşta olan küçük prens Georgy Melikof, bunun yerine parmaklarını iki yüzü keskin hançerinin yani hıncalının üzerinde gezdiriyor, peltek konuşmasıyla elindeki hançeri meşhur silah ustası Murtazali'nin kendisi için yaptığını anlatıyordu. “İranlı hadım” namıyla tanınan Ağa Muhammed Han 1795 yılında Tiflis'i aldığı zaman askerleri, kazandıkları zaferin bir hatırası olarak ele geçirdikleri bütün bakirelerin sağ bacağına topal bırakmışlardı.

Amazonlardan geldiklerine inanılan kadınlar da savaşmayı biliyordu. Örtüleri altında hançer taşırlardı. İşgalci Rus ordusu 1837 yılında Ahulgo'yu kuşattığında, kadınlar da erkeklerin yanında savaştı. Cephaneleri tükendiğinde, yaklaşan askerlerin üzerine

taş yağdırdılar. Taş kalmayınca, erkekler kendilerini süngülerin üzerine attı. Erkeklerin hepsi hayatını kaybedince bu defa kadınlar, çocuklarını adeta birer canlı füze gibi askerlerin üzerine attı ve arkalarından kendileri de atladı. Direniş uğruna her şeyi göze almışlardı ve yaşadıkları ortam bu denli şiddet doluydu.

Düşmanların kesilmiş başları ya da elleri Kafkasya'da her zaman geçer akçeydi. Bir Tuşen kızının çeyizi bu ganimetlere göre değerlendirilirdi. Kafkasyalı delikanlı ne kadar cevvalse, eyer topuzuna o kadar fazla kesik el asılırdı. Tabii asılanlar hep sağ eldi. Sol ele değer verilmezdi çünkü sol elini kaybetmek bir Kafkasyalıyı savaşmaktan alıkoyamazdı. Kesilmiş kulakları sergilemek, alınan kellelerin sayısını göstermek için kullanılan daha basit bir yöntemdi ve kulaklar genellikle kamçının sırimına dizilirdi.

Oğlunu ölü bulan Çeçen bir aşiret reisi, evladının cesedini altmış parçaya bölmüş, dağlara ve vadilere atlılar çıkararak her bir parçasını akrabalarına ve tebaasına dağıtmıştı. Her bir parça karşılığında bir düşmanın başı gönderilmişti. Böylece oğlunun intikamı alınmıştı. Kan davası da denilen intikam, çoğu zaman kimse sağ kalmayıp bütün aile yok olana değin üç ya da dört kuşak boyunca devam ederdi. Sadece savaşacak kimsesi kalmamış hanelere fakir olarak bakılır ve acınırdı.

Kafkasya'nın karanlık tarihi intikam ve şiddetle doluydu. Bu durum, 19. yüzyılın ilk yarısında doruk noktasına ulaştı. Doğuya yönelen işgalci Rus orduları, Asya ve Yakın Doğu illerini ele geçirmiş ancak Kafkas dağlarında ilk defa durdurulmuşlardı. O zamana kadar birbirleriyle çatışan bütün Müslüman aşiretler, cengâver liderleri Avar Şamil'in emrinde bir araya gelerek muazzam bir güç oluşturdu. Şamil, 1834 yılında göz alıcı bir Karanlık- lar Prensi edasıyla yıldırım gibi tarih sahnesine çıktı. Mücadele ettiği yüksek dağlar, siyah sancaklarını ve etkileyici efsanesini tamamlıyordu. Sarp yamaçların tepelerinde kartal yuvalarını andıran, *avul* adı verilen muhkem köyler bulunuyordu. Dağ geçitleri o kadar derindi ki sanki hiç güneş yüzü görmemişti. Taşkın derelerin aktığı geçitlerde rüzgârın uğultusu hiç dinmiyordu. Karadeniz ile Hazar Denizi arasında yer alan, neredeyse hiç

haritası çıkarılmamış bu kayalık bölge yani vahşi Dağıstan dağları Şamil'in doğum yeri idi.

Sadece Kafkasya ve Şamil'in iradesi, Hindistan'a giden kara yolunu Ruslara kapatabilmiş ve uzun süredir kurdukları Doğuya doğru yayılma hayallerini akamete uğratmıştı. Westminster'den Bâb-ı Âli'ye, Hofburg'dan Vatikan'a bütün Avrupa, Rus ordularının doğuya doğru attığı her adımı, aldığı her köyü, kurduğu her sınır karakolunu kaygıyla takip ediyordu. Çar 1. Nikola'nın sözcüsü Baron Meyendorff, Rusya'nın Batı Asya üzerindeki faydalı etkisinden bahsediyordu. Ancak şu satırları kaleme alan Rus devlet adamının eşi Kontes Nesselrode, gelecek nesiller ve diğer kıtalar adına da konuşuyor gibiydi: "Avrupa, şu apaçık ve basit gerçeği bir türlü kabullenemiyor: Rusya, büyük bir devlet."

Bu nedenle Şamil'in ve yaşadığı dönemin hikâyesi, aynı zamanda Rus sömürge yayılmacılığının da tarihi. "Şeriat Dönemi" adı verilen ve Mürit Savaşları diye bilinen bu dönemde Şamil, Hz. Muhammed'in kanunlarını tekrar yürürlüğe koyup uyguladı ve Rus işgaline karşı bir silah olarak kullandı. Allah ve hürriyet yolunda savaşan cengâverleri ise kuşandıkları kılıçlarını cennetin anahtarı olarak görüyorlardı.

* * *

Gürcistan Krallığı, 1801 yılında kan dökülmeden Rusya'ya ilhak oldu. 1803 yılında İmereti, 1804'te ise Megrelya Rusya topraklarına katıldı. Ancak kuzeydeki Dağıstan dağlarında direniş başladı. Bu mücadele, 1861 yılına kadar sürecektir korkunç bir savaşa dönüşecekti. Mürit Savaşları denen bu muharebeler, adını Şamil'in savaşçılarından alıyordu. Şamil, Müslüman aşiret mensuplarını Müritler olarak bilinen bir mümin ordusu haline getirdi. Bu savaşçılara, naipler liderlik ediyordu. Hiçbir naip düşmanları tarafından sağ ele geçirilemedi.

Kafkasya hakkında yazan herkes aşırılıklardan bahseder. Rusların mizacını kaleme alanlarsa ölçsüzlüğe işaret eder. İşte bu iki mizaç Kafkasya'nın savaş meydanlarında karşı karşıya geldiğinde, korkunç sonuçlar doğurdu.

İşgalci Ruslar ve Çarın Güney Ordularının tüm kudreti, önlerine çıkan ürkütücü dağların heybeti karşısında cüce gibi kaldı. Hristiyan ve Müslüman dünyayı ayıran dev bir set gibi duran bu dağlar Avrupa'nın sınırını oluşturunuyordu. Ardındakilere dair bilinenler efsane ve masallardan ibaretti. Uzaktan bakıldığında Kafkasya cazip bir Doğu rüyasını andırıyordu. "Altın Postların diyarı Kolhi, asude güney." Kıvrılan Şemaha rakkaselerinin, kına yakılmış halhallı ayaklarıyla Asya'nın altın tozunu savurduğu Doğunun tatlı, çocuksu dünyası. Ancak görülen, tatlı bir hülyadan başka bir şey değildi. Kan ve hiddetin hüküm sürdüğü bu topraklarda altın yerine çelik, sevgi yerine nefret vardı.

Dağlarda yankı yapan üç ses vardı: halkı savaşa çağıran ya da *lezginka* melodileri çalan davul, geçitlerde uğuldayan rüzgâr ve çobanların üflediği kaval sesi.

19. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya'ya işte böyle bir manzara hâkimdi. Her yerde aşırılıklar göze çarpıyordu. Doğunun tropik ovalarında kaplanlar dolaşüyor, ıssız dağlarda kartallar uçuyordu. Etraf dev gibi dağlarla çevriliydi; Kafkas Dağları. "Yarasaların gündüz vaktinde de uçtuğu, her daim gece gibi kasvetli olan geçitler." İçlerinde kadın ve çocuklara yer olmayan, sadece savaşçıların yaşadığı, ölüm şarkıları söyleyerek dörtnala cenge gittikleri, omuz omuza son mücadelelerini verdikleri *Avul* adı verilen dağ köyleri, Rus ateşine karşı canlı bir sur vazifesi görüyordu. Kulağa sert gelen *avul* kelimesi dahi, çaresizlik ve kötü talihi çağrıştıran uğursuz bir tınıya sahip. Göz alabildiğince uzanan, hiçbir canlılığın yaşamadığı kurak bölgelerde hiç durmadan rüzgâr esiyordu. Katırların dahi tırmanamadığı kaya sırtlarına, Rus askerleri silahlarını mevzilendirmişti. Çarın Güney Orduları, sömürge yayılcılığı için kilit konuma sahip, acımasız Kafkasları zapt etmek için canla başla mücadele ederken "Oraya bir köpek çıkabilir mi? Köpek çıkabiliyorsa Rus askeri de çıkabilir" diyordu General Grabbe.

Bazı milletler ve insanlar gibi bazı coğrafyaların da ikinci bir yüzü vardır. İşte Kafkasya böyle bir yer: sert ama büyüleyici, ürkütücü ama bir o kadar da çekici. Bu toprakların ete kemiğe bürünmüş hali olan Şamil de aynı zamanda hem savaşçı hem mutasavvıf,

gaddar ama evliya gibi, kurnaz olduğu kadar masum, nazik olduğu kadar acımasız biriydi. İnsanların ve bölgenin destansı görünüşünün altında zaman zaman ağıtlar da duyulurdu. O haşmetli Reis, Avar Şamil, karısına o kadar âşıktı ki ölüm döşeginde olduğunu duyunca bir anda savaşı, adamlarını, davasını, her şeyi unutup yanına koştı.

Dağların gölgesinden ve savaşın sıcaklığından uzakta, güneşli bir vadide yer alan Tiflis ise dalavere, zevküsefa ve siyasi entrikalarla doluydu. Göz alabildiğince uzanan üzüm bağları ve portakal bahçeleri, tezgâhlarına ipek ve baharatların yığılı olduğu pazarlar, kilolarca firuze alıp satan İranlı kuyumcular, harika Şam çeklikleriyle dünyaya nam salmış Kafkas silah ustaları... Akşamları Tatar camilerinden yükselen müminlerin nidaları, Ermeni kiliselerindeki sakallı papazların ilahilerine karışıyordu. Süslemelerle bezenmiş viran balkonlar, Kura Nehri'ne tepeden bakıyordu. Tar ve zurnanın eşlik ettiğı hüznü Gürcü şarkıları yükseliyordu akşamın karanlığında. Ancak güneydeki bu letafetin “aşk fısıldayan ormanlar ve ud seslerinin yankılandığı dalgalarla dolu, şebnemlerle kaplı güneyle” alakası yoktu. İnsanlar gibi toprak da güzelliğinin arkasında gizliyordu vahşi yüzünü.

O zamanlar Tiflis'in her yerinde topallayan kara yaşmaklı yaşlı kadınlara rastlamak mümkündü. Bunlar, Ağa Muhammed'in askerlerinin yıllar önce total bıraktığı bakirelerden hayatta kalanlardı. Çocukları İranlı Türk ya da diğerkabilelerden kaynaklanan Müslüman hâkimiyeti tehdidinden korunmak için Rusya'ya bel bağlamışlardı.

Akşamları çatılarda hava alıp serinleyen ceylan gözlü, uzun burunlu Gürcü güzeller, yumuşak deri çizmeleriyle kedi gibi sessizce dolaşan fiyakalı savaşçılara bakarlardı. Sivri uçlu, siyah koyun derisi kasketleri ve pösteki burkalarıyla bu karanlık, korkutucu kişiler, güzellere kur yapar ve diğerkadamlarla kavga ederlerdi. Gürcü köylü ve asillerin, Rus subayların, dağ kabilelerinin giydiği bu kıyafet Kafkaslara özgü tüm vücudu saran bir pelerindi.

Tiflis'te heybetli dağlılarla ilk karşılaşmasını anlatan bir ziyaretçi, “Bugün, onlardan birini gördüm. Kendisi kadar etkileyici bir

atın üzerindeydi. Rüzgâr gibi geçtiler. Adeta bir bütün gibiydiler. At griydi. Adamın zincir zırhı göz alıyor, çelik ve gümüş silahları parlıyordu. Gümüş renginde bir ışık hüzmesine benziyorlardı...”

Civardaki arazilerde ve kuzeydeki Valerik Nehri'nin (Ölüm Nehri) kıyılarında yer alan Kazak karakollarında yassı yüzlü, küçük burunlu, iri yarı adamlar yaşırdı: “Sınır Kazakları”. Bu insanlar, gitgide güneye ve doğuya doğru genişleyen sınırlardaki Rus istihkâmlarını korumak için yetiştirilmişlerdi. Burada Rus işgalcilere direnmek için güç birliği yapan Kafkas aşiretleri topluluğuna genel bir ifadeyle “Tatarlar” denirdi. Kazakların ömrü, Tatarlarla mücadeleyle geçirdi.

Dar Kafkas şeridi boyunca doğuda Hazar'dan batıda Karadeniz'e, kuzeyde Rus steplerinden güneyde Türk ve İran sınırlarına uzanan bölgede Hasavyurt, Poti, Temirhan Şura gibi bir avuç küçük garnizon kasabası bulunuyordu. İnsanlar, bu üslerden ölme yürürdü. Kurumuş ırmak yataklarında mandalar horuldardı. Burada görevlendirilen genç Rus subayların (bunların arasında Tolstoy ve Lermontov da vardı) sahip olduğu tek eğlence kötü şampanya, iskambil kâğıtları ve hafifmeşrep kadınları. Buraya gönderilen kişiler genellikle düello sonucunda, borçları, mutsuz gönül ilişkileri ya da hürriyet yanlısı fikirlerini ulu orta ifade etmeleri nedeniyle Kafkaslara sürülen St. Petersburg'un kaymak tabakasından geliyordu.

Daha kuzeyde, ihtişamlı zirvelerin arasında, St. Petersburg sosyetesinin egzotik ve tehlikeli gördüğü her şeyi bulabildiği yeni inşa edilen kaplıcalar yer alıyordu. Yakışıklı ve vahşi prensler, tropik bitkiler ve romantik harabeler... Kislovodsk ve Pyatigorsk'taki suların özellikle frengiye iyi geldiği düşünülüyordu. Yozlaşmış Rus aristokratları, lüks içinde her türlü rezaleti yaşıyorlardı. Taşra hayatının sıkıcılığından kurtulmak için (Lermontov örneğinde olduğu gibi) ölümüne düellolar düzenleniyordu. Bu görmüş geçirmiş çevrede en mahir çapkınlar dahi namlarına leke sürmemek için mücadele etmek zorundaydı. Ziyarete gelen hanımlar, dağlıların ya da eşkıyaların peşinden koşuyordu. Başkası kurtarmazdı.

İyileşmek için Kislovodsk'a gönderilen, okalıptüs ağaçlarıyla çevrili yollarda dolaşan soluk benizli ve ilgi çekici yaralı Rus subaylar, pek revaçtaydı; ancak hanımların asıl istediği şey, yerli bir asilzade yani bir Şemhal, bir Emir ya da Handı. Bestuşev'in ihtiras dolu hikâyelerinden tanıdıkları unvansız, gayrimeşru bir Lezgi dahi, işlerini görürdü. St. Petersburg'un salonları, birden bire boğucu hale gelmişti. Mermer duvarlar ve kış bahçeleri, bıkıcılık vermeye başlamıştı. Bavulunu kapan, Kafkasya'ya doğru yola çıkıyordu.

1854 yılında Şamil, Çariçe'nin nedimesi iki prensesi esir alıncaya kadar (ilerleyen sayfalarda bu konuyu anlatacağım) her kadın, saf kan bir Kabardey atının sırtında kaçırılıp esmer bir dağlının arzularına boyun eğmeyi içten içe hayal ediyordu.

Madame Hommaire de Hell, Lezgiler tarafından kaçırıldıktan sonra General Grabbe'nin adamları tarafından binbir zorlukla kurtarılan bir Rus kadından bahseder. Ancak kadın, aşiret mensuplarının nezaketinden o kadar etkilenmiştir ki tekrar dağlara kaçar.

* * *

İntikamın ilk kural olduğu bu etkileyici ortamda silahlar da kişiselleşmekte, kendine has bir şahsiyet ve varlık kazanmaktaydı. Bir bıçağın üzerinde "Ben Ammalet Bey için yapıldım" yazılıydı. "Ben sana gece gündüz (haklı da haksız da olsun) yardım ederim" yazıyordu bir başkasında. "İncitirken yavaş, intikamda hızlıyım" yazıyordu fildişi kakmalı altın hıncalın üzerinde. Birine hıncalın paslansın demek bedduaydı. Bunlar, Doğunun o anlatıla anlatıla bitirilemeyen eğri kılıçlarına benzemiyordu. Bilakis, düz ve ağır silahlardı. Hıncal, üç karış uzunluğunda, yivli, iki yüzü de kesen bir hançerdi. Şaşka ise, hafif eğimli ve oldukça ağır, kocaman bir kılıçtı. Hiçbir Kafkas erkeği, hıncalını kuşanmadan tam olarak giyinmiş sayılmazdı. Kadınlar da biraz daha ufak ama bir o kadar etkili hançerler taşırdı kuşaklarında. Hıncal, kılıç gibi yarmak için kullanılırdı. "Kesmek" adettendi. Hançerin ucuyla öldürmek acemilik sayılırdı. Kafkasyalılar için silahları, şerefleri kadar kıymetliydi.

Kafkasyalılar, her daim ve her yerde savaş halindeydi. Cenk etmek, onlar için nefes almak gibiydi. İster birbirleriyle olsun ister işgalcilerle fark etmezdi. Aynı hiddetle mücadele ederlerdi. Fatih olma hevesiyle dalga dalga gelen düşmanlar, karşılarında korkunç bir hasım bulmuşlardı: Roma lejyonları, Araplar, Atilla, Cengiz Han, Timur ve Kafkaslara “Sedd-i İskender” diyen İranlılar. Dünyayı ele geçirmek için yola çıkan kudretli komutan, burada ilk engelle karşılaşmıştı. Kafkasya’nın aşılamaz olduğuna dair efsanelerin dolaştığı İran’da şöyle bir söz vardı: “Eğer bir Şah aptalsa, Dağıstan’a saldırır.” Kafkasyalıların bazı işgalcileri topyekûn savaşa girmeye degecek kadar önemli görmediği zamanlar da olurdu. Hindistan’daki krallıkları fetheden Nadir Şah, ardından gözünü Dağıstan ve Kafkasya illerine dikti. Ancak karşısına çıkan Amazon ordusunun gazabına uğradı ve mağlup oldu. Adamlar, savaş meydanına gelmeye dahi tenezzül etmemişti.

Bir Kafkasya atasözü şöyle der: “Dağlarda akan kan ne zaman duracak? Karda şeker kamışı yetişince.”

Bu şiddet dolu toprakların etrafında, soğuk ama bir o kadar da heybetli, yüzyıllar boyunca ihtişamından hiçbir şey kaybetmemiş dağlar yükseliyordu. Shakespeare’nin “buzlu Kafkasyası” idi buralar. İfritlerin kudretli reisi Cinler Padişahı’nın yaşadığı Yıldız Dağları; efsanelere göre Prometheus’un zincire vurulduğu Kazbek, “Allah’ın izni olmadan kimsenin tırmanamayacağı” Kafkas Dağları’nın en yüksek zirvesi Elbruz buradaydı. Rivayete göre Nuh’un gemisi, Ağrı Dağı’na varmadan önce Elbruz’un iki zirvesi arasında durmuştu. Elbruz’a tırmanan ilk insan, Douglas Freshfield adında genç bir İngilizdi. 1861 yılında Oxford’daki eğitimine ara veren Freshfield sessiz sedasız zirveye ulaşmıştı. Avullarına dönüp Freshfield’in zirveye ulaşmayı başardığını anlatan yerel rehberler kimseyi inandıramamıştı.

Tolstoy’u hayran bırakan ve hayata bakışını kökten değiştiren bu heybetli sıradağlar karşısında Alpler dahi cüce kalır. Dağların engin ufkuna doğru atını süren Tolstoy “Dağlar, fakat dağlar!” diye bağırmıştı. Turgenyev’in Tolstoy’un en güzel eseri diye tarif ettiği *Kazaklar*’a yine bu dağlar ilham vermişti. Aklından hiç

çıkıyorlardı. Hasretini çektiği o sadeliği, bu dağlarda yakalamıştı. Hayatının sonuna kadar bunun için mücadele edecekti. Yeniden doğuşunun kaynağı burasıydı... “O andan itibaren her şey, dağların o yeni, vakur ve haşmetli karakterine bürünmüştü... ‘Hayat şimdi başlıyor’ diye fısıldıyordu bir ses kulağına.”

Efsanevi bir dev gibi buralarda hüküm süren Şamil için bu dağlar, onun doğuştan hakkı ve krallığıydı. Siyah sancağını gaza ve cihat yolunda ilk defa bu dağların gölgesinde dalgalandırmıştı. Birbirleriyle çatışan dağ aşiretlerini amansız bir mümin ordu-suna dönüştürmüştü. Bu aşiretlerin kâfir işgalcilere duydukları nefret, kendi aralarındaki kan davalarını unutturmuştu. Şamil, yirmi beş yıl boyunca hem bölgeye hem de insanlara hükmetti. Kafkasyalılar, Şamil’in hatırına yirmi beş yıl boyunca kendi hayatlarından feragat etti ve zorluklara katlandı. Müritlerinin hayatları, tıpkı gezegenler gibi Şamil’in varlığının etrafında dö-nüyordu. Her şartta onun sözü kanundu. Herkes, son nefesine kadar Rusya’ya direnmeye ant içmişti. Dört eşi de sevgi ve bağlı-lık içinde onun önünde eğiliyordu. Küçük oğlu hürriyet yolunda feda edildi. Kız kardeşi, Şamil’in emri üzerine iki yüz metre yük-sekten kendini dereye bıraktı. Yükümlülüğünü yerine getirme-yen bir aşiret için af talebinde bulunan annesi, Şamil’in emriyle bayılana kadar dövüldü.

Ancak hayatının ilerleyen dönemlerinde bu korkunç şahsı gö-ren tanıyanlar, onun sıradan bir hokkabazın maskaralıklarına çocukça güldüğü, Rus hanımların güzellikleri ve dekolterilerini oldukça dayanılmaz bulduğunu itiraf ettiği günleri görecekti. Gerçi bunların yaşanması için yaşını alması gerekecekti. Gü-cünün doruğunda olduğu günlerde Şamil, çoğu zaman bir yer masasının arkasında bağdaş kurmuş otururken görülürdü. Tam karşısında bulunan iri, siyah beyaz kedisi çok müşkülpesent ol-duğundan Şamil onu beslemek için özel yiyecekler getirtirdi.

Gerçi zaten şefkat, despotluğun geleneğinde vardır. Şamil’in ebedi düşmanı Çar I. Nikola, fakir bir adamın cenazesinde başı açık yürürken gözünden yaşlar damlıyordu. Yanyalı Ali Paşa, kopardığı her çiçekten af diler ve gözyaşı dökerdi. Gelinlerini

boğdururken gözünü dahi kırpmayan da aynı adamdı. Hatta gelinleri, tabanı özenle delinmiş sandalla gölde ölüm yolculuğuna çıkarken, yaşananları oğullarına uzaktan izlettiren de yine oydu. Bol kadife pantolonları, süs ve takıları ağırlık yapan kurbanlar, çığlıklar içinde gölün dibini boylamıştı. Çok geçmeden eski dinciliğine tekrar kavuşan gölün yüzeyinde, nilüferlerin arasında yüzen bir tülbent kalmıştı sadece... Ama Ali Paşa'nın, iki sersem keleşini kurtarmak için aynı gölde boğazına kadar suya battığı da bilinir.

Tabii Ali Paşa ve Şamil'i kıyaslamak doğru olmaz. Şiddeti bir kenara bırakırsak, çok farklı yapıda insanlardı. Şamil çocukları ve hayvanları çok severdi; çocuklar da onu. Ancak 1839 yılında yaşanan bir dizi bozgun sonucunda Ruslar Şamil'i oğlu Cemaleddin'i rehin vermeye zorladığında gözbebeğini feda edecekti. Baba olan Şamil, savaşçı Şamil için bu fedakârlıkta bulunuyordu. Kafkasya kurtulmalıydı! O andan itibaren, ilk evladını kaybeden bir baba olarak öfkesi daha da şiddetlenmiş, gözü artık iyice kararmıştı. Cemaleddin'i geri almasını sağlayacak rehineleri ele geçireceği günü beklemeye başladı. Ve o gün gelecekti. Cemaleddin'in kara bahtı ve bu hikâyedeki rolü, Kafkas tarihinin ve babasının gölgesinde kaldı. Elinizdeki kitabın sayfalarında -iç içe geçmiş birçok şahsiyetin yanı sıra- biri tarih sahnesinde şimşeklerle dolu, diğeryise çok geçmeden sükûna eren ağıt yüklü bu iki hayatın izini süreceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

Rus askerleri tarafından kuşatılan bir *avul*.

1

DÖNEM

*Avrupa, şu apaçık ve basit gerçeği bir türlü kabullenemiyor:
Rusya, büyük bir devlet.*

- KONTES NESSELRODE

Şamil ismi, günümüzde Rusya ve Yakın Doğu dışında yaşayan insanlar için pek bir anlam ifade etmiyor. Türkiye’de sürgün hayatı yaşayan (ve bazıları Şamil’in soyundan gelen) Kafkasyalı aileler, sanki bir ikonaya hürmet edercesine Şamil’in portresini duvarlarına asıyor. Boğaza tepeden bakan eski bir evde, Şamil’in portresinin önünde geceleri bir lamba yanıyor ve her gün vazodaki çiçeklerin yerine tazeleri konuyor.

Yaklaşık yüz yıl önce Avrupa’nın önde gelen gazeteleri Şamil’in kahramanlıklarına geniş yer veriyorlardı. Avam Kamarası’nda İngiltere’nin Kafkasya’daki taahhütleri hakkında sorular soruluyor, Şamil’in cesareti halka açık mekânlarda yüceltiliyor, İngiliz hanımları Şamil için süslü bayraklar dikeyiyorlardı. Şamil’in

destansı direniş, Çar'ın Hindistan üzerindeki emellerini dizginleyen bir engel olarak memnuniyetle karşılanıyordu. Kafkasya, Delhi'ye uzanan karayolunu kapatmıştı. Bu adamın İngiltere'nin müttefiki olduğu belliydi. "Zalimlere karşı direnen, gerçekten müthiş bir tipti... Birden fazla eşi olsa da son derece dindardı..." Kilise cemaatinin dikiş nakış grubuna mensup hanımlar, çay ve kek eşliğinde beyaz zemin üzerine kırmızı yıldız işliyor ve bu bayrağın, Kafkasya'nın ücra zirvelerinden birinde dalgalanacağı günü hayal ediyordu.

Şamil'in İngiltere'nin ilgisini çektiğine şüphe yoktu. Uyanık müzik yapımcıları, Çerkes Marşı'nın piyanoya uyarlanmış sürümünü satıyor, renkli kapağıyla *Shamyl Schottische* kılıçlarını sallayan ve Arap atlarını seven kartal yüzlü savaşçıların bulunduğu dağlık bir bölgeyi tasvir ediyordu. İlginçtir ki Şamil'in ilk yıllarında İngiliz kamuoyu onu Ruslardan daha iyi tanıyordu. İngilizler ilk başta Şamil'i, sevgilileri onunla savaşmaya gönderilmiş kızlara köy pazarlarında gravürleri satılan cinsten koca gözlü bir Tatar devî olarak hayal ediyordu.

Sömürge yayılcılığı ivme kazanmaya başlayan Rusya, Şamil'in önemini yeni yeni fark etmeye başlamıştı. Sömürgecilik konusunda daha tecrübeli olan İngiltere ise Rusya'nın Kafkasya ve doğu üzerindeki emellerinden büyük endişe duyuyordu. 1840'ların başlarında bir köşe yazarı "Kafkasya Berzahı ve Çerkesya, Rusya'nın doğuda gerçekleştirmeyi planladığı tüm teşebbüsler için kilit öneme sahiptir" diye yazıyordu. "İngiltere'nin Hindistan'daki mülklerini koruması ve sahip olduğu üstün konumu sürdürmesi için Çerkes davasının başarıya ulaşması birinci derece öneme sahiptir ve Orta Asya'da desteklenmelidir. Bir İngiliz filusunun Karadeniz'de bayrak göstermesi dahi, şimdi Rusların bölgedeki hâkimiyetini kabul eden Türkler, İranlılar ve Kırım Tatarlarının silaha sarılmaları için işaret fişeği olacaktır. Bunun sonucunda Ruslar, belki karlı bozkırlarına geri dahi çekilebilirler."

İngiliz sömürgeciliğinin gelişimini çalışan öğrencilerin aşına olduğu ticari zekânın emarelerini taşıyan bu eğitsel notun devamında yazar şöyle diyordu: "Çerkesya'da ateşkes sağlamak,

milletler arasındaki konumumuz ve nüfuzumuz gereği ve insanlığın iyiliği için *vazifemiz* ve yükümlülüğümüzdür. Mükemmel olmasa dahi ilim temelinde inşa edilmiş, tecrübeyle sınanmış ve insanları medeniyet yoluna sevk eden kanun ve kurumlarımızı, dünyanın bu bölgesinde yaşayan cahil insanlara aktararak onları aydınlatmaya çalışmalıyız.” (Aslında 1850’lerde İngiltere’nin bu kendini beğenmiş tavrını mazur gösterecek pek bir neden yoktu. Sadece 1851 yılında, otuz altı bin kişi, tahammül sınırlarını zorlayan yoksulluk yüzünden ülkeyi terk etmişti. Elli bin kadın, günde altı peniden daha az paraya çalışıyordu. “Alt Tabaka” olarak adlandırılan halkın büyük kısmı, efendilerinin kendilerini layık gördüğü nahoş yaşam koşullarına ses çıkarmadan razı oluyordu.) Yazar, büyük bir saflıkla şu cümleleri de ekliyordu: “Medeniyet ve aydınlanmayı temin etmenin en iyi yolu, [Çerkesya’yla] *ticari ilişkiler* kurmaktır. Bu adım, iki amaca birden hizmet edecektir: Sanayi ve refah bakımından ilerleyen Çerkesler kalkınacak; kasıtlı saldırıları ve bitmek bilmeyen ihtiraslarıyla milletlerin uyumunu bozmaya çalışan tek Avrupa gücünün [Rusya] önündeki engel daha da sağlamlaşacaktır.”

Bu cesaret verici görüşler, Şamil’in kulağına da varmıştır. O, çoğuzaman dış dünyada olan bitenlerden haberdardı. St. Petersburg’dan getirttiği gazete ve dergiler, bir muharebeden diğerine giderken atının yanında yürüyen tercümanları tarafından Şamil’e okunuyordu. Belki birkaç hafta geç haberdar oluyordu ama olsun. Londra, Viyana, Baden-Baden ve Paris’ten siyaset, yüksek sosyete ve borsaya dair gelişmeleri öğreniyordu. Şamil’in kadınları kim bilir ne büyük bir sevinçle bu gazeteleri kapışmış, üzeri anlaşılmasız işaretlerle dolu kırıışmış sayfaları özenle düzeltmiştir. Biraz Arapça ve kendi dilleri olan Ma’arul Matz’ı yani Avarca’yı biliyorlardı. Kim bilir Mösyö Worth’un korkunç krinolinleri¹ ve tüylü başlıklarıyla süslü moda sayfasına nasıl da hevesle bakmışlardır. Krinolin efsanesi 1850’lerde Kafkas diyarına dahi girmeyi başarmıştı. Seyyahın biri, tepeden tırnağa silahlı, eşkiya görünümüne esmer bir adamla tanıştığını anlatıyordu. Tiflis’ten eşi

1 Dönemin modası olan bir tür kabarık etek.

için aldığı krinolinin kocaman kutusuyla dört nala köyden geçen bu adam bütün köylüyü ağzı açık bırakmıştı.

İngiltere'nin ilgisinden emin olan Şamil, vakit kaybetmeden adamlarına bu güçlü müttefikten bahsetti. Ancak Kaptan Bell vakası, durumun ilgiden çok daha fazlası olduğunu gösteriyordu. Kaptan'ın *The Vixen* adlı gemisinin Çerkesya açıklarında bir Rus gemisi tarafından ele geçirilmesi diplomatik depreme neden oldu. İngilizler, geminin sadece tuz yüklü olduğunu söylerken Ruslar, Şamil ve adamlarına gönderilen çok miktarda silah bulduklarını iddia etti.

Çok geçmeden bizzat Kraliçe Victoria'ya bir dizi çağrıda bulunan Şamil, Rusların zulmüne ve dini baskılara karşı mücadelede destek vermesini istedi. Zarif Türk-Tatar yazısıyla yazılmış mektupları, Dağıstan'ın tüm muhterem ve muteber reis ve mollalarının imzasını taşıyordu. Londra'ya düzenli olarak gönderilen mektupların Buckingham Sarayı'na ulaşıp ulaşmadığı bilinmiyor. Mollalar ve imamlar, Victoria İngiltere'sinde hâkimler, papazlar ve piskoposlar kadar itibar sahibi değildi. Ancak uyanık ve bilgili biri olan Victoria, Şamil'in Yakın Doğu ve Doğu'daki güç dengeleri için önemini muhakkak fark etmiştir. 1840'ların başlarında İngiliz Dışişleri'ne bağlı kuryeler, St. Petersburg, Delhi, Londra ve Bâb-ı Âli arasında mekik dokuyor ve Şamil'in attığı her adımı anlatan mesajlar taşıyordu. Aslında Kafkasya'nın bağımsızlığı, büyük devletler için o kadar da önemli bir mesele değildi. Ancak Rusya'ya karşı olan herkes bu konuya dikkat kesilmişti. Lord Palmerston, daha 1827'de kardeşi Sir William Temple'a şöyle yazıyordu: "Rusya'nın gök kubbenin en fırtınalı yerinde olduğunu ve pis havasının buradan geldiğini, dolayısıyla Batıda sığınacak bir yer aramak zorunda olduğunu Metternich'in görmemesi için aptal olması gerekir."

Afgan savaşlarında da görüldüğü üzere Rusya ve Hindistan arasında yer alan herkes ve her yer İngiltere için önemliydi. Tarafsız bir gözlemci şöyle yazıyordu: "İngiltere, Rusya'nın Kafkasya'daki savaşının Hindistan'da sahip olduğu mülkleri tehdit etmesinden korkuyor. İran, neredeyse bir Rus vilayetine döndü. Rusya,

kiymetli taşlar cenneti Lahor'a tehdit oluşturabilir. Fransızlar tarafından savaşmak için eğitilen Sihler, arkalarına Rusların desteğini alırlarsa yenilmez olurlar. Rus ordusu, Hindistan'ı ele geçirmeyi değil de İngiliz hâkimiyetinden kurtarmayı amaçladığını ilan ederse, farklı prenslerin yönetimindeki bütün Hindistan, Rus sancağı altında toplanabilir. Eğer Rusya, işgalci yuvası Tataristan'ı uyandırır, bir yıla kalmaz Hindistan'a akın akın savaşçı gönderebilir. Bengal ordusu, böyle bir dalga karşısında nasıl dayanabilir ki?"

Kafkasya'daki aşiret savaşlarının en küçük bir ayrıntısı dahi, artık İngiltere'yi ilgilendiriyordu.

II

Batı Avrupa, ezelden beri Rusya'ya şüphe ve belirsizlikle yaklaşırdı. Aralarında her zaman bir Demir Perde vardı. Rusya, hep kendi başına bir dünyaydı: ücra ve imkânsız. Hem doğal coğrafi sınırların hem de (Çarlık Rusya'sındaki) polis devletin inşa ettiği engellerin ardında yer alan bir ülkeydi.

Dr. Johnson, "Seyahat etmek hayal gücümüzü gerçeklerle dengeler" diye yazdığında insanların seyahatten anladığı şey Fransa, İtalya ve Alpleri kapsayan Büyük Tur'du. Rusya'nın düşüncesi dahi insanların hayal gücünü zorluyordu. Burada konuşulan dil anlaşılmayacak kadar zordu. Kullanılan takvim, on iki gün geriden geliyordu. Yollar o kadar kötüydü ki posta arabaları üç hafta süren yolculuk esnasında paramparça oluyordu.

Bölgeye demir yolu yapılmasından sonra dahi seyahat hatırı sayılır bir teşebbüstü. Hayatının büyük bir kısmını Avrupa'da bir elçilikten diğerine mekik dokuyarak ve uluslararası işlere burnunu sokarak geçiren Prenses de Lieven, hâlâ kendi arabasını tercih ediyordu. Trende kimbilir kimlerle aynı vagonu paylaşmış birinin, sadece haysiyetini değil aynı zamanda bağımsızlığını da kaybedeceğini söylüyordu. Diplomatlar, opera sanatçıları ve tüccarlar dışında çok az kişi Rusya'ya gidiyordu. Dahası, nüfusuyla karşılaştırıldığında, çok az kişi Rusya'dan ayrılıyordu. Siyah beyaz

çizgili sınır karakolları ve muhafız evleri Rusya'nın kar, çamur, toz ve mesafeden oluşan doğal sınırlarını tahkim ediyordu. Buralarda, pasaport ve izin kontrolü yapılıyor ve rüşvet isteniyordu. Aristokratlar ve zenginlerin ülkeden çıkmak ya da servetini çıkarmak için bizzat Çar'dan özel izin alması gerekiyordu. Halkın büyük kısmı, hayatlarının tamamını gündelik zorluklar, Doğululara has o uyuşukluk ve kadercilik sarmalında bu sınırların ardında geçirmişti. De Custine Rusları "eskiden göç ederken yollarını şaşırıp kuzeye doğru ilerleyen, aslında güneşli yerlerde yaşamak için yaratılmış" sarışın Araplar, Doğulular diye tarif etmiştir. Başka bir seyyah ise, "Tavırları tamamen Asyalı" diye yazmıştır.

Lord Palmerstone meşhur bir Rus düşmanıydı. Yakın Doğu politikaları konusunda son derece mühim makamlarda bulunan üç adam, Palmerstone'un görüşlerini paylaşıyordu. Basındaki aşırı milliyetçi kesim, müşterek şüphelerini daha da güçlendiriyordu. Rusya, hiçbir şeyi doğru yapamazdı. Lord Ponsonby, Stratford Canning ve daha sonra Büyükelçi Lord Stratford de Redcliffe, İngiltere'nin Bâb-ı Âli'deki temsilcileri olarak 1832-1858 yılları arasında görev yaptı. Maceraperest bir gazeteci olan ve bir süreliğine İngiltere'nin İstanbul'daki elçiliğinde sekreter olarak görev yapan Davir Urquhart, söz konusu Rusya düşmanlığı olunca en az bu adamlar kadar aşırı görüşlere sahipti. 1836 yılında İngiltere'nin Tahran elçisi olarak görev yapan Dr. John McNeil, Rusya'nın doğuda artan gücü üzerine savaş çıkırtkanlığı yapan bir yazı kaleme almıştı. Rus düşmanı bu adamlar, tüm zamanlarını öcü olarak gördükleri Rusya'ya karşı kamuoyu oluşturarak geçiriyordu. Lord Melbourne gibi daha itidalli isimlerin sesleri, yaşanan hengâmede kaybolup gidiyordu. Kısa bir süre önce Rusya seyahatinden dönen Richard Cobden, Rus sömürge yayılcılığına, özellikle Rusya'nın Osmanlı'yla ilişkilerine müdahale etmenin İngiltere'nin işi olmadığını anlatan bir kitapçık yazmıştı (Aşırılık yanlıları, İngiltere'nin sanki Dover'i savunurcasına Osmanlı'yı savunmasını istiyordu). Cobden, Rusya ve Osmanlı arasında Karadeniz limanları ve Boğaz üzerinden yapılan ticaretin İngiltere'ye zarar vermeyeceğini dahi iddia etti. Çünkü İngiliz malları, Moskovalıların sunabileceğinden katbekat üstün-

dü. Yine de Rusya'nın her adımı şüphe ve öfkeyle izleniyordu. Kafkasya'da ayaklanma başlayıp cihat ilan edilince, bölgedeki aşiretler arasında var olan kan davalarından yaşanan saldırı ve kuşatmalara kadar her şey yakından takip edilir oldu. İngilizlerin yanı sıra Sultan ve Papa da Rusların Kafkasya'yı işgaline karşı çıkıyordu. Din kisvesi altında bu bölgeyi ele geçirmeye çalışan başka hareket ve liderler de olmuştu. 18. yüzyılın sonlarında bölgede en güçlü siyasi nüfuza sahip isim, Mansur Bey diye tanınan gizemli bir şahsiyetti.

Mansur Bey'in gerçek adı bilinmiyor. Derviş kılığında Çerkesleri Ruslara karşı ayaklandıran Mansur Bey, Dağıstan'daki reisleri Hristiyan Gürcülere karşı kıskırtmıştı. Rus yayılcılığına karşı direnmek için dinî birlik çağrısı yapan ilk kişiydi. Nereden geldiği hakkında kulaktan kulağa birçok farklı hikâye dolaşırdı. Bazıları Buhara'da tasavvuf tahsili görmüş bir Tatar olduğunu söylerdi. "Vatikan'da saklanan arşivlere göre" Papa tarafından Erzurum'daki Rum Ortodoks Kilisesi'nin nüfuzunu kırmak amacıyla Cizvit misyoneri olarak Yakın Doğu'ya gönderilen Cenevizli bir rahip olduğu da anlatılırdı. Ancak (oldukça fırtınalı bir hayat sürdüğü) Kafkasya sınırında yer alan bu bölgede birkaç yıl geçirdikten sonra İslam'a geçmişti. Daha sonra Osmanlı Sultanı için çalışan bir ajan olarak karşımıza çıkan Mansur Bey, Rusların Karadeniz aşiretleri üzerinde üstünlük kurmasını engellemek amacıyla Çerkesya'ya gönderildi (Kırım Tatarları, asırlardır Osmanlı'nın vergi veren tebaası konumundaydı). 1791 yılında Tatarlarla Ruslar arasında yapılan savaşta Potemkin'in askerlerine esir düşen Mansur Bey, Rusya'nın kuzeyindeki alacakaranlık ve buzlarla kaplı topraklara gönderildi. Son nefesini, Beyaz Deniz'de bir adada yer alan korkunç Solovetzkî manastırında verecekti.

III

Avrupa'nın ve özellikle İngiltere'nin Rusya'ya nasıl endişeyle yaklaştığını anlamak için, 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan Slav sömürge yayılcılığıyla ilgili bir noktayı hatırlamak gerekir.

Hiç durmadan sınırlarını genişleten Korkunç İvan ve Deli Petro, Anadolu'dan toprak ve liman almanın stratejik önemini farkındaydı. Ancak Rus sömürge yayılcılığı, 18. yüzyılın ortalarında bambaşka bir bölgede başladı. Promışlennik adlı özel bir teşebbüs, mavnalarıyla San Francisco limanına yanaştı ve Çin ipekleri ile Urallardan getirdiği kıymetli taşlar karşılığında su samuru postu ve meyve ticaretine başladı.

Ancak bu teşebbüs, gelişme imkânı bulamadı. 1825 yılında I. Nikola tahta çıktığında, saraydan herhangi bir destek görmeyeceği belliydi. Nikola, bu işten hiç hoşlanmıyordu. Şahsi teşebbüs ya da liberalizmi andıran her şey Çar'ın gazabına uğruyordu. Rus imparatorluğunun St. Petersburg'dan bu kadar uzağa, daha yeni, yani 1823 yılında bağımsızlık ilan eden Meksika'ya bu denli yakın bir yere doğru genişlemesi fikri dahi Nikola'yı kızdırmaya yetmişti. Kendine çok yakıştırdığı Avrupa'nın jandarması, tahtların muhafızı rolüne çoktan ısınmaya başlamıştı. Rus imparatorluğunun hür ve liberal olmasındansa yok olmasını tercih ederdi. 1839 yılında Marki Astolphe de Custine'ye "Anayasa ilan etmektense ta Çin'e kadar geri çekilmeyi yeğlerim" demişti. Rus-Kaliforniya Şirketi, sarayın tasvip etmemesine rağmen bir avuç adamı ve küçük merkeziyle 1841 yılına kadar varlığını sürdürdü. Hükümetin bütün desteğini çekmesinin ardından İsveçli maceraperest Johannes Sutter'e satıldı.

Güney ve doğu yönündeki Rus yayılması, çok sayıda cana mal olmasına rağmen saraydan daha fazla destek görüyordu. Ordular, Asya'daki sınırları her yıl biraz daha genişletiyordu. 17. yüzyılda küçük bir askeri sefer olarak başlayan Kafkasya'nın işgali, yer yer şiddetlenecek yer yer durulacak ama 1864 yılına kadar sürecekti. Adamlarını Hazar'a süren ve buradaki limanlar ve bereketli vadilere göz diken Deli Petro karargâhını Derbent'e kurdu. Bu muhteşem yeri İran'dan almaya karar verdi. İç kesimlerdeki Dağıstan dağları geçit verecek gibi görünmüyordu. Bu muazzam dağ silsilesi, işgalcilerin önünde dev ve tehditkâr bir set gibi yükseliyordu. Yerel efsanelere göre bu dağlar saf altındandı ancak zirvelerine erişmek mümkün değildi. Kaleleri, düşmana aman

vermeyen aşiretler tarafından korunuyordu. Deli Petro gibi güçlü ve gözü pek biri dahi bu dağlara sefere çıkmamaya karar verdi. Ovalarla yetinen Petro, İranlılarla bir anlaşma yaptı. İranlılar, bu idaresi güç ve bereketsiz bölgeden kurtuldukları için duydukları sevinci belli etmemeye çalışıyordu. Burada asayişin temin etmekle görevlendirilen Rus valinin emrine sembolik bir güç tahsis edildi.

Ancak asayişin sağlamak mümkün değildi. Asyalı aşiret reisleri, sözde yöneticilerini takmıyordu. İster Şah olsun ister Çar onların gözünde bir farkı yoktu. Kendi bildiklerinden şaşmıyorlar, yollarına çıkana acıymıyorlardı. Deli Petro'nun seferi sırasında, generallerinden olan Prens Bekoviç'in derisini yüzüp davul yapmışlardı. Gürcistan, Azerbaycan ve Dağıstan hanları ve prensleri, Rus askerlerini avlamaya bayılıyor ve zaman zaman av partileri düzenliyorlardı. Kıymetli taşlarla süslenmiş silahları, eyerin ön tarafına yatırılan ve avın üzerine atlamak üzere eğitilmiş çitalarıyla Rus kovalıyorlardı. Rusya, çok geçmeden Kafkas illerini İran'a geri vermek için diplomatik girişimlerde bulunacak ve büyük kısmı telef olan askerlerinin kalanını kurtardığı için şükredecekti. Rusya'nın emperyalist planları akamete uğramıştı. Ta ki II. Katerina döneminde dev gibi cüssesiyle Potemkin, efendisine layık bir imparatorluk kurmak için yola çıkana dek.

Ancak daha planlarını uygulamaya koymadan, diğer güçler tarafından sorgulanmaya ve engellenmeye başladı. İngiltere, Fransa ve Avusturya'ya göre Rusya zaten fazla güçlenmişti. 1786 yılında Potemkin'le yaptığı bir görüşmeyi aktaran St. Petersburg'daki Fransız elçisi, "iki imparatorluk (Rusya ve Osmanlı) arasına tabiat tarafından konulan bir engel" olan Kafkasya'ya Rus birliklerinin gönderilmesini protesto ettiğini bildiriyordu. Hükümetine gönderdiği bir mesajda Büyükelçi Ségur, Çariçe'nin Kafkasya'daki halkların ihtilaf ve kan davalarına karışarak akıllıca bir adım atmadığını söylüyordu. Gürcistan'ı himayesi altına alan Çariçe, bu küçük bağımsız krallığı İran'dan gelen tehditler ve komşu aşiretlerin saldırılarından korumak için çok ağır bir bedel (yılıda on iki binden fazla adam) ödüyor; enerjisini, parasını ve zamanını buraya harcıyordu. Elçi, alaycı bir ifadeyle, düşmanlarının

Rusya'nın Kafkasya'yı işgal planlarını belki de memnuniyetle karşılaması gerektiğini söylüyordu çünkü hem yaşanan çatışmalar hem de çetin hava şartları Rus ordularını kırıp geçiriyordu.

1787 yılında ikinci Osmanlı-Rus savaşı başladığında, Rus ordusu aynı anda Kafkas seferini de sürdürecektir güce sahip değildi. Kuvvetlerini geri çeken Ruslar, bu adımın Rusya'nın doğuya doğru genişlemesinden rahatsız olan İranlıları teskin edeceğini ümit ediyordu. Savaşın sonunda 1791 yılında imzalanan Yaş Antlaşması'yla Sultan'ın Gürcülere ya da hâkimiyeti altındaki diğer komşu illere nüfuz etmemesi güvence altına alındı. Rusya, dikkatini artık başka bir yere verebilirdi. Kafkasya dağlarında zafer kazanma hayalleri bekleyecekti. Karadeniz'in stratejik önemini kavrayan ve burayı ele geçirebilirse çalkantılı Kafkas illerinin sağlayacağından daha büyük bir koz kazanacağını fark eden Potemkin, önce bu bölgede bir gedik açmayı tasarladı. Burası, hem coğrafya hem de tabiat bakımından işgale daha uygundu.

IV

Kırım Hanları, büyük Moğol İmparatorluğu'nun Avrupa'da kalan son parçasıydı. Cengiz Han'ın soyundan geliyorlardı ancak başkentleri Bahçesaray'daki saray ve bahçeler gibi onlar da bozulmaya yüz tutmuştu. Yine de sade ama asil bir hayat sürüyorlardı. Servet biriktirmek törelerine aykırıydı. Bir elbise, bir kılıç ve bir at Hana yeterdi. Hanın kızları, en fakir ama en cesur ve mümtaz asilzadeyle evlendirilirdi. Gelinin çeyizi sayesinde damadın zenginleşmesi sağlanırdı. Dokuz kere dokuz sisteminde, Moğol mirasını görmek hâlâ mümkündü. Çeyiz düzülürken daima bu sisteme riayet edilirdi. (Dokuz, kutsal bir sayıydı.) Dokuz çarpı dokuz kürk, dokuz çarpı dokuz urba, dokuz çarpı dokuz yatak, dokuz çarpı dokuz altın ve gümüş işlemeli yastık, dokuz çarpı dokuz Çin ipeğinden yatak örtüsü ve dokuz çarpı dokuz kürk yatak örtüsü... Çeyiz, çoğunlukla yatak takımından oluşurdu.

Han'ın sarayının ihtişamı, kullanılan gösterişli malzemelerden çok mekânın zarif düzenlemesinden kaynaklanıyordu. Bahçesaray'ın

çiçek açmış bahçelerinde bülbüller öterdi. Sedefte çesmeler vardı. Harem ve cami, dünyevi ve ilahi aşk iç içe geçmiş gibiydi. Hâlâ ayakta olan hanların türbeleri, zarif bir keder havası yayar etrafa. Sadece Doğuluların özünü yakalayabildiği, insanın aklını başından alan bu hüznün tadına varan Batılılar bir ömür onun peşinden koşar. Bahçesaray, birden çıkar insanın karşısına. Tepeyi aşınca, köhne tezgâhların dizildiği pazar yeriyle uzunca bir yol ve şehre hâkim konumdaki Hanın sarayı görünür. Dünyevi ve ilahi aşk: mezarların yanında odalıkların çile çektiği bahçeler. Saray, Kırım Savaşı sırasında hastane olarak kullanılmıştır. Ancak daha ziyade, Puşkin'in Bahçesaray Çeşmesi adlı şiirine ilham veren Polonyalı bir kontesle bir Tatar Hanının aşk hikâyesiyle hatırlanır.

Bu aşk serüvenine dair farklı rivayetler vardır. Hanların üzerine titrediği üç Hristiyan esirin aşk hikâyeleri, zamanla iç içe geçmiş-tir ve günümüzde çoğunlukla karıştırılır. Bu hikâyelerin ortak noktası, hanımların dinlerine sıkı sıkıya bağlı olması ve Moğol sevgililerinin bu durum karşısında gösterdiği hoşgörüdür. Koşullar ne kadar zorlu olursa olsun eşlerine bağlılıklarını bir an olsun kaybetmeyen Kırım hanları, bilhassa eşlerinin dinî endişelerine özen gösterdi. Hatta hanedan mensuplarından biri, İskoç eşinin ailesini ziyareti esnasında Presbiteryenliği kabul edecek kadar ileri gitti. Kırım'da karşılaştığı sarışın güzel Neilson'a deli gibi aşıktı. Neilson'un Kırım'da ne yaptığı tarihi kayıtlarda yer almıyor. Belki de, gelecekte Çar I. Nikola adıyla tahta çıkacak torununa bakması için II. Katerina tarafından görevlendirilen Lyon Hanım gibi Neilson da hanedanın bebeklerinden birine bakmak için bölgede bulunuyordu. Tatar damadın uzun Çin tarzı bıyıkları, sarığının tepesinde parlayan elmas tuğu, rehberlerinin sade ekose kıyafetleriyle mukayese edildiğinde insanların gözünü alan sırmalı kaftanı ve Asyalı zarafetiyle İskoçya yaylalarında dolaştığını hayal ediyorum ya da papazın evinde genç eşiyile papazın arasında oturmuş, bir yandan çayını içerken diğer yandan İncil'den bazı bölümleri tartıştığını. İlk başta ayrı dünyaların insanıymış gibi görünen bu çift, daha sonra Kırım'a döndü ve ömürlerinin sonuna kadar Karadeniz'in kıyısındaki bir sarayda mutlu mesut yaşadı.

Bahçesaray'ın gl ve blbllerinin arasında, başka bir Hristiyan gelinin ruhu daha dolaşır. Dilara Bike'in sekiz köşeli bir mezar taşında yer alan solmaya yüz tutmuş altın yaldızlı kitabede şöyle yazar:

BURASI, şAHİN GİRAY HAN'IN SEVGİLİ Eşİ DİLARA Bİ-
KE'İN MEZARIDIR. ÖLÜM TARİHİ 1753. HRİSTİYANDI.

Bu mezarın yakınlarında Bahçesaray eşmesi, namıdiğer gözyaşı eşmesi yer alıyor. Özenle st üste yerleştirilmiş kurnaları, günümüzde artık aşınmış ve sudan mahrum kalmış. Ağır ağır dolan kurnalardan taşan damlalar, kederli Hanın müteveffa Hristiyan eşinin ardından döktüğü gözyaşlarını hatırlatıyor. Dilara Bike, Hanın gönlünü kazanmadan önce haremde yaşayan Gürcü bir kleydi. Hanla evlendikten sonra Dilara, sahip olduğu din hasasiyetler yüzünden büyük sıkıntılar yaşadı. Han eşine ibadet hürriyeti sağlasa da nafile... Dilara bir türlü evliliklerini kabul lenemiyordu. Dinine o kadar bağlıydı ki yatak odasının duvarını süsleyen hilalin üstüne bir ha işlettirmişti. ektiği ileyi sonsuza kadar unutturmayacak bu hatıra saadetlerine gölge düşürüyordu. Hayatının baharında vefat eden Dilara'nın kaybı eşini mahvetti. Ancak çeşmenin gerçekten de Dilara Beki'in hatırasına mı yoksa başka bir Hristiyan kadın olan Maria Potocka için mi yaptırıldığı konusunda bazı şüpheler mevcut. Yas tutarken dinmek bilmeyen kederleri ve inşa ettirdikleri şiir gibi anıtlarla hanlar, dünyanın her yerinde eşini kaybetmiş kocalar için örnek teşkil ediyor. Bahçesaray'ın bugün dahi hüzünlü havasını muhafaza etmesine şaşırmamak gerek. Böyle aşk acıları arkalarında silinmesi mümkün olmayan izler bırakır.

Kırım hanlarının konumu yüzyıllar içinde gerilese de bütün Asya, kutsal kabul edilen altı at kuyruklu sancaklarına saygı gösterirdi. Türkler, Rus işgali tehdidine karşı güçlü bir kale görevi gören Kırımlılara büyük ihtimam gösterirdi. Yine de gten düştüklerinin farkında olan Tatar beyleri, ilişkilerinde oldukça alingan bir tutum takınırdı. İstanbül'a resmi ziyarette bulunan Devlet Han'a kendisine verilen özel değerin nişanesi olarak ne istediği sorulunca, maiyetiyle birlikte ayrılmaya hazırlanan Han

sadrazamın başını istemiş. İstediyini vermekten başka çare yokmuş. Herkesin itibarının muhafazası adına sadrazamın sarıklı başı kılıçla gövdesinden ayrılmış.

* * *

1777 yılında bölgenin kaderi mühürlenmişti. Moskova'dan yola çıkan Mareşal Suvorov, askerleriyle güneye doğru ilerliyordu. 1783 yılında Kırım'ın tamamının Rusya tarafından ilhak edilmesiyle birlikte Potemkin, Han'ın topraklarını ve Karadeniz'in asmlarla kaplı sahillerini, Çarıçesi'nin ayaklarına sermişti.

Katerina'nın emperyalist iştahı artık daha da kabarmıştı. Kırım'ı ele geçiren Çarıçe gözünü yeni ufuklara dikmişti. Kafkasya neden olmasın diye düşünüyordu. Gönül eğlendirdiği bir dizi genç sevgiliden sonra (Hiçbirine imparatorluğunu unutacak kadar kendini kaptırmadı) son gözdesi yirmi beş yaşındaki Kont Platon Zubov'u seçti. Birlikte Yunan İmparatorluğu'nu Rusya'nın kontrolü altında yeniden canlandırmayı planladılar. İstanbul ve hatta belki Hindistan ele geçirilmeli; Haç, Hilal'e üstün gelmeliydi. Bu garip çift, Tzarskoe Selo'nun (Çarın Köyü) camlarla kaplı küçük bir odasına kapanmış plan yapıyordu. Aşkın en güzel günlerini yaşayan Katerina, burayı inzivaya çekilebileceği bir yer olarak tasarlamıştı. Kendisini çarıçeden ziyade bir kadın gibi sadece bu ihtişamlı sarayda hissediyordu. Bu oda İkinci Dünya Savaşı'na kadar Katerina'nın bıraktığı gibi muhafaza edilmişti. İki muhteşem salon arasına yerleştirilen eflatun renginde cam sütunları yatağın uzunluğunu yansıtıyordu. Romantik bir manzara yakalamak umuduyla bu odaya doluşan meraklı turistlerin eflatun aynadaki yansımalarını hatırlarım.

Biz de o dönemden bir sahne görebilmek için dikkat kesiliyoruz: Geçkin yaşına rağmen hâlâ görkemini koruyan "Kuzeyin Semi-ramisi" Çarıçe ve o tıfıl, kristal bardaklarla çay içiyorlar. Yanlarında bir semaver var. Katerina, çay tabağına bir kaşık vişne reçeli koyuyor. Samur kürkünden yatak örtüsünün üzeri, harita ve kâğıtlarla kaplı. Katerina'nın yüzünü yalamak için üzerine atlayan şımarık tazılar, kâğıtları dağıtıyor. Aynalardan birine, devasa

bir Kafkasya haritası yapıştırılmış. Katerina, tombul parmaklarıyla haritaya işaret ediyor. Zubov'un gözleri hayranlık ve coşku içinde açılıyor. Kafkasya'ya hücum edecekler. Valilik karargâhı Tiflis'e kurulacak. Doğu'ya hâkim olmak için İran hizaya getirilmeli ve Bâb-ı Âli alınmalı... Haç, Hilal'e üstün gelmeli... Katerina sevinçle başını sallıyor. Bu cüretkâr delikanlının emperyalist ihtirasları, Çariçe'yi oldukça memnun ediyor.

Mareşal Suvorov'un emrinde Polonya ve Osmanlı seferlerinde rüştünü ispatlayan Platen'in bebek yüzlü kardeşi Valerian, İranlılara ait Kafkas illerini ele geçirmek ve bu bölgenin valisi olmak için ordusunun başında yola çıktı. Boru sesleri eşliğinde güneye doğru ilerledi. İran'la birlikte hareket eden sınır illeri, aşiret reisleri ve Kafkas hanları tarafından iyi, hatta dudak bükülerek, karşılandı. Kafkas halkları böylesiyle hiç karşılaşmamıştı. Bu peynir suratlı çocuk mu onları dize getirecekti? Yönetici ve beylerin kendi aralarında gizlice konuşmak istediklerinde kullandığı ve sadece birkaç kelimesi bilinen "Avlanma Dili" Çakobsaca bir şeyler söyleyip alay ediyorlardı. Kendilerini müthiş bir avın beklediğini düşünen yerli halkın keyfi yerindeydi. İnsan avı beklemeye değermişti.

İran toprağı olan Derbent, kilit öneme sahip limanından dolayı Rusların ilk hedefiydi. Şehri, fazla direnişle karşılaşmadan ele geçirdiler. Güney'deki Bakü de Rus silahlarına boyun eğdi. Kaydadeğer bir ordu toplayan İranlılar, cepheye yaklaşık seksen tane fil getirmişti ancak çok geçmeden geri çekilen İranlılar, anlaşma yoluna gitmeyi tercih etti. Rusya'yla çatışmanın ve Kafkasya'yı elde tutmaya çalışmanın ne anlamı geldiğini iyi biliyorlardı. Genç Zubov, daha yapması gereken işin büyüklüğünü anlamadan askerleri bir bir dökülmeye başladı. Görünmez bir ordu askerlerini avlıyordu. Kafkas aşiretleriyle mücadeleye tutuşmadan talihi döndü. Çariçe hayata veda etmişti. Annesinin gözdelerinden kurtulmayı amaçlayan Çar I. Pavel, Valerian'ı geri çağırırdı. Müstakbel vali, bölgeden bir an önce kaçmak isteyen ordusuyla birlikte anında yola çıktı. Avar, Lezgi, Çeçen ve Kabarday aşiretlerinden oluşan korkunç bir grup, akın akın dağlardan

gelip Ruslara çullandı. Ruslar, Kafkasya'yı işgal planlarını bir kez daha rafa kaldırmak zorunda kalmıştı.

V

Kafkasya, tarihi boyunca birçok ırkın beşiği ve mezarı oldu. Sanskritçe'den gelen "Kafkasya" kelimesi beyaz, karlı dağlar anlamına geliyor. Elbruz ve Kazbek'in karla kaplı zirveleri, Kafkas berzahı boyunca uzanan sıradağların üzerinde parlar. Bu dağ silsilesi, işgalcilerin önünde adeta doğal bir engel bir kale gibi yükselir. Bölgeyi işgale gelen yabancılar, mağlup ordular ve göçebe aşiretlerin hepsi bu zirvelerin ardındaki vadilere uzanan geçitleri aşmayı denedi. Bazıları başardı, bazıları yolda hayatını kaybetti, bazılarıysa vazgeçti. Ancak hepsi arkalarında bir iz bıraktı. Bölgedeki lehçelerde, yer isimlerinde, inançlarda, efsanelerde, zırhlarda ya da Hevsurlar gibi sarı saçlı insanlarda bölgeye yolu düşenlerin yankılarına rastlamak mümkün.

İskitler, Medler, Farslar, Cenevizliler, Yunanlılar, Moğollar, Kalmuklar, Kürtler, Ermeniler, Türkler, Osetler ve daha birçoklarının karışımından oluşan Kafkas halklarını kimse çözemezdi. Rivayete göre, Tiflis pazarında yetmiş farklı dil konuşuluyordu. Plinius'un aktardığına göre Romalılar, Kafkasya'daki işlerini yürütmek için yüz otuz dört tane tercüman çalıştırıyordu. 10. yüzyıldan itibaren Slav işgali başladı. Sviatoslav ve Moskova knezlerinin liderliğindeki Slav orduları, Hazar Denizi ile Don Nehri arasındaki bütün bölgeyi işgal etti. Ancak daha sonra bölgeye gelen Arap ordularına mağlup oldular. Araplarsa 1387 yılında Kafkasya üzerine yürüyen ve karşısında hiçbir millet ya da hükümdarın tutunamadığı Timur'a yenik düştü. Yaşanan savaşlar, 16. yüzyıla kadar böyle dalga dalga sürdü. Ta ki savaş meydanında sadece üç taraf, yani İran Şahı, Osmanlı Sultanı ve Rus Çarı kalıncaya dek. Ancak bu koşullarda dahi bölgede yaşayan farklı aşiretler, kendi yaşam tarzlarını korudu. Bazen mücadele eden, bazen geriden izleyen aşiretler, mesafelerini ve özgür ruhlarını muhafaza etti. Ancak 19. yüzyılda Şamil'in idaresi altında yekvücut

bir Müslüman kuvvet olarak birleşen Kafkas halkları, Şeyh ile Çar, Hilal ile Haç arasındaki meseleyi neticeye kavuşturacaktı.

Valerian Zubov'un küçük düşürücü ricatından sonra Kafkasya'yı ele geçirmek için kaydadeğer bir hamle yapılmadı. Ancak II. Katerina'nın torunu Çar I. Aleksandr, ülkesinin sınırlarını genişletmeye karar verince işler değişti. Kendini dev aynasında gören babası I. Pavel, büyük hayranlık duyduğu Napolyon'la Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma planları yapmıştı. Akıldaki proje için çoktan Don Kazaklarını ayırmıştı. Doğunun tamamını hâkimiyet altına almak için ilk başta Hindistan'ı işgal edeceklerdi. Ancak saray mensupları tarafından boğularak öldürülünce bu planlar akamete uğradı. Daha makul biri olan oğlu Aleksandr'ın gözü o kadar yükseklerde değildi. Kısa süre önce ilhak ettikleri Gürcistan'daki Rus mevzilerini tahkim etmek ve Kafkasya'yı ele geçirmek onun için yeterliydi. Ordularının başında Napolyon'a karşı zafer elde eden Aleksandr, 1814 yılında Paris müttefikler tarafından işgal edildikten sonra Rusya'ya döndü (Askerleri, Rusça'da "çabuk", "hızlı" anlamına gelen "*bistro*" kelimesini arkalarında hatıra bıraktı. Dev gibi cüsseleriyle Slav askerleri, yemek yedikleri lokanta ve sokak tezgâhlarındaki çalışanları, "*bistro*" yani "çabuk" diyerek taciz ederlerdi. Fransızların da diline giren bu kelime, hızlı servis yapan, sade lokantalar için kullanılır oldu).

Borodino'daki gibi destansı zaferler kazanan Çar ve generalleri, Kafkasya'yı ele geçirme konusunda pek bir sıkıntı yaşayacaklarını düşünmüyordu. İmparatorluğun tamamlanması için bu adım gerekliydi. Yıllar süren toprak kazanma çabaları sonunda nihayete erecekti. Profesyonel askerlerin gözünde, giriştikleri mücadeleleri noktalamak için oldukça münasip bir seferdi.

Ancak Rusya, bir kez daha karşısında sarp dağların ve balta girmemiş ormanların himaye ettiği, gerilla yöntemlerinde ustalaşmış çetin bir düşman buldu. İnat eden Rus generaller, acımasızca misilleme yapmaya karar verdi. Yerli halk darmadağın edilecek, köyler ve mahsuller yok edilecek, su kuyuları doldurulacak, meyve ağaçları kesilecek, üzüm bağları ezilecekti. Kafkasyalılar dize

getirilecekti. Kimseye merhamet gösterilmeyecekti (zaten savaşçıların merhamet dilendiği de yoktu). Sefer, daha fazla gecikmeye mahal vermeksizin nihayete erdirilecekti. Yüce Tanrım! Bu Tatarlar ne kadar küstah insanlardı. 1816 yılında Güney Orduları Komutanı olarak atanan ve Kafkas cephesinin başında olan General Yermolov böyle söylüyordu. Kafkasyalılar, ona Moskova Şeytanı diyordu. Askerleri gibi yerel halk da ona korku ve hayranlık besliyordu. Askerleri onu Batuşka yani babacık diye görüyorlardı. Dev cüssesi, gür sesi ve sert mizacıyla Yermolov, Rus efsanelerinde anlatılan, kocaman atlarının üzerinde steplerden ve bataklıklardan gelip savaşlarda destan yazan, silahlarını yıldırım gibi sallayan ve sesleriyle yeri titreten Bogatir adlı devlerin ete kemiğe bürünmüş hali gibiydi.

Mihail Yermolov da aynı efsanevi havaya sahipti. 1777 yılında dünyaya gelen Yermolov, Suvorov'un emrinde savaştı. Austerlitz'te albaylığa yükselen Yermolov, Avusturya ordusunda Fransızlara karşı mücadele etti ve Napolyon Savaşları'nda üstün hizmet gösterdi. 1814 yılında müttefikler Paris'i işgal ederken Rus ve Prusya birliklerine komuta ediyordu. Yermolov'un kabiliyetini takdir eden Çar I. Aleksandr, saraydaki birçok üst düzey general yerine onu Kafkas orduları komutanı olarak görevlendirdi ve İran Şahı Feth Ali'nin sarayına elçi olarak atadı. Çarın çevresindeki bütün subaylar, Yermolov'un atanmasını kendilerine yapılmış bir hakaret olarak gördü. O andan itibaren Yermolov, iki cephede birden mücadele etmek zorunda kalacaktı. Bir yandan ülkesinin düşmanlarıyla savaşacak, diğer yandan memleketinde ellerine geçen her fırsatta kendisine saldıran düşmanlarıyla mücadele edecekti. Onu çekemeyen insanları genellikle umursamayan Yermolov, onları sinek vızıltısı gibi görüyordu. Ancak bazı zamanlarda canavar gibi kükreyip düşmanlarına öyle bir tokat indiriyordu ki kimse bir müddet sesini çıkaramıyordu. Sarayda yabancı unsurlara tahammül edemiyordu. O, tam manasıyla bir Rusya aşığıydı. Bogatir ya da onu seven *mujik* (köylü) askerler kadar milli bir şahsiyetti. Askerlerine daima zaman ayıran Yermolov, kamp ateşinin yanına oturup onlarla birlikte lahana çorbası kazanına kaşık sallardı. Sivri dilli Yermolov, St. Petersburg'daki

saray ahalisine de laf dokunduracaktı: Hizmetleri karşılığında ne gibi bir mükâfat istediğini soran Çar'a şöyle cevap verdi: "Alman olarak doğmak. Çünkü o zaman istediğin her şeyi alabilirdim." İnceden bir iğneleme içeren bu söz yıllar geçse de etkisini yitirmeyecek, yüz elli yıl sonra dahi geçerliliğini koruyacaktı.

Yaşadığı tecrübeler, Asyalılar tarafından saygı görmek istiyorsa boyun eğmeyenlere acımasız davranması gerektiğini göstermişti. Zalim davranışlarının altında Çar'ına sadakati ve ülkesine bağlılığı yatıyordu. Ordusunu arkasına alıp Kafkasya'da kendi sancığını dalgalandırmak ve Çara başkaldırmak istediğini söyleyen saraydaki düşmanlarının iddialarının aksine kendini yüceltmek için değil, Rusya uğruna mücadele ediyordu. Birkaç yıl önce insani ilkeleriyle övünen I. Aleksandr, Yermolov'un uyguladığı işgal yöntemlerine öfkelenince kudretli komutan şöyle cevap vermişti: "Adımın yaydığı korkunun, sınırlarımızı zincir ya da kalelerden daha iyi korumasını arzuluyorum."

Dağlılara karşı Asya'nın acımasız işgal yöntemlerini kullanmaya devam eden Yermolov, esirlerinin kulaklarına demir çubuk sokuyor, kendisine direnen köylerdeki kadınları mezata çıkarıyordu (Güzel bir tanesiyle kendisi evlendi). İşgalin Ruslar arasında yol açtığı coşkuyu paylaşan Puşkin, "Boynunu eğ Kafkasya, Yermolov geliyor" diye yazıyordu. Kalan İran nüfuzunu da bastıran Yermolov, Rusya'nın kazanımlarını da sağlamlaştırdı. Son derece kararlı olan komutan, Kafkasyalılarla kendi anladıkları dilden mücadele ediyordu. "Tevazu, Asyalılar için bir zayıflık alametidir" diyordu. "Ben, insani saiklerden katiyetle uzak duruyorum. Bazen bir kişiyi idam etmek, yüzlerce Rus askerinin hayatını kurtarır." Yine de I. Aleksandr, Yermolov'un zalimane uygulamalarından hoşlanmıyordu. II. Katerina tarafından torununun öğretmenini olarak görevlendirilen La Harpe'den etkilenmişti. Katerina, La Harpe'nin Romanov mutlakiyetçiliğine karşı daha liberal, Avrupalı bir etki uyandıracaklarını düşünmüştü. Latif ve maneviyatına düşkün biri olan Aleksandr, sömürge yayılcılığı konusunda zaten isteksizdi. Şüphelerine yenik düşen Çar, valisine merhamet göstermesini tavsiye ediyordu.

Ancak ne gaddarlık ne de merhamet baskın gelecekti. Çar Aleksandr, Azak Denizi kenarındaki Taganrog şehrinde esrarengiz bir şekilde hayatını kaybettiğinde, ardında tahta çıkacak bir evlat bırakmamıştı. Kardeşi ve veliahdı Polonya Valisi Grandük Konstantin, kardeşi Nikola lehine tahttan çekildi. Bu görevi kutsal bir emanet olarak gören Nikola, istemeyerek de olsa tahta çıkmayı kabul etti. 1825 yılının Aralık ayında Çar ilan edildi. Haberin Kafkas illerine ulaşması birkaç haftayı buldu. Ancak Komutan Yermolov, askerlerine Konstantin'e sadakat yemini ettirmişti. Bu adımı Yermolov'un küstahlığı ve anarşist niyetlerinin kanıtı olarak gören Nikola kimseyi dinlemedi. Zaten sarayda Yermolov'un hatasını savunmaya çalışan pek kimse de yoktu. Bir zamanlar saraydan bağımsızlığını ilan etmeye çalışan Kazak başbuğları gibi bu zalim adamın Kafkasya'da kendi sancağını dalgalandırıp güneyi kendi başına yönetmek istediği belliydi. Bir an önce başkente geri çağrılmalıydı. O kadar esip gürlemesine rağmen aşiretleri dize getirmeyi de başaramamıştı. Bilakis Dağıstan açıkça başkaldırıyordu. Eğer Çar'ın isteklerini yerine getiremiyorsa, bunu yapacak başka biri bulunabilirdi. Nikola, güneyde bir zafer turu atıp Tiflis'te bir fatih gibi karşılanma hayalleri kurmaya çoktan başlamıştı. Bu hayaller için henüz erken olduğu söylendiğinde büyük hayal kırıklığına uğradı ve bunu şahsına yapılmış bir hakaret olarak kabul etti.

1. Nikola, 1827 yılının Mart ayında Kont Paskiyeviç'i Kafkasya başkomutanlığına atadı ve büyük bir öfkeyle Yermolov'u görevinden azletti. Nikola, şahsen hoşlanmadığı kişilere, özellikle demokratik görüşlere sahip olduğundan şüphe ettiği insanlara alicenap davranmazdı. Yaşlı kurt, iddia ettiği gibi Cengiz Han'ın soyundan geliyor olabilirdi. Kendisini çok seven askerlerine mesafeli durmaz, aksine onlardan biriymişçesine yakın davranırdı. Sadeliği ve *mujikler* üzerindeki gücü, Nikola'nın hiç de aşına olmadığı şeylerdi. Almanları andıran tavrıyla katiyen doğruluktan ayrılmazdı. Kendisine yağcılık yapan kaypak ve dalkavuk askerlere hiç taviz vermezdi.

Yermolov, şöhretinin doruğuna ulaştığı Kafkasya'dan kiralık bir arabayla ayrıldı. Kimse, daha iyi bir şeyler ayarlama zahmetine

girmemişti. Yetkililerin gözünde herhangi bir değeri kalmamıştı. Kendilerini terk edilmiş hisseden askerler, komutanlarına reva görülen muameleye o kadar içermişlerdi ki nerdeyse isyana kalkışacaklardı. Komutanlarının gidişini yaşlı gözlerle izlediler. Gece gündüz sırtından çıkarmadığı eski paltosuna sarılmış (gücünün doruğunda olduğu günlerde dahi yatak yorgan aramazdı) arabada oturan Yermolov kaderini metanetle kabullenmişti. Tiflis'ten kuzeye doğru giden araba, Yermolov'un inşa ettirdiği Gürcü Askeri Yolu boyunca ilerledi. Tek bir Kazak bölüğü dahi arabasına refakat etmiyordu. Yaptırdığı kalelerden hiçbirisi yanlarından geçen Yermolov'u top atışıyla selamlamadı.

Subaylara çoktan emir gitmişti: Artık Başkomutan, Paskiyeviç'ti. Gözden düşen ve geri çağrılan Yermolov'un bir hükmü kalmamıştı. O, karanlığın içinde yok olmaya yüz tutan bir gölgeydi sadece. Tıpkı şanlı günleri gibi dağlar da geride kalmıştı. Araba, ıssız ufuklara doğru yol alıyordu. Koca bir hiçlik onu bekliyordu. Kafkasya'da geçirdiği yıllarda kazandığı bütün zaferler, yaşadığı tüm olaylar, sürgüne gönderildiği küçük bir taşra kasabası olan Orel'de noktalanacaktı. Kendini savunma zahmetine bile girmede. Belki de gelecek nesillerin gözünde Rus tarihinin en kudretli şahsiyetlerinden biri olacağını biliyordu. Hem Çar Nikola'dan hem de onu çekemeyenlerin düşmanlıklarından daha uzun yaşadı. Hayatının son günlerinde itibarı iade edilen Yermolov, büyük övgüye mazhar oldu. Son nefesine kadar Bogatir efsanesini yaşatan Yermolov, 1861 yılında Moskova'da hayata gözlerini yumdu.

Kısmen de olsa Kafkasya'yı dize getirmeyi başaran ilk isimdi. Bölgede bir dizi kale inşa ettiren Yermolov, aynı zamanda Gürcü Askeri Yolu'nu da yaptıran kişiydi. İran ve Tatar hanlıklarını Rus topraklarına kattı. Ancak derin hasarlar bırakan yöntemleri, kibri ve acımasızlığı, 1826 yılında çıkan İran savaşına zemin hazırladı. Dağıstan ve Çeçen illerinde şiddetli düşmanlığın ve Müritçiliğin yeniden canlanmasına yol açtı. Askeri tarihçi J. F. Baddeley, Yermolov'un Kafkasya'daki başarılarını şu kelimelerle özetler:

Rusların gözünde Yermolov'un üstün başarısı, Rus hâkimiyetinin bağımsız ve yarı bağımsız devletleri kapsayacak şekilde bütün Kafkasya'ya, Asya'da İran ve Osmanlı'nın kuzey sınırlarına kadar yayılması gerektiğini daha en başından fark etmiş olmasındı. Ancak bu amaca ulaşmak için benimsediği yöntemler, en hafif tabirle tartışmaya açıktı.

Ancak ne Yermolov'un kudreti ne de ardından bölgeye gönderilen muazzam ordular, Kafkasya'yı kısa sürede ele geçirmeye yetecekti.

2

ÇEVRE

Asyalılar için ahlakçı denemez.

- GOBINEAU

Tarihçi Froude “Tarih, tüm boyutlarıyla incelenmelidir. Gerekli bakış açısını ancak bu şekilde kazanabiliriz” diye yazıyor. Dolaşısıyla Şamil hakkında yazarken öncelikle onu yaşadığı zamana yani 19. yüzyılın ilk yarısına, ardından kendi mekânı olan dağlara, daha sonra bu dağları kendi çerçevesine oturtmamız gerekir. Kuzeyde uçsuz bucaksız Rusya stepleri, batıda Karadeniz kıyısındaki Gürcistan ovaları, doğuda nefti yeşil Hazar, güneydoğuda İran ve Osmanlı sınırındaki çorak Anadolu toprakları, Şamil’in çocukluğundan beri İngiltere’nin, Napolyon yönetimindeki Fransa’nın ve Rusya’nın bilek güreşi yaptığı, acımasız, karmaşık, vahşi ve ıssız bir coğrafya... Devletlerin bu bölge üzerindeki güç mücadelesi Kafkasya’dan açık seçik görülebiliyordu.

Şamil’in memleketinin güney cephesi İran sınırına dayanıyordu. Bu yakınlıktan ötürü bütün Kafkasya İran’la derin ilişkilere

sahipti. Dolayısıyla, öncelikle İran'daki manzarayı yakından incelememiz gerekir.

19. yüzyıl İranı'nda herkesin gözü, Feth Ali Şah'ın üzerindeydi. Baba Han olarak tanınan Feth Ali, o dönemde amcası Ağa Muhammed'in oturduğu Tavuskuşu Tahtı'nın varisiydi. Ağa, idama mahkûm ettiği (ancak infazı henüz gerçekleştirilmeyen) iki kölesi tarafından öldürülünce Baba Han yıldırım hızıyla harekete geçti. Amcasının ataletin doğurduğu ölümcül sonuçların farkındaydı. Kardeşi de dâhil olmak üzere taht üzerinde hak iddia eden herkesi bir gecede ortadan kaldıran Baba Han, Tavuskuşu Tahtı'na çıktı. O günden itibaren Şahların Şahı Feth Ali Şah olarak tanınacaktı. Vahşi olduğu kadar aydın, sakın olduğu kadar gayretli, gaddar olduğu kadar cömert biri olan bu adam dikkat çekici bir kişiliğe sahipti.

Zevkine düşkün bir hükümdar olmasına rağmen ülkesini Avrupa'daki politika ve ilerlemelerin yörüngesine yaklaştıran ilk isim oldu. Amcası Ağa Muhammed, ülkeyi zulümle idare etmişti. Kaçar aşiretinin hadım reisiydi. Kaçarlar, aslen Fars değil Türk'tü ve Mâzenderan ormanlarından geliyorlardı. 18. yüzyılda yozlaşmış seçkinlerden oluşan Safevi hanedanının yerine geçen Kaçarlar, İngiltere'de iktidara gelen Hanover hanedanının yaptığı gibi Fars kimliğini benimsedi. Bir askeri strateji dâhisi olan Ağa Muhammed kana susamış bir mizaca sahipti. (Seçkin bir insanın hayran bir kitle önünde ilk dansa kalkarak baloyu açması gibi) çadırına getirilen esirleri bizzat süngüleyerek savaşı başlatmaya bayılırdı. Bu menfur adam korku nedir bilmezdi. Rivayete göre bir keresinde zafer nişanesi olarak düşmanlarının gözlerinin çıkarılmasını istemişti. Oturmuş kendisine getirilen gözleri sayarken, sadık veziri Mirza Şefi, "Şahım, Allah buna razı olur mu?" diye sitem etmişti.

Saydığı gözleri karıştırmamak için hançerini önündeki yığının arasına koyan Ağa Muhammed yavaşça kafasını kaldırıp şöyle demişti: "And olsun ki bir göz eksik çıkarsa, senin gözünle tamamlarım." Vezir, verecek cevap bulamamıştı.

1795 yılında Tiflis'i işgal ettiğinde halka o kadar zulmetti ki Gürcüler, Rusların himayesine razı oldu. Sokaklarda göze çarpan bir

ayağı aksak ihtiyar kadınlar, Ağa Muhammed'in askerlerinin yıllar önce zafer hatırası olarak tecavüz edip topal bıraktığı bakirelerden hayatta kalanlardı. Ne babaları unutmıştu yaşananları ne de kardeşleri. Dindaşları olan Rusları sadakatle destekleyen Gürcüler, 1826 yılında yapılan Rus-İran savaşında ve Şamil'le Kafkas aşiretlerine karşı yürütülen uzun mücadelede Rusların yanında savaştı.

II

Bagrat Hanedanı'nın başı ve Gürcistan'ın son kralı olan XII. Georgi, 1800 yılında Tiflis'teki sarayında ölüm döşeğindeyken tarihin seyrini değiştiren bir karar verdi. St. Petersburg'a bir temsilci gönderen kral, Gürcistan tahtını Çar I. Pavel'e vermeyi teklif etti. Güçten düşmüş, disiplinsiz halkının, Rus imparatorluğunun himayesinde daha iyi durumda olacağını biliyordu. Rus yönetiminin daha hoşgörülü davranacağına inanıyordu. Neticede dindaşlardı. Hem Şah hem de komşu han ve şemhaller mutaassıp Müslümanlardı (Kardeşi, bu görüşlere katılmıyordu. Kralı ihanetle suçlayan Prens Aleksandr, öfkeyle önce Dağıstan dağlarına, ardından çaresizlik içinde kaçak hayatı yaşayacağı İran'a gitti. İranlılar ve aşiretler arasında Rusya karşıtlığı oluşturmaya ve bölgede ayaklanma çıkarmaya çalışan Prens, ömrünün geriye kalanını Rusya'ya karşı entrikalar çevirerek geçirdi).

Çar Pavel, 1800 yılının Aralık ayında Gürcü tacını kabul etti. Bu gelişmenin üzerinden on gün geçmeden Kral XII. Georgi hayatını kaybetti. Gayretli ve hoşgörülü bir hükümdardı. Sevilen bir hükümdar, cengâver bir savaşçı, dindar bir Hristiyan ve vakur bir devlet adamı olan Georgi ülkesini dehşet saçan İran nüfuzundan kurtarıp Rusya'nın himayesine soktu. Özel hayatında da kayda değer başarılar elde etti. Hanedanın farklı kolları arasında bir güç dengesi sağlamayı başardı. İki eşinden yirmi iki çocuğu oldu. Çocuklarından biri, kulağa sanki bir şiirden alınmış gibi gelen Altın Dilli yani Zlataoust adını taşıyordu.

Yaşadığı dönem, inanılmaz doğurganlık oranlarına sahne oluyordu. Yeğenlerinden yirmi yaş küçük amcalar, üvey ninelerinden

büyük torunlar görmek mümkündü. Hükümdarlar, sürekli yeni evlilikler yapıyordu. Yaşları ilerledikçe evlenme hızları da artıyordu. Adeta vefat eden eşinin cenazesinden çıkıp gerdeğe giriyorlardı. Daha bir yıl geçmeden yeni çocuk yapıyorlardı. Çocuklarına yeni isimler vermeye çalışmaktan çoktan vazgeçmişlerdi. Bir ailede iki üç tane Salome, Vahtang, David ya da Aleksandr bulunurdu. Bu durum, en çok tarihçilerin kafasını karıştırır. Kral XII. Georgi'nin babası Kral II. Herakli'nin, üç eşinden en az yirmi sekiz çocuğu vardı.

Bu kadar büyük bir aile ağacının gölgesinde, her tür entrika kendisine yer bulur. Birbirine kafa tutan kardeşler, üvey kardeşine âşık olan kızlar, üvey çocuklarını çekemeyen anneler, mirasa ortak çıkmasın diye katledilen rakipler... Kraliçe Maria, ölen eşi Kral XII. Georgi'nin tahttan feragat kararının tam olarak ne anlama geldiğini fark ettiğinde, kayınbiraderi Prens Aleksandr gibi canını dişine takıp direnecekti. Öyle bir mülk anlayışı vardı ki onun için insan, mal, makam, hiç fark etmiyordu. Her şeye dört elle sarılıyordu. Rus himayesine direndikleri için tekrar İran'ın eline geçmeleri durumunda hem kendi hem de çocukları daha fazla şey kaybedecekti; ama bu durum onun umurunda değildi. Hiçbir şeyden vazgeçemiyordu. Her şey ona ve çocuklarına ait olmalıydı. Aile içi kan davasının ne demek olduğunu bildiği için çocuklarına hasetle bakan üvey kardeşlerinden ve amcalarından çekiniyordu. Tahta ya kendisi ya da çocukları çıkmalı, sarayda onlar yaşamalı ve tacı onlar takmalıydı. Çevirdiği entrikalar o kadar etkili oldu ki yeni oluşturulan Rus idaresinin büyük kısmının ayağını kaydırmayı başardı. Aslen Gürcü ve Kraliçe'nin uzaktan akrabası olan ancak tam bir Rus gibi yetiştirilen General Tzitzianov Genel Vali olarak atanmıştı. Kabiliyetli ve alicenap biri olan General Tzitzianov'u göreve getirmek akıllıca bir seçimdi. Bölgeyi ve halkı iyi tanıyan Tzitzianov, hem Hristiyanları hem de Müslümanları idare edebiliyordu. Ancak Kraliçe'nin çevirdiği entrikalar, General Tzitzianov'un dahi sabrını zorlayacaktı. Kraliçe'yi tutuklamaya karar veren Tzitzianov, onu saraydan alıp getirmesi için General Lazarev'i gönderdi. Hastaymış gibi yapan Kraliçe yataktan çıkmayı reddetti. Lazarev, Kraliçe'nin gerekirse

yatakla beraber götürülmesi emrini vermek üzere odayı terk etti. O arada Kraliçe'nin oğlu ve kızı, hançerlerine sarıldı ve başlarında nöbet tutan subayın üzerine çullandı.

Bağrıışmaları duyan general odaya koştı. Çocuklar, kanlar içindeki talihsiz subayı paramparça ediyordu. Kraliçe'den çocuklarını durdurmasını istedi. Kraliçe Maria, gözünü dahi kırpmadan yaşananları izliyordu. Generalin yatağın kenarına yaklaşmasını fırsat bilen Kraliçe Maria, işlemeli ipek örtünün altında (belki de intihar etmek amacıyla) gizlediği hançeri generalin göğsüne sapladı.

Ceza olarak, adi suçlulardan oluşan bir konvoyla birlikte Rusya'ya gönderildi. Bir zamanların muhteşem Kraliçesi, tutukluların arasında zincire vurulmuş, uçsuz bucaksız stepleri arşınıyor, öfkeden içi içini yiyordu. Uzun ömrünü, suçunun cezasını çekerek geçirdi. Önce bir manastıra kapatılan Maria, daha sonra Moskova'da biraz daha onurlu şartlarda hapis cezasını çekmeye devam etti. Çar Nikola, Gürcistan'la iyi ilişkilerini korumak için Gürcü prensese merhamet göstermenin daha münasip olacağına karar verdi.

Ömrünün son dönemlerinde affedilen ve hatta himaye edilen Maria, St. Petersburg'a götürüldü. 1850'lerde seksenli yaşlarındayken, onu zaman zaman saray merasimlerinde kara kara düşünürken görmek dahi mümkündü.

III

Rusya ve İran, Hazar Denizi'ndeki kilit öneme sahip limanları ve Azerbaycan'ı yüz yıldır aralarında paylaşamıyorlardı. İki ülke de aralarında yer alan Kafkasya ve Gürcistan üzerinde hak iddia ediyordu ancak Rusya'nın tek derdi, saldırgan komşusunu hizaya getirmek değildi. Sömürge elde etmek için mevcut sınırlarının ötesindeki toprakları hâkimiyetleri altına almak zorundaylardı. En basit ifadeyle bu, politikalarının temelini oluşturuyordu. Komşu bölgeleri ele geçirmeye kararlıydılar (Bu dönemde hedef, Kafkasya'nın en uç sınırlarıydı). Herhangi bir saldırıyla karşılaşmaları durumunda bu bölgeler, Rusya ile düşmanları

arasında bir tampon görevi görecekti. Bakü limanıyla Erivan ve Şirvan'daki Fars hanlıkları, Rusların amacına fevkalade hizmet ediyordu. 1828 Türk-Rus savaşında ele geçirdikleri Kars, Beyazıt ve Ahalcık sancakları ve Karadeniz kenarındaki Batum limanı da işlerine yarıyordu.

Bu toprak kazanımlarının İngilizlerin inanmayı tercih ettiği gibi Hindistan'da hâkimiyet kazanmayı amaçlayan sinsi bir planın parçası olup olmadığı bu güne kadar ispatlanamadı. Çar, kendisini derinden yaralayan bu tür iddiaları şiddetle inkâr ediyordu. 1844 yılında İngiltere'ye yaptığı ziyaret esnasında Lord Palmers-tone'a, "Bir karış Türk toprağında dahi gözüm yok. Ancak diğer devletlerin oradan toprak almasına da asla izin vermeyeceğim" dedi. Kibarca Çar'ı dinleyen İngiliz devlet adamı sessizliğini korudu ve hiçbir şey belli etmedi. Bununla birlikte, "Rusya'nın güneye doğru genişlemeyi düşünmediğine inanan biri, tarihin bize öğrettiklerini yok sayıyor demektir. Bütün hükümetler, özellikle mutlak yönetimler, ekonomik nedenlerden ziyade siyasi gayelerle topraklarını büyültmeyi isterler" diye yazacaktı.

Çar Nikola, Haç'ın Hilal'e üstün gelmesini ümit ettiğini kabul ediyordu. Hayali, Kudüs'ün tamamen Hristiyanların eline geçtiğini görmekti. Hindistan'da gözü olmadığını söyledi ancak Osmanlı'dan alenen nefret ediyor, Sultan'ın Hristiyan azınlıklar üzerindeki hükümlanlığına karşı çıkıyordu. Gürcistan'ın teslimiyetini kabul eden ve İranlılar karşısında Hristiyan Gürcüleri koruyan babası Çar I. Pavel'in yaptığı gibi o da, Anadolu'daki Hristiyan azınlıkları korumaya (ve hâkimiyeti altına almaya) hazırdı. Dini bağlantılarının yanına toprak kazanımları da eklenince, ortaya son derece elverişli bir plan çıkıyordu.

"Rusya, büyük bir üçkâğıtçıdır" derdi Lord Palmerston. 1826-1828 tarihlerinde İran'la yaptıkları savaşın hemen ardından 1829 yılında Osmanlı'ya düzenledikleri sefer, Rusların uzun süredir istedikleri sınır bölgelerini ele geçirmelerini sağladı. İmzalanan Edirne Antlaşması'yla Osmanlı, Kafkaslardaki topraklarından vazgeçmiş, Rusya'nın Anadolu'daki yeri güvence altına alınmıştı. Rusların iki yüzyıldan beri kesintili de olsa sürdürdüğü müca-

dele nihayet amacına ulaşmış, imparatorluğun sınırları sağlama alınmıştı. Güneyde itaatkâr Kırım hanlarının yönettiği Kırım, batıda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile aralarında Rusya'nın seçtiği vali tarafından güçlkle de olsa yönetilen Polonya sınır ili bulunuyordu. Kuzeyde ve doğudaysa, Çin'le sınırlarını oluşturan Amur'a kadar olan bölgede Nogaylar, Kalmuklar, Bur-yatlar ve çeşitli diğer boylar herhangi bir teşkilatlı direniş sergi-leyemiyordu. Sibiry ve Moğolistan'ın dış kesimleri zaten doğal bir kale görevi görüyordu. Kontes Nesselrode haklıydı. Kulağa hoş gelmes de Rusya'nın artık çok büyük bir devlet olduğu gerçeğini inkâr etmek mümkün değildi.

Ele geçiremedikleri tek yer, o puslu ve tehlikeli zirveleriyle Dağis-tan dağları ve Kafkasya'ydı. Antlaşmayı reddetmek için birleşen aşiretler, yeniden düşmanlık ve isyan emareleri göstermeye baş-lamıştı. Ne zor kullanmak ne iknaya çabalamak ne de kurnazca hamleler Kafkas halklarının gönlünü kazanmaya yetmişti. Rus-lar, sadece milli bir direnişle değil, aynı zamanda her şeyi göze al-mış dinî bir hareketle karşı karşıya olduklarının henüz farkında değildi. Bu hareket o kadar büyüyecekti ki her köy bir kaleye ve her adam bir cengâvere dönüşecek, bütün ülke canla başla diren-melerini söyleyen bir İmam'ın peşinde savaşa girecekti.

IV

Feth Ali Şah, sarayının Avrupa siyasetinin çarpışma noktası ola-cağının farkındaydı. Eşsiz konumunun tadını çıkaran Şah, hu-zuruna çıkan heyetlerle oynamaktan büyük keyif alıyordu. İn-gilizler, ilk olarak -daha sonra Sir unvanı verilen- Yüzbaşı John Malcolm'u, kendi ifadesiyle "hem Hindistan'ı işgal etmekle teh-dit eden Afganları durduracak hem de Fransa'nın (ve belki de Rusya'nın?) ihtiraslarını dizginleyecek kudrete sahip Feth Ali Şah'la ittifak kurmak amacıyla" İran'a gönderdi.

Napolyon, İngilizlerin bu hamlesine Mareşal Joubert'i İran'a göndererek cevap verdi. Joubert'in vardığı anlaşmayı Tilsit'te bizzat onaylayan Napolyon, yeni görevlendirilen İran elçisini

resmi olarak kabul etti. Daha sonra General Gardanne, yetmiş subayla birlikte İran ordusunu ıslah etmek amacıyla Tahran'a gönderildi. İngiltere artık gözden düşmüş, İngiliz temsilciler şehre adım dahi atamaz hale gelmişti. 1801 yılına gelindiğindeyse, gözden düşme sırası Fransa'daydı. İngiltere (büyük ölçüde İngiliz yanlısı duygulara sahip veliaht Abbas Mirza sayesinde) eski nüfuzunu tekrar kazanacaktı.

* * *

İran'daki Fransız nüfuzunu kırmak amacıyla Şah'ı siyasi ve ticari anlaşmalar imzalamaya ikna etmesi istenen Sir John Malcolm görevinde başarılı oldu. Dahası, davranışları ve cazibesiyle İranlıların saygısını da kazandı. Kibar, vakur ve zarif tavrı özellikle Şah'ı etkiledi. Örneğin, Şah'la aralarında tek eşlilik üzerine ilginç bir konuşma geçti. Batılıların çok eşliliği merak ettiği gibi Şah da tek eşliliği ilgi çekici buluyordu. Hiç vakit kaybetmeden İngiliz'in nabzını yokladı.

"Kulağıma gelen bir habere inanmadım" dedi. "Görünüşe göre Kralınızın tek eşi varmış."

"Hiçbir Hristiyan prensin birden fazla eşi olamaz" diye cevap verdi Elçi.

"Bunun farkındayım ama metresinin olmasına müsaade edilir diye düşünüyorum" dedi Şah. Sir John mağrur bir edayla şu cevabı verdi: "İran'ı elde etmeye çalışan Napolyon'un aksine yüce Kralımız III. George her konuda tebaasına örnek olmaktadır."

Şah, "Bu hareketi doğru olabilir ancak böyle bir ülkenin kralı olmak istemezdim" diyerek karşılık verdi. Fransızların çok güçlü bir millet olup olmadığını soran Şah'a Sir John şöyle dedi: "Kesinlikle. Yoksa İngiltere'nin düşmanı diye anılmayı hak etmezlerdi." Böyle bir adama İran'ın her yerinde saygı gösterilirdi. Saraydaki varlığı, bütün milletin yabancı milletlerden kaynaklanan saldırı tehditlerine karşı kenetlenmesini sağladı ancak maalesef basiretsiz İngiliz hükümeti, görevi biter bitmez Sir John'u geri çağırdı. Bir süre, Tahran'da İngiltere'yi temsil eden kimse kalmadı. Bu durum, Napolyon'un gözünden kaçmayacaktı. İran'a

bir dizi teklifte bulundu. Rusya'ya açtığı savaşın sonucundan o kadar emindi ki 1806 yılında Fransa'nın Hindistan'ı işgaline destek vermesi karşılığında Gürcistan'ı İran'a geri vermeyi ve Şah'a mali yardımda bulunmayı vadetti. St. James'deki kulübünün penceresinden olayları izleyen ve artık ne tavsiyede bulunacak ne de müdahale edecek bir konumda olmayan Sir John Malcolm "Bonapart, hem Rus ayısını hem de Fars aslanını at arabasına bağlayıp Hindistan'ın bereketli ovalarında zafer turu atmayı planlıyor" diye yazıyordu.

Fransız elçilerini Feth Ali Şah'ın gözü pek tutmamıştı. Napolyon'un tekliflerini duyduğunda halen tereddüt içindeydi. Malcolm ve maiyetinin hoş muhabbetini hatırlayan Şah, bu grubun sağlam, güvenilir ve şerefli adamlardan oluştuğunu düşünüyordu. Keşke gitmeselerdi... İngiltere'den acil destek talebinde bulunan Şah zamana oynuyor ve kaçamak cevaplarla Fransız elçileri oyalıyordu. İngilizler şaşılacak derecede kararsızdı. Ne olumlu bir politika belirliyorlar ne de bir elçi yolluyorlardı. Şah, cazip Gürcistan vaadine rağmen Fransa'yla anlaşmayı hiç istemiyordu ancak sonunda bir anlaşma imzalamak zorunda kaldı. İran, Napolyon'un oynadığı büyük oyunda sadece küçük bir piyondur. Çar I. Aleksandr ile barış anlaşması imzaladıktan sonra, Gürcistan'ı Şahların Şahı'na iade etme konusunu bir daha açmadı. İngiltere, Fransa'nın Hindistan üzerindeki planlarını konuşmayı bırakıp Rusya'nın emellerini tartışmaya başladı. Telaşla İran'a askeri heyetler gönderildi.

Yüzyılın başlarında Rusya, İran'ın sınır illerinden Bakü, Şirvan ve Karabağ'ın yanı sıra Karadeniz kıyısındaki bazı Osmanlı sancaklarını da ele geçirmişti. General Tzitzianov'un ferasetli idaresi sayesinde herhangi bir sıkıntı yaşanmamıştı. Ancak 1806 yılında Tzitzianov'un (ihanet sonucu) ölümünün ardından hoşnutsuzluk baş gösterdi. İran, Karabağ ve diğer sınır bölgelerini geri aldı.

Sürgündeki Gürcü Prens Aleksandr'ın liderliğinde büyük bir ordu toplandı. Aleksandr, Rusya saldırısı karşısında Dağıstan aşiretlerine güvenebileceğini biliyordu. Ancak bu güçlü ordu dahi Rusları mağlup etmeye yetmedi. Aslandüz'de yapılan savaşta

Aleksandr on binlerce askerini kaybederken, Ruslar fazla zayıp at vermedi. Kazandıkları zaferden cesaret alan Ruslar, yılanlarla dolu Mugan steplerini aşarak İngiliz istihkâmcılar tarafından tasarlanan İran kalesi Lenkeran'ı kuşattı. Beş gün süren müthiş bir direnişten sonra kale düştü. Ruslar, direnişin bu kadar uzun sürmesine çok öfkelenmişti. Bir Rus general yaşananları şöyle anlatıyordu: “Kaleyi vermemek için inat etmeleri askerlerimi o kadar çileden çıkardı ki dört bin kişiden oluşan İran birliğinin her bir askerini süngülediler. Ne tek bir askeri ne de tek bir subayı sağ bıraktılar.”

Bu katliam, bütün Kafkas aşiretleri tarafından izlenmişti. Sıra artık onlardaydı. Ancak İran'ın aksine onlar İngiliz yardımına bel bağlayacak durumda değildi. Zaten İngiltere'den aldıkları yardım İran'ı mağlubiyete uğramaktan kurtaramamış, sadece mücadeleyi uzatmaya yaramıştı. Aşiretler, Rusların on bir İngiliz malı topa ele geçirdiğini biliyordu. Topların üzerinde şöyle yazıyordu: “Kralların Kralından Şahların Şahına”. Daha sonra Çar 1. Nikola'ya gönderdiği bir mesajda Erivan Fatihi Paskiyeviç şöyle yazıyordu: “İngilizlerin Doğu'da muazzam nüfuza sahip olmasının sebebi, siyasi himaye talep edenlerin çıkarlarını daima ve samimiyetle gözetmeleridir. Abbas Mirza'nın antlaşmayla kendisine resmen taahhüt edilen veliaht unvanını dahi ona çok gören bizi [Rusları] değil de ona silah ve para veren, askerlerini eğitmek için [ve onlarla birlikte ölmek için diye de ekleyebilirdi] subay gönderen bir milleti tercih etmesini hakaret kabul ettik.”

İngilizler, İran sarayında hiç olmadığı kadar güçlü bir nüfuza sahipti. 1814 yılında imzalanan üçüncü İngiliz-İran anlaşmasına göre “Rusya ve İran sınırı, Büyük Britanya'nın icazetine göre belirlenecekti.” Ve tabii bir de taraf ülkelerin. Ancak yapılan yardımlar, çok geçmeden gerilime hatta hoşnutsuzluğa yol açtı. İngiliz hükümeti, askeri desteğini geri çekti ama Kraliyet Topçu Birliği'nden Albay D'Arcy ve Yüzbaşı Hart, İran'da olağanüstü itimat gerektiren konumlarını muhafaza etti. Disipline son derece önem veren Hart, hanedan üyelerine askerlik yaptırmasına

rağmen kimse ona kin beslemiyordu. İran, Yüzbaşı Hart'ın ikinci memleketi olmuştu. Azerbaycan'daki küçük ordunun komutanı olarak Şahkulu diye bilinen bir alay kurdu. Emrindeki humbaracı taburunun büyük kısmı, kuzey cephesindeki mevzilerden firar etmiş Ruslardan oluşuyordu. Başlarında Rus yönetimini bir türlü sindiremeyen Gürcüler bulunuyordu. Hart'ın 1830 yılında İran'da koleradan hayatını kaybetmesi halkı yasa boğdu.

Hart askerleriyle gurur duyuyordu ancak diğer İngiliz (ve Fransız) subaylarla birlikte İranlı askerlere o kadar talim yaptırmasına rağmen onları Avrupa standartlarında birinci sınıf bir ordu haline getiremedi. Elleriinde filleri, develeri ve sayısız savaşçıları vardı ama disiplinleri yoktu. Topçu birlikleri zayıftı. Taktiklerini, genellikle kafasına estiği gibi savaşıya ya da kaçan tez canlı yığınlar belirliyordu. Dahası, düzenli birlik bulmak oldukça zordu. İnsanlar (İran ordusunda askerden kaçmanın ya da itaatsizliğin cezası benzin dökülüp yakılmak olmasına rağmen) birkaç aya varmadan askerden kaçıp ailelerine ve topraklarına dönüyordu. Avrupalı subaylar, İran askerlerinde birlik ruhunun olmadığını söylüyordu. Lakin İran'ın atlı birlikleri dişli bir rakipti. Atları, süvarilerin altında savaşmak için eğitilirdi. Atlar, çoğunlukla aygırlardan seçilirdi. Bu âdetin kökleri Ksenofon'a dayanıyordu. "Doğu'ya giden her seyyah, birbiriyle dövüşen atların çıkardığı o muazzam sesi bilir" diyor Ker Porter. "Birbirlerine giriyorlar, öfkeyle birbirlerini ısırıp tekmeliyorlar. Yerliler arasındaki müsademelerde atlar da kavgaya karışıyor. Sırtlarındaki sahipleri birbirleriyle dövüşürken, atlar da birbirlerine dişlerini geçirmeye çalışıyor."

1828 yılında yapılan ikinci Rus-İran savaşından sonra Şah, Rusya'nın korkunç bir düşman olduğunu öğrenmekle kalmadı, aynı zamanda bir komşu olarak (teslim olduktan sonra dahi) ne kadar rahatsızlık verdiğini fark etti. Rusların Türkmenşah'ta istediği ağır tazminatı bir türlü kabullenemiyordu. Ruslar, Hazar Denizi'nde seyrüsefer hakkının sadece kendilerine ait olmasını, yirmi milyon ruble tazminat ödenmesini ve Ermenilerin İran'dan Rus topraklarına serbest geçişine izin verilmesini talep etmişti.

Ülkeyi terk eden yaklaşık doksan bin Ermeni'ye, Ruslara yardım eden ve İran yönetimi tarafından zulme uğradıklarını iddia eden Azerbaycanlı Tatarlar da katıldı. Şah, ülkesinin azalan nüfusu karşısında endişe duyuyordu. Mareşal Kont Paskiyeviç'in o dönemki tavrı infiale yol açtı. Rahatsızlık veren, kazandığı zaferlerden çok kutlama şekliydi. Erivan'daki Serdar Sarayı'nı işgal eden subayları, musiki sesleri yankılsın diye tasarlanan aynalarla kaplı salonları çizmeleriyle çiğnediler. Ardından Erdebil Camii'nin kütüphanesindeki paha biçilmez el yazmalarına el koydular. Sanki geri getireceklermiş gibi St. Petersburg'da yaşayan ünlü oryantalist Senovsky'nin bu yazmaların nüshasını çıkarmak istediğini söylüyorlardı (Hakikaten de bu el yazmaları bir daha geri gelmedi). Esir düşen İranlı General Hasan'dan Timur'un kılıcını alıp Çar'a hediye ettiler. Bununla da yetinmeyip Şahların Şahı'na ait olan savaş çadırını ganimet olarak aldılar. Paskiyeviç, Varşova Prensi olarak ordudan ayrıldığında bizzat Çar'ın emriyle adına Erivansky eklendi. Kendisine minnettar olan hükümdarı tarafından hediye edilen Polonya'daki devasa Gomel Kalesi'ne yerleşti. Şah'ın savaş çadırı, kazandığı zaferleri simgeleyen kalıcı bir abide olarak kalenin içindeki geniş salona kuruldu. Tüylerle süslü bu çadır, Rus devrimine kadar ihtişamını muhafaza etti. Çocukken bu çadırın içinde oynayan biri onu şöyle tarif ediyordu: kocaman kıymetli taşlarla, kat kat zümrüt ve yakutlarla süslü, iplerinin püsküllerinde inciler asılı, direkleri saf altından, sanki Tavuskuşu Tahtı'nın bir yansıması... Paskiyeviç'e "Erivan Prensi" unvanının verilmesi Şah'ı çok kızdırdı ancak hislerinin bir önemi yoktu. Rus İmparatorluğu'na artık karşı gelemeyeceğinin farkındaydı. Ruslara karşı beslediği öfkenin korkunç ağırlığına rağmen Feth Ali Şah, bekle gör politikası uygulamanın daha isabetli olacağına karar verdi. Ancak Şah, Sardanapalus gibi tahttan indirildikten sonra sarayı ve kadınları fedakârca canlarını verirken son anlarını karalar bağlamış olarak geçirecek biri değildi. Tam tersine sadece iktidar oyunlarının yerine satrancı ve gözdeleleriyle vakit geçirmeyi tercih etti.

Feth Ali'yi artık mücadeleden vazgeçmiş, Tavuskuşu Tahtı'nda kendini kaderin akışına bırakmış olarak görüyoruz. Ancak bu zoraki ara, en azından Fars geleneklerine ve tahayyülüne uygun olmalıydı. Saray haremindedir (*enderun*), yaklaşık sekiz yüz *huri* vardı. Hokand Hanı'nın üç bin kişilik haremiyle kıyaslandığında, bu pek de büyük bir rakam değildi. Bu kadınların çoğu Şah'ın eşi ya da cariyesiydi. İranlı hokkabazlar, saray tablolarında çatık kaşlı ve kasıntılı, zarif ama bir o kadar da tuhaf bir grup olarak tasvir edilir. Kınalı ayaklarını havaya kaldırıp ellerinin üzerinde duran, nar tabağı, turkuaz ve altın renkli şerbet ibrikleri ya da bazen tek bir gül ile hokkabazlık yapan cambazlar olarak resmedilirler.

Sarayın yanında, çeşmeler, etrafı duvarlarla çevrili bahçeler, badem ve kavak ağaçları vardı. Beyler, hadımlar, erkekler, kadınlardan oluşan saray ahalisi erselik bir grubu andırıyordu. İran saray tasvirleri adetlere harfiyen uyardı. Zarafet ve güzellik kuralları, aşk ve iktidar sembolleri bulunurdu. Avrupalıları resmederken uyulan bir gelenek vardı. Avrupalılar ay yüzlü ve badem gözlü resmedilirdi ancak diplomatları törelere göre Şah'ın huzuruna çıkarken giymek zorunda oldukları kırmızı çoraplarından tanıyabilirdiniz. İngiliz kadınlarıysa kucaklarında taşıdıkları küçük köpekten belli olurdu. İranlılar, İngiliz kadınların tüylü köpeklerini yanlarından hiç ayırmadığını gözlemlemişti.

Feth Ali Şah'ın çeşitli zevkleri vardı. Bölgeye özgü son derece zehirli akrepleri avlamayı severdi. (Newmarket kulvarları gibi olmasa da) düzenlenen at yarışları büyük coşkuya yol açar; İngiliz jokeyleri de yarışlarda boy gösterirdi. İngilizler, İranlılar'ın gözünde hep iyi bir yere sahipti. Şah, genç Strachey'e büyük sevgi duyardı. Bu meşhur Adonis o kadar yakışıklıydı ki İngiltere'nin bölgedeki itibarı için bölüklerce asker kadar değerliydi. İranlılar, Strachey'nin adını İstarji diye söylerdi. Şah, Strachey'e o kadar düşkün, o kadar hayrandı ki arkadaşının yokluğunda onu hatırlamak için, pembe yanakları ve insanın içini eriten gözleriyle tipik profilinin tablolarını yaptırmış ve ikametgahına astırmıştı.

Şah'ın bir türlü gözünün önünden gitmeyen bu beyefendiye düzdüğü methiye, Doğu'da o kadar ünlendi ki Afgan hükümdarı Dost Muhammed, Strachey adlı başka biriyle tanıştığında Feth Ali'nin mısralarını okumaya başlayacaktı.

Ve kadınlar... Gülhek'teki ikametgahında büyük bir havuz vardı. "Şah, havuzun kenarında oturmayı severdi. Yukardaki balkondan havuza kayan haremi neşe dolu kahkahalar atardı. Onları tek tek yakalayan Şah, bu latif kadınları kucakladığı gibi havuza atardı." Sir John Chardin'in yazdığı gibi, "Bir harem, unutturamayacağı dert yoktur."

Şah'ın çok sayıda varisi vardı. 1826 yılında en az seksen altı oğlu, oğullarından yüz yirmi dört erkek torunu, elli üç evli kızı ve kızlarından yüz otuz beş erkek torunu vardı. Şah'ın ikinci nesil erkek torunlarının sayısı üç yüz yirmi yediydi. Yetmişli yaşlarına geldiğinde, üçüncü ve dördüncü nesil torunlarının sayısı binlere ulaşmıştı.

Feth Ali Şah ne kadar ataerkil olursa olsun, tasvirleri, Abraham'dan ziyade vejetaryen olmadan önceki muhteşem Nebukadnezar'a benziyordu. Kara sakallı Şah'ın heybeti Asurluları andırıyordu. Aile babası olarak sınıflandırılmayacak kadar fiyakalı ve sefih biriydi. Tasvirlerinde müthiş endamıyla heykel gibi otururken görünüyordu. Sırtındaki inci ve pırlantalarla süslenmiş kırmızı kadife kaftanı, sanki kıymetli taşlardan yapılmış bir zırh gibiydi. Doğulular, kıymetli taşları Batılılar gibi süs ya da yatırım olarak değil ince bir haz kaynağı olarak görürdü. Saatlerce bu taşları sevip okşarlardı. Evcil hayvanlarını sevmek İngilizleri ya da arabaları Amerikalıları nasıl memnun ediyorsa, bu taşlar da Doğulular üzerinde aynı etkiyi bırakıyordu. Bu mücevher tutkusunu, (zenginlerin) ev hayatının bütün boyutlarında görmek mümkündü. Altından yapılan kuş kafesleri kıymetli taşlarla süslenir, kocaman zümrüt taşlarından kahve fincanı yapılırdı. Şah'ın kütüphanesinde, saf altın çerçeveli bir yerküre bulunuyordu. Yerküredeki denizler zümrüttendi. Ülkeler için farklı kıymetli taşlar kullanılmıştı. İranlı âşıklar, sevdiği kadının cazibesini mücevherlere benzetirdi. Savaş şiirlerinde, Babürlülere ait şu savaş şarkısındaki gibi teşbihlere geniş yer verilirdi:

Havayı kesti eflatun kılıçlar,
Döndü saf yakuta bıçaklar.

Rivayete göre Feth Ali'nin mücevherlerle donatılmış elbisesi, yetmiş beş kilo geliyordu. Tasvirlerinde elinde gördüğümüz upuzun tespihi, kocaman zümrüt ve incilerden yapılmış. Yüksek ve sivri astragan *papağının* tepesindeki elmas sorgucu, insanın gözünü alıyor. Sorgucun etrafında, uçlarına inci taneleri takılmış kara balıkçıl tüyleri sarkıyor. Ayağında, yüksek topuklu, mücevherlerle süslü burnu kalkık çarıkları... Mücevherlerle işlenmiş pazubentleri, dirseklere kadar kollarını kaplıyor. Siyah beyaz olarak resmedilen yüzünde, bir Matisse kanvasının serbestliğine sahip kırmızı fırça darbeleri görülüyor. Sürmeli gözleri ışıltıyor. Kara kaşları, sanki iki yay gibi... Kara sakalının altındaki solgun yanaklarında yer yer canlı kırmızılıklar görülüyor. Rivayete göre ülkesindeki en güzel sakala sahip Şah'ın sakalları, Astragan *papağı* kadar kara ve kıvırcıktı. Üzeri mücevherlerle işlenmiş yastıkların, kristal kadeh ve nargilelerin arasında, yanında adeta nakış gibi dizilmiş oğullarıyla dimdik oturuyor. Bu, bir aile tablosuna benzemiyor.

İranlıların sanat eserlerinde ve bahçelerinde göze çarpan zarif resmiyet anlayışını, suçlulara verilen cezalarda da görmek mümkündü. Görevini ihmal eden bir vali, ceza olarak Tebriz şehir meydanında falakaya yatırılmıştı. Değnek yiyen valinin altında güzel bir Şiraz halısı seriliydi. Şah'ın kuzenlerinden biri, Ruslar karşısında mağlup olunca aynı cezaya çarptırıldı. Adamın fazla küçük düşmesini önlemek ve acısını hafifletmek isteyen Şah, cezanın uygulanacağı yere bizzat geldi. Rütbesine hürmeten ilk değneği, Şah'ın veliahdı Abbas Mirza vurdu. Lord Bloomfield'in St. Petersburg'dayken İran'dan aldığı bir mesaj, Şah'ın siyasi suçlular için yeni bir ceza icat ettiğini bildiriyordu. Tüm hükümetin gözleri önünde bu kişilerin önce dişleri çekiliyor; ardından kafalarına çakılıyordu.

Yeni yılın ilk günü Şah'ın sarayın balkonuna çıkıp tebaasını selamlaması âdettendi. İngiliz elçi Albay Shiel'in eşi, bu görkemli töreni izlemek istiyordu. Duyduğuna göre Şah'ın sırtındaki

kaftanın rengi, ruh halini yansıtırdı. Hz. Peygamber'in rengi olan yeşil renkli bir kaftan giyiyorsa manevi yanı kuvvetli, mavi giyiyorsa iyiliği üzerinde gibi... Ancak Shiel Hanım'ın o gün evde kalması gerekmişti. Belki de onun için böylesi hayırlı olmuştu. Şah, halk ve bakanların huzuruna hoşnutsuzluğunu belirten kırmızı kaftanıyla çıkmıştı. İşaretiyle birlikte, perişan haldeki elli mahkûm, elleri ve ayakları bağlı olarak meydana getirilmişti. Cellatların kılıç darbeleri, mahkûmların başlarını gövdelerinden ayırmıştı. Şah, halkını selamlamış ve sarayına çekilmişti.

Topa tutarak idam, Afganistan'da 1920'lerin ortalarına kadar büyük rağbet gören olaylardandı. Hükümet üyeleri ve diplomatik misyonların mensuplarının, törene resmi kıyafet ve madalyalarıyla katılmaları istenirdi. Topa tutulan mahkûmlardan birinin parçaları, batılı bir elçinin yüzüne gelince bu adetten vazgeçildi. Adli hata olarak tarif edebileceğimiz bu olay, diplomatik misyonlar arasında o kadar çok protestoya yol açtı ki uygulama terkedildi ya da sadece yerli seyircilerin huzurunda yapılmaya başlandı.

* * *

Ancak İranlı hükümdarlar ne kadar gaddar ya da otokrat görünsün, Rus elçilerin gözünü korkutmayı hiç başaramadı. Yermolov, Kafkasyalıların karşısında sergileyeceği acımasız ve kurnaz tavrını burada da göstermişti. Çar'ın elçisi olarak İran'da bulunduğu dönemde protokol kuralları gereği Şah'ın huzuruna çıkmadan çizmelerini çıkarması ve kırmızı çorap giymesi gerektiği söylenince bu talebi katiyetle reddetmişti. İngilizler daha yumuşak başlılardı. Kendilerinden istenen her şeyi yerine getiren İngilizler, kırmızı çorapları giymiş ve huzurda bulundukları süre boyunca ayakta beklemişlerdi. Fransızlar da öyleydi.

General Gardanne'nin kırmızı çorap giymeye itiraz etmediğini duyunca Yermolov "Hürriyetin kırmızı başlığından sonra esaretin kırmızı çorapları!" diye homurdanmıştı. Saray görevlilerini kenara itip ayağında çizmeleriyle Şah'ın huzuruna dalmış ve Tavuskuşu Tahtı'nın yanı başına kurulmuştu. Yermolov'un bu tavrı karşısında Şahların Şahı'nın ağzı açık kalmıştı. Yermolov,

sadece bir elçi değildi, aynı zamanda Güney Rus Orduları Başkomutanı'ydı. "Ben konuştuğumda, İranlılar sadece benim sesi mi değil, aynı zamanda yüz bin askerin sesini duyuyor gibiydi." Cengiz Han'ın soyundan geldiğini iddia etmesi Şah'ı çok etkilemişti ve Yermolov Şah'ın bunu unutmasına izin vermeyecekti.

Yermolov'un gür sesi gibi şahsiyeti de derin etki uyandırdı. "Belimdeki silahıma, dev gibi korkunç cüsse ve gür sesime güveniyordum. Bu denli yüksek sesle bağırabilen birine itaat edilmesi gerektiğine inanıyorlardı." Bazen işler istediği gibi gitmediğinde deli numarası yapıyordu ya da Şah'ın ne kadar mükemmel biri olduğunu düşününce gözyaşlarını tutamadığını söyleyip hıçkırarak ağlıyordu. Övgü dolu, kibirli ve tumturaklı laflarına karşı koymak zordu. 1828 yılında yapılan savaşta mağlup olduğundan beri Ruslar'a büyük saygı gösteren İran, Kafkasya'nın bağımsızlığı için mücadele eden Müslüman kardeşlerine hiç yardım etmedi. Abbas Mirza'nın Tebriz'deki sarayında sürgünde bulunan Alexander Batonişvili, hâlâ intikam arzusuyla yanıp tutuşuyordu. İranlıları harekete geçmeye çağıran Batonişvili, Rus işgalcileri Gürcistan topraklarından atmak istiyordu.

VI

Rusya'nın sadece askerleri değil aynı zamanda diplomatları da Yakın Doğu'nun aşırı ve acımasız ikliminden nasibini almıştı. Griboyedov'un ilginç ölümü bu duruma örnek teşkil eder. Bu olay, İran'ın Rusya'ya son başkaldırı girişimi olacaktı. Bazılarının iddia ettiği gibi İngilizler tarafından kışkırtılmadıysa eğer, yaşananlara dinî hurafeler ve harem kuralları neden oldu. Her hâlükârda yaşanan olaylar, uzaktan bölgeyi izleyen Kafkasyalıların gözünde Rus kibrinin yeni bir örneğinden başka bir şey değildi.

Griboyedov, 1828 yılında İran'a elçi olarak atanmıştı. Ülkeyi, halkı ve sarayı yakından tanıyordu. On yıl önce, General Yermolov'un diplomatik sekreteri olarak görev yapmıştı ancak General'in kükreyen aslana benzer mizacına karşın Griboyedov daha ağırbaşlı bir yapıya sahipti. Kocaman kemik çerçevesi

gözlüklerinden etrafında olan bitenleri izleyen Griboyedov, mesafeli ve garip bir kişiliğe sahipti. Mensubu olduğu sınıfın özelliklerini taşıyan tipik bir çinovik yani devlet memuruydu. Devlet memurları, geleneksel olarak edebiyata düşkün insanlardı. Griboyedov ilklerin arasındaydı. Puşkin ve Gogol da onun izinden gidecekti. Onların eserleri gibi Griboyedov'un yazdıkları da devlet karıştıtlığına varacak kadar küstahça ve fazla hürriyet yanlısı görüldü. 1821 yılının yaz aylarında Tiflis'te izindeyken, gecenin boğucu sıcaklığında ölümsüz komedyası *Akıldan Bela*'yı kaleme aldı. Ancak eseri St. Petersburg'da sansüre uğrayacaktı. Rus toplumu, özellikle de çinovik ve sınıf sistemi hakkında iğneleyici bir hiciv olan eseri, doğal olarak değerlendirmeyi yapan devlet memurları tarafından kabul edilemez bulundu. "Küstahça bir yazı"; "yıkıcı", dediler. Griboyedov, eserini sadece dar arkadaş çevrelerinde okumakla yetinmek zorundaydı.

1825 yılında patlak veren Dekabrist Ayaklanması'ndan sonra ülke diken üstündeydi. Tehlikeli bir hürriyet yanlısı olarak tutuklanan Griboyedov, daha sonra serbest bırakıldı ve İran seferindeki Yermolov'un emrine verildi. Savaşın sona ermesiyle birlikte Türkmenşah'taki barış müzakerelerinde görevlendirildi. Barış antlaşmasının koşullarını belirleyen Griboyedov, metni onaylatmak için St. Petersburg'a döndü. Ancak vatanından uzakta, Doğu'da geçirdiği yıllar onu değiştirmişti. Kuzey, ona yabancı gelmeye başlamıştı. On beş yaşındaki Gürcü güzeli Prenses Nina Çavçavadze'yle evlenmişti. O zamanlar Tiflis yakınlarındaki Tsinandali'deki evlerinde oyunlar oynayan küçük bir çocuk olan Nina'nın kardeşi Prens David, gelecekte Gürcistan Prensesi Anna ile evlenecekti. Anna ve kardeşi Varvara, Şamil'in esiri olarak yaşayacakları hüznü öyküleriyle bütün Rusya ve Avrupa'da tanınacaktı. Ancak bu olaylara daha yirmi yıl vardı. Griboyedov'un hüznü dolu günleriyse kapıdaydı.

Griboyedov, St. Petersburg'da dışişlerinin antlaşmayı onaylamasını beklerken kendini o hor gördüğü yaşam tarzının ortasında buldu. Çamurlu sokaklara bakarken nostaljik bir aşk hikayesi olan *Bir Gürcü Gecesi*'ni yazmaya başladı ancak eserini tamam-

layamayacaktı. Antlaşmanın uygulanmasına nezaret etmek üzere büyükelçi olarak İran'a geri gönderildi. Güneş tekrar yüzünü aydınlatmıştı. İran artık onun hayatıydı. Bütün kusurlarına rağmen bu çorak bölgeye hayrandı. İran ile memleketinin daha iyi anlaşmasını sağlamak için çalışacaktı.

Devlet tarafından tahsis edilen arabası, Kafkas dağlarındaki geçitleri aşıp yemyeşil vadilerin arasından doğuya, İran'ın sınır illerinin ıssızlığına doğru ilerledi. Bölgedeki kahverengi tepeleri şenlendiren tek şey badem ağaçlarıydı. Tahran'ın girişinde bir fatihe yaraşır şekilde karşılandı. Kürk astarlı, sırmalı kaftanları ve kıymetli taşlarla süslenmiş sarıklarıyla karşılama alayındaki görevliler, diz çökmüş fîller ve tasmaya vurulmuş aslanların arasında Griboyedov'u bekliyordu. Arkalarında, zincir zırhları ve ellerinde sancaklarıyla süvariler bulunuyordu. Ancak alanda tuhaf kıyafetler giyen ve üstü başı kana bulanmış bir kalabalık vardı. Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Muharrem ayıydı. Şah ve onun mezhebine mensup müminler için bu ay yas ve matem ayıydı. Ellerindeki kılıçlarla kendilerini kesiyorlardı. Sırtlarındaki kefenleri kendi kanlarına bulanmıştı. Kızgın külleri, başlarından aşağı döküyorlar, hiç durmadan ağıt yakıp kendilerinden geçiyorlardı. Resmi karşılama alayının arkasında töreni izleyen bu grup, bir kâfirin fatih gibi karşılanmasına çok gücenmişti.

Tam da o anda, ne kadar büyük sonuçlar doğuracağı öngörülelemeyen basit bir olay yaşandı. Tahran'ın kapılarına ve kendini karşılamaya gelen kalabalığa doğru atını süren Griboyedov, kestane rengi atının topalladığını fark edince başka bir ata bindi. Muhafızlardan biri ona siyah bir aygır getirmişti. İleri atılan atı, Griboyedov'u akıbetine götürecekti. Griboyedov, atını değiştirmenin kötü bir alamet olarak görüleceğini, Hz. Hüseyin'i öldüren uğursuz İbn Sa'ad'ın da siyah bir aygıra bindiğini nereden bilebilirdi.

Yas tutan, feryat eden kalabalık sessizliğe bürünmüştü. Birden bir haykırış yükseldi: Ya Hüseyin! Avaz avaz lanet okuyarak ileri atılan müminler, Griboyedov'un etrafını sarmaya başladı. Siyah

aygır şaha kalkınca kalabalık biraz geri çekildi. Askerlerin bir nebze uzaklaştırmayı başardığı kalabalık, tören alayını geriden takip ediyor, feryatlarla üzerlerindeki kanlı kefenleri yırtıyordu. Griboyedov, Rus Sefareti'ne girdikten sonra binanın yüksek ahşap kapıları kapatıldı. Onu takip eden nefret dolu kalabalık dışarda nöbet tutmaya başladı. Gece çöktüğünde bütün Tahran yaşananları konuşuyordu. Kâfir Köpeğe Ölüm! Rus Gücüne Son! Cihat! Bu kalabalığın estirdiği şiddetli rüzgâr, bütün şehri kaplamış ve Rus Sefareti'nde yoğunlaşmıştı. Eşiyle birlikte sefaret binasında yaşayan Griboyedov tedirginlik içindeydi. Antlaşmanın adının anılması dahi insanları öfkelenlendirmeye yetiyordu. Cihat! O feci çılgınlık yeniden duyulmaya başlandı. Hz. Hüseyin'in yolundan gidenler, sefaret binasının önünde kendilerini bıçaklıyordu. Şah, hava değişikliği yapmak için başkenti terk etmiş ve yaz saraylarından birine gitmişti. Saray mensuplarının büyük çoğunluğu, oğulları ve haremdeki ay yüzlü güzeller Şah'a refakat ediyordu. Tez canlı İranlıları sınırlayıcı bir etkiye sahip İngiliz Dr. McNeil de Şah'ın peşinden gitmişti. Herkes, din savaşlarının beraberinde getirdiği dehşeti biliyordu... Peygamber yolunda müminlerin her şeyi yapması serbestti.

Ancak Griboyedov şehirden ayrılmadı. Antlaşma yürürlüğe konulmalıydı. Ya duruma iyimser bakıyordu ya da kaderine boyun eğmişti. Belki de hayatı gibi ölümünün de İran'da olacağını hissetmişti. Genç eşini Tahran'dan gönderdi. Eşi hamileydi. Griboyedov "Sağlıksız şehir havasından uzakta daha iyi olursun" demişti. Mide bulantılarından muzdarip eşi, kocasına itiraz etmekle itaat etmenin arasında kalmış, sevgisinden gitmeyi kabul etmişti... Bir daha kocasını hiç göremeyecekti.

Şehri karanlık kaplamıştı. Yalnız kalan Griboyedov, sonunun yaklaştığının farkındaydı. Bir harem entrikası yüzünden ne kadar nefret varsa gün yüzüne çıktı. Türkmenşah antlaşmasının şartlarına göre, anavatanlarına dönmek isteyen bütün Ermeniler artık Rus himayesi altındaydı ve kendilerine serbest geçiş hakkı tanınıyordu. Şah'ın haremdeki hadımlardan biri olan Mirza Yakup aslen Ermeni'ydi ve İran'dan ayrılma hakkını kullanmak

istedi. Griboyedov, Mirza Yakup'un sefarette kalma talebini kabul etti ancak Şah, hizmetçilerinden birinin, haremının bütün mahrem sırlarına vakıf birinin o kutsal duvarların dışında yaşamak için ayrılmak istediğini duyunca öfkeden deliye döndü (Sarayın ihtişamına mazhar olanlar ya eceliyle ölür ya da öldürülürdü. Gördüklerini anlatacak kadar yaşamazlardı). Şimdi bu hadım, kâfirlerin himayesine mi girecekti?

Bu durum, Şah'ın katlanabileceği bir şey değildi. İranlı bir asilzadenin haremünde sükûnetle yaşarken ortadan kaybolan ve daha sonra Rus Sefareti'ne iltica eden iki Ermeni kadınla beraber hadımın da iade edilmesinde ısrar etti. Griboyedov bu talebi reddetti. Delilikti bu. Harem entrikaları karşısında ne diplomasi ne de güç işe yarardı. Rivayete göre bütün olayların fitilini Şah ateşlemişti. Olaylar daha da kötüleşti. Bazıları kadınların kimlik tespiti için sefarete gönderildiğini söylüyordu, bazılarıysa Rus Ermenistanı'na gönderilene kadar sefarette muhafaza edileceklerini... Her hâlükârda kadınlar sefarette kalıyorlardı. Griboyedov inatçı biriydi. Vazifesine, delilik derecesinde bağlıydı. Ne kadınları ne de hadımı geri vermeye yanaştı. Meselenin St. Petersburg'daki Dışişleri Bakanı Kont Nesselrode'a sorulması gerektiğini söylüyordu.

Griboyedov'un tutumu tüm İranlıları hiddetlendirmişti: Şah, Hüseyinler, sofular, halk... Herkes kendini tehdit altında görüyor, mahremine girildiğini düşünüyordu. Griboyedov, artık sadece siyasi ve dini bir hakaret olmaktan çıkmış, ailelerine tehdit oluşturur hale gelmişti. Dışarıda kıyamet kopuyordu ama Griboyedov istifini hiç bozmamıştı. Kararlıydı. Meseleye St. Petersburg karar vermeliydi. Ancak olacaklar, siyah bir aygırın sırtında Tahran'a girdiği günden belliydi.

Ya Hüseyin! On binlerce kişiden oluşan kalabalık sefareti bastı ve kısa sürede Kazak muhafızların direnişini kırdı. Sefaret binasında kapana kısılan Griboyedov, elinde kılıcı bir odadan diğerine kaçmaya başladı. Ta ki bütün mühimmat tükenene ve son muhafız yere düşene dek. Son engeli de aşan kalabalık Griboyedov'u bıçaklayarak öldürdü. Daha sonra cesedini herkesin görebilmesi için sokaklarda sürüklediler. Bir şaşlık satıcısı, Griboyedov'un

başını gövdesinden ayırdı ve tezgâhının üzerindeki bir çubuğa geçirdi. *Kâfirin kellesi!* Satıcı o gün çok iyi satış yaptı çünkü o gece bütün Tahran Griboyedov'un başını görmeye geldi. Griboyedov'un sağ kolu dirseğinden kesildi. Parmağında güzel bir pırlanta yüzük vardı. Vücudunun geriye kalanı ölü kedi ve köpeklere bağlanıp sokak sokak gezdirildi. Daha sonra bir tezek yığınının üzerine atılıp çürümeye terkedildi. Tiflis'teki Ruslar, Çar'ın adına hiddetli beyanlarda bulundu. Griboyedov'un kalıntıları Şah'ın emriyle gece vakti fener ışığında gizlice (Rusya'ya boyun eğmiş gibi görünmek olmazdı) tezek yığınınından alındı, bir tabuta konularak Ermeni kilisesine götürüldü. *Sargarvarg* adı verilen ve işi yas tutmak olan sakallı rahipler, Griboyedov'un tabutunun başında bir hafta boyunca gece gündüz dualar okuyup ayinler düzenledi. Sonra bir gece Griboyedov'un naaşı, hantal bir kağnıya yüklenerek Rus yetkililer ve eşinin beklediği Tiflis'e gönderildi.

Kuzeye doğru ilerledikçe kocaman yaylalar, yerini dar geçitlere bıraktı. Karşıdan dört nala bir atlı geliyordu. Atının dizginlerine asıldı. Bir gündür insan yüzü görmeden at sürüyordu. İnce ve esmer bir delikanlıydı. Siyah kıvrıkcık kâkülleri, Avrupalı süvari kıyafetlerinin üzerine giydiği burka kadar dağınık görünüyordu. Koyu mavi, parlak gözlerinden merak fışkırıyordu. Bu adam, Güney Ordusu'nda görevli olan ve Erzurum dolaylarında Osmanlı seferi için yola koyulan sürgündeki Dekabrist arkadaşlarıyla zaman geçirmeye giden şair Aleksandr Puşkin'den başkası değildi.

Yüzünde afacan bir gülümsemeyle ihtiyar arabacıya "Nerelisin?" diye sordu.

Asık suratlı arabacı, "Tahran" diye cevap verdi.

Kağnının üzerinde sallanan ahşap sandığa gözü takılan Puşkin "Ne taşıyorsun?" diye sordu.

Dizginlere asılan ihtiyar "Griboyedov'u" dedi. "Köpek gibi öldürdüler adamı."

Öküzler çekince kağnı gıcırtyla hareket etti.

Kenara çekilen Puşkin şapkasını çıkardı ve arabanın arkasından bakakaldı.

Olay onu derinden etkilemişti: Yazdığı mektup ve notlarda, bu olaydan bahsedecekti. “Fırtınalı hayatının son günlerinden daha mutlu, daha imrenilecek bir şey bilmiyorum. Adil olmayan, cesur bir mücadelenin sıcaklığında geldi ölüm ona. Ne korkunçtu ne de endişe verici. Bilakis ani ve güzeldi.”

Puşkin, Griboyedov’in asil ölümünü, kurtuluşunu kıskanıyor gibiydi. Hayatın beyhudeliği onu çoktan boğmaya başlamıştı. Belki de on yıla varmadan başka bir kağıdı ya da -kışın alacakaranlığında, kuzeydeki Sviatogorsk manastırının yakınlarında olacağı için- kızıağın buna benzer kötü bir tabutu taşıyacağı içine doğmuştu. Karşılarına çıkan yabancı arabacıya ne taşıdığını soracak; arabacı “Puşkin diye şairin biri. Düelloda öldürülmüş. Onu köpek gibi gömecekler” diye cevap verecekti.

3

ŞAMİL

Dağlardır kartalların meskeni.

- TOLSTOY

Şamil'in gençlik yılları ve ilk savaşlarını ayrıntılı olarak anlatan tek bir yerel kaynak var: *Muhammed Tahir El Karahi'nin Hatıraları*. Şamil'in sadık bir arkadaşı olan Tahir, 1850'lerin başlarında Şamil'in sekreteri olarak görev yaptı. Hatıralarının büyük kısmı, esareti esnasında Şamil'in yazdırdıklarından oluşuyor. Tahir, hatıralarını Arapça kaleme aldı. 1882 yılında vefatından sonra çalışmalarını devam ettiren oğlu Habibullah, Mürit savaşlarına şahit olanların hikâyelerini derledi. Bazı aile üyelerinin anlattıkları ve bu hatıratın faydalanarak Şamil'in hayatı, zafer ve mağlubiyetlerine dair çelişkili hikâyeleri değerlendirmeye çalıştım. Rus askeri kaynakları ve bu Arapça hatırat bazen birbirini tutarken bazı yerlerde tamamen ayrılıyor. Ancak hatırat, biyografik içerik bakımından büyük ihtimalle doğru. Çünkü Şamil'in hayatının son yıllarında oğlu Gazi Muhammed'e anlattığı hikâyelerle

örtüşüyor. Elimdeki içeriğin büyük kısmını Gazi Muhammed'in torunlarından aldım.

Şamil, kuzeydoğu Dağıstan'da yer alan Gimri *avulunda* dünyaya geldi. Burası, köyden ziyade yüksek nöbetçi kuleleriyle çevrili bir kaleydi. Etrafındaki arazi gibi ürkütücü ve acımasız bir yerdi. Yan yana inşa edilmiş taraçalı, düz damlı evleri, sırtını çoğu zaman dağ kenarındaki kayalara dayıyordu. Bir yanda tehlikeli uçurumlar, diğer yanda heybetli karlı zirveler yer alıyordu. Bu tür *avulların* taraçaları, kavurucu yaz güneşi binbir güçlkle yetiştirilen asma ya da şeftali ağaçlarını olgunlaştırsın diye genelde güneye bakardı. Bu ıssız arazi, kıyamet sahnelerini andıran bir manzaraya sahipti. Kayalar, vahşi doğa ve derin uçurumlar. Bin beş yüz metre aşağıda coşkun ırmaklar kayaları yarıp geçiyordu. Dağlar, yılın büyük bölümünde bulutlarla kaplıydı. Bulutlar, dağları sanki sahiplenmiş gibi sarmıştı. Bazen uçurumun kenarındaki dar bir sırtta dilek ağacı çıkardı karşınıza. Kafkasya geleneklerine göre dindar kişiler, ağacın temsil ettiği molla ya da kutsal şahsiyete ettikleri duanın bir göstergesi olarak bodur dikenli çalılarını ya da iskelet gibi ağaçların dallarına bez parçaları asardı. Dağlarda hiç durmadan esen rüzgâr, bahar yüzü görmemiş kırçıl ve kasvetli ağaçların dallarındaki bez parçalarını dalgalandırırđı.

Şamil, 18. yüzyılın sonlarında işte bu haşin ortamda dünyaya geldi. Doğumuna dair herhangi bir kayıt yok ancak 1796 dolaylarında doğduğuna inanılıyor. Babası, bir Avar asilzadesi olan Dengav Muhammed'di. Annesiyse yine asil bir aileden gelen Bahu Mesedu'ydu. Soyu dokuz göbekten asil Avarlara dayanıyordu ancak Şamil'in atalarına ihtiyacı yoktu. Napolyon gibi o da "*Asalet benim adımla başlar*" diyebilirdi. Yerel bir inanışa göre aslında o 1801 yılında Gürcistan Krallığı'nı Rusya'ya veren ağabeyine başkaldıran Prens Aleksandr Batonişvili'nin oğluydu. Aleksandr, İran'a yerleşmeden önce Dağıstan dağlarına kaçmıştı. Rusya'nın amansız düşmanı olarak burada birkaç yıl kaçak hayatı yaşayan Aleksandr, yerel halkın gözünde bir kahramandı. Şamil'in yakışıklı yüz hatları, Bagrat ailesine bariz bir şekilde ben-

ziyor, tavrı bir hükümdar havası taşıyordu. Dolayısıyla Şamil'in Prens'in oğlu olduğu inancı halk arasında yayıldı. Şüphesiz bu hikâye uydurmaydı. Ancak böyle bir efsane, bir ömür Rus hâkimiyetine karşı yürüttüğü mücadeleye uygun düşüyordu. 1819 yılında Tebriz'de Prens Aleksandr'la görüşen Sir Robert Ker Porter'in Prens'e dair anlattığı şu hikâye, dağlarda Ruslara başkaldıran Şamil'e de uyuyordu: "Ne kadar vahşi ve dik kafalı olursa olsun bu yiğit Prens'e, ecdadının topraklarından kovulmuş ama etrafında dolanmayı, krallığını bozan yabancı insanlara tehditler savururcasına gururlu yalnızlığıyla kükremeyi asla bırakmayan asil bir aslana bakar gibi merakla, acımayla ve hayranlıkla bakmamak mümkün değildi."

Doğduğunda Şamil'e Ali adı verilmişti ancak sürekli hasta olduğundan ad değiştirmenin çocuğun etrafındaki kötü ruhları kovacağına dair Kafkas inancının etkisiyle ailesi adını Şamil olarak değiştirdi. Şamil, çok geçmeden sağlığına kavuştu. Hareketli, ele avuca sığmaz ve sessiz bir mizaca sahipti. Kendi hayal dünyasına dalan Şamil, kız kardeşinden ve çoğu arkadaşından uzak dururdu. Ancak kendinden birkaç yaş büyük bir Avar çocuğuyla çok iyi anlaşırdı. Gelecekte Dağıstan İmamı Gazi Molla adıyla ünlenecek bu adam halka Ruslara karşı direnme çağrısı yapan ilk isim olacaktı. Dağıstan'ın manevi ve mutlak hükümdarlığı Gazi Molla'dan Şamil'e miras kalacak ve Şamil, Dağıstan'ın üçüncü imamı olacaktı. Büyük olan çocuk çoktan camiye gitmeye başlamış, günlerini ibadet edip tasavvuf tahsil ederek geçiriyordu. Şamil ise mitolojik varlıklar, cinler ve hayali canavarlarla dolu efsaneler dünyasında yaşıyordu. Şamil, bu varlıkların yakınlarda, Dağıstan'ın genelinde korkulan bir bölge olan ıssız kayalıkların arasındaki bir yaylada yaşadığını hayal ediyordu. Hiçbir köylü, karanlık çöktükten sonra bu bölgenin yakınlarına gitmeye cesaret edemezdi. Ama köylülerin dediğine göre Şamil gecelerce burada kalıyor, cinler, periler ve ruhlarla bazı sırlar paylaşıyordu. *Walpurgis Gecesi*'ni kutlarken yaktıkları ateşler gökyüzüne doğru yükseliyor ve çok uzaklardan görülebiliyordu. Kızgın alevler bazen titriyor ve sönüyor, ardından tekrar yanmaya başlıyordu.

Bu bölgedeki dağlarda ve Hazar kıyılarında bol miktarda petrol kaynağı mevcuttu. Bazen denizin derinliklerinden dahi fışkırdığı olurdu. Mecusiler, mistik inançlarını bu ateşlere dayandırıyor, Geber Tapınağı'nda ibadet etmek için uzak diyarlardan geliyorlardı. Birçok yerel efsane ateşten varlıklardan bahsediyordu: Ateş kuşları, alevlerden yükselen güzel, taçlı ve kanatlı kızlar... Bu bölgelerdeki eski Sumak, Şirvan ve Bakü halılarını süsleyen, ibadet ve efsaneleri simgeleyen geometrik desenlerdeki temel motif işte bu alevlerdi.

Gecenin alevlerle aydınlandığı Gimri'nin karanlık dağlık arazisinde aniden korkunç fırtınalar kopardı. Rüzgârın sesi, sanki dev bir kuş kanatlarını çarpıyormuşçasına dağları inletirdi. Halk, Hz. Süleyman'ın dev beyaz kuşu Zümrüdüanka'nın geçtiğine inanırdı. Bir gözüyle geçmişe, diğeriyle geleceğe bakan Zümrüdüanka Kafdağı'nda yaşar ve geceleri eğlenmek için Gimri'nin doruklarına gelirdi. Ancak bu efsaneler küçük Şamil'i korkutmazdı. Zaten kendisine kutsiyet mi atfediyordu yoksa bu mitolojik sarayda hayalini kurduğu, doğuştan hakkı gördüğü ama bu *avulda* bulamadığı o haşmetin mi peşine düştü bilinmez. Kayıtlara göre, daha küçük bir çocukken bile gururunun haddi hududu yoktu. Sanki herkesten farklıymış gibi davranıyordu. Ancak ne yazık ki henüz narin bir çocuktuk ve ihtişamını pekiştirecek fiziksel güce sahip değildi. Babasının içkiye düşkün biri olması gururunu zedelemişti. Babasına defalarca içkiyi bıraktırmayı denerdi. Son çare olarak eğer bu şekilde devam ederse kendini bıçaklayacağını -hıncalıyla kendini öldüreceğini- söyledi. Tehdidi istenilen etkiyi verdi. Dengav oğlunu çok seviyordu ve onun ilkeleri uğruna ölümü göze alabileceğini biliyordu. Bir daha ağzına içki sürmedi. Bu, zevküsefa, kolaya kaçma ve nefsin arzuları karşısında Şamil'in kazandığı ilk zaferdi. Gelecekte bütün bu zaafılara karşı esip gürleyecekti.

Şamil'in kendini beğenmişliği öyle bir dereceye ulaştı ki köyün diğer çocuklarını çileden çıkardı. Ona iyi bir ders vermek isteyen çocuklar, geceyi geçirdiği dağdan dönen Şamil'i pusuya düşürdüler. Bayıltana kadar dövdükleri Şamil'i karnından bı-

çaklayıp ölüme terk ettiler. Kendine gelen Şamil, insanların sa-
taşmaları ya da acımasından kurtulma içgüdüsüyle dağlara geri
döndü. Yarasını kendisi sardı ve dağlıların meşhur bitkisel karı-
şımlarından hazırlamaya çalıştı. Rus ordu cerrahları dahi bu şi-
fali bitkileri kullanarak yaraları iyileştirme yöntemlerini biliyor
ve bu yöntemlere saygı duyuyordu (Dünyanın bu kısmında, bu
beceriye mükemmelleştirmek için sayısız fırsat vardı). Köy dok-
torları, bölgedeki ısıran bir karınca türünü kullanarak yırtılmış
atardamarları kapatmayı başarmıştı. Karınca, kısıpaca benze-
yen çenesiyle damarı iyice ısırıktan sonra, gövdesi koparılırdı.
Damara geçmiş kısıpçalarsa yerinde kalırdı. Açık yara sarılır ve
üzerine şifalı bitkiler sürülürdü. Böylece, kan zehirlenmesi söz
konusu olmazdı.

Halk, hayata metanetle yaklaşıyor ve kaderine boyun eğiyordu.
*Her şey Allah'ın elindedir. Allah, kullarına dair şu beş şeyi önce-
den takdir etmiştir: ecel, amel, ikamet, seyahat ve rızık.* Alınlarına
yaşamak ve tekrar savaşmak yazıldıysa (onlar için yaşamak savaş-
mak demektir) vücutları ne kadar harap olursa olsun iyileşirlerdi.
Yaralardan delik deşik olmuş vaziyette yatarlar, şifalı otlardan
yapılan ilaçları içerler ve azap dolu tedaviye katlanıp sonunda
iyileşirlerdi. Rusların en inatçı düşmanıydılar. Öldürülürler ya
da ölmüş gibi görünürler ama yine yaşarlardı. Kuşatma altında-
ki *avuldan* bir elinde şaşkası, bir elinde tabancası ve dişlerinin
arasında hıncalıyla fırlayan bir mürit afallayan Rusların üzeri-
ne yaylım ateşi açar, sonra tabancasını bırakıp elindeki kılıcıyla
karşısındakileri biçmeye başlardı. Mürit toprağa düştüğünde be-
raberinde beş altı düşmanını da götürmüş olurdu. Son nefesini
verirken dahi düşmanına hücumla çalışırdı. Lermontov'un Kaf-
kasya hikâyelerinde bir Rus askeri "Bir türlü ölmek bilmiyorlar
komutanım" diyordu. "Gerçekten de bu hasımları öldürmek ne
mümkün! Nerde nasıl davranılır, hiç haberleri yok."

Metanet gösteren küçük Şamil, yaralarını ve incinen gururunu
herkesten gizledi. İyileştikten sonra acımasız bir fiziksel gelişim
rejimi uygulayan Şamil ancak güçlendikten sonra Gimri'ye dön-
dü. O andan itibaren, tahammül gerektiren yığıtliklerle kendini

sınayan Şamil çelik gibi bir sporcuya dönüştü. Başında siyah kuzu derisinden papağı ve bir doksanlık boyuyla dev gibi görünüyordu (Yaklaşan mücadelenin bütün kahramanları dev gibi adamlardı. Şamil ve oğullarının boyu bir seksenden fazlaydı. Mareşal Baryatinski ve Hacı Murat'ın da öyle. Çar Nikola ve oğlu II. Aleksandr, Romanovların endamına sahipti).

Şamil, herkesten daha iyi dövüşüyor, ata biniyor, yüzüyor ve daha hızlı koşuyordu. Kendilerine özgü yara tedavi usulleri olduğu gibi (genellikle yaylalarda yetiştirilen ya da Kabardey'den getirilen) atlarını ve kendilerini eğitip kuvvetlendirmek için kullandıkları özel yöntemleri vardı. Bu yöntemler sayesinde muazzam mesafeler kat edebilecek, sert iklim değişikliklerine dayanabilecek duruma geliyorlardı. Kullandıkları baskın taktikleri ve yaşadıkları coğrafya bunu gerektiriyordu. Kafkasyalı yiğitler, çelik gibi dayanıklı oluncaya dek talime devam ederdi. Doğuştan sıırım gibi bir vücuda sahip olan bu halk, dünyanın en yakışıklı insanları olarak bilinirdi: Uzun, esmer, keskin bakışlı, biçimli, güzel el ve ayaklara sahip ve ince belli (Kısmen de olsa bu özelliklerini, yeni kesilmiş koyunun derisini bellerine sıkıca bağlamalarına borçluydular). Genel olarak tarif edilemez bir zarafet sahibiydiler. Çok az yemek yerlerdi. Özellikle savaşçılar en az yiyen kesimdi. Bu sayede, Kafkas savaşları esnasında kıraç arazide uzun yol kat etmeleri gerektiğinde Ruslar gibi hantal ikmal arabalarıyla uğraşmak zorunda kalmadan zorluklara göğüs gerebilirdiler. İki yüz litre çay alan bir buçuk metrelik pirinç semaverler gibi ağır yükleri, Rus birliklerinin hareketini oldukça zorlaştırıyordu. Yine de en basit asker dahi çay bulamazsa kazan kaldırıyordu. Kafkasyalılar için şarap içmek dinleri gereği yasaktı. Dağların güney yamacında buldukları her karış toprağa üzüm bağı kurup özenle yetiştiren Kafkasyalılar çok az içer ve şarabı sadece özel durumlar için saklardı. Soylarının bazı kolları Yunanlı ve Romalılara dayanmasına rağmen hayata bakışları Akdenizlilere hiç benzemiyordu. Sofralarında nadiren et bulunurdu ve sadece kuzu, keçi ve tavuğu tercih ederlerdi. Muhteşem vücut yapılarını, iri taneli darı ekmeği ve keçi peyniriyle muhafaza ediyorlardı. Bu yiğitler sefere çıktıklarında çoğu zaman sadece birkaç yaprak

ya da çiçek yiyerek besleniyordu. Ormangölünün özellikle besleyici olduğu düşünülüyordu. Ağızlarındaki mermi ya da çakıl taşını düşürmeden sabit bir hızda uzun mesafeler koşmak için kendilerini eğitiyorlardı. Hayatları, kanaatkârlıkla kahramanlığın karışımından oluşuyordu.

Yirmi yaşına kadar bu çetin idmanlara devam eden Şamil, yiğitliğiyle nam salmıştı. Bir hıncal darbesiyle tüfeğin dipçliğini parçalayabiliyordu. Bir keresinde tek bir darbeye bir Kazak süvariye neredeyse ikiye bölmüştü. İki metre yüksekliğindeki bir duvarı tek sıçrayışta aşabiliyordu ya da Kafkas halklarının deyimiyle bir Hevsurun üstünden atlayıp geçebilirdi (Sarışın devlerden oluşan bu aşiretin soyunun Haçlılara dayandığına inanılıyordu. Zincir zırhlarının üzerinde Malta haçı bulunuyor, babadan oğula geçen kılıçları, Haçlıların *Ave Mater Dei* [Tanrı'nın Annesine Selam Olsun] yazılı nişanını taşıyordu. Uzun boylarıyla meşhurdular. Tiflis pazarındaki halı tüccarları, mallarının boyunu yakınlardaki Hevsurların boyuyla kıyaslayarak ölçerdi).

Her biri usta birer binici olan Kafkasyalılar arasında dahi Şamil'in biniciliği dikkat çekiciydi. Dağlıların at üstünde yaptığı cambazlıklar Araplarınki kadar muhteşemdi. Belki de maharetleri 8. yüzyılda kapılarına dayanan Arap fatihlerden miras kalmıştı. Kafkasya'daki cirit atma şenlikleri Arapların gösterilerine benzerdi. Kazak atlılar dahi yanlarında acemi kalırdı. At sırtında yaptıkları sirktekilere benzer oyunlar, savaş meydanında sergiledikleri sıradan becerilerdendi. Bir hamlede atının sırtına atlayan Şamil halkıyla anladıkları dilden konuşurdu. *Avulun* yüksek kapılarından yıldırım gibi fırlayan Şamil, atını patikada sürmeyi basit bulur, kayalıkların üzerinden atlamayı yeğlerdi. Daha sonra eyerinin üzerine çıkan Şamil, havaya atılan parayı vururdu. İlerleyen yıllarda halkını savaşa davet edip Şeriat ve Tarikat çağrısı yaptığında yeni liderlerinin cevvalliğini bilen insanlar gözü kapalı onun peşinden gitti. Kim bilir, belki de Şamil en ateşli ciritçileri dahi geride bırakırken, farkında bile olmadan efsanesini pekiştiriyordu. Hayatı boyunca etrafını kuşatan bu efsane, Şamil'in diğer gizemli liderlik özelliklerini daha da güçlendirecekti.

II

Şaşıla kahramanlık hikâyelerinin bu özelliği, despotlar, kahramanlar ve krallar gibi bazı büyük şahsiyetleri kuşatır. Halkın hayal gücüne hitap eder ve halkın seveceği tarzda tasvir edilirler. Peki ama bu insanların doğasında allanıp pullanmış, cafcaflı bir şeyler yok mu? İhtişam ve böbürlenmenin kasıtlı bir karışımı değil mi bu insanlar? Sokrates'in geçirdiği sara nöbetleri (ister gerçek olsun ister yalandan) şöhretinin yayılmasına büyük katkı sağladı. Tarihçi Gibbon, "kendini kandırmayla gönüllü sahtekârlık arasında gidip gelen bir vicdanın" tehlikeli etkilerinden bahseder.

Ebediyen yanacak bir ateşin kıvılcımını tutuşturan bu tür kahramanlar, çoğu zaman poz kesmeyi de unutmazlar. Görkemleri, halk efsanelerine, afişlere, şarkılara ve turneye çıkmış tiyatrolara konu olur. Bu tür karakterlerin çoğu, Mr. Pollock's Penny Plain and Twopence Coloured Theatrical Prints (Bay Pollock'un Sade ve İki Paralık Temsili Baskıları) olarak bilinen baskılarda ölümsüzleştirilirdi. 19. yüzyıl İngilteresi'nde halkın elinden düşmeyen bu baskılar, günümüzde koleksiyoncuların ilgi odağı. 19. yüzyılda Batı, *Mr. Kemble as Timour the Tartar* (Tatar Timur olarak Bay Kemble) gibi temsili baskılar, Hannibal'ın Alplerden geçişini, Selahaddin'i ve Aladdin'i ve (kahramanlık hikayeleri pandomimle kesiştiği için) Arleken'i gösteren afişler üzerinden Doğu'yu, özellikle de De Quincey'in *Revolt of the Tartars* (Tatar İsyanı) adlı eserindeki Asyalı kahramanları tasavvur ediyordu.

Bu ilk resimlerin tasvir ettiği dünya nispeten basitti. Meseleler netti: iyi ile kötü, aziz ile cani, hırsız ile papaz, zengin ile fakir... Dağlar dimdikti. Zirveleri iğne ucu gibi sivriydi. Balta girmemiş ormanların üzerine kasvet çökmüştü. Batan güneş, Japon bayrağı gibi kırmızı geometrik ışınlar saçıyordu. İster meşhur balerinler, ister fatihlerin anneleri ya da Doğunun hurileri olsun bütün kadınlar narin ve zarif varlıklardı. 19. yüzyılda kadın deyince akla bu geliyordu. Yuvarlak yüzünün kenarında ipek gibi bukleler dalgalanıyordu. Berrak, naif ve çocuksu güvercin bakışları Byron'un şiirindeki kahramanı, Mazeppa'nın aşkını akıllara getiriyordu:

Can verirken kazığın ucunda
Sanki öldüğüne sevinircesine
Vecde gelip gözlerini göğe diken azizler gibi...

İhanet edilmek için gelmişti dünyaya. Zavallı, güçsüz bir oyuncaktı erkekler için. Erkekler, daha sert bir yapıya sahipti (Bu da, 19. yüzyıl anlayışıydı). Saçlı, sakallı, çevik ve çalımli kahramanlardı. Buyurgan tavırları vardı. Çoğu zaman biçimsiz, kuş tüylü başlık ya da sarık takarlar, zincir zırh giyerlerdi. Savaşırılar, Gotik kaleleri kendilerine küçük görürler, gözlerini devirerek bakarlar, kılıçlarını sallarlar ve kahramanlık yaparlardı. Avrupa Cengiz Han'ı, Tatar Timur'u, Büyük İskender'i, Muhteşem Süleyman'ı ve Şamil'i böyle tasavvur ederdi.

Şamil'le ilk kez güzel bir tesadüf sonucu tanıştım. Gazete kupürleri ve resimlerin yapıştırıldığı eski bir defterde, kabartmalı silüetlerin arasında kabaca renklendirilmiş ikonik bir baskıda gördüm onu ilk defa. "DAĞISTAN ASLANI ŞAMİL" yazısını okudum ama bu bana hiçbir şey ifade etmiyordu. Mağrur bakışları, muhteşem bıyıkları ve elinde salladığı kılıcıyla bu resim, Bay Pollock'un temsili baskılarından biriydi. Çocukluk dönemimde hayal dünyamı bu resimler beslemişti. Bunların arasında Şamil ve cengâver Müritlerini gösteren bir baskıya rastladım mı acaba? (Pollock'un ifadesiyle Robin Hood ve Mutlu Adamları canavar Çar'a karşı mücadele ediyordu ve bütün kötü Ruslar olması gerektiği gibiydi).

Yıllar sonra Kiev'de, etrafı yüksek çitlerle, leylak ve ayçiçekleriyle çevrili, revaklı, köhne ahşap evlerin olduğu sessiz bir sokakta yürürken, Şamil'in sürgündeyken bu evlerden birinde kaldığını öğrendim.

"O, hürriyeti için savaştı... Çar, onu bir kafeste esir tuttu..." Duyduklarım eski hatıralarımı canlandırdı. Limon rengi eldiveni, elinde kılıcı ve başında sivri Tatar başlığıyla resimdeki adam gözümün önüne geldi. O mağrur kahraman kafese mi konulmuştu?

Şamil'in ihtişamının hâlâ canlı olduğu Karadeniz kıyılarında ve Anadolu köylerinde Kafkasya tarihinin ilgimi çekmeye başlamasına daha yıllar vardı. Bu adama, verdiği destansı mücadeleye,

kazandığı zaferlere ve yaşadığı felaketlere dair iç içe geçmiş efsaneleri ve gerçekleri, hatıraları ve yankıları dinleyecektim. Aile hikâyeleri Boğazın kenarında anlatılacak, Diyarbakır'da bir asmanın altında güneşlenen ihtiyar bir kadın duyduğu rivayetleri mırıldanacaktı. Uykuya dalmış zihinler, unutulmuş geçmişi hatırlamak için canlanacaktı.

III

Şamil, gençliğinde fevkalade zarif biriydi. Vakur duruşu ona asil bir hava katıyordu. Giydiği kıyafetlerin son derece şık olmasının da bu durumda payı vardı. En iyi kıyafetleri seçerdi ve sadece siyah ya da beyaz olanları.

Klasik Kafkas kıyafetlerini tercih ederdi. Bugüne kadar tasarlanan en göz alıcı kıyafetlerden olan çerkeska, etekleri uzun, belsaran bir tür tunikti. Göğüs kısmında çift sıra gümüş fişeklik bulunurdu. Üzerine siyah keçi yününden bir manto yani burka giyilirdi. Kafkasyalılar, genellikle başlarına *papak* adı verilen koyun derisinden ağır bir başlık takardı. Ama Şamil iktidara geldiğinde başına kırmızı püsküllü kocaman bir sarık takmaya başladı. Bu dini liderlerin taktığı başlıktı.

Kıyafetlerinin en şık parçası, Kafkasyalılara özgü, yumuşak deriden yapılmış, ayağına iyice oturan, esnek ve ince çizimeleriydi. Kullandığı eyer ve dizginler de sanki atının sırtına yapışmış gibiydi. Sadece safkan Kabardey aygırlarına binerdi.

Sakalına ve avuçlarına kına yakılmıştı (Müslümanlar, kına ağacının cennetten çıkma olduğuna inanır). Kınalı sakalları, solgun yüzünü daha da ürkütücü hale getiriyordu.

Şamil, halkın gözünde lider konumunu ve efsanesini muhafaza etmeyi biliyordu. “Doğu’da kötü giyinen bir adam fakirdir ve eğer durumunu mazur gösterecek bir tarikata mensup değilse rezil biridir” diye yazıyor Sir Richard Burton. Şamil ne fakirdi ne de rezil. Bilakis soylu biriydi. Kanaatkârlık inancının temelini oluştursa da sınıfının titiz standartlarından taviz vermezdi.

Burada Şamil, nihayet ziyadesiyle kanaatkâr bir hayata kavuşan ve kendi toprağında yetiştirdiği en basit yiyecekleri Moskova'nın salonlarına, şampanyalı yemeklerine ve zarif kıyafetlerine tercih eden Tolstoy'u hatırlatıyor. Köylüler tarafından kuzu yününden ya da ketenden dikilen *rubaşka* (köylü gömleği) giymeyi severdi. Aşırılıktan bıkmıştı ve zarafet arıyordu. Sadelik, onun için en büyük lükstü. Lüksün derecelerini konuştuğum kızı Kontes Aleksandra Tolstoy'un hatırladığı kadarıyla Yasnaya Polyana'da musluk suyu yoktu ve kuyudan kovalarla su taşıyan kişi de Tolstoy değildi. Maalesef insan ancak büyük zorluklardan geçerek sadeliğe ulaşır; ya da başkalarının yardımıyla.

Kafkasyalı bir genç, on yedi yaşına basıp reşit olunca öncelikle kendini savaşta ispatlaması beklenirdi; varsa aşiretler arası bir savaşta ya da bölgedeki kan davalarından birinde. Ata binmede ve kılıç kullanmada usta olmalıydı. Kendi diline hâkim olmalı, biraz Arapça bilmeli ve atalarının tarihi ve yaptığı savaşları anlatan şarkıları irticalen söyleyebilmeliydi.

İhtiyarlar, çocuğun adam olduğuna ve diğer delikanlılarla yiğitlerin arasına katılmayı hak ettiğine kanaat getirdiğinde bir kutlama düzenlenir ve bütün *avul* törene katılırdı. Genç yiğide, ailesinin alabileceği en müthiş silahlar verilirdi. Yüzyıllar önce İtalyan silah ustalarının Kafkasya'ya yerleştiği dönemden beri üzerine yapanın ve ilk sahibinin adı işlenen bu silahlar bazen kuşaktan kuşağa geçerdi. Yörede silahlar başlı başına bir ilim alanıydı. Yeni ay doğduğunda, iyi şans getirmesi için hıncalla göge doğru bir çarpı işaret çizilirdi. Silahlar, sembolik durumlarda da kullanılırdı. Bir güzelin gönlünü kazanmak isteyen talipliler, beddualar eşliğinde hıncallarını kınından üç defa yarıya kadar çıkararak ya da fişeklikteki fişeklerini üç defa yarıya kadar çekerek rakiplerine iktidarsızlık büyüsü yapmayı denerdi. Bu büyü'nün, körkütük âşıkları dahi yıldırabileceğine inanılırdı.

Genç yiğit için düzenlenen kutlamada, bütün *avula* ziyafet verilir. Kuzular çevrilir; kase kase yoğurt ve bal ikram edilir, yerel bir şarap türü su gibi akardı. Kaynatıldığı ya da ateş gördüğü için bu şarap türünün İslami kuralların içmeye müsaade edeceği

kadar saflaştığına inanılırdı ama yine de ilke olarak uygun bulunmazdı. Çok sert bir içki olan bu şarap türü içenin kafasını kıyak yapardı. Özellikle yoğurtları enfesti. İnanişe göre Hz. İbrahim'e yoğurt yapmayı Allah öğretmişti. Şarkılar söylenir, kahramanlık hikâyeleri anlatılırdı. Kafkasların bitmek bilmeyen bu hikâyelerinde destansı savaşımlardan, cenk meydanında can verenlerden, evliyalardan, kâfirle savaşırken şehit düşüp cenneti kazanmak üzere olanlardan bahsedilirdi. Hamza Destanı bu hikâyelere iyi bir örnek:

Günün yakıcı sıcağında sadece kılıçlarımız gölge ediyor bize!

Duman ne kadar boğucu, gece, zifiri karanlık.

Sadece silahlarımız yolumuzu aydınlatıyor!

Ey kuşlar, uçun eve doğru! Kardeşlerimize selam götürün son bir kez.

Deyin onlara, bizim yasımızı kuzgunlar tutacak;

Ardımızdan yakılacak tek ağıt, aç kurtların uluması olacak.

Deyin onlara, elimizde kılıç, gâvurların diyarında ölüme yürüdük biz;

Gayrı gözümüzü kuzgunlar oyacak, bedenimizi kurtlar parçalayacak.

Kafkasyalılar, kederli teşbihleri ve şarkıları severdi. Bu şarkılar, Marvell'in İngiliz gemisindeki denizcilere ümit veren o neşeli tonlarına hiç benzemezdi. Ancak bu halkın müziği idi. Düdük, tar ya da üç telli bir çalgı olan panduri eşliğinde söylenen bu şarkılar bir sonbahar akşamı kadar hüznünlüydü ancak Kafkasyalılar için bu şarkılar şenlik demekti ve bütün kutlamalarda kendine yer bulurdu.

Hem ateşli hem de duygusal bir milleti yansıtan dansları daha neşeliydi. İleri geri attıkları biçimli adımlar, bir tür aşk oyunuydu: kaçma ve kovalamaca, yavaş ve baştan çıkarıcı. Ya da hiç durmadan çalan davula ayak uyduran cengâverlerin sergilediği, izleyenlerin aklını başından alan kılıç dansı. Bu hiddetli, monoton ve büyüleyici ritme, Anadolu'daki bütün müziklerde, savaş, can çekişme ve zafer pandomimlerinde rastlamak mümkün. Davul,

hem geleneksel Kafkas halk müziğinde hem de çağdaş bestekârlardan Aram Haçaturyan'ın eserlerinde ağır basıyor. Esasında bu, savaşçı bir halkın müziği.

Lezgilerin milli dansı *lezginkaya* önce kadınlar başlar. Yavaş, belli belirsiz adımlarıyla süzülerek yürürler. Dansçıların uzun, dalgalı yenleri yüzlerini kapatır. Davulla çalınan ritim kademe kademe hızlanır. Daha sonra sahneye çıkan erkekler, kadınların etrafında dönmeye başlar; önce ileri, sonra geri. Bu bir fetih dansıdır, gönlün fethinin...

İbadeti temsil eden bu dansların bazıları yavaş hareketlerle başlar. Daha sonra hızlanır ve Nakşibendilerin zikirleri gibi derviş ayinlerini andıran büyüleyici bir coşkunluğa ulaşır. Gelecek yıllarda bu tarikatın kollarından birinin başına geçecek olan Şamil bu ayinleri biliyor olmalı ve muhtemelen taraftarlarını vecde getirmek için kullanmıştır.

Daha dünyevi danslardan olan *yiğitovka* (at cambazlığı) genelde meşaleyle yapılır. Karanlıkta zikzak yapan dansçıların yanlarından hiç ayırmadıkları hançer ve silahları, meşalenin ışığıyla parıldar. Yüzü örtülü bir kıza aşk oyunları yapan dansçıların esmer yüzlerinde titreyen alevler, kâh yanaklarının çizgilerini aydınlatır kâh siyah koyun derisinden başlıklarının altındaki kara gözlerini. Alevler zayıflamaya yüz tuttuğunda, yiğitler ertesi günün eğlencelerini planlamaya koyulur: güreş müsabakaları, müthiş nişancılık yarışları, tehlikeli at cambazlıkları...

IV

Şamil'in manevi mürşidi, Hz. Peygamber'in soyundan gelen, büyük takva ve ilim sahibi Molla Cemaleddin'di. Bu garip, haşin ve dalgın delikanlıyı sevmiştii. Şamil de zamanla hocasını sevecek ve ona gözü kapalı güvenmeye başlayacaktı. Başkasının tek kelime eleştirisine katlanamayan buyurgan bir hükümdar olduğunda dahi hocasının sözünden çıkmayacaktı. Hocasıyla tanıştıktan sonra disipline giren Şamil kendini derslerine verdi. Arapça öğrendi. Arap edebiyatı, felsefe ve ilahiyat tahsili gördü. Karmaşık

tasavvuf öğretilerinde ilerleme kaydetti. Dini tekamül, tasavvufun temel ilkelerinden biri olduğu için, gördüğü eğitim Hz. Adem, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in karşılaş-tırmalı incelemesini içeriyordu. Şamil'in sıradan bir öğrenci ol-madığını anlayan Cemaleddin, onu önündeki büyük yolculuğa, bazılarına göre, alın yazısına hazırlamaya gayret ediyordu.

Şamil ve arkadaşı Gazi Molla artık imam adayıydı. Bunun tak-dir-i ilahi olduğuna inanıyorlardı. Müritçiliğin merkezi Yarag'da tasavvuf tahsiline başladılar. Bu dini canlanma, zamanla Mürit Savaşları olarak bilinen siyasi-askeri harekete dönüşecek ve Şa-mil bu mücadelenin lideri olarak ortaya çıkacaktı. Gazi Molla da zaman zaman aşırıya kaçıyordu. Bir keresinde, ne kadar kötü bir şey olduğunun farkına varmadan şarabın tadına baktığı için iş-lediği günahın kefareti olarak Şamil'den kendisine kırk değnek vurmasını istedi. Bunun üzerine Şamil, kendi samimiyetinin bir delili olarak aynı cezaya talip oldu.

Meşhur Molla Muhammed, Yarag'da Müritçilik vaazları veri-yordu. İki delikanlı bu hareketin saflarına katıldı. İlahi ilham al-dığını söyleyen Gazi Molla, Rus hâkimiyetinden kurtulmak için kâfirlere direnme çağrısı yapmaya başladı. Bu mücadele, manevi ve siyasi bakımdan gazaya dönüşüyordu. Ancak amacı ne olursa olsun şiddete karşı çıkan Cemaleddin, Şamil'i ister kutsal olsun ister başka türlü savaşa katılmaktan men etti. Şamil, hâlâ hoca-sının sözünden çıkmıyordu. Tahsiline devam etmek için Gim-ri'ye döndü. Belki de hayatta Hz. Peygamber'in öğretilerini öğ-renmekten başka şeyler de vardı. Tanıştığı genç ve güzel bir kıza deli divane âşık oldu. Bu kız ilk eşi olacaktı. Fatma, Kafkasya'nın en iyi cerrahı Abdülaziz'in kızıydı. Aile, Gimri'nin doğusunda, dağların öbür yakasında yer alan Untsukul *avulunda* yaşıyordu. Esrareniz cazibesiyle Fatma esmer, zarif bir Kafkas kızıydı:

Onda Asyalıların gözleri vardı...

Tepemizdeki gök kadar kara...

Bazen sakın, bazen ateşli; ama hep âşık...

Molla Cemaleddin'e duyduğu bağlılıktan mı yoksa Fatma'nın kara gözlerine aşkından mı bilinmez, Şamil birkaç yıl Gimri'de

kaldı. Gazi Molla'ysa köy köy dolaşıp savaşçı bir kimliğe bürünen Müritçiliği yayıyor ve aşiretleri kâfir işgalcilere karşı direnmeye teşvik ediyordu. Gazi Molla, çalışkan ve cesur biri olmasına rağmen karizmatik bir adam değildi. Kısa boylu ve boncuk gözlü biriydi. Sakalları dağınıktı ve uzun yüzünde suççeği hastalığından kalan izler vardı. Ayrıca insanlarda sürekli kusur buluyor, onlara durmadan daha fazla gayret göstermeleri gerektiğini söylüyordu. "Müslümanlar şeriatı uyabilir. Ama Moskof hâkimiyeti sürdüğü müddetçe istedikleri kadar sadaka versinler, abdest alıp ibadet etsinler, Mekke'ye hacca gitsinler, nafile... Topraklarınızda tek bir Moskof dahi kaldığı sürece nikâhlarınız geçersiz, çocuklarınızsa gayrimeşru olacaktır" diye gürliyordu.

İnsanlar itaatle "Gâvura ölüm! Gaza!" diye bağıırıyordu. Ama aynı zamanda sarı saçlı kâfir köpeklerle direnmenin, sadece kılıçlarını çekmekten ibaret olmadığını Gazi Molla'ya hatırlatmaya çalışıyorlardı. Ruslar, reislerini ve eşlerini esir tutuyorlar ve hayvanlarının otladığı meraları ellerinde bulunduruyorlardı. Dört bir yanı saran Ruslar, yerli halka misilleme yapmak için mazeret arıyorlardı. Böyle durumlarda köyleri yakıp mahsullere el koymak için halk perişan oluyor ve açlıktan kırılıyordu. Ancak Gazi Molla, halkın çektiği sıkıntıları, yapılması gereken bir fedakârlık olarak görüyordu. İnsanlar, terk-i dünya etmedikçe, ne bu dünyadan ne de öteki dünyadan hayır gelirdi. Bu görülmemiş derecede kasvetli bir telkindi. Hz. Muhammed dahi cennette hurriler vadediyordu.

Ancak Gazi Molla başkaydı. Müritlerini, evlenmemiş ya da eşinden ayrılmış adamlar arasından seçiyordu. Allah yolunda yürümek için hayattan feragat etmek gerekirdi. İnsanın hayatında neşeye yer yoktu. Tasvip ettiği tek şey ibadet ve savaş yani kâfirle mücadeleyleydi. İnsanlar, bir anda kurtuluşa erme ümidine kapılmamalıydı. İnsan, ancak bir dizi merhaleyi aşp çilelere katlanıp nihayet kendini tamamen terk edebilirse Rabbine yaklaşmayı ümit edebilirdi. Görüşleri zamanla o kadar sertleşti ki telkinlerinden bezen bazı köyler ona Tazı Molla adını taktı.

İl il gezen Gazi Molla, insanları bu yeni inanca davet ediyordu. “Kurtuluş günü yakın!” diyordu insanlara. “Yakında kâfirler ebediyen topraklarınızdan kovulacaklar. Mukadderat bu! Güçlü olun. Silahlarınızı hazırlayın, *avullarınızı* sağlamlaştırın ve yakında düşmanlarınızı öldüreceğiniz gibi nefsinizi öldürün. Onların ellerini kapılarımıza çivileyeceğiz. Başları, dağlardan aşağı yuvarlanacak. Kanları, nehirlerimizi kırmızıya boyayacak.” Bu sözler, insanları galeyana getiriyordu. Bir Kafkasyalı, kutsal bir savaştan başka ne isteyebilirdi. Ancak Gazi Molla, bütün köylülerin binbir zahmetle yaptığı şaraplarını yok etmelerini istiyordu. Köylüler, imanlarının göstergesi olarak şarap küplerini pazar yerinde törenle kırdı. Fedakârlıklar başlamıştı. Dar sokaklardan akan şaraplar yolu kan rengine boyarken Gazi Molla ve Müritleri “Bu dünya, bir leştir; onun talibi köpeklerdir” diye bağırarak bir sonraki hedeflerine doğru yola koyulmuştu. Dağ yolları ne kadar çetin ve uzun olursa olsun Gazi Molla hiç ata binmezdi. Her ne pahasına olursa olsun tevazu ve riyazet... Ancak bütün gücü ve canlılığına rağmen cengâver ruhlu Şamil’in uyandırdığı ihtişama ya da cazibeye sahip değildi. Şamil’in devrine daha birkaç yıl vardı. Gimri’de kalan Şamil, kendini Müritçiliğin ilmi yönlerine ve Nakşibendiliğin usullerine vermişti. Çıraklık dönemi son derece zahmetliydi ve bin bir gün boyunca hizmet etmesini gerektiriyordu. Tek bir hatasında bütün süreç baştan başlayacaktı.

* * *

Müritçilik ve sufilik temelde aynı şeylerdir. Tasavvuf öğretilerini Kafkasya’ya ilk getirenler, muhtemelen 8. yüzyılda bölgeye ulaşan Arap fatihlerdi. Doğudaki sahil bölgelerine, özellikle Bakü ve Şemahı çevrelerine yerleşen Araplar, Arap-Şamlı ve Arap-Kadim gibi adlara sahip köyler kurdular. Deve yetiştiriciliği ve ticaretine devam eden bu köylerde yaşayan insanların esmer ten rengi, bölgedeki Arap mirasına işaret ediyor. Kafkasya’da, özellikle Dağıstan’da, bu tür bağlara sıklıkla rastlanıyor.

Sufilere göre İslam, üç ayrı ama bağlantılı parçadan oluşuyor: şeriat, tarikat ve hakikat. Tasavvufun diğer yönleri gibi bu da teamüllere dayanıyor. Şeriat, topluma rehberlik eden İslami

kanunlar bütünü. Tarikat ve hakikat ise daha yükseklerle ulaşmak isteyenlerin manevi bakımdan kademe kademe gelişmesini amaçlıyor. Sadece kemale eren birkaç kişi hakikate ulaşabiliyor. Bu lütfâ mazhar olan kişi, Allah'a sadece bir adım mesafede kabul ediliyor. Kişinin artık Rabbiyle bir olma noktasına ulaştığı bu duruma Marifet deniyor. Bu dereceye ulaşan kişi, artık vecde geldiğinde kalp gözüyle ilahi gerçekleri görebiliyor. Sufilerin, *hal* diye adlandırdığı bu durum, çeşitli dinlere mensup mistiklerce de biliniyor. Meditasyon halinde insan, kendini o denli soyutluyor ki ruh bedenden tamamen ayrılıyor ve kişi geçici olarak zaman ve mekân gibi dünyanın tüm sınırlılıklarından kurtuluyor. Kişi o denli büyük bir saadete erişiyor ve aydınlanma yaşıyor ki ebediyen değişiyor. Sonsuzluğu tadan ve ilahi ruha kavuşan kişi artık onlarla bir oluyor. İnsanın sınırlılıklarının hiçbir anlamı kalmıyor. Şüphe ve korkularından arınıyor. Varlığa iyi ya da kötü olarak bakmamaya başlıyor. Artık bizzat kutsal ruhun bir parçası haline geliyor. Irk ya da din ayrımı gözetmiyor.

19. yüzyılda Kafkasya hürriyet mücadelesiyle birlikte anılır hale gelse de Müritçilik aslen savaş yanlısı bir niteliğe sahip değildi. Ruslar Mürit Savaşları demeyi tercih ediyordu çünkü Hristiyan azınlıkları korumak amacıyla bölgede bulunduklarına inanmak istiyorlar ve toprak kazanma hedefinden pek bahsetmiyorlardı. Çok azı marifet ve hal derecesine erişen Kafkasyalılar için yaşanan savaş bir başkaldırı ve müdafaa, din açısından değerlendirildiğindeyse gazaydı. *Kâfir köpeklere ölüm!* Ama mücadelenin tek sebebi kâfir olmaları değil, hürriyetlerini tehdit etmeleri ve topraklarını işgal etmeleri idi. Kendilerinin haklı olduğuna inanan bu iki güç, otuz yıl boyunca kan revan içinde Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in öğretilerini yorumlayacaktı.

Müritçilik, aynı temel ilke etrafında birleşen farklı tarikatları bir araya getiren bir hareketti. Her bir tarikatın başında bir mürşit bulunurdu. Tarikat mensuplarına mürit denirdi. Zamanla gücünü kaybeden Müritçilik, sadece bazı cami ve medreselerin kütüphanelerinde karşılaşılan ancak halkın günlük hayatında yeri kalmayan, unutulmaya yüz tutmuş bir öğreti haline geldi. Ancak

Şirvanlı İsmail, 18. yüzyılın sonlarında bu öğretiyi bütün boyutlarıyla (şeriat, tarikat ve hakikat) yeniden ihya etti. Hareket, bir anda büyük yankı uyandırdı. İnsanları tesiri altına alan hareket, kök salmaya ve dini-siyasi bir hareket olarak yayılmaya başladı. Kısa süre önce İranlılar karşısında kazandıkları zafer sonucu bu bölgeyi ele geçiren Rusların hâkimiyetine tehdit oluşturmuyordu. Ruslar derhal harekete geçti. İsmail Efendi, Türkiye'ye sürgüne gönderildi. Bölgedeki Nakşibendi tarikatı dağıtılırken, bazı müritler kuzeydeki Rus illerine çürümeye gönderildi. Bir müddet bölgede Müritçiliğin adı duyulmayacaktı.

Birçok inanç gibi Müritçilik de halkın gördüğü baskı sayesinde hızla yayılacaktı. İsmail Efendi'nin taraftarlarından biri, 1827 yılında Dağıstan'ın dağlık bölgelerine Müritçiliği getirdi. Anında etkisini gösteren hareket Yarag'da yeniden canlandı. Gizli vadi-lerde ve erişilemez *avullarda* kök salan hareket, Ruslar daha ne olduğunu anlamadan ülke geneline yayıldı. Molla Muhammed, Yarag'da tekrar ihya edilen öğretileri anlatıyor, Kafkasya'nın dört bir köşesinden gelen aşiretler camisini tıklım tıklım dolduruyordu. Kalabalığın içinde dini ilimler tahsil eden iki genç talebe vardı: Gazi Molla ve Şamil.

Müritçilik, tasavvufi ve mutlak gücün zekice bir birleşimiydi. Rusların gözünde direnişle eşanlamlı hale geldiği günlerde dahi farklı şekillerde yorumlanıyordu. Tarikat Müritleri silaha sarılmazken, gazavât Müritleri kıyasıya cihat ediyordu. Cihat taraftarları için Hz. Peygamber'in öğretilerini başka türlü yorumlamak mümkün değildi. Barış içinde yaşamak küffarın hâkimiyetine boyun eğmekse, barış diye bir şey olamazdı. Tarikat Müritleri, şiddetten uzak durmayı tercih ediyor ve cebir karşısında insanların kendi iç dünyalarına dönmelerini telkin ediyordu. Ateşli Kafkas aşiretlerinin bu öğretiyi kabul etmesi zordu. Birçok aşiret, tarikatın Kur'an'ın savaş ilkelerine uyacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünüyordu. Kur'an, kâfir bir düşmana tövbe imkânı tanıyordu. Kafkasyalılar, Gazi Molla'nın ikaz ve tavsiyeleri olmadan da artık savaşa hazırды.

Ruslar, ülkenin dağlık kesiminde direnişin tekrar sertleştiğini fark ettiler. Bittiğini düşündükleri mücadele, esrarengiz bir önem kazanmış ve yeniden başlamıştı. Bütün nüfusu içine çekecek, bütün müminleri İslam'ı savunan cengâverlere dönüştürecekti.

Molla Muhammed, bir tarikat müridi olarak kalmış ve savaşa katılmamıştı. Bu nedenle liderlik 1830 yılında birinci Dağıstan İmamı olarak nam salan öğrencisi Gazi Molla'ya geçti. Ancak Gazi Molla, Rus kurşunlarıyla şehit düştü. Halefî Hamza Bey, aldığı onlarca hançer darbesi sonucu hayatını kaybetti. 1834 yılında üçüncü Dağıstan İmamı olarak başa geçen Şamil, Kafkasya'nın her yerinde şeriatı uygulayacaktı.

4

CİHAT

Savaşta ölmekten öldürmek bir hayaldir.

- DRAGOMİROV

Gazi Molla köy köy dolaşıp vaaz verirken, Şamil Gimri'de kalıp tasavvuf öğretileriyle meşgul olmaya devam etti. Fakat artık sadece dini ilimlerle uğraşmıyor, aynı zamanda baskınlara da katılıyor ve çetin görevlerinde Müritlere eşlik ediyordu. Harekete geçme vakti gelmişti.

Müslüman filozoflar, insanın kâmil hayatını üç safhaya ayırır: öğrenme dönemi, eylem dönemi ve tefekkür dönemi. Şamil'in hayatı bu doğrultuda ilerliyordu.

İnsanları dine çağırmayı bırakan Gazi Molla, artık kendini mücadeleye vermişti. En parlak döneminde, hitabeti kadar iyi olmasa da komutanlık emareleri göstermesine rağmen Gazi Molla ne askeri taktiklerde Şamil kadar ustalaşacak ne de onunki kadar

kuvvetli bir tesire sahip olacaktı. Rus hâkimiyetini baltalamak amacıyla bir dizi sefere girişmişti. Bu karara karşı çıkan Şamil, böyle bir mücadeleye başlamak için henüz çok erken olduğunu düşünüyordu. Son derece disiplinli ve iyi donanımlı Ruslarla savaşılmaya başlamadan önce bütün Kafkasya'nın Müritlere katılması gerektiğine inanıyordu. İlk zafer, düşman aşiretlere karşı kazanılmalıydı. Hâlâ saflarına katılmayan aşiretler vardı ve bu durum felakete yol açabilirdi. Aşiretleri saflarına katılmaya davet etmeye devam edilmesi gerektiğini söyleyen Şamil, tereddüt edenlerin cezalandırılmasını tavsiye etti ancak Gazi Molla cihada başlamak için sabırsızlanıyordu. Mademki kâfirlere karşı savaşmak için henüz erkendi, o zaman safını seçmeyenlerle ya da Ruslara boyun eğen aşiretlerle mücadele edilmeli, imanla yola gelmeyenler ateş ve kılıçla dize getirilmeliydi.

Avar hükümdarı Bahu Bike Hanım'a haber gönderen Gazi Molla, ondan kâfir işgalcilere karşı destek talep etti ancak Bahu Bike bu talebi reddetti. Han'ın ölümünden sonra idareyi ele alan bu dirayetli kadın, üç oğlunun naibi olarak görev yapıyordu. Kocası, yıllar önce topraklarını Ruslara vermişti. Bahu Bike, bu toprakları Rusların adına idare ediyordu. Ruslardan aldığı destek sayesinde başkent Hunzak, Kafkasya'nın en zengin merkezlerinden biri haline gelmişti. Yedi yüz haneden oluşan bu büyük *avul*, diğer aşiretlerden gelebilecek saldırılara karşı tahkim edilmiş kayalık bir yapıydı. Top kullanmadan bu *avulların* duvarlarını aşmak imkânsızdı. Güneye bakan taraçalı bahçelerde, üzüm ve ipek böceği yetiştiriliyor, sarp kayalıkların kenarlarında meyve bahçeleri bulunuyordu. *Avulun* köşelerinde yer alan yüksek kuleler, çevredeki bütün araziye hâkim konumdaydı. Bu kulelerden, hem civardaki geçitler hem de bin metre aşağıda akan ırmak görülebiliyordu. Bahu Bike, *avulunu* ele geçirmenin mümkün olmadığını düşünüyordu.

Avar Hanlığı'nın büyük kısmı, dinî saiklerle Gazi Molla'nın saflarına katıldı. Bahu Bike, bu gelişmeyi engelleyememişti ancak Hunzak sakinleri bu akıma katılmadı. Mevcut yaşam tarzlarından memnundular. Kurtuluş, onları ilgilendirmiyordu. Gazi

Molla'nın ne ithamları ne de tehditleri gözlerini korkutmuştu. Bahu Bike, kocasının yaptığı anlaşmalara sadık kalmak için çabalıyordu ancak halkının daha rahat buldukları Rus hâkimiyetini tercih etme nedeni farklıydı. Birçoğu, kendi aşiretleri tarafından cezalandırılmaktan kaçıp Hunzak'a sığınan azılı firarilerdi. Rus hâkimiyeti altında kabul görmüş ve koruma altına alınmışlardı. Bu nedenle Hunzak, Gazi Molla'nın çağrılarını reddetti ve gönül rahatlığı içinde olayların seyrini izlemeye koyuldu.

1830 yılının Mayıs ayında seksen bin adamıyla birlikte Hunzak'ın üzerine yürüyen Gazi Molla, *avula* iki koldan saldırdı. Birliklerden birini kendisi, diğerineyse Şamil kumanda ediyordu. Müritler, o kadar ürkütücü bir şöhrete sahipti ki uzaklardaki geçitte görüldükleri anda *avulun* sokaklarına endişe hâkim oldu. Müritler henüz taarruza dahi geçmeden Hunzak halkı titremeye başladı. Müritler *avula* yaklaşırken söyledikleri ağıta benzer savaş marşları dağlarda yankılanıyordu. Dehşete kapılan Hunzaklılar teslim oldu. Ruslar, hasımlıkta Müritlerle âşık atamazdı. Dolayısıyla kan dökülmeden Gazi Molla'nın şartlarını kabul edip saflarına geçmek daha akıllıca bir karardı.

Ancak Bahu Bike öyle düşünmüyordu. Çar'la anlaşmasını devam ettirmeye kararlıydı. Savunma hatlarını denetleyen Bahu Bike, halkına son nefeslerine kadar Hunzak'ı savunmalarını emretti. Hunzaklılar, daha ilk taarruzda ikinci savunma hattına çekilmek zorunda kaldı. Müritlerin saldırısına karşı koymak mümkün değildi. Elinde kılıcı askerlerinin arasında dolaşan Bahu Bike, onlara korkaklar, elinizdeki silahın hakkını verin, yüreksizler diye bağırıyordu. Eski bir Amazon atasözü şöyle der: "Korkuyorsanız, kılıçlarınızı biz kadınlara verin ve biz savaşırken etegimizin arkasına saklanın."

Bahu Bike'nin bu sözleri istenilen etkiyi uyandırmıştı. Müritler, teslim aldıkları bir şehre girdiklerini düşünürken, her şeyi göze alıp üzerlerine atlayan Hunzaklılar karşısında afalladı. Hunzaklılar, o kadar hiddetli bir mücadele verdi ki ağır kayıplar veren ve mensupları esir düşen Müritler şehrin kapılarından geri döndü. Müritlerin saflarına katılan Kafkas aşiretleri, bu yenilmez

savaşçıların bir kadın tarafından püskürtülmesini izliyordu. Çok sayıda mürit esir düşmüş, hendekler cesetlerle dolmuş, kana bulanmış sancakları yere düşmüştü. Kolay lokma gördükleri Hunzak hiç beklemedikleri bir direniş göstermişti. Tarumar olan Müritler geri çekilmek zorunda kaldı. Gazi Molla'nın elinden bu bozgunu bir süreliğine de olsa sineye çekmekten başka bir şey gelmiyordu. Toparlanmak üzere Gimri'ye çekildi. Hezimete uğrayan askerlerinin elinden zor kurtulan Şamil de ona katıldı. İnsanların karşısındayken mensupları hâlâ zevkine düşkün, dinin gereklerini yerine getirmeyen kişiler olduğu için Allah'ın kendilerini cezalandırdığını söylüyorlardı ancak Şamil'in medresedeki beyaz badanalı odasında baş başa kaldıklarında şiddetli tartışmalar ve suçlamalar duyuluyordu.

Gazi Molla ve Şamil konuşurken kehribar ya da mercan tespihlerini ellerinden hiç düşürmüyorlardı. Küçük, demirli pencereden giren güneş ışığı, hasır serili yeri aydınlatıyordu. Doğu'daki birçok evde olduğu gibi burada da pencereler neredeyse yere değecek kadar alçak yapılmıştı. Burada amaç, pencerenin koltuktan ziyade yerde oturan insanların göz hizasına denk gelmesiydi. Derin pencere boşluklarında birkaç parşömen tomarı, sedir ağacından yapılmış kitaplıkta, bir Kur'an nüshası ile İranlı bir muhtasavvıfın öğretileri göze çarpıyordu. Odada ne bir minder vardı ne de nargile. Burada eğlenceye yer yoktu. Bu oda, haşin adamlar için döşenmiş haşin bir mekândı.

Şamil acele ettiklerini söylüyordu. Allah'ın savaş için takdir ettiği vakit henüz gelmemişti. Hunzaklılar karşısında böyle bir hezimet yaşarken, Rus ordusuyla nasıl baş edilebilirdi ki? Bütün Kafkasya birleşip dinleri için savaşmadıkça, zafer kazanmak mümkün değildi. Kâfirlerin ürkütücü ve sinsî hâkimiyetini kırmanın tek yolu İslam'dı. Dalalet ve rüşvet karşısında ancak dini iştihak galip gelebilirdi. Bağımsızlıkları için savaşıyorlardı ama gayretle savaşmak için Allah ve İslam yolunda cihat edilmeli ve Kafkasya'daki her adam mücadeleye katılmalıydı.

* * *

Birkaç ay boyunca itidalli davranan Gazi Molla, yaz ortasında Şamil'i aşır Ruslara karşı bir dizi başarılı baskın düzenledi. Mayıs ayında Vnezapnaya kalesine yürümüş ancak saldırmayı başaramamıştı. Rus karargâhından gelen destek birlikleri, cephe gerisindeki askerlerini taciz etmeye başlayınca ustaca ormana çekilmiş, hem destek birliklerini hem de garnizonun yarısını peşinden sürüklemişti.

Rus askerleri, dev gibi ağaçların çalılarla çevrili olduğu bu ormanın derinliklerinde dehşet dolu, karanlık bir dünyayla karşılaşacaklardı. Gazi Molla'nın adamları artık kendi evlerindeydi. Bu araziye, dağ ve geçitler kadar iyi tanıyorlardı. Açık arazide süvarilerle saldırmaya ve nizami harbe alışkın olan Ruslar, gerilla savaşının inceliklerini bilmiyordu. Bir askeri gözlemci şöyle diyor: "Ruslar, en dayanıklı askerlerdir... Milli marşını söyleyerek savaşa gider; başına ne geleceğini dahi düşünmeden. İlk başlarda, özgüven ve inisiyatif alma konusunda biraz yavaş ve uyuşuk davranırlar ancak birkaç muhabereden sonra acı tecrübeleri onlara kendi başının çaresine bakmayı öğretir. Aldığı emirlere, körü körüne itaat ederler. Kendi başına bırakıldığı takdirde aciz duruma düşerler. Emir verebilecek herkes öldüğünde dahi emir beklediği için çoğu zaman öylece olduğu yerde dikilirken can verirler..."

"Rus askerleri, başlarında subay olmadığı zaman aciz ve hareketsiz bir kitleye dönüşür. Komutanlarına olan bu bağlılıkları ölümüne neden olur ama asla dehşete düşmezler." "Maalesef Fransız askerlerinin tutumu, böyle değil" diye devam ediyor gözlemci. "Fransız askerlerinin hayal gücü, bazen bütün disiplinlerini bozar ve zapt edilmesi mümkün olmayan bir telaş baş gösterir." Askeri gözlemciler, 19. yüzyılın başlarında bu tür çirkin karşılaştırmalar yapabilecek kadar tarafgirdi. Fransızların Kuzey Afrika'da Abdülkadir'e karşı düzenledikleri seferleri yakından takip eden gözlemcilerden bazıları, başka bir asi ve vahşi halkın savaşını izlemek için Kafkaslara gitmişti.

Kesin olarak ispatlanmasa da bu tarihlerde Şamil'in ilk kez hacca gittiği düşünülüyor. Muhtemelen Mekke'de, 1828-1829 yıllarında hacca giden Arap lider Abdülkadir'le tanışmıştır. Büyük

ihhtimalle bu ikili, o dönemlerde yaygın olan Pan-İslamizm hareketinin bir parçası olarak kâfirlere nasıl direneceklerini g r  m     r. Abdülkadir, Kuzey Afrika'daki Fransız işgaline 1834 yılında ba kaldırdı. Yine aynı yıl  amil, Kafkasları Rus i galcilere kar   savunmak için cihat eden Müritlerin başına geçti. K firlerle kar   savaşa giden Araplar ve Müritler "Cennet, kılı larımızın gölgesinde!" diye haykırıyordu.

Olayları dışardan izleyen askeri gözlemcilerin ifadeleri y zeyssel gelebilir ancak g r   lerinde haklılık payı vardı. Ruslar, kadere boyun e en bir millettir. "Ss' Bogom! Tanrıyla!" diye haykırarak savaşa giderler, hayatlarını umursamazlardı. İlk ba larda ve yıllar boyunca, kaderde ne varsa o olur diyen, dinleri ve vatanları uğruna mücadele eden Kafkasyalılarla açık atacak durumda değillerdi. Ruslar, Tanrı ve  ar için sava ırdı (Onların gözünde bu ikisi birbirinden ayrılamazdı). *Mujikler* askere alınırdı. Subaylarsa hayatlarından sıkılmış ve savaşta heyecan peşinde ko an insanlardı ama iki grup için de Kafkasya mücadelesi şahsi bir mesele değildi. Kafkasyalılar içinse durum farklıydı. Her bir adam, kendi selameti ve toprağı için mücadele ediyordu. Ormanda düşmanlarına korkunç kayıplar verdirdiler. Gazi Molla da ya ananlardan faydalanmayı bildi.

Yaşanan savaşı uzaktan izleyen Türklerle İngilizler, hatta Ruslar dahi M rit ili in anlamını tam olarak kavrayamamı tı. Gazavât, nefsin terbiye ve  ehadet yoluyla insanların Hz. Muhammed'in cennetine girmesini sağlayan bir vesileydi. Şamil'in öncelikli amacı i galcileri p   rtmekti ve amaçlarını gerçekleştirmek için Müritçilik hareketinden faydalandı. Allah ve hürriyet yolunda savaş, çile ve  ehadeti incelikle i liyordu. Ruslar, Mürit Savaşları'nı sadece toprak kazanma olarak görürken, dağlılar için bu mücadele ruhlarını kurtarmak ve kâfir i galcilere direnmek için giriştikleri bir cihattı. İşte bu koşullarda cennetin kılıçları  ar'ın tüfeklerinin kar  ısına  ıktı.

Gazi Molla, Ağustos ayında kâfirlere kar   ba larına geçmesini isteyen Tabasaran halkının talebini  amil'in ihtiyat çağrısına rağmen kabul etti. Ancak düzenledikleri seferin başarısı, Rusları

taciz edip ikmal hatlarını kesmekle sınırlı kaldı. Kasım ayına gelindiğinde Gazi Molla birkaç küçük muharebe daha kazanmıştı.

Yürürken birden durur, yere çömelir ve o küçük, tilki gibi gözlerini kapatırdı. Sanki ondan başka hiç kimsenin duyamadığı, uzaklarda bir yerlerden gelen sesleri dinler gibiydi. Ne yaptığı sorulduğunda, zincirlerin sesini dinlemeyi sevdiğini söylerdi; esir alınan Rus generallerinin kollarına vurulan zincirlerin sesini... Bu, Müritlerinin ilgisini ve ümidini canlı tutmaya yarayan etkili bir yöntemdi ve insanların daha büyük bir şevkle yoluna devam etmesini sağlıyordu. Kazandığı bir dizi küçük zaferden cesaret alan Gazi Molla, Kasım ayında Kızılyar'a baskın yapma cüretini gösterdi. *Avulu* talan edip yağmalayan Gazi Molla, çoğu güzel kadınlardan oluşan yüzlerce esir aldı. Bu durum, kanaatkâr liderin de bazen zaferin bazı güzelliklerinin tadını çıkardığı anlamına gelebilir. Gazi Molla'nın bu cüreti karşısında Ruslar öfkeden deliye döndü. Gerilla savaşında Kafkasyahlara denk olmadıklarını anlamaya başlamışlardı. General Rosen, 1831 yılının Aralık ayında şöyle yazıyordu: "Buraya geldiğimde, ortama büyük bir huzursuzluk hâkimdi. Dağ aşiretleri, mücadelelerinde hiç bu kadar küstah ve inatçı olmamışlardı... Gazi Molla, söylendiği gibi Çumkeskent'te ölmediyse, gelecek baharda yine harekete geçmiş olacaklar."

Gazi Molla, 1832 yılının bahar aylarında yeniden ortaya çıktı. Hiç olmadığı kadar tehlikeliydi artık. Kazandığı zaferlerden ve her geçen gün çoğalan taraftarlarından (Dağlarda, başarı kadar başarı doğuran başka bir şey yoktu) cesaret alan Gazi Molla mücadeleye can atıyordu.

Karlarla kaplı Gimri'de hareket etmek mümkün değildi. Bu durum, Şamil'e güzel Fatma'yla yaşadığı aşkın tadını çıkarma imkânı verdi. Artık evlenmişlerdi. Gazi Molla'yı kasıp kavuran ateşe bambaşkaydı. Ne kadın ne çocuk ne de başka bir şey onu bir an bile yolundan alıkoyabilirdi. Kuzey'de Rus sınırlarını koruyan Kazaklara bir dizi öncü saldırıda bulunan Gazi Molla, Rusların yeni ele geçirdiği toprakların kalbine saldırmaya karar verdi. Nazran kalesini kuşatarak doğrudan Vladikafkas'ı tehdit edecekti.

Nazran'daki Ruslar, gözetledikleri bütün bölgelere hâkim olduklarını düşünüyorlardı. Burası büyük bir kasaba olmasa da stratejik öneme sahipti. Kafkaslara açılan bu kapı, Asya ve Avrupa arasındaki bağlantı noktasıydı.

Bu kasabayı elinde bulunduran, doğruya giden tek yola, yani meşhur Gürcü Askeri Yolu'na hâkim olurdu. Vladikafkas'ı Tiflis'e ve bereketli Gürcü ovalarına bağlayan bu yolu açmak için güzergâhındaki dağlar yarılmıştı. Bu yol, karanlık geçitlerden, Daryal gibi kale ve hisarların yanından kıvrılıyordu. Efsanelere göre Daryal, zevküsefaya düşkün Kraliçe Tamara'nın rezil eğlenceler düzenlediği yerdı (Gerçi Gürcistan'da Kraliçe Tamara'nın âlem yaptığı iddia edilen yerlerin sayısı, İngiltere'de Kraliçe Elizabeth'in yattığı söylenen yatak sayısı kadar fazlaydı). Kayaların arasından geçip Terek Nehri'nin azgın suları boyunca devam eden Gürcü Yolu, Krestovaya (ya da Haç) Geçidi'ni aşıyordu. Yermelov, sanki bölgenin Müslüman sakinlerine meydan okurcasına geçidin tepesine kocaman bir haç diktirmişti. Beş yıl süren meşakkatli bir mücadeleden sonra yolun inşaatı tamamlandı. Bu süre zarfında çalışmaları bizzat yöneten General Yermolov, ne insanların ne paranın ne de doğanın inşaatı engel olmasına müsaade etti. Yolun bakımını yapmak da en az inşaatı kadar zahmetliydi çünkü yola sık sık çıkıyor ve aylarca yolun kapanmasına neden oluyordu. I. Nikola, bakım masraflarını karşılamak için bir miktar daha kaynak ayırması istenince, zaten yolu gümüş rubleyle döşemiş kadar para harcadığından yakındı. Yolun inşaatında yitip giden hayatlardan ya da dökülen kandan bahsetmemişti. Onun için askerleri gözden çıkarılabilirdi.

II

Vladikafkas, dönemin tipik kasabalarındandı. Üzerinde Avrupai izler taşıyan bu Asya kasabasını, Kuzey Rusya, Kafkasya ve Hazar havzası arasında yer alan bu yerin hem askeri üs hem de ticari merkez olarak önemini fark eden Potemkin inşa ettirmişti. Kasabanın pazar yerinde konargöçer Kafkas aşiretlerinin güzel, ilginç ve parlak motiflerini taşıyan halılar, gümüş ve fildişi kakmalı

silahlar, koyun derileri, Acem ipekleri, eyerler ve baharatlar satılırdı. Hem Rusların hem de yerli aşiretlerin gözdesi olan Kabarday atlarının yanında tüylü Baktriya develeri göze çarpardı. İranlı ve Rusların buhar banyoları, Tatar camileri ve bir Ortodoks kilisesi vardı. Daha sonra kasabaya, banka, postane ve küçük bir park yapılacak, askeri bando akşamları bu parkta müzik çalacaktı. Ağaçların gölgesinde kalan bulvarlar, geometrik bir desen oluşturuyordu: kuzeyden güneye, doğudan batıya. Tüccarlar Kulübü'nün yanı sıra birkaç orta halli lokanta ve han görmek mümkündü. Şehirden gelen ziyaretçiler, eşyaları ve hizmetçileriyle birlikte nispeten yeni, tek katlı evlere yerleşir, günlük rutinlerine devam ederlerdi. Gençliği solmaya yüz tutmuş kuzeyli güzeller Vladikafkas'a koca bulmaya gelirdi; girişken, çöpçatan anneler de öyle. Kislovodsk ve Pyatigorsk gibi daha seçkin yerlere kıyasla burada rekabet daha azdı. Soylu ailelere mensup genç subaylar fevkalade cazipti. Adları meşhur *Kadife Kitap*'ta yer alan subaylar, Rusların hiyerokratik güdülerine hitap ediyordu. En büyük isimler, en soylu şahsiyetler artık Kafkasya'daydı ve hırslı çöpçatanlar bu dağlarda turnayı gözünden vurmayı ümit ediyordu.

III

Rusya'da soylu ailelerin bütün mensupları prens unvanı taşırdı. Bu dönemde, yüz elli tane Prens Galitzin vardı ancak bazı soylular, kendilerini diğerlerinden üstün görürlerdi ve bu görüşlerinde haklılık payı da vardı. Galitzin hanedanı, 1408 yılında Moskova'da kuruldu. Dolgorukovlar, Narişkinler ve Vorontsovlar; Troubetzkoylar, Şuvalovlar, Şeremetevler ya da Romanov hanedanıyla bağlantılı olan Baryatinskilerle rekabet içindeydi. Kökleri Bohemya'ya dayanan Narişkinler, 13. yüzyılda Rusya'ya yerleşmişti. Atalarından Çariçe Natalya Narişkin, Deli Petro'nun annesiydi. Strelitz isyanına karıştıkları için iki aile mensubu Kremlin'de can vermişti. Vorontsovlar gibi Narişkinlerin kökleri de Rusya'nın kökleriyle iç içe geçmişti (Bu Narişkinler ile 18. yüzyılın sonlarında Kırım'da ortaya çıkan aynı isimdeki başka kişiler birbirine karıştırılmamalıdır. Petersburg

sosyetesı, bu iki aileyi biraz kaba bir ifadeyle *iyi ve kötü* Narişkinler diye ayırıyordu).

Boyar aileleri yani Rurik hanedanı, Rusya'ya sonradan yerleşen Baltık baronlarını ve II. Katerina Polonya Kraliçesi olduktan sonra Rus soylu sınıfına dâhil edilen Polonyalı aileleri küçümserdi. Kerameti kendinden menkul Gürcü ve Ermeni prensleri ise Rusların doğu illerini ele geçirdiği dönemde şecere kayıtlarının bulunmamasının yol açtığı karışıklıktan faydalanıyordu. Ruslar, bölgedeki soyluları bulup sınıflandırması için alt düzey memurlar görevlendirmişti. Rivayete göre üç bin tane Ermeni "prensi" vardı. Gürcülerin de Ermenilerden geri kalır yanı yoktu. Ancak bu bölgelerde, soyları eski çağlara dayanan, Romanovlar kadar asil olan ve Rus İmparatorluğu Prensi olarak doğan birkaç aile de vardı.

Önde gelen üç soylu Ermeni ailesi vardı: Argutinskiler, Abamelikler ve Beboutovlar. Gürcistan'daysa sekiz on kadar büyük soylu aile vardı. İktidardaki son hanedan olan Batonişvililer yani Bagratlıların armasında, Golyat'ı öldüren sapan, Hz. Davud'un arpı, Hz. Süleyman'ın tahtındaki aslan ve Hz. İsa'nın dikişsiz mintanı bulunuyordu. İmeretiler, Güreller, Dadeşkelianiler ve Megreller de Batonişvililer kadar soyluydu. *Kadife Kitap*'ta yer alan mağrur isimlerden bazılarının kökleri çok uzaklara dayanıyordu. Orbelyaniler, soylarının Çinlilere dayandığını, Abaşidze'lerse Habeşli olduklarını iddia ediyordu. Yusupovlar, Koçibeyler ve Tarkovskiler Tatar boyunu temsil ediyordu. Giraylar Cengiz Han'ın soyundan, Dondukovlar konargöçer Kalmuklardan geliyordu (Gerçi Kalmuklarda koyun sürüsü olan herkese bey denirdi). Litvanya Grandükü olan Vasilçikovlar, bütün Baltık baronlarını küçümserlerdi. Kökleri Selçuk hanedanı ve Kral Davud'a dayanan Davidovlar ve Eristovlar herkesi küçük görürdü. Ve nihayetinde bu aileler, O'Brien, Learmont, Hamilton ya da Read haneleri ya da bir iki kuşak önce sürgün ya da paralı asker olarak Rusya'ya gelen Totleben ve Klugenavlar gibi yabancı köklere sahip diğer ailelere büyüklük taslardı. Vladikafkas'ta görev yapan zengin asilzadeler, hatırı sayılır derecede cemiyet entrika-

sının hedefindeydi. Ortama hüznün ve bıkkınlık hâkimdi. Genç asilzadeler, bu küçük kasabada hayata anlam katacak bir şeyler bulmakta zorlanmıyordu. Puşkin'in Onegin'inde romantik bir üslupla anlatıldığı üzere burada her zaman kırılacak bir kalp bulunurdu.

IV

Biraz uzaklarda, şehre hâkim bir konumda Vali'nin evi yer alıyordu. Askeri hayatın ve toplumsal umudun merkezi olan bu ev, kelimelere dökülme de Müslümanların nefretinin de odak noktasıydı. Ziyaretçiler, bu nefret eğilimini genellikle ya göz ardı eder ya da küçümserlerdi. Ancak bu avare ve rahat hayat aniden sona erecekti. Efkârlanmaya vakityoktu. Güneydeki ileri karakollardan birinden gelen iki Kazak dörtlü şehre girdi. Getirdikleri habere göre Gazi Molla kalabalık bir isyancı grubuyla birlikte kuzeye doğru yürüyor ve yoluna çıkan Rus askerlerle çatışıyordu. Onlar Vladikafkas'a doğru ilerliyordu (Ruslar, ister sivil ister asker olsun Kafkas aşiretlerine endişe ve hayranlıkla karışık "Onlar" diye atıfta bulunurdu). Şu cürete bak! Ve elverişsiz duruma... Bu küçük garnizonda yeteri kadar asker ve erzak yoktu. Sadece güç gösterisi için oraya dikilmişti. At arabaları ve eyerli atlar kapıların yanına çekildi. Ziyaretçiler can havliyle eşyalarını bavullara dolduruyor, hizmetçileriye şapka kutularını, yatak takımlarını ve ister soylu olsun ister avam hiçbir Rus'un yanından ayırmadığı semaverleri arabalara yüklüyordu. Manzaranın güzelliğinden, Terek Nehri'nin kenarında piknik yapmaktan bahsedene yoktu. Gelecek on yıl boyunca bölgede kan durmayacak ve Lermontov, Terek'ten Ölüm Nehri diye bahsedecekti. Vladikafkas'ı "Kafkasya'nın insanı himayesine aldığı yer" olarak tarif eden Puşkin'in sözleri artık acı bir gülümsemeyle hatırlanıyordu.

Vladikafkas, gelişmelere dair başka bir haber alamadı. Keşfe gönderilenler ya geri gelmiyor ya da bir şey öğrenemeden dönüyordu. Üçüncü günde korkunç bir top atışı sessizliği bozdu. Yamaçlarda yoğun sis vardı. Karlarla kaplı zirveler görünmüyordu. Hiç hareket yoktu. Ruslar ızdırap içinde bekliyordu. Nazran'da

yeteri kadar erzak ve adam olmadığı biliniyordu. Takviye kuvvet gelmezse dayanamazlardı. Takviye kuvvetler geçmeyi başarmış mıydı yoksa mağlup mu olmuştu? Vladikafkas tahliye edilmiş, geriye sadece birkaç subay, hareket ettirilmemesi gereken yaralı-lar ve henüz araba bulamamış kuzeyli şehirli kalmıştı. Ne ye-terli atları vardı ne de silahları. Hatıra kalsın diye satın aldıkları gümüş kakma hançer ve silahları bileyip hazırlıyorlardı. Tepeler-den gelen açık-göz köylüler, yanlarında getirdikleri henüz binme-ye alıştırılmamış atları daha sırtlarına eyer vurmaya başaramayan alıcılara muazzam kârlarla satıyordu. Bu atlar, kısa bir süre sonra ahırın kapısını devirip kaçtı.

Bekleyip görmekten başka ellerinden bir şey gelmiyordu. Ruslar, bu endişe dolu ortamda yerli şampanyalarından yudumlayarak beklemeye koyuldu. Uzun zaman önce korkunç ihanet hikâye-leri dinlemişler, Çeçenlerin esirlere neler yaptığını duymuşlar-dı. Eskiden Vladikafkas'taki sıkıcı hayatı biraz olsun ilginç kılan bu hikâyeler şimdi hayat bulmuş olarak karşılarındaydı. Üstelik abartmaya da gerek yoktu. Rus askerlerinin çürümeye terkedil-diği hapisane çukurları akıllarına geldi. Bir de esirlerin topukla-rından at kılı geçiren Lezgiler... Kılın geçtiği yer iltihap kapıyor, dayanılmaz bir ızdıraba neden oluyor ve atılan her adım işkence-ye dönüşüyordu. Ya kadınlar? Onların akıbetini düşünmemek, en iyisiydi.

Üçüncü günün akşamı karanlık çökerken, tarafsız Oset aşiret mensuplarından oluşan bir grubu keşfe göndermeye karar verdi-ler. Osetler, hatırı sayılır miktarda altın karşılığı bu işe razı oldu. Ertesi sabah Nazran'ın hâlâ direndiği haberini getirdiler. İlk baş-taki topçu ateşi Gazi Molla'nın saldırısını durduramamıştı. Gazi Molla tam kazanmak üzereyken, aralarında husumet bulunan kalabalık bir İnguş grubu arkalarından saldırmışlardı. Saldıra-cakları zamanı akıllıca seçen İnguşlar, Gazi Molla'nın birlikleri-ne korkunç kayıplar verdirmiş, çaresizce geride yatan yaralıları katletmişti. Geri çekilmek zorunda kalan Gazi Molla ölümlerini arkada bırakmıştı. Kafkas aşiretleri için bu, en kutsal törelerine hakaret demektir.

Gazi Molla belirli bir yönteme göre savaşmazdı. Hiç Clausewitz okumamıştı. Suvorov'un  ğrencisi ve Rus ordusunun ilk taktik uzmanı Dragomirov'un adını dahi duymamıştı. Suvorov şöyle derdi: "Asla ricat borusu  almayın. Asla. Adamlara söyleyin, eğer ricat borusu çalındığını duyarlarsa bu, düşmanı kandırmak için yapılmış bir hamledir." Herhangi bir taktik bilgiye sahip olmadan karşılaştıkları her duruma gidişata göre yaklaşan Kafkasyalılar, gelenekselden ziyade esnek insanlardı. Gereklilikler, gururlarının önüne geçebilirdi. Savaşın seyrine göre saldırırken geri  ekilebilirlerdi. Bir konuda Dragomirov'la aynı görüşe sahiptiler. Tüfek, ne kadar m kemmел olursa olsun ikinci plandaydı. Dragomirov şöyle yazıyordu: "Tüfek, asli unsur olan insan için araziye hazırlayabilir ancak." Sonraki sözlerine Gazi Molla ve şamil de katılırdı: "Bana ölümüne savaşacak askerler verin. İşin taktik kısmını ben hallederim. Adamlar, adamlar ve yine adamlar. Savaşın ilk ve en iyi aracı her zaman adamlardır... şunu aklımızdan hiç çıkarmamalıyız ki asker olarak bizim görevimiz, kendimiz  ld r lse  dahi öldürmektir. şu gerçeğe gözlerimizi kapatamayız. Savaşta  lmeden öldürmek bir hayaldir.  ld rmeden  lmekse acemilik ve beceriksizliktir. Asker,  lmeye hazırlanırken öldürmeyi de öğrenmelidir. Kendini  l me adayan adam korkunçtur. Vurulmadık a onu hiçbir şey durduramaz." Hem Rusları hem de Kafkasyalıları harekete geçiren şey işte bu inançtı. Savaşın bu kadar uzun ve korkunç olmasına şaşmamak gerek.

5

“ŞERİAT DÖNEMİ”

*Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur.
Onlar üzülmeyeceklerdir de.*

- YUNUS SURESİ, 62. AYET

1832 yılının sonbahar aylarında Gazi Molla ve Şamil sürekli geri çekilmek zorunda kalıyordu. Rusların Kafkasya'daki direnişin kökünü kazımaya kararlı olduğu aşikârdı. Sivil direnişi kırmak için mahsulleri yakıyor, hayvanlara el koyuyor ve *avulları* yerle bir ediyorlardı. Çeçen casuslar, General Velyaminov'un Gazi Molla'yı ölü ya da diri ele geçirmek amacıyla Dağıstan'a saldırmaya hazırlandığını bildiriyordu. Şamil ve Gazi Molla, son savunma hattı olarak Gimri'nin en iyi yer olduğuna karar verdi. Burada dünyaya gelmişler ve çocukluklarından beri arkadaşlıkları burada geçmişti. Yine bu topraklarda birlikte can vereceklerdi. Ama son nefeslerini vermeden götürebildikleri kadar kâfiri yanlarında götüreceklerdi. Vadiye tepeden bakan bu düz kaya,

yekpare kireçtaşı kütlelerinden oluşuyordu. Ne bir ağaç ne de tunacak sağlam bir yer vardı. Dağlılar geçitlerden zıplayarak geçiyor, uçurumlardan atlıyorlardı. Bu tür tehlikelerden korkmak üzere yetiştirilen atları dahi uçurumun kenarına geldiğinde ürküyordu. Ancak hayvanların başına bir örtü geçirdikten sonra atlamalarını sağlayabiliyorlardı.

Gimri'yi ele geçirmenin mümkün olmadığını düşünüyorlardı. Köye giden tek yol, dağın yamacına açılmış dik bir patikaydı. Yolun bir tarafı uçurumdu. Kayalıkların arasından aşağıya doğru kıvrılıyordu. Yaklaşık kırk kilometre uzakta Rus karargâhı Temirhan Şura yer alıyordu. Bazı yerlerde sadece tek bir kişinin geçebileceği kadar daralan patika, Gimri'nin bulunduğu dağın eteklerinde yer alan sel yataklarının arasında uzanıyordu. Vadi, kuş uçuşu yaklaşık bin beş yüz metre derinlikteydi ama aşağıya inmek için dolambaçlı patikalarda yirmi kilometre boyunca ilerlemek gerekiyordu. Bu patikadan geçen herkes tek sıra yürümek zorundaydı. Burada mevzilenen bir avuç keskin nişancı, koca bir alaya geçit vermeyebilirdi. İsyancılar, Rusların bu yoldan geleceğini düşünüyordu. Köye giden diğer tek yol, Gimri'nin tepesindeki zirveyi dolaşan bir keçi yoluydu. Bu zirve o kadar yüksekti ki Gimri yanında küçük kalıyordu. Yılın büyük bölümünde karlarla kaplı olan bu sarp zirve güneşi tamamen kapatıyordu. Köylüler dahi bu keçi yolunu pek kullanmazdı. Teçhizat ve silah taşıyan askerlerin, uçurumlarla dolu bu yolu kullanması imkânsızdı. Ancak General Velyaminov taarruz planlarını bu patika üzerine kuruyordu. Yılgin kurmaylarına planını anlatırken "Oradan bir köpek geçebilir mi? Tamam o halde. Köpek geçebiliyorsa Rus askeri de geçebilir" diyordu. Köyü tepeden şaşırtmak için askerlerinin bir kısmını keçi yoluna gönderen General, büyük bir kuvvetle aşağıdan saldıracaktı.

Gazi Molla, aşağıdaki vadi ve geçitlere hâkim konumda birkaç sıra savunma hattı inşa ettirdi. Aşiretler, kısa namlulu tüfeklerle savaşmaya ve göğüs göğüse çarpışmaya alışkındı ve bu savunma hatları bu tür bir mücadele için biçilmiş kaftandı. Gimri'ye saldırmak mümkün görünmüyordu. Rusların hantal silah ve toplar-

rını hareket ettirmek çok zordu ama mevziye taşımayı başarabilirlerse birkaç atışta Gazi Molla'nın bütün savunmasını yerle bir edebilirlerdi. Müritler, böyle bir arazide Rusların büyük silahlarını atış mesafesine kadar getiremeyeceğini düşünüyordu. İki taraf da rakibinin özelliklerini tam anlamıyla kavrayamamıştı. Gazi Molla, tehlikeli ve cüretkâr bir komutan olarak tanınıyordu ancak Ruslar Şamil'in varlığından dahi haberdar değildi.

Aşiretlerin gözünde Ruslar, soluk benizli ve katı adamlardı ancak Klugenav ve Velyaminov gibi komutanların öfkesiyle henüz tanışmamışlardı. Bu adamlar, kükreyen ve hasımlarıyla anladıkları dilden mücadele eden Moskof şeytanı Yermolov kadar dehşet verici değildi. Hem Klugenav hem de Velyaminov kurnaz adamlardı. Alman kökenli olan Klug von Klugenav hissiz biriydi. Elinden purosunu hiç düşürmezdi. Bir keresinde ormanda iki bin isyancı tarafından pusuya düşürüldüğünde savaşıyor kuşatmayı yarmış, o hararetli anlarda dahi purosunu bırakmamıştı. Velyaminov soğukkanlılığıyla meşhurdur. Çoğu zaman askerleri yemeklerini rahatça yiyebilsin diye harekete geçmeyi ertelerdi (Karnı tok askerin daha iyi savaşacağını savunurdu). Tez canlı Çeçenlerse hararetle mücadeleyi beklerdi.

İsyancıların Gimri önlerinde elinde dürbünüyle bir davulun üzerinde oturan Velyaminov'u fark etmesi uzun sürmedi. Kurşunlar havada uçuşuyordu. Etrafında isabet alıp yere yığılan subayların dürbünü sarsmasından şikâyet eden Velyaminov "Beyler, gidin başka yerde düşün" diyordu. Erivan alayının başındaki Megrelya Prensi Dadiani, Velyaminov'a siper alması için yalvarıyordu. General şöyle cevap verdi: "Evet Prens. Katılıyorum, burası tehlikeli bir nokta. Zatiâlinizin alayını sağdaki savunma hattına doğru sevk etmesi mümkün mü?" Bu askeri nezaket geleneği, Tolstoy'un Kafkas savaşlarına dair hikâyelerinde geçen bir bölümü hatırlatıyor.

"Ne güzel!" dedi (süvarilerin taarruzunu izleyen) Binbaşı. General'e yaklaştı.

"Bu kadar güzel bir ülkede savaşmak ne büyük bir zevk!"

“Hele ki böyle arkadaşlarla birlikte” diye Fransızca cevap verdi General, yüzünde bahtiyar bir tebessümle.

Binbaşı, başıyla komutanını tasdik etti.

Bazı subaylar can havliyle mücadele ediyordu. Aşk acısından muzdarip genç bir adam olan Yüzbaşı Allbrandt, dertlerinden kurtulmak için Kafkas ordularına katılmıştı. Pervasızca savaştan Allbrandt defalarca ölümle burun buruna gelmişti. Ölüme gittiğini bile bile defalarca tehlikeli görevlere gitmeye gönüllü olmuş, her defasında çizik dahi almadan geri dönmüştü. Gimri muharebesinde kurşun kalbinin üstüne isabet etmiş ama göğsüne taktığı pirinç ikonadan sekmişti. Yüzbaşı Allbrandt’a esrarengiz bir anlam yüklenmediğinden, ölümden dönmesi Şamil’in ölümle karşılaştığı durumlardaki gibi mucize olarak görülmemişti. Gözü kara ama şanslı bir adamdı. Uzun yıllar süren Kafkas seferinden sağ çıkmayı başardı ve büyük şöhret kazandı. Sonunda sevdiği kadınla arasındaki buzlar erimiş, aşkı onunla evlenmeyi kabul etmişti. Talihi dönmüştü dönmesine ancak rivayete göre aradığı mutluluğu evlilikte de bulamayacaktı.

Birkaç gün süren öncü saldırıların ardından Gimri muharebesi 17 Ocak’ta başladı. İki taraf da kıyasıya mücadele ediyordu. İstihkâmcılar silahları konuşlandırmak için yer açıyor, Ruslar ağır toplarını adım adım menzile sokmaya çalışıyordu. Topları ateşleyebilirlerse, Gazi Molla’nın binbir zahmetle yaptırdığı tahkimatları yerle bir edebileceklerdi ancak Kafkasyalı savaşçılar birden ortaya çıkıyor, Ruslar daha silahına davranmadan onları paramparça ediyordu. “Köpek patikasını” takip ederek dağı aşmakla görevlendirilen askerler beklenmedik bir anda *avula* ateş açınca, Müritle savaşı kaybettiklerini anladı. Naip Hamza Bey’in adamlarıyla beraber Rusları dağın tepesinde durdurmasını beklemişler ancak Hamza Bey geri çekilmiş ve yolu açık bırakmıştı. O, cesaretinden ziyade kurnazlığıyla tanınırdı. Daha sonra yaşanacak olaylar, onun sadece bir korkak değil aynı zamanda hainin teki olduğunu da gösterecekti.

Avulun düşeceği artık belliydi. İnsanın içini ürperten ölüm marşlarını söylemeye başlayan Müritle, metanet ve sükûnet içinde

düşmanın kılıç mesafesine girmesini bekliyordu. Bazıları, kılıç kemerleriyle bacaklarını birbirine bağlıyor, omuz omuza canlı bir set oluşturunuyordu. Bu, onların geleneklerinden biriydi. Son direnişlerinde, yekvücut savaşır ve ölürlerdi. Diğerleriyse, kayaların arkasına çömelmiş, düşmanın üzerine atılmayı bekliyordu.

Avula yaklaşan Ruslar, karşılarında hiç kımıldamadan duran Müritleri görünce afalladı. Müritler düşmanlarının üzerine atıldı. Sur boyunca amansız bir göğüs göğüse mücadele yaşanıyordu. Ne merhamet dilenen vardı ne de merhamet eden. Dış savunma hattının bir noktasında 41. Tüfek Alayı isyancıları uçuşumun kenarına sıkıştırdı. Buradan kaçış yoktu. Ya ellerinde kılıçları savaşarak öleceklerdi ya da aşağıya atlayıp kayalara çarparak. “Müritler kıyasıya çarpıştı. Altmıştan fazla adam oracıkta can verdi. Geriye kalanı da düştükleri kayalarda parçalanarak öldü” diyordu yaşananlara şahit olan biri. Bir başka şahitse Rusların da Müritler kadar hiddetle savaştığını anlatıyordu. Yaralı isyancıları yardan aşağı atmışlar, bazıları da düşmanlarıyla birlikte aşağı düşmüştü. Boşlukta düşerken dahi ölümüne savaşmaya devam ediyorlardı.

Hava karardığında, bütün savunma hatları ele geçirilmiş, geriye bir tek köy kalmıştı. Altmış yıl sonra bir görgü tanığı, *avulun* içindeki manzarayı anlatacaktı. J. F. Baddeley’in *Kafkasya*’da gezerken karşılaştığı ihtiyar bir adam “Beş yüz mürit, on bin Rus tarafından kuşatılmıştı” diye başladı sözlerine. Bu ihtiyar o zamanlar Gimri’de bir çocukmuş ama yaşananları iyi hatırlıyordu. “Gazi Molla en son yoklama aldığı anda, sadece yirmi kişi kalmıştı.” Köye doğru ilerleyen Ruslar, girişteki iki taş nöbetçi kulübesinin henüz teslim olmadığını gördü. Kulübeden açılan ateş sonucu art arda adam kaybeden Velyaminov buranın temizlenmesini emretti. Birkaç top atışından sonra duvarlar yıkıldı. Ardında, ölümüne savaşmayı bekleyen elli kadar mürit bekliyordu. Şamil de bu grubun arasındaydı. Elleri kılıçları birer ikişer düşmanın karşısına çıktılar. Önce yavaş adımlarla düşmana yaklaşıyorlar, daha sonra kılıçlarını sallamaya başlıyorlardı. Kendileri can vermeden iki üç Rus askerini de öldürüyorlardı. Hareketleri,

sanki ayin yapıyormuşçasına kendinden emindi. Allah yolunda can veriyorlardı. Kılıçları Allah'ındı ve yaşananlar mukadderattı. Savaşın hengâmesine rağmen, kendilerine vaat edilen hurilerin söyledikleri büyüleyici şarkıları duyar gibiydiler.

Cennetin hurileri, semadaki pencerelerinden bize bakıp merak ediyordu: Bunlar kim ola ki? Bahtına en cesuru düşen, talihiyle övünecekti.

O gün, sadece iki mürit ölümden kurtuldu. Bunlardan biri Şamil'di. Ölmesine kesin gözüyle bakılırken sağ çıkmayı başarmıştı. O günkü mücadelesi ve ortadan kaybolması Kafkas tarihine geçecekti. Bu, Şamil'in yenilmezliği ve ilahi bir güç tarafından korunduğuna dair efsanelerin başlangıç noktasıydı. Bir Rus subayı manzarayı şöyle tarif ediyordu:

Hava karanlıktı. Üzeri saman ile örtülü bir dam yanıyordu. Alevlerin ışığında, tepedeki saklianın kapı aralığında dikilen bir adam gördük. Bu uzun, güçlü kuvvetli adam hiç kıpırdamadan duruyordu. Sanki bize nişan almamız için fırsat verir gibiydi. Sonra birden, vahşi bir canavar gibi fırladı. Ona ateş açmak üzere olan askerlerin üzerinden atladı ve sol elindeki kılıcını [Hatırlanacağı üzere Şamil solaktı] sallayarak üç askeri biçti. Dördüncü asker, süngüsünü onun göğsüne saplamayı başardı. Yüzünde en ufak bir tepki yoktu. Süngüyü kavradı, vücudundan çıkardı ve karşısındaki adamı devirdi. Yine insanüstü bir sıçramayla, surların üzerinden atladı ve karanlıkta kayboldu. Öylece donakalmıştık. Bütün bu olaylar, çok çok bir buçuk dakikada olup bitmişti.

Ertesi sabah köydeki ölüleri sayan Ruslar, *saklian*ın kapısının önüne yığılan cesetlerin arasında özellikle etkileyici görünen bir müridin cesediyle karşılaştı. Vücudu namaz kılar vaziyette katılmıştı. Bir eli yukarıda cennete işaret ediyor gibiydi. Diğer eliyle kara sakalını tutuyordu. Karşılarındaki, birinci Dağıstan İmamı Gazi Molla'ydı. Sadık Müritleriyle beraber şehit düşmüştü. Ruslar, sevinçten havalara uçtu. Allah'ın seçilmiş kulu, Rus kurşunları tarafından yere serilmişti. Bu durum şüphesiz Kafkaslıların inadını kıracaktı. Aşiretler, liderlerinin yokluğunda ya-

tışmaya başlayacak ve o esrarengiz iştiyaklarını kaybedeceklerdi. Gazi Molla'nın cesedi, Gimri'de bırakılamayacak kadar değerli bir propaganda malzemesiydi. Kazandıkları zaferin nişanesi olarak Tarku'ya götürüldü. Tarku şemhali, yıllar önce kendi rızasıyla bağlandığı Rusya'ya kati bir sadakat gösteren yerel hükümdarlardan biriydi. Rus komutanların asi İmam'ın cesedini şemhal'e emanet etmesi, ona ne denli büyük bir kıymet verdiklerini gösteriyordu. Rusya'nın zaferinin delili olarak cesedi günlerce Tarku pazarında sergilediler. şemhal, Gazi Molla'nın yakınlardaki dağlara, Burnaya'ya gömülmesini emretti. Talan edilen Gimri, artık Rusların eline geçmişti. İmam ldrlmş, Müritleri katledilmişti. (O zamanlar muhtemel bir varis olarak görülmeyen) şamil sırra kadem basmış, büyük ihtimalle aldığı yaralardan hayatını kaybetmişti. Savaşın bittiğini düşünen Ruslar, Kafkasya'yı kazandıkları için birbirlerini tebrik ediyordu. Ama savaş henüz bitmemişti. Allah'ın yeryüzündeki seçilmiş kulu ve savaşçısı olduğuna yürekte inanan şamil'in iradesiyle Kafkasya, yirmi beş yıl daha direnecekti.

6

ÇAR

*Majesteleri, egemen ve mutlak hükümdardır.
Dünyada hiç kimseye hesap vermez.*

- DELİ PETRO'NUN ASKERİ KANUNLARI

Avar Şamil ve Çar I. Nikola... Rusya'nın iki ucunda farkında olmadan karşı karşıya gelen bu iki adam, birbirinin can düşmanı olacaktı. Her ikisi de dinine yürekten bağlıydı. Hiç kimseye boyun eğmeyecek kadar gururluydular. İkisinin de despot olmasını bir kenara bırakırsak, dünyada birbirine bu kadar zıt iki adam daha düşünülemezdi. Zamanla şahsi bir nitelik kazanan mücadeleleri, bu iki adamı daha da bileyecek ve meseleye barışçıl çözüm bulma ümitlerini ortadan kaldıracaktı. Nikola, biraz daha önce ölmüş, kafası karışık ama iyi huylu oğlu II. Aleksandr, daha erken tahta çıkmış olsa, belki Kafkasya bu kadar acı çekmek zorunda kalmazdı.

Eğer insanın içinde yaşadığı coğrafya şahsiyetini etkiliyorsa, çevrelerini bu iki adamdan daha iyi yansıtanı bulamazdınız. I. Nikola,

St. Petersburg'un buzlarla kaplı, mermerden yapılma intizam ve ihtişamının ete kemiğe bürünmüş haliydi. Şamil'in haşin ve hiddetli olduğu kadar büyüleyici nitelikler taşıyan mizacı, Kafkas dağları ve vadilerini yansıtıyordu. Bu bereketli vadilerden yükselen kocaman sıradağlarla Deli Petro'nun başkentinin üzerine kurulduğu o kasvetli bataklıklar, ancak bu kadar birbirine zıt olabilirdi. Dağıstan'ın yığma taş binalarıyla, Rusların devasa sarayları arasında yüzyıllar vardı. Mamut malakit vazoları ve yaldızlı Fransız mobilyalarını yansıtan geniş parkeleri ve parlak avizeleriyle bu saraylar, İtalyan mimarlar Rastrelli ve Tressini tarafından Rusların hayranlık duyduğu müthiş kaliteyi yakalamak için gül-pembe granit, lapis lazuli ve malakit kullanılarak yapılan, Barok ve rokoko tarzının Slav kültürüne göre yorumlanmış örnekleriydi. Kendilerine ilham veren İtalyan binalardan daha büyük, parlak ve ihtişamlıydı. Madam de Stael'in ifadesiyle "Rusya'da vur deyince öldürüyorlardı."

Çar Nikola'nın üniformaya düşkünlüğü o kadar büyüktü ki ordu ve hükümetin yanı sıra kamu hizmetinde bulunan bütün görevlilerin üzerinde mevkilerini belirten altın şeritli üniformaları vardı. Şehir, adeta askeri bir tatbikat alanına benziyordu. St. Petersburg'da siyaset ve protokol ibadetten önce gelirdi. Dağıstan'ın beyaz badanalı, sade camilerinde Kur'an okuyup ibadet eden Müritler içinse durum çok farklıydı.

II

Kafkasya bambaşka bir yerdi. Bu coğrafya, Rus yazar ve müzisyenlere ilham verecek ve onların aracılığıyla bütün Rus milletini ve yaşam tarzını iliklerine kadar etkileyecekti. Rus müziğinin bütün ayrıntılarında, köylülerin söylediği o yalın şarkılarda, çatuşka'nın kulakları tırmalayan melodisinde dahi Cengiz Han'la birlikte steplerde at koşturan Moğol müzisyenlerin nağmelerini ve yankılarını görmek mümkündü. Bu, Slav maskesinin altında yer alan Moğol izleri kadar eski bir mirastı. 19. yüzyılda Kafkasya işgal edildikten sonra, Doğu'ya özgü başka bir melodi, özellikle Balakirev'e verdiği ilhamla Rus müziğinin yapısına işleyecekti.

Rimski-Korsakov, Borodin ve Musorgski'ye daha sonra eserlerine işleyecekleri Asya'ya özgü bu ritimleri gösteren ilk kişi oydu. Bu ritimleri, en saf haliyle Balakirev'in müziğinde görmek de mümkündü. Mili Balakirev, 1836 yılında Nijniy Novgorod'da dünyaya geldi. Bu şehir, Tatar efsanelerine çok düşküncü. 1862 yılında Kafkasya'ya tatile gitti. Doğulu üslubu, burada geçirdiği birkaç haftaya dayanır.

Kafkas ve doğu müziğinin kendi ritmi vardı. Davul seslerinin o *saccade* ritmi, kılıç, ateş ve akrep danslarının ısrarcı ve coşkulu vahşiliği, dans edenlerin o ayini andıran adımlarıyla anlattığı savaş ve av hikâyeleri... Anadolu'nun ücra köylerinde hâlâ bu manzaralarla karşılaşmak mümkün. Bu davul ritminin arasında, insanı cezbeden dokunaklı melodiler... Dansçıların kınalı ayakları pek kımıldamıyor, sadece titriyor. Kollarıysa izleyenleri baştan çıkarırcasına yılan gibi kıvrılıyor. Ünleri Kafkasya'nın dört bir köşesine yayılan Şemahı Dansçıları... Lermontov'un Kafkasya benzetmelerini, Bestujev-Marlinski ve Tolstoy'un Kafkas hikâyelerini andıran bu müthiş ritim, henüz Rusların bilincine işlenmemişti. Çoğu insan için Kafkasya uzaklardaki bir savaş meydanından, zorla askere alınan köylü çocukların can verdiği uzak bir mezarlıktan ibaretti. Savaş Bakanlığındaki züppe kurmay subayların gözündeyseniz adlarını dahi okuyamadıkları köyleriyle iyi haritalandırılmamış dağlık bir bölge, ne acımasız ihtiyar Yermolov'un ne de halefi Paskiyeviç'in ele geçirebildiği bir savaş alanıydı.

Çar Nikola için Kafkasya, başarısızlık ve rezalet demekti. En büyük hayalleri suya düşmüştü. Altı üstü bir kaç dağlı aşiretle bir dağ silsilesinin bunca senedir kudretine nasıl karşı koyduğunu bir türlü anlayamıyordu. Bu, tahammül edilemez bir durumdu.

Bütün Rusya'yı istibdatla yöneten Çar "kurşun gibi gözlerini" öfkeyle Kafkasya'ya dikmişti. Bu isyancılar artık çok olmaya başlamıştı. Seferi bir an önce tamamlaması için hangi generali gönderirse göndersin, şu gerçek hiç değişmiyordu: Savaş, hiç anlaşılamaz bir şekilde uzadıkça uzuyordu. Çar, Kış Sarayı'ndaki çalışma odasında oturuyordu. Duvarları yeşile boyanmış bu

kasvetli oda Neva Nehri'ne bakıyordu. Uzakta, sislerin arasından görülen Peter ve Paul Hisarı'nın sivri kuleleri, kendisine başkaldıranların rutubetli hücrelerde müebbet yattığını hatırlatıyordu Çar'a. Nikola, hâkimiyetini temsil eden bu kulelere bakarken, kurmayları dışarda onunla görüşmeyi bekliyordu. Kafkaslardan gelen son haberleri arz edip, General Grabbe'nin isyancıların yeni lideri İmam Şamil hakkındaki tavsiyelerini anlatacaklardı. Bu adamın bütün bölge üzerindeki nüfuzunun küçümsenmemesi gerektiğini yazıyordu General. Çar, şahsi cazibesıyla bütün illeri etkisi altına alan ve Kafkasya'yı direniş konusunda daha da bileyen çetin bir düşmanla karşı karşıya olduğunu anlamalıydı.

III

Ülkesini demir yumrukla yöneten Çar I. Nikola parlak bir aristokrattı. O kadar katı bir mizacı vardı ki adeta istibdat ve muhafazakârlığın vücut bulmuş haliydi. (Kutsal İttifak'ta tecessüm eden) ilginç idealizmini ukalaca ifade eder, acımasızca dayatırdı. Şahsiyetine Alman hocaları ve Alman annesi şekil vermişti. Ayrintılara önem vermesi, üniformalara düşkünlüğü gibi Almanlara özgü bir nitelikti. Romanovlara pek çekmemişti. Korkunç İvan ya da Deli Petro gibi atalarının hatırlatılmasından hoşlanmıyordu. Babaannesi Çariçe Katerina'dan bahis açıldığında onun iyi bir Çariçe olduğunu söylemiş, ancak hayran olduğu türde bir *kadın* olmadığını ima etmişti. Katerina'nın hâlâ hayatta olan nedimleri Kış Sarayı'na nadiren davet edilirdi. Tzarskoe Selo'daki yazlık evler ve Katerina'nın aşk yuvası olan mor camlı cumbalı oda kapalı tutuluyordu. Çar ve ön plana çıkmayı pek tercih etmeyen eşi Alman Prensesi Charlotte, zamanlarının büyük kısmını Kış Sarayı'nda ya da St. Petersburg'un dışındaki gotik taklidi kasvetli bir şato olan Gatchina'da geçiriyorlardı. Nikola baskıcı bir babaydı. Oğullarının tütün içmesi yasaktı. Tütünden o kadar çok nefret ediyordu ki başkent genelinde tütün yasağı uygulamaya çalıştı. İskambil oyunları ve at yarışları da yasaklılar listesindeydi. Ancak insanların votka şişesini elinden bırakmadığı bu topraklarda içki karşıtı bir cemiyet kurma çabaları,

tahmin edebileceğiniz üzere başarısızlığa mahkûm oldu. Radişçev, *St. Petersburg'dan Moskova'ya Seyahat*'te şöyle diyor: "Rus'a bak. Ona bakınca kederi göreceksin. Izdıraptan kurtulmak için tek çaresi votka." Çariçe Katerina'nın, böyle laflara tahammülü yoktu. Radişçev, idama mahkûm edildi ancak daha sonra açık sözlülüğünün bedelini ödemesi için Sibirya'ya gönderildi.

Nikola'nın demir yumruğu her yerde hissediliyordu. Tahta çıktığı o Aralık günü, Senato Meydanı'nda toplanan Dekabristlerin kötü teşkilatlanmış idealizmini bastırmak için Kış Sarayı'ndan çıktığından beri durum böyleydi. "Dikilip bekleyen Devrim" alıcınap beceriksizliğin acıklı bir örneği idi.

Aralık ayında isyan ettikleri için Dekabristler yani Aralıkçılar adı verilen bu grup, köleleri hürriyetlerine kavuşturma ve anayasal bir hükümet kurma gibi reformlar yapmayı amaçlayan eğitimli ve hürriyet yanlısı genç subaylardan oluşuyordu. Ancak saf ideallerine bağlılıkları, Nikola'nın temsil ettiği istibdada karşı ayaklanmanın gerekliliklerini yerine getirmelerine mani oldu. 19. yüzyıl Slav psikolojisini yansıtan başarısız girişimleri kahramanca bir delilikti. Bu tür bir adım için koşullar henüz olgunlaşmamıştı ve halk hazır değildi. Yalnız kalan idealistler yine yalnız öldü. Aleksandr Herzen, *Anılar*'ında Dekabristlerden sevgi ve elemle bahsedecekti:

1812 ile 1825 yılları arasında parlak yeteneklere, bağımsız şahsiyete ve destansı cesarete sahip mükemmel bir yıldızlar geçidi yaşandı. Bu nitelikler, Rusya'da ilk defa bir arada görülüyordu. Bu adamlar, bahsi dahi yasak olan Batı kültürüne dair ne varsa özümsemişti. Baharın bu son çiçekleri, ölümcül bir tırpanın ucunda can verdi. Ancak etkileri, Volga'nın denize aktığı gibi Nikola'nın kasvetli Rusyası'nın içlerine akacaktı.

Yeni Çar, Dekabristlerin yanı sıra şahsi hürriyetleri o kadar gaddarca bastırdı ki saltanatı boyunca bütün ülke korkuyla sindi. Dekabristlerin yok etmeye çalıştığı istibdadın ete kemiğe bürünmüş hali olmuştu. Marki Astolphe de Custine, "Rusya'da görebileceğiniz tek kargaşa, tahtın etrafını kuşatan yalakaların mücadelesidir" diye yazıyordu. Bu Fransız'ın, Dekabrist

ayaklanmasından on dört yıl sonra 1839 yılında Rusya seyahati esnasında yaptığı tespitler tam anlamıyla nesnel olmasa da klasikler arasında yer alıyor. Seyahatin bir bölümünde, yanında Polonyalı bir arkadaşı bulunuyordu. Kitabının büyük kısmını Polonyalı sürgünlerin evinde yazdı. Şüphesiz bu sürgünler, kendi yorumlarıyla Astolphe de Custine'nin gözlemlerini etkilemiştir.

Nikola, öldüğü güne kadar Rusya'yı sıkı denetim altında tuttu. Oğluna söylediği son söz, "İpleri sıkı tut" oldu. Belki de Nikola'nın bu gaddar damarının arkasında babasının karanlık akıbeti yatıyordu. O zamanlar olaylara müdahale edemeyecek kadar küçüktü. Nikola'dan on yaş büyük ağabeyleri Çareviç Aleksandr ve Grandük Konstantin, istemeden de olsa bir bakıma suça ortak olmuşlardı. Nikola'nın babası deli Çar I. Pavel, onu tahttan indirmeye kararlı saray mensuplarının kurduğu komplo sonucu boğularak öldürülmüştü.

I. Pavel'in saltanatı boyunca ülkeye korku ve adaletsizlik hâkim olmuştu. Kimse güvende değildi. Nöbetçiler, bir düğmesi eksik diye dövülerek öldürülüyordu. Bakanların zindana atılması için bir dedikodu yetiyordu. Yeni inşa edilen İshak Katedrali hakkında uygunsuz bir şiir yazdığı için Teğmen Akimov'un önce dili kesildi, sonra Sibirya'ya sürgüne gönderildi. Aynı öngörülemez durum devlet işlerinde de geçerliydi. Politikalar değiştiriliyor, Kont Valerian Zubov'un başına gelenlerden gördüğümüz üzere generaller bir gecede görevden alınıyordu. Pavel'in kibri kabardıkça kargaşa derinleşiyordu. O, Çar'dı. Başka kimsenin önemi yoktu. "Benim konuştuğum adam asalet kazanır; ben konuşmaya devam ettiğim müddetçe" diyordu. Makam, imtiyaz ve sorumluluk iddiası olan kimseyi adam yerine koymuyordu. Yine de bir keresinde yaptığı hayret uyandıran teklif kabul görseydi, bütün savaşları nihayete erdirebilirdi: İngiltere ve Rusya arasında ani bir diplomatik kriz patlak vermişti. İngiltere'nin hükümdarına, başka kimseyi karıştırmadan ülkelerini temsilen adam adama dövüşüp meseleyi halletmeyi önerdi. Ne yazık ki bu teklifi kabul edilmedi. O günden bu güne kadar geçen bir buçuk asırlık süre zarfında, meseleleri bu kadar şahsileştiren başka bir hükümdar

da çıkmadı. “Bu işte beraberiz” demek, her şeyden habersiz, savas planlarına kurban edilen milyonlarca insanı ayakta tutmaya yetmiyor bazen.

Çar Pavel, tebaasını korku içinde yaşattı ama kendisi de korkuyordu. XIV. Louis giyotinle idam edileli sadece sekiz yıl olmuştu. Bakanı ve arkadaşı Kont Pahlen’in kendisini tahttan indirmeyi planladığını düşünüyor, biricik eşinin de onunla işbirliği yaptığına inanıyordu. Genç eşi III. Petro’yu tahttan indirip yerine geçmek için darbe yapan annesi II. Katerina’yı hiç unutmamış ve affetmemişti. Acaba kendi eşi de bunu yapar mıydı? Her an uyanık, donuk gözleri etrafında sürekli tehlike arıyordu. Herkes şüpheliydi. Kasvetli Mihailovski Sarayı’nın küçük bir bölümünde kalıyor, bulunduğu yere sadece tek bir koridordan geçerek ulaşabiliyordu. Saray yeni inşa edilmişti. Duvarlarından rutubet akıyor, bacaları tütüyordu. Pavel, bu dört duvar arasında korkularıyla birlikte yalnız yaşıyordu. Üst katta yaşayan ve küçük bir taş merdivenden geçerek Çar’ı ziyarete gelen gözdesi Kontes Lopukhina dahi Pavel’in korkularını dağıtmayı başaramıyordu.

Yaşadığı sıkıntılar, bir süre sonra bütün ülkeye tehdit oluşturmaya başladı. Tahttan indirilmesi artık zaruri hale gelmişti. Çar’ı tahttan indirmek için plan yapanlar kararlarını vermişti: Pavel ya feragatnameyi imzalayacak ya da ölecekti. “Ya reddederse?” diye sordu biri. Pahlen omuz silkti. “Yumurtayı kırmadan omlet yapamazsın.”

Çareviç Aleksandr, genç ve idealist biriydi. Hem ordunun hem sarayın hem de halkın takdirini kazanmıştı. Nihayet babasının tahtı bırakmasının ülke için iyi olacağına ikna edildi ancak şiddet kullanılmamalıydı. Pahlen ve adamları, planlarını Aleksandr ile paylaşma zahmetine dahi girmemişti. Neticede o, hâlâ narin bir çocuktü.

Aleksandr babasının odasından uzakta, binanın başka bir kanadında yer alan dairesinde bekliyordu. Aniden kapı açıldı. Şarap ve zafer sarhoşluğuyla yüzleri kıpkırmızı olmuş adamlar içeriye daldı. Çar’ı odasına kadar kovalamışlar, feragatnameyi

imzalamasına dahi fırsat vermeden onu yere devirip boğmuşlardı. Çar, bacaya saklanmaya çalışmış ancak bacağından yakalayıp çekmişler ve ipek atkısıyla onu boğmuşlardı. Altın bir enfiye kutusunu da kafasında parçalamışlardı. Gözü dönmüş bir saldırgan, Çar'ın karnında zıplamış ve Çar daha fazla dayanamamıştı. Saray hekimi Sir James Wylie'nin imzaladığı ölüm tezkeresinde, inme yüzünden hayatını kaybettiği yazıyordu ancak dedikodulara göre cesedi Sir James'in görebileceği hale getirmek için birkaç doktor sabaha kadar uğraşmıştı.

Darbecilerin önünde eğilip "Çar" diye hitap ettiği Aleksandr, dehşet içinde geri çekildi. "Kendi babamı öldürdüm ben!" diye feryat ederken bayıldı.

Bu korkunç geceyi ömrünün sonuna kadar unutamayacak, yaşadığı dehşet ve pişmanlık peşini hiç bırakmayacaktı. Annesi, ne onun ne de kardeşlerinin asla unutmamasına izin vermeyecekti. Öldürülen kocasının kana bulanmış elbiseleri, odasına açılan bekleme salonuna özenle yerleştirilmişti. Oğulları ne zaman onu ziyarete gelse, bu ürkütücü serginin yanından geçmek zorunda kalıyordu. Nikola, babası katledildiğinde henüz küçük bir çocuktuktu. Ancak bütün delikanlılığı ve gençliği bu olayın gölgesinde kalacaktı. 1823 yılında Aleksandr'ın ölümünün ardından ağabeyi Konstantin'in tahttan feragat etmesinin nedeni de büyük ihtimalle bu olaydı.

IV

Aleksandr'ın mistisizme meyilli mizacı, zamanla melankolik nevroza dönüştü. Şiddet kullanarak kazanmak istemediği dünyevi zaferler yüzünden ızdırap çekiyordu. Kazandığı zaferler arttıkça yaşadığı sıkıntılar da büyüdü. Napolyon'un mağlup edilmesi ve ülkesinin sınırlarının sürekli genişlemesi dahi onu bunaltıyordu. Yakın arkadaşı sinsî Arakçiyev'e sürekli daha fazla yetki devrediyordu. Arakçiyev, bütün ülkeyi tutucu bir yönetimle idare ediyordu. Aleksandr'ın saltanatı ihtişamlı başlamış ancak bir süre sonra kasvetli bir hal almıştı. Madam de Krudener'in

kendisine meftun olan Çar'ı kabul ettiği odadan yaydığı esrarlı hava durumu daha da belirsiz hale getiriyordu.

Bu dikkat çekici kadın, o dönemde Avrupa siyaseti üzerinde kayda değer bir etkiye sahipti. Rus kökenli, zarif ve baştan çıkarıcıydı. Hem fiziksel hem manevi hem de zihinsel bakımdan hayranlık uyandırıcı niteliklere sahipti. Edebiyata meraklıydı. Kraliçe Hortense'nin yakın arkadaşı olması, ona Paris sosyetesinin kapılarını aralamıştı. Esrarengiz sohbetleri, Leydi Hamilton-vari tavırları ve şal dansı bütün Paris'in ilgisini çekmişti. Dalga geçmek için gelenler, onunla dua etmeye başlıyordu. Benjamin Constant ve Chateaubriand müdavimlerindendi. Çar Aleksandr'ın bu seçkin gruba katılması, Madam de Krudener'in salonunu taçlandırdı. Çar, görür görmez Madam de Krudener'in etkisi altına girecekti.

Karmaşık bir ilişkileri vardı. Çar, Madam de Krudener'e yazdığı mektuplarda ondan Paris'in cazibesine direnebilmesi için dua etmesini istiyordu. Madam de Krudener "dünyevi sevginin ızdırıp dolu, ağır yüküne bir kez daha boyun eğdiği için" yaptığı fedakârlıklardan bahsediyordu. Üslubu, öğrencisiyle konuşan bir hocayı andırıyordu. "Eğer bensiz gelişme kaydetmeye devam edebileceksen ben giderim... ama..." Gitmedi. Görüşmeye devam ettiler. "Kutsal İttifak'a dair ilk proje bu buluşmaların meyvesiydi. Madam de Krudener, sanki cennetten gelen bir elçi gibi gittiği her yerde büyük diplomatik tazimle karşılanıyordu." Ancak zamanla nüfuzunu kaybedecekti. 1822 yılında tarih sahnesinden silindi.

Madam de Krudener'in gidişi de olaylı oldu. Olağandışı karaktere sahip iki kadınla arkadaşlık kurmuştu: Prenses Galitzin ve Madam Guacher. Çar'ın ilgisini çekmeyi başaran Madam Guacher gizemli bir Fransız göçmendi. Saray mensupları, Madam Guacher'in geçmişinin karanlık olduğunu ima ediyor ancak Çar hararetle onu savunuyordu. Bir tür ittifak kuran bu üç kadın, hayır işleri ve siyasi entrikalarla uğraşıyordu. Nüfuzları o kadar büyüdü ki Çar sonunda onları güneye, Kırım'a göndermeye razı oldu. 1822 yılının Eylül ayında gümüş renkli

elbiseleriyle, Saray erkânının alaycı sözleri arasında St. Petersburg'dan ayrıldılar. Gidişleri, cömertliklerinden nasibini almış fakirleri yasa boğacaktı.

Taganrog'a ulaştıktan sonra da inançlarını yaymaya devam etse-ler de pek bir başarı elde edemediler. Hayrete kapılmış Tatarlar için düzenledikleri açık hava ayinleri, Madam de Krudener'in sağlığının bozulmasına yol açtı. Zaten havari gibi çalışmaktan iyice yıpranmıştı. Bir yıl sonra hayatını kaybetti.

Prences Galitzin daha dayanıklı biriydi. Arkadaşını defnettikten hemen sonra cübbesini çıkardı ve insanların etrafında pervane olacağı Koreis'e yerleşti.

Bazı çağdaş kaynaklara itibar edersek üçüncü kadının akıbe-ti daha da dikkat çekiciydi. Madam de Krudener gibi o da bir zamanlar hükümdarları etkisi altına almış, hatta Fransız mo-narşisinin yıkılmasında rol oynamıştı. Çünkü o, XVI. Louis'in sarayında Kraliçe Marie Antoinette'nin başına gelen "elmas gerdanlık olayındaki" Motte Kontesi'nin ta kendisiydi. Fransız adaletinden kaçmak için Londra'ya gitti ve burada öldüğü varsa-yılıyordu ancak kısa süre sonra Madam Guacher adıyla Rusya'da ortaya çıktı. O da Madam de Krudener'in ölümünden sonra dini mücadelesini terk etti. Rahibe kıyafetlerini çıkarıp Amazon el-bisesi giydi ve sıra dışı bir münzevi olarak hayatına devam etti. Fırtınalı havalarda yürümeyi ve ata binmeyi seviyordu. Sağanak yağmurda "sanki şeytandan kaçıyormuşçasına" dörtlü at sü-rüyordu. Bir akşam korkunç bir fırtına koptu. Komşusu Albay İvanov'un evine sığınmak zorunda kaldı:

Tek kelime dahi etmeden, yüzüme bile bakmadan ve kıyafet-lerinden akan yağmur damlalarını umursamadan divana gö-müldü ve derin düşüncelere daldı. Üzerinde Amazon tarzı bir etek, yeşil bir kumaş ceket ve geniş kenarlı bir fötr şapka vardı. Belindeki kemerde iki tane tabanca taşıyordu. Elindeki tosba-ğaya, Duşinka yani "küçük ruh" diye hitap ediyordu.

Bu tosbağayı Çar Aleksandr hediye etmişti. "Bu yanımda oldu-ğu sürece kaderimden umutsuzluğa düşmem" diyordu. Tam bir

romantik olan Albay, karşısındaki kadının bir saray aşkının gayrimeşru meyvesi olduğuna inanıyordu. Kadına St. Petersburg'dan sık sık haber geldiğini gören Albay, onun "sürgünde olmasına rağmen Çar üzerindeki nüfuzunu koruduğunu" düşünüyordu. Ömrünün son demlerinde daha da tuhaflaşan Madam Guacher, 1823 yılının sonbaharında hayatını kaybetti.

Madam Guacher'in öldüğünü haberi karşısında büyük telaşa kapılan Çar, Kırım'a Kazak bir kurye gönderdi. Özel bir sandığın derhal kendisine getirilmesini istiyordu. Polis amirinin yardımıyla evde saklanan sandık bulundu. Mühürlenmiş sandık iki hafta sonra Çar'a teslim edildi. Çar, sandığın içindekileri almak için o kadar sabırsızlanıyordu ki oracıkta kilidini kırdırdı. Yanında sadece en yakın adamları bulunuyordu. Sandığın içinden sadece bir makas çıktı. Çar'ın beş bin kilometre öteye atlı çıkarılmasının nedeni bu makas olmasa gerek. O tosbağanın başına ne geldiğini hep merak etmişimdir.

Çar, iki yıl sonra 1825'te bu üç tuhaf arkadaşının sürgüne gönderildiği şehirden pek de uzak olmayan bir yerde, Taganrog'da hayata gözlerini yumdu. Ölümünün üzerinde de esrar perdesi bulunuyor. Yaygın bir kanaate göre, itinayla bir plan yapılmış ve Çar'ın yerine tabuta bilinmeyen bir adamın cesedi konulmuştu. Bu sayede Çar; doktoru, Çariçe ve güvenilir bir yaverinin yardımıyla Peder Fyodor Kuzmiç adı altında uzun bir kefaret hayatı sürebilecekti. Tuhaf ve saygın bir şahsiyet olan Fyodor Kuzmiç'in gerçek geçmişi hiç açıklanmadı. Çar'ın ölümüyle ilgili bazı sırların olduğu kabul ediliyor. Fyodor Kuzmiç'in hayatı ise tam bir muamma. Rivayete göre III. Aleksandr, I. Aleksandr'ın tabutunu açtığında yüzünde kaymak taşından bir maske varmış. Maskeyi çıkarttırmayı reddeden Çar, tabutun yeniden mühürlenmesini emretmiş. Sovyet yönetimi döneminde açıldığında tabut boş çıkmış. Bu konuya dair hiçbir açıklama yapılmamış.

V

Nikola, ağabeyi Konstantin'in tahttan feragat etmesi üzerine işte bu kasvetli ve şaibeli ortamda başa geçti. Belki de baskı,

acımasızlık ve irticayla dolu uzun saltanatı boyunca uyguladığı zulmün nedeni buydu. Tabii ki yaptıklarını mazur göstermek mümkün değildi. 1840 yılında Avusturyalı bir diplomat, “Rus idare sanatı, şiddet kullanma maharetidir” diye yazıyordu (Ancak İmparator’un liderliğindeki Avusturya yönetimi, 1848 yılında ayaklanan Macar vatanseverleri bastırmak amacıyla Çar’ın Kazaklarını getirebilmek için Nikola ve Rusya’ya “Avrupa’nın polisi” demekten çekinmedi).

1825 yılında Nikola tahta çıkınca, Aleksandr’ın insani yönetimi gitti, yerine Pavel’in aklın sınırlarını zorlayan gaddarlığı geri geldi. Nikola’nın taş gibi katı tavrı, en az Pavel’in yönetimi kadar korkunçtu. O da, atalarının hepsinde görülen dengesizlikleri sergiliyordu. Merhamet nedir bilmezdi; ancak bazı durumlarda, kurbanlarının ailelerine bahşettiği büyük ihsanlarla herkesi şaşırtırdı. Sanki kendi vicdanını rahatlatmaya çalışıyor gibiydi.

Bu tavrı, 1825 yılında yaşanan Dekabrist Ayaklanması’nı bastırdıktan sonra daha da belirgin hale geldi. Ayaklanmanın beş elebaşı asılırken yapılan acemilikler doruk noktasına ulaştı. Mahkûmların asıldığı ipler kopunca bütün idam süreci baştan başlamak zorunda kaldı. “Uğursuz bir ülke burası; daha adam asmayı bile bilmiyorlar” diyordu Ryliev, ikinci kez ipe giderken. Kış Sarayı’nda sabırsızlık ve elemle bekleyen Çar, Ryliev’in dul kalan eşine densizce bir alicenaplık gösterdi. Ne zaman bir şeye ihtiyaç duyarsa çekinmeden Çar’a müracaat etmesini istiyordu. Elebaşlarından Albay Pestel’in küçük kardeşi, Çar’ın yaverliğine terfi ettirildi. Ağabeyinin idam emrini imzalayan adamla ilgilenirken kim bilir ne kadar korkmuştur. Çar, merhametle hükmetmek yerine şahsi kefaret eylemleriyle vicdanını rahatlatmaya çalışıyordu.

* * *

Çar I. Nikola, Avrupa’nın genelinde kusursuz ve korkusuz bir şövalye, fedakâr bir eş ve baba, halkına babalık yapan bir lider ve nedimelerden birinin ifadesiyle “yıldız gibi parlak bakışlarıyla” karşısındakinin başını döndürebilen asil bir ruh olarak tanını-

yordu. Aleksandr Herzen daha katı görüşlere sahipti. “Daha korkunç bir şey görmedim” diye yazıyordu. “O donuk, kurşuni gözler kadar umudu yok edebilen başka bir şey görmedim.” Ancak Nikola, istediğinde karşı konulmaz biri olabiliyordu. Tavırları mükemmeldi. Dayanılmaz cazibesiyle dilediğinde karşısındakini ikna etme kabiliyetine sahipti. Çar’ın bu özellikleri karşısında Ruslar, genellikle geri adım atmaya meyilliydi. Dekabristler ve Puşkin ile olan görüşmelerinde, sahip olduğu çekici gücün etkileri görülebiliyordu. Hürriyet fikrine yürekten bağlı bu cesur adamların bazıları, Çar’ın kudreti karşısında dayanamadı. Nikola’nın huzuruna çıkınca afallayan bu adamlar suçlarını itiraf etti, günahlarını kabul etti ve neredeyse cezalandırılmak için yalvaracak duruma geldi. Muhataplarının güvenini kazanan Çar, ceza isteklerini de geri çevirmedi.

Tarihçi Constantine de Grunwald’a göre burada Rusların karakterinin temel yönlerinden birini görüyoruz. Rus tarihi boyunca buradaki gibi kendisini suçlama yarışına giren adamlara rastlamak mümkün. Bu durum, belli bir çağa ya da saltanata özgü değil. Aklıma Korkunç İvan tarafından cendereye sokulan bir Boyar soylusunun bir yandan çığlık atarken diğer yandan “Tanrım! Yalvarırım Tiranları Bağışla!” diye bağırması geliyor. I. Pavel döneminde hapis yatan hürriyet ve ıslahat yanlısı Radişçev, I. Aleksandr döneminde Rusya’nın yeni ve daha hür bir ülke olacağını ümit ediyordu. Genç Çar’a hizmetine girmeyi teklif etti. Çar da iyi niyetle bu teklifi kabul etti ancak Radişçev kanuni ıslahat teklifleri üzerinde çalışmaya başlar başlamaz yaptıklarından şüpheye düştü. Kutsal Rusya ve Çar’a karşı küfre girmeye nasıl cüret ederdi? Bir bardak zaç yağı doldurdu ve tek yudumda içti. Can çekişerek öldü. Bu hüznü sona dahi Ruslara has o aşırılık damarını görebiliyoruz. İntihar etmek isteyen çoğu insan, ya kafasına bir kurşun sıkar ya kendini asar ya bileklerini keser ya da fazla acı vermeyecek bir zehri tercih ederdi. Ancak Radişçev zaç yağı içti.

I. Nikola’nın halkıyla paylaştığı Slavlara özgü belki de tek gerçek özellik, bu aşırılık damarıydı. Dürüstlüğü, düzene, dakikliğe,

alışkanlığa, disipline ve muhafazakârlığa dşknlğ hep ifrata kaçıyordu. Her şeyin saat gibi çalışmasını isterdi ancak bazen Korkunç İvan gibi şiddetli tepkiler verdiği de olurdu. Babası gibi o da herkese kendi isteklerini dayatırdı.

ar, aile hayatında da aşırı otoriter biriydi. Bütün ailesi önünde titrerdi. Yaşadığı dönemin en yakışıklı adamı kabul ediliyordu ancak ressam Horace Vernet, o güne kadar çizdiği en sert yüzün I. Nikola'nın yüzü olduğunu söylüyordu. 1844 yılında devlet ziyaretinde bulunan I. Nikola'yla Windsor Kalesi'nde bir araya gelen genç Kraliçe Victoria şöyle yazıyordu: "Gözlerindeki ifade korkunçtu. (Belli ki yıldız gibi parlak bakışlarından etkilenmemişti.) Daha önce hiç böyle bir şeyle karşılaşmadım. Haşin ve kasvetli biri. Sanki dünyadaki hiçbir şey, ilkelerini değiştiremezmiş gibi görünüyor. İlgisini çeken tek şey, siyaset ve ordu." Yine de gençliğinde, Alman saraylarındaki prensesleri az peşinden koşturmadı. Romanovlar, son dönemlerinde Alman saraylarından gelin almayı tercih ederdi.

Aklını başından aldığı tek kesim prensesler değildi. Maskeli baloları çok severdi. St. Petersburg'daki halka açık maskeli baloların müsaade ettiği ölçüde özgürlüğün tadını çıkarırdı. "Kadınlar için inin (on dört basamaktan oluşan katı sınıf sistemi) bir önemi kalmıyor, özellikle maskeli balodayken" derdi. Baloya katılan çok sayıda güzel kadınla konuşur ve başkentinde neler olup bittiğini öğrenirdi. Bu uzun ve zarif yabancı, kadınların ilgisini çekerdi. Bütün Romanovlar gibi Nikola da uzun boyluydu. Ailenin tipik özelliklerini taşıyordu. Bazen tanındığı oluyordu ama genel olarak kimliğinin saklı kaldığını düşünüyordu. Bir keresinde heyecanlı bir afet karşısına geçip gördüğü en yakışıklı adam olduğunu söyledi. "Hanımefendi, bu konu sadece eşimi ilgilendirir" diye cevapladı. Kadının ilgisini bir anda snvermişti. Puşkin'in hafifmeşrep genç eşine âşık olmasına ya da eşinin nedimelerinden ketum Matmazel Nelidov'u metresi olmaya ikna etmesine uzun yıllar vardı. Yaşadığı mutluluk yüreğini yumuşatmaya yetmeyecekti. Bir tiran gibi yaşadı ve yine bir tiran gibi öldü.

“Şu anda dünyanın hiçbir yerinde, ne Türkiye de ne de Çin’de, Çar kadar büyük yetkilere sahip kimse yoktur. Asırların biriki-miyle mükemmelleştirilen modern hükümetlerimizin bütün beceri ve tecrübesinin, henüz genç ve medenileşmemiş bir toplumda uygulandığını düşünün... Batı’nın yönetimleri Doğu’nun istibdadına yardım ediyor, Avrupa’nın disiplini Asya’daki zulmü destekliyor. Acıyı yok etmek yerine sürdürmek, barbarlığın üstünü örtmek için polis kullanılıyor... Vahşi insanların medenileştirilmeden askere alındığı ve talim ettiğini hayal edin. İşte o zaman Rus milletinin toplumsal ve ahlaki durumunu anlarsınız...” diye yazıyordu de Custine. II. Katerina ve I. Aleksandr dönemlerinde. Milletin toyluk çağının sistemli ve kasıtlı bir şekilde devam ettirildiğini de ekliyordu. De Custine’ye göre Katerina, sadece takdirini kazanmak istediği Fransız filozofları memnun etmek için okul açmıştı. Okullara katılımın düşüklüğünden şikâyet eden eski gözdelelerinden Moskova Valisi’ne yazdığı mektupta alaycı bir ifadeyle şöyle diyordu: “Sevgili Prens, canınızı sıkmayın. Çünkü Ruslar zaten öğrenmek istemiyor. Okulları bizim için değil, Avrupa için açtım. Onların gözündeki itibarımızı korumalıyız.” İleri görüşlü ve gerçekçi mektubuna şu cümlelerle devam ediyordu: “Eğer köylüler gerçekten aydınlanmak isterse, ne siz ne de ben yerimizde kalırız.”

Çar’ın, büyükannesiyle aynı görüşleri paylaştığına şüphe yok. Halk haddini bilmeliydi; yoksa bulunduğu konumu kaybederdi. Böyle bir akıbeti aklından dahi geçirmek istemiyordu.

Kendi halkına, özellikle siyasi suçlulara çok katı davranan I. Nikola, ele geçirdiği ülkelerin halklarına genellikle alicenap davranıyordu. Polonyalılar hariç... Polonyalıların milliyetçi coşkusu, Rusları ve Nikola’yı çileden çıkarıyordu. Ayrıntılara gösterdiği özenle tanınan Nikola, Polonya seferine gönderdiği generallerini Polonyalı kadınların baştan çıkarıcı cazibesine karşı uyarıyordu. En iyisi Polonyalıları toptan sindirmektir (gerçi Rus ordusunda askere alınmaları halinde, hâlâ bir işe yarayabilirlerdi...)

Çar’ın hâkimiyeti altına aldığı halklara alicenaplık göstermesi, vicdanının sesini dinlemesinden mi yoksa diğer halklara, zulmünün

sadece Rusya'ya mahsus olduğunu göstermek istemesinden mi kaynaklanıyordu bilmiyoruz. Her hâlükârda, 1828 yılında son derece ağır taleplerde bulunup Tahran'ı dahi işgal edebilecekken İranlılara yumuşak davranması, Avrupa'nın geriye kalanında, Yakın Doğu ve Balkanlarda güçlü olduğu kadar cömert ve şanlı bir şahsiyet olarak görülmesini sağladı. Küçük devletlerin elçileri Çar'ın etrafında hayranlıkla dört dönüyordu. Nikola bu durumdan memnundu. Buhara Emiri hürmetlerini sunuyor; Karadağ, St. Petersburg'da sefaret açıyordu. Afganlar saygı gösteriyordu. İranlılar zaten dize gelmişti. Heyhat! Sultan saygılarını sunmuştu sunmasına ama Nikola'nın "çok sayıdaki tebam" olarak tarif ettiği insanları daha iyi temsil edebilmesi için Hristiyanlığa geçmesi teklifine itibar etmemişti. Müslüman topraklardaki Hristiyan azınlıklara yönelik bu dolambaçlı yaklaşım, uzun yıllar boyunca kabul görmeyecekti.

İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi büyük devletler dost gibi görünüyordu. Rus İmparatorluğu'nu yakından takip etseler de endişelerini belli etmediler. Çar'ın etrafında pervane olan kesim yavaş yavaş daha vakur bir tavra büründü. Saygıda kusur etmiyorlar ama artık el pençe divan durmuyorlardı.

VI

Kendi sınırları dâhilinde yaşayan ve zulüm gören halkı dahi Nikola'ya olağanüstü saygı ve sevgi duyuyordu. Sanki bu insanlar mutlak bir hükümdar istiyor; zalim yönetim, bütün milletin içine işlemiş teslimiyet arzusuna hitap ediyor gibiydi. Rus milletin tarihi boyunca izleri görülen bu arzu, kimin hâkimiyeti altında olurlarsa olsunlar varlığını sürdürüyordu. Çar Nikola'nın milleti üzerindeki etkisi -o kadar anlaşılabilir olmasa da- Şamil'in Kafkasya'daki nüfuzuyla kıyaslanabilir. Katı, dik kafalı, bağınaz, riyakâr, acımasız ve kendini beğenmiş biri olmasının önemi yoktu. Hükümdarların kutsal olduğuna ve kutsal bir vazifeyi ifa ettiğine inanan Çar, bu inancını saray mensuplarından tüccarlara, köylülerden kölelere bütün halka dayatabiliyordu. Sibiryaya yolunda eziyet çeken mahkûmlar dahi ona kin duymuyordu. Herkesin gözünde o, eleştirilemez bir konumdaydı.

Nikola'nın en büyük oğlu Çareviç, Borodino savaş meydanına yaptığı devlet ziyaretinden dönerken Sibirya'ya gönderilen bir mahkûm konvoyuyla karşılaşmış. Mahkûmlar, cehenneme giden bu yolda ilerlerken bir yandan da hüznü ilahiler söylüyormuş. Kızağını durduran Çareviç, baş muhafızla konuşmuş. Otuz kırk defa bu yolu arşınlamış eski bir polis çavuşu olan muhafız, karşısında Çareviç'i görünce afallamış. Şaşkınlıktan dili tutulan adam, doğru dürüst selam vermeyi dahi becerememiş. Konvoyda, birkaç kez bu yolculuğa çıkmaya gönüllü olmuş bir Alman doktor da bulunuyormuş. İnsani gerekçelerle mi yoksa Almanlarda çok sık görülen gaddarlık merakından mı gönüllü oldu bilmiyoruz. Doktorun konvoyla ilgili verdiği bilgiler, Çareviç'in oldukça ilgisini çekmiş. Birbirine zincirlenmiş ve yakın nezaret altında tutulan iki kundakçı ve iki suikastçı hariç mahkûmların hiçbiri pişmanlık duymuyormuş. Doktorun dediğine göre, Sibirya'daki altın madenlerinde çalışıp servet kazanmayı planlıyorlarmış (Bu kişiler, sahipleri tarafından aşırı tembel ya da sarhoş oldukları için mahkûm edilen adi hırsız ya da kölelermiş). Önlerinde yeni bir hayat var, demiş doktor. Çareviç, doktordan mahkûmlara bir ihtiyaçları olup olmadığını sormasını istemiş.

Manzarayı hayal etmek mümkün. Göz alabildiğince uzanan kar yığınları ve tepede kışın basık gökyüzü... Kısa kış günü sona ererken ufukta cılız bir sarı ışık gözden kaybolmak üzere. Genç ve yakışıklı Çareviç, kırmızı renkli kızağında oturuyor. Sert rüzgârdan korunmak için su samuru postundan yapılmış paltosunun kürk yakasını kaldırmış. Kendisine refakat eden atlılar ve emir erleri etrafında pervane oluyor. Doktor, kızak izlerini takip ederek mahkûmlara doğru yürüyor. Çareviç sorusunu sordukça muhafızların nasıl etraflarını çevirdiğini gözümüzde canlandırabiliriz. Bu adamlardan hangisi saygıyla eğilip alkışlamaktan başka bir şey yapabilir ki? Mahkûmların cevabını alan doktor geri geliyor: Hepsinin sağlığı sıhhati yerinde ve hiçbir ihtiyaçları yok. Yine de Çareviç'in şefkatli ve hafif pörtlek gözleri şüpheyle bakıyor. "Prensime, çoğa varmaz Sibirya'ya sürülmek ceza olmaktan çıkar. Her gün oradaki insanlardan mektup geliyor.

Talihlerinin döndüğünü söylüyor ve arkadaşlarını da yanlarına çağırıyorlar...” Bu ümit verici konuşmadan sonra Alman doktora “Moskova İli Mahkûm Sürgünler Generali” unvanı veriliyor. Böyle bir unvan ve makamın hakkını ancak Gogol’un kalemi verebilirdi ve sadece düzeyi ne olursa olsun bütün meslekler için uzun unvanlar kullanmayı seven Almanlar bu unvanın tadını hakkıyla çıkarabilirdi.

Sibirya’ya sürgüne gönderilenler, Bakire Meryem ikonasının önüne asılan loş bir fenerin ışığında pis kokan mağaralarda çalışırlardı. Ya yalın ayaktılar ya da ayaklarına çul ve hasır bağlamışlardı. Botları, Sibirya yolunda parçalanalı uzun zaman geçmişti. Daha dış kısımdaki balçık kaplı, rutubetli ve pis mağaralarda uyurlardı. Bazen çalışırken yere yığılırlar, Kazak muhafızların kırbaç darbeleriyle kendilerine gelirlerdi. Kendilerine gelmeyenlerin ölüsü, dışarı sürüklenirdi. Birbirleriyle konuşmaları yasaktı. Hiç kimse neden buraya gönderildiğini dahi söyleyemezdi. Bu karanlık ve ızdırapla dolu dünyada zamanın geçtiği, lapis lazuli ya da ametist damarlarına vurulan keski ve çekiç sesleriyle belli olurdu. Kırılan taşlardan sıçrayan parçaların açtığı yaralar sonucu mahkûmların yarısı çok geçmeden kör olurdu. Çok az kişi buradan kaçabilir, daha da az mahkûm cezasını çekip tahliye olacak kadar uzun yaşayabilirdi. Burada semirip büyümeyi başaran tek şey bitlerdi.

Dostoyevski ve Gorki’nin en büyük eserlerinden bazılarında işte bu koşullar ilham verecekti; ancak Sibirya madenleri Devrim’e kadar öncelikle malakit vazo ve lapis lazuli sütunların -özellikle Carl Fabergé’nin tasarladığı zarif *bibloların*- yapımında kullanılan o yarı değerli maddelerin çıkarıldığı kaynak olarak görülüyordu. Günümüzde koleksiyoncuların gözdesi olan bu eserler nadiren açık artırmaya çıkarılıyor. Emeklilik hayatından birkaç günlüğüne de olsa uzaklaşmak, güneşte kemiklerini ısıtıp kumarhanede şansını denemek isteyen ihtiyar Rusların uğradığı Monte Carlo’daki kuyumcuların ve rehine dükkânlarının vitrinlerinde zaman zaman göze çarpıyor.

Carl Faberg , yitip giden bir dünyaya ait harikulade oyuncaklar tasarladı. Yaptığı yüksük büyüklüğündeki altın, ametist ve emayeden paskalya yumurtalarının i ini a tık a daha küçük yumurtalar çıkıyordu. Her birinin üzerine işlenen hanedan mensuplarının suretleri incilerle s slenmi ti. Eserleri saymakla bitmezdi: Şemsiye sapları, tabakalar ve ağızlıklar, üzerine birinci sınıf pırlantalarla imparatorluk arması işlenmiş s s eşyaları, bir grand k n balerin sevdiğıine a kının ni anesi olarak verdiğı hediyeeler, hanedanın saray mensuplarına ya da devlet adamlarına takdirlerini göstermek için verdiğı ni anlar, aile içinde zarif  akala malar için akik, ye im, florit, g l kuvars, turmalin ve berilden yapılmış küçük eşyalar...

Çok geçmeden bu eserler, madenlerde çalışan mahkûmların ve o madenlerin hizmet ettiğı aristokratların anısına dikilen küçük, gösterişli mezar ta larına d n  ecekti.

7

SAVAŞÇILAR

“Bir türlü ölmek bilmiyorlar. Gerçekten de bu hasımları öldürmek ne mümkün! Nerde nasıl davranılır, hiç haberleri yok.”

– LERMONTOV

Nazran kurtarılmış, Gimri düşmüştü. Ruslar, isyancıları dize getirmek için yeni bir savaş tekniği benimsemekten başka çarelerinin olmadığını farkındaydı. Sarp dağ patikalarından yukarıya taşımak ya da balta girmeyen ormanlarda sürüklemek zorunda kaldıkları silah ve teçhizatları, işlerine yaramaktan ziyade işlerini güçleştiriyordu. General Yermolov, 1823 yılında düzenlediği seferler esnasında Goiten Ormanı'nın içinden askerlerinin kendilerini keskin nişancılardan koruyabileceği kadar geniş bir yol açtırmıştı. Ancak bakımı yapılmayan bu yol, 1832 yılına gelindiğinde omuz yüksekliğine ulaşan ağaçlar nedeniyle tıkanıyordu. Sanki tabiat Ruslara düşmüştü. Kavurucu yaz güneşi yüzünden derileri soyuluyor, ayakta duracak takatleri kalmıyordu. Güneş

çarpması ve susuzluktan muzdariptiler. Kışınsa kar ve buzdan dolayı hareket etmekte güçlük çekiyorlardı. Yerleri belli olmasın diye ateş yakmadan çadırda geçirdikleri gecelerde donarak ölenler oluyordu. Bahar mevsimlerinde yağın sağanak yağmur ve düşen kırağı iliklerine kadar işliyor, ateşli romatizma ve zatürre geçirmelerine neden oluyordu. Bu tür aşırı iklim koşullarıyla başa çıkacak giysi ve teçhizatları da yoktu. Tropik ormanlar, kıyılardaki bataklıklar ve dağ geçitleri arasında bir günlük yürüme mesafesinde, bütün bu aşırı koşulların hepsiyle karşılaşmaları mümkündü. Kafkasyalıların giydiği, hem biniciyi hem de atı örten keçi kılından burka giymek dışında yapabilecekleri bir şey yoktu. Giydikleri üniforma bu koşullara uygun değildi. Ancak Çar, yıllardır kullandıkları eski çakmaklı tüfekler gibi bu üniformaları da değiştirmeye yanaşmıyordu. Değişimden nefret ediyordu. Kılıç atalarının işini görmüştü. İster yeni bir silah türü olsun ister daha kullanışlı bir üniforma yeniliklere inancı yoktu. Yeni kanunlar konusuna gelince, anayasa iması dahi, Çar'ı deli etmeye yetiyordu.

Ruslar, son derece şiddetli ve kanlı çatışmalar yaşanmasına rağmen Kafkasya savaşının da tekdüze yönlerinin olduğunu fark ettiler. Bazen aylarca düşmanlarını hiç görmedikleri olurdu ancak zayıfsız geçen gün yoktu. General Tornau şöyle yazıyordu:

Her intikalin başından sonuna kadar çatışmalar devam ederdi. Askerler ölüyor ama ortalıkta düşman görünmüyordu. Ormanda pusuya yattıkları yerleri ele veren tek şey, tepelerinde tüten dumandı. Askerlerimiz, hedeflerini gösterecek başka bir şey olmadığından bu dumana bakarak nişan alırdı... İkili gruplar halinde (Daha sonra bu sayı ona, hatta yirmiye çıkarılacaktı) gezen keskin nişancılarımız, çoğu zaman ormanda birbirini kaybeder ve ana koldan ayrılırlardı. İşte o anda Çeçenler, birden bire ortaya çıkar ve yalnız kalan adamlara saldırırdı. Silah arkadaşları yetişmeden askerlerimizi parçalara ayırırlardı.

Özellikle yaralı arkadaşlarıyla geri çekilmeye çalışan Ruslar, bu taciz taktiklerinden korkardı.

Çeçenler, silahlarını son ana kadar kullanmıyordu. Müthiş bir hızla düşmanlarına taarruz ediyor, yirmi adım kala ateş etmeye başlıyorlardı. Dizginleri dişlerinin arasında tutuyorlardı. Silahlarını sırtlarına geçirip Rusların üzerine atılıyorlar, başlarının üzerinde salladıkları şaşkalarıyla düşmanlarını biçiyorlardı.

Rus askerleri, ilk başlarda doğru dürüst nişan almadan ateş ediyordu. Bu yöntem, nizami düzendeki askerlere karşı etkili olsa da araziye dağılmış Kafkasyalılara karşı işe yaramıyordu. Bu nedenle özel eğitilmiş Finlandiyalı keskin nişancılar Güney Ordusu'nda görevlendirildi. Rusların atış tekniği gelişme gösterdi ancak bir askeri gözlemcinin görüşüne göre "bu konuda hâlâ Fransız, İngiliz ve Prusyalılar kadar iyi değildiler."

Kafkasyalıların kılıç kullanmadaki ustalığı inkâr edilemezdi. Çok geçmeden, süngüye karşı kendilerini korumayı öğrendiler ancak Ruslar amansız şaşka darbelerini savuşturmayı beceremiyordu. Rusların silahları da silahşorlukları da dağlıkların karşısında yetersiz kalıyordu. Kafkasyalıların silahları en değerli varlıklarıydı. Nesilden nesile geçerdi. Silahların bazıları, bu bölgeye yolu düşmüş Haçlılardan kalmaydı. Üzerinde, İtalyanca ve Latince, silahı yapan ustanın ve ilk sahibinin adı yazardı. Bu kılıçların bazıları o kadar keskindi ki tek vuruşta Rusların tüfeklerinin namlusunu ikiye ayırabiliyordu.

Arnavut paralı askerler gibi Kafkasyalı aşiretler de cenk etmekten ve savaşın hengâmesinden keyif alır, mermi daha fazla ses çıkarsın diye zaman zaman üzerine çentik atarlardı. Zevkle dövüşürlerdi. Lermontov "Dostluk göstergesi olarak kendi aralarında kılıçla şakalaşırlardı" diye yazıyor. "Dipçikle öldüresiye dövülmüş bir adam gördüm. Süngülenmiş, kalbura dönmüştü ama hâlâ şaşkasını sallamaya devam ediyor ve deli gibi ateş ediyordu... Bir türlü ölmek bilmiyorlar. Gerçekten de bu hasımları öldürmek ne mümkün! Nerde nasıl davranılır, hiç haberleri yok."

General Tornau, seferde geçirdikleri sıradan bir günü şöyle anlatıyor:

Yürüyüşün ardından askerler, bir iki günlüğüne kamp kurardı. Kaç gün kalacakları, o bölgede yok edilmesi gereken avul sayısına bağlıydı. Küçük birkaç bölük, isyancıların evleri ve tarhalarını yakıp yıkmaya gönderilirdi. Mahsuller yok edilir, avullar ateşe verilir ve direnen aşiretler vurulurdu... Ölü ve yaralılar, akşamları kamp yerine getirilirdi. (Rusların tarafına geçen) Tatarlar, aldıkları kelleleri eyerlerine asardı. Esir alınmazdı. Kimse merhamet istemezdi zaten. Biz gelmeden, köylerdeki kadın ve çocukları kimsenin bakmaya cesaret edemeyeceği yerlere saklardı. İşte gece baskınına gönderilen kolun başı kampa giriyor. Arkadakileri henüz göremiyoruz. Hâlâ ormanda yol açmaya uğraşıyorlar. Arkadakiler, ormanın kenarına, açık ve güvenli alana yaklaştıkça ateş yoğunlaşıyor. İsyancılar, şanslarını sonuna kadar zorluyor. Artçı birlikleri dört bir yandan kuşatıp saldırıyorlar. Bağırışlarını işitebiliyoruz. Kılıçlarını çekip adamlarımızın üzerine atlıyorlar. Ormanın bitişine kadar adamlarımızı kovalıyorlar. Burada bekleyen isyancılara bağlı keskin nişancılar, adamlarımızın üzerine kurşun yağdırıyor. Gereksiz zayıat vermeden artçı birlikleri kurtarmak için bir tabur asker ve çok sayıda top göndermek zorunda kalıyoruz. İletişimi genellikle borazanlarla sağlıyoruz. Öncü, artçı ve kanat birliklerine kaç defa çalındığında ne anlama geldiği önceden bildiriliyor. Bu sayıları, düşman ne anlama geldiğini anlamasın diye sürekli değiştiriyoruz. Kampta hayvanları beslemek için askerler ot biçmeye gönderiliyor (Atları korumak için kampın içinde tutmak zorundaydılar ve belki de kamp yerinde hiç çayırılık alan yoktu). Şimdi yeni bir savaş başlıyor. Kamp ateşi ya da yemek pişirmek için kullanılan yakıtı elde etmek için de mücadele etmek gerekiyor. Eğer civarda çalılık ya da su kaynağı varsa buraları korumak için yarım tabur asker ve toplar gerekli. Aksi halde atlar ya vuruluyor ya da ormana kaçırılıyor. Her gün birbirine benziyor. Dün olanlar yarın yine yaşanacak. Her taraf dağlarla çevrili, ne yana baksan orman... Çetin bir düşman olan Çeçenlerse yılmak nedir bilmiyorlar.

Düşmanlarını özellikle Çeçenler olarak tarif eden General Tor-nau, fevkalade net konuşuyor. Ruslar “O” diye bahsettikleri -Ruslar ve onlara casusluk ve kılavuzluk yapan hain aşiret men-supları, Şamil’in adını kullanmak yerine Tanrı’dan bahsedermiş-çesine bu zamiri kullanırdı- Şamil’i Tatar sanmaları gibi Kafkas aşiretlerini, karmaşık soyları ve farklılıklarına rağmen genel ola-rak “Tatarlar” diye tanırdı. Napolyon’un “Hangi Rus’u kazısan altından Tatar çıkar” sözü hatırlatıldığında Ruslar çok kızmıştı. Tatarlarla hiç alakaları yoktu. Avrupa’nın geriye kalanının gö-zünde Asyalılara benziyor olabilirlerdi ancak onlar çok net bir fark olduğunu düşünüyorlardı. Güzelliğin standardını olsa olsa Ruslar belirleyebilirdi. Kuzeyin sarışın, geniş yüzlü ve kurşuni gözlü güzelliği... Çekik gözlü, yabancı görünümlü her şey aşağı-lanırdı. “Tatarların izini silmek, Afrikalıların izini silmek kadar zor. O uzun gözleri, geniş burnu, sağlıksız ve sarılıklı teni sakla-mak mümkün değil” diye yazıyordu beyaz ve pembe teni, klasik yüz hatlarıyla ahkâm kesen Batılı bir seyyah.

Tatarlara gelince, ortaçağ Rus efsaneleri ve *skazkaları* (masal) saf İvanlar tarafından yenilen Tatar devlerle doludur. Hasımlarının “Tatar kokusu” karşısında kahraman Ilya Mourametz’in dahi başı dönmüştü. Ancak burada farklı kokulara verilen milli ya da şahsi tepkileri göz önünde bulundurabiliriz. Farklı ten renkleri, tahammül edilemez görülür ya da en azından çok belirgin ol-dukları düşünülür. Bir Rus olan Tolstoy, Kafkasyalı savaşçıların kendilerine has, kayış gibi kekre kokusundan bahsediyor ancak Müslüman Müritler de domuz yiyen Hristiyanların kokusundan tiksiniyordu. 1846 *Rusyası’na Dair İfşaat* adlı eserin anonim İn-giliz yazarı, Rusların kendilerine has bir kokusu olduğunu söylü-yor: “Bu tuhaf, yağlı ve tahammül edilemez koku, hiç şüphe yok ki Moskof âdetlerinden kaynaklanıyor.” İddiasına göre, *Mujik*-lerden soylulara Rus hayat tarzının önemli bir parçası olan bu-har banyoları “balık pişirmeye yetecek kadar sıcak olduğundan aşırı terlemeye yol açıyor. Üstüne bir de inanılmaz miktarlarda çay içiyorlar. Zaten yediklerinin büyük bir kısmı lahana turşusu,

çavdar ekmeğinden oluşuyor. Yemek yaparken muazzam miktarlarda saf kendir yağı kullanıyorlar. Sonra bütün bunların özü gözeneklerinden fışkırıyor.” O dönemde General Paskiyeviç’in askerlerinin kaldığı Erivan’daki Serdar Sarayı’nın eski haremینی ziyaret eden burnu büyük başka bir Batılı seyyah şöyle yazıyor: “Eskiden ıtır ve çiçek kokulu İranlı cariyelerin yaşadığı bu yerde, şimdi Rus askerlerin tuhaf kokusu yayılıyor.”

Tatar aşiret reisleri, savaştan önce askerlerine misk, amber ve çeşitli baharatlar dağıtırdı (Heredot’un anlattığına göre en kıymetli kokulardan bazıları, Arap sahillerinde dikenli çalılarda otlayan tekelerin sakallarında bulunan yapışkan bir maddeden elde edilmişti). Gelecekte askerlere cesaret vermesi için bir yudum rom verilmesi gibi Tatarlar da parfüm istihkakı dağıtıyorlardı. Ancak Tatarların bu uygulamasını farklı yorumlamak da mümkün. Belki de parfümler, dağıtılan mühimmatlar gibi savaşçıları kuvvetlendirmek için değil -kimyasal savaşın ilkel bir örneği olarak- düşmanlarını alt etmek için veriliyordu.

III

Çeçenler, Mürit savaşlarında son derece önemli bir rol oynayacaktı. Bu güzel, cesur ve hür halk, Şamil’in ordusunun göz bebeğiydi. Bereketli vadilerinde bol miktarda büyükbaş hayvan, meyve, tahıl ve ağaç yetiştirirlerdi. Köklerine dair pek bir iz taşıyorlardı. Bölgeyi fetheden Araplar, Çeçenlerin efsane ve tarihlerinin yerine Kur’an’ı koymuşlardı. Avarlar ve Dağıstan’ın diğer dağ aşiretleri gibi Çeçenlerin de Asya’dan ziyade Avrupa kökenli olduğuna inanılıyor. Çeçenlerin sağladığı tahıl, hayvan, yem ve yakıt olmasa, Şamil bu kadar uzun süre mücadelesini sürdüremezdi. Rusların bu durumu fark etmesi biraz zaman aldı ancak fark ettikten sonra dahi Şamil’in elinden bu kıymetli imkânı almaları 1850’lerin ortalarını buldu.

Kamptaki Rus subaylar, özel bir davranış şekli benimsemişlerdi. Kafalarının üstünden geçen düşman mermilerine herhangi bir şekilde tepki vermek son derece kötü bir tavır olarak görülür-

yordu. “Kamp meydanının ortasına mermi yağsa dahi muhabbet devam etmeliydi. Kamp ateşinin etrafında oturup yemek yerken en ufak bir tepki dahi gösterilmemeliydi. Sesi titreyen, askerlerin alay konusu oluyordu. Herkes oturmaya devam etmek zorundaydı. Kimse, hiçbir koşulda eğilip siper almaya kalkmazdı.” İrkildiğini belli etmemek için hapşırılmış gibi yapan acemi bir asker, sinirlerine hâkim olmayı öğrenene kadar nezle numarası yapmak zorunda kalırdı. O dönemin askerleri için bu soğukkanlılığını koruma geleneği, yaşadıkları sıkıntıyla baş etmenin tek yoluydu. Yaralılara acılarını dindirmek için herhangi bir ilaç verilmeden ilkel şartlarda ameliyatlar yapılıyor ve uzuvları kesiliyordu. Cerrahın elindeki testere karşısında bir doz afyon ruhu dahi fayda etmezdi. Aklıma Waterloo Savaşı’ndan sonra bacağının kesilmesini büyük bir soğukkanlılıkla karşılayan ve sadece testerenin pek keskin görünmediğini söylemekle yetinen Lord Uxbridge geldi. Aynı savaşta cerrahın elini kesmesini izleyen başka bir subay, kesilmiş uzvu odadan çıkaran hademeye seslenip “Ağır ol! Müsaadenle yüzüklerimi alayım” demişti.

Engabeli araziye sahip, ormanlar, bataklıklar ve sarp geçitlerle dolu ülkenin coğrafi yapısından dolayı hareket halindeki askeri birlikler pusuya düşmekten kurtulamıyordu. Kampta kalanlarsa rahat bir gece uykusuna hasretti.

Kampımız, her zaman kare şeklinde kurulurdu. Ortada atlı birlikler ve araçlar, etrafındaysa piyadeler ve toplar bulunurdu. Geceleri, keskin nişancıların sayısı artırılırdı. Yedek askerler önlere yerleştirilirdi. Karanlık çöktükten sonra tehlikeli noktalara gizli gözcüler dikilirdi ki düşman yerlerini göremesin. Kimseden çıt çıkmazdı. Kural böyleydi. Gözcülerin, sadece ıslıkla işaret vermelerine izin verilirdi. Duydukları en ufak bir hışırtıda ateş açmaları emredilmişti. Saldırı olması ihtimaline karşı kampın dört bir yanındaki nöbetçilere ilaveten gözcüler de görevlendirilirdi. Silah ve mühimmatlarıyla birlikte kımıldamadan yerde yatan bu adamlar etrafı izler ve beklerdi. Diğer askerler ve subaylar, genellikle üniformalarını çıkarmış bir şekilde kampın içinde uyurdu. Aldığımız bütün önlemlere

rağmen her gece kampın yanına kadar sokulmayı başaran Çeçenlerin açtığı ateşi pek umursamazlardı.

Kont Konstantin Benckendorff ve Albay George Vlastov'un da aralarında bulunduğu bazı subayların hatıraları, Kafkas seferleriyle ilgili ilginç ayrıntılar içeriyor. Albay Vlastov'un anlattığına göre, Rus kampında kalk borusu genellikle beş buçukta çalardı. "Keyif yapmayı seven" isyancılar saat ondan önce hayat belirtisi göstermediği için Rus askerleri o zamana kadar işlerini hallederlerdi. Vlastov'un Kafkasya'da görev yaptığı zaman, Şamil'in idaresinin ikinci yarısına yani 1850'lere denk geliyor. Muhtemelen İmam, imkân buldukça askerlerinin ibadetle meşgul olmasını sağlıyordu. Kafkasya'nın birliğinin ve askerlerinin kuvvetinin dinî şevklerinin güçlü tutulmasına bağlı olduğunu aklından hiç çıkarmıyordu.

Zorlu şartlar altında yaşayan Rus askerlerin kafasını dağıtması için yapmasına izin verilen hatta teşvik edilen bazı eğlenceler vardı. Mesela zevkine düşkün biri, garnizon karargâhındaki odasının zeminini şampanyayla yıkatmış. Bir başkası, borazancıdan kendisini sabah saat altıda kaldırmasını istemiş. Sonra tekrar yatıp normal kalkış saati olan sekize kadar keyif yapmayı seviyormuş. Subaylarsa eğlence ve rahatları noktasında belli standartları korumayı başarıyormuş. Bazılarının metresi varmış. Şemahî dansçılara çok düşkün oldukları mesleklerini bırakmaları için bir miktar para verip sürekli tütün içip laklak eden askerlerle dolu bu ortama gelmeye ikna ediyorlarmış. Bu ücra yerde ve ara ara da olsa devam eden çatışmaların ortasında çalışacak vakti ve imkânı nerden buluyorlardı bilinmez ama bazıları astronomi öğreniyor, jeoloji ve botanikle meşgul oluyormuş.

Bir alayın subayları, dizlerine kadar kanın içinde savaştıkları anlamına gelen kırmızı çizmeleriyle hava atıyormuş. Bazıları St. Petersburg'dan gelen son skandal haberlerini heyecanla anlatıyormuş ama maalesef bu haberler, Kafkasya'ya varana kadar çoktan güncelliğini kaybediyormuş. Çünkü kitap ve gazeteler gibi mektupların cepheye ulaşması iki ay sürüyormuş. Askerler, amatör oyunlar sergiliyormuş (Griboyedov'un *Akıldan Bela*

adlı eseri ilk olarak Yermolov'un subayları tarafından sahnelendi. O dönemde Griboyedov, Rusya'nın İran elçisi olarak görev yapıyordu). Düzenlenen konserlerde -bir yerde Rus varsa, muhakkak müzik de vardır- sanki yerin altından gelen davudi sesleriyle şarkıcılar, dinleyenleri uzaklara götürüyormuş. Nağmeleri seslendirenlerin en acemisi dahi o gizemli ve buğulu tonuyla Şalyapin'i andırıyormuş.

Bazen at yarışları düzenlenirmiş. Subayların görkemli binekleri, pek de etkileyici görünmeyen küçük yerli atlarla yarışmış. Ama dizginlerini bir Kazak'ın tuttuğu bu atlar genelde galip gelirmiş. Az sayıdaki subay eşleri, zaman zaman verilen balolarda yerli hanımlara caka satarmış ancak bu balolara Şemahı dansçıları davet edilmezmiş. Bu tür gecelerde sahne, Şemahı dansçılarının baştan çıkarıcı hareketlerinin yerine valse ayrılırmış. Bazen gençler, *oberek* ve *lezginkanın* ateşli ritmiyle sahneyi şenlendirse de neticede bu geceler hanımların gecesiymiş.

IV

Kampta birkaç avarenin dışında fazla kadın yoktu. Kafkasya'daki askeri üslerin yakınlarına yerleşecek cesareti gösteren az sayıdaki subay eşi, zaten bu bölgelerde dünyaya gelmişlerdi. İki ya da üç kuşaktır garnizonda bulunan Terek ya da Grebenski Kazaklarının kızlarıydılar. Çoğu, Tiflis'ten öteye geçmemişti ve dağların kuzeyinde nasıl bir dünya olduğuna dair fikirleri yoktu ancak son derece iyi eğitilmişlerdi. *Bahtsızlar* olarak tanınan, parlak bir aile ve geçmişe sahip olan ve düello yaptıkları ya da hürriyet yanlısı oldukları için ceza olarak güneye gönderilen genç sürgünlerden gerekli ilim ve birikimi edinmişlerdi. Herhangi bir rütbe ya da para verilmeden er olarak askere alınan bu bahtsızlar, geleneksel olarak garnizondaki subay gazinosuna kabul edilir, General'in masasına davet edilir ve yerel sosyetenin çocuklarına ders vererek birkaç ruble kazanma imkânı bulurlardı. Hatıralarının satırlarından kibir fışkıran, tiksindirici ve küstah üslubuyla kendini dev aynasında gören Kont Benckendorff, bahtsızlardan öfkeyle bahseder ve onların aşırı şımarık olduğunu söyler.

Benckendorff'un yazdığına göre bahtsızlar, komutanlarına yük olmaktan başka bir işe yaramıyormuş ancak aristokrat-saray mensubu Benckendorff onları ne kadar hor görürse görsün bahtsızların arasında birçok parlak şahsiyet vardı. Başka bir yazar şöyle diyor: “Bu adamlar, garnizondaki ailelere -özel hayatları ne olursa olsun- çok iyi ve nazik davranıyordu. Genç kızların çoğu, St. Petersburg güzellerinin tarzını, konuşma ve giyim şeklini bu adamlardan öğreniyordu. Bu sayede Grozni ya da Hasavyurt'ta subayların verdiği balolar başkentte düzenlenenleri aratmazdı.”

Partiler, piknikler, amatör tiyatro oyunları ve vals, sadece savaşın durulduğu dönemlerde zafer kazanılan bir çatışmayı kutlamak ya da onur kırıcı bir mağlubiyetten sonra askerlerin moralini düzeltmek için düzenlenen eğlencelerdi. Ancak yapılan rutin manevralar ve odun kesmek için çıkılan seferler de çoğu zaman pikniğe dönüşürdü. Alayın aşçıları, umulmadık anlarda lezzetli yiyecekler hazırlardı. Kafkas halılarına uzanmış subaylar, enfes yerel şarapları yudumlarken şiir okurdu. Kimse savaştan bahsetmezdi. Bazen bu tür seferlere müsait olan hanımlar da katılırdı. Sürgündeki Batılı -Viyanalı ya da Fransız- kadınlardan oluşan bu küçük grup, Rusya'nın Asya'daki topraklarının bu ücra köşesinde -kasten ya da tesadüfen- şapkacı, pastacı, kafelerde şarkıcı ya da birinin sevgilisi olmuşlardı. Daha sonra ortam bahçe partisine dönüşürdü: Ağaçların altına daha büyük halılar ve yumuşak minderler serilir, şampanya şişeleri buz gibi derelerde soğumaya bırakılırdı. Askerler odun kesmeye gittiğinde hanımlar şapkalarının iplerini çözer, ellerinde yelpazeleri serinlemeye çalışırlardı. Başlarını apoletli bir omza dayar ve en baştan çıkarıcı vaatleri fısıldarlardı. Arkada gitarını çalan şarkıcı, bir yandan da Rusya'nın geleneksel nağmelerini mırıldanırdı. Hasret dolu mısralar, dinleyenleri alıp uzaklara götürürdü. *Peterskaya Yolu* -arabacının şarkısı- ya da “Akşam Çanları”:

O unutulmaz sesi akşam çanlarının
Gençliğime götürüyor beni,
Çocukça umutlarımı hatırlatıyor yeniden...
Geri ver bana gençlik hayallerimi,

Ya da çocukluğumu geçirdiğim evi bir kez daha.
Çal aşkımı - aşkımı bir daha,
Ve sonra dur, artık çalma.

Şarkı sona erdiğinde subayların gözü ne hanımları görüyordu ne de cилvelerini. Her biri, vatanlarının engin ovalarını, ağır ağır akan nehirlerini ve uçsuz bucaksız ufkunu gözünün önüne getir-di. “Altın kubbeli şehir Moskova”... Karların arasında parlayan bin kubbe, Nijniy Novgorod’daki pazar yerini kaplayan baharat kokusu, kuzeyde bir kış günü lamba ışığında kaynayan sema-ver... Sürgünler için bu, memleket demekti.

Casusları bu piknikleri, şarkıları, çapkınları, kısacası Rusların kamp hayatının tamamını en ince ayrıntılarına kadar Şamil’e bildiriyordu. Şamil, düşmanını iyi tanıması gerektiğine inanıyordu. Ayrıca Batı’nın akla hayale gelmeyen usullerini merak ediyordu. Dağlılar, yeni çıkan silahlardan ve getirilen büyük toptan korkuyordu. Onlara “Silahların Babası” ya da “Çar’ın Tabancaları” adını vermişlerdi. Rusların varlıkları ve adetleri bütün ayrıntılarıyla kaydediliyordu. Müritler, Rusların kahvaltıda kuzu pırzolanın yanında yarım litre bira içmelerini ya da aşırı miktarda sigara ve puro tüketmelerini akıl almaz zaafılar olarak görüyor ama yine de bu alışkanlıkların Rusları kıyasıya dövüşmekten alıkoyamadığını kabul ediyorlardı. Kuzeyden gelen bu altın sırmalı subaylar, tuhaf rakiplerdi. Savaşta dahi yarı çıplak kadınlarla dans etmekten, kafayı çekip tütün içmekten geri durmuyorlardı. Şamil ve Müritleri, hasımlarını anlamakta güçlük çekiyordu.

Rus askerleri, piknik partilerinde birkaç saatliğine de olsa soluklanmanın tadını çıkarırken, yakınlardaki çalılarının arasına, ağaçların tepesine ya da tilki inlerine gizlenmiş Lezgi casusları bir avcı gibi gözünü dahi kıpmadan onları izliyordu.

V

Felaketle sonuçlanan ilk seferlerden beri, Güney Ordusu askerleri arasında aile bağlarını andıran bir dayanışma vardı. En budala askerlerle en kibirli subaylar arasında dahi bu bağı görmek

mümkündü. Subaylar, adamlarını *rebyata* yani oğulları olarak görür, askerler de komutanlarına *batuşka* yani babacık diye hitap ederlerdi. Bu durum, Moskova ya da St. Petersburg dolaylarında konuşlandırılmış birlikler ve muhafız alaylarında görülen rütbeye saygı ve katı protokol anlayışına tamamen ters düşüyordu. Buralarda generallere, “Yüce Ekselansları” diye hitap edilirdi; elbette hitap edilebilirse. Rütbesi ne olursa olsun prens ve kontlara “Hazretleri”, daha düşük rütbeli subaylara da “Asilzade” diye hitap edilirdi. Genç bir aristokratın sahip olabileceği en şerefli kariyerin orduda görev yapmak olduğu düşünülürdü. Çok sayıda unvana sahip subaylar rütbelerinin bilicindeydi ve doğuştan hakları olarak gördüğü imtiyaz ve itibarlarından en ufak bir taviz vermezlerdi. Ordudaki rütbeleri ezberleyen askerler, aynı zamanda asaletin inceliklerine de hâkim olmak zorundaydı. Bir yüzbaşı “hazretlerine” “asilzade albay” diye hitap edilirse işin ucu kırbaçlanmaya kadar varabilirdi. Küplere binen prensi terfi alması dahi teskin etmeyebilirdi. Bu teferruatların aksine generalden teğmene bütün subayların birbirine kardeşim diye hitap etmesi adettendi. Sabahları, “Günaydın kardeşim!” diye selamlaşırlardı. Bu geleneğin Deli Petro’nun Paltova Muharebesi’nden önce askerlerine yaptığı konuşmaya dayandığı söylenir: “Kardeşlerim! Bilesiniz ki yarınki savaşta Çar’ınız da sizinle birlikte savaşacak ve size mukayyet olacak. Ancak şunu da bilesiniz ki hizmet ettiğimiz ülkemizin selameti söz konusu olduğunda, ne Petro’nun ne de sizin canınızın bir önemi vardır.”

I. Aleksandr döneminde bir askeri koloni sistemi kurulmuştu. Bu sistemde adamlar, aynı zamanda hem asker hem de toprak işçisi -yani köylü/yerleşimci ve muhafız- olarak görev yapardı. Çeşitli illerde geniş ve özenle planlanmış yerleşim alanları inşa edilmişti. Bu alanlarda kışlalar, kiliseler, subay konutları ve aile konutları bulunuyordu. İnsanların evlenmeleri teşvik ve telkin ediliyor; erkek çocuklar, yedi yaşından itibaren hizmete alınıyordu. I. Aleksandr’ın saltanatının son yıllarında askeri kolonilerde, yüz kırk iki bin asker ve üç yüz yetmiş dört bin köylü bulunuyordu. Hoşnutsuzluğun hüküm sürdüğü koloniler içten içe kaynıyordu ancak askeri yönetimin amansız pençesinde çaresiz

durumdaydılar. 1819 yılında ayaklanan Novgorod'daki yerleşimciler, bastırıldı. Birkaç yıl sonra kazan kaldıran Semenovski alayının askerlerini de aynı akıbet bekliyordu. Esaretin zincirleri dahi bu gaddar askeri yönetim kadar halkın gözünü korkutmuyordu.

1812-1814 yıllarında düzenlenen seferde Napolyon'u yenen ve Paris'i işgal eden genç subaylar, vatanlarına döndüklerinde karşılarında hiç beklemedikleri bir manzarayla karşılaştılar. Hayran oldukları, gözü kapalı inandıkları genç Çar Aleksandr tutumunu sertleştirmiş, idealizminin yerini esrarengiz bir istibdat almıştı. Batı Avrupa'nın yeni düşünce akımlarını benimseyen bu subaylar, ülkelerine döndüklerinde irtica, zulüm ve baskının güçlendiğini gördüler. Hürriyet için savaştıklarına inanırken nasiplerine bu düşmüştü. "Kendilerine verilen sözlerin yerine getirilmesini talep ettiler ancak bunun yerine hapse atılıp zincire vuruldular" diye yazıyordu Kalhovski, St. Peter ve Paul Hisarı'ndaki hücresinde. Hayal kırıklığına uğrayan bir grup subay da böyle düşünüyordu. Güney Cemiyeti, Halkın Refahı Birliği ve Birleşik Slav Cemiyeti gibi birçok gizli örgüt kurup hürriyet yemini ettiler. Bu örgütler, zamanla yerini Dekabrist Cemiyeti'ne bıraktı. Bu cemiyet, uğruna mücadele ettiği emelleri için 1825 yılında korkunç bir bedel ödeyecek ve I. Nikola tarafından ebediyen yok edilecekti.

Kanton sistemi de denilen bu kötü askeri iskân sistemi uzun yıllar devam etti. Güney Ordusu'nda görev yapan askerlerin bazıları bu yerleşimlerden geliyordu. Kantoncuların yirmi beş yıllık görev süresi ilk burada uygulanmıştı. Bazı adamlar bütün ömürlerini seferlerde geçiriyordu. Gençken Kafkasya'ya gönderilen askerler cephede yaşıyor ve saçlarına aklar düşüyordu. Acemi asker olarak cepheye gönderilen oğullarıyla yan yana sefere gidenler dahi vardı. Dolayısıyla buradaki birlikler, alaydan ziyade aile ya da aşirete benziyordu.

Alayların hepsinde Ortodoks papazların yanısıra farklı mezheplerden olanlar için Katolik ve Protestan papazlar da bulunuyordu. Papazların duası alındıktan sonra sefere çıkılırdı. Askerler kare şeklinde dizilirdi. Ortalarındaki papazlar dua eder, sıra sıra dizilmiş askerleri kutsal suyla takdis ederdi. Duyulan davul sesi,

törenin bittiğini ve ordunun yürüyüşe geçtiğini haber verirdi. Bölüklere eşlik eden cambaz, şaklaban ve şarkıcılar askerlerin moralini yüksek tutmak için oyunlar yapar, tef, zil ve düdüklelerinden çıkan melodiler müstehcen şarkılara karışırdı. Kafkasya'da katıldığı ilk seferi hatırlayan bir gazi, "Ah! Öyle bir şevkle yürürdük ki o zaman" diyordu.

Ancak ne cambazların oyunları ne de müstehcen şarkılar, Dağıstan'ın ıssız arazisinin içlerine doğru ilerleyen askerleri neşelendirmeye yetecekti. Her ağacın arkasında bir keskin nişancının pusuya yattığı ve Rusların korkunç kayıplar verdiği Çeçen ülkesindeki çatışmalar ne kadar vahşi olursa olsun, arazi o kadar da kötü değildi. Ağaçlarla, çimlerle ve derelerle dolu bu coğrafya askerlere tanıdık geliyordu. Burada ölümle burun buruna gelen askerler, hâlâ kendilerini arkadaşlarının arasındaymış gibi hissediyordu. Ama Dağıstan öyle değildi. Etrafta sanki hiç canlı yoktu. Ne tarafa baksalar, uçurumlar ve başka bir dünyaya aitmiş gibi görünen devasa dağlar vardı. Uğursuz, ıssız bir yerdi burası. Sanki ölmeden cehenneme gitmişlerdi.

İster ormanda göreve çıksınlar ister dağlarda fark etmezdi. Tabur cerrahlarının işleri hep başlarından aşkındı. Ateş ve soğuk yanıkları, bakmakla yükümlü oldukları yaralıların durumunu daha da kötüleştiriyordu. Savaşın hararetini yakından hisseden cerrahlar, çoğu zaman askerlerle omuz omuza mücadele ederdi. Arazi şartları, yaralıların karargahlardaki hastanelere nakledilmesine imkân vermiyordu. Bu nedenle cerrahlar, ilerleyen ya da geri çekilmek zorunda kalan askerlerin arasında, savaş meydana da sahra arabalarında çalışıyordu.

1848 yılında St. Petersburg'da sahnelenen bir oyun, askeri tabipler ve aileleri arasında büyük rahatsızlığa yol açtı. Savaşın en destansı anlarından biri alaya alınıyordu. General'in güzel kızı, havada uçuşan mermilere aldırış etmeksizin askerlerin yaralarını sararken askeri tabip gülünç ve ödlele biri olarak tasvir edilmişti. Çareviç Aleksandr'ın şahsi hekimi Henoçin, bunu mesleğine yapılmış bir hakaret olarak kabul etti ve Çar Nikola'ya şikâyet etti. Hükümdar, oyunun derhal değiştirilmesini ya da sahneden

kaldırılmasını emretti. Çar, o kadar kızmıştı ki aynı gece seyircilerin karşısına bambaşka bir tabip çıktı. Elinde kılıcı tek başına koca bir Lezgi saldırısını durduruyordu. Komik ödlele rolüyse Yahudi bir seyyar satıcıya verilmişti.

Kafkasya'daki mücadele Mürit Savaşları'na dönüşmeden önce 1819 yılında bölgedeki daimi Rus askeri sayısı yaklaşık elli bindi. Sekiz piyade, dört avcı, iki humbaracı ve bir tüfekli süvari alayından oluşuyordu. Yaklaşan mücadelenin ciddiyetini gören Yermolov'un baskıları sonucu Çar Aleksandr bir yıl içinde asker sayısını yetmiş beş bine çıkardı. Huzursuz yerlileri silaha başvurmak zorunda kalmadan kontrol edebilmek için teşkilatlandırılmış ve bölgeye yayılmışlardı. İşgal ordusunun hiçbir destek almadan, sadece bulundukları bölgenin kaynaklarıyla hayatlarını idare ettirmeleri bekleniyordu. Daimi garnizondaki evli çiftlerin garnizonun "iç ekonomisini sürekli geliştirip kalcındırmaları" isteniyordu. Askerler, kendi tahkimatlarını ve evlerini kendileri yapacaktı. Kereste ve taş taşımaları, toprakları sürmeleri, ekip biçmeleri, aynı anda hem marangoz hem ayakkabı ustası hem de terzi olmaları bekleniyordu. Bu, kanton sisteminin bir uzantısıydı. Üç yüz adamdan oluşan küçük bir garnizona kağıt, saban, kızak ve atlar tahsis edilirdi. Bir bakıma Kafkasya'ya gönderilen ilk kuşak Rus askerleri, savaşçı oldukları kadar yerleşimcilerdi de.

Yirmi yıl sonra Şamil'in başa geçmesiyle birlikte Rusların bölgeye daha fazla asker, silah ve top göndermesi gerekecekti. Yeni gelen askerler, yerleşimlerden birindeki garnizonlarda yaşamaya gönderilmiyordu. Tek işleri savaşmaktı. Bölgenin son derece çetin hayat şartlarında seferden sefere koşacaklar ve arazide bulduklarıyla hayatlarını sürdürmeye çalışacaklardı. Bu zorlu coğrafyada doğru dürüst teçhizatları olmadan ve adam akıllı bir eğitim almadan mücadele eden askerlerin büyük kısmı, Rusya genelindeki illerden, sürgün yerlerinden ya da Polonya'dan toplanmıştı (Polonya'dan getirilen askerler, buldukları ilk fırsatta dağlıların saflarına geçiyordu). Bu acemi askerler, çoğu zaman daha süngü kullanmayı dahi öğrenmeden ölüyordu.

Ateşli hastalıklar ve genel şartlar, birçok askerin canına mal oldu. Savaş ve hastalıklardan dolayı kaybedilen askerlerin yerini doldurmak için yılda iki yüz bin yeni adama ihtiyaç olduğu hesaplanıyordu. Teşkilatlanmadaki eksiklikler, ikmal arabalarının kaybedilmesi, sıcak tutan kıyafetlerin ve botların yokluğu ve zaman zaman yaşanan silah yetersizliği nedeniyle korkunç kayıplar verdiler. Bütün hayatlarını kılıçlarına adayan hiddetli Kafkasyalılar karşısında ilk başlarda pek bir varlık gösteremediler. Generallerinden gelen baskıya dayanamayan Nikola, en azından bu konuda istemeye istemeye geri adım attı. Rusya'nın bir ucundan öbür ucuna büyük miktarlarda yeni silah ve toplar gönderildi. Aylar süren yolculuktan sonra Daryal geçidini aşan kağnılar Tiflis'e ulaşıyordu. Zaten zamandan yana sıkıntıları yoktu ve bereket versin ki cepheye gönderecek çok sayıda askerleri de vardı. Savaş, yirmi beş yıl daha devam edecek, her geçen gün daha fazla adam, daha fazla silah, daha kuvvetli itaat ve iman gerektirecekti.

“Rus ordusunun gücü, ülkelerine besledikleri derin sevgiden geliyor” diye yazıyordu bir gözlemci. “Askeri vazifelerine duydukları inanç, dinleriyle iç içe geçmiş durumda. Son derece dindar olan Rus askerleri; ülkesini, Çar'ını ve Tanrı'sını birbirinden ayrı görmüyor. Bunun farkında olan Rus generaller, savaş arifesinde, askerlerini ölüme göndermeden önce onlara Tanrı'dan bahsediyor. Bu, başka bir ülkede olsa anlamsız gelebilir ancak burada olağanüstü bir etki uyandırıyor.” Benckendorff şöyle yazıyor: “Rus askerlerinin gözünde savaş kutsal bir şey. Sanki kiliseye girer gibi, istavroz çıkarıp dua ederek savaşa gidiyorlar.” Bütün bölüklerin yanında taşıdığı asker ikonasında şöyle yazıyordu: “Tanrı aramızda.”

Rus askerlerinin azimli, metanetli ve fedakâr yapısını takdir eden Napolyon, hayranlığını şu kelimelerle ifade ediyordu: “Rus askerini yenmek için onu öldürmek yetmez, yok etmek gerekir.” Cesaretlerinin karşılığında mükâfatlandırılmayı beklemiyorlardı. Tam bir inançla mücadele ediyorlar ancak hasımları kadar methedilmiyorlardı. Rusların bu niteliklerini çok geçmeden fark eden Şamil, kendi askerlerine onları (ve Fransızları) örnek

gösteriyordu. Sadık Müritlerine söylediği sözler yenilir yutulur gibi değildi: “Çar’ın emrindeki o alaylardan bir tanesi için hepinizi veririm. Emrimde bir kıta Rus askeri olsa bütün dünyayı dize getirebilirim. Cümle âlem Allah’ın önünde eğilir. Ondan başka ilah yoktur. Elçisi Hz. Muhammed’dir. Ve O beni size İmam seçti” diye kükrüyordu 1837 yılında Ahulga’da uğradıkları mağlubiyetin ardından. Şamil doğuştan komutandı. Zekice taktikler kullanıyordu ve aslan gibi yürekliydi. Disiplinli, manevra kabiliyeti olan askerlerin kendi fevri adamlarından daha üstün olduğunu hemen anladı. Kendi adamları yerinde duramazken Ruslar sabırlıydı. Bu iki kutbun ortasında Fransa’nın iyi eğitilmiş profesyonel ordularının yer aldığına inanıyor, bu nedenle Fransız modelini takip etmek istiyordu.

Baskın taktiğini ilk uygulayan Rus General, Yermolov’du. O da sistemi, aşiretlerle sürekli sürtüşme yaşayan Kazaklardan almıştı. Ancak Yermolov’un halefleri daha klasik yöntemleri tercih ediyordu. Yeni teknikleri öğrenmeleri birkaç yıl alacaktı. Bu süre zarfında Rus askerleri, alışkın olmadıkları bu korkunç şartlarda inatla ve fedakârca savaşmaya devam etti. İstanbul’daki İngiliz elçiliğinden bölgeyi takip eden Lord Stratford de Redcliffe, Rus askerlerini şöyle tarif ediyordu: “Altmış milyon cahil ve bağınaz köle arasından seçilen ve körü körüne itaat etmek için yetiştirilen bir milyon asker.”

Bu sade ruhlarda insanın içine dokunan bir tevazu görülüyordu. Neredeyse hiç söylenmezlerdi. Metanetle yaşayıp metanetle ölürlerdi. Vatan, Tanrı ve Çar’ın uğrunda her şeyi kabul ediyorlardı. Belki eski hayatları da pek bir imkân sunmamıştı onlara. Adaletsiz ve katı bir dünyaya köle olarak gözlerini açmışlardı. Ömürleri boyunca başkalarını zengin etmek için çalışmışlar; batıl inançlarla dolu, karanlık, çamur ve kar kaplı bir dünyada yaşamışlardı. Tek tesellileri votkaydı. İster köle olsunlar ister asker, efendilerine sorgusuz sualsiz hizmet etmek için dünyaya gelmişlerdi.

Ancak istisnai durumlar da vardı. Askerler, zaman zaman yaşananlara çok içerliyordu. Tolstoy’un yazdığına göre, Kafkasya Valisi’nin oğlu Prens Simon Vorontsov’un eşi güzel Prenses Marie

Vassilievna'yı kampa yanına getirtmesi askerleri çok rahatsız etmiş. Bu fattan kadın, I. Aleksandr'ın yaverlerinden Prens Vasili Troubetskoy'un kızıymış. Döneminin en güzel kadını olarak görülen annesi, Vilno polis müdürünün kızıymış. Annesinin güzelliğini alan Prenses Marie eşine pek sadık değilmiş. Kocas da bu durumu pek umursamıyormuş. Bütün Güney Ordusu, Prenses Marie'nin sol kanadın komutanı Prens Baryatinski'yle ilişkisi olduğunu biliyormuş. Yaşananları Petersburg âdetleri olarak gören askerler, Prenses Marie'ye çok ağır lakaplar takmış. Etekleri çamura bulanık Prenses Marie, askerlerin arasından geçerek çadıra girer, mum ışığında şampanya patlatılır, çiftin kıkırdamaları akşamın karanlığına karışmış. Gece çökünce tepelerden çakalların ulumaları duyulur, Tatar baskını ihtimaline karşı askerler etrafı kolaçan etmeye gönderilirken Prenses çadırında keyif yaparmış. Çoğu zaman devriyeye çıkan askerler pusuya düşer ve çatışmaya girermiş. Ölü ve yaralıları kampa taşıyan adamlar, prensesin çadırının önünden geçerken ona kahpe, katil der ve yere tükürürlermiş. Ancak hepsi haddini biliyormuş ve kimse açıkça başkaldırmıyormuş. Cesur oldukları kadar mütevazı ve sabırlıymışlar.

Bu sade adamlar harika askerlerdi. Emirleri sorgulamıyorlar, ağır şartlar karşısında metanet gösteriyorlardı. Bazı yabancı askeri gözlemciler onları takdir ediyordu. "Rus askerleri mermilerini çok idareli kullanıyor; çünkü Çar'ın malı olduğuna inanıyorlar." Süngülerini bileyen askerler "Barutumuz Çar'a ait" diyorlardı. Dragomirov, (tasarruftan ziyade taktiksel nedenlerle) şöyle diyordu: "En şiddetli çatışmada dahi iyi bir askere otuz mermi yeter." Rus ordusunun bel kemiği olan bu İvanlar, Selifanlar, Kuzmalar bir an olsun kendi hayatlarını düşünmüyordu. Hürriyet, Allah, Peygamber ve Şamil uğruna savaşıyan Kafkasyalılar da en az Ruslar kadar tevazu ve sabır sahibiydi. Kötü iklim koşullarına dayanıyorlar, mermileri bitince kılıçlarına davranıyorlar, kılıçlarını kaybettiklerinde hançer ve mızraklarıyla mücadele ediyorlar, bir avuç un yiyip gece gündüz demeden koca bir gün boyunca yürüyebiliyorlardı. İki taraf da savaş düzenlerinde değişikliklere gitti. Kafkasyalılar daha disiplinli bir yapıya bürünürken Ruslar çevik taktikleri öğrendi. Hâlâ birbirine denk düşmanlardı.

8

KAZAKLAR

Kazaklar, ordunun göz bebeğidir.

- SUVOROV

Rusların Güney Ordusu, Kafkas aşiretlerine direnmeyi Kazakların nasıl savaştığını izleyip taklit ederek öğrendi. “Öncü birliklerin öncü birliği” olarak görülen cephedeki Kazaklar, Kafkasya’da doğmuş ve büyümüşlerdi. Nesillerdir sınır bölgelerinde yaşayan Terek ve Grebenski Kazakları, çoğu zaman doğal bir sınır oluşturan Terek Irmağı boyunca yer alan dağ köylerine yaptıkları baskınlarda esir aldıkları Kafkas kadınlarıyla evleniyordu. Bazen dağlıların baskınlarına cevap vermek bazen de yağma yapmak için Kabardey ve Çeçen topraklarının içlerine kadar girdikleri oluyordu. Hayatta kalmak için hasımlarıyla aynı şartlarda mücadele etmek zorundaydılar. Bu nedenle Kafkasyalı aşiretlerin gerilla taktiklerini kullanıyorlardı. Küçük ve güçlü atlarıyla sanki yekvücut olmuşlardı. Kafkasyalı atlıların övündüğü bütün

hareketleri yapabiliyorlardı. Bulundukları arazinin imkânlarından faydalanarak hayatta kalmayı biliyorlar, ormanda isyancılar kadar iyi savaşıyorlardı. Sınır karakollarında görev yapmak şartıyla Rus ordusunda askerlik yapmaktan muaf tutuldukları için ne talim yapmayı ne de nizami harbi biliyorlardı ancak savaşta mevzilerini korumalarını sağlayan kendi yöntemleri vardı. Sınır hattındaki çatışmalar savaşa dönüştükten sonra bölgeye çok sayıda Rus alayı gönderildi ama tek bir Kazak karakol birliği, düzenli askerlerden oluşan koca bir bölükten daha iyi savaşıyordu. Tecrübesiz kuzeyliler, savaşı açık alana çekemedikleri takdirde dağlılara karşı pek bir şanslarının olmadığını fark etti. Düşmanlarıysa Gazi Molla'nın Vnezapnaya kuşatmasından sonra yaptığı gibi onları kayalık ya da ormanlık araziye çekip yok etmek için ellerinden geleni yapıyordu.

Kazaklar, Rus İmparatorluğu'nun sürekli genişleyen sınırlarını korumak için yetiştirilen bir birlikten fazlasıydı. Cepheye gönderilen Kazaklar, kendi hayat tarzı ve gelenekleri olan, gönderildikleri askeri yerleşim yerinde kendi milli özelliklerini yaşatan koca bir halkın küçük bir bölümüydü. Yerel halkla akrabalık bağları kurmalarına ve bölgesel nitelikleri benimsemelerine rağmen hiçbir zaman tam anlamıyla benliklerini kaybetmediler. Neticede her şeyden önce Kazaktılar. Başkalarına benzemeleri mümkün değildi. Kazak kelimesi Tatarcada toplumdan kopuk anlamına geliyordu.

Ukrayna Kazakları katı Ortodoks'tu. Don-Volga bölgesindekilerse Eski İnananlar mezhebine mensuptu. Poltava'da Deli Petro tarafından mağlup edilene kadar hem kâfirlere hem de Ortodokslara direnmişlerdi. Son derece inatçı bir gruptular. İki parmakla istavroz çıkarmak, dini ayinlere özel önem atfetmek, Ortodoks usullerinin aksine mihrabın etrafında güneşin yönünün tersine hareket etmek gibi Moskof din adamlarına ters düşen çeşitli ayinleri sürdürmüşler, gördükleri zulmü ve sürgünü metanetle karşılamışlardı. Bunların yanı sıra Kuban ve Ural Kazakları da vardı. Ruslar, Karadeniz'den Sibirya'ya yeni aldıkları sınır bölgelerine bu grupları yerleştiriyordu. Dolayısıyla, Baykal

Gölü'nün öbür yakasında Moğol sınırlarını koruyan muhafızlar, Türk ve Moğol kanı taşıyordu. Çerkesler ve Tatarlarla akrabalık bağları bulunan Terek, Grebenski ve Kuban Kazakları, kartalı andıran esmer bir güzelliğe sahipti. Birbirinden oldukça farklı bu ırkların özellikleri sarışın, düz yüzlü Slav tipinin üzerine işlenmişti. Slavların tipinin ganimetleri, hayvanları ve aileleriyle birlikte bozkırlarda dolaşan göçebe aşiretlerden geldiği söylenir. Tarih sahnesine ilk olarak 12. yüzyılda batı Moskova ve Küçük Rusya dolaylarında tarım toplumları olarak çıkan bu grup şiddet yanlısı ve dik kafalıydı. Ne manevi ne de dünyevi bir otoriteyi tanıyorlardı. Ancak zamanla Ortodoksluğu kabul ettiler ve Moskova Prensi'ne biat ettiler.

Zamanla farklı toplumlara bölündüler. Rus Şirketi'nde çalışan iki İngiliz tüccarın 1573 yılındaki ifadesiyle aralarındaki "kanun tanımayan, sürgün edilen" eşkıyaların sayısı arttı. Bu adamlar, kanun kaçaklarıydı. Askerden ya da dini zulümden kaçan kölelerdi. Kaybedecek bir şeyi olmayan bu maceraperestler, yakalanma korkusuyla sürekli yer değiştiriyor, yetkililerin kendilerine dokunamayacakları kadar güçlü bir grup haline gelmeye çalışıyordu. Tabur adı verilen Kazak kampları, zamanla sadece erkeklerden oluşan ve manastırı andıran kurumlara dönüştü. Kampta yaşayanlar -kendi tercihleri olmasa da- bekâr askerlerdi. İmkân buldukça bekârlıktan kurtulmaya çalışıyorlar, yağmaladıkları köylerdeki kadınları kaçırıyorlardı. Bazen bu kadınları yanlarında götürseler de çoğu zaman üslerde bırakıyorlardı.

Liderleri, Ukrayna'da Hetman diğer bölgelerdeyse Ataman adıyla tanınırdı. Bogdan Hmelnitski ve Mazepa, Ukrayna Kazaklarının önde gelen isimlerindendi. Don Kazaklarının Ataman'ı Platov, Napolyon'a karşı mücadele etmişti. Bir diğer ünlü Kazak lider olan Yemelyan Pugaçev, Volga Ural bölgesindendi. "Vatan ve Hürriyet" uğruna başlattığı ayaklanma hayatına mal oldu. Adına ister Hetman ister Ataman densin Kazak liderler halklarının üzerinde mutlak güce sahipti. Katı kanunlara ve ahlak kurallarına göre yaşarlardı. Gogol'un enfes hikâyesinin başkahramanı olan Hetman Taras Bulba, halkına ihanet eden

öz oğlunu kendi elleriyle öldürüyordu. Gogol’u eleştirenler, bu olayın abartıldığını düşünüyorlardı. Taras Bulba hayali bir karakterdi ancak türünün özelliklerini yansıtıyordu. Töreye göre hem öz oğlunu öldürmeli hem de düşmanlarının elinde işkence gören diğer oğlunun çektiği acıyı, toplanan kalabalığın arasında sonuna kadar gururla izlemeliydi. Sonunda oğlunun intikamını alan Taras Bulba kazığa bağlanarak yakılacak, böylelikle türünün vahşi döngüsünü tamamlayacaktı.

Taras Bulba, Zaporog Kazaklarındandı. Bütün Kazak toplulukları arasında en vahşi grup onlardı. Adları, Rusça *porogi* -şelale- kelimesinden geliyordu. Siç adı verilen üslerini, Özü (Dinyeper) Nehri’nin hızlı aktığı bölgelerin ötesine, geniş nehir yatağı boyunca yayılan adalardan birine kurmuşlardı. Bu bölgede nehir, koca bir iç deniz görünümünü alıyordu. Issız bataklıklar ve göz alabildiğince uzanan sazlıklarla çevriliydi. Sadece yaban kazlarının kanat çırptığı bu topraklara kimse kazma vurmamıştı. Şiddet dolu bir hayat yaşayan Kazaklar, Polonyalı zalimlere ve geleneksel düşmanları Yahudi tefecilere karşı bazen yağmaya gidiyor, bazense onları cezalandırmak amacıyla baskın yapıyordu. Sultan ve Çar’dan gelen tehditlere de karşı koymaya çalışıyorlardı. Destansı savaşlar ve vahşi zevkler bu topraklarda hayatın ritmini oluşturuyordu. Arabalarını burada tamir ediyorlar, savaştan sonra yaralılarını buraya getiriyorlardı. Hırsları korkularından ağır basan Yahudi ve Ermeniler, dönüp dolaşıp Siç’e geliyor; kuyumcu, debbağ, terzi, silah ustası ve tefeci olarak ticaret yapıyordu.

Kazaklar, herkesin eşit olduklarına inanırdı. “Kazaklar, kimsenin önünde şapkasını çıkarmaz; Çar’ın bile” sözünü çok severlerdi. İhtişam konusunda kendi standartları vardı. Çizmelerinin ökçeleri, gümüş plakalarla kaplıydı. Zıplayarak yaptıkları Gopak dansı esnasında ve *prisiadkan*ın yere topuklarını vurarak çömelme hareketinde metalik bir ses çıkardı. “Karadeniz kadar geniş” olan bol kadife pantolonlarının üzerinde genellikle katran lekesi olurdu (Burada amaç, maddeye önem vermediklerini göstermekti). Başlarını tıraş ederler ancak çoğu zaman elli santim uzunluğunda perçem bırakırlardı.

Siç'te nişan talimi yaparlar, Özü Nehri'nde akıntıya karşı yüzmeyi öğrenirler, ava çıkarlar ve içerlerdi. Düzenledikleri devasa ziyafetler, doymak bilmeyen iştahlarına yaraşır cinstendi. Sarhoş olmak adetten sayılırdı. Dışardan bakıldığında disiplinsiz görünen ama aslında çok katı bir şekilde yönetilen bu maceraperestler cumhuriyeti kendi kanunlarına göre yaşırdı. Kendi halkından çalmak idamla cezalandırılırdı. Suçlu, Utanç Direği'ne bağlanır ve yanına sağlam bir sopa konulurdu. Yanından geçen herkes, ona bir sopa vurmak zorundaydı; ta ki suçlu ölene dek. Katilleriyse korkunç bir son bekliyordu. Açılan mezara canlı canlı yatırılır, kurbanının tabutu üzerine konur ve mezara toprak atılırdı. Sonra bütün kamp, gümüş ökçeli çizmeleriyle mezarın üzerinde tepinirdi. Hiçbir genç, Özü Nehri'ni yüzererek geçip Siç'e ulaşmadan (Şaykalar sadece kendini ispatlamış adamlar, tüccarlar ve atlar içindi) ve en az bir Müslümanı öldürmeden gerçek bir Kazak sayılmazdı. Esir ve ganimetlerini Siç'e getirirlerdi. Meşhur atlarını yine bu topraklarda yetiştirirlerdi. Bu küçük, ince kafalı, geniş göğüslü, tüylü hayvanlar, son derece dayanıklı ve hızlı atlardı. Mazepa, bu atlardan birinin sırtında stepleri aşmıştı. Uzun zaman sonra Kazak atlarının cinsi değişecekti. (II. Katerina'nın gözdesi) Kont Orlov, Tambov'da Kazak atlarıyla Arap atlarını çiftleştirdi ve ortaya dünyaca ünlü Orlov Tırısçısı çıktı.

Yüzyıllar sonra dahi katıla katıla attıkları kahkahaları duymak mümkün. Bağırانlar, geğirenler, zıplayanlar, haykıranlar... Civarındaki bataklıklardan yayılan kan ve kurumuş ter kokusu, yaşanan vahşeti hatırlatıyor. Yağmaladıkları köyün kömüre dönmüş harabeleri arasında yanan ateşin ışığında, koca bir öküzü çevirdiklerini, devasa bir kazanda "slava" yani "şan" adı verilen votka, kırmızı şarap ve biberli balın karışımından yapılan sert bir içkiyi karıştırdıklarını görür gibiyiz. Kazınmış kafaları ve pala bıyıklarıyla bu sansar suratlı, çekik gözlü, gedik dişli adamlar, girdikleri yüzlerce çatışmada aldıkları yaraları taşıyor. Çıplak bedenlerinin üzerinde eski püskü kurt ve tilki postları, başlarında can çekişen bir Türk'ten aldıkları sarıkları, korkudan titreyen bir boyardan aşkırdıkları altın sırmalı kaftanları, avaz avaz bağırان bir kızdan

caldıkları incileri, üst düzey devlet görevlilerinin elbiseleri, palaları ve zincir zırhları... Bu adamlar ganimet için yaşırdı.

* * *

Muazzam hayvani gücüyle Kazakların şiddet dolu özelliklerini taşıyan Potemkin, Zaporog Kazaklarını yok etmeye gönderilecekti. Çariçe Katerina, Kazakların fazla güçlendiğini ve küstahlaştığını düşünüyordu. Gözdesine onları dize getirmesini emretti. Ada üzerine kurulu karargâhları Siç, asırlardır zapt edilemez konumunu korumuştı ancak Potemkin'in ordusu bir dizi korkunç çatışmadan sonra Kazakları bozguna uğratmayı başardı. Bazıları Türk topraklarına kaçtı. Kalanlarıysa Azak Denizi'nin doğu kıyılarında Karadeniz Kazakları olarak yeniden teşkilatlandı. Eski taşkınlıklarından eser kalmamıştı. Bundan böyle yeni ele geçirdikleri toprakları korumaya çalışacaklardı. Bu nedenle, uçsuz bucaksız Rus imparatorluğunu bir uçtan diğerine geçip üzerlerine atlamak için fırsat kollayan düşmana karşı yaşayan bir kale vazifesi gören diğer Kazak yerleşimlerine katıldılar. Bu, sömürgeciliğin zaferiydi. Çariçe Katerina, 25 Nisan 1785 tarihinde kaleme aldığı bir mektupta şöyle yazıyordu: "Rus İmparatorluğu yok edilemez. Zira biz her yerde düzeni sever, arar, bulur ve tesis ederiz. Düzen kök salar. Güçleri yetiyorsa yok etsinler."

II

Grebenski Kazakları, Kafkasya'ya ilk giren gruptu ve sınır hattını koruyorlardı. Rivayete göre memleketleri Ryazan'dı ama Çar III. İvan'ın baskısı tahammül edilemez noktaya geldiği için daha da uzak bir bölgeye göç etmeye karar vermişler ve güneye yönelmişlerdi. Yaptıkları sağlam salları sayesinde ailelerini, hayvan sürülerini ve atlarını Don Nehri boyunca taşıyıp İdil üzerinden Hazar'a ve nihayet Terek Nehri'ne ve korunaklı dağlara ulaşmışlardı. Yerleştikleri bu bölgede refaha kavuşan Grebenski Kazakları, Kafkas aşiretleriyle geçinmeyi dahi başarmıştı. Zaten Kafkas aşiretleri, kendilerini tehdit altında hissetmedikçe düşmanca tavır takınmıyordu. Kafkasya'yı bir uçtan öbür uca geçen Terek Nehri doğal bir sınır oluşturunuyordu. Aşiretlerin büyük kısmı, Kazakla-

ra hoşgörüyüyle yaklaşıyordu ancak genellikle nehrin kuzey yakasında yaşayan Kazaklar, dağlıların güneydeki topraklarına hem ticaret seferleri hem de baskınlar düzenliyordu.

Kendilerini, “yabani” Çeçenlerden ve “aciz” Ruslardan üstün görüyorlardı. Savaş meydanında kimse onlarla boy ölçüşemezdi. Kendilerini savaşçı bir sınıf olarak görmeye başladıkları için toprak işlerini ya kadınlara veriyor ya da tuttukları Nogay Tatarlarını çalıştırıyorlardı. Bunlar, İdil’le Hazar arasındaki steplere hükmeden bir zamanların kudretli Yahudi imparatorluğunun yozlaşmış kalıntılarıydı. Miskinliğe gömülüp mahvolmuş, Kazaklar için çalışan yorgun ve kederli mahlûklara dönüşmüşlerdi. Uzaktan bakıldığında uzun ve manasız suratlarıyla güttükleri sürülere benziyorlardı. Yahudi geçmişlerinin izleri, ağlamaya düşkünlüklerinde görülüyordu. Kadınlar, düzenli olarak toplanıp yas partileri yapar ve çoğu zaman üzerinden bir asır geçmiş olaylar için gözyaşı dökerdi. Gerilemelerini, bir ırkın ulaşabileceği en ileri noktaya ulaştıkları için Tanrı’nın onları artık çekememesine bağlıyorlardı. Yani vadeleri dolmuş, gitme vakti gelmişti.

Kazaklar -ister kendileri çalışsın ister Nogay Tatarlarını çalıştırsınlar- bulundukları araziye çok geçmeden uyum sağladı. Kafkasyalıların savaş ve binicilik yöntemlerinin yanı sıra hayat tarzlarının da birçok yönünü benimsediler. Kabardey ve Çeçen silahlarını taklit eden Kazaklar, kendi mızrakları yerine şaşka kullanmaya başladı. Çoğu zaman Kabardey ve Çerkes aşiretlerinden gelin alıyorlardı. Korkunç İvan’ın eşlerinden biri, bir Çerkes prensesiydi ve Grebenski Kazakları’yla arası oldukça iyiydi. Bu prensesin müdahalesi sayesinde Çar, bu kanun kaçaklarını tanıdı ancak karşılığında Karadeniz’de Sunja nehrinin ağzına bir kale yapmalarını ve Moskova adına burayı muhafaza etmelerini istedi. Böylece Kazaklar, kalelerde ve sınırlarda Rusya’yı kahramanca savunmaya başladı. 19. yüzyılın ortalarından devrime kadar çarlık rejimini uygulayan gerici ve acımasız gücü temsil ettiler. Sonunda adlarının çağrıştırdığı o ışıltılı maceralar, katliamlar ve *nagayka* adı verilen Kazak kırbacının altında can veren silahsız işçilerle anılır oldu. Devrimle birlikte tekrar bağımsız bir güç halini alan Kazak-

lar, komünistlere direnmeye çalıştı. Artık Türkiye'ye kaçıyorlardı. Bu yağmacı çetelerin bir kısmı Moğolistan dolaylarında stepleri arşınlamaya ve Çinlileri yağmalamaya başladı. Asya'daki devrim öncesi çatışma döneminde Kazak taarruzları karşısında geri çekilen Çinli generaller "Sınırlarımız Kazak atlarının eyerlerinden başlar" diyordu. Don ve Kuban topraklarında kalan Kazaklar, Kızıl Ordu'ya alındı. Nazilere karşı kıyasıya savaştilar. Meşhur Mareşal Budiyeni, Kubanlı bir Kazaktı. Kırmızı yanakları, pala bıyıkları, havalı bir açıyla taktığı kürk *papağı*yla Kazak atalarının geleneklerine yaraşır, acımasız ve kahramanca bir havası vardı.

18. yüzyıla gelindiğinde Rusya'nın talepleri, bitmek tükenmek bilmez hale geldi. Kazaklar, askerlerin yiyecek ve barınma ihtiyaçlarını karşılayacak, atlarına yem verecek, gözcülük, casusluk ve tercümanlık yapacak, yol ve köprüleri tamir edecek, toprakları ekip biçmeye devam edecek, devlet için çalışan habercilerin gidecekleri yere sağ salim ulaşmalarını sağlayacaktı. Çok geçmeden Rusya'nın askeri teşkilatının bir parçası haline gelmişlerdi. Rahatsız olsalar da bu durumu kabul ettiler. Her adam, kendi atını ve silahını tedarik etmek zorundaydı. Her bir aile, kurulan Kazak alayına bir asker verecekti. Bu sayede düzenli Rus alaylarına asker vermekten kurtulan Kazaklar, Kafkasyalılardan alınan bereketli topraklara yerleştiler. Kazaklar, bu cömert mükâfatları fazlasıyla hak etmişti. Onlar olmasa Ruslar, Kafkasya'yı ele geçirmeyi başaramazdı. Şamil ve diğer aşiret mensupları, nispeten ahenk içinde yaşadıkları, karşılıklı baskın yapmaktan keyif aldıkları Kazak yerleşimcilerin kâfir işgalcilerle bir olup kendilerine saldırmalarına çok öfkelenmişti.

Kafkasya'daki savaş ölüm kalım mücadelesine dönüşünce, Don ve Ural bölgelerindeki yerleşimlerden Kazak takviye birlikleri gönderilmesi gerekti. Ancak Kazaklar'ın gitmeye gönlü yoktu çünkü Kafkasyalılar kendileri için bir tehdit oluşturmuyordu. Yine de -ister Fransız olsun İster Türk- yabancı bir düşmana karşı Rusya'yı savunmaları gerektiğinde kıyasıya savaşıyorlardı. Rus askeri vesayetine tam teslimiyet içindeydiler. Savaştak, meslekleri ve gurur kaynakları haline gelmişti; paralı asker olmuşlardı.

Sınır boyunca yer alan Kazak *stanitsa*larına -yerleşimleri- son derece dindar bir hava hâkimdi. İnşa edilen her yerleşime -derme çatma kalaslardan yapılmış dahi olsa- beş kubbeli bir kilise eklenirdi. Kazaklar, kilisenin inşası bitmeden çanlarını hazır ederdi. Çoğu zaman nöbetçi kulübelerine ya da tuhaf bir meyve gibi bir ağaca asılan bu çanların sesi, etraftaki ıssız arazinin derinliklerinde yankılanırdı. Çanlara, Ruslar kadar düşkünlerdi. Kızaklarına, kiliselerine, hayvanlarına, arabalarının üzerine kaplayan *dugalara* -yani kasnaklara- Amur'un kıyısındaki bereketli toprakları süren develerine çan asarlardı. Sabah akşam çalan çanlar, Baykal Gölü'nün ipeksi dinginliğinde yankılanırdı. Kazak karakollarındaki askerlerin çaldığı çanlar dağlarda, yaylalarda, düşmanlarla dolu vadilerde duyulurdu. İşittikleri çan sesleri onlara anavatanın, Altın Kubbeli Moskova'nın, Rusya'nın kalbinin üzerinde çalan binlerce çan kulesini hatırlatırdı. Belki bu diyarlardan gönderilmişlerdi ancak hâlâ buraları korumak için yaşıyor ve ölüyorlardı.

Kazak *krepost*ları -küçük kaleleri- mevcut insan kaynağını ve malzemeleri idareli kullanmayı sağlayan işlevsel bir planlama ürünü, takdire şayan bir teşkilat modeliydi. Bu küçük karakollarda çoğu zaman beş altı adam yaşırdı. Karakollar arası mesafe, çoğu zaman silah menzilini geçmezdi. Bu sayede karakollar birbirini uyarabiliyor ve ihtiyaç halinde birbirine çabucak yardım edebiliyordu. Her *krepost*ta bir nöbetçi kulübesi ve uyarı çanı bulunurdu. *Krepost*lar, Amerikalıların yerlilere karşı inşa ettiği kalelerdeki gibi üzerinde dar pencereler bulunan kerpiçten duvarlarla çevriliydi. *Stanitsa*lar ve *krepost*ların nöbetçi kuleleri, yere çakılmış dört sağlam direk üzerine kurulurdu. Yerden yaklaşık altı metre yüksekte bulunan bu basit düzeneğin tepesindeki oturağa merdivenle çıkılırdı. Burada nöbet tutan gözcü, geminin direğinde ufku tarayan balina avcılarını gibi etrafı tarardı. Gece gündüz buradan ayrılmaz, gözünü ve kulağını dört açardı. Nehir kenarındaki sazlıklardan gelen bir hışırtı, vadide görülen ışık tehlike demektir. Bu ıssız ve sessiz görünen ancak tehlikelerle dolu steplerde güneş batarken hiç kimse ertesi sabaha çıkıp çıkmayacağını bilemezdi.

İşaret verildiğinde, bu karakollar silsilesinin her birinden alarm çanları duyulur ve fenerler yakılırdı. Koca bir destek kuvvetinin alana toplanması birkaç saat sürmezdi; ancak buradaki çatışmalar, çoğu zaman dakikalar içerisinde biterdi. Yaşanan çatışmalar Mürit Savaşları'na dönüştükten sonra aşiretler, korkunç bir güçle taarruza geçti. Yardıma gönderilen destek kuvvetleri, çatışma bölgesine vardığında bazen sadece kömür gibi olmuş dumanı tüten bir harabeyle karşılaşır, ne olup bittiğini anlatacak tek bir canlı dahi bulamazdı. Daha yerdeki kan dahi kurumadan mezarlar kazılırdı. Yere saplanan mızraklar aşiret mensuplarının, ahşap haçlarsa Kazakların mezarlarını gösterirdi. Genellikle dağlılar, ölülerini arkada bırakmamaya çok özen gösterirdi. Rus komutanlar, bu amaçla ateşkes çağrısı yapardı. Bazı yerlerde yaşanan şiddetli çatışmalarda ağır kayıplar verildiğinde düşmanlar yan yana gömülürdü. Müslümanlar, putperestler ve Hristiyanlar, Kafkasya'nın kara toprağında nihayet huzura kavuşurdu.

9

MÜCADELE

Dağlarda akan kan ne zaman duracak?

Karda şeker kamışı yetişince.

– KAFKASYA ATASÖZÜ

Şamil, Allah tarafından vazifelendirildiğine emindi ancak şahsen hırslı bir mizaca sahip değildi. Güç ve itibarı, sadece Allah'ın iradesini uygulamak için istiyordu. Müritçiliği ihya edebileceğine ve Kafkasya'yı bağımsızlığa kavuşturabileceğine inandığı herhangi bir liderin emrinde tevazuyla hizmet edebilirdi. Bu iki dava söz konusu olduğunda gözü hiçbir şeyi görmezdi. Hedefiyle arasına giren kim olursa olsun ortadan kaldırılmalıydı. Ruslar, Gazi Molla'yı öldürmüştü. Taktik konularında fikir ayrılıkları olsa da bu iki arkadaş iman ve sadakat konularında hemfikir idi. Savaşın idaresi konusunda hiçbir zaman büyük bir münakaşa yaşamamışlardı ancak Gazi Molla'nın ölümü, aralarında nihai bir ihtilaf çıkmasını engellemiş olabilir. Gazi Molla, Şamil'in liderlik

özelliklerinden yoksundu. Günün birinde Şamil, Gazi Molla'nın emrinde hizmet edemez hale gelebilir ya da halk, faziletlerini takdir ettiği genç adamı tercih edebilirdi. Ancak Şamil'in üçüncü İmam seçilip başa geçmesinden önce yaşanması gereken son bir hüzünlü hikâye daha vardı: Gazi Molla'dan sonra ikinci İmam olarak idareyi devralan Hamza Bey'in yükselişi ve düşüşü...

Saltanatı kısa olduğu kadar utanç vericiydi. Akıbeti, hak ettiği gibi kanlı oldu ve ihanetinin bedelini canıyla ödedi. Her şeyden önce bir eşkıya olan Hamza Bey'in bütün hayatı şiddet ve kurnazlıkla doluydu. İşine geldiği gibi davranan dengesiz, tehlikeli ve küstah biriydi. 1789 yılında Avar yurdunda dünyaya geldi. İyi bir eğitim almış, çocukluğunda çok şımartılmıştı. Gürcüce, Arapça ve Farsça biliyordu. Babası Canka soyundandı. Cankalar, soylularla avamdan kişilerin evliliklerinden doğan çocuklardı. Bazıları, hanların soyundan gelse de atalarının soyluluk payesine sahip olamazlardı. Hamza Bey'in babası, gösterdiği cesaret sayesinde imtiyaz ve zenginlik kazanmıştı. Avar Hanı Ahmet'in Hunzak'taki sarayında görevliydi. Başkentini nasıl kahramanca savunduğunu önceki sayfalarda anlattığım Bahu Bike Hanım, kocasına yaptığı hizmetlere karşılık genç Hamza'yı kendi maiyetine almış ve kendi evladı gibi davranmıştı. Hamza Bey, Bahu Bike Hanım'ın bu cömertliğine ihanetle karşılık verecekti.

Hanın sarayında birkaç yıl geçirdikten sonra şımarık, sürekli içmekten başka hiçbir işe yaramayan biri olarak memleketine döndü. Ancak bir gecede imana gelip hidayete eren adamlar gibi gençlik alışkanlıklarını bıraktı. Kendini Gimri'de Gazi Molla'dan dini ilimler öğrenmeye adadı. Çok geçmeden medresede kendini göstermeyi başardı ve Müritlerin arasına katıldı. Müritler, her ne kadar eyleme geçmeyi ve cihat etmeyi planlasalar da hâlâ ihtiyar Cemaleddin'in tasavvuf öğretilerinin etkisindeydi.

1831-1832 savaşı patlak verince Hamza Bey emrindeki adamlarla beraber Çar illerini Ruslara karşı savunmaya gitti ancak çok kısa sürede mağlup oldu ve bölge Rusya tarafından ilhak edildi. Esen rüzgâra göre hareket eden Hamza Bey, teslim olmayı teklif etti. Bahu Bike Hanım'ın kocası gibi güçlü bir han ya da prens

teslim olmayı teklif ettiğinde -hele ki Mürİtçiliğe karşı açıkça tavır almışsa- kendisine yüklü bir mükâfat verilir. Ancak Hamza Bey, açgözlü beş para etmez bir adam, kötü bir savaşçı ve hain bir mahlûk olarak görüldü. Mükâfat meselesini görüşmek üzere Tiflis'teki Rus karargâhına geldiğinde, oldukça kötü muamele gördü ve tutuklandı.

Ancak şahsi bir intikam meselesinden dolayı serbest bırakıldı. Bu, Doğuda sık görülen dolambaçlı entrikaların bir tezahürüydü.

Rusya'ya sadakatini ispatlamış bir hükümdar olan Gazi Kumuk Hanı Aslan'ın araya girip kefil olması sonucu Hamza Bey serbest bırakıldı. Aslan'ın Hamza Bey'i kurtarma nedeni oldukça basitti. Hamza Bey'i, Bahu Bike Hanım'dan intikam almasını sağlayacak bir araç olarak görüyordu.

Aslan, intikam hırsıyla yanıp tutuşuyordu. Bahu Bike'nin kızı Sultanat'a talip olmuş ve onunla sözlenmişti ancak Bahu Bike birden sözü atmış ve Tarku Şemhali'yle ittifak yapmayı tercih etmişti. Aslan, Sultanat'a deli gibi âşıktı. Artık Bahu Bike'yi devirmenin yollarını arıyordu. Bunu yapması yıllarını alsa bile önemli değildi, vakti vardı. İntikamın tadını çıkaracaktı. Rusları Bahu Bike aleyhine kışkırtmayı bir türlü beceremedi. Kocasının yükümlülüklerine ve anlaşmalarına sadık kalan Bahu Bike, Hunzak'ı kahramanca müdafaa etmişti. Oğulları da Mürİtçiliğe direnmeye ve Ruslarla birlikte hareket etmeye kararlıydı. İntikam almak için doğru anı kollayan Aslan, aradığı fırsatı Hamza Bey'de buldu. Hakir görülen bir aşığın nefreti, korkunç sonuçlara yol açacak ve Kafkasya savaşlarının çehresini değiştirecekti.

Bahu Bike Hanım hakkında Hamza'nın aklını karıştırmaya ve zehirlemeye başladı. Hanım'ın ne kadar zengin ve güçlü olduğunu anlatıyor, onu tahttan indirmek gerektiğini söylüyordu. Hanım'ı tahttan indiren kişi, Mürİtlerin gözüne girecek, bu sayede bütün Avar yurdunda Mürİtlerin siyah sancağı dalgalanacaktı. Sanki konuyla hiç ilgisi yokmuş, sadece Hamza'nın arkadaşıymış gibi konuşuyordu. Sadakat borcu olan tek yer Rusya'ydı. Eğer Hamza Bey, Ruslar tarafından kabul görmediğini hissederse, neticede ait olduğu yer Gimri'de Mürİtlerin yanındı. Mürİtlere

bağlılığını ve liderliğini göstermek istiyorsa, Hunzak'ı ve Avar yurdunu davaya kazandırmaktan daha iyi fırsat olmazdı. Bunu başaran kişi, kahraman olarak kabul edilir; Müritler, aşiretler ve Ruslar nezdinde büyük saygı kazanırdı. Aslan, bu sözlerle Hamza'nın gururunu okşuyordu.

Bu topraklarda zafiyete müsamaha gösterilmez, ihanet ölümle cezalandırılırdı. Ancak ne hikmetse Gimri'ye dönen Hamza Bey, yeniden Müritlerin güvenilir bir mensubu olmayı başardı. Rusya'ya rezilce boyun eğmesi neden göz ardı edildi bilmiyoruz. Gazi Molla ve Şamil'i samimiyetine nasıl inandırdı, onu da bilmiyoruz. Ancak camide ve savaş meydanında yeniden Müritlerin yanında saf tutmaya ve itimat görmeye başladı.

Gimri'nin düşüşünden sonra savunmakla görevli olduğu dağdan korkakça çekilmesi de göz ardı edildi. Gazi Molla'nın ölümü ve Şamil'in ortadan kaybolmasının ardından lidersiz kalan ve gizlice yeniden teşkilatlanmaya çalışan Müritlerin arasına katılmayı başardı. Önceki bölümlerde Şamil'in etrafı kuşatılmış nöbetçi kulesinden (tek başına çarpışıp Rusların üzerinden bir kaplan çevikliğiyle atlayarak) müthiş bir hamleyle nasıl kaçtığını anlatmıştım. Ancak Şamil'in en az on kılıç darbesi aldığı ve ağır yaralı olduğu biliniyordu. Karanlıkta kayıplara karışmıştı. Bütün civarı aramalarına rağmen ne Ruslar ne de Müritler Şamil'in cesedini bulabilmişlerdi. Aldığı yaralar sonucu öldüğü düşünülen Şamil'in hatırası efsaneye dönüşmeye başlamıştı.

Müritlere yeni bir lider lazımdı. Onları bir araya getirecek kimse yoktu. Bu parçalanmış halleri düşünüldüğünde kimse, Hamza Bey'i ikinci imam seçtikleri için Müritleri suçlayamaz. Hamza Bey, hiç tereddüt etmeden bu şerefi ve sorumlulukları kabul etti. Onun için Müritler, kendini öne çıkarmasını sağlayacak bir araçtı. Kafkasyalıların yanında savaşmak üzere Rus asker kaçaklarından bir birlik kurdu ve aralarından birini başlarına komutan yaptı. Bu askerler arasında fedai olarak Rus ordusuna alınan Polonyalılar da vardı. Bu askerler, Ruslardan o kadar çok nefret ediyordu ki Hamza Bey Polonyalı askerleri kendi koruması olarak görevlendirmekte bir sakınca görmedi. Ancak bu uygulama pek

de başarılı olmadı çünkü iyi eğitimli Batılı askerler, Kafkasya'nın başına buyruk gerilla savaşçılarının yanında iyi savaşmıyordu.

Hamza Bey, yönetiminin ilk on sekiz ayını orduyu toparlayıp halkın ilgi ve desteğini kazanmaya çalışarak geçirdi. Yeni kısıtlamalar ve cezalar uygulayan Hamza Bey, halkı daha fazla ibadete yönlendirdi. (Savaşta mağlup olduğu için) kendine de yüz bir değnek cezası verdi.

Kurnaz tilki, halkın kendisine bağlılığını daima kuvvetli tutması gerektiğini anlamıştı. Bu nedenle böyle fedakârlıklar ve etkileyici gösterilere başvuruyordu. Müritçiliğin uygulamaları nedeniyle halkın katılabildiği pek bir eğlence kalmadı. *Yiğitovka* ve düğünler kısıtlandı, müzik ve dans yasaklandı. Hayat, o kadar sade ve tekdüze bir hal aldı ki bazı aşiretler (özellikle Svanetler) kendi cenaze yemeklerini önceden vermeye ve ziyafete kendileri de katılmaya başladı. Zaten bundan sonra yapacak fazla bir şey kalmıyordu.

Kendi günahkâr geçmişi, Hamza Bey'in verdiği cezaları hafifletmeye yaramıyordu. Tütün ya da içki içmek gibi ufak zafiyetlere dahi ağır cezalar veriliyordu. Çok geçmeden takvasından ve ilahi ilhama mazhar olduğundan şüphe duyulmamaya başlandı. Mutlak güce kavuşmuştu. Artık rahatlayabilir ve şahsi meseleleriyle ilgilenebilirdi. Bahu Bike'yi tahttan indirme planlarına nihayet başlayabilecekti. Bu sayede bütün Avar yurdunu hâkimiyeti altına alacak ve Rusların karşısına yaman bir düşman olarak çıkacaktı. Aslan Han haklıydı. Ayrıca bu şekilde, kendisini Ruslardan kurtaran Aslan Bey'in iyiliğini de karşılıksız bırakmamış olurdu. Ruslarla aşiretler arasında dengeyi koruyan Aslan iki tarafla da iyi geçiniyordu. Bazen Bahu Bike'nin hakkından gelemeyeceğini söyleyerek Hamza Bey'i kışkırtıyordu. Dediğine göre, aslında bütün Kafkasya Müritlere katılmak istiyor ancak elinde kılıcı halkıyla Müritçiliğin arasında duran Bahu Bike buna müsaade etmiyordu. Hamza Bey, Bahu Bike'ye minnet duymak bir yana gençliğinde kendisine yaptığı iyilikleri dahi hatırlamıyordu. Ancak planlarını uygulamaya koyamadan Şamil tekrar hayatına girecekti.

II

Şamil, aylarca Gimri yakınlarındaki dağlarda saklanmıştı. Aldığı sayısız kılıç darbesi sonucu vücudu parçalanmış, ciğerleri delinmişti. Birkaç kaburgası kırıktı. Vücudunda iki kurşun vardı. Gimri'nin işgalinden kaçan çobanlar tarafından bulunmuştu. Çobanlar, Şamil'i çocukluğundan beri tanıyordu. Küçük Şamil, dağlara ve kimsenin girmeye cesaret edemediği yerlere giderken onların *saklialarının* -kulübelerinin- önünden geçerdi. Şamil'i yanlarına alıp yaralarına bakan çobanlar, onun hayatını kurtarmak için kayınpederi, meşhur cerrah Abdülaziz'i ve eşi Fatma'yı getirdi. Şamil'in hayatta olduğunu ve yerini başka kimseye söylemediler. Dağlılar, savaştan önce eşlerini ve çocuklarını gizli bir yere yerleştirmişti. Fatma'nın burada olmadığını görenler, onun eşini aramaya gittiğini ve Rusların eline geçtiğini düşündü.

Fatma, bir süre sonra unutuldu. Müminlerin gözünde kadınların pek bir önemi yoktu ancak Şamil, eşine o kadar âşıktı ki savaş esnasında Fatma'nın ölüm döşeğinde olduğunu duyunca her şeyi bir kenara bırakıp yanına koşmuştu.

Bu sefer Fatma, Şamil'in yanına koşmuştu. Saklanarak geçirdikleri bu birkaç ay, huzur ve sevgi içinde birlikte geçirdikleri belki de tek dönemdi. Gelecekte Şamil bir mürit, lider ve savaşçı olarak daima meşgul olacaktı. Fatma'nın bu hayatta yeri yoktu. Ama şimdilik, Şamil'in yaraları iyileşene ve dünya meseleleri aciliyet arz edene kadar bu küçük *sakliada* baş başaydılar. Dışardan hiç haber alamıyorlardı. Çobanlar, Şamil'in öldüğüne ikna olmayan Rusların başına ödül koyduğunu duymuştu ama Ruslar da çok geçmeden Şamil'i aramaktan vazgeçti. Zaten bu dağ şeytanlarının izini sürmek mümkün değildi. Kurmay subaylar, Şamil yaşıyorsa nasıl olsa ortaya çıkacak, aramaya gerek yok diye düşünüyordu. Zaten o kadar da önemli biri değildi. Başına konulan ödül, altı üstü üç yüz rubleydi. Rusların yapacak başka işleri vardı; işgal edilmeyi bekleyen iller, bastırılacak direnişler, inşa edilecek kaleler ve baskın yapılacak *avullar*... Gimri'nin üstündeki sırtlarda yer alan birkaç kulübe kimsenin umurunda değildi. Bu kulübeler hem Müritlerin hem de Rusların menzili-

nin dışındaydı. Alt tarafı birkaç yıkık dökük taş barınak... Ne işe yarardı? Hem buralarda bir avuç ihtiyar çobandan ve eşlerinden başka kim yaşırdı ki? Zaten bütün bölge uğursuzdu. En iyisi buralara hiç karışmamaktı.

Dağlık bazı bölgelerde koca *saklia* köyleri kayaların içine gizlenmişti. Çatısından bir atlı geçse, altında bir köy olduğunu fark etmezdi. Bazı *saklialar*sa yerin üstüne yapılan barakalardı. Zorluğa alışkın Kafkasyalılar için dahi buralar perişan yerlerdi. Bu binalar, geleneksel olarak taşların üst üste dizilmesiyle inşa edilirdi. Çoğu zaman taşların arası sıvanmadığından içeri rüzgâr ve yağmur suyu alırdı. Geceleri içerde yakılan ateşin ışığı, taşların arasından dışarı sızar, yükselen duman, dağın tepesinden hiç eksik olmayan bulutlara karışırdı. Şamil'in yaşadığı dönemde çobanlar sadece silahlarını tamir etmek, tütün, kaval ya da burka almak için *avullara* inerdi. Eşleri, koyun yününü eğirip elbise dokurdu. Geyik derisinden kendi ayakkabılarını yapar; darı ekmeği, ayran ve yuvarlak kalıplar halinde yaptıkları ve damlarda olgunlaşmaya bıraktıkları keçi peyniriyle beslenirlerdi. Bu damları, dağın daha aşağı kesimlerindeki yamaçlardan topladıkları dallarla örterlerdi. Yüksek yerlerde ne ağaç ne de bitki yetişirdi. Kayalar, uçurumlar, taşlar, zirveler ve buzullarla kaplı manzara sanki bir hayal âleminden fırlamış gibiydi.

Çatıya yayılmış peynirlerin yanında yakıt olarak kullandıkları tezekler bulunurdu. Bu tezekler ne kadar iyi kurutulursa o kadar iyi ısıtır. İyi sıkıştırılmış tezek kömür gibi yanar. Tezek ateşinde pişirilen yemeklerin kendine has ekşi bir tadı olur. Tadanların aklına hemen Kafkasya'nın yüksek zirveleri, kayalık arazisi, serin yaylaları ve *sakliaların* insanın genzini yakan dumanlı havası gelir. Yarıklarından yağmur ve rüzgâr sızan duvarların arasında koyun postunda oturan, ocaktan tüten yoğun dumanı içine çeken seyyahlar henüz Kafkasya'nın büyüüne kapılmadıysa *avulların* nispeten daha rahat ortamını özler. Şımarık Batılıların çoğu bu nahoş ortamı tahayyül dahi edemez.

Şamil ve Fatma'ya çobanın *sakliası* cennet gibi gelmiş olmalı. Ne halı ve minderlerin ne de Gimri'deki evlerinde bulunan birkaç

parça eşyanın yokluğunu hissetmemişlerdir bile. Kafkas halkı, kanaatkâr bir mizaca sahip ve Şamil zaten uzun zamandır nefsinin terbiye etmek için çabalıyordu. Onu dünyevi zevklere bağlayan tek şey güzelliği ve zarafetiyle eşi Fatma'ydı. Onun uğruna, sahip olduğu geleneksel aile yapısını korumuştur. Dünyevi her şeyin terk edilmesi gerektiğine yürekten inanan Gazi Molla'ya katılmıyor, eşiyle mutlu olduğu için Allah'ın kızacağına da inanmıyordu. Kur'an'da "Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın" demiyor muydu?

Büyük ihtimalle Şamil, savaşın ilk günlerinde fırsat buldukça Fatma'nın yanına dönüyor, küçük oğlu Cemaleddin'le ve ocağın kenarındaki minderlerde pinekleyen çok sevdiği kedilerle oynuyordu. Silahını bir kenara bırakan Şamil, kehribar tespihini elinden düşürmüyordu. Ayağında kırmızı işlemeli çarıkları ve kolunda kalın gümüş bileklikleriyle odada gezinen, kendisine darı ekmeği, pilav ve bal ikram eden Fatma'yı seyrettiğini hayal edebiliriz. Dağıstanlı hanımların giydiği kıyafetler vardı: çiçek desenli ipek şalvar, beli dar, kolları bol ve zarif, neredeyse ayaklara kadar uzanan pardösü ve gümüş işlemeli kemer... Saç örgülerinin ucundan altın ve gümüş paralar sarkıyordu. Evinin mahremiyet sınırlarının dışına adım attığında yaşmağını giyer ve renkli ipek başörtüsünü bağlardı. Bayramlarda uzun, sivri uçlu bir başlık takardı. Yazları yalın ayak gezerdi. Kışın giydiği yüksek takunyalar, çarıklarının çamurlanmamasını sağlıyordu. Kafkasya'da insanın içine işleyen kış soğuklarına karşı erkekler burka giyerdi. Fatma'ysa astarına tilki ve samur kürkü dikilmiş, üzeri işlemeli keçe palto giyerdi.

Daryal geçidinden geçen ticaret kervanlarını yağmalayan dağdaki soylu aileler, hayatlarında belli bir lüks seviyesini korurdu. Bu bölgede kervanları pusuya düşürmek kolaydı. Muhafızlar vurulur, deve ve katırların sırtındaki eşyalara el konulurdu. Muazzam yükseklikteki bu kayaların arasında bir avuç Tatar, tepeden tırnağa silahlı askeri muhafızları dahi darmadağın edebiliyor, takviye birlikler bölgeye ulaşmadan ganimetlerle birlikte kaçabiliyordu. Buraya pusu kuran Kafkasyalılar, Tiflis ve doğu

illerinden kuzeye gönderilen işlemeli kumaşlar, ipekler, çay ve baharatlar, yeşim taşları ve kürklere; Moskova ve St. Petersburg'dan Tiflis'e ve bölgedeki kaplıcalara gönderilen altın saatler, porselenler, Fransız dantelleri, güzel kokular, kurdeleler ve Manchester kumaş fabrikalarında üretilen kaliteli malzemelere el koyuyor ve ganimetleri Gimri gibi zengin *avullara* götürüyordu. Ta ki Müritlerin nefsanî arzulardan arınmayı gerektiren akidesi bölgede kök salana dek.

İnce belinde taşıdığı altın ve fildişi işlemeli hançer Fatma için bir süs eşyasından fazlasıydı. Kafkasya'daki bütün kadınlara silah kullanmayı öğretirlerdi. "Tabii ki hançer kullanmayı biliyorum. Kafkasya'da doğdum ben" sözleriyle Puşkin Kafkas halkının ruhunu yansıtıyordu.

Kafkasyalı bütün kadınlar gibi Fatma da fidan gibi zarif biriydi. Dağlarda nadiren güzel bulmadıkları hanımlarla karşılaştıklarını yazan seyyahlar, onların dahi son derece zarif ve alımlı olduklarını belirtir.

Kafkasya'da genç kızlara geyik derisinden korse giydirmek adettir. Belin ince bir şekil almasını sağlayan (ve akciğer rahatsızlıklarına yol açtığı söylenen) bu uygulamanın kızların zarif ve kibar tavırlarında da etkisi büyüktü. Bu korse, kız sekiz yaşına bastığında düzenlenen bir törenle takılır ve evleninceye kadar çıkarılmazdı. Genç kızlar, genellikle on dört on beş yaşında evlendirilirdi. Hıncalıyla dikişlerini kesip korseyi çıkarmak damadın hakkıydı. Yakın Doğu'da görülen kız kaçırma âdetinin yanı sıra bazı düğünlerde damadın gelinin korsesinin düğümlerini tek tek çözmesi beklenirdi. Bu sayede hem çiftin birbirine arzusu şiddetleniyor hem de damat kendine hâkim olabildiğini ispatlıyordu. Sabırsız ya da beceriksiz bir damat, gelinin ve halkının gözünde saygınlığını yitirirdi.

Kısacık hayatında Fatma'nın en dişli rakibi, diğer kadınlardan ziyade Müritçilik olacaktı. Şamil başkalarına benzemiyordu. Kendini davasına adanmıştı ve hiç kimse, ilk oğlunun biricik annesi bile (Bu, Doğulu kadınların en büyük iftihar kaynağıdır) onu

Allah yolunda mücadelesinden alıkoyamazdı. Müritlerin davası ve Kafkasya'nın bağımsızlığı söz konusu olduğunda kendisinin dahi pek bir kıymetinin olmadığını bilen Fatma, şahsi saadetini bir kenara bırakmayı öğrenmişti.

Şamil'in iyileşmesini beklerken *sakliada* gözlerden uzakta baş başa kalan bu çift, en azından bu süre zarfında kimseyi düşünmeden aşklarını yaşama imkânı bulmuştu.

Sakliada geçirdikleri saadet dolu günleri bölünecekti. Şamil'i görmeye gelen kız kardeşi ona sitem etti. Şamil'in şeriata bağlılığının hem ailesini hem de Gimri sakinlerini perişan ettiğini söylüyordu. Kardeşi gerçekten ağır yaralı mıydı yoksa Fatma'yla birlikte olabilmek için numara mı yapıyordu? Yaralı olmasına yaralıydı ama keyfi de yerindeydi. Lakin yerle bir edilmiş Gimri'nin sakinleri mağaralarda yaşarken ve vazifesini hatırlatan kardeşinin bunca lafından sonra buna hakkı yoktu.

Hasırın üzerinde oturmuş kardeşinin hararetle konuşmasını dinleyen Şamil'in yüzünde en ufak bir ifade yoktu. Fatma'ysa Şamil'in yanına çömelmiş, odada yankılanan öfkeli sözler karşısında sessizliğini koruyordu. Görümcesinin sesi, odun alevinde dalgalanan gölgeler gibi bir yükseliyor bir alçalıyordu. Konuşurken elini kolunu sallayan kadının kollarındaki bilezikleri şırıltıyor, taşlarla süslenmiş altın takılar ocak yanan ateşin ışıyla parlıyordu. Gimri düşman eline geçtiğinde sahip olduğu ziynet eşyalarından bazılarını kurtarmayı başarmıştı ve artık takmakta bir sakınca görmüyordu. İnsanların ne büyük çileler çektiğini, Rusya karşısında aldıkları ağır mağlubiyeti ve Rusya'nın kudretini anlatıyordu. Kardeşini dinleyen Şamil'in ateşi yükseldi. Kardeşini gitmeye ikna ettiklerinde Şamil'in durumu kötüleşmiş ve yaraları tekrar açılmıştı.

Şamil, sonraki dönemlerde mucizevi güçler ve ilahi destek konusunda ısrarcı olduğunda kardeşinin mücevher takması yüzünden Allah'ın yaralarını tekrar açtığını çünkü dünyevi zenginliklere düşkünlüğün Allah katında kabul edilemez olduğunu söyleyecekti. Şamil'in sözlerine itiraz eden kimse de çıkmayacaktı.

Şamil, Müritlerin arasına geri döndüğünde, ne kaçışından ne de *sakliada* geçirdiği günlerden bahsedecekti. Kimsenin kendisini ya da Fatma'yı sorgulamasına izin vermiyordu. Geri dönmüştü, işte o kadar. Zayıf düştüğü o aylardan bahsetmek mi istemiyordu? Yoksa Allah yolunda çalışması için muhafaza edilmiş, seçilmiş biri olduğu yönündeki mucizevi efsanesini mi güçlendirmeye çalışıyordu? Her hâlükârda, Hamza Bey'in en sadık yardımcısı olarak hizmet etmeye başlaması, disiplinli ve şahsi hırslardan arınmış yapısını gözler önüne seriyordu.

Beraber memleketi dolaşan Hamza Bey ve Şamil, Rus hâkimiyetine direnmeye ant içen silahlı adamları bir araya getirip tarikatı kurdular. Gözlerini Avar yurduna dikmişlerdi. Avar halkının Müritlerin saflarına katılmasının önündeki tek engel Bahu Bike'ydi. Zaman kazanmaya çalışan Bahu Bike, oğlu Ömer'i Tiflis'e gönderdi. Hamza Bey'in tehditlerine karşı Rusların desteğini talep ediyordu. Genç Ömer Han'a üvey kardeşi Hacı Murat eşlik ediyordu. İlerleyen sayfalarda bu ismi daha sık göreceğiz çünkü bütün Kafkasya'ya nam salacak olan Hacı Murat, Şamil'in en güçlü müttefiki ve en tehlikeli rakibi olacaktı. Ölümüyse Tolstoy'un şaheserlerinden birine ilham verecekti.

Tiflis'e ulaştıklarında Başkomutan Baron Rosen'in kendilerine vakit ayıramayacak kadar meşgul olduğunu öğrendiler. Baron Rosen'in Ömer Han ve Hacı Murat'ı karşılaması için gönderdiği seçkin yaverleri misafirlerini iskambil oyunları, şarap ve kadınlarla eğliyordu. Rusların oyunlarına kanmayan Hacı Murat şöyle diyordu: "Ömer, bir boğa kadar kuvvetli ve bir aslan kadar cesur ancak iradesi çok zayıf. Eğer onu durdurmasaydım, elindeki son atını ve silahını da kumarda kaybederdi." Rusların durumlarına kayıtsızlığını gören Ömer Han ve Hacı Murat onlardan fayda gelmeyeceğini anladı ve geri döndükten sonra Bahu Bike'ye Müritçiliği kabul etmesini tavsiye etti. Hamza ve Müritleri şehrin kapılarına dayandığında Bahu Bike, onlara elçi göndererek gazavâta katılacağını bildirdi. Ancak İmam'dan kendilerine akidelerini öğretecek bir âlim göndermesini istedi. "Ancak Hamza,

ihhtiyarlarımızın sakalını kestirip burunlarını deldirdi. Soyтары gibi burunlarına top taktırıp geri gönderdi. Bahu Bike'nin küçük Bulaç'ı rehin vermesi şartıyla gazavâtın ilkelerini öğretmesi için bir şeyh göndereceğini söyledi.”

Hanım, son derece kararlı bir kadındı. Ruslarla anlaşmasına sadakatini koruyordu ancak ülkede yayılıp güçlenen Müritçilik karşısında halkını daha fazla tutamayacağını farkındaydı. Bu nedenle Müritçiliği benimsemeyi kabul etti ama gazavâtı reddetti. Ne olursa olsun eski müttetiklerine silah doğrultmak istemiyordu. İyi niyetinin bir nişanesi olarak sekiz yaşındaki oğlu Bulaç'ı Hamza Bey'e rehin verdi. Ancak Hamza Bey bununla da yetinmedi. Bahu Bike'den anlaşma şartlarını müzakere etmek üzere oğulları Nutsal Han ve Ömer Han'ı göndermesini istedi.

Ömer görüşmeye yalnız gitti. Saatler geçmesine rağmen Ömer'den haber alınamayınca Bahu Bike, Nutsal'dan kardeşini kurtarmaya gitmesini istedi. Hamza Bey'in kallesçe bir hamle yapacağını hisseden ve kendini bekleyen akıbeti tahmin eden Nutsal kendi ayaklarıyla bu tuzağa düşmeyi reddetti. Öfkeden gözü dönen Bahu Bike, Nutsal'ı korkaklıkla suçladı.

“Son oğlunu da kaybetmeye hazırsın madem, öyle olsun. Giderim” dedi Nutsal. Atına atladığı gibi Hamza Bey'in kampının yolunu tuttu. İçinde Hacı Murat'ın da olduğu küçük bir grup Nutsal'ın peşinden gitti. Mürit kampına ulaştığında saygıyla karşılanan Nutsal kardeşlerinin bulunduğu çadıra götürüldü. Çadırın girişindeki tente kapatılır kapatılmaz Hamza Bey'in adamları Nutsal'a eşlik eden grubu katletti. Dışardan gelen silah seslerini ve çığlıkları duyan Ömer çadırdan fırladı ancak o da öldürüldü. Kılıç ve hançerini çeken Nutsal, kardeşinin intikamını almak üzere dışarı atıldı. Hacı Murat'ın anlattığına göre aldığı kılıç darbesiyle yanağı kesilen Nutsal, bir eliyle yüzünü tutarken diğer elindeki hançerle kimseyi yanına yanaştırmıyordu. “Aslan gibi kükreyerek düşmanlarının üzerine atıldı. Önüne geleni deviriyordu. Aldığı yaralar sonucu can vermeden önce yirmiden fazla müridi öldürdü.” Hamza Bey, korkudan titreyen Bulaç'ı sürükleyerek çadırdan çıkardı. (Kendi anlattığına göre) hayatında ilk

kez korkuya kapılan Hacı Murat, Müritlerin attığı mızrakların arasında bir ata atladığı gibi kamptan kaçtı. Hunzaklıların Hamza Bey'e direnişi kırılmıştı.

Müritlerin iki lideri de yaşanan katliamdan pek etkilenmemişti. Hamza'nın gözünde bu olay, uzun zamandır hazırladığı bir planın uygulanmasından ve eski bir hesabın kapatılmasından ibaretti. Şamil içinse yaşananlar savaşın bir parçasıydı ve Avar yurdunun fethi için gerekliydi. Köşeye sıkıştırdıkları savaşçı Bahu Bike'yi kendi kılıcıyla idam ettiler. Hamza Bey, kendini Avar yurdunun Hanı ilan etti. Dahası, nefsinin arzularını köreltme yeminini unutan Hamza Bey, akidelerine ters düşerek fevkalade ihtişamlı saraya yerleşti.

Müritlerin zaferini haber alan kurnaz Aslan Han sevinçten havalara uçtu. Hamza Bey'e iki mektup gönderdi. Mektuplardan birini Ruslar karşısında itibarını korumak için kaleme almıştı. Hamza Bey'i acımasız tutumundan dolayı azarlıyor ve intikam tehdidi savuruyordu. İçinde Tiflisli kuyumcuların elinden çıkan altın bir saat olan diğer mektupta ise Hamza Bey'e övgüler düzüyordu. "Ey Mümin Hamza! Bundan böyle oğlumsun. Birlikte ülkeyi kâfirlerden temizleyeceğiz."

IV

Kafkasya'da kan davaları nesiller boyunca sürerdi. Bazen çatışmalar, son adam toprağa düşene kadar günlerce sürdü, bütün aile yok edildi. Savaşacak erkek mensubu kalmayan ailelere, "fakir" gözüyle bakılır; ailenin ihtiyarları, silah tutamayacak kadar zayıf olanları ve kadınları hayatlarının geriye kalanında ücra bir nöbetçi kulübesine kapatılırdı. İnsan içine çıkmaya utandıkları ve korktukları için dışarı adımlarını dahi atmazlardı. Kendilerine acıyan arkadaşları, onlara su ve yiyecek getirirdi ancak savaşmadıkları için toplumda yerleri de yoktu. Zaman zaman hayalet gibi solgun yüzleriyle kulübenin penceresinden dışarıya bakarlardı ancak kan davasını bitirmek için yıllarca fırsat kollayan hasımları tarafından görülmemek için hemen geri çekilirlerdi.

Kapıdan dışarı adım atsalar hayatları sona erebilirdi. Böyle âdetler yüzünden nüfus çok azalmıştı. Şamil, bu tür uygulamalara hep karşı çıkmıştı. İmam olduktan sonra kan davası âdetini kaldırmaya çalışacaktı. Ruslarsa tam tersine kan davalarını daha da körüklüyor, bu sayede aşiretlerin içindeki tehlikeli unsurlardan kurtuluyorlardı. Şiddet olayları sonucu nüfusları sürekli azalan Kafkasyalılar, mücadelelerini sürdürecektik oğullar istiyordu. Eşini kaybeden kadınların birkaç ay içinde tekrar evlenmesi bekleniyordu. İnguşlar gibi bazı kabileler ilginç önlemlere başvurdu. Bekâr ve dul kadınlar, geceleri yüzlerini peçeyle örtüp eşige uzanırdı. Davetlerini kabul eden erkeklerse görevlerini ifa ederdi. Bu birleşmeden doğan çocuğu bütün toplum sahiplenir ve birlikte yetiştirirdi.

İntikam bu toprakların kuralıydı. Osman ve Hacı Murat kardeşler, Bahu Bike ve oğullarının intikamını alacaktı. Tolstoy'un harika ifadelerle tarif ettiği Hacı Murat, bütün Kafkasya'ya nam salacak, cesaret ve kahramanlıkta Şamil'le yarışacaktı.

Hamza Bey'in karanlık akıbeti yaklaşıyordu. Hacı Murat henüz çok gençti ve mürit hiyerarşisinde alt basamaklarda bulunuyordu. Babası, Kafkasya geleneklerine göre Ömer Han'ın üvey babası seçildiği için Hacı Murat ve kardeşi, Han'ın sarayında Bahu Bike'nin çocuklarıyla birlikte büyümüşü. Şimdi Bahu Bike ve oğullarının intikamını almaya kararlıydılar. Birkaç mürit, Osman ve Hacı Murat kardeşlerin planlarından haberdardı. Toplumun büyük kısmı da bu iki kardeşin böyle bir niyeti olduğundan şüpheleniyordu. Zaten İmam'larının, zannettikleri gibi kutsal bir şahsiyet olmadığını görmüşlerdi. Belki de en iyisi, Hamza Bey'in şehadet şerbetini içmesiydi. Kulaktan kulağa fısıldamalar başladı. Halk tarafını seçiyordu. Yardımcılarından biri Hamza'yı uyardı ancak o kaderine boyun eğceğini söylüyordu: "Ruhumu almaya gelen Azrail'i kim geri çevirebilir? Allah'ın takdiri neyse o olur."

Cuma günü Hunzak'a tuhaf bir sessizlik hâkimdi. Bu bulutlu Eylül sabahında dağların zirveleri görünmüyordu. Öğle vakti girdiğinde müezzinin sesi duyuldu. Yanında on iki adamıyla Hamza Bey camiye doğru yürüyordu. Sırtlarında burkaları, başlarında

koyun derisinden başlıkları ve yumuşak deri çizmeleriyle bu adamlar oldukça ihtişamlı görünüyordu. Ağır ağır kendilerini bekleyen akıbete doğru ilerliyorlardı.

Hunzak'taki cami, gri duvarları ve alçak çatısıyla sade bir binaydı. Pek de iyi ışıklandırılmamıştı. Ne Süleymaniye'nin ihtişamı ne de Tilimsan ve Kahire'deki camilerin yaldızlı süslemeleri vardı burada. Kafkasya'daki evler, arazi, insanlar ve camiler gibi bu sade bina da hayatın haşın yüzünü yansıtıyordu.

Adamlarıyla beraber camiye giren Hamza Bey saf tutup namaza başladı. Caminin arka taraflarında birden bir hareketlilik yaşandı. Çömelmış bekleyen bir grup adam hızla İmam'ın üzerine yürüdü. Başlarında Osman ve Hacı Murat vardı. Burkalarını çıkaran adamlar silahlarını çekti. Kimsenin araya girmesine müsaade etmeden Hamza Bey'in üzerine atılıp onu bıçakladılar.

Müritlerden biri Osman'ın üzerine atladı ve onu öldürdü. Hacı Murat'ın adamlarıyla Müritler kıyasıya dövüşüyordu. Dışardan camiye giren kalabalık da kavgaya karıştı. Yerdeki halılar kana bulandı; sıçrayan kanlar duvar ve sütunları kırmızıya boyadı.

Şamil Hunzak'ta değildi. Birkaç gün sonra olayları duyduğunda hemen harekete geçti. Artık vakti gelmişti. Kan davaları ve intikam hırsından bıkmıştı. Herkesi yekvücut hale getirmeliydi. Rusya'ya karşı mücadelelerinde şahsi husumetler bir kenara bırakılmalı ve bütün Kafkasya halkı Allah'ın iradesine boyun eğmeliydi. Adamlarını toplayan Şamil, Hamza Bey'in hazinesinin saklandığı Gotsak *avuluna* gitti. Küçük Bulaç, kardeşleri öldürüldüğünden beri burada hapis tutuluyordu. Şamil, vazifesi öyle gerektirdiğinde oldukça acımasız biri olabiliyordu. Artık entrikalardan ve sahtekârlardan bıkmıştı. Bulaç Bey, bir gün düşmanlarının eline geçerse davasına tehdit oluşturabilirdi. Bundan böyle hiçbir şeyin kendisini davasından alıkoymasına izin vermeyecekti. *Gazavât! Kâfir işgalcilere karşı cihat!* Hazineye el koyup katırlara yükletti. Bulaç'ın boğulup uçurumdan atılmasını emretti. Emri yerine getirildikten sonra kendini Dağıstan'ın üçüncü İmamı ilan etti ve atını Gimri'ye sürdü.

Şamil'in müthiş ve şanlı saltanatı korkunç bir olayla başlamıştı. Yönetimi altında, bütün Kafkasya koca bir kaleye dönüşecek; araları bozuk olan aşiretler, kurulan amansız idari sistemin altında birbirine kenetlenenecekti. Yeni liderleri, şeriatı kendi kanunları gibi ateş ve kılıç zoruyla uygulayacaktı. Şamil'in dönemi, yerel tarihe "Şeriat Dönemi" olarak geçecekti.

10

İMAM

Üçüncü İmam Şamil, mutlak hâkimiyetinin ilk yıllarında dört meseleye odaklandı. Birinci önceliği bütün Kafkasya'nın birleştirilmesiydi. Ardından kendi orduları yeterince kuvvetlenene kadar meydan muharebelerinden kaçınıp Rus askerlerini sürekli taciz etmek geliyordu. Üçüncü amacı, Dağıstan'da yeni bir düzen kurmaktı. Son olarak en fazla önem verdiği meseleyse kendisinin Allah tarafından vazifelendirildiğinin kabul edilmesiydi. Gimri'deki mağlubiyetten sonra öldüğü düşünülürken yeniden ortaya çıkmıştı. Bu durum, Dağıstan halkının Şamil'in Allah tarafından seçildiğine inanmasını sağladı. Ancak Şamil diğer amaçlarını bu kadar kolay gerçekleştiremeyecek ve muhalefetle karşılaşacaktı. Şamil, Karadeniz'den Hazar'a bütün Kafkasya'yı birleştirmek istiyordu ama aşiretler arasındaki kan davaları can kayıplarına neden oluyor ve Kafkasya halkını gerçek davaları olan kâfirden bağımsızlığını kazanma amacından uzaklaştırıyordu.

Çerkes aşiret reisleri, Şamil'i büyük saygıyla karşıladı ancak ona katılmayı reddetti. Halkın kullandığı ortak bir dil olmadığından Şamil'in çağrısı karşılık bulmuyordu. Arapça sözlerini

sadece mollalar ve aşiret reisleri anlıyordu. Bu nedenle, kitlelere hitap ettiğinde Kafkasya'nın *lingua francası* olan Türkçe-Tatarca konuşmak zorunda kalıyordu. Ancak bu durum, Şamil'i Dağıstan'da meşhur olan ateşli belagatinden mahrum bırakıyordu. Sonunda Çerkeslerin gönlünü kazanamayacağına kanaat getiren Şamil, Ruslara karşı kendi gücüyle mücadele etmeye karar verdi. Dağıstan dağlarına dönen Şamil, karargâhını adı hüznün ve kanla anılan Ahulgo'ya kurdu.

Tatar dilinde Ahulgo, "tehlike anında toplanılan yer" anlamına geliyor. Bu *avul* adını hak ediyordu. Burası, Koysu Nehri'nin üzerinde yükselen yaklaşık iki yüz metrelik ıssız zirvenin tepesine kurulmuş bir kartal yuvasıydı. Etrafta kayalardan ve dere yataklarından başka bir şey yoktu. *Avula* ulaşım, sadece dolambaçlı bir patikadan sağlanıyordu. Yerel inanışa göre, Allah'ın izniyle şeytan kendi yuvasını buraya yapmıştı. Burası doğal bir kaleydi. Şamil'in karargâhını buraya kurmasının nedeni de buydu. Mürit teşkilatını burada ıslah edecek, ülkenin idari yapısını burada düzenleyecekti. Ahulgo'da küçük bir ev yapan Şamil, ailesini buraya yerleştirdi: Fatma, küçük Cemaleddin ve dostu, ilk İmam'ın adını verdiği diğer oğlu Gazi Muhammed. Ayrıca yeni dul kalan annesi Bahu Mesedu da onlarla yaşıyordu. Ev oldukça sade bir binaydı ancak Kafkasya'da nadir görülen bir özelliğe sahipti: İki katlıydı. Şamil, Rus esirler tarafından yapılan bu evle gurur duyuyordu. Burası, Allah'ın nezdinde Şamil'in sarayı, Ahulgo başkenti ve Dağıstan krallığıydı.

Şamil, bir savaşçı olarak çoktan rüştünü ispatlamıştı. Şimdi sıra, adetlere dayalı kalıcı devlet ve yargı kurumlarını kuran bir kanun koyucu olarak kendini ispatlamaya gelmişti. Baskınlarda elde edilen ganimetler ve şeriata uymayanlara verilen para cezaları hazineyi doldurmaya başladı. Gelirlerin bir kısmı, yaralı Müritlere ve ailelerine bağlanan aylıkları ödemeye ayrıldı. Kaynaklarını Doğu standartlarına göre akıllıca kullanan Şamil, davasına destek vermede tereddüt eden aşiretlere ödemeler yapıyor, savaş malzemeleri satın alıyor ve olağanüstü cesaret gösterenleri mükâfatlandırmak üzere gümüş madalyalar yaptırıyordu.

Gücünün zirvesine ulaştığı dönemlerde Şamil haris olmakla, İçkeri ormanlarına altın ve mücevher yığmakla itham edildi ancak bu iddia doğru değildi. Şamil, dünya malına tamah edecek biri değildi. Oldukça kanaatkâr ve ölçülü bir hayat sürüyordu. Hazineyi dolu tutmaya çalışmasının nedeni, savaşın maliyetini bilmesiydi. Çar'ın bitmek tükenmek bilmeyen mali kaynaklarına kafa tutan ordusunun sürekli yeni ihtiyaçları olacağını biliyordu. Aşiret reisleri arasında ganimet kavgası çıkınca, askerlerinin birliğinin bozulmasına izin vermektense ganimetleri bir dağ gölüne atmayı tercih etti. Bugün dahi Andi köyünün sakinleri, yakınlarıdaki gölün derinliklerinde birliği korumak amacıyla suya atılan altın tabaklar, yakut işlemeli kılıç kınları, zümrüt ve mercanlarla süslenmiş bilezikler ve kehribar bardaklar gibi ganimetlerin bulunduğuna inanıyor.

Şamil'in getirdiği yeniliklerden biri de Rusların askeri yol boyunca yer alan karakollar arasında kullandığı hızlı ulak sistemiydi. Şamil, hayran olduğu bu sistemi daha da geliştirdi. Ülkede, haberci kuşların uçabildiği ve Avarların atlarıyla ulaşabildiği bataklıklardan ormanlara ve hatta ihtişamlı Kafkas dağlarının tepesindeki buzullara kadar her yeri birbirine bağladı. Araziyi tanıyan, dayanıklı ve eğitilmiş Kafkas atlarını kullanan Şamil, haberlerin müthiş bir hızda taşındığı bir iletişim zinciri oluşturdu. Her *avul*, en hızlı atlarını köye gelen ulaklar için sürekli hazır tutmak zorundaydı. Eğer ulak, hastalanırsa ya da köye ulaştığında yaralıysa *avul* ona bakmakla ve haberi taşımak üzere yerine derhal başka bir adam vermekle yükümlüydü. Kafkasyalılar, ata adeta cenk eder gibi binerdi. İster kar fırtınası olsun ister kavurucu sıcak, bana mısın demezlerdi. Coşkun derelerden geçer, tehlikeli uçurumları aşarlardı. Bardaktan boşanırcasına yağın yağmura ya da gecenin karanlığına aldırış etmeden atlarını sürer ve taşıdıkları haberi yerine ulaştırırlardı. Bu sayede, Rusların attığı her adımdan haberleri oluyordu: takviye birlikler, Kazak baskınları, Rus karargâhındaki personel değişiklikleri, komutanın verdiği balolar, gelen ikmal arabaları, bir topçu subayının Şemahı dansçıları tarafından bıçaklanması, Poti limanına indirilen toplar, yerli hanlarla yapılan görüşmeler... Bu sistem sayesinde Şamil'in

uçan kuştan haberi oluyordu. Düşmanlarının durumu böyle değildi. İletişim hatları koptuğunda dünyayla bağları kesiliyordu. Rüşvet verdikleri casuslar ve sinsi müttefikleri yanlış bilgi getiriyor, ulakların açık yolları kullanmak zorunda kalması nedeniyle haberler geç geliyordu.

Mutlak itaat bekleyen Şamil, cinayet, ihanet ve itaatsizlik suçlarını idamla cezalandırıyordu. Kafkasyalıların nefret ettiği korkaklık acımasızca cezalandırılırdı. Savaştan kaçan korkakların sırtına bir keçe parçası dikilir ve bir daha aileleri dâhil kimseyle konuşmalarına izin verilmezdi. Kılıcın soğukluğuna çabucak alışsınlar diye çıkan ilk savaşta en ön cepheye gönderilirlerdi. Zaten savaş hayatın kendisi ve şeref meselesi gören Kafkasyalılar arasından fazla korkak çıkmazdı. Doğuya has kadercilikle ölümü kabullendiklerinden dolayı çok az insan savaş meydanında başarısız olurdu.

II

Şamil'in ordusu, onlu teşkilat sistemine göre oluşturulmuştu. En başta, en üst rütbeli subaylar olan yüz tane naip vardı. Onların altında, bin tane alt rütbeli naip (bazen mürşit olarak da bilinir) bulunurdu. Güç ve sadakatlerini ispatlayanlar, korumaların ve özel askerlerin arasına katılır ve bu gıptayla bakılan rütbeyi kazanırdı. Bekâr olanların evlenmeleri yasaktı. Evli olanlarsa vazifeleri boyunca eşleri ve aileleriyle bağlarını koparmak zorundaydı. Bu bakımdan, korkaklıkla suçlananlarla aynı fedakârlıkları yapıyorlardı. Ama zaten Müritlerin hayatının, ne mensupları ne de yoldan sapanlar için kolay olacağını kimse düşünmezdi. Ailelerinden uzak durmaya ant içen naipler, aynı zamanda yedikleri yemeklerden kaldıkları odalara kadar bütün hayatlarında nefislerine hâkim olmaya yemin ederlerdi. Bir bölgenin komutanlığına atanan naibe oranın en büyük *avulu* bakardı. Son derece geniş yetkilerle donatılan naipler, sadece Şamil'e hesap verirdi. Müritler arasında en küçük bir itaatsizliğin cezası idamdı.

Şamil'in ordusunun omurgasını oluşturan Müritler on, yüz ve beş yüz kişilik birimlere ayrılmıştı. Başlarına emrindeki birimin

özelliklerine uygun rütbe ve yetkiye sahip liderler atanmıştı. Çerkeska adı verilen Kafkasya'ya özgü bir kıyafet giyerlerdi. Askerlere kahverengi, subaylarsa siyah kıyafetler verilirdi. Bazıları yeşil hacı sarığı takardı. Hepsi kıyafetlerinin üzerine siyah burka giyerdi. Mürit atlılar, siyah sancakları ve kıyafetleriyle ufukta belirdiğinde etrafı korku kaplardı. Belki de Şamil, bu kasvetli renkleri adamlarının etkisini artırmak için bilerek seçmişti.

İhtiyaç halinde naipler, her haneden bir adamı askere alırdı. Acil durumlardaysa *avul* ve kazalardaki her adam silahaltına alınırdı. Şamil'in emrinde ölmeye yemin eden herkese ayda iki çuval un verilirdi. Ayrıca bu insanlar, koyun derisinden başlıklarının üzerine küçük yeşil bir keçe şerit dikerlerdi. Naipler, kendilerini tamamen davalarına adanmışlardı. Savaşta ve barışta, imamları Şamil'in emrinde yaşamaya ve ölmeye ant içmişlerdi. Ancak tek bildikleri kahramanca savaşmak değildi. Aynı zamanda münevver ve ferasetli kişilerdi. Liderleri gibi tasavvuf tahsili görmüş ve hem şeriatı hem de tarikatı yüceltmeye yemin etmişlerdi. Naipler, Şamil'in emrinde hem koruma hem kadı hem yardımcı hem seçkin asker hem de gizli polis olarak görev yapıyordu. Uzun süre Kafkasyalıların elinde esir kalan ve naiplerin çalışma şeklini gözlemleme imkânı bulan bir Rus, onları "Şamil'in iktidarını üzerine bina ettiği tahkimatlardaki taşları bir arada tutan harç" diye tarif ediyordu.

Dönem, etkileyici teşbihler dönemi değildi. Şamil, savaşçıların kılıçlarından cihat yolunda sallanan cennetin kılıçları diye bahsediyordu. Kafkasya'nın dört bir yanına haber salan Rus generalerse kendilerine direnmenin nafile olduğunu söylüyordu. Gök kubbe başlarına çökse Rus süngülerinin onu tekrar yukarı kaldırmaya yeteceğini söylüyorlardı. Ordularındaki asker sayısının, kumsaldaki kum tanelerinden daha fazla olduğunu anlatıyorlardı. Şamil'se bu sözlere, Müritlerinin o kumları alıp götüren okyanus dalgaları gibi olduğunu söyleyerek cevap veriyordu. Ayrıca Rusların "Mugan steplerinde sürünen yılanlar kadar zehirli" olduğunu da sözlerine ekliyordu.

İran ve Kafkasya arasındaki kıyı bölgelerinde bulunan ölüm-cül yılanların kaynadığı bu stepler, tarihin başlangıcından beri

insanlara korku saçardı. Plutarkhos, Pompeius'un bu yılanlar yüzünden Kafkasya'ya yürümekten vazgeçtiğini yazıyor. Her bahar binlerce yılan, Aras üzerinden İran'dan Mugan'a akardı. Kimse, burada kıvrılarak çiftleşen ve tıslayan yılanlara yaklaşmaya cesaret edemezdi. 1800 yılında Kont Valerian Zubov, Mugan'ın yanından akan Kura Nehri'nin karşı yakasındaki Salyan'ı kuşattığında, kamp kurmak için mevzi kazan askerleri aşırı soğuktan uyuşmuş binlerce yılanla karşılaşmıştı.

Böyle keskin mecazlar kullanan Şamil, halkın anladığı dilden konuşarak onları kâfirlere karşı harekete geçirmeyi başarıyordu. Ruslar, gelecekte diktatörlerin gözdesi olacak bir iddiada bulunup kargaşadan düzen çıkardıklarını ve çok kötü durumdaki yolları iyileştirdiklerini öne sürdü (Akla 20. yüzyılda otobanlardan ve zamanında kalkan İtalyan trenlerinden bahseden kişiler geliyor). Şamil'in cevabı hazırды: "Yollarımın kötü olduğunu ve ülkenin geçit vermediğini söylüyorsunuz. Böyle iyi. Hiç durmadan üzerime yürüyen kudretli Beyaz Çar ve ordularının bana hiçbir şey yapamamasının sebebi bu. Kendimi büyük hükümdarlarla karşılaştıracak değilim. Adım Şamil. Sıradan bir Avar'ım. Ancak kötü yollarım, ormanlarım ve dağlarım, beni çoğu hükümdardan daha güçlü kılıyor. Kafkasya'nın hürriyeti yolunda verdiğim bu savaşta bana yaptıkları yardımlardan dolayı ağaçlarımı yağla sıvamalı, çamuruma mis kokulu bal katmalı ve kayalarımı defne yapraklarıyla süslemeliyim."

Şamil'in cazibe ve belagatinin bu denli güçlü bir etki uyandırmasına şaşmamak gerek. Süslü teşbihleri Şamil kadar ustaca kullanan Bersek Bey'in ifadesiyle "gözlerinden ateş fışkırıyor dudaklarından gül dökülüyordu." Şamil'in en umulmadık olaylardan dahi kendi efsanesini güçlendirecek etkileyici durumlar çıkarmada son derece mahir olduğunu akılda tutmakta fayda var. Şamil'in cazibesinin ve onu tanıyanların sık sık bahsettiği o nurani ve manevi gücünün ne kadarının gerçek olduğunu ve ne kadarının daha en başında kasten planlanıp bilinçli bir şekilde sunulduğunu tahmin etmemiz mümkün değil. Belki de yaşadıkça gerçeğe dönüştüler. Belki de Şamil, başlarda numara ya-

parken zamanla hidayete erdi. Bildiğimiz tek şey Şamil'in başka türlü muamele edildiğinde felaket olarak görülebilecek olayları kendi lehine çevirmeyi başarabildiği.

III

Şamil'in etkileyici coşkusunu görmek için zamanı biraz ileri alıp 1843 yılına gitmemiz gerekir. Büyük ve Küçük Çeçenistan aşiretleri, Ruslar tarafından kuşatılmıştı. Askerleri diğer cephelerde kıyasıya mücadele eden Şamil Çeçenistan'a destek gönderemiyordu. Çeçenlerin mücadeleye devam etme imkânı kalmamıştı. Evleri yerle bir edilmiş ve mahsulleri yakılmıştı. Durum umutsuz görünüyordu. Eğer destek gelmezse, Rusya'ya teslim olmak zorunda kalacaklardı. Bu halde dahi Şamil'in korkunç gazabından korkuyorlardı. Şamil'in karargâhının bulunduğu Dargiye'ye bir heyet göndererek teslim olmak için izin istemeye karar verdiler ancak hiç kimse, ne bir savaşçı ne de bir aşiret reisi, bu vazifeyi üstlenmeye yanaşmadı. Avarlar ya da Lezgiler kadar fanatik bir topluluk olmasalar da kimse teslimiyet kelimesini söylemeye cesaret edemiyordu. Herkes, bu lafı söylediği takdirde, ahirette Allah'ın gazabına uğramadan önce bu dünyada dilinin kesilebileceğini ya da kafasının yarılabileceğini biliyordu.

Sonunda bir plan yaptılar. İhtiyar bir âlim olan Tepi Molla, annesinin Şamil'in üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olduğunu söyledi. Annesine büyük hürmet gösteren Şamil, biricik Fatma'sından başka kimseye açmadığı sırlarını onunla paylaşırdı. Dargiye'ye gönderilecek heyet meseleyi ona açacak, ayrıca muhtaçlara dağıtılmak üzere cömert bir hediye de götürecekti. Böylece annesinin İmam'la aralarında aracılık yapması sağlanacaktı. Neticede talepleri korkaklıklarından kaynaklanmıyordu. Ne yani, orada öylece vurulmayı ya da açlıktan ölmeyi mi bekleyeceklerdi. Ant içen Müritler, böyle bir akıbeti zaten kabul ediyordu. Ancak Çeçenlerin çoğu, onlar kadar sarsılmaz bir imana sahip değildi. İtaatin de bir sınırı vardı.

Dargiye'ye ulaşan heyet, ilk iş Bahu Mesedu'yla arası iyi olan Haşim Molla'nın evine gitti. Ancak bu kurnaz adam kendisiyle

paylaşılan fikre karşı çıktı. Bu alçak, şerefsiz ve korkakça hareketin gerçek bir mümine yakışmayacağını söylüyordu. *Gâvura teslim olmak mı? Ağzınızdan çıkanı kulağınız duyuyor mu sizin?* Ancak altının sesini duyunca endişeleri birden kayboldu. Çeçenler, Şamil'in annesine vermek üzere üç yüz altın toplamıştı. Şimdiyse, bu altınların yetmiş beşini Haşim Molla'ya teklif ediyorlardı. Yaptığı pazarlıklar sonucu yirmi beş altın daha koparan Haşim Molla, meseleyi arkadaşına açmayı kabul etti. Kalan iki yüz altın yeter de artar bile diyordu. Bu işle bizzat ilgilenecekti. Fazla söze hacet yoktu. Kaptığı yüz altını kilitleyip saklayan Haşim Molla, koşar adımlarla Bahu Mesedu'nun yolunu tuttu.

Arif bir kadın olan Bahu Mesedu, mürit hiyerarşisinde fevkalade hürmet görürdü. Ancak zaman zaman oğlunun tutumunu eleştirir, insanların kaldıramayacağı kadar ağır olduğunu söylerdi. Daima merhamet ve itidal tavsiye ederdi. Kısacası, kadınların mutlak itaat ettiği bir dünyada, eşsiz ve bağımsız bir tavra sahipti. Çeçenlerin ricalarını dikkatle dinleyen Bahu Mesedu, onların adına oğluyla konuşmayı kabul etti. Yüzünün yarısını örten peçenin altında, kederli olduğu kadar bilge gözleri parlıyordu. Çok zor olacak, hatta tehlikeli ama deneyeceğim diye mırıldanarak hareme girdi.

Bahu Mesedu, aynı gece Şamil'in huzuruna çıkmayı talep etti. Naiplerle Ruslara cephe arkasında bir baskın planlayan ve işbirliğine yanaşmayan Çerkes aşiretleri harekete geçirmek için bir dizi coşturucu konuşma hazırlayan Şamil, teslim olma talebine zaman ayıracak durumda değildi. Yine de gece yarısına kadar annesini dinledi. Odadan çıktığında yüzünde esrarengiz bir ifade vardı. Kapının önünde bekleyen naiplerin arasından geçerek camiye girdi ve geceyi orada yalnız geçirdi. Ertesi sabah Bahu Mesedu, Haşim Molla'yı çağırdı. Beti benzi atmıştı ve titriyordu. İmam'ın Çeçenlerin talebine cevap vermediğini söyledi. Hüküm Allah'ın demişti Şamil. Daha sonra camiye kapanmış, namaz kılıp oruç tutarak Allah'ın emrini beklemeye başlamıştı. Bütün Dargiye halkının cami önünde toplanıp ilahi hükmü beklemesini söyledi. Şamil, üç gece camide kaldı. Dışarda aç biilaç bekleyen kalabalık dualar ediyor ve çıkacak sonucu bekliyordu. Hayat

durmuş gibiydi. *Avula* sessizlik hâkimdi. Caddelerde köpeklerden başka kimsecikler yoktu. Kalabalığın yakarışlarını sadece bebeklerin ağlaması bölüyordu.

Caminin kapısı birden bire açıldı ve Şamil görüldü. Benzi solmuştu. Çalmasının altında kısık gözleri parlıyordu. Kalabalığın karşısında heykel gibi dikiliyordu. Kalabalığın dua ve yakarışları kesildi. Çıt çıkmıyordu. Halk, Şamil'in emrini bekliyordu. Şamil'in yüzünde en ufak bir ifade dahi yoktu. İki mürit, Bahu Mesedu'yu getirdi. Bahu Mesedu oğlunun önüne diz çöktü. Sol elini kaldıran Şamil şöyle dedi: "Kudretli Peygamber, istediğin yapılacaktır. Senin sözlerin hizmetkârın Şamil için kanundur." Secdeye kapanan halka hitap eden Şamil sözlerine şöyle devam etti: "Dargiye sakinleri! Size kara haber getirdim. Kardeşleriniz Çeçenler, utanmadan gâvura teslim olmaktan bahsediyor ama onlar da taleplerinin ne kadar arsız ve rezil olduğunun, imansızlıklarının farkındalar. Bizzat karşıma çıkmaya cesaret edemediler. Bana yaklaşmak için annemi ve onun zafiyetini kullandılar. Allah'ın emriyle, bana teslim olmaktan bahseden ilk kişi yüz kırbaça cezalandırılacaktır. *Ve bu kişi benim annemdir!*"

Bu konuşma, son derece çarpıcı bir etki uyandırdı. Bahu Mesedu, gözyaşları içinde oğlunun ayaklarına kapandı. Yıldırım çarpmışa dönen halkın feryatları dağları inletti. Merhamet dilemeye cesaret eden bazı Müritler, Şamil'e yalvardı ancak o kararlıydı. Annesi bağlandı. Kırbacı eline alan Şamil, bizzat çığlıklar içindeki kadını kırbaçlamaya başladı. Kadıncağız, beşinci kırbaç darbesinde bayıldı. Annesinin yanına çöken Şamil, hüngür hüngür ağlamaya başladı ancak birden her zamanki kudretli ve zarif haliyle doğruldu. Yüzü parlıyor, gözleri "ateş saçıyordu."

"Allah-u Ekber!" diye bağırdı. Dualarım kabul oldu. Perişan annemin cezasının kalanını benim üstlenmeme müsaade etti. Kırbaçlanmayı, seve seve kabul ediyorum. Ey Peygamber! Bu, senin lütfunun bir nişanesi." Sırtındaki çerkeskayı ve gömleğini yırtıp çıkardı. Naiplere, kalan doksan beş kırbacı kendisine vurmalarını emretti. Yeterince sert vurmazlarsa onları idamla cezalandıracağını söyledi. Şamil, baygın yatan annesinin yanına

diz çöktü. Sırtına kırbaç darbeleri iniyordu ancak Şamil hiç kıpırdamadan duruyordu. Sırtı kan revan içinde kalmıştı. Yüzünde ne keder ne acı ne de heyecandan eser vardı. Doksan beşinci kırbaçtan sonra ayağa kalktı, gömleğini giydi ve halkın arasına karıştı. Dizleri üstüne çökmüş kalabalık dehşet içindeydi.

Her zamanki sakin ve ölçülü üslubuyla “Nerede o Çeçen hainler? Annemin bu cezaya çarptırılmasına neden olan heyet nerede?” diye sordu. Talihsiz Çeçenler ve Haşim Molla yanına getirildi. Naip, şaşkalarını çekmiş ceza kesilir kesilmez uygulamaya hazır bekliyordu. Yere kapanan Çeçenler, son dualarını ediyordu. Aman dilemeye dahi kalkmamışlardı.

Ancak iş daha bitmemişti. Asıl can alıcı sahne şimdi yaşanacaktı. Öne çıkan Şamil, secdeye kapanan Çeçenleri ayağa kaldırdı. Cesaretlerini toplamalarını ve iman etmelerini söyledi. “Evinize dönün. Halkınıza burada duyduklarınızı ve gördüklerinizi anlatın. Yolunuza açık olsun. Allah’ın ipine sımsıkı sarılın. Selametle.”

Bu olay, bütün Kafkasya’da yankılandı. Müritçiliğe şüpheyle yaklaşanlar üzerinde büyük etki uyandırdı. Bir daha kimse, teslimiyet kelimesini ağzına almayacaktı. Bu olay sayesinde Şamil, teslimiyetten bahseden herkesi susturmuştu. Ayrıca Allah’ın iradesini uygulayan biri olarak kendi esrarengiz havasını da güçlendirdi. Bu vesileyle işlerine karışan annesi Bahu Mesedu’yu da cezalandırmış oluyordu. Bütün Müslüman toplumlar gibi ihtiyarları kutsal gören Kafkasya halkına müthiş bir ders verdi. Çeçenlerin teklifinin Allah’ı ne kadar hiddetlendirdiğini göstermişti. Ama umulmadık bir şekilde Çeçen heyete merhamet göstermesi herkesi hayrete düşürdü ve hayran bıraktı. Bu olaydan sonra kimse, Şamil’in Allah’ın yeryüzündeki halifesi olduğundan şüphe etmezdi. Sözü kanundu. Kafkasya halkının kaderi, Müritçiliğin siyah sancağı uğruna yaşamak ve ölmekti.

IV

1837 yılına dönelim. Bir dizi kanlı çatışmadan ve Rusların Aşilta ve Tilit *avullarına* saldırmasından sonra isyancılar, dehşet ve

katliam dolu manzaralar eşliğinde çekilmek zorunda kaldı. Çok acımasız ve kibirli biri olan Rus komutan General Fese, Şamil'in nihayet bozguna uğratıldığını, Ahulgo'nun yerle bir edildiğini, Müritlerin kaçtığını ve teşkilatlı direnişin son bulduğunu bildiriyordu. Ayrıca Şamil'in barış istemek zorunda kaldığını ve kendisinin ateşkesi kabul ettiğini de ekliyordu böbürlenerek. Söyledikleri ana hatlarıyla doğrudu ancak iki taraf da iyi niyetle hareket etmiyor ve ateşkesi geçici bir çare olarak görüyordu. Şamil, zaman kazanmaya çalışıyordu, Fese'ye şan şöhret peşindeydi.

Kafkasya'yı birleştirmek, Şamil'in beklediğinden daha uzun sürmüştü. Hâlâ birleşmeye karşı çıkan dik kafalı gruplar mevcuttu. Şamil, bazı köylerde liderden ziyade topraklarını ele geçirmeye gelen bir fatih olarak görüldüğünden köylülere Ruslardan pek de farklı gelmiyordu. İkisi de tehdit oluşturuyor ve iradelerini zorla uyguluyordu. Gerçekten de Şamil, işbirliğine yanaşmayan *avulları* yıldırım gibi çarpmayı âdet edinmişti. Dehşete düşen kalabalığın arasında yanında uzun saplı bir balta taşıyan karalar giymiş uzun boylu celladıyla intikam peşinde koşan bir hükümdar edasıyla yürürdü. Hemen arkasında, yeni bilenmiş şaşkalarıyla iki mürit bulunurdu. Şamil'in kestiği ceza anında uygulanırdı. En ufak bir ihanet emaresinde hainlerin elleri kesilirdi, başları gövdelerinden ayrılırdı. Şamil, kendisine itaat edilmesini bekliyordu. Allah'ın iradesini yerine getirmek için dünyaya gelmişti. Vazifesi, kâfirleri yok etmektir. Ne merhameti ne de zafiyetin, birleşmiş, hür Kafkasya hedefine mani olmasına müsaade edemezdi. Koyun derisinden başlığının altında keskin hatlara sahip yüzünde en ufak bir duygu emaresi görünmüyordu. Sakalları kınalıydı. Yeşil gözlerini kısar ve sol eliyle suçluyu işaret ederdi (İmam solaktı ve tek bir hareketiyle insanların başını yarardı). Temyiz şansı yoktu. Suçun ağırlığına göre mahkûm ya kendisi yere oturur ve başını eğip öldürücü darbeyi beklerdi ya da bir kütüğe bağlanırdı. Her hâlükârda ceza derhal uygulanırdı. Şamil'in dünyasında tereddüt edenlere yer yoktu.

Davadan dönenlerle bizzat ilgilenmesi, Şamil'in çok zamanını alıyor ve sürekli hareket halinde olmasını gerektiriyordu. Bu

nedenle düşmanlarına odaklanmaya imkân bulamıyordu. Zaman ihtiyacı olduğunu görüyordu. Zaman onun lehine işliyordu. Düşmanları, tifo ve dizanteri salgınları yüzünden adam kaybediyordu (Güney Ordusu'nda görev yapan bir askerin ortalama ömrü üç yıldır). Ancak geçen zaman, Şamil'e kendi kuvvetlerini eğitip donatmak, düşmanlarını tanımadıkları zorlu araziye çekmek ve en önemlisi inancını bütün halka yayıp herkesi Mürit sancağı altında toplamak için imkân tanıyordu. Bu nedenle zamana oynamaya karar verdi. Naipleriyle istişare ettikten sonra Rus karargâhına aşağıdaki mektubu gönderdi:

İmam Şamil, Taşof Hacı, Karahili Kibid Muhammed Abdurrahman, Muhammed Ömeroğlu ve Dağıstan'ın diğer şerefli âlimlerinden. Esirler verdiğimiz bu mücadelede Rus Çarı'yla yaptığımız barışı, iki taraf da birbirine herhangi bir yanlış yapmadığı müddetçe bozmayacağız. İki taraftan biri verdiği sözden dönerse bu, ihanet kabul edilecek ve hainler Allah'ın ve halkın huzurunda lanetlenecektir. Bu mektup, iyi niyetimizi kati ve tam olarak ifade etmektedir.

Anlaşmanın sonuçlanmasının ardından Şamil dağlara döndü. Ruslar anlaşmaya sadık kaldığı müddetçe verdiği sözü tutacaktı. Bu dönemin savaşta verilen kısa bir aradan ibaret olduğunu açık ve net görebiliyordu. Konumunu güçlendiren Şamil, Ahulgo başta olmak üzere yaşanan son muharebelerde ağır hasar alan *avulları* tamir ettirdi. Bu kadar uzun süredir insanlara ya zafer ya ölüm dedikten sonra barış anlaşması yaptığı için itibarını kaybettiğini düşünmüyordu. Neticede söz konusu olan Kur'an üzerine edilen yeminlerde olduğu gibi şerefî değildi. Müminler, kendilerini kâfirlere karşı yükümlü hissetmediğinden istediği gibi söz verebilir ve sözünden dönebilirdi. İnancı, böyle durumlarda büyük kolaylık sağlıyordu. İlginçtir ki Ruslar da benzer görüşlere sahipti. Kafkasyalı vahşilere verdikleri sözlerin, büyük devletlerle yaptıkları anlaşmalar kadar bağlayıcı olmadığını düşünüyorlardı. Bu nedenle, Temirhan Şura'ya dönerken yolunun üzerindeki Aşilta'yı yağmalayıp ateşe veren, mahsulleri mahvedip köylüleri evsiz bırakan Fese hiçbir pişmanlık duymuyordu. Diğer *avullara* ders verip kudretini göstermek istemişti.

Ovalardan memleketine doğru ilerleyen Şamil, her zamanki gibi insanları şeriata davet ediyordu. Fese'nin son kalleşliğinden habersizdi. Ahulgo'ya yaklaştıklarında bir ulak, Aşilta'nın mahvolduğu haberini getirdi. Öfkeden deliye dönen Şamil, müritleriyle beraber hemen Aşıta'ya yöneldi. Ellerinde siyah sancakları dört-nala Aşilta'ya giren Müritler, bir zamanlar *avulun* olduğu yerde koca bir harabeyle karşılaştılar. Köydeki beş yüz hane yerle bir edilmiş, bağlar ezilmiş, su kuyuları doldurulmuş, hayvanlar telef edilmiş, köy sakinleri ya öldürülmüş ya da esir alınmıştı. Şamil'in üç yıl önce İmam unvanını aldığı cami dahi yerle yeksan edilmişti. Ruslar, bu şekilde üstünlüklerini gösteriyordu. Dağıstan İmamı Şamil, bunun için mi mağrur başını eğip barış sözleri kaleme almıştı? Atının üzerinde hiç kımıldamadan oturan Şamil, yıkılmış binalara bakıyor ama ağzından tek kelime çıkmıyordu. Kararını vermişti. Atını doğuya -Ahulgo'ya- sürdü. Müritleri de dört-nala peşinden gitti. Artık barıştan bahseden kimse kalmamıştı.

V

Şamil, birkaç ay boyunca sessizliğini korudu. Ruslar, Şamil'in gerçekten hizaya gelip gelmediğini merak ediyordu. Aşilta'yı yağmalamasının İmam üzerinde büyük etki uyandırdığını düşünen Fese kendisiyle gurur duyuyordu. St. Petersburg'daki Çar, Kafkasya'da uzun zamandır beklediği zafer turunu atmaya hazırlanıyordu. Tiflis'te konaklarken Şamil'in teslimiyetini kabul edebilirdi. Hatta bu kabul, görülmeye değer bir olaya da dönüştürülebilirdi. General Fese'ye emirlerini ileten Çar, gönül rahatlığıyla zafer turu atacağı günü beklemeye koyuldu.

Çar, dereyi görmeden paçaları sıvamıştı. Kış Sarayı'nın yeşil duvarlı çalışma odasında Çar'ın emirleri yazılırken, Şamil Ahulgo'yu büyük bir kaleye dönüştürmek üzereydi. Kışlası, cephaneliği ve müstahkem mevzileriyle Ahulgo'dan Ruslara karşı topyekûn bir taarruz başlatmayı planlıyordu. Ağır Rus topları bölgeye getirilmeden evvel Ahulgo, zapt edilmesi imkânsız bir kale olarak görülüyordu. Ancak atılan güller dış duvarları darmadağın etmiş, *avulu* savunmaya çalışan Ahulgulular yıkılan

nöbetçi kulelerinin altında kalmıştı. Şimdiyse Şamil, bütün savunma düzenini değiştiriyordu. Rus ordusundan kaçıp Şamil'in saflarına katılan bir grup Polonyalı askerle birlikte yer altında bir dizi mevzi, siper, parapet duvarı, gizli yol, ahır ve kışla inşa etti. *Saklialar*, karakollara, gözlem noktalarına ve küçük kalelere çevrildi. Buralara büyük miktarda erzak ve mühimmat depoladı. Seçtiği naip ve müritlerin yanı sıra iki taraf için de Kafkas savaşlarının sıradan bir parçası olan rehineleri bu evlere yerleştirdi.

Ahulgo, yeni ve eski Ahulgo olarak ikiye ayrıldı. *Avulun* tepesinde, uçsuz bucaksız ufka hâkim konumda Surhay Kulesi denilen eski bir nöbetçi kulübesi vardı. Şamil, son muharebelerde ayakta kalmayı başaran bu kuleye dokunmamıştı. Keskin silueti, kilometrelerce öteden görülebiliyordu. Her geçen hafta, Ahulgo'ya daha fazla adam ve erzak geliyordu. Mürit ordusunun en seçkin birlikleri Ahulgo'da toplanmıştı. Bazıları atlı, bazıları piyadeydi. Hepsi Şamil'in emrindeydi. Kayanın içi oyulmuş ve devasa bir askeri kamp inşa edilmişti.

Ruslar için çalışan Tatar casuslar Ahulgo'da yapılan yığınağın haberini Temirhan Şura'ya ulaştırdığında kurmay subaylar rahatsız oldu. Acaba Fese, yok yere iyimserliğe kapılıp ihtiyatsız mı davranmıştı? Fese, Çar'a umut vermişti. Çar'ı hayal kırıklığına uğratmaya kim cesaret edebilirdi ki? Peki kim Şamil'i Tiflis'te teslim olmaya ikna etmeye çalışacaktı? Çar, güneye doğru yola çıkmıştı ve Ekim'de Tiflis'te olması bekleniyordu. Teslim törenine bir aydan daha kısa bir süre kalmıştı. Güney Dağıstan'da operasyonda olan Fese, General Klug von Klugenav'ı müzakere-leri yürütmek üzere kuzeye gönderdi. İyi bir elçi seçmişti. Çünkü Klugenav dağlıları iyi tanıyor, cesur ve şerefli bir asker olarak saygı görüyordu. Bu işi başarabilecek biri varsa o da Klugenav'dı. Klugenav, kendisine verilen görevi yerine getirme ihtimalinin çok az olduğunun farkındaydı ancak yine de bir mektup yazıp İmam Şamil'le görüşmek istediğini belirtti. Mektubu, komşu ve tarafsız bir aşiretin lideri olan Karani beyine verdi.

Etkileyici içgüdülerini bir kez daha gösteren Şamil, görüşme için mükemmel bir yer seçti. Hayatın boyunca bütün hareketlerinde,

tavırlarında ve hatta mekân seçimlerinde dahi bu özelliği kendini gösterecekti. İki yüksek uçurumun ortasında yanından küçük bir dere akan dar bir kayalık yamacı tercih etmişti. Neredeyse hiç güneş yüzü görmeyen bu alanda, yaz kış durmadan rüzgâr esiyordu. Dağlara sonbahar erken gelir, Ekim ayı başlarında kar dökülmeye başlardı. Klugenav, bu serin sonbahar sabahında -18 Eylül- atının üzerinde yamaca tırmandı. Yanında yaveri Yevdokimov, Don Kazaklarından oluşan on beş kişilik bir muhafız birliği ve bir düzine Karani yerlisi bulunuyordu.

Şamil, siyah aygırının üzerinde Rus heyetini bekliyordu. Sırtında burka vardı. Şamil'in etrafında yer alan üç yüz koruma ve naip, ellerinde siyah sancaklar taşıyor, söyledikleri ağıta benzeyen şarkılar dağları inletiyordu. Ruslar görüldüğünde, kısmen duayı kısmen de savaş naralarını andıran korkutucu bir haykırış yükseldi. Kurt ulumasına benzeyen bu ses, kuzeylilerin kanını dondurmuştu. Gerçi yirmi yıldır Kafkasya'da görev yapan Klugenav savaş naralarına, çeliğin soğukluğuna ve Kafkasyalıların tabiatına alışkındı. İstifini hiç bozmadan atını sürmeye devam etti. Çıkan seslerden ürken kargalar, çığlık çığlığa tepelerinde dönüyordu.

Dev gibi cüssesiyle Klugenav, kaba ama cesur ve samimi biriydi. Yanında tercümanından başka kimse kalmamıştı. Yamacın ortasındaki kaya yığınının yanında durdu. Şamil de yalnız geldi. İmam olduğundan beri ilk kez etrafında korumaları yoktu. İki adam yüz yüze gelmişti. Sessizce atlarından indiler. Tercümanın yere serdiği burkanın üzerine oturup konuşmaya başladılar. Maiyetlerinden kimse yerinden kımıldamıyordu.

İki lider saatlerce konuştu. Klugenav, İmam'ı ikna edebilmek için sabırsızlığını dizginlemeye çalışıyordu. Şamil, her zamanki sakin tavrıyla Klugenav'ın diyeceklerini dinledi ancak naiplelikle istişare etmeden tek bir taahhüt vermeye dahi yanaşmadı. Klugenav, sinirlenmeye ve acıkmaya başlıyordu. Yanında getirdiği puoların hepsini içmişti ve onlarsız müzakereye devam edemiyordu. Ayağa kalktı. Bu, görüşme bitti demekti. İmam'a elini uzattı. Yerinden yay gibi fırlayan Şamil, tam elini General'e uzatıyordu ki o ana kadar itidalli devam eden görüşme yerini

birden öfkeye bıraktı. Geride bekleyen naiplerden biri öne atıldı ve Şamil'in elini tuttu. Bu kişi, Şamil'in en sadık adamlarından biri olan Surkay Han'dı. "Allah'ın halifesi" İmam Şamil'in bir kâfirin elini sıkamayacağını haykırıyordu.

Klugenav'a "gâvur" diye hakaret etti. Görüşme başarısız geçtiği için zaten kızgın olan Klugenav iyiden iyiye hiddetlendi. Ayağının biri savaşta yaralandığı için kullanmak zorunda olduğu değneği Surkay Han'a doğru savurup sarığını düşürmeye çalıştı. Doğulular için bundan daha ağır bir hakaret yoktu. Bir Müslümanın tasavvur edebileceği en feci olaydı. Şamil, derhal müdahale etmese bu olay, Klugenav ve adamlarının canına mal olabilirdi. Bir eliyle değneği tutan Şamil, hıncalını çoktan Klugenav'ın boğazına dayayan Surkay Han'ı geri çekti. Adamlarına yerlerinde kalmalarını ve kılıçlarını kınlarına sokmalarını emretti. Sesi, Klugenav'a sessizce geri çekilmesi için yalvaran askerlerin yaygarasını bastırmıştı.

Klugenav öfkeden deliye dönmüştü. Ne tehditlere ne de yakarıslara aldırıyor, bağırarak Rusça yeminler ediyordu. Öne atılan Yevdokimov, Klugenav'ı zorla geri çekti ve ata binip Temirhan Şura'ya dönmeye ikna etti. Atını yavaş yavaş süren Klugenav, kimsenin yüzüne bakmıyor ve sürekli söyleniyordu. Yüzünde şimşekler çakıyordu. Şamil ve müritleri, Rus heyet ufukta kaybolana kadar bekledi ve daha sonra Gimri'ye doğru yola çıktılar. Yağmur başlamıştı. İnci gibi yağmur taneleri üzerlerindeki burkalardan süzülürken şarkı söylüyorlardı.

Vadiye tekrar sessizlik hâkim olmuş, dağlara kırağı düşmüştü. Saat dörtte karanlık çökmeye başlamıştı. Yarasarlar, saklandıkları yerden çıkıyordu. Uzaklarda uluyan çakalların sesi duyuluyordu. Kara bir gündü. Eğer iki lider anlaşmaya varabilseydi binlerce hayat kurtarılmış olacak, oluk oluk akacak kan ve gözyaşının önüne geçilecekti. Her şeyden öte Ahulgo düşmeyecek ve Şamil'in oğlu Cemaleddin o acıklı kaderi yaşamak zorunda kalmayacaktı.

11

TİFLİS

Tatlı, çocuksu Doğu dünyası

1837 yılının sonbahar mevsiminde, Çar'ın Gürcü başkenti Tiflis'e bir devlet ziyareti yapacağı ilan edildi. Bütün şehri aldı bir telaş. Yerel *Tsiscari* -Şafak- gazetesi, daha yeni kurulmuştu ve aydınlanma yolunda bir dönüm noktası olarak görülüyordu. Gazete, artık sayfalarını yaklaşan ziyarete ayırmaya başladı ancak Tiflis neticede doğulu bir şehirdi ve haberlerin basılmasına ihtiyaç duyulmuyordu. Daha gazete dağıtıma çıkmadan haberler kulaktan kulağa bütün şehre yayılıyordu. Gürcülerin Tbilisi dedikleri eski şehir, yamaçlara kurulmuş bir dizi köy, hisar ve pazardan oluşuyordu. Labirenti andıran yollarının ortasından Kura Nehri akıyordu. Nehrin bir yakasında İranlıların yaptığı Narikala Hisarı ve Ermeni mahallesi, diğer yakasındaysa Tiflis'in kurucusu Vakhtang Gorgasali'nin yaptırdığı kilise ve kalesiyle Gürcü kasabası Avlabar bulunuyordu. Şehrin ortasında idari binaları, tiyatrosu, Soylular Kulübü, bahçeleri, restoranları,

parfüm, korse, yelpaze, çocuk eldiveni ve Fransız romanları gibi Batıya has lüksleri bulabileceğiniz dükkânlarıyla yeni inşa edilen Rus (Avrupai) mahallesi yer alıyordu. Kuzeyde, asık suratlı yakışıklı delikanlıların aylaklık ettiği Çingene mahallesi vardı. Daha yukardaysa Rus ordu çadırları, yeni inşa edilen kışla ve ahırlar, bir hastane ve kurmay subayların konakladığı binalar yer alıyordu. Çarlık Rusyasının malı olduğunu göstermek amacıyla hepsi koyu kırmızıya boyanmıştı.

Burası oldukça hareketli bir merkez haline gelmişti. Ulaklar vızır vızır gelip gidiyor; General'in odasındaki lamba hiç sönmüyordu.

Çar her an Tiflis'e gelebilirdi. Haber, şehrin meydanından İranlı kuyumcuların firuzeleri kiloyla tarttığı Tatar pazarlarına yayıldı. Dev gibi kavun yığınlarının yanında oturan meyve satıcılarına, Ermeni silah ustalarının meşhur altın ve gümüş işlemeli silahlarını dövdüğü dükkânlara kadar ulaştı. Ağaçlandırılmış geniş yollardan geçerek tambur ve ud eşliğinde nağmeler söyleyen kara gözlü, sivri burunlu Gürcü güzellerin oturduğu asmalarla kaplı damlara ve balkonlara kadar vardı.

Gürcü aristokratlar, kendilerini Çar ailesine çok yakın hissediyordu. Rusya Gürcistan'ı himayesi altındaki bir devlet olarak kabul ettiğinden soylu Gürcüler kendilerini Çar'ın manevi evladı olarak görüyordu. Çar'ın *bizzat* kendilerine göz kulak olduğuna ve iyiliklerini istediğine inanıyorlardı (Herhangi bir entrikaya karışmamaları için Moskova'ya sürülen hanedan mensupları, bu görüşü paylaşmıyordu. Topraklarına el konulmuş, kendilerine verilen tazminat sözü bir türlü hakkıyla yerine getirilmemişti. Gerçi aralarında yüz on odalı köşklerde yaşayanlar da vardı). Daha alt mevkide bulunan ve Rus hükümetine yük ya da sorun teşkil etmeyenler, Çar'ın ziyaretini heyecanla bekliyordu. Sarayın odak noktasında olmaya hasret kalmışlardı. Bu ziyaret sayesinde sadece özledikleri ihtişam ve teşrifata kavuşmakla kalmayacaklar, aynı zamanda Şamil'in hâkimiyeti altına girme tehdidi son bulacak ve Müritçilik nihai olarak bastırılacaktı.

1839 yılına gelindiğinde üç Gürcü nesli, St. Petersburg'daki askeri okullarda eğitim almıştı. Kendilerini Ruslardan daha Rus görüyor-

lardı. Hanedanın himayesi altındaki Gürcü prensler pohpohlanıp şımartılıyordu. Omuzlarında taşıdıkları Çar'ın apoletlerinin kölelik işareti olduğunu düşünmüyorlardı. Genç kızlar, ya Çariçe'nin Kafkasya'da açtığı okul ve manastırlara gönderiliyor ya da St. Petersburg'daki Smolny Enstitüsü'ne kabul ediliyorlardı. Çariçe Yelizaveta tarafından soyluların kızlarının eğitimi için yaptırılan bu saray gibi manastırda, Çariçe'nin gözetimi altında eğitim alıyorlardı. Müfredatlarında haftada bir başkentte geziye çıkıp konserlere, askeri geçitlere ve saray etkinliklerine katılmak da vardı. Öğrenciler, saraya ait kapalı arabalarda yolculuk yapardı. Arabanın camından dışarıya bakan meraklı yüzleri St. Petersburg'da alışıldık manzaralardandı. Kızlardan bazıları Çariçe'nin ya da kendi sarayı olan yaşlı grandüşeslerin yanına nedime olarak görevlendirilirdi. Gürcü prenslere baba şefkati gösteren Çar, hizmetkâr ve yaverlerinden birkaçını onların arasından seçmeye özen gösterirdi.

Nihayet Çar Tiflis'e geliyor, işler yoluna girecek, diyordu Gürcüler. Kafkasya'da Rus nüfuzuna karşı çıkan her şeye düşman kesilmişlerdi. Hristiyan inançlarından dolayı Müslüman aşiretlerden nefret ediyorlardı. Vahşi eşkıyalar olarak gördükleri Müslümanların yeryüzünden silinmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Şamil'in başa geçmesinden sonra kendilerini karanlık bir geleceğin beklediğine inanıyorlardı çünkü hem bu ülkeyi hem Şamil'i hem aşiretleri hem de düşmanlarının gözü kara mizacını iyi tanıyorlardı. Rus ordusunda görev yapmayan Gürcüler kendi savaşlarını yürütüyordu. Kendi askerlerini eğitip donatan prensler ve toprak sahipleri, kendi başlarına baskın yapıp çatışmaya giriyordu. Tiflis, Mürit savaşlarının yaşandığı alanın dışındaydı ancak şehrin sakinleri top sesine, kılıç şakırtısına, sokaklardan dörtünela geçen savaşçılara, atların eyerlerinden sarkan ölü ve yaralıları alışkındı. Muzaffer prensler, zaman zaman mızraklarının ucunda bir Tatarın kesilmiş başı ya da elini sergilerdi. Yirmi iki Tatar kellesi alan biri, Çar'ın takdirini kazanmış ve üzerinde hanedanın arması bulunan pırlanta bir yüzükle ödüllendirilmişti.

Çar'ın ziyareti esnasında ihtiyatlı ve itidalli davranılması gerektiği düşünülüyordu. Kısa bir süre Tiflis'e gelen bir grandükün

ziyareti sırasında oldukça tuhaf bir durum yaşanmıştı. Böyle olaylar, gayrimedeni hatta *barbarca* görülebilirdi. Aslında gün oldukça neşeli başlamıştı. Akşam yemeğinde ziyafet verilmiş, ardından balo düzenlenmişti ancak gece talihsiz bir olayla sonlandı. Bir oturağın üzerinde hanımların örtü ve şallarına sarılı halde kesilmiş bir Tatar başı bulundu. St. Petersburg'dan gelen ziyaretçiler dehşete düştü. Bayılan bazı hanımları ayıltmak için nişadır ruhu ve konyak koklatmak gerekti. Tiflisliler, misafirlerine durumu nasıl izah edeceklerini bilemedi. Aslında her şey çok basitti. Yaman bir Gürcü delikanlısı olan Prens Badriz balya geç kalmıştı. (Gelecekte Stalin'in doğum yeri olarak ünlenecek olan) Gori dolaylarında çatışmaya girmişti. İsyancılar kıyasıya mücadele etmişti. Sonunda hasımlarına kayıplar verdirip çekilmek zorunda bırakan Badriz polonez dansını kaçırmıştı. Kış Sarayı'ndaki baloları örnek alan Tiflis sosyetes, kutlamalara daima polonez dansıyla başlardı. Prens, savaşta kirlenen elbiselerini değiştirirken, ganimet olarak aldığı kelleyi korumasına emanet etmişti. Korumasıysa parıl parıl parlayan salonda beyaz saten tül elbiseleriyle dans eden insanları görünce elindeki emaneti karanlık bir köşeye bırakmıştı. Kimse ne olduğunu anlamamış, üzerine şal ve mantolar yığılmıştı. Gecenin sonunda bulunduğundaysa büyük şaşkınlık yaşanmıştı.

Çar'ın ziyareti esnasında böyle aksilikler yaşanmamalıydı. Ne olursa olsun nizam, zarafet ve teşrifata özen gösterilmeliydi.

Bütün vakitlerini terzilerle geçiren hanımlar, duruma yaraşır kıyafetler diktiriyordu. Soğuk görünüşüne rağmen aslında nazik biri olduğu söylenen Çar'ın ilgisini çekmeyi istiyorlardı. Bunun için korseler daha sıkı bağlanacak, bukleleri daha parlak görünsün diye kremler sürülecekti. Göz alıcı güzelliğe sahip Gürcü hanımları, Çar üzerinde iyi bir izlenim bırakmayı amaçlıyordu. Yanaklara allık sürülmüş, gözlere sürme çekilmişti. Yay gibi kaşları hayranlık uyandırıyordu. Parfümleri insanın aklını başından alıyordu. Gül yağı ve yaseminin damıtılmasıyla elde edilen bu güzel kokular altın işlemeli şişelerde saklanırdı. Balina kemiğinden yapılan korselerden alması için Viyana'ya

gönderilen kuryeler, ziyarete yetişmek için gece gündüz demeden at sürüyordu.

Yaşı ilerlemiş hanımlar, hoş muhabbetlerine güveniyordu. Çar'ın en sevdiği yazarlar olan Sir Walter Scott ve Paul de Kock'un romanlarını okumaya koyuldular (Gerçi hiçbir hanım, bu kitapları okuduğunu itiraf edemezdi). Genellikle çarçavi ve *haçapuri* gibi başlıca yerel yemekleri yapıp göbek büyüten Gürcü aşçılar, St. Petersburg'daki Fransız şeflerin mutfaktaki becerileriyle aşık atabilecek kadar lezzetli sufle ve sos hazırlamaya çalışıyordu. Davidoflar ve Zor zadeler gibi büyük toprak sahipleri, Kral David'in soyundan gelenlere yakışır bir şekilde Çar'ı ağırlamak için evlerini ve mülklerini hazır ediyordu.

Çar, Tiflis ziyareti esnasında hiçbir yabancıнын şehre alınmasını emretmişti. Ancak İngiliz Seyyah Yüzbaşı Wilbraham, ferman uygulamaya konulmadan İran üzerinden sınırı geçmiş ve Çar'ın ziyaretinin arifesinde Tiflis'e ulaşmıştı. Gürcüleri son derece misafirperver bulmuştu. Şehirlerine gelen bu ziyaretçinin kendisini evinde hissetmesi için ellerinden geleni yapıyorlardı. Uzun zamandır İran kervansaraylarında yapılan yemeklere talim eden Yüzbaşı Wilbraham, kendisine ikram edilen şahane tereyağlı ekmeklere bayılmıştı. Gürcülerin kıvraklığı, şehirlerini ziyaret eden çeşitli ziyaretçileri memnun etmek için başvurdukları çeşitli yollarda kendini belli ediyordu. Yüzbaşı Wilbraham için tereyağlı ekmekler hazırlayan Gürcüler, yaklaşık yirmi yıl sonra yerel renkleri görme arzusuyla Gürcistan'a gelen Alexandre Dumas'ya dansçıları izleyip eşkıyalarla çatışmaya girme imkânı sundular. Misafirlerinin hayal kırıklığına uğramasına müsaade edemezlerdi.

Yüzbaşı Wilbraham, ikram edilen tereyağlı ekmeklere rağmen sürekli şikâyet ediyordu. Dumas'nın o çocuksu merakı Wilbraham'da yoktu. Gürcü sosyetesinin kültürsüzlüğünden yakınıyordu. Hanımlar aşırı makyaj yapıyorlar ve bu nedenle kötü görünüyorlardı. Vals yapmak çok modaydı. Bütün vakitlerini vals yaparak geçiriyorlardı. Bütün sorunun, ülkenin çok hızlı Batılılaşmasından kaynaklandığını düşünüyordu.

Yüzbaşı Wilbraham'ın sözleri, 19. yüzyılın ortalarında yazılan seyahat kitaplarında çok sık görülen o nasihat yollu ifadelere benziyordu. Yazarın bulguları, ders verip üstünlük taslayan bir üslupla aktarılırdı. Yerel renkler, ya hakkıyla yansıtılmaz ya da çok ayrıntılı anlatılırdı. Eğer “yerliler” insanı sıkboğaz ediyorsa cana yakın, çok konuşmuyorsa sevimsiz kabul ediliyordu. Misa-firlerini gösterişli bir şekilde karşılayanlar fiyakalı görülüyordu ancak Motraye'yi yere uzanmış bir halde karşılayan Sultan gibi sıradan bir şekilde karşılayanlarsa “aşağılık Tatarlar” gibi davranmakla suçlanıyordu.

Karargâhtaki askerler oldukça gergindi. Sürekli talim yapan askerler, ayrıntılara saplantılı olduğu bilinen Çar'ı memnun edebilmek için sürekli teçhizatlarını parlatıyordu. Kıdemli kurmay subaylar, savaşın neden hâlâ devam ettiğini Çar'a nasıl açıklayacaklarını düşünüyordu. Çar'ın emriyle rütbesi düşürülen ya da Güney Ordusu'nda görev yapmak üzere Kafkasya'ya sürülen bazı subaylar tedirgindi. Hükümdarın kendilerini görmesinden korkuyorlardı. Çar'ın hafızası iyiydi. Ne gördüğü yüzü unuturdu ne yaşanan bir başarısızlığı ne de bir olayı. Tiflis yakınlarında görev yapan perişan haldeki genç bir adam Çar'ın ziyaretinden özellikle korkuyordu. Karlı bir gecede St. Petersburg'daki karakollardan birinde nöbetçi subay olarak görevliyken komutayı çavuşa devredip yatmaya gitmiş. Şehirde dolaşan Çar, aksi gibi karakolun önünde durmuş ancak nöbetçi subayı bulamamış. Gözünü açan genç subay başucunda dikilen Çar'ı görünce dehşete kapılmış.

Çar, hiç de hayra alamet olmayan bir şekilde “Benimle gel” demiş. “Olduğun gibi gel.” Üzerinde gecelikten başka bir şey olmayan bahtsız subay, üstü açık kızakta Çar'ın yanına oturmuş. Kış Sarayı'na vardıklarında soğuktan ve korkudan can vermek üzereymiş. Sabaha kadar nöbetçi kulübesinde beklemesi söylenmiş. Ertesi gün Kafkasya'da görevlendirilen bu adam, Çar'ın emriyle bütün yolu üzerinde sadece geceliğiyle katetmek zorunda kalmış. Mucizevi bir şekilde sağ salim birliğine ulaşan adam, uzun yıllar burada görev yapmış. Affedildikten sonra Macaristan'a atanan bu

adam, 1848 yılında yaşanan Macar ayaklanmasını bastırmak için gönderilen Rus alaylarıyla birlikte çarpışırken hayatını kaybetmiş.

II

St. Petersburg'dan ayrılan "bütün Rusyaların Çar'ı" Nikola, uçsuz bucaksız ülkesini gezerken çok süratli gidebilen küçük arabaları tercih ediyordu. Çar, en ufak bir gecikmede dahi sinirlendiği için yol boyunca yedek atlar hazır bekletiliyordu. Çar'a ayak uydurmakta zorlanan maiyeti, yemek yiyecek ve uyuyacak zaman bulamamaktan şikâyet ediyordu. Bu tür gezilerde Çar'a eşlik eden eski arkadaşı ve sırdaşı Kont Adlerberg, yarım saat mola verelim demeyi aklından dahi geçirmiyordu. Gri bir askeri palto giyen Çar, dizlerini ayı postuyla örtüyordu. Önündeki büyük ölçekli askeri harita, esen buz gibi rüzgârda dalgalanıyordu. Güzergâhı üzerindeki karakolları ziyaret ettiğinde her zamanki donuk bakışlarıyla etrafını süzüyordu. O dönemin yolları tekerlek izinden ibaretti.

Çar, hiç durmaksızın ufka doğru yol alıyordu. Bu uçsuz bucaksız steplerde verstler (Rus uzunluk ölçü birimi) tepelerinde imparatorluk sembolü kartal bulunan siyah beyaz çizgili nöbetçi kulübeleriyle hesaplanıyordu.

O kadar çok Rusya vardı ki... Şarkılarda söylendiği gibi köylülerin alacakaranlıkta "kızıl kurşunla ayı avlamaya" gittiği mantarlarla dolu karanlık ormanlar... Tepede toprak sahiplerinin sütunlu malikânelerinin yer aldığı küçük ıssız köyler... Köylülerin ter döktüğü ağillara giden çamurlu yollar... Çinili sobanın yanında oturan mujiklerin nefeslendiği, votka içip efkâr dağıttığı loş bir *traktir* yani meyhane...

Göz alabildiğince uzanan buğday tarlalarının ötesinde ıssız stepeler yer alıyordu. Doğuda Yaroslav ve Kazan, batıda çamur, pislik ve zulümle dolu Yahudi yerleşim yeri Pale'den sonra Vitebsk ve Polonya sınırı, güneyde Moskova'nın ötesinde Kursk, Harkov ve Kiev bulunuyordu. Devasa nehirlerden geçen arabalar bazen donuyor, çamura saplanıyor ya da toz bulutunda kayboluyordu.

Bütün Rusyalar... Belarus (Beyaz Rusya), Veliki (Büyük Rusya), Çervonya (Kızıl Rusya) -eski Slavca'da kızıl demek olan Çervonya kelimesinin siyasi bir anlamı yoktur-, Malorus (Küçük Rusya)... Ne kadar çok Rusya vardı. Hepsi Çar'ın hâkimiyeti altındaydı. Büyük nehirlerin cam gibi durgun sularında, taşra kasabalarının yansımaları görülürdü. Kilisenin mavi ve altın rengi kubbeleri, tepesine imparatorluk sembolü çift başlı kartal asılmış sarı beyaz sıvalı mahkeme binaları, postanelerin önünde bekleyen tahta tekerlekli köhne *tarantaslar*, kocaman ayçiçeklerinin etrafını çevreleyen beyaz çitler... Yazın yol boyunca dikilen huş ağaçlarının altında elinde pembe şemsiyesiyle yürüyen bir kadın, durgun sulara bir gül tablosu gibi görünürdü. Kışınsa karların üzerinde süratle yol alan kızakların nehrin buz tutmuş yüzeyindeki yansıması kara bir şeridi andırırdı.

Bu bölgelerde hayat boşluktan ibaretti. Başkentteki hayatı özleyen taşra sosyetesinin önde gelenleri, hayal kırıklığı ve gösteriş içinde boş hayatlar sürüyor, günlerini birbirine ziyaretlerde bulunarak, vals yaparak, dedikodu ederek, pinekleyerek ve habire yiyerek geçiriyordu. Doktorlar, avukatlar, emekli binbaşılar, yaşı geçmiş afetler, halk üzerindeki nüfuzlarından emin olan sinsi köy papazları, Leskov'un tasvir ettiği din adamları... Gogol'un *Ölü Canlar* adlı eserinde ölümsüzleştirdiği toplum işte buydu. 1837 yılında Kafkasya'ya doğru yola çıkan Çar ülkesini dolaşırken Gogol eserini yazmakla meşguldü (Aynı dönemde Dickens *Oliver Twist*'i, Stendhal ise *Parma Manastırı*'ni kaleme alıyordu).

III

Bütün Ruslarda görülen sürat merakı, çocuksu ama derin bir tutkuydu. Saray bahçelerinde ve panayırarda grandüklerin, *mujik*lerin yokuş aşağı süratle kayarken ya da St. Petersburg iskelesi boyunca yer alan adalarda kızak yarışı yaparken keyif çığlıkları attığını görebilirdiniz. Herkes sürat yapmaya can atıyordu. Rus edebiyatı, halk şarkıları ve sanatı, bu sürat tutkusunun izlerini yansıtıyor. Palek işi ezilmiş kâğıttan yapılan geleneksel sigara paketleri ve çay kutuları ile üzeri boyanmış teneke sandıklar, kara

gökyüzünün altında renkli köylü grupların atlı kızaklarıyla yarışlar düzenlediği bir dünyanın varlığını gösteriyor bizlere. Ya da Aziz Vasil Katedrali'nin yaldızlı kubbelerinin altında Kızıl Meydan'daki kar yığınlarının arasında küçük kızakların dolaştığı büyüleyici Moskova sokaklarını görüyoruz. Bu memlekette kızakları yerinde dururken görmek mümkün değildi. Atlar hep dörtlüye gidiyordu. Atlılar, *paiidi!* Yani, yol verin! diye bağırlardı. Adeta kıvılcım saçarak ilerleyen atlar tozu dumana katardı.

Rus halkı genellikle hareket etmekten nefret etmiştir. Miskin bir mizaca sahiptiler (de Custine, onları “Aslında güneşli yerlerde yaşamak için yaratılmış sarışın Araplar” diye tarif ediyordu). St. Petersburg'daki soylulardan bahseden bir seyyah “Koltuktan kalkıp arabaya ya da kızığa biniyorlar. Vücutları hareket etmeye rıza göstermiyor gibi” diye yazıyordu. Fakat söz konusu sürat yapmak olunca bayılıyorlardı. Sürat deyince kendilerinden geçiyorlardı ama yine kendileri hareket etmek istemiyor, hızlı atlara bağladıkları kızaklarla son sürat yarış yapıyorlardı.

Belki de bu hız tutkusu, ülkenin büyüklüğünden kaynaklanıyordu. Göz alabildiğince uzanan bu ıssız coğrafyada yapılabilecek tek şey dörtlüye at sürmektir. Kaleme aldığı harika pasajda Gogol, stepler boyunca süratle ilerleyen atlı kızakları, yeryüzünde ilerleyen Rusya'ya benzetiyordu. Çar Nikola, uzun zaman önce kendisini ülkesiyle özdeşleştirmişti. “Devlet benim” diyen XIV. Louis gibi Nikola da kendisini tarihinin vücut bulmuş hali olarak görüyor, havaya bile “benim iklimim” diye atıfta bulunuyordu. Güneye doğru yol alan Çar, belki de -gurur ve süratten başı dönmüş bir halde hülyalara dalarken- aşağıdaki satırları kaleme alan Gogol'un milliyetçi coşkusuyla paylaşıyordu:

Ey kızak, kuş gibi uçan kızak, seni kim icat etti? Sen ancak ceval bir halkın arasında dünyaya gelmiş olabilirsin; dünyanın yarısına uzanan o düz ve kaygan topraklarda... Kimsenin geçemediği o cesur kızak gibi sen de süratle ilerlemiyor musun ey Rusya, benim memleketim? Tozu dumana katıyorsun... Ey atlar, Rus atları! Ne atlarsınız ama! Sanki yelelerinizde fırtınalar kopuyor... Ey Rusya, nereye böyle? Cevap ver! Cevap yok.

Atların ıngırakları harikulade bir ses çıkartıyor. Atlar havayı yara yara gidiyor. Ardında bıraktığı kasırgada şimşekler çakıyor. Rusya, yeryüzündeki her şeyi rüzgâr gibi geçiyor. Rusya'ya yol vermek için kenara çekilen diğer halklar, krallıklar ve imparatorluklar ona yan yan bakıyor.

IV

Çar Nikola, 21 Ekim'de Tiflis'e ulaştı. Günlerdir bardaktan boşalırcasına yağmur yağıyordu. Bu nedenle yanında yirmi dört Gürcü prensiyle birlikte şehre girişi esnasında muhteşem kıyafetleri çamura bulanmış, çok görkemli olması beklenen tören istenen etkiyi uyandırmamıştı. Yağmur o kadar şiddetliydi ki töreni izlemek için toplanan kalabalık çok geçmeden dağıldı. Sadece birkaç meraklı kişi, dizlerine kadar çamura batmış bir şekilde Çar'ın konvoyunun geçişini izleyip tezahüratta bulundu. Uzun yoldan gelen Çar yorgun düşmüştü. Megrelya'da pireler Çar'ı rahat bırakmamıştı. Buz gibi sonbahar rüzgârları yüzünü yakmıştı. Kızgındı ve yüzü şişmişti. Her zamanki baş döndürücü cazibesinden eser yoktu.

Şamil'in casusları, Rus hükümdar hakkında olumsuz haberler getiriyordu. Nikola'nın Alman duruşunu sevimsiz, hareketlerini ruhsuz, solgun ve şişkin çehresini heybetten yoksun buluyorlardı. Yağmura rağmen bütün şehir Çar'a görkemli bir karşılama hazırlamıştı. Eski mahallenin dar sokaklarında yer alan balkonlar, yasemin ve defnelerle süslenmişti. Zengin fakir demeden bütün evler -sağanak yağmurun altında- en iyi halılarını sergilemişlerdi. Yeni yapılan bulvarların kenarına dizilen askerler selam vaziyeti aldığında tüfekleri kaldırımı inletmişti. Bütün şehirde çanlar alınmış, kiliseler dinin savunucusu, hamileri Beyaz Çar'a hoş geldin demişti. Nehrin kıyısında ve Büyük İskender'in yaptırdığı köprünün öbür yakasında yankılanan an seslerinden faydalanan sayısız Tatar casus (Şamil'in adamları) şehre gizlice girip çıkmıştı. Pusu kuran, baskın yapan, fırsat kollayan bu adamlar Kafkasya'da Rusya'yı yenmek uğrunda mücadele etmekten vazgeçmiyordu.

Geceleyin Tiflis ışıl ışıldı. Katedrali aydınlatan bin tane mum vardı. Valilik balo salonunun parkeleri parlıyordu. Parklardaki akasya ve okalıptüs ağaçlarının arasında fenerler yanıyordu. şehrin etrafındaki tepelerde, karanlıkta ateş böceği gibi parlayan ışıklar görülebiliyordu. Bunlar, hâkim olduğu dağlarda şamil'in iletişimi sağlamak için kullandığı ışaret ateşleriydi.

Kurmay karargâhındaki Rus generaller, son derece nahoş bir görevle karşı karşıyadı. Birisi ar'a şamil'in teslim töreninin olmayacağını söylemeliydi. Klugenav'ın teklifini reddeden şamil daha sonra kendisine gönderilen mektubu da kabul etmemişti. Mektupta şamil'in teslim olması için oldukça cömert şartlar sunulmuştu. ar'ın Tiflis'e ulaşmasından iki gün önce gelen bir een ulak şamil'in bu konudaki son kararını bildirmişti.

Her şeyi Allah'ın eline bırakan, bu mektubun naiz yazarı şamil'den. Reddettiğim için lime lime edilecek dahi olsam, Tiflis'e gelmemekte kararlıyım. Çünkü herkesin bildiği üzere defalarca ihanetinize uğradım.

Bu mektubu gören ar'ın daha da keyfi kaçtı. Zaten Tiflis'e gelirken incelediği orduyla ilgili bazı meselelerden memnun kalmamıştı. Savaşın idare şekliyle ilgili eleştirilecek birçok nokta bulmuştu. Bütün durumun anlaşılır gibi olmadığını söylüyordu. Savaş neden senelerce uzamıştı? Neden sürekli daha fazla adam talep edilmişti? Neden mücadeleye devamlı daha fazla teçhizat gönderiliyordu? Bu Asyalılar da artık fazla olmaya başlamıştı. İşler değişmek zorundaydı. Adamlarına onlar hakkında ne düşündüğünü söyleyen ar, Kafkasya'daki orduların komutanı Baron Rosen'i oracıkta görevden aldı. Daha sonra düzenlenen bir geçit töreninde en ufak bir uyarıda dahi bulunmadan Megrelya Prensi Dadiani'nin apoletlerini söktü ve onu divan-ı harbe gönderdi. Alandaki birlikler, Gürcü sosyetesinin nde gelenleri, Prens'in ge eşi ve ailesi, bu acı manzaraya şahit oldu. Gürcü Muhafız Alayı'nın komutanı olan Prens Dadiani, Vali'nin damadı ve aynı zamanda ar'ın yaveriydi. Yetkisini kötüye kullanmakla, alayında görevli askerleri kendi şahsi işleri için görevlendirmekle suçlandı. şikâyetler şehre

girer girmez Çar'a anlatılmıştı. O da hiç beklemeden talihsiz Dadiani'den hıncını çıkardı.

Geçit töreninde yaşananlara şahit olan biri durumu şöyle anlatıyordu: "Bu olay, bağlantıları ne kadar güçlü olursa olsun hiç bir suçlunun yaptıklarının yanına kalmayacağını gösteriyordu. Çeşitli alayların başındaki subaylar doğal olarak telaşa kapıldı. Kulaktan kulağa dolaşan söylentilere göre hakkında soruşturma açılacak birkaç subay daha vardı." Öfkesinin zavallı ihtiyar Baron Rosen'i ne kadar sıkıntıya soktuğunu gören Çar, onu teselli etmek için en büyük oğlunu yaveri yapacağını söyledi. Ancak bu bile insanların endişesini dağıtmaya yetmedi. Çar'ın etrafındaki kurmay subaylar, hükümdara daha fazla şikâyet dilekçesi ulaşmaması için gözlerini dört açmaya başladı.

Ertesi gece, bir devlet balosu düzenlendi. Milli kıyafetlerini giyen Gürcü güzelleri ve yerel yöneticiler salonda ihtişamla salınıyordu. Çar, bodur ve eski kafalı bir Gürcü prensesle yaptığı polonez dansıyla baloyu açtı. Prens Dadiani'nin kayınvalidesi ve baldızları da balodaydı ve güçlü görünmeye çalışıyorlardı. Ancak okuduğumuza göre "neşeli görünmeye çalışsalar da ağlamaktan kan çanağına dönmüş gözleri, çektikleri onca sürmeye rağmen onları ele veriyordu." Dadiani'nin birkaç ay önce evlendiği zavallı eşi evde kalmıştı. Saadetini kaybettiği ve başlarına daha fazla kötülük gelmesinden korktuğu için iki gözü iki çeşme ağlıyordu. Rütbesi sökülen biçare Dadiani çok geçmeden intihar edecekti.

Çar, uluslararası meselelerle ilgilenmeye başladı. Saygılarını sunmak için Tiflis'e gelen üst düzey bir İranlı olan Emir-i Nizam'la bir araya geldi. Yıllar önce Rus-İran Savaşı sırasında İran'a kaçan ve Şah'ın inatla geri vermeye yanaşmadığı Rus birliklerin bahsi açılınca, Çar doğrudan muhatabına saldırıya geçti. Nikola, bu hareketi gururuna indirilmiş bir darbe ve bir prensip meselesi olarak görüyordu. Muhammedilerin yanında *Hristiyan* Ruslar! Bu, hem Haç'a hem de taca hakaret demekti. Emir-i Nizam'a adamları derhal iade edilmezse İran'la diplomatik ilişkileri keseceğini söyledi. Böyle doğrudan bir hamle doğu diplomasisinin bütün geleneklerine aykırıydı ancak Yermolov ve Paskiyeviç'in o kadar uğraşp

yapamadığı işi yapmıştı. Eceline susamış Yüzbaşı Allbrandt, İran'a gitmek üzere seçilecekti. Yaklaşık bir yıl süren çabalardan sonra asker kaçaklarını ikna etmeyi başardı. 1839 yılında muzaffer bir edayla askerleri geri getirdi. Alay bandosu çalıyor, sancaklar dalgalanıyordu. Heyhat! Askerler, İran'da geçirdikleri süre zarfında çevrelerinin etkisi altında kalmışlardı. Pilav ve şerbetle beslenen bandocular, tuzlu balık ve domuz yedikleri günlerde çaldıkları o hızlı askeri melodileri repertuvarlarından çıkarmışlardı. Fifre ve davullar, Doğu'ya özgü o kederli ve coşkulu besteleri icra ediyordu. Tabur, kötü bir marş eşliğinde kuzeye doğru yürürken, kınalı ayaklarıyla yanlarında koşan İranlı kadınlar feryat ediyordu.

V

Tiflis'teki karşılama komitesi, Çar'a yaraşır bir program hazırlamak için büyük emek harcadı. Dünyanın geriye kalanı gibi Çar'ın yıldız gibi parlak bakışlarından korkan hizmetkârları majestelerinin eğlendirilmesi gerektiğini söylüyordu. Gürcü Kilisesi Patriği, Sioni Katedrali'nde şükran günü ayinini bizzat yönetiyor; soylular, görkemli ziyafetler, balolar ve davetler düzenliyor; sokak sanatçıları, Tiflis'te bugün dahi günlük hayatın bir parçası olan geleneksel eğlenceleri (sadeleştirilmiş bir şekilde) sergiliyor; zarif örtüleri, küçük yuvarlak altın para asılı başlıkları, *katiba* ya da *dolman* adı verilen kürklü elbiseleriyle milli kıyafetlerini giyen Gürcü güzelleri, Çar'ın huzurunda yerel dans gösterileri yapıyordu. Ama nafile. Çar'ı eğlendirmek şöyle dursun, asık suratını düzeltmek dahi mümkün değildi.

"Ordumdan başka hiçbir şeyi gözüm görmüyor" diyordu Çar. Tiflisliler, şehrin buhar banyolarıyla ünlü Türk hamamında Çar'ı eğlendirmeye, meşhur ayyaşlar -Gürcüler fevkalade içicilerdi- ve yerel aydınlarla misafirlerini oyalamaya çalıştılar; ama nafile. Çavçavadze ailesi, Çar'ı Tsinandali'deki evlerinde -on beş yıl sonra bu ev yerle yeksan edilecek, hizmetçiler öldürülecek, Prenses Anna ve maiyeti kaçırılıp Şamil'in *avulunda* esir tutulacaktı- ağırladılar; ama nafile. (Çar'ın himayesinde) yeni kurulmuş yetimhanede kalan çocuklar, yedi yüzyıl önce yaşamış Gürcis-

tan'ın en büyük şairi Şota Rustaveli'nin *Kaplan Postlu Şövalye* adlı destanından bin tane dörtlük okudular; ama yine de Çar'ı memnun etmeyi başaramadılar.

VI

Şota Rustaveli, Gürcü edebiyatının klasik dönemi olan 12. yüzyılda dünyaya geldi. Yunanistan'da eğitim gören Rustaveli, Tiflis'e döndükten sonra tutkuyla bağlı olduğu meşhur Kraliçe Tamara'nın hazinedarı olarak görev yaptı. Homeros, Platon ve İranlı mutasavvıflar üzerine çalışmalar yapmış parlak bir âlimdi ancak Kraliçe'ye bir türlü açılmadı. Sonunda saraydan ayrılan Rustaveli, son günlerini Kudüs'te bir manastırda geçirdi. 18. yüzyılda Gürcü Metropolit Timofei, Gürcistan kralları tarafından kurulan Kutsal Haç Kilisesi'nde Rustaveli'nin portresini ve mezarını buldu.

Gürcistan'daki keşiş âlim ve şair geleneği çok eskilere dayanıyordu. Ortaçağ Gürcü prensleri, edebiyat ve din konularında oldukça tutkuluydu. Müslüman Kral Jesse'nin oğlu Katolikos Anton, Gürcüce dilbilgisi kitabı yazdı ve Aristoteles'in eserlerini çevirdi. Moskova'ya giden Kral VI. Vahtang'ın oğlu Vakhoucht burada Gürcüce İncil bastırdı. 17. yüzyılda Roma ve Paris'i ziyaret eden Prens Orbelyani ya da Saba Sulkhan Kardeş, XIV. Louis tarafından kabul edildi ve La Fontaine ile tanıştı.

1083 yılında iki keşiş prens Gürcistan'dan yola çıktı. Yürüyerek Bulgaristan'a varan Vakuryani kardeşler, burada ülkenin ücra bir köşesine yapılmış gizemli Baçkovski Manastırı'yla karşılaştı. Ormanlarla kaplı tepelerin ve kayalıkların altında coşkun bir ırmağın kenarına yapılan bu manastır, ağır ve münzevi havasıyla Kafkasya'yı hatırlatıyor. Zaten Bulgaristan yapı, arazi ve müzik bakımından Kafkasya esintileriyle dolu. Uzun süren mücadelenin sonunda Şamil teslim olduktan sonra çok sayıda Kafkasyalı Bulgaristan'a sığındı. Rus işgalinden önce halk Kafkasya'yı terk etmeye başlayınca Bulgaristan'ın Türk yöneticileri, gelenleri bu bölgedeki tepelere yerleştirdi. Bugün hâlâ yer yer Müslüman aşiretlere rastlamak mümkün.

Çar'ın ziyareti, toplumsal açıdan başarılı geçmemiş olsa da askeri konularda bazı meyveler verdi. Hükümdar, Kış Sarayı'ndan askeri seferlerin bütün safhalarını doğrudan ve bizzat yönetmesinin mümkün olmadığını gördü. Temsilci atamanın ne kadar gerekli olduğunun farkına vardı. İstemeye istemeye Baron Rosen'in halefi General Golovine'ye daha fazla yetki ve serbestlik tanıyan Çar, General'e ertesi yıl bitmeden zafer beklediğini net bir şekilde ifade etti. Önce Karadeniz'in kıyısında yer alan düşman aşiretlerin hâkimiyetindeki kaleler zapt edilecekti. Sonra yukarı Samur bölgesine son bir sefer düzenlenip temizlik yapılacaktı. Son olarak Çeçenistan ve Dağıstan işgal edilecek, Şamil ölü ya da diri ele geçirilecekti. Bu, oldukça çetin bir plandı. General, üç ayrı orduyla üç sefer düzenlemek üzere hazırlıklarına başladı. Uygulamaya konulan ilk iki plan dâhilinde düzenlenen seferler sonuçsuz kaldı. Uzun yıllar süren mücadelede bir dizi general görev yaptı. Şamil'i mağlup edip Çeçenleri ve Dağıstanlıları dize getirmeyi amaçlayan üçüncü sefer kilit öneme sahipti. Burada bizi en fazla ilgilendiren sefer de bu. Komutanlığa getirilen Kont Grabbe'ye Çar seferde başarılar diledi. Belki de Çar, Kont'a yüklediği ağır görevin farkındaydı ya da Kafkasya savaşlarının doğasını anlamaya başlamıştı. Sirtında paltosu arasına binmeden önce general ve kurmay subayların arasında askerlerine veda ederken onlara övgü dolu sözler söyledi. Muhaliflerinden birinin gözlemlediği üzere maske takar gibi yüzüne yerleştirdiği o gülümsemesiyle Komutan'a, Vali'ye ve Tiflis Belediye Başkanı'na döndü. Yeni inşa edilen Valilik Sarayı ve idari binaların etrafında yer alan Asya'ya özgü tarzda yapılmış eski evleri ve muhteşem bulvarlarıyla tepelerin arasına yayılan şehri kucaklarcasına sahiplenen ve selamlayan bir edayla zarif bir el hareketi yaptı. Şimdi, dedi Çar, Yaratılış Kitabı'ndaki "Işık olsun diye buyurdu ve ışık oldu" sözünün ne anlama geldiğini biliyorum. Böylece kendisini Tanrı'yla özdeşleştiren Çar arabasına bindi ve dörtlüye uzaklaştı.

İKİNCİ BÖLÜM

Hacı Murat, Gimri avulunda. Prens Gagarin'in eseri. 1851.

12

İFRAT

Rusya'da vur deyince öldürüyorlar.

– MADAME DE STAEL

Rusya'nın bir devletten ziyade başlı başına bir dünya olduğu söylenir. Burada her şeyin kendine has bir ölçüsü vardır ve ifrat hüküm sürer. Aşırılık Rusların baskın özelliklerindendir. Sıradan insanların gözünde Rusların günlük hayatının temposu savaş, aşk, siyaset, insani ilişkiler ve mimari gibi aklınıza gelebilecek her konuda şiddet ve atalet arasında gelip gider. Mürit Savaşları, bu iki kutbu bir araya getirdi. Rusya'nın uçsuz bucaksız ufku, bir o kadar yüksek dağların sınırına dayanmıştı. Yatayla dikey karşı karşıyaydı. Ruslarla Tatarlar, Hristiyanlarla Müslümanlar çarpışıyordu. Ovalılar, dağlılarla mücadele ediyordu. Kuzey, güneyi işgal ediyordu. İki taraf da canını dişine takmıştı. Taviz söz konusu değildi. Çar'ın sarsılmaz gururu, demir gibi disiplini ve iktidar tutkusunun bedeli kan ve gözyaşıyla ödeniyordu. Şamil de gözünü karartmıştı. İki kutup düello yapıyordu.

Kafkasyalıların ne kadar aşırı bir şekilde yaşayıp öldüğünü gördük. Rusya'daysa hem günlük hayatta hem de kurguda bu aşırılığı gözlemlemek mümkün. Dönemin büyük Rus siyasetçileri aşırılık yanlısıydı. 19. yüzyılın ortasında kaleme aldığı *Rusya ve Sosyalist Devrim* adlı denemesinde Aleksandr Herzen, "Rusya, hiçbir zaman Protestan olmayacak, orta yolcu olmayacak" diye yazıyordu. Rus edebiyatının tamamı şiddet dolu duygular ve ölçüsüz olaylarla dolu. Nispeten daha itidalli Batı dünyası, Dostoyevski'nin bazı karakterlerini anlamakta güçlük çeker. Gonçarov, *Oblomov* adlı eserinde miskinliği o kadar ileri götürüyor ki hayatını kanepe-
nin üzerinde aylaklık yaparak geçiriyor. Gerçek hayatta da benzer aşırı hareketlere şahit oluyoruz. Deli Petro, kendisini aldatan metresi Hamilton Hanım'ı idam etti -gerçi despot hükümdarların aşk hayatına baktığınızda burada şaşılacak bir durum yok - ancak Çar haleflerine ibret olsun diye kadının başını ispiirtoda muhafaza edecek kadar ileri gitti. Turşu gibi saklanan bu aşk nişanesi, cumbalı odanın tutkulu havasını bir hayli söndürmüş olmalı.

İfrat damarından örnekler vermeye devam edersek; tutkulu bir briç oyuncusu olan Kont Bezborodko, arkadaşı ne zaman yanlış kartı atsa top atışı yaptırırdı. Sevdığı kadının gönlünü kazanmaya çalışan heyecanlı bir beyefendi, yaz kış uğraşmasına rağmen "kar yağdığında" cevabımı vereceğim diyerek kendisini sürekli oyalayan kadını daha fazla bekleyemedi. Bir gece, sevdiği kadının evinin etrafındaki araziye yüzlerce ton tuz döktürdü. Ertesi gün "kar yağdı, artık cevabını ver" dedi. Nihayet sevdiğinin kalbini kazanmıştı. Aleksandr Puşkin'in hem saf kan Rus olan hem de Deli Petro'nun Habeşli manevi evladı Hannibal'ın soyundan gelen ailesi her konuda aşırıya kaçardı. Hatta hataya düşen bir öğretmeni avluda astıracak kadar ileri gittiler.

* * *

Doymak bilmeyen iştahı, deli kuvveti, sarsılmaz iradesi ve garip tavırlarıyla kudretli Potemkin, Rus aşırılığının ete kemiğe bürünmüş haliydi. "Ben, Tanrı'nın şımarık çocuğuyum" diyordu. Her hevesinin peşinden koşan Potemkin, Çariçe'nin gözdesi olmuş, imparatorluğu kurmuş, muazzam servet edinmiş, yüz tane

kadınla birlikte olmuş, “generallere ilahiyattan, piskoposlaraysa taktiklerden bahsetmişti.” Tırnaklarını yiyen Potemkin, üzerinde muhteşem elmas nişanlarıyla oturur, kaşlarını çatar, bir yandan çiğ turp kemirirken diğer yandan Katerina’sı için kuracağı büyük Rus İmparatorluğu’nu hayal ederdi. Ya da değerli taşlarla dolu sandıkların başına geçer, zevkle taşları ayırıp düzenlerken bir yandan da gösterişli darbe planları yapardı.

Potemkin, yürürken ya da kamptayken dahi Tzarskoe Selo’nun ihtişamlı havasını etrafında görmek isterdi. İpek çadırı, yaldızlı aynalar ve malakit vazolarla süslüydü. Bazen resmî evraklar üzerinde çalışırken pırlantalarla bezenmiş paltosunu giyer, saçlarını tarar, parfümünü sıkardı. Üzerinde o ihtişamlı kıyafetleriyle o kadar fazla çalışırdı ki nöbetleşe çalışan sekreterleri baygınlık geçirirdi. Bazen de günlerce doğru dürüst giyinmeye üşenir, resmî kabul ve balolara gitmezdi. Kırışık bir geceliğin üzerine her yeri mürekkep ve yağ lekeleriyle dolu eski püskü (kürk astarlı) bir sabahlık geçirirdi. Ayağındaki çarıkların üzerinde çıplak kıllı bacakları görünürdü. Birkaç dakika arayla on beş (altın) kâse lahana çorbası içtikten sonra kahve isterdi. Gelen kahveyi geri gönderirken tek gözünden yaşlar süzülürdü. “Kaldır şunu gözümün önünden... Bir şeye hasret duyayım dedim. Ona da izin vermediniz...”

Tanrı’nın şımarık çocuğu, sonuna kadar savurgan bir hayat yaşadı. Ölüm onu çok sevdiği Çariçe’sinden uzakta, güneydeki Yaş dolaylarında evine doğru yol alırken buldu. Yaldızlı arabasının durdurulmasını emretti. “Beni dışarı çıkarın. Toprağın üzerinde ölmek istiyorum” dedi. Kocaman vücudunun yanında bekleyen Kazak askerler “Altınlar içinde yaşadı, çimenlerin üzerinde öldü” diyordu. Tek gözünün üzerine koyacak altın para bulunamadı. Bakır bir kopek işi gördü. Hayatı aşırı uçlar arasında savrularak geçen bu Rus devine yakışmıştı.

II

İfrat -ve kardeşi tuhaflık- kasvetli Rus topraklarına renk katıyordu. Kontes Saltikov, başkası için çalışmasını diye gözde

kuaförünü kafeste tutuyordu. Korkunç İvan, Aziz Vasil Katedra-
li'nin inşaatı tamamlandıktan sonra bir benzerini daha yapma-
sın diye İtalyan mimarın gözünü kör ettirmişti. Ahlaksız toprak
sahipleri, köylü anneleri kendi bebeklerini bırakıp safkan tazi
yavrularını emzirmeye zorluyordu. İnanılmaz bir servete sahip
olan soylular, kâhyalarını beş yüz parça yemek takımı almak üze-
re Dresden'e ya da Sevr'e gönderirdi. Arabaya yüklenen yemek
takımları, binbir güçlükle Moskova'ya ya da Ryazan'a getirilirdi.
Düzenlenen şaşıaal ziyafette süt domuzu, sazan ve mersin balığı
gibi yemeklerin doldurulduğu tabaklar, daha sonra yapılan atış
yarışmasında hedef olarak kullanılırdı.

Müzik tutkunu olan Kont Skavronsky, bütün ev ahalisini birbi-
riyle şarkı söyler gibi konuşmaya zorluyordu. Bir başka soylu ise
yanında taze süt sağlayacak bir inek ve (kürk kaplamalı) yirmi
araba dolusu aktör ve müzisyen olmadan yola çıkmazdı. Sanat-
çılar, yolculuk boyunca prova yapar ve bir sonraki molaya hazır-
lanırdı.

On beş bin kıyafete sahip olan Çariçe Yelizaveta, bir o kadar mü-
balağalı yaşıardı. İnsani gerekçelerle hayatında tek bir idam emri
dahi imzalamamasına rağmen kendisine yalan söyleyenlerin di-
lini kestiriyordu.

Büyük Rus evlerinde çalışan hizmetçi sayısı ne kadar çoksa (se-
kiz yüz hizmetçisi olan Kontes Orlov, canı istediğinde bir bardak
çay içememekten şikâyet ediyordu) gelen misafirlerin sayısı da o
kadar yüksekti ve gelen gitmek bilmiyordu. Rusya'da zaman ve
mesafe farklı hesaplanıyordu ama bir bakıma birbirine bağılıydı.
Arkadaş ziyareti için araba ya da kızakla bin beş yüz kilomet-
re seyahat etmek gerekiyorsa, bir mevsim orada kalacak şekilde
bavul hazırlamak gerekiyordu. Zaman da arazi gibi ölçsüzdü.
Yaz aylarını geçirmek için gelen bazı misafirlerin on yıl kaldığı
olurdu. Rivayete göre bazıları, evin gözden uzak bir köşesinde
diğer misafirlerin yanına yerleşir, ne bir kere yemek odasına ge-
lir ne de ev sahibiyle görüşürdü. Artık bir işe yaramamalarına
rağmen hâlâ kalmaya devam eden fakir akrabalar, öğretmenler,
nedimeler, Fransız mürebbiyeler... Bu boş evrende mumya gibi

yaşarlardı. Günlük hayatlarının sıradanlığını bozan tek şey, ara sıra eve gelen arabaların tekerlek sesleri ve çalan çanlardı. Misafirlerinin varlığını dahi unutan aileye bir ziyaretçinin geldiğini ya da gittiğini gösteren bir hayat emaresi... Muğlaklık da dahi aşırıya kaçıyorlardı.

Bu aşırılık eğilimini Rus ordusunda da görmek mümkündü. (Belki de Rusların en aşırısı olan) I. Pavel döneminde askerler, tek bir düğmesi eksik diye zincire vurulup kuzeye sürgüne gönderilirdi. Birdenbire böyle bir durumla karşılaşmaktan korkan subaylar, sürgüne gönderildiklerinde işlerini kolaylaştırması için yanlarında bol miktarda nakit para taşırdı. Rus askeri sınıfı, Çar'a körü körüne bağlılıklarında dahi aşırıya kaçardı. 20. yüzyılın başlarında Nevski Bulvarı'nda yürüyen bir muhafızın bir grup sarhoş eylemciyle karşılaştığını okuduk. Eylemciler, askerin üzerine tükürmüş. Kışlasına dönen ve görevlerini tamamlayan asker daha sonra kafasına sıkılmıştı. Bıraktığı mektupta Çar'ın üniformasını ayak takımının tükürüğünden koruyamadığı ve şerefini lekelediği için intihardan başka bir çaresinin olmadığını yazmıştı. Herkes bunun münasip bir karar olduğunda hemfikirdi.

Rus grandükleri, aşırıya kaçmada olağanüstü derecede mahirdi. Baden Baden'de kumar oynuyorlar ya da göz koydukları bir kadın için Boulogne Ormanı'nda düello yapıyorlardı. Bazen bir grandük, beğendiği bir hanımefendiyi Rusya'daki mülklerini ziyaret etmeye ikna ederdi. Misafir hanımefendi, Rusya'da Paris'te olduğu kadar ilgi görürdü. Üzerinde Rue de la Paix'ten aldığı elbiseleriyle ayı avına katılan hanımefendi avcılarının aklını başından alırdı. Muhteşem mücevherlerle memleketine dönen kadın, zümrütlerle bezenmiş kızaklardan bahseder, aşkının en sevdiği çiçeği unutmadığını göstermek için dükün Grasse'den getirttiği Parma menekşelerini karların üzerine döktürdüğünü anlatırdı.

19. yüzyılda Romalılar, Slavların savurgan mizacını yakından görme fırsatı yakaladı. Zengin Rus göçmenlerin çoğu bu şehre akın ediyordu. Volkonsky Villası ve Yolu ile günümüzde de hafızalardaki yerini koruyan Volkonsky ailesi, Rus göçmenlerin merkezinde yer alıyordu. Rusya'daki uçsuz bucaksız ormanlara

sahip mülklerinden sonra Avrupa'nın kaynaklarına güvenmeyen ve yakacak odun kıtlığı yaşamaktan korkan Prenses Sophie yanına koca bir sandık dolusu kütük almadan yola çıkmazdı. Katolikliği kabul eden ve cömertliğinden ötürü Romalı fakirlerin çok sevdiği Prenses Zeneide Volkonsky, aşırı kibarlıktan hayatını kaybetti. Kapıda soğuktan titreyen dilenci kadını gören Prenses, onu ısıtmak için kendi eteğini verdi. Hapşıra hapşıra evin yolunu tutan Prenses hastalanarak öldü. Ölürken bile aşırılıktan taviz vermiyorlardı.

Tabutunun ardında yas tutan Romalı fakirler “O bir Rus prenses-ti” diyordu. Aslında Prenses Zeneide Volkonsky gibilerin tamamı için ağıt yaktıklarının farkında değillerdi. Bu şaşaalı Rus soyluları, bir daha geri gelmemek üzere aramızdan ayrılacaktı. Geriye kalan birkaç mütevazı Rus, zenginken ihtişamlı ve etkileyici buldukları şeylerin fakirken edepsiz ve komik geldiğini görecekti.

III

Herzen, Bakunin ve Ogarev gibi 19. yüzyıl klasik Rus idealistleri ve siyasi hayalperestlerinin varlıklarının kasvetli dokusunda aşırılığın kızıl iplikleri açık ve net bir şekilde görülüyordu. Bütün hayatları bitmek tükenmek bilmeyen siyasi sohbetlerle, bir anda karar verdikleri gereksiz seyahatlerle geçiyordu. Herzen, bu seyahatlere şöyle bir örnek veriyor: Amacı belli belirsizdi. “Kafkasya’da neler olduğunu görmek.” Rus sürgünler, Şamil’in seferlerini dikkatle izliyordu. Çar’ın gerici gücüne karşı çıkan Şamil müttefikleriydi.

Yer, Aleksandr Bakunin’in yaşadığı Paddington Green’deki ev. Dünya çapında üne sahip bir devrimci olmasına rağmen Moskova’da öğrenciyken nasıl bir hayat sürdürüyse hâlâ öyle yaşıyordu.

Herzen, Bakunin’in ortamını şöyle tarif ediyor:

Nerede olursa olsun her an herkesi kabul ederdi. Çoğu zaman o uyurken ya da gıcırdayan yatağında dönüp dururken yatak odasında sigara tütüren iki üç Slav olurdu. Ayağa kalkar, yüzünü yıkar ve anında onlara talimat vermeye başlardı...

Garibaldi'yi bulmalarını, Mazzini'yle görüşmelerini, Kossuth'a ulaşmalarını söylerdi... Bütün koşulları tartmaz, sadece nihai amacına odaklanır, doğmamış çocuğa don biçerdi. Bizi alıp götüren sözleri değil umutlarıydı.

Bu aslan yürekli şahsiyet sözlerine, derslerine, hazırlıklarına ve emirlerine birden ara verir ve yazı masasına koşardı.

Sigara küllerinin arasında küçük bir yer açar, Semey'e, Arad'a, Belgrad'a, İstanbul'a ve Besarabya'ya mektup yazmaya başlardı... Çevikliği, tembelliği, iştahı, heybetli endamı, bitmek tükenmek bilmeyen mücadelesi, ona dair her şey, insanüstü ölçüdeydi.

Ve gerçekten aşırıydı. Herzen, hürriyet ateşiyle yanan, Rusya'dan kaçmayı başaran ve Bakunin'le tanışmak isteyen genç bir Rus subayın gelişini tarif eder. Önceki gece ulaşmış olmasına rağmen bir arkadaşları onları bir araya getirir.

"Eminim davamız için bir şey yapmaya hayır demezsin" dedi Bakunin.

"Tabi ki demem."

"Seni burada tutan hiçbir şey yok mu?" "Yok. Daha yeni geldim. Ben..."

"O halde bu mektubu derhal Yaş'a götürebilir misin? Oradan Kafkasya'ya geçmelisin. Özellikle orada güvenilir bir adama ihtiyacımız var."

* * *

Toplumun bütün kesimlerinde görülen Slavların ölçsüz mizacı, kendini en çok çile çekme hususundaki teslimiyetçi tutumlarında belli ederdi. Öfke ve kederin karışımından oluşan ruhsal bir acı ve manevi bir çile türü olan *toska*, Rusların doğasına 19. yüzyılda yerleşti (Bugün bile Rus göçmenler arasında yaygın ve SSCB dönemindeki kolektif yaşam, jimnastik ve beş yıllık planlara rağmen tam olarak halledilemedi). Edebiyatlarında görüldüğü üzere klasik Ruslar arasında içe dönük bir tartışma konusu olan *duşa* -ruh- genellikle ızdırıp çeken ruhu temsil ederdi. Milli bir

nitelik kazanan *duşa*, Ruslar için bir gurur kaynağıydı -Fransızlar için seks gibi.

Rus köylüler, bedensel acılarından ziyade ruhsal çilelerini anlatan şarkıları severdi. Bu sevgi, kendi umutsuz durumlarından kaynaklanıyordu. Orta sınıfın bu şarkıları sevmesinin nedeni hayatlarının çıkmaza girmiş olmasıydı. Aristokratların doygunluğu ve bencilliği bu sevgiyi daha da güçlü kılıyordu. Rusya'da köylülerin sevdiği bu acıklı şarkılar başlı başına bir gelenektir (Bu şarkılar hâlâ kolektif çiftçilerin dilindeydi). Balalayka ve akordiyonun eşlik ettiği efkârlı nağmeler, buğday tarlalarında ve steplerde yankılanır, güneş batarken Ukrayna'nın ayçiçeği tarlalarında büyük nehirlerin kenarlarında duyulurdu... Tikhii Don... Durgun akardı Don ve Volga Ana.

Grişa! Kalbin benim için yanıyor!
Git! Başkası için yansın kalbin.
Benim gönlüm Vadim'de,
Dökülen gözyaşlarım onun için.

Acıyı yüreklerinde hissederek, sonuna kadar yaşarlardı.

Varlıklı tüccarlar ve imtiyazlı soylular dahi bu akıma kapılmıştı. Gece sabaha kadar keder içinde yüzmekten zevk alıyorlardı. Bir restoran ya da hanın özel odalarından birinde duvarın kenarına oturan çingene müzisyenler, müşterilerinin sazlı sözlü âlemlerden ziyade hüzünlü şarkılar dinlemeyi tercih ettiğini biliyordu. Erkekler, efkârlı ve durgun olurdu. Sade kıyafetler giyen ve şal takan kadınlarsa sevimsiz görünürdü. Müşterilerinin önünde doğrudan karşıya bakarlardı. O kara ve vahşi bakışları, havadaki sigara dumanını ve votka kokusunu deler geçerdi. Söyledikleri kederli nağmeler, dinleyenlerin aklını başından alır, onları acıya ve hüzne gark ederdi. İngiltere'de ihtiyar kadınlar "güzelce bir ağlamayı" her derde deva görürdü. Daha da ileri giden Slavlar, ızdırabı millileştirme eğilimindeydi. Dostoyevski'nin Lizaveta Prokopyevna'sı, Mişkin'i göstererek "Onun başucunda tam Rus işi ağlayabildim" diyordu.

Rusların ızdırabı, sadece Rusya topraklarıyla sınırlı değildi. 19. yüzyılda siyasi sürgüne gönderilen Ruslar, semaver ve ikonala-

rının yanısıra ızdıraplarını da beraberlerinde götürmüştü. Kafe-lerde oturup sanki yapıcı bir programdaymış gibi içtenlikle ha-let-i ruhiyelerinden bahsediyorlardı. Bu insanlar, umutsuzluk ve iyimserliğin, büyük planların, beyhudeliğin ve küçük çekişmele- rin tuhaf bir karışımıydı. Yıllar ilerledikçe anarşistler ve terörist-ler, ilk idealistlerin yerini aldı. Ancak onlar dahi zaman zaman yeni bomba geliştirme çabalarını bir kenara bırakır, çektikleri çilelerden konuşurlardı. İnsan, sadece bombalarla uğraşarak ha- yatta kalamazdı.

Bugün Rus halkı, doğuya özgü kadercilik eğilimini hâlâ kısmen sürdürse de beyhudeliğin yerine bir amaç koymayı ve Herzen ve arkadaşlarında baskın olan duyguları yönlendirmeyi öğrendi. Bu ilk idealistler, tamamen kişisel ızdıraplarını yansıtan son insan- lardı. Kişinin yerini parti aldı ve komünizm kuruldu. Bu coşkun duygusallık, kolektif bir bütüne kanalize edildi. Hazırlanan beş yıllık planlar ve insanüstü çabalar, iş ve uğraşı terapisi etkisi gös- terdi ve *toskanın* son cılız yankılarını da bastırdı.

Her şeye rağmen aşırılık eğilimi varlığını sürdürüyor. Rus halkı- nın hem güçlü hem de zayıf yönlerini (dışardan bakan biri için) komik ama aynı zamanda ihtişamlı bir yüzünü yansıtan bu özel- lik toplumun özünü oluşturuyor. Geçmişlerini ve bugünü anla- mak için kilit öneme sahip ve geleceklerini de şekillendirecek. Çoğu zaman bu durumu anlamakta zorlanan Batı, aşırılığı şaşıır- tıcı ve korkutucu bir doğal afet gibi görüyor. Rus halkını tanıyan, Rus edebiyatını ve tarihini öğrenen herkes bu temel özelliği, yani aşırılığı bilir. Rus tarihinde her zaman yerini koruyan aşırılık eğilimi, bir zamanlar Batı'nın yüzlerce yıl gerisinden gelirken birden dünyanın tamamının önüne geçen Gogol'un o sembolik kızıağı gibi, karşısına çıkan bütün engelleri, hayatları ve ideoloji- leri aştı; hiç durmadan hedefine doğru süratle ilerledi ve Madam de Stael'in dediği gibi "bazen vur deyince öldüren" bir güçtü.

13

REHİNE

Ah! Allah'ın yüce ismidir. Dünyaya bu feryadı, ızdırap içindeki insanların nefesini genişletmek için bahşetmiştir.

–SERİ ES-SAKATİ

Ahulgo'nun 1839 yılında ikinci kez kuşatılıp düşmesi, Mürit Savaşları'nın dönüm noktası olarak görülebilir. Burada yaşananlar Şamil'in azmini o kadar pekiştirdi ki artık hiçbir şey onu intikam almaktan alıkoyamazdı. Nefret ve intikam duygusuyla bilenen Şamil kıyasıya mücadele edecekti.

Mayıs ayında Ahulgo'ya çekilen Şamil, metanetle Rus saldırısını beklemeye başladı. Artık her şey Allah'a kalmıştı. Kaleyi hazır hale getirmek için elinden geleni yapmıştı. Sarp dağlarla uçurumların arasında yer alan üç tarafı Andi Koysu Nehri'yle çevrili Ahulgo, doğası itibariyle zapt edilemez bir konumdaydı. Kaya kitlesi, eski ve yeni Ahulgo'nun yer aldığı iki yaylaya bölünmüştü. Nehir yatağının tepesinde dik yamaçlar yükseliyordu.

Koysu'nun kollarından biri olan Aşıltı, *avulu* ikiye ayırıyordu. *Avulun* bir yakasından diğerine geçmenin tek yolu, nehrin yirmi metre üzerine kurulmuş dar tahta köprüydü. Ağır top ateşi olmadan böyle bir kaleyi ele geçirmek mümkün değildi. Bu nedenle karargâhını Ahulgo'ya kuran Şamil, rahatlıkla değil belki ama sükûnetle Rus saldırısını bekliyordu.

Bütün ailesi yanındaydı: annesi, kız kardeşi, eşi Fatma, Cemaledin, ikinci eşi Cevheret ve iki aylık bebeği Said. Cevheret hakkında hiçbir bilgi bulunmuyor. Şamil, Cevheret'le sonraki eşlerinden Zahidet'le olduğu gibi siyasi nedenlerle evlenmemişti. Cevheret, Şuanat gibi esir de değildi. Şamil'in, Fatma'yı ne kadar sevdiği ve kanaatkâr şahsiyeti göz önünde bulundurulduğunda, bu evliliği yapmasının nedeni olarak mücadelesini sürdürecektik oğullar istemesi gösterilebilir. İlerleyen Rus birliklerinden kaçan çok sayıda kadın ve çocuğun Ahulgo'ya sığınması dahi inancını sarsamadı. Naipleri, bakmaları gerekenlere binden fazla insanın eklendiğini söylüyordu ama Şamil endişeye kapılmadı. Her şey Allah'ın elindeydi. Savunma hattını denetleyen Şamil, ibadet edip düşünmek üzere camiye çekildi. Şafak vakti genellikle çatıya çıkar ve meydana toplanan askerlerle birlikte bir süre önce yazdığı "Şamil'in İlahisini" söylerdi. Geleneksel Dağıstan şarkılarının yerini alması için yazdığı bu ilahi, askerlerin moralini yükseltmeyi amaçlayan hüznü bir eserdi.

*Bizi yanlış yola sapmaktan koru
Hasretini çektiğimiz sona erıştır.*

Bu acımasız topraklarda dahi zaman zaman şaşırtıcı eğlencelere rastlamak mümkündü: Köylüler, bazen tanıdık bir melodi çalan bazen de bozuk sesler çıkaran laternaları çok severdi. Hayretler içindeki bir seyyah "Avrupa'da çok kullanılıp eskiyen müzik aletlerinin nihai durağı bu köylerdi" diye yazıyor.

* * *

Ruslar, 29 Haziran günü şafak vaktinde saldırıya geçti. Silahlarından çıkan dumanlar, gökyüzünü kaplıyordu. Müritlerin savunma hattındaki ahşap payandalar, aldıkları darbenin etki-

siyle çatırdıyordu. İki Rus bataryası, öğleye doğru kayalıkların kenarında mevzilendi. Komutanları, sarp yamacı tırmanıp Ahulgo'nun içine sızacak gönüllüler arıyordu.

Müritlerin attığı taşlar ve yanan kütükler karşısında savunmasız durumdaki Rus askerlerinin bu emri yerine getirmesi imkânsızdı. Ne zaman yamaca tırmanmayı deneseler ya da birbirlerinin omuzlarına basarak kayalıkta tutunacak bir yere çıksalar, Şamil'in kanatlara yerleştirdiği nöbetçi kulübelerinden ateş açılıyordu (Savaşın bu safhasında Müritler, genellikle ateş açmamayı tercih ediyor, bunun yerine büyük bir maharetle kullandıkları cirit ve hançerlerine güveniyordu). Karanlık çöktüğünde, üç yüz elli Rus askeri öldürülmüş ve kayalar kana bulanmıştı. Ne kadar cesurca saldırırlarsa saldırınsınlar işe yaramayınca Ruslar geri çekilmek zorunda kaldı.

Şamil, en iyi savaşçılarından birkaçını kaybetmişti. Dört gün süren sessizlikten sonra Ruslar tekrar saldırıya geçti. Temirhan Şura'dan mühimmat ve sahra topları getirilmişti. Kalenin doğusunda, Müritlerin tüfeklerinin menzili dışındaki bir kayaya yeni bir batarya mevzilendirildi. Buradan açılan ateş sonucu Ahulgo'nun surları yıkıldı ve birçok mürit enkazın altında kaldı. Yine de amansızca *avulu* savunmaya devam ettiler. Rus generaller ne zaman kalenin düştüğüne kanaat getirip adamlarını içeriye gönderseler, korkunç bir direnişle karşılaşıyorlardı. Sadece dış savunma hatları zarar görmüştü. Kale hâlâ ayakta idi. Hiç hasar almamış gibi görünen kalenin derinliklerinde mücadele devam ediyordu. Garnizonla bu işi halletmek mümkün değildi. Kalenin bol miktarda erzakı ve su kuyuları vardı. Kayaları aşmaya çabalayan Rusları daha uzun bir süre avlayabilirlerdi. Rus takviye birlikleri, 12 Temmuz'da bölgeye ulaştı ama Güney Dağıstan'dan beri zorlu koşullarda yürüyen askerlerin savaşacak hali yoktu. Ahulgo'nun altındaki vadide toplanan asker, mühimmat ve erzak yığınınına katıldı.

Çok sayıda asker taarruza hazır bekliyordu. Gecenin karanlığında gönderilen keskin nişancıların çok azı geri dönebiliyordu. Kaleyi zapt etmek mümkün değildi. Yeni bir saldırı düzenlemeden önce

kayalara tırmanabilmek için merdivenlere, silahları yukarıya çekebilmek için halatlara, asker ve silahları önlerindeki derin uçurumlardan karşıya geçirebilmek içinse makaralı sepetlere ihtiyaç olduğuna karar verildi. Bu malzemeler tedarik edilirken Ruslar, Şamil'in kalesine sızmayı deneyecekleri mevzilere geçmeye başladı. Üzerlerine mermi yağıyordu. Korkunç kayıplar vermişlerdi. Kaleyi bir hafta daha gece gündüz topa tuttular. General Grabbe, zaferin yakın olduğunu bildiren casuslarının -başbozuk aşiret mensupları- getirdiği haberlere inanmaya başladı. Dediklerine göre Şamil zannettiklerinden daha ağır kayıplar vermişti.

Dış ve iç burçlar yerle bir edilmişti. Ana depoları isabet aldığı için erzakları azalıyordu. Yem kalmadığı için hayvanlardan medet ummaları da mümkün değildi. Hiç durmadan devam eden topçu ateşi insanları bezdirmişti. Dahası etrafları henüz gömme imkânı bulamadıkları cesetlerle doluydu. Dalga dalga aşağıdaki Ruslara kadar yayılan koku Müritleri hasta ediyordu. Kavurucu yaz güneşi, ölülerin ve can çekişenlerin üzerine vurmuştu. Etrafta uçuşan sinekler, insanlara işkence gibi geliyordu. Sürüler halinde kilometrelerce öteden gelen akbabalar, harabelerin üzerine konmuştu. Su pislenmişti ve her şeyden önemlisi ölüleri defnedecek bir yer yoktu. İlginçtir ki ölümü hafife alan Müslüman aşiret mensupları, savaş meydanında ölülerini defnetmeden edemezdi. Canlı canlı surlardan aşağıya atlamayı göze alan bu adamlar, etraflarındaki cesetlerden bu şekilde kurtulmayı kabullenemiyordu. Bu nedenle enkazın arasında ölüler yığılmıştı.

Şamil'in kaçmaya hazırlandığı haberini alan -haber asılsızdı- Kont Grabbe taarruza geçmeye karar verdi. Üç kol halinde birlikler gönderildi. İlki, tek sıra halinde dağın sırtındaki dar yoldan ilerleyecekti. Karşı tepelerdeki topçular, bu askerlere koruma ateşi sağlayacaktı ancak boş bir kayalık gibi görünen yerden üzerlerine kurşun yağdırıldı. Ateşe rağmen yukarıdaki geniş çıkıntıya ulaşmaya çalışan askerler, buradan harabeye dönmüş surlara çıkmayı umuyorlardı. Aşağıdan dürbünle araziye inceleyen kurmay subaylar, bu alanın taarruza geçmek için mükemmel bir nokta olduğunu düşünmüştü ancak düzlüğe ulaşan Rus as-

kerleri, vadideki Rus mevzilerinden görünmeyen, kayanın içine gizlenmiş iki müstahkem mevziden açılan çapraz ateşin arasında kaldılar.

Altı yüz Rus askeri bu küçük alanda kapana kısılmıştı. Yarıyı yaralıydı ve can çekişiyordu. İki tarafları da uçurumdu. Önlerinde sarp kayalar vardı. Geri çekilmek için kullanabilecekleri tek yol ağır ateş altındaydı. Ortalık mezbahaya dönmüştü. Sersemleyen ve kendi kanlarında kayan askerler, uçurumdan aşağı düşüyordu. Müritler subayları tek tek avlamıştı. Artık acele etmeden nişan alabiliyorlar, kalan mermilerini erlere ayırabiliyorlardı. Askerlerin bitkin düştüğünü ve sığınacak yerlerinin olmadığını biliyorlardı. Çoğu sabaha çıkmazdı.

Başka bir yoldan Ahulgo'ya yaklaşan ikinci koldaki askerler, üzerlerine yuvarlanan kocaman kayaların altında kalarak can verdi. Kayalar ve askerlerin cesetleri, Ahulgo'ya açılan bu dar geçidi kapatmış, *avulun* savunma hattını sağlamlaştırmıştı.

Farklı bir bölgeden Ahulgo'ya doğru ilerleyen üçüncü koldaki birlikler, dış savunma hattının bir kısmını direnişle karşılaşmadan geçmeyi planlıyordu. Ancak uçurumun kenarındaki bir çıkıntıya ulaştıklarında tepelerindeki harabelerden üzerlerine atlayan kadın ve çocuklarla karşılaştılar. Kadınlar, (Rusları asker sayısı konusunda kandırmak amacıyla) erkek kıyafeti giymişti. Amazon atalarının geleneklerine uygun olarak ellerinde kılıçları düşmanlarının üzerine yürüyorlardı. Hançer sallayan çocuklar sa Rus süngülerinin altından sürünerek geçip askerlerin karnını deşiyordu. Çocuklar vurulduğunda anneleri evlatlarının bedenlerini kaldırıp yaklaşan düşmanın üzerine atıyordu. Sonra deli gibi tüfeklerin üstüne atlıyorlar ve Rus askerleriyle birlikte uçurumdan aşağıya düşüyorlardı. İndirdikleri her asker, Ahulgo'ya saldıracak bir adamın eksilmesi demekti. Rus komutanlar bir kez daha geri çekilmek zorunda kalmıştı. Askerlerini yeniden düzene sokup bir sonraki saldırılarını planlayacaklardı.

Avulun içindeki manzara, Tatar casusların söylediği kadar karanlık değildi. Şamil, gecenin karanlığında yaralıların büyük

kısmını Koysu'nun karşı yakasına tahliye etmeyi ve diğer *avul*-lardan takviye birlik toplamayı başarmıştı. Rus keskin nişancıların gözü önünde Ahulgo'ya mühimmat ve erzak getiriliyordu. Kuyu suyu kirlendiği için Şamil'in adamları, geceleyin iplerle yamaçlardan aşağı inip ırmaktan su getiriyordu. Bu şartlarda kuşatma bütün kış sürebilirdi. Kafkas dağlarında kışın sürekli kar yağar ve acımasız iklim Rus askerlerini mahvederdi.

Savaşa ara verilmiş, taraflar durum değerlendirmesi yapıyordu. Şamil ve naipieri camiye çekilmiş ibadet ediyordu. Minaresi Rus topları tarafından yıkılmış olsa da cami hâlâ ayakta idi. Kadınlar, mağara ve harabelerden çıkmaya başladı. Bu durumda dahi etrafa çeki düzen vermeye çalışıyorlardı. Ekmek yapmak için kerpiçten ocaklar yapıyorlar, enkazı topluyorlar, caminin pirinç lambalarını siliyorlar, seccadeleri silkeliyorlardı. Katı mizacıyla tanınan Şamil dahi camiye bu güzel seccadelerden mahrum bırakmamıştı. Bir araya gelen kadınlar, kılıçlarını yanlarına koymuş askerlerin yırtılmış elbiselerini dikiyor, ayakba-bılarını tamir ediyor ve çerkeskalarını yamıyorlardı. Karanlık mağaradan çıkmış küçük mahlûklar gibi güneşlenen hoplayıp zıplayan çocuklar, kuytu köşelerde oyun oynuyordu. Beş altı yaşından büyük çocuklar, cirit atma talimi yapıyor ve ustaca hıncallarını biliyordu.

Şamil'in sekiz yaşındaki büyük oğlu Cemaleddin de bu çocukların arasındaydı. Gelecekte Mürit Savaşları'nda önemli bir rol oynayacaktı. Narin, soluk benizli bu çocuk kocaman kara gözlerini annesinden almıştı. Eşsiz bir gülümsemesi vardı. Vakur tavırları göze çarpan Cemaleddin, bir an olsun babasının peşini bırakmıyordu. İyi bir binici ve nişancıydı. Şamil'le birlikte birkaç baskına katılmış, cüssesiyle karşılaştırıldığında çok ağır görünen bir hıncalı kullanmıştı. On iki yaşına basan bir erkeğin savaşçı kabul edildiği Kafkasya'da bu, olağandışı bir durum değildi. On yaşına kadar sütanneleri tarafından beslenen Svaneti çocukları devasa bir cüsseye sahip olurlar ve yedi yaşından itibaren savaş meydanında boy gösterirlerdi. Kuşatma boyunca babasının yanından ayrılmayan Cemaleddin burçlarda, camide, Müritlerin

savaş meclisinde, kısacası her yerde Şamil'in hep bir adım arkasında duruyordu.

* * *

Kont Grabbe ve kurmayları, çadırlarında toplantı üstüne toplantı yapıyordu. Elllerinde puoları, lületaşından pipoları ve yerel zarif *papiros*leriyle sürekli çay içiyorlardı. Savaştan, ölümden ve yıkımdan bahseden, sürekli emirler yağdıran komutanların arasında emir erleri, barışı ve memleketi hatırlatan bir *leitmotif* olan kocaman pirinç semaverleri hazırlıyorlardı.

Koysu'nun üzerindeki yıkık köprüyü yeniden inşa edip, Şamil'in takviye kuvvetlerinin kullandığı kalenin arkasındaki bölgeyi ele geçirip bütün ikmal hatlarını kesmeden ve *avulu* tamamen kuşatmadan Ahulgo'yu alamayacaklarına karar verdiler. Koca bir ayı bu projeyi gerçekleştirmek için harcayacaklardı. Müritler, şiddetli direniş gösterse de açık arazide Rus topçularının ateşine dayanamadı. Nihayet köprü inşa edilmişti. Gimri üzerinden Rus takviye kuvvetleri geliyordu. Şamil, doğum yeri olan Gimri'nin kendisine sadık kalacağını ve ortak düşmanlarına direneceğini düşünmüştü. Ama Gimri hiçbir hamlede bulunmamış ve Rus birliklerinin geçişine izin vermişti. Şamil, bunu hiç affetmeyecekti. Ağır toplar yeni mevzilere yerleştirildi. Bu arazi şartlarında bir topu taşımak bazen bir hafta sürüyordu. Askerler, atların ve katırların dahi çıkamadığı patikalarda topları sürüklüyordu ("Oraya bir köpek çıkabilir mi? Köpek çıkabiliyorsa, Rus askeri de çıkabilir"). Kuşatmadaki birliklerden iki tabur asker, etraftaki araziye tarayıp Ahulgo'ya yardıma gelen isyancılara müdahale etmekle görevlendirildi.

Bu esnada kurmay karargâhında Kont Nirod adlı genç bir subay, büyük bir askeri mühendislik başarısı sergiliyordu. Zevküsefa için yanından ayırmadığı beş İranlı huriyle nam salmıştı. Kendisine zorlu bir görev verilen Kont Nirod, halatlarla uçurumdan aşağıya sarkıtılan ve askerleri Müritlerin kurşunlarından koruyan uzun bir ahşap platform tasarladı. Bu sayede askerler, sarkıtılan platformdan karşıya atlayıp kayaları aşabilecekti.

Bu platformu yapıp yerleştirmek birkaç hafta sürdü. Geceleyn kayalıklardan aşağıya inip halatları kesen Müritler, iki kez platformu parçalamayı başardı. Sonunda Ruslar, zincir kullanmak zorunda kaldı. Bütün operasyon, ateş altında yürütüldü ve ağır kayıplar verildi. Bu işte görevlendirilen askerler ölüme gönderildiğinin farkındaydı. Bütün süreç boyunca askerlerin yanından ayrılmayan Kont Nirod tek bir çizik dahi almadan kurtuldu (Oldukça yakışıklı, zengin ve çekici bir adamdı. Belki de haremindeki İranlı kadınların duası sayesinde şanslı yaver gitmişti).

Kafkas savaşlarından yara almadan kurtulan birine rastlamak pek mümkün değildi. Zayıf listelerinde görülen ölü, yaralı ve kayıp şeklindeki olağan başlıkların yanında “ezilmiş” olarak nitelenen çok sayıda vaka bulunuyordu. Çoğunlukla arazi şartlarından ya da üzerlerine atılan taşlardan, yuvarlanan kayalardan dolayı ölümcül yaralar almış, uçurumdan ya da yamaçlardan düşmüş askerler bu sınıfa dâhil ediliyordu.

Ağustos ayının ortalarına doğru Grabbe, Ahulgo’yu dört bir yandan kuşattığı ve *avula* giden bütün yolları kestiği için kendisiyle gurur duyuyordu. Geriye bir tek *avulu* ele geçirmek kalmıştı. Kavurucu yaz güneşi adamlarını mahvetmişti ve askerlerin yarısı tifoya yakalanmıştı. Kuşatma altındaki *avulda* durum daha umutsuz olmalıydı. Su kuyuları kurumuş, erzak ve yakacak kalmamıştı. Yaralıları tahliye etmek mümkün değildi. Odun da bitmişti. Hem yakacak hem de inşaat malzemesi olarak kullanılan kalas, Müritler için en değerli mallardan biriydi. Bu dağlık arazi o kadar yüksekleydi ki bölgede ağaç yetişmiyordu. Gece gündüz demeden sürekli kayaları döven Rus topları, Şamil’in binbir zahmetle yaptırdığı ve büyük gurur duyduğu yerin altındaki müstahkem mevkilleri ve sığınakları tahrip etmeye başlamıştı.

Şamil köşeye sıkıştığının farkındaydı. Sadece bir avuç askeri hayatta kalmıştı. Kadın ve çocukların yarısı ölmüştü. Mühimması tükenmek üzereydi. Yakınlardaki Çirkey *avulunun* reisi, kısa süre önce Grabbe’ye arabuluculuk yapmayı teklif etmiş ancak Grabbe, Şamil’in Rus hükümetine teslim olmasını ve müzakere-ler esnasında iyi niyet göstergesi olarak oğlu Cemaleddin’i rehin

vermesini talep etmişti. Şamil, ilk başta bu şartları kabul etmemişti. Naiplerinden Yunus'u "bir Rus generalin kaldıramayacağı kadar" mağrur bir cevapla geri göndermişti. Şamil'in elinde sadece gururu kalmıştı. Mağrur ruhu, acı ve küçük düşürücü mağlubiyeti reddediyordu. Oğlu Cemaleddin'i rehin vermeye gönlü razı değildi. Beyhude çarpışmalar bir hafta daha devam etti. Yüksek ateş ve bitkinlik sonucu artan kayıplar tarafları daha da zayıf düşürdü. Ne Ruslar Ahulgo'yu ele geçirebiliyordu ne de Şamil mücadeleyi sürdürecektir imkânı sahipti. Hayatta kalan askerler o kadar bitap düşmüştü ki birçoğu ölmek için dua ediyordu ama Şamil'in korkunç gururu ve iradesi direnmeye devam ediyordu. Güneşin yaktığı kayalar ceset doluydu. Bir deri bir kemik kalmış kadınlar, leş kargalarını ölülerinden uzak tutmaya çalışıyordu.

18 Ağustos'ta Şamil teslim bayrağını çekti. Küçük oğlu Cemaleddin'i menfur kâfirlere rehin vermeyi kabul etti. Oğlu ağlamıyordu. Şamil ve Fatma, Cemaleddin'e düşmanın önünde vakarını korumasını tembihlemişti. Zaten müzakereler bitince geri gelecekti. Ahulgo'yu kurtarmanın tek yolunun gidip teslim olması olduğunu söylemişlerdi. Bu sayede babası, mücadelesine devam edebilecekti. Şamil, kendisini esir alanlara karşı hıncalını kullanmaması gerektiğini söyledi küçük Cemaleddin'e. Şerefle, cesaretle ve sabırla hareket etmeliydi. Savaşta hıncalını ve şaşkasını sallayacağı, babasının yanında cenge gideceği günler gelecekti. Fatma, oğluna beyaz bir çerkeska giydirdi. Başına koyun derisinden bir *papak* taktı. Allah'ın yeryüzündeki halifesi, Dağıstan İmamı Avar Şamil'in oğlu olduğunu asla unutmayacaksınız, diyordu. Oğlunu bir daha göremeyecekti.

Yanında babasının en güvenilir naipleri Yunus, Taljik ve Eski Naip'le birlikte Ahulgo'yu terk eden Cemaleddin Rus mevzilerine doğru yola çıktı. Naiplerin ellerinde mürit sancakları vardı. Sancakların gölgesinde öne çıkan Cemaleddin tek başına yürümeye başladı. Patikanın ortasında ilk defa çapraz ateşe tutulmaktan korkmadan durabilen bir grup Rus subayı rehineyi bekliyordu. Tebessüm edip nezaketle ellerini uzattılar ama gözleri dolan Cemaleddin başını çevirdi. Ağlamaması gerektiğini biliyordu.

Uzatılan elleri geri çevirdi. Kuşatma başladığı zaman Ahulgo'ya giderken Tatar atını vadide bırakmak zorunda kaldığı için ağladığında babası kızmıştı. Bir Avar oğluna, hatta kadın, erkek, çocuk fark etmez hiçbir Avar'a ağlamak yakışmaz, demişti sertçe. Gözyaşları zayıflık belirtisiydi ve hiçbir Avar buna müsaade edemezdi. "Bir Avar, daha beşikteyken adam sayılırdı."

Naippler ellerindeki sancakları eğerek Cemaleddin'i selamladıktan sonra Rus subaylar, çocuğu General Grabbe'nin çadırına götürdü. Cemaleddin başını çevirdi ve annesinin yas tuttuğu harabeye dönmüş *avula* baktı. Gözleri, burçları dolduran kalabalığın arasında annesini aradı; ama nafile. Babasını hâlâ görebiliyordu. Kalabalıktan ayrı duran Şamil adeta taş kesilmişti.

Şamil, oğlu Rus atları ve askerlerinin arasında kaybolana kadar bekledi. Vadiye yayılan Rus çadırlarındaki lambalar, geceleyin ateş böceği gibi görünüyordu. Bazen boru çalınır, söylenen şarkıların ve kahkahaların sesi *avula* kadar gelirdi. Askerler, ateşkesi ve bu denli önemli bir rehine ele geçirmiş olmalarını kutluyordu. Sonunda kuşatmayı kazandık, diyorlar ve kendilerine verilen fazladan votka istihkakının tadını çıkarıyorlardı. Ama Şamil, hâlâ burçların üzerinde heykel gibi dikiliyor, düşmanlarını izleyip nasıl intikam alacağını planlıyordu. Bu planını gerçekleştirmesi on altı yılını alacaktı ve Cemaleddin bir kez daha işe karışacaktı.

Şamil sabaha kadar düşündü. Kendisi asla teslim olmazdı. Kale si düşebilir, oğlu rehin verilebilirdi. İkisini de Allah'ın yolunda teslim etmişti. Zamanı gelince Allah'ın yardımıyla ikisini de geri alırdı. Ertesi gün müzakerelere başlayacaktı.

General Pullo ve kurmayları kaleye alınmıştı. Enkaz yığınları ve şehit Müritlerin katılaştan cesetleri arasında misafirlerini karşılayan Şamil, her zamanki gibi mağrur ve sakindi. İki şartla teslim olurum, dedi: memleketi Dağıstan'da yaşamasına müsaade edilmesi ve oğlunun yakınlardaki Çirkey *avulunda* aşiret reisinin himayesine verilmesi. General Pullo, haberi komutanına götürürken dağları ve vadileri endişeli bir sessizlik kapladı. Müzakereler birkaç gün boyunca devam etti. Şamil'le geçitte görüşen General

Grabbe, muhatabının General Klugenav'ın dediği kadar tavizsiz ve inatçı olduğunu görmüştü. Üslubuna tahammül etmek mümkün değil, diyordu Grabbe. Bu kadar direnişin üstüne bir de bu cüret! Ben onu yola getiririm, diyordu. Kısa ve öz bir cevap gönderdi. Şamil, Çar nerede derse orada yaşayacaktı. Çocuğa gelince; o çoktan St. Petersburg'a gönderilmişti ve ona ne olacağına hükümet karar verecekti. Rusların bu hareketi açıkça kalleslikti. Kendilerini düşmanlarından üstün kıldığına inandıkları, böbürlendikleri bütün savaş kaidelerini çiğnemişlerdi. Oğlunu kaçırdıkları Şamil'e bir savaşçıdan ziyade bir eşkiya muamelesi yapmışlardı.

Haberi alan Şamil yıldırım çarpmışa döndü. Öfkeden pathıyordu ve aşağıdaki Ruslara meydan okuyordu. Rusların bu denli ahlaksız ve acımasızca davranacağını, bu kadar çabuk harekete geçip kendisine haber dahi vermeden oğlu Cemaleddin'i uzaklara, Çar'ın başkentine göndereceklerini düşünmemişti. Artık evladını geri almak için yapabileceği hiçbir şey, öne sürebileceği hiçbir şart yoktu. Ruslar, Cemaleddin'i en güçlü silahları olarak kullanacaktı. Şamil'in tek umudu kaçmaktı. Ahulgo'yu kaybetmiş olabilirdi ama Müritçilik yaşamalı, Kafkasya'nın bağımsızlığı ve Cemaleddin'in hürriyeti için mücadeleye devam etmeliydi.

Ertesi gün yeniden saldırıya geçen Ruslar, Müritlerin ateş açmasını bekliyordu ama ortalığa endişe verici bir sessizlik hâkimdi. Hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerleyen Ruslar Yeni Ahulgo kalesine girdi. Çıt çıkmıyordu. Sadece korkunç ceset yığınlarının üzerinde iştahla kana çırpan leş kargaları görünüyordu. İşgalci askerler terkedilmiş *avulun* köşesine geldiklerinde, Yeni Ahulgo'yla Eski Ahulgo'yu ayıran uçurumun diğer tarafında kaçmaya çalışan çok sayıda asker gördüler. Karşıdaki yamacı tırmanıp uçurumun üzerinden geçen dar köprüye açılan keçi yoluna ulaşmaya çalışıyorlardı. Rus askerler, kaçanları izlerken birden bir grup köylünün saldırısına uğradılar. Şamil'in İlahisi'ni söyleyen köylüler, *avullarını* savunmaktan ziyade Allah yolunda şehit olmaya kararlıydı.

O zamanlar genç bir subay olan General Milyutin, gördüğü manzarayı şöyle anlatıyordu: "Kıyasıya bir mücadele yaşandı.

Erkekler kadar şiddetle çarpışan kadınlar kendilerini süngülerin üzerine atıyordu.” Ancak düşmanları daha güçlüydü. Ruslar, Müritler garnizonundan geriye kalanların direndiği Eski Ahulgo’ya toplanmıştı. Şimdi dahi teslim olmayı reddeden Müritler, Ruslarla göğüs göğüse acımasızca çarpışıyordu. Çatışmalar bir hafta daha devam etti. Milyutin şöyle yazıyordu:

Taş kulübelerin, saklia ve mağaraların her biri için mücadele etmek gerekti. Elleri taş ve hıncallarıyla kadın ve çocuklar, süngülerin üstüne atıyor ya da çaresizlik içinde kendilerini uçurumdan aşağı bırakıyordu. Bunların arasında Şamil’in kız kardeşi de vardı. Bu dehşet dolu savaşta yaşananları tahayyül etmek dahi zordu. Anneler, Ruslara esir düşmesin diye kendi evlatlarını öldürüyordu. Sakliaların enkazı altında aileler yok oldu. Ağır yaralı Müritlerden bazıları canını öyle kolay vermeye yanaşmıyor, teslim olmuş gibi yapıp kendilerini almaya gelen askerleri bıçaklıyordu.

Rus askerleri, Koysu’nun üzerindeki mağaralara sığınan isyancıları çıkarmaya çalışırken binbir güçlükle karşılaşacaktı.

Askerleri, halatlarla aşağıya indirmek zorunda kaldık. Sayısız cesetten yayılan koku askerlerimizi perişan etti. İki Ahulgo arasında nöbet tutan muhafızları, birkaç saatte bir değiştirmek zorundaydık. Binden fazla ceset saymıştık. Çok sayıda ceset akıntıya kapılıp gitmişti ya da kayaların üzerinde şişmiş bir halde yatıyordu. Çoğunluğu kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan dokuz yüz esir almıştık. Yaralıydılar ve takatleri kalmamıştı ama buna rağmen onlar dahi kolayca teslim olmadı. Bazıları son kuvvetlerini toplayıp başlarındaki muhafızların süngülerini ele geçirmiş ve kendilerini öldürmüştü. Ölümü esarete tercih ediyorlardı. Hayatta kalan birkaç çocuğun ağlaması ve can çekişen yaralıların inlemeleri bu korkunç sahneyi tamamlıyordu.

Kuşatma 29 Ağustos’ta sona erdi. Ruslar, sekiz gün süren kuşatmada kuvvetlerinin yarısını kaybetmişti ancak Şamil’i ele geçiremedikleri için zaferin de pek bir kıymeti kalmamıştı. Ruslar bütün mağaraları, *sakliaları* ve enkazları altüst etti. Katılasmaya başlayan cesetlere tekrar tekrar baktılar ancak Şamil yoktu.

Ahulgo halkından hiç kimse Şamil'in nereye kaybolduğunu söylemiyordu. Hevesi kursağında kalan Grabbe, Şamil'in Gimri'de düşmanlarının üzerinden atlayarak ortadan kaybolması kadar efsanevi bir kaçış gerçekleştirdiğini kabul ediyordu.

Ruslar, uzun süre gerçeği öğrenemedi. Sanki mucizevi bir olay yaşanmış gibi görünüyordu ama sonunda parçaları birleştirmeyi başardılar. Cemaleddin'in St. Petersburg'a gönderildiğini haber alan Şamil, 21 Ağustos gecesi cüretkâr bir plan yapıp uygulamıştı. Gece hava zifiri karanlıktı. Yanına Fatma'yı, küçük oğlu Gazi Muhammed'i, küçük bir grup sadık naibi ve kucağında birkaç aylık oğlu Said'i taşıyan ikinci eşi Cevheret'i alan Şamil kaçmak üzere tehlikeli bir yolculuğa çıktı.

Fatma, uçurumun kenarında sürünerek ilerleyen gruba ayak uydurmakta zorlanıyordu. Sekiz aylık hamileydi. Yavaş yavaş arkalarından gelmesine aşağıdaki nehrin kıyısında onları bulmasına karar verildi. Grup yoluna devam ederken Yunus, Fatma'ya yardım etmek için geride kaldı. Grup, bir gün boyunca uçurumun ortasındaki bir mağarada saklanmak zorunda kaldı. Fatma'yı aramak için dahi dışarıya çıkamadılar. Ertesi gece karanlıktan faydalanan grup, uçurumun üzerine yerleştirilmiş bir kütüğün üzerinden karşıya geçmeyi başardı. Gazi Muhammed'i sırtında taşıyan Şamil, uçurumun karşısına vardığında Fatma'nın naiplere yetiştiğini ve kütükten karşıya geçmek üzere olduğunu gördü. Hamile olmasına rağmen Fatma sağ salım karşıya geçmeyi başardı. Uçurumun dibinde azgın suların kayaları dövdüğü duyulabiliyordu. Tam Cevheret kucağında bebeği Said'le birlikte karşıya geçecekti ki tepedeki Rus nöbetçiler ateş açtı. İkisi de oracıkta can verdi. Grubun elinden bir şey gelmiyordu. Onları defnetmek için tekrar karşıya geçmenin manası yoktu. Ayrıca kendileri de Rus ateşinin tehdidi altındaydı. Yola devam etmeye karar verdiler. Peşlerinden kimse gelemesin diye uçurumun üzerindeki kütüğü yok ettiler. Rus keskin nişancılar gidene kadar kayaların arasında saklanan grup sürünerek aşağıya indi ve nehre ulaştı. Kütükleri birbirine bağlayarak yaptıkları salın üzerine, içine ot doldurdıkları

kuklaları koydular. Amaçları Rusların dikkatini salın üzerine çekmekti. Şafak vakti salı akıntıya bıraktılar. Ateş açan Rus askerleri, akıntı boyunca salın peşinden koşuşturmaya başladı. Bu fırsatı değerlendiren Şamil ve arkadaşları, nehrin yuvarısına doğru ilerleyip yamacı tırmanmaya koyuldu. Dağın içlerine doğru açılan geçide ulaşıp korunaklı bir bölgeye varmayı umuyorlardı ama şansları yaver gitmedi. Rus nöbetçilerle karşılaştılar. Çıkan çatışmada Şamil yaralandı ve bir naip can verdi. Bir Rus süngüsü Gazi Muhammed'in bacağına saplandı. Şamil, şaşkısıyla Rus teğmenin hakkından geldi. Komutanları öldürülen nöbetçiler, arkalarına bile bakmadan kaçtı.

Bütün gün Çeçenistan'ın kayalarla dolu dağ geçitlerinden, karanlık dere yataklarından, çağlayan nehirlerden geçerek kumtaşından yamaçlara tırmanarak dağların içlerine doğru ilerlediler. Ahulgo'dan ayrıldıklarından beri hiçbir şey yememişlerdi. Bacağındaki süngü yarasının acısına daha fazla dayanamayan Gazi Muhammed su ve yiyecek bir şeyler istedi ama yoktu. Fatma'nın benzi solmuştu. Bir adım daha atamayacak gibi görünüyordu. Öğle vaktinde mola verdiler. Rusların safına geçen bir grup Gimrilili onları aramaya çıkmıştı. Şamil ve arkadaşlarını gören Gimrililer ateş açtı. Ama kötü nişancıydılar ve mermileri kayalardan sekiyordu. Şamil karşıdaki hainleri tanımıştı. Hedef olacağını bile bile ayağa kalktı ve Allah şahidim olsun bunun intikamını alacağım, diye bağırdı. "Gimrililer, yine görüşeceğiz" diye kükrüyordu. Şamil, dağın yamacındaki naiplerini takip ederken Gimrililer, kaçakların üzerine kurşun yağdırıyordu ama peşlerinden gitmeye cesaret edemediler. Şamil, bu durumda bile onlara korku salmayı başarmıştı. Yanından kurşunlar vızıldayarak geçiyordu. Gece çöktüğünde nöbet tutamayacak kadar bitkindiler. Bir grup başıbozuk aşiret mensubunu yanına alan hain Ahmet Han, Şamil ve arkadaşları uykudayken saklandıkları yerin birkaç adım yakınından geçti. İmam'ın peşine düşmek için Ruslardan izin almıştı ancak *Hatıralar*'da anlatıldığına göre "Allah, onların bakışlarını başka yöne çevirmişti." Şamil'i bulamayan Ahmet Han ve adamları Rus üssüne geri döndü. Şamil, bir kez daha mucizevi bir şekilde kaçmayı başarmıştı.

Müritçilik varlığını sürdürecekti. Savaş, henüz bitmemişti ancak Ahulgo Şamil'e çok pahalıya mal olmuştu: Cevheret ve bebeğini, oğlu Cemaleddin'i, kalesini, gururunu, Müritlerinin onda dokuzundan fazlasını kaybetmişti. Gazi Muhammed yaralıydı ve belki de topal kalacaktı. Fatma ve karnındaki bebeğin bu umutsuz firar girişimine dayanamayacağını düşünüyordu. Artık bir kaçak hayatı sürdürecekti. Ama "bir adam, işi bitmeden ölmezdi." Şamil'in işi henüz bitmemişti. Kaderine doğru yürüyordu. Kafkasya'nın kırıbağı ve celali olacaktı.

* * *

Şamil, bir kez daha ortadan kayboldu. Zafer kazandıklarına inanan Ruslar birbirlerini tebrik ediyordu. Ufak tefek bazı çatışmalar yaşanıyordu. Boyun eğmeyen birkaç tane aşireti bastırıp temizlik yapacaklardı o kadar. Şamil'in başına küçük bir ödül koyan Grabbe, artık düşmanını dert etmiyordu. Muzaffer bir komutan edasıyla Temirhan Şura'ya döndü. Ahulgo'nun ele geçirilmesini kutlayan Çar, şanlı Güney Ordusu'nun mensuplarına verilmek üzere bir madalya hazırlanmasını emretti. Kimse Şamil'in nerede olduğunu bilmiyordu. Onu esir almak isteyen subaylar, Şamil'in kaçışını rezalet olarak nitelendiriyordu. *Silahlarıyla birlikte* kaçan Şamil'in bu sayede şerefini de kurtardığının farkında değillerdi.

Kafkasyalı savaşçılar, silahlarını vermektense ölmeyi yeğlerdi. Ruslar, Kafkasya'da silahların ne denli önemli olduğunun -kılıcın ne anlama geldiğinin- farkında değildi. Şamil, elinde kılıcı hür olduğu müddetçe yenilmiş sayılmazdı. Rusya, büyük bedeller ödeyerek Ahulgo'yu ele geçirmişti. İmam, çok şey kaybetmiş ama hürriyetini ve şerefini muhafaza etmişti. Ruslar, Şamil'i aranan bir kaçak olarak görüyordu. Grabbe, Şamil hakkında şöyle yazıyordu: "Şamil'in rezil kaçışı ve onu destekleyen aşiretlere verilen o korkunç ders İmam'ın bütün nüfuzunu yok etti. Dağlarda bir başına dolanan Şamil, öyle bir duruma düştü ki muhtemelen sadece karnını doyurup hayatta kalmayı düşünüyordur. Mürit tarikatı, bütün mensupları ve taraftarlarıyla beraber ortadan kaldırıldı." General Grabbe, kendinden oldukça emindi. Bundan

böyle sefere çıkacak birliklerin hiçbir direnişle karşılaşmayacağı ve herhangi bir muhalefet görmeden bir dizi kale inşa edebileceklerini söylüyordu. “Artık kargaşa ve ayaklanmadan korkmamıza gerek yok.”

Çar Nikola, Grabbe’nin gönderdiği raporun yanına “mükemmel” diye not düştü. “Buraya kadar her şey çok iyi. Ama ne yazık ki Şamil kaçtı. Elindeki imkânların ve nüfuzunun çoğunu kaybetmesine rağmen yeni entrikalar çevirmesinden korkuyorum.”

Dağıstan halkının ve Müritlerden geriye kalanların gözünde hiçbir şey değişmemişti. Şamil hâlâ onların lideriydi ve yeni bir hamle yapmasını bekliyorlardı.

Küçük Cemaleddin’in Ruslara teslim edildiği andan itibaren Ahulgo’nun -ve intikamın- karanlık gölgesi, hiçbir şeyin farkında olmayan ama on altı yıl sonra kaderleri Şamil’inkiyle keşişecek bir dizi insanın üzerine çökmeye başladı. Korkunç bir hesaplaşma yaşanacaktı. Ve sonunda en ağır bedeli Cemaleddin ödeyecekti.

14

TAÇLAR VE KUBBELER

*Bütün Rusyalar... dünyanın yarısına
uzanan o düz ve kaygan topraklar...*

- GOGOL

Kafkasya'dan St. Petersburg'a... "Bütün Rusyalar" boyunca bin beş yüz kilometre... Cemaleddin, bir dünyadan öbürüne üç hafta yolculuk yaptı. Uçurumun altındaki Rus kampında bir arabaya bindirilmişti. İki yanına oturan iri yarı iki kurmay subay puro tüttürüyor ve Cemaleddin'in anlamadığı bir dilde konuşuyordu. Çocuğa nazik davranıyorlardı. Ona elma ve şekerleme ikram ediyorlar, tabancalarını gösteriyorlardı. Onlara yüz vermeyen Cemaleddin dimdik oturuyordu. Araba, Temirhan Şura'daki komutanlık karargâhının önünde durdu. Cemaleddin inmeyi reddediyordu. Tekme atıp çırpınan küçük çocuk, subayların elinden vahşi bir hayvan gibi kaçmayı başardı. İri, babacan ve kısa saçlı muhafızlar çok geçmeden Cemaleddin'i yakaladı ve salladığı hıncalını elinden aldı. Onu karargâh binasına götürdüler.

Odada bir grup kurmay subay ve general, yerli tercümanlarıyla birlikte kabaca işaretlenmiş bir haritanın başına toplanmıştı. Adamların arasında uzun, fiyakalı bir adam dikkat çekiyordu. Siyah sakalları olan bu adam Rus üniforması giyyordu. Göğsünde madalyaları vardı. Başına kep yerine sarık takmıştı. Bu adam, uzun yıllardır Çar'a sadakatle hizmet eden, Güney Dağıstan'ın bir kısmının hâkimi İlisu Sultanı Danyal Bey'di. Rus ordusunda tümgeneral'di. Eşi ve ailesi Tiflis'te Ruslar gibi yaşıyordu. Avarların dili Ma'arul Matz'ı bilen -Cemaleddin'in de anladığı tek dil buydu- Danyal Bey öfkeli çocuğu sakinleştirmeye çalıştı.

Cemaleddin, Ahulgo'dan çıktığından beri ilk defa söylenenleri anlayabiliyordu. Danyal Bey, ona cesur olmasını, yeni arkadaşlarına güvenmesini ve başına kötü bir şey gelmeyeceğini söylüyordu. Ailesinden koparılmıştı, daha kötü ne olabilirdi. Ama bu emri veren Grabbe'ydi. Şimdiyse Cemaleddin kuzeye, Çar'a gönderiliyordu. Danyal Bey, çocuğu teskin etmek için elinden geleni yaptı. Cemaleddin'e kendisini bekleyen uzun yolculuktan bahsedince Danyal Bey, harika bir şehirde yaşayacağını ve kuzeyin kudretli sultanıyla tanışacağını söyledi. Daha önce Müritlerin Danyal Bey'den hain diye bahsettiklerini duymuştu ama karşısındaki sakallı generalin kim olduğunu bilmiyordu. Eğer konuştuğu kişinin kim olduğunu bilseydi, ona yumruklarıyla girişmeye kalkardı. Babasının düşmanlarının, nefret ettiği Rusların arasında kısıp kalmıştı. Ruslar sigara içip şakalaşırken o, isyankâr bir tavırla sesini çıkarmadan bekliyordu. Bir süre kıymetli rehinelerini süzen Ruslar çok geçmeden Cemaleddin'in varlığını dahi unuttu. Bir süre düşünceli bir şekilde çocuğu izleyen genç bir subay tebessümle ona yaklaştı. Vakur ve resmi bir şekilde Cemaleddin'i selamladıktan sonra hıncalını ona geri verdi. Bu bir nezaket ve cesaret göstergesiydi. Şamil'in savaşçılarının arasında büyüyen Cemaleddin, bu hareketin ne demek olduğunu çok iyi anlamıştı. O, artık bir savaş esiriydi. Ama düşmanları ona güvendiklerini ve saygı duyduklarını gösteriyordu. Rusların eline düştüğünden beri ilk defa yüzünde küçük bir tebessüm belirdi. Kocaman kara gözleri, artık eskisi kadar hiddetli bakmıyordu. Bu, Cemaleddin'le Ruslar arasında anlaşma ve takdir yolunda atılan ilk adım-

di ve zamanla oldukça güçlü bir bağa dönüşecekti. Yıllar sonra dahi bu genç subayın jestini unutmayacaktı. Yine de adını bir türlü öğrenemedi. Bu subay, belki o zamanlar Kafkas savaşlarında henüz yeni olan Passek ya da Loris-Melikov'du.

Tarantasa bindirilen Cemaleddin, puro içen iki subayın ortasında kuzeye doğru yol alıyordu. Uzun yolculuğu başlamıştı. Beştav, Maykop ve Kazbek dağları karanlık geçitlerin üzerinde bütün heybetiyle yükseliyordu. Daryal Geçidi'ni aşan *tarantas* açık bozkırlara ulaştı. Harkov'a kadar yol yoktu. Dört tekerlekli araba, çayır denizi üzerinde yalpalayarak gidiyor, üzerindeki kemiklerini yerinden oynatıyordu. Yolcular, koyun pöstekisi ya da ot yığını üzerinde otururdu. Bu dayanıklı araç, binlerce kilometrelik yolu çamura, toza, taş ve kara aldırmadan, hiç bozulmadan gidebilirdi. Yolcular içinse durum başkaydı.

Gece gündüz yollarına devam ettiler. Don Nehri'nin sakin sularında Rostov'un yaldızlı kubbeleri görünüyordu. Uçsuz bucaksız ufukta verstlerce uzanan Harkov, Kursk, Orel, Tula, taşra kasabaları, garnizonlar, pazar yerleri... Çar'a haber taşıyorlardı. Yanlarında Kazak muhafızlar ve birkaç kurt köpeği bulunuyordu. Bazen yol kenarındaki hanlarda *-korçma-* birkaç saat mola verip atlarını değiştiriyorlardı. Askeri karakollara ulaştıklarında yanlarındaki muhafız birliği de değişiyordu. Kimsenin küçük çocuğa ayıracak zamanı yoktu. Zaten çocuğun dilini bilen kimse de yoktu. Hıncalını geri vermişlerdi. Cemaleddin, bu hareketin kaçmaya çalışmayacağı ya da silahını kullanmayacağı konusunda ona güvendikleri anlamına geldiğini anlamıştı. Sessizce oturan Cemaleddin etrafında olan biteni, gördüğü bu yeni ve yabancı dünyayı izliyordu.

Babasının *avul*daki evinde yer alan minderlerle döşenmiş sade odalardan başka bir yer görmemiş bu çocuğa, konakladıkları hanlar oldukça ihtişamlı gelmişti. Ne hanlardaki sefaleti gözü görüyordu, ne kiri ne yağlı masa örtülerini ne de böceklerle dolu duvarları. Daha önce hiç görmediği lambanın ışığı; sarı ahşap masa ve sandalyeleri, sıra sıra dizilmiş şişeleri, koca kazanlarda pişen lahana çorbasını, karabuğday unundan yapılmış *blinileri*

ve Rusların olmazsa olmazı pirinç semaverleri aydınlatıyordu. Kirli keten *rubaşkalarıyla* garsonlar, subaylara duydukları saygı ve korkudan dolayı misafirlerin etrafında dört dönüyordu. Akşam yemeğinden sonra Cemaleddin ya sandalyesinde uyuklar ya da büyük çini sobanın üzerindeki sıcacık pervaza kıvrılırdı. Subaylarsa zamanını konyak içip iskambil oynayarak geçirirdi. Sonra *tarantas* tekrar yola çıkardı. Cemaleddin, çoğu zaman kuzeye doğru hızla giden arabada o kadar derin uyurdu ki ancak yüzüne sabah güneşi vurunca gözlerini açardı.

Temirhan Şura'dan ayrılalı neredeyse üç hafta olmuştu. Ufukta birden Moskova'nın kuleleri ve kubbeleri göründü. Batmakta olan güneşin ışıkları bozkırlara vuruyor, Kremlin'nin Spasskaya Kulesi'nin tepesindeki çift başlı altın kartal parlıyordu. Kitay-Gorod'un yani Çin Şehri'nin -tacirler mahallesi- duvarlarının yanından geçen *tarantas*, Moskova'nın labirenti andıran merkezine ulaştı. Akşamüzeriydi. Her yerde çanlar çalıyordu. Cemaleddin, ürkek ve şaşkın bakışlarla etrafını izliyordu. Danyal Bey'in bahsettiği büyük şehir burası olmalıydı. Böyle bir şey hayal etmemişti. Bu denli büyük evler, böyle cadde ve dükkânlar, arabalar, insanlar, o gürültü ve koşuşturmaca... Şişman uzun saçlı tüccarlar, askerler, renkli kıyafetleri ve tüylü şapkalarıyla peçesiz kadınlar... Üniformalar... O kadar farklı üniformalar vardı ki. Taşrada olduğu gibi burada da papazların saçı ve sakalı uzundu. Siyah cübbe giyiyorlardı. Her tarafta pasta, *piroşki*, elma ve dini yayın satan, avaz avaz bağırarak müşteri çekmeye çalışan sokak satıcıları vardı.

Tarantas labirentin içinde ilerlerken, Eylül akşamı yerini eflatuna çalan bir alacakaranlığa bıraktı. Bir bir yanan ışıklar, evlerin içindeki dünyayı gözler önüne sermeye başlıyordu. Aileler semaverin etrafında toplanmış, çocuklar yüzlerini pencerelere yaslamıştı. Şam kumaşından yapılmış bir perdenin arasından içini gördüğü son derece iyi aydınlatılmış kocaman bir odada kalabalık bir grup gülüşüyor, muhabbet ediyor ve yemek yiyordu. Misafirleri getiren arabaların bazıları sanki tekerlekli evi andırıyordu. Bu eski aile arabaları, güzelce boyanıp süslenir ve itinayla

döşenirdi. Her bir arabaya, kırmızı üniformalı ve sarıklı bir çift muhafız eşlik ederdi. *Heyduk* adı verilen bu askerler, geleneklerine bağlı Moskovalı ailelere hizmet ederdi.

Genel Vali'nin konutu olan kızıl saraya ulaştıklarında, çocuğun ağzı açık kaldı. Arabadan inen Cemaleddin, üzerinde Kafkasyalılara özgü kıyafeti ve gösterişli deri başlığıyla öylece kalakaldı. Subaylar, kendilerini takip etmesi için ona işaret ediyordu. Genel Vali'nin odasına çıkan mermer merdivenleri tırmandı. O kadar çok merdiven vardı ki gözlerine inanamadı. Kendi evlerinde hiç merdiven yoktu. *Avulun* terasları arasında kayalar oyularak çıkıntılar yapılmıştı. Şamil'in Rus asker kaçaklarına yaptırdığı iki katlı evinde, üst kattaki odalara çıkan taş bir merdiven vardı. Ama Cemaleddin dolana dolana üç dört kat yukarı çıkan bu mermer merdiven gibisini hiç görmemişti. Her bir katta göz alıcı kristal avizeler asılıydı. Her ne kadar Cemaleddin Rusya'nın zaferini simgelese de Genel Vali'nin küçük rehineye ayıracak fazla zamanı yoktu. Başını okşadı. Sekreterlerinden birine Cemaleddin'in karnını doyurup yatırmasını söyledi. Sekreter çocuğu uşaklardan birine, o da hizmetçilerden birine emanet etti.

Ertesi sabah erkenden *brıçka* adı verilen hızlı bir arabaya bindirilen Cemaleddin, yanında Kafkasya'dan gelirken kendisine eşlik eden subaylarla birlikte yola devam etti. Moskova ve St. Petersburg arasındaki yol ülkenin en iyi yoluydu. Altı yüz yetmiş yedi verst uzunluğundaki bu düz ve bakımlı yolda *brıçka* uçar gibi gidiyordu. Bu yolun planları 1816 yılında yapılmıştı. O zamana kadar öküz arabalarıyla ve yürüyerek gidilen patikalar vardı. I. Nikola'nın tahta çıkmasıyla birlikte şehirlerin arasına yollar inşa edilmeye başladı. İnşaatlarda çoğunlukla mahkûmlar çalıştı. Hâlâ demiryolu yoktu. 1840 yılında inşa edilen ilk demiryolu, St. Petersburg'la Tzarskoe Selo arasında hizmet veriyordu. Hükümet, Moskova'ya da demiryolu hattı inşa etmeye başlamıştı ancak bu hat 1852 yılında tamamlanacaktı. Cemaleddin'in geldiği dönemde Ruslar hâlâ *brıçkalar*, yolcuların içini dışına çıkaran *tarantaslar*, troyka ve kızaklarla seyahat ediyordu.

Batıdan gelen ziyaretçilerin Asyavari düzensiz bir yığın olarak gördüğü Moskova, Şamil'in oğlunu bu kadar büyülemeyi başardıysa, kim bilir St. Petersburg gözüne ne kadar olağanüstü gelmiştir. Bu Batılılaşmış şehir, her yerde muhteşem İtalyan tarzını yansıtıyordu: etrafı zarif demir korkuluklarla çevrili kanallar, suyolları ve -Kronstadt'tan kuzeydeki denizlere uzanan- Neva'nın kıyıları, bütün ömrü dağ ve bozkırlarda geçmiş ve daha önce hiç deniz görmemiş Cemaleddin için inanılmaz derecede etkileyiciydi. Nevski Bulvarı, Millionnaya'daki saraylar, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Opera Binası, kocaman katedraller, granit heykeller, geniş Senato Meydanı, hepsi devasa büyüklükteydi. Hepsinden öte, dört yüz metre uzunluğundaki sütun ve kemerleri, işlemeli pencereleri, nöbetçi kulübeleri, yankı yapan avlularıyla Kış Sarayı sanki bir devin eviymiş gibi görünüyordu. İlk yapılan bina 1837 yılında çıkan yangında yok olmuş; ancak Nikola'nın emriyle bir yıl içinde yeniden inşa edilmişti. İki yıl sonra De Custine, sarayın ihtişamı hakkında he zamanki ahlak dersi veren üslubuyla şu satırları yazacaktı:

.... Doğanın kanunlarıyla mücadelede insanın fiziksel gücünü tatbik eden insan iradesinin müthiş başarısı. İç mekândaki çalışmalar, her yer buz tuttuğunda dahi devam etti. 6000 işçi hiç durmadan çalıştı. Her gün çok sayıda işçi hayatını kaybetti ama kurbanların yerine hemen yenileri getiriliyor, bu utanç verici mücadelede can vermek üzere öne sürülüyordu. Bütün bu fedakarlıkların tek gayesi bir adamın hevesini tatmin etmekti! Sıcaklıkların sıfırın altında 25-30 dereceye düştüğü dondurucu soğuklarda 6000 isimsiz şehit -gönülsüz itaat ettikleri için liyakatsiz şehitler- duvarları daha hızlı kurusun diye 30 Romür dereceye kadar ısıtılmış salonlara kapatıldı. Bu zavallı varlıklar -fedakârlıkları sayesinde- bir kibir, şaşaa ve zevk abidesi olması için tasarlanan bu ölüm abidesine girip çıkarken 50-60 derecelik sıcaklık değişikliklerine katlanmak zorundaydı.

Şimdi sarayın devasa cephesinin ardındaki avluda "Beyaz Çar" Nikola, gurur ve ilgiyle küçük rehinesinin gelişini bekliyordu. Böyle bir rehinenin Kafkasyalıların gözünde kendisini ne ka-

dar muteber kılacağıının farkındaydı. Bu rehine, Şamil'in teslim olmasını ve dolayısıyla savaşın kısa sürmesini sağlayacaktı. Vakkur ve mesafeli bir şekilde de olsa çocukları severdi. Çocuklarının yanında zaman zaman ciddiyeti elden bırakırdı. Katı ama şefkatli bir babaydı. Meşhur cazibesini saray mensuplarının çocukları üzerinde kullanmaya bayılırdı. Onları kendi düşünce tarzına yaklaştırmaya çalışır, sadakatin ayrılmaz bir parçası gördüğü gerici kalıpları onlara benimsetirdi. Askerlik, genç bir soyluya yakışan tek meslekti: ülkesi için -Tanrı ve Çar için- ölmek, ölümlerin en güzeliydi. Kafkasya, harika bir deneme alanı sağlıyordu. Bizzat denetlediği harp akademisinden ve askeri okullardan mezun olanları Kış Sarayı'na davet eder ve malakit salonda kabul ettiği misafirlerini duygu dolu ifadelerle tek tek tebrik ederdi. Onlar, Kafkasya cephesinde ülkelerine hizmet edip can verme şansına kavuşmuşlardı.

II

Çar, Kış Sarayı'na getirilen Cemaleddin'i içtenlikle karşıladı. Ailesini kaybeden bu çocuk için üzölmüştü. Ona bakınca potansiyel bir müttefik görüyordu. Bu çocuğu yetiştirip Kafkasya'yı dize getirmek için güçlü bir araç olarak kullanabilirdi. Çocuğun güvenini ve saygısını -ve hatta sevgisini- kazanmalıydı. Bütün cazibesıyla yüzü asık çocuğa yaklaştı. Tercüman aracılığıyla ona nazik sözler söyledi. Çoğu zaman takındığı o küstah tavrından eser yoktu. Çocuğa hoş geldin dedi. Kendisinin ve generallerinin İmam Şamil'e duyduğu saygı ve hayranlıktan bahsetti. Cemaleddin'in esaretinin fazla uzun sürmeyeceğini umuyordu... Tebaasının dayanılmaz bulduğu o gülümsemesiyle Cemaleddin'e babasına layık bir şekilde şerefle hareket etmesini, Rusya'da geçirdiği süreyi iyi değerlendirmesini, Rusça öğrenmesini ve Batı'nın kendisine sunabileceği imkânlardan faydalanmasını tembihledi. Kim bilir belki bir süre sonra harp akademisine girecek ve Çar'a yakın bir hayat sürecekti. Hatta belki Çar, harp akademisinde okuyan Cemaleddin'e bir at bile hediye edebilirdi. Sarayın ahırından gidip kendin seçersin atını, dedi Çar babacan

bir ifadeyle. Cemaleddin'e en genç grandük refakat edecekti. Beklenmedik bir anlayış gösteren Çar, Cemaleddin'in saray mensuplarından birinin evine yerleştirilmesini sağladı. Birdenbire insani bir tavır takınan Çar, "Bir yuvaya, arkadaşlara ve bir dadıya ihtiyacı var" diyordu.

Cemaleddin'in uzun yolculuğu sona ermişti. Geniş ve rahat bir eve yerleştirildi. Kendinden küçük çocuklarla aynı odayı paylaşıyordu. Yuvarlak yüzlü köylü dadısı onu bağrına bastı. Çok geçmeden gülümsemeye başladı ve birkaç kelime Rusça öğrendi ama yaşadıkları uzun süre aklından çıkmayacaktı. Geceleyin ikonanın önündeki kırmızı gece lambasının ışığında, odanın köşesindeki yatağında yatarken annesini, babasını ve Ahulgo'daki o korkunç savaş günlerini düşünüyordu. Şahit olduğu savaş, çocukluğunu saran o kan ve şiddet zamanla uzak hatıralara ve hayallere dönüştü. St. Petersburg'daki hayatıyla karşılaştırıldığında artık gerçek değilmiş gibi geliyordu.

Cemaleddin'i himayesi altına alan Çar, ona büyük ihtimam gösteriyordu. Çocuğun bütün masraflarını kendi cebinden ödüyordu. Cemaleddin'i haftada birkaç kez Kış Sarayı'na getiriyor ve sürgünde olmasına rağmen sıhhatli ve mutlu olduğundan emin oluyordu. Çar, bir konuda son derece kararlıydı. Kimse Cemaleddin'e geçmişinden, Kafkasya'dan ve babasından bahsetmeyecekti. Rusya'ya biat eden, sarayda ve muhafız alayında sayıları her geçen gün artan ve grandüklere yaver olarak atanan Çerkes ve Kafkasyalı prenslerle de görüşmesi yasaktı. Vahşi kartallar diye nam salan bu prensler, St. Petersburg sokaklarında korku ve hayranlık uyandırırды. Milli kıyafetleri, "kendilerine özgü havada süzülüyormuş gibi yürüyüşleri ve kartal bakışlarıyla" şehrin sokaklarında dolaşan prensler, bütün kesimlerden hanımların aklını başından alırdı. Zorla bir yere varamayacağını fark eden Çar onları şımartıyordu. Sadakatlerine paha biçilemeyen bu prensler yetişmiş savaşçılardı. Gönüllerini kazanmanın yolu iltifat ve iltimastan geçiyordu. Cemaleddin'in durumu başkaydı. Baştan aşağıya dönüştürülebilir kadar gençti. Çar, zamanla Cemaleddin'i -evladı kadar- itaatkâr ve sadık biri yapabileceğine inanı-

yordu. Kim bilir belki günün birinde Tanrı ve Çar'ın naibi olarak Kafkasya Valiliği görevine atanabilirdi.

Vahşi kartalların Çar'ın sabrını çok zorladığı durumlar da yaşanıyor. Muhafız alayında görevli Çerkes bir subay, fazla ücret istediği için *droşki* sürücüsünün kalbine *hıncalı*ni sapladı. Tatbikatlarda komutanlarının emirlerini dinlemeyen Kafkasyalı subaylar atlarını dörtnala sürüyor, üzengilerin üzerinde ayağa kalkıyor, dizginleri dişlerinin arasına alıp *hıncal* ve şaşkalarını çekiyor, son sürat giderken yerden sekip tekrar atın sırtına biniyorlardı. Atlarının üzerinde harikulade maharetlerini sergiliyorlardı ama komutanlarına karşı geliyorlar ve disiplinsiz tavırlar gösteriyorlardı. Bu durumda Çar'ın elinden ne gelirdi ki? Ne pahasına olursa olsun bu prenslerin sadakatine ihtiyacı vardı. Bu yüzden gülümsemeye devam eder, bıyıklarını burar ve Kafkasyalı prensler, büyük bir zevkle tatbikatı izleyen Çariçe ve kızlarının bulunduğu arabanın önünden geçerken zarif bir şekilde onları selamlardı.

Cemaleddin'i geçmişinin hatıralarından uzak tutmak her zaman mümkün olmuyordu. Bu tatbikatlar, saray hayatının bir parçasıydı ve bütün hanedan katılırdı. Bu manzaranın Dağıstan'da babasının yanında izlediği *yiğitovkaları* hatırlatmaması beklenemezdi. Kısa süre önce affedilen eski Gürcistan Kraliçesi Maria, zaman zaman devlet törenlerine davet ediliyordu. Maria, bu etkinliklerde Cemaleddin'le görüşmeyi âdet edinmişti. Üzerinde saray terzisinin diktiği çerkeskasıyla Cemaleddin, genellikle yaverlerin arkasında sessizce durmayı tercih eder, Çar'ın etrafını çeviren muhafızların ve mabeyincilerin arasında kaybolurdu. Yaşlı Kraliçe, Cemaleddin'le kimsenin, resmi tercümanların dahi anlamadığı bir lehçeyle konuşurdu. Bu, çok rahatsız edici bir durumdu. Acaba çocuğa ne diyordu? Ama Kraliçe'yi Cemaleddin'in yanından uzaklaştırmak da olmazdı. Kimse farkında değildi ama yaşlı kadın, sürgün hayatı henüz yeni başlayan çocuğun ne hissettiğini herkesten daha iyi anlıyordu.

Bu dönemlerde St. Petersburg'da katıldığı bir saray balosundan bahseden Marki Astolphe de Custine, karşılaştığı şaşaa ve zarafet karşısında şaşkınlığını gizleyemiyordu. Acaba bu manzara

Cemaleddin'in meraklı gözlerine nasıl görünmüştü? De Custine, gördüğü sayısız mumu (Kış Sarayı'nda düzenlenen şölenleri aydınlatmak için sadece mum kullanılırdı), sofradaki gümüş yemek takımlarını ve serada yetiştirilmiş çiçeklerden hazırlanmış buketleri, altın sırmalı elbiseleri ve pırlantalarıyla misafirleri, mermer sütunların arasına yerleştirilmiş devasa aynaları anlata anlata bitiremiyordu. Urallardan getirilen altın gibi parlayan gül ve kükürt sarısı harelî mermerler, akik taşının o koyu kırmızı rengi, eflatun brokatel, devasa malakit ve lapis lazuli vazolar, parlak Lyon ipeğiyle kaplanmış yaldızlı mobilyalar... Üzerine altın ve gümüşten süslün ve eğreltiotu motifleri işlenen mobilya, Philippe de Lasalle tarafından tasarlanmıştı. Lasalle'nin elinden çıkan zambak motifleri, en parlak döneminde Marie Antoinette'nin yatak odasını süslüyordu.

Saray mensuplarının, çeşitli birliklerin, Doğulu prenslerin ve hatta nispeten daha sıradan misafirlerin üniformaları dahi fevkalade ihtişamlıydı. Çar, Hussarların samur kürküyle bezenmiş beyaz ve altın sarısı üniformasını giyerdi. Çariçe ve diğer hanımlar, geleneksel saray kıyafetlerini tercih ederdi: Ermine etekleriyle renkli kadife elbiseler, kadifeye yakışan göz alıcı mücevherler... Kırmızı kadife için yakut, mavi kıyafetler içinse safir tercih edilirdi. *Kokoşnik* denen başlıklarını süsleyen büyük mücevherlerin ağırlığı yüzünden başları öne eğilirdi. Bu başlıklardan uzun zarif bir tül sarkardı. Bu kıyafetler, Ortaçağ'da çarların Kremlin'in alçak, kubbeli salonlarında ilgi odağı olduğu günleri hatırlatırdı. De Custine şöyle yazıyordu: "Fransa'daki balolarda erkeklerin koyu renkli elbiseleri ortamın güzelliğini bozuyor. Buradaysa, Rus subayların farklı ve göz alıcı üniformaları St. Petersburg'un salonlarına ihtişam katıyor." (St. Petersburg'u ziyaret eden bir İngiliz, burada askeri terzilerin en çılgın hayallerini dahi gerçekleştirebildiğini, her türden üniforma bulunduğunu ve hatta pembe ve eflatun üniforma dahi gördüğünü anlatıyordu).

Kış Sarayı'nda gördüğü doğulu hükümdarları anlatan De Custine, her geçen gün güçten düşen bu kişilerin, kendisine Roma'nın şaşıaî günlerini hatırlattığını söyler. Moğol ve Asyalı beyler ara-

sında Kırgız Hanı'ndan bahseder. Ruslara haraç ödeyen bu hükümdar, St. Petersburg'a on iki yaşındaki oğluyla birlikte gelmiş. Çar'ın ilgisini çekip oğlunun sarayda yetiştirilmesini sağlamayı, bu sayede gelecekte tahta çıkarken Rusya'nın desteğini almayı umuyormuş. De Custine, Cemaleddin'i teselli etmeye çalışan Kraliçe Maria'dan da bahseder: "Otuz yıl önce tahttan indirilen eski Gürcistan Kraliçesi. Zavallı kadın topraklarını işgal edenlerin sarayında çürüyordu. Yüzü, kamp yorgunu bir adam gibi yanmıştı. Kıyafetleri gülünç durumdaydı." Bütün bu ihtişamın ortasında uyumsuz duran tek şey Kraliçe Maria'ydı. De Custine, geriye kalan her şeyin mükemmel olduğunu yazıyordu. Büyüleyici, olağanüstü, müthiş! Limon ve muz ağaçlarının arasındaki çeşmeleri gören kuzeyli dansçıların "tropik ormanların cazibesine kapılıp kendinden geçtiğinden" bahsediyordu. "Buradaki manzara, şatafattan ibaret değildi, adeta şiir gibiydi..." ve ahenk. "Askeri senfoniler çalan orkestralar, birbiriyle öyle ahenk içindeydi ki dinleyenlerde hayranlık uyandırıyor." Glinka'nın Çar için Bir Hayat adlı operasından seçmeler çaldıklarına şüphe yok. Ruslar için neredeyse bir milli marş niteliği kazanan bu eser, müşkülpesent bir eleştirmen tarafından "arabacının melodisi" diye tarif edilse de Çar'ın makamının kutsallığı hakkındaki duygularını birebir yansıtıyordu.

* * *

Çariçe Maria Feodorovna, Prusya Kraliçesi Louise'nin kızı Prenses Charlotte idi. 1816 yılında Grandük Nikola'yla evlendi. İkisi de romantik gençlerdi ve aşk evliliği yapmışlardı. Almanların ailesine düşkün hassasiyetinin verdiği güçle yakışıklı genç eşinin üzerine titredi. Kardeşi tahttan feragat ettikten sonra Nikola başa geçince bir anda ilgi odağı oldu. Korku ve hüznü dolu günler başlamıştı. Saltanatlarının ilk günlerinde yaşanan Dekabrist Ayaklanması'nın kanlı bir şekilde bastırılması, üzerinde vahim bir etki bıraktı. Yaşadığı şoktan kurtulmayı bir türlü başaramayacaktı. Başı, narin boynunun üzerinde kavak ağacı gibi sallanıyordu. Zayıf düşmüş ve benzi solmuştu. Çok az uyuyordu. Ömrünün geriye kalanında ruhsal sıkıntılar yaşayacaktı. Ancak

her Şeye rağmen doğuştan gelen zarafeti ve letafetiyle insanları hayran bırakmayı sürdürecekti.

Cemaleddin'le kendi evladıymıŐ gibi ilgilendi. Kocasının Kafkasya'yı ele geçirme hayallerini paylaşmıyordu. Ona göre savaş, acıdan başka bir Şey getirmiyordu. Cemaleddin'i bir piyon ya da siyasi bir temsilci olarak görmüyordu. O yalnız, kk bir çocuktu. Bazen Cemaleddin'i Peterhof'taki parka yaptırdığı İngiliz sayfiye evine getirtirdi. Burası, İngiltere'de çok moda olan Gotik tarzında yapılmış sade ve kk bir evdi. Çariçe, bu evde Kış Sarayı ve Tzarskoe Selo'nun altın yaldızlı ŐaŐaasından uzaklaŐabildięini ve gözlerini dinlendirebildiğini söylüyordu. ar ve arie, sayfiye evinde sade bir hayat srebildiklerine inanıyordı. Saray mensupları, birkaç saatliğine de olsa gidiyordu. Bahçeye her adım attıklarında selam duran muhafızlar da yoktu. "Benim kk dünyam" dediği kk çalışma odasında Cemaleddin'e iskambil kâğıdından ev yapmayı öğreten, çocukluğunun elmalı strudellerinden ikram eden ve Alman masalları anlatan arie kk çocuğun gönlünü kazanmış olmalı. Cemaleddin, arie'nin anlattığı masallarda geçen Rumpelstiltskin ile Pamuk Prenses'i Kafkas dağlarının peri ve rakkaseleriyle Kafdağı'nda yaşayan devasa beyaz kuş Simurg'un efsaneleriyle birleŐtiriyordu. Bir süre sonra at pat Rusça konuşmayı öğrenince askeri okula verildi (Sarayın dili Fransızca ve Almancaydı. ar'ın bulunduğu ortamların dışında Rusça duymak pek mümkün değildi. Nikola, bir milliyetçilik göstergesi olarak Rusça konuŐulmasını emrediyordu). Okuldaki en genç ğrenci olmasına rağmen binicilik, atlı taarruz, kılıç kullanma ve genel askeri davranıŐlar konularında kayda değer bir beceri gösterdi.

Çariçe'nin Şerefine her sene düzenlenen partide askeri öğrencilerin gösteri yapması âdettendi. Çariçe arabasıyla alana gelir, ar önünde uygun adım yürüyen kk generallerin selamını alırdı. Hiçbir etkinliği kaçırmayan de Custine bu törene de katılmıştı:

Mükemmel bir Şekilde icra edilen manevraları izleyen Majesteleri memnun görünüyordu. En kk öğrencilerden birinin elini tuttu ve arie'nin yanına götürdü. ocuğu başının

hizasına kadar -herkesten yükseğe- kaldırdı ve halkın bakışları arasında onu öptü. Acaba Çar, bugün halkın önünde bu kadar iyi huylu görünerek ne yapmayı amaçlamıştı? Hükümdarın teveccühüne mazhar olan model öğrencinin talihli babasının kim olduğunu sordum; ama kimse merakımı gidermedi. Zaten Rusya’da her şey bir muamma.”

Belki de bu küçük öğrencinin, bir zamanlar Şamil’in savaş meydanındaki çırağı ve şimdiyse Çar’ın himayesi altına aldığı bir piyon olan Cemaleddin olduğunu bilse gizem çözülebilirdi.

III

Sürgündeki Aleksandr Herzen, Nikola’nın saltanatında yaşanan sayısız kötülüğü örten dalkavukça sessizliği dağıtmaya kararlıydı. Sibirya, askeri koloniler, hapishane şartları ve diğer suiistimaller hakkında söyleyecek çok sözü vardı. Çar’ın aristokrat çocukları kendi muhafız alayına almak için uyguladığı keyfi yöntemler, köylerden ve azınlık mahallelerinden toplanıp askere gönderilen binlerce küçük çocukla karşılaştırıldığında devede kulak kalırdı. Herzen, böyle bir Yahudi konvoyuyla karşılaşmasından bahseder. Bardaktan boşanırcasına yağan yağmurun altında çocuklar öksürüyordu. Üçte biri, daha *yolda* can vermişti.

“Çocukların yarısı bile gidecekleri yere varamayacak” dedi başlarındaki subay.

“Salgın hastalık mı vardı?” diye sordum.

“Hayır ama patır patır dökülüyorlar. Yahudi çocukları, çok narın ve zayıf varlıklar... Günde on saat çamurda yürüyüp kuru ekmek yemeye alışkın değiller. Hele bir de yanlarında onlara şefkat gösteren anne babaları olmadan yabacıların arasında kalınca öksürüp duruyorlar; ta ki can verene dek... Sorarım sana, devletin ne işine yarıyor bu? Bu küçük çocuklarla ne yapacaklar ki? Neyse, biz yolumuza gidelim... Hey! Çavuş! Ufaklıklara söyle de toplansınlar.”

“Çocukları getirdiler” diye devam ediyor Herzen. “Hayatımda gördüğüm en korkunç manzaralardan biriydi. On iki, on

üç yaşındaki çocuklar, bir şekilde hayatta kalmayı başarmıştı; ama sekiz on yaşındaki küçükler... Benizleri solmuş, takatleri kalmamış ve korkmuşlardı. Üzerlerinde dik yakalı kalın asker paltoları vardı. Çaresiz gözlerle kendilerini ite kaka hizaya sokan askerlere bakıyorlardı. Hastalıktan dudakları morarmış, gözleri çökmüştü. Arktik Okyanusu'ndan esen buz gibi rüzgâra maruz kalan, ilgisiz ve şefkatsiz kalmış bu hasta çocuklar mezarlarına yürüyorlardı.”

“Nikola'nın rezil saltanatının arşivlerinde kim bilir ne korkunç suçlar gömülüdür. Resmîyetin bataklığında sessizce batarlar ya da polis sansürüyle üzerleri örtülür!”

Sözlerini şöyle bitiriyordu: “*Nikola'nın saltanatına sonsuza kadar lanet olsun. Amin.*”

Bu, Herzen'in hayatı boyunca dilinden düşürmediği duaydı.

IV

Ahulgo'daki felaketten sonra Şamil ve perişan haldeki maiyeti, Rus askerlerin henüz girmeyi başaramadığı yüksek dağlık bölgelere sığındı. Büyük İmam Şamil, İçkeri *avulunda* “kenara atılmış bir paçavra gibi yaşıyordu.” Gazi Muhammed'in bacağı iyileşmişti. *Avula* ulaştıktan beş hafta sonra Fatma üçüncü erkek evlatlarını dünyaya getirdi. Çocuğa Muhammed Şefi adını verdiler. Şamil ve hayatta kalan sekiz naibi, dağılan kuvvetlerini en iyi nasıl toparlayacaklarını planlamaya başladı. Kendini tefekkür ve ibadete veren Şamil'in âlim ve kutsal bir şahsiyet olarak namı ülke sınırlarının dışına yayıldı. İçkeri'ye gelen çok sayıda dağlı, Şamil'den başlarına geçmesini istiyordu. Şamil gibi Avar olan bölgenin güçlü aşiret reislerinden Şuayb Molla ve Cevad Han, onu sadakatle destekliyordu. Şamil, Ahulgo'dan kaçtıktan altı hafta sonra Küçük Çeçenistan'ın başına geçmeyi kabul etti. Köy köy gezip yeni topraklarını teftiş eden Şamil, yeniden insanları şeriata davet etmeye başladı.

Ne Tahir'in Hatıraları ne de Ruslar, Ahulgo'da yaşanan felaketin üzerinden bir yıl geçmeden Şamil'in nasıl tekrar iktidara geldiği-

ne açıklık getirebiliyor. On sekiz ay içinde yeni bir ordu kurmayı başaran Şamil, üç yılda Grabbe'yi yendi. Dört yıl sonra bütün Dağıstan'ı yeniden fethetmiş, Çeçenistan'daki Rus garnizonlarını kuşatıp yok etmişti. Aşiretler, akın akın Müritliğe katılıyordu.

Şamil, 1845-1850 yılları arasında gücünün doruğuna ulaştı. Karşısında, eskiye nispeten daha fazla asker vardı ama bu durum onun gücünü gösteriyordu. Sayısız dağlı, Şamil'in sancağının altında toplandı. Savaşta bir Rusların lehine gelişmeler yaşanmıyordu, bir Kafkasyalıların. İki taraf da mutlak zafer elde edemiyordu. Ancak Şamil'i sadece ölümün mağlup edebileceğini gören Rus generaller, ellerinden gelen tek şeyin onun daha fazla büyümesini engellemek olduğunu kabul ediyordu. Kafkasya'da tutunmayı başaramamışlardı. Aldıkları ya da teslim olan şehirleri çok geçmeden kaybediyorlardı. Arazi şartları, Rusları oldukça zorlarken Şamil'in işine geliyordu. Kış mevsiminde sığınaklara çekilmek zorunda kalan Ruslar, yaz geldiğindeyse ateşli hastalıklar ve kuraklıkla boğuşuyordu. Dağlar ve vadilerden oluşan bu devasa satranç tahtasına tuhaf bir umutsuzluk havası hâkimdi. İki ordu da yerinden kımıldayamıyordu. Hiçbir hamle yapmadan aylar geçirdikleri oluyordu. Rusların zayıflık listesi, bölgede kalmanın dahi ne kadar pahalıya mal olduğunu gösteriyor. Ama hikâyenin tamamını anlatmıyor.

Rusya'da insan canı ucuz ve kaynaklar sınırsızdı. Hapishane ve maden ocağı gibi yerlerden askere alınan adamlar çoğu zaman kayda dahi geçirilmiyordu. Sibiry'a'dan getirilen köleler, Polonya sınırına gönderiliyordu. Tatarlar kadar savaşmayı seven Polonyalı bir azınlık olan Sarmatlar, genellikle Rus ordusunun Uhlân alaylarında görev alırdı. Fakir düşmüş küçük bir soylu grubu olan Szlachta'ya mensup Sarmatlar, servet ve mülklerini kaybetmişlerdi ve hayattaki tek amaçları savaşmaktı. Paralı askerler gibi savaşmayı o kadar çok seviyorlardı ki çoğu zaman ne için savaştıklarını dahi unutuyorlardı.

Kırım Savaşı'nda Nikola'nın, General Ocak ve Şubat'ın düşman askerlerini kırıp geçireceğine güvendiği gibi şimdi de Ruslar, General İnsan Gücü'ne bel bağlamıştı. Kâğıt üzerindeki

rakamlar tam olarak doğru olmasa da 1834-1859 yılları arasında düzenlenen Kafkas seferlerinde yarım milyon Rus askerinin hayatını kaybettiğine inanılıyor (Şamil'in ne kadar kayıp verdiği bilinmiyor). Organizasyonda sıkıntılar vardı ve mesafe inanılmaz derecede büyüktü. Askere alınan adamların sesi, silah zoruyla bastırılıyordu. Toplanan askerler, savaş meydanındaki ihtiyacın aciliyetine göre doğru dürüst eğitim ve teçhizat almadan cepheye sürülüyordu. Çoğu zaman ellerine bir süngü tutuşturulan askerlere savaşmaları emrediliyordu (Tanrı ve Çar yolunda ölmek için can atan disiplinli ve düzenli birlikler için bu durum geçerli değildi). İster eğitilmiş olsun ister eğitimsiz, bütün askerler vatan aşkıyla yanıp tutuşuyordu. Acemi askerlerle ordunun gözbebeği birlikleri omuz omuza çarpışıyordu. Susuzluktan, soğuktan, aldıkları onlarca şaşka darbesinden, ateşli hastalıklardan, iskorbütten, dizanteriden ya da koleradan, yokluktan, pislikten ve memleket hasretinden, çaresizlikten cecurca ve korkunç bir şekilde can veriyorlardı. Esirken kaçmaya çalışanların gözleri oyuluyor ve Şamil'in zindanlarında ölüme terk ediliyorlardı. İşte savaş, böylesine korkunç ve rezil bir şeydi. Askerleri ölüme gönderen komutanlarsa savaşın şan ve şöhetinden bahsediyordu.

Şamil, girdiği her savaşın, yaptığı her baskının, aldığı her esirin Cemaleddin'in salıverilmesine yarayıp yaramayacağına bakıyordu ancak naipleri ne denli cüretkâr baskınlar düzenlerse düzenlesin, kaç tane aşiret reisi ve bey saflarına katılırsa karılsın, ne kadar çok Rus'u esir alırsa alsın -Albay Prens Ellico Orbelyani gibi önemli birini esir almasına rağmen- oğlunun salıverilmesini sağlayacak bir koz elde edemedi. Sadece Rusya karşısında mutlak bir zafer elde edebilirlerse -Şamil dahi bu kadarını hayal etmiyordu-, Çar ölürse (Veliahdı II. Aleksandr, Kafkasya'yı ele geçirme konusunda Nikola kadar saplantılı değildi) ya da İngiltere gibi bağımsız ve güçlü bir ülke yardım ederse işler değişirdi. Ya da Çar'ın ailesinden birini ele geçirebilirlerse... Ama bunu başarmak neredeyse imkânsızdı. Kışla ve manastırları ziyaret edip askerleri denetlemek ve taşradaki yöneticileri pohpohlamak için gönderilen bir grandükü ya da bir Romanov prensini esir alma-

ları gerekiyordu ancak Kafkasya'daki savaş çıkmaza girdiği için Ruslar genç grandükleri bölgeden uzak tutuyorlardı.

Keşke Çar, Tiflis'e yeni bir devlet ziyareti düzenlese ve Şamil büyük Beyaz Çar'ı ele geçirebilse... Şamil, 1838 yılında bunu yapacak kadar güçlü değildi ama şimdi durum başkaydı. Zincire vurulmuş Çar'ın önüne getirildiğini, teslimiyet içinde boyun eğdiğini ve o tombul elleriyle Cemaleddin'in derhal salıverilme emrini imzaladığını hayal ediyordu. İntikam ateşiyle yanıp tutuşan Şamil nefret dolu gözlerini yumdu. Alçak Çar başkentinden çıkmıyor, Kafkasya'ya akın akın asker gönderiyordu. Dragomirov'un sözleri, yıllar sonra da geçerliliğini koruyordu: "Adamlar, adamlar ve yine adamlar. Savaşın ilk ve en iyi aracı, her zaman adamlardır..."

Hayranlık uyandıran istihbarat teşkilatına, ele geçirdiği esirlere, tercümanlarına okuttuğu St. Petersburg dergileri ve gazetelerine rağmen Şamil, Cemaleddin hakkında herhangi bir bilgi edinememişti. Sadece Cemaleddin'in Çar'ın himayesinde sarayda yetiştirildiğini biliyordu. 1845 yılında oğlunun soylu ailelerin çocuklarıyla beraber askeri okula verildiğini öğrendi. Gururu okşansa da içi ferahlamamıştı çünkü gazetede Cemaleddin'in askeri eğitimine devam etmek ve muhafız alayında görev alabilmek için Harp Akademisine gireceği yazıyordu. Öz oğlunun Rus ordusuna katılıp kendisine karşı savaşma ihtimali aklının ucundan dahi geçmemişti. Düşüncesi dahi bir hıncal darbesi gibi kalbini yaraladı ancak teslim olmaya yanaşmıyordu. Ruslar ülkesini işgal etmiş, mahsullerini ve *avulların* yok etmiş, halkını katletmiş ve yapabildikleri her yerde nefret uyandıran yönetimlerini dayatmışlardı. Esir aldıkları oğlunu, öz babasına karşı savaşması için yetiştiriyorlardı. Mücadele sonuna kadar devam edecekti. Şamil, asla teslim olmayacaktı. Allah, hürriyet ve kendi gururu için savaşıyordu.

15

DAĞA DÜŞEN GÖLGELER

*Kafkasya'yı görüp de onun yüce ıssızlığı karşısında
büyülenmeyen kimseyi tanımıyorum.*

– SIR ROBERT KER PORTER

1830-1850 yılları arasında çok sayıda dikkate değer şahsiyet Kafkasya'da boy gösterdi. Bu adamlardan bazıları, tarih sahnesinden silinmeden önce oldukça büyük roller oynadı. Bazıları, tarihin arka odasında hiç gelmeyecek sırasını bekledi. Bazıları, uçsuz bucaksız bozkırı aşıp göğe doğru yükselen dağların gölgesinde birkaç saat geçirdi ve gitti. Bazılarının yolu şans eseri buraya düştü. Bazıları Şamil yüzünden oradaydı, bazıları ona rağmen. Bazıları, Şamil'in adını dahi duymamış, Kafkasya'daki günlerini onun estirdiği fırtınadan habersiz geçirmişti. Şamil'e karşı savaşan Lermontov ve Tolstoy gibileri, bu mücadele esnasında kuzeyliler için "büyülü bir ilham kaynağı" olan Kafkasya'yı keşfetmişlerdi. Alexandre Dumas gibi bazı insanlar, Kafkasya'yı yazacakları yeni seyahatname için zengin bir malzeme kaynağı olarak

görüyorlardı. Dumas'nın yazdığı satırlar, okuyucuların nefesini kesiyor ve onları hayran bırakıyordu. Nijniy Novgorod'daki fuarı ziyaret eden ve Volga üzerinden Kafkasya'ya ulaşan Dumas, "Burada Şamil'i ziyaret edeceğiz. Sığınağından bütün Rusyaların Çarı'na karşı mücadele eden dev Şamil... Acaba adımızı biliyor mu?" diye soruyordu kendisine biz diye hitap ederek. "Çadırında bir gece uyumamıza izin verecek mi?" Ancak görünen o ki karşı konulmaz cazibesine rağmen Dağıstan Aslanı'yla görüşmeyi başaramadı. Şamil'in dağdaki sığınağına davet edilmemişti. Dumas'nın Kafkasya'dayken yazdığı romantik bir mersiye, Kafkasya sahnesinden geçen en ünlü Rus yazarlardan birini hatırlamamızı sağlıyor. Aleksandr Bestujev, günümüzde Dumas gibi az okunuyor ama yaşadığı dönemde Marlinskiy müstear adıyla yazdığı renkli Kafkas hikâyeleri büyük rağbet görüyordu.

Bestujev ve kardeşi, kendi kuşakları ve çevrelerinden birçok kişi gibi Dekabrist Ayaklanması'na katılmıştı. Kardeşi asılarak idam edilmiş ancak kendi canı bağışlanmıştı. Ceza olarak Sibirya'daki bir işçi kampına gönderildi. Birkaç yıl sonra orduda görev yapmak üzere Kafkasya'ya nakledildi (Eskiden Dragon süvari birliklerinde yüzbaşıyken artık sıradan bir erdi). Güneyde geçirdiği dönemde, birçok dile çevrilen ve Rusya sınırlarının dışında da büyük bir hayran kitlesi toplayan *Ammalat Bek* gibi hikâyelerine malzeme topladı.

Yazar arkadaşları, Bestujev'in başına gelenleri unutmadı. Kafkasya'da seyahat eden Polonyalı büyük şair Mickiewicz, Bestujev'le bir garnizonda karşılaştı. "Bestujev'in uzattığı eli kılıcı ve kaleminden koparan Çar, onu bir mahkûm arabasına bağlamıştı" diye yazıyordu öfke içinde. "Kuzeyli Jüpiter tarafından buraya zincirlenmiş yeni bir Prometheus" olarak tarif ediliyordu. Bu iddialara destek veren tarihçi İvan Golovin, Kafkasya hakkındaki kitabını arkadaşına ithaf etti.

Ancak bütün bu iltifatlar, Bestujev'e âşık olan ve uğrunda canını feda eden Olga Nesterov'un yaptıklarının yanında sönük kalıyordu. Bu hüznü ve füzuli olay, dönemin romantik geleneklerini yansıtıyordu. Ayrıca Slavların duygu ve tutkuları üzerinden

hayat bulan ve etraflarındaki narin mizaçlı insanlara dayattığı evhamlı ihtiraslarına hitap ediyordu. Olga Nesterov, genç, latif ve güzel bir kadındı. Dünyaya küsmüş şairi, bütün kalbiyle seviyordu. Bir süre mutlu bir birliktelikleri oldu ama Bestujev mutlu olma yeteneğini kaybetmişti. Belki de bu yeteneğe hiç sahip olmamıştı. Her hâlükârda, aşkta ve acıda mükemmele ulaşma isteği onu felakete sürükledi. Yakın asker arkadaşlarıyla yemek yerken Nesterov'un sadakatinden övgüyle bahsetti. O ana kadar kimse ilişkilerini sorgulamamıştı ancak o dönemde her şeye şüpheyle yaklaşıldı. Yemekhanedekilerden biri Bestujev'in sözlerini sorguladı. Bestujev, o dönem adet olduğu üzere muhatabını düelloya davet etmedi. Bilakis yaşananlardan keyif alıyormuş gibi görünüyordu. Bahse girdiler.

Nesterov, ertesi gün hiçbir şeyden habersiz sevgilisinin odasına gitti. Kimse ne olduğunu bilmiyordu. Bir el silah sesi ve ardından çığlıklar duyuldu. Bestujev, deli gibi koşarak odadan dışarıya çıktı. Göğsünden vurulan sevgilisi, kanlar içinde yerde yatıyordu ama bilinci hâlâ yerindeydi ve papazın çağrılmasını istiyordu. Daha sonra papaz, Nesterov'un Bestujev'in elindeki tabancayı almaya çalışırken kazara vurulduğunu söylediğine yemin edecekti (Muhtemelen Nesterov'u canından bezdiren Bestujev, daha sonra yaptıklarından utanıp tabancasını başına dayadı. Nesterov, silahı almak için hamle yapınca tabanca ateş aldı). Nesterov, sevgilisinin kollarında can verdi. Soruşturma açıldı ama papazın ifadesi Bestujev'i kurtardı.

Bestujev kendini kaybetmiş gibiydi. Birden etrafındakilere patlıyor, sonra sanki peşinden kovalayan varmışçasına atını dağlara sürüyordu. Âdeta eceline susamıştı. Ama aşk acısını dindirmek için uğraşan bedbaht arkadaşı Yüzbaşı Allbrandt gibi Bestujev de efsunlanmıştı. Bu iki adam, savaş meydanındaki bütün tehlikelere meydan okuyordu. Bir gün Abazertzky aşiretine karşı operasyona çıktılar. Karşılarındaki düşman sayısı, Rus askerlerinin beş katıydı. Bestujev ormanda kayboldu. Öldürüldü mü yoksa intihar mı etti? Yeter artık deyip ölüme teslim mi oldu? Bu sorunun cevabını hiç öğrenemeyeceğiz.

Derbent mezarlığındaki mezar taşı ayakta durduğu sürece Olga Nesterov'un aşkı yüzünden manasız bir şekilde hayatını kaybet-tiği unutulmayacak. Tek parça siyah mermerden yapılan bu sade mezar taşının bir yüzünde Nesterov'un adı, doğum ve ölüm tari-hi (1814-1833) yazıyor. Diğer yüzüneyse solmuş ve dalından ko-parılmış bir gül işlenmiş. Altında tek bir kelime yazıyor: *Soudba* yani kader.

Mezar taşına daha sonra bir yazı eklenmiş. 1860'larda Kafkasya'yı ziyaret eden Alexandre Dumas, Hazar'a tepeden bakan mezarlı-ğa gelince Olga Nesterov'un hüznünlü aşk hikâyesini duymuş. O kadar etkilenmiş ki ileride sık sık alıntı yapılan ve Nesterov'un mezar taşına işlenen şu güzel satırları kaleme almış:

Yirmi yaşında güzel bir âşıktı o.

Bir akşam, rüzgârda yaprakları dökülmüş bir gül gibi düştü.

Ey ölümler yurdu, üzerine çok gitmeyin onun.

Canlıların yurdundan hiç yük olmadan geçti o.

Bestujev unutulmaya yüz tutsa da Olga Nesterov'un hatırası, Dumas'nın satırları sayesinde Rusya sınırlarının ötesinde de ta-zeliğini koruyor.

Kafkasya, Fransız yazar için son derece cazip bir yerdi. Rus-ya'nın aşırı özellikleri mizacına uyuyordu. Yerel renklere, şid-dete, mekâna, azamete, binlerce atın Volga'da yüzdüğü yarışla-ra, *avul* ve saray hayatına, dansçılara ve kan davalarına kendini kaptırmıştı. Prenses Mathilde'in (Dumas'ya sığırayan bebeğim diye hitap ederdi) her hafta verdiği yemek davetlerinde sık sık Rusya'daki maceralarını anlatırdı. Napolyon tarzı altın tabak ve gümüş çatal bıçaklarla kurulmuş Prenses'in masasındaki konuk-lar arasında yer alan Goncourtlar, Dumas'ı ölümsüzleştirecekti.

Bu saçları kırlaşmış, heybetli adam, küçük, berrak ve cin gibi gözleriyle sürekli etrafını gözlüyor... Söz konusu Dumas olunca, bir işportacının çığırtkanlığıyla *Binbir Gece Masalları*'ndan gez-gin bir satıcının karışımı tarifsiz bir şey çıkıyor ortaya.

II

Yazarlardan silah kaçakçılarına, maceraperestlerden seyyahlara ve bilim adamlarına kadar herkes Kafkasya'da kendine bir yer bulabiliyordu. David Urquhart ve Yüzbaşı Bell gibi bazı kişiler tehlikeli bir hayat sürüyor, Rusların galibiyetini engellemek için aşiretlere silah kaçırıyor; İngiliz hükümeti Çar, Şamil ve Sultan arasında çetrefilli bir oyun oynuyorlardı. Bilim adamı ve jeolog olan Xavier Hommaire de Hell gibi bazıları dağlarda dolaşüyor ve gözleri, ellerindeki büyüteçlerin gösterdiğinden başka bir şeyi görmüyordu. De Hell için Kafkasya merceğiyle incelediği topraktan ibaretti.

De Hell'in elde ettiği bütün bulguları itinayla kayda geçiren genç eşi Adele, bunların dışında not edecek birçok şey buldu. Fransızlara özgü tutumluluk anlayışı nedeniyle özellikle Rus ordusundaki rüşvet, israf ve yolsuzluğu yakından gözlemledi. Yapılanları "resmi soygun" olarak niteleyen Adele, bir yanda askerler ihmal edilirken subayların şatafatlı masalarda oturmasına, erler kötü beslenme ve iskorbüt yüzünden ölürken açgözlü bazı subay, tüccar ve müteahhitlerin ceplerini doldurmasına çok öfkeleniyordu.

Çıkan dedikodulara göre, eşinin bilimsel çalışmaları yüzünden arka plana atılan Madam Hommaire de Hell huysuzlanıyor ve teselliyi şair Lermontov'un iltifatlarında arıyordu; ama Adele ve Lermontov'un tanışıp tanışmadıkları dahi belirsiz. Lermontov, 1841 yılında hâlâ St. Petersburg'daydı. Büyükannesi tarafından şımartılıyordu ve son derece rahat bir hayat sürüyordu. Belli ki *Fransız afete* yazdığı şiirlerin muhatabı Adele değildi. Böylelikle bir efsane daha sona eriyor. Yine de Kafkasya'nın en saplantılı şahsiyetlerinden biri olan Lermontov'un efsanesi baki kalacak.

III

Mihail Yuryeviç Lermontov, Kafkasya'da Rusya'nın ete kemiğe bürünmüş haliydi. Gördüğü manzara karşısında büyülenen o aksi, gösterişli ve genç subayların ilk örneklerindendi. O, Rus halkına Kafkasya'yı tanıtan büyük bir yazardı. Rusların gözünde

“Kafkasya Şairi” olarak yerini koruyor. Adı, kısa ve bahtsız hayatı ile acıklı ölümü, ebediyen bu bölgeyle birlikte anılacak.

Kafkasya, Mürit Savaşları esnasında bölgeye ilk giden o parlak nesli derinden etkiledi. Destansı ve büyülü bir yerdi. Bu karışım, hayal güçlerini harekete geçirmişti. Puşkin, *Kafkas Esiri* adlı eserinde genellikle bölgenin romantik yönlerinden bahsederken Tolstoy doğanın bu manzarayla karşılaşan insanlar üzerindeki psikolojik etkilerini ele alıyordu. Lermontov, araziyle arasındaki duygusal bağın tadını çıkarıyordu. Bölgenin ruhunu özümsemişti. Göz kamaştıran vadiler ve tehlikeli sıradağlarla ilgili muhteşem tabiat tasvirleriyle *Mtsyri* gibi şiirleri, Kafkasya hakkında hem ızdırap hem de neşe dolu duygular hissettirir bizlere. Sanki kaçak papaz *Mtsyri* ya da Lermontov’un kendisiymişiz ve Kafkasya’yı ilk ya da son kez görmüşüz gibi etkileniriz. Kafkasya’yla ilgili yaptığı bütün benzetmeler, meskalin ya da peyote kullananların tecrübe ettiği yoğun hayalleri andıran o keskin anlayışı ve muzdarip berraklığı yansıtır. Manasız bir düelloda hayatını kaybettiğinde, ressam gözüyle Kafkasya’nın tadını yeni çıkarmaya başlamıştı. Dağlara ayak bastığı andan itibaren Kafkasya hakkındaki hikâye ve şiirlerini yazmaya koyulmuştu. Sanki günleri sayılıymışçasına dur durak bilmeden yazıyordu. Bölgeye hem nesnel hem de öznel bir gözle bakabilen Lermontov, arazinin hem büyüleyici hem de rezil yönlerini görebiliyordu. Childe Harold’un parfümlü atkılar ve kılıçlarla dolu yapay dünyasını, Byronvari kalıbı bir kenara bırakıp daha gerçekçi bir manzarayı tercih etti. *Taman* adlı yalın hikâyesinde, insanların ve ortamın netameli yüzünü oldukça yeni bir üslupla aktardı. Hangi Rusça hikâyeyi ölümsüz bulduğu sorulan ihtiyar Tolstoy, *Taman*’ı seçmişti. Arkadaşına yazdığı bir mektupta Gogol, *Taman*’ı şu sözlerle tarif ediyordu: “Bugüne kadar hiçbirimiz bu kadar mükemmel, bu kadar güzel ve bu kadar enfes bir yazı yazmadık.”

Lermontov’un mısraları ne kadar duygusalsa nesirleri de bir o kadar sertti. Kafkasya manzarasının tamamını, kaleme aldığı sayfalarda görebilirsiniz. Berrak gökyüzünün altında Kislovodsk ve Pyatigorsk, vadideki Rus sosyetesinin bayağı tutkularını gölgede

birakan karlı zirveleriyle heybetli Beşdağlar... Günlük muhabbetler, tehditler, itiraflar, fısıldanan aşk cümleleri... Lermontov, satırlarında hiçbir şeyi gözden kaçırmıyordu. Can veren Rus ve Tatarların kanlarıyla kırmızıya boyanan Ölüm Nehri Valerik... Sıra sıra dizilmiş develer ve gürültücü dağlılardan oluşan bir kervan, Çerkes bir aşiret reisinin evinde düzenlenen bir düğün, yol kenarındaki bir han gibi sahneler... Ve hepsinden önemlisi manzaralar: Kafkasya'nın tamamı kaleminin ucunda büyüleyici cümlelerle hayat buluyordu.

Doğuda koyu eflatun kubbenin ucuna şafak yükseliyor ve doğan güneş, karlarla kaplı dik yamaçları ortaya çıkarıyordu. Her tarafta kasvetli, karanlık ve gizemli uçurumlar vardı. Yakınlardaki kayaların arasındaki oyuk ve yarıklarda, sanki günün yaklaştığının farkındaymış ve kaçmaya çalışıyormuşçasına sis dalgaları süzülüyor ve yılan gibi kıvrılıyordu. Her şey sessizdi. Hem gökyüzünde hem de yeryüzünde; sabah dua eden bir adamın kalbindeymişçesine... Ara sıra doğudan soğuk bir meltem eser ve atların yelelerini dalgalandırırdı...

Ve bir akşam manzarası:

Kayşavur vadisine girdiğimde güneş, karlı tepelerin ardında batıyordu. Gece çokmeden dağ geçidini aşmak isteyen Oset arabacı atları kamçılıyordu. Avazı çıktıkınca şarkı söylüyordu. Bu vadi fevkalade bir yerdi. Çepeçevre dağlar, devasa çınar ağaçları ve sarmaşıklarla kaplı erişilemez kırmızı kayalıklar, yarıklarla dolu sarı yamaçlar, tepede parlayan buz sarkıtları... Aşağıda karanlık bir boğazda gürleyen Aragvi, yılan derisinin pulları gibi parlayan, gümüş bir ipliği andıran sisle kaplıydı...

Lermontov'un manzaraları, sonbaharda odun dumanı kokusu ve limon kokularıyla dolu yaz havasını aktaran, sayfalarında mevsimlerin hayat bulduğu Turgenyev'in ince tasvirleri gibi değil. Tolstoy'un yeryüzü ve toprakla olan bağını da paylaşmıyor. Ama özünü, ıssız ihtişamını ve çekiciliğini gördüğü *Kafkasya'yı* tutkuyla seviyor. Buradaki arazi yapısı ve etrafındaki dünya aklını o kadar başından almış ve gözlerini o kadar kamaştırmış ki mısralarında *yeryüzünde* cenneti gören bir sürgünün neşesini

hissedebiliyoruz. Hürriyeti ve hayatı tatmak ve etrafındaki dünyayı bir kez olsun görebilmek için manastırdan kaçan *Mtsyri* gibi hasretini çektiği ama sahip olamayacağı bir şeyi, Kafkasya dünyasını gören biri o.

Kafkasya çalışmaları için yıllarca veri toplayan, ağır ama titiz bir üsluba sahip Alman yazar Bodensedt şöyle yazıyor: “Kafkasya üzerine yazılmış coğrafi, tarihi ve diğer çalışmalar arasında bu dağların ve bölge sakinlerinin özelliklerini Lermontov’un şiirlerinden daha iyi ve akıcı yansıtan tek bir kitap gösterin bana.”

Daha romantik bir bakış açısına sahip olan Rus yazar Merejkovski, Lermontov’un doğa sevgisini yeryüzüne duyulan dünya dışı bir aşk olarak tarif ediyor. Temasını, Lermontov’un aslında sadece bir insan olmadığı, kısmen melek kısmen şeytan, kendisini dünyaya bağlayacak bir çıpa arayan avare bir ruh olduğu düşüncesi üzerine kuruyor. Merejkovski’ye göre ezelin hatırası ve ebediyete dair bir hayalden muzdarip olan Lermontov, geçmiş ve gelecek yüzyıllar boyunca arayışa devam etmeye mahkûm olduğunun farkındaydı. Daha on beşindeyken romantik bir tutum takınan Lermontov “Kaç yaşındayım artık bilmiyorum” diye yazıyordu. Peki ama bu sadece göstermelik bir tavır mıydı? Yazılarında tekrar tekrar aynı konuya değinen Lermontov, başka bir hayata dair karanlık ve gizemli hatıralarından, kaçıp kurtulmak istediği kadim geçmişinden bahsediyor. Hayata tutunma ve sığınma arzusunu kendi İblis’inin dilinden şöyle aktarıyordu:

Her şeyin kesin, belli bir formüle bağlı ve geometrik olduğu dünyanızın gerçekçiliğini seviyorum. Biz ise sınırsız denklemlerin ortasında bilinmezliklerle yetinmek zorundayız. Burada, yeryüzünde bütün âdetlerinizi benimsiyorum. Hamamlarınızın tadını çıkarıyorum. Tüccarların ve papazların arasına oturup ter atmaya bayılıyorum... Şişman bir tüccarın bedeninde -dönüşü olmaksızın- tecessüm etmeyi hayal ediyorum...

Merejkovski, Dante’nin İlahi Komediya’sında bahsettiği, semavi dünyayla yeryüzü arasında bir bağ kuran gnostik efsaneyi hatırlatıyor. İki taraf arasında seçimini yapan meleklerin dünyaya gelmesine gerek yoktu. Zaman, kararlarını değiştiremezdi.

Ebediyen aynı kalacaktı. Tanrı, aydınlık ve karanlık arasında seçim yapmada tereddüt edenlere bir lütufta bulundu. Onlar, dünyaya gelecekler ve Tanrı'nın sonsuzluğunda veremedikleri kararı insanın zamanında vereceklerdi. Bu melekler yeni doğanların ruhlarıydı. Onları doğuma getiren lütuf, aynı zamanda kendilerini ezeli geçmişten koruyordu. Böylece geçmişlerindeki tereddütleri ve şüpheleri, ebedi geleceklerine dönmeden önce dünyaya yaptıkları ziyaret esnasında felah ve lanetlenme arasında yapacakları tercihi etkilemeyecekti. Bu nedenle, öldükten sonra ne olacağını merak etmemiz doğal gelirken doğmadan önce ne olduğumuzu bilmemiz mümkün değil. Nereden geldiğimizi unuttuk ve nereye gideceğimizi hatırlamaya çalışıyoruz. Bu gizemli inanışın genel kuralı ve tecrübesi böyle. İstisnalar çok nadir. Ayda yılda bir o korkunç perdenin bir kenarı kaldırılıyor ve bazı ruhlar dünyadan önce ne olduğunu görüyor bir anlığına. İşte bu ruhlardan biri de Lermontov'du... Eğer ölümler dünyayı sevmeye devam ediyorsa, muhtemelen sevgileri Lermontov'un sevgisi gibidir; telafisi imkânsız bir kayıp hissi gibi. Cennetten dünyaya hasret duymak ile Hristiyanlar gibi dünyadan cenneti arzulamak, birbirine taban tabana zıt şeyler.

Ne Lermontov ve İblis'i ne de Mtsyri, Hristiyanların cennetini kabul edebilirdi. Onlar, cennetlerini dünyada, doğada bulmuşlardı.

İlahi aydınlık ne etsin bana
Kutsal cennet ne etsin?
Bütün dünyevi tutkularımı,
Götüreceğim oraya.²

diye yazıyordu Lermontov 1840 yılında. Belki de bu dünyanın tadını çıkarmak için fazla zamanının kalmadığını hissediyordu.

En güzel ve sevilen şiirlerinden *Melek*'in birçok çevirisi var. Bir ruhu doğuma götüren gece meleğinin hikâyesini anlatıyor. O ruh, bundan böyle hep meleğin söylediği şarkıyı hatırlamaya çalışıyor. Lakin böyle şiirleri çevirmek mümkün değil. Anlamı belki aktarılıyor ama ahengi kayboluyor.

2 Fransızcası: Henri Troyat (La Sainte Russie).

Lermontov, şer ve şeytani güçlerle ilgilenen ilk Rus yazardı. Bu konunun temsili yönleri oldukça ilgisini çekerek. Ayrıca doğaüstü meselelerle uğraşmak, o dönem modaydı. Kadenci bir anlayış, bütün hayatına damgasını vurmuştu. Deccal biraz şeytan, biraz melek, bazen insanları ayartan ucuz biri, bazense kendisine tamamen insan olduğunu ispatlamak için bayağı ve sıkıcı işler yapan ilahi bir şair olarak tarif ediliyordu. Zavallı Lermontov! O kadar acınası, o kadar havalı, o kadar istekli, o kadar sıkılmış, o kadar şanlı, o kadar aptal, o kadar genç ve o kadar yüce bir şair ki...

Zengin büyükannesinin himayesinde Moskova'da yalnız bir yetim olarak büyüdü. Saray entrikalarına kurban giden Puşkin'in ölümü hakkında yazdığı şiirle on dokuz yaşında meşhur oldu. Çar'ın despotluğunu eleştiren Lermontov, yitip giden hürriyetlerden bahsediyordu. Nüfuzlu arkadaşları müdahale etmese Sibirya'ya sürgüne gönderilecekti. Bunun yerine cezası hafifletilerek Güney Ordusu'nda görevlendirildi. İşte genç hussar, kader yolculuğuna böyle çıktı. Kafkasya şairi olacak, Kafkas dağlarında şöhrete kavuşacak ve ölümü bulacaktı.

Acaba Sibirya'ya gönderilmiş olsaydı, orada da ilham bulabilir miydi? Başka bir yerde de aynı ferasete sahip olabilir miydi? Büyük ihtimalle olamazdı. Lermontov'un kaderi, Kafkasya'yı ölüm-süzleştirmek ve burada ölümsüz olmaktı. Cezasının Sibirya'dan güneye kaydırılması, kaderinin gerçekleşmesiydi. Zaten günah, zulüm ve şiirin hâkim olduğu Pyatigorsk'a ayak bastığında, şehirde bir heyecan rüzgârı esti. Karşılaştığı hanımların başını döndürürken, beyleri kışkandırıp işkillendiriyordu. Ancak kendisinden nefret edenler kadar sevenleri de vardı. O aksi, çocuksu yüzünün altındaki zekâyı ve iyiliği gören silah arkadaşları ona muhabbet duyuyordu. Sade ve samimi tavırları askerlerini hayran bırakmıştı. Askerlerinin arasında yapmacık bir tavır takınmasına gerek yoktu.

On-yirmi yıldır Güney Ordusu'nda görev yapan, Yermolov döneminden kalma tecrübeli askerlerin çoğu, Kazak ve Tatar başıbozuklar, çoğu zaman küçük gruplar halinde kendi başlarına hareket ediyorlardı ve düzenli orduyla pek bir bağları yoktu.

Kendi savaşını yürüten bu grup, en tehlikeli görevleri severek kabul ediyordu. Ateşli silahları küçümseyen bu acımasız askerler, ellerinde şaşkaları ggs ggse çarpışmayı tercih ediyordu. niformaları gelişigzeldi ve hiç tıraş olmazlardı. Tenginski alayından ayrılan Lermontov böyle bir takımın başına geçirildi. Bu çok etin bir görevdi ancak adamlarının gösterişli haline, zorba ve cüretkâr tavırlarına bayılmıştı. Bu hayata kendini kaptıran Lermontov apoletsiz, kirli bir kırmızı gömlek giymeye başladı. “Saldırı anında kepini kulağına doğru çevirir ve een mevzilere doğru drtnala atılırdı...” Bu tür kahramanlıklar, ihtiyatlı kurmay subayların canını sıkıyordu. “Saçma! Müstahkem yerlere taarruz edilmez ki” diyordu klasikiler.

Lermontov’un kıyafetlerini eleştiren üst rütbeli subaylar, dünyaya küsmüş şairin çocuksu tavırlarını anlamıyordu. Kurmay subaylar, Lermontov’un ingene gibi göründüğünü, kir ve bruttan dolayı yüzünün karardığını bildiriyordu. Ama askerleri, Lermontov’un emirlerine kr körüne itaat ediyordu. Verilen görevlerde fevkalade başarı elde ediyorlardı. Gönderilen raporlarda iki defa ismi geçmiş, gösterdiği cesarettten dolayı takdir edilmiş ve kendisine Aziz Vladimir nişanı verilmesi teklif edilmişti. Ancak ar’a ve Savaş Bakanlığına göre o, hâlâ gözden dşmiş tehlikeli bir şairdi. Cesaretinden ya da madalyadan bahsedilmesine dahi müsaade yoktu.

ar ve etrafındaki dalkavukların gözünde böyle bir asinin gösterdiği cesaret gösterişten başka bir şey değildi. Teklifin kenarında ar’ın el yazısıyla “Reddedilmiştir” yazıyordu. Bunun üstüne söylenecek söz yoktu. ar, kendisini Deli Petro’nun askeri kanunlarının ete kemiğe bürünmüş hali olarak görüyordu: “Egemen ve mutlak hükümdardır. Dünyada hiç kimseye hesap vermez...” Saltanatının ilk bölümünde yazdığı haşiyelerden biri de şuydu: “Hiç kimsenin isteklerimden haberdar olup da onlara karşı çıkmasına müsaade edemem.”

Lermontov’un savaşta gösterdiği kahramanlıklar dahi itaatsizlik olarak yorumlandı. Puşkin’in sarayda çürütüldüğü gibi Lermontov da cephe de çürümeye terkedilecekti.

Pyatigorsk'daki basit ve boş hayatıyla yetinmek zorundaydı. Kâğıt oynuyor, arkadaşlarıyla kavga ediyor, sabaha kadar dans edip sevişiyor ama ne olursa olsun yazmaya devam ediyordu. Kaleminden ilahi şiirler taşıyor gibiydi. 19. yüzyılda yaşayan yazarların birçoğu gibi o da mükemmel bir ressamdı. Puşkin, Victor Hugo ve de Musset gibi birçok yazar, büyük bir ustalıkla resim yapabiliyordu. Çizdikleri karikatür ve resimler hayatlarını, yaşadıkları dönemi ve hayallerini yansıtıyordu.

Lermontov, dünyaya bir ressam gözüyle bakıyor ve bir ressam gibi yazıyordu. Mısraları, renkleri ve ışığıyla okuyucuların gözünü kamaştırıyordu. Yaptığı tablolar (dehasının bu yönü Rusya dışında pek bilinmiyor) Lermontov'u yetenekli ressamlar olan çağdaşlarından çok daha üstün bir noktaya yerleştiriyor. Eserlerinde güzel, tutkulu ve tatmin edici manzaralara rastlıyoruz. Kullandığı bazı tuvaler, oldukça büyük ve yetenek bakımından resimlerinden farklı bir kategoride bulunuyor. Sanki Kafkasya'da gördüğü manzara, dehasının başka bir boyutunu harekete geçirmiş ve daha önce varlığını bilmediği güçlerini ortaya çıkarmış da gördüklerini boya ve mürekkeple kayda geçirmiş gibi. Ne kadar kendinden geçip büyülendiğine, Kafkasya'nın havasını yorumlama gücüne bir kez daha şahit oluyoruz. Tabloları, insanları alıp gizemli derinliklere ve başka boyutlara götürüyor. Bir yaz akşamı pembemsi kayalıklara, Elbruz'un ardında batan gül rengi güneşe doğru yürüyoruz. Ya da öğlenin kavurucu sıcaklığında tropik ağaçların arasında ilerleyen bir deve kervanının yanında berrak bir nehri takip ediyor, güneş batarken leylak rengine bürünen tepeleri görüyoruz.

Vadedilmiş topraklar... Kayboluyoruz... Sahnenin gerçekliği bizi içine çekiyor. Manzaranın derinliklerine giriyoruz. Lermontov, bir kez daha büyülüyor bizi. Bir Kafkasya hatırası, bize iki savaşıyı gösteriyor. Muhtemelen Şamil'in adamları. Başlarında başlıklarıyla gün batımına karşı duruyorlar. Tatar atlarının sırtında, karanlık çöken tepelerden dağlardaki sığınaklarına doğru gidiyorlar. Bu resim, fena bir aciliyet hissi veriyor insana. Kendimizi birden hikâyenin içinde buluyor ve atının akıbetinden en-

diş duymaya başlıyoruz. Romantik hikâyelerinden birini mükemmel bir şekilde tasvir etmiş.

Bu tablonun renkli kopyaları, SSCB Bilimler Akademisi'nin 1955 yılında Rusya'da yayımladığı Lermontov külliyyatının güzel bir baskısında kullanıldı. Ayrıca Lermontov'un Kafkasya'daki halini gösteren birkaç portre var. Üzerindeki bol burka, hussar üniformasını gölgede bırakmış. Çocuksu, hüzünlü yüzü, narin, hırçın ama yine de içten bakan kocaman kahverengi gözleri... Yuvarlak yüzüne düşen dağınık saçları ve ince bıyıkları... Kısa boylu olan Lermontov, ilk bakışta çok da etkileyici biri değildi. Bütün şaşaası ve tavırları, bu silik görünüşünün üstesinden gelme çabalarının bir parçasıydı. Onda, kısa boylu adamların kibri vardı. Saray mensuplarının ve yüksek rütbeli subayların fiyaka-sını çizmeye bayılırdı. Puşkin gibi o da hürriyet hakkında, okuyanları galeyana getiren mısralar yazardı. Ve bu tavrıyla, Puşkin gibi o da büyük düşmanlar edindi. Bu düşmanlar ölümünde rol oynayacaktı. Rus halkı, yedi yıl içinde aslında önlenebilecekken yetkililerin umursamamayı tercih ettiği düellolarda iki büyük şairini kaybedecekti.

Puşkin ve Lermontov arasında ilginç bir benzerlik var. İkisi de büyük şairdi. İkisi de sürgüne gönderildi. İkisi de fırtınalı hayatlar sürdü ve göz ardı edildi. İkisi de büyüklüklerine yaraşır derecede korku ve sevgi uyandırdı. İkisi de kendi ölümlerini önceden hissettiklerini gösteren şiir ve hikâyeler yazdı. İkisi de düelloya düşküncüydü. İkisi de kayırılan kişiler tarafından düelloda öldürüldü. İkisi de gizlice gömüldü. Kıymetleri anlaşılıp yas tutulmaya başlandığında iş işten geçmişti. Puşkin, St. Petersburg yakınındaki Kara Dere'de ağır yaralandı. Rakibi saray soytarısı budala Dantes fütursuzca hayatına devam etti. Yaşlılığında çekilen fotoğrafında, her zamanki gibi budalaya benziyordu. Göbek bağlamıştı. Sirtında bir redingot vardı (O etkileyici süvariden eser kalmamıştı). Hâlâ Puşkin'i öldürmüş olmanın getirdiği şöhretin tadını çıkarıyordu.

Lermontov, Maşuk Dağı'nın eteklerinde Martinov tarafından vurularak öldürüldü. Beş para etmez bir subay olan Martinov

zengin, kindar ve kıskanç biriydi. Lermontov'la yaşadığı uydu-ruk tartışmadan keyif alıyordu; ta ki tabancalar çekilene dek. Lermontov havaya ateş açtı (Soruşturmada bu gerçeğin üzeri örtüldü) ama Martinov rakibinin kalbine nişan aldı. Adet yerini bulsun diye Kilise'nin gözetiminde Kiev'e sürgüne gönderildi ancak Goethe'nin dediği gibi Kilise sindirim gücünü çekmiyordu. Kutsal Sinod, çok geçmeden Martinov'un affedilmesine karar verdi. Kalan günlerini taşra sosyetesinde böbürlenerek geçiren Martinov, sürekli Lermontov'a meydan okumak zorunda kaldığını hatırlatıyordu. Söz konusu olan kız kardeşimin namusuydu, diyordu.

Düellolar, o dönem çok yaygındı. İnsanlar, yok yere düello yapıyordu. Hayattan bıkmak, her şeyi bir karta ya da kurşuna bağlamak, aynı bıkkınlıkla hayata ve ölüme omuz silkmek, romantik geleneğin bir parçasıydı. Puşkin'in kahramanı Yevgeni Onegin, genç Puşkin'in aksi tavırlarını yansıtıyor. Onegin karakter bakımından Puşkin'den çok Lermontov'a benzese de şair onun başına gelen acıklı olayları birçok kez yaşadı. Genç Lermontov'un Puşkin'in eserlerine duyduğu hayranlığın karakterini ve sanatını etkilediğine şüphe yok. Hem günlük hayatında hem de eserlerinde Puşkin'in izinden gitti. Lermontov'un *Zamanımızın Bir Kahramanı* adlı eserindeki Peçorin, Onegin'i andıran birçok özellik taşıyor. Lermontov, Peçorin'i hem insanların hem de kendi gözünden yaptığı bir otoportre olarak tasvir ediyor. Bu yönüyle karakter Onegin'e benziyor. Lermontov, Peçorin'in Gruşnitski'yle yaptığı meşhur düelloyu anlatırken, sanki Martinov'la karşılaşmasını ve kendi ölümünü önceden görmüş gibi.

Hikâyedeki gibi düello, Pyatigorsk'a tepeden bakan Maşuk Dağı'nın eteklerindeki sarp kayalıklarda yapıldı. Ağır ağır buluşma noktasına doğru atını süren Lermontov, yol boyunca sanki ilk (ya da son) defa görüyormuşçasına o çok sevdiği doğanın tadını çıkardı. Şelaledeki gökkuşağını, nehir yatağındaki taşlara vuran güneşi, uçan kuşları, yapraklardaki çiy tanelerini, dağlardaki karları seyretti. Arkadaşları, sanki her şeye veda ediyormuşçasına davrandığını fark etmişti. Altıncı hissinin kuvvetli olduğu bili-

nirdi. Belki de Martinov'un kendisi gibi havaya ateş etmeyeceğini biliyordu. Düello şahitleri, tabancaları hazırladı ve mesafeyi adımladı. Birden korkunç bir fırtına koptu. Dağların tepelerinde kara bulutlar dolanıyor, şimşekler gökyüzünü aydınlatıyordu. Lermontov yere yığıldı. Öldürülmüştü. Puşkin, bütün dâhilerin doğum yeri altın kubbeli Moskova olmalıdır, der. Böyle büyük bir şairin ölümü için şimşeklerin çaktığı bir Kafkas dağından daha güzel bir mekân olamazdı.

Ortodoks Kilisesi, ilk başta Lermontov için Hristiyan geleneklerine uygun bir cenaze düzenlenmesine izin vermedi. Onların gözünde düello intihar demekti. Kara cübbeli, uzun saçlı papazlar ve din adamları, manastırın kapılarını açmamakta kararlıydı. Sonunda General Grabbe'nin kurmay subaylarından biri, papazları Lermontov için akşam vakti dua etmeye ikna etti. Güzel bir yaz akşamıydı. Dağların ardında sarıya çalan gökyüzü görünüyordu. Subay arkadaşları, Lermontov'a saygılarını sunup veda etmeye gelmişlerdi. Cenaze törenine uğultu hâkimdi. Tören bittikten sonra papazlar odalarına çekildiler. Subaylar da yemekhaneye gittiler. Her şey bitmişti. Issız mezarlığın üzerine karanlık çöktü. Mezarın üstüne çiçekler serpilmişti. Lermontov'un mezar taşına ihtiyacı yoktu. Hüzünlü bir hayat süren bu dâhiye yakışan tek anıt, Kafkasya'nın yüce dağlarıydı.

IV

Aynı dönemde, Kafkasya'daki savaşın niteliği değişiyordu. Muhafız Alayı'ndan çok sayıda parlak genç asker, düzenli Güney Ordusu'na ve dertlerinden kurtulmak ya da vakit geçirmek için onlarla birlikte savaşan sürgünlere ve paralı askerlere katıldı. Yeni gelen askerler, savaşın gidişatını derinden etkileyecekti. Ordunun tam teçhizatlı olmasına önem veren Çar Nikola, birçok askeri okul açmış ve aristokratların çocuklarını bu okullara göndermesini istemişti. Bu sistemin ürünü olan çok sayıda genç subay, ilk savaş deneyimlerini yeni ulaştıkları Kafkasya'da yaşayacaktı. Muhafız Alayı gibi seçkin alaylarda geçirdikleri rahat hayat bitmiş, Kafkasya'da geçirecekleri çetin günler başlamıştı. Saray

davetlerinde çok zaman geçirdikleri Kış Sarayı, Potemkin'in II. Katerina için yaptırdığı balo salonuyla Tauride Sarayı, kulüpler, yemekhaneler, başkentin restoranları, mağazaları, kafeleri ve salonları geride kalmıştı. Artık savaştaydılar. Tolstoy, bu askeri grubun bir mensubu değildi ama borç batağına saplanmış genç bir asilzadeydi ve şehrin cazibesinden kurtulmak için 1851 yılında Kafkasya'ya savaşmaya gitti. Yaşadığı hüsrandan, "kaçınılmaz olduğu düşüncesiyle nesilden nesle geçen, herkesin içine işlemiş bezginlikten" bahsederken bütün Rus aristokrasisinin duygularına tercüman oluyordu. Diğerleri gibi Tolstoy da Kafkasya'da ya kendini bulacaktı ya da kaybedecekti. Hiç olmazsa "topun yardımıyla, yağmacı ve kavgacı Asyalıların yok edilmesine destek verecekti."

Yeni gelenler, kıdemli askerler tarafından ilk başta pek sıcak karşılanmadı. Ancak çatışmaya girdiklerinde Rus ordusunun gelmiş geçmiş en iyi askerlerinden olduklarını gösterdiler. Romanovlarla doğrudan akrabalık bağı bulunan tek soylu ailenin yakışıklı, zengin ve imtiyazlı oğlu, Çariçe'nin çocukluk arkadaşı ve kız kardeşi Grandüşes Olga'nın gençlik aşkı Prens Baryatinski de bu askerlerin arasındaydı. Baryatinski, askerlik yıllarının neredeyse tamamını Kafkasya'da geçirecekti. Adı, zaferle eş anlamlı hale gelecek ve her şeyden önemlisi Şamil'le birlikte anılacaktı.

Muhafız Alayı'ndan gelen subaylar, beraberlerinde bölgeye lüks ve rahat bir yaşam tarzı getirdiler ancak onları terzi mankeni olarak görenler aldanyordu. Onlardan önce cephe gerisindeki subaylara piknik havası almak yetiyordu. Taşra eğlenceleri baş döndürücü geliyordu. Bir de tabi Şemahı dansçıları vardı.

Yeni gelen subaylar, her konuda çok seçici davranıyordu. O güne kadar harika üniformalar diken alay terzilerini oldukça yetersiz görüyorlardı. Altın sırmalı St. Petersburg tarzı üniformaları yeğliyorlardı. Deri eldiven giyiyorlar, kışlık paltolarının astarına su samuru kürkü diktiriyorlardı. Şemahı dansçılarından uzak duruyorlar, başkalarının eşleriyle ilişki yaşıyorlardı (Tolstoy'a göre Baryatinski, Vali Prens Vorontsov'un gelini Kontes Simon Vorontsov'la ilişki yaşamıştı. Anlaşılan yüksek mevkilerdeki kadın-

larla ilişki yaşama alışkanlığından vazgeçememişti). Cümlelerini Fransızca ve İngilizce ifadelerle süsleyen bu subaylar, birbirlerine daima *Mon cher* diye hitap ediyordu. Sadece ithal şarap içiyorlardı. Kırmızı ya da yeşile çalan rengiyle Çihir enfes olsa da yerli şarapları tercih etmezlerdi.

Kafkasya'ya sonradan gelen bu askerler, resimler ve aynalarla süslü çadırlarında şampanya yudumluyor, safkan atlara biniyor, yük katırlarıyla fildişi tarak, briyantın ve parfüm taşıyordu. Bazıları, kendi hizmetçilerini dahi getirmişti. Aşçısı ve uşağını savaş meydanında dahi yanından ayırmayan Albay Kont Benc-kendorff, kendisi yatmadan önce emir erinin uyuyacağı yeri ısıtmasını istiyordu.

Rahatına düşkün bu grup, Güney Ordusu'ndaki sıradan askerleri küçümsüyordu; askerler de onları. Özellikle General Velyaminov'u çileden çıkarıyorlardı. Muhafızları tarafından adamlarının hayatlarını önemsemeyen "kan emici bir vampir" olarak görülse de General Velyaminov büyük bir komutandı. Ömrünü seferlerde geçirmişti. On dört yaşında asteğmenliğe atanan Velyaminov, yirmi yıldır Kafkasya cephesinde görev yapıyordu. Askerlikle ilgili son derece sert görüşlere sahipti. Birliklerinin yakınlarında kadın bulunmasını tasvip etmiyor, kamplara kadınların girmesine, gönül ilişkilerine ve kadınların savaş ganimeti olarak esir alınmasına izin vermiyordu. Bu konudaki kararlılığı Müritleri andırıyordu. Yermolov gibi Velyaminov da Borodino Muharebesi'nde kendini göstermişti. Müttefikler 1814 yılında Paris'i işgal ettiğinde oradaydı. Yermolov, Kafkasya'ya Başkomutan olarak atandığında Velyaminov'u Kurmay Başkanı yaptı. Velyaminov, 1828 yılında Kafkasya savaşlarıyla ilgili görüş ve önerilerini sundu. Rusya'ya nihai zaferin yolunu açan şey işte bu rapordu. "Ne zaman Velyaminov'un etkili bir şekilde savunduğu ve zekice uyguladığı ilkelerden sapılsa, halefleri felaketin ucundan dönüyorlardı." Dağlılar karşısında sadece silah zoruyla galip gelinebileceğine inanıyordu. Şamil gibi o da, gücün saygı uyandırdığını biliyordu. Direnen ve baskınlar düzenleyen isyancılar, kısa bir süre başarılı olabilirdi. Ama önemli olan, onlara

Rusya'nın kudretini ve sonsuz kaynakları olduğunu göstermekti. İtidalden anlamıyorlardı. Ancak uzlaşma ve cömertliğin bir za-fiyet göstergesi olmadığını, Rusların korkunç bir taarruz gücüne sahip olduğunu fark ettiklerinde anlaşılmaya yanaşabilirlerdi.

“Kafkasya, doğası gereği fevkalade sağlam, askeri mevzilerle ko-runan ve çok sayıda garnizon tarafından savunulan büyük bir kaleye benzer. *Sadece ahmaklar*, böyle bir kalenin surlarına tır-manıp saldırmayı dener” diye yazıyordu Velyaminov. Otuz yıl boyunca düzenlenen saldırılardan, kuşatmalardan, yapılan hata ve destansı fedakârlıklardan sonra Velyaminov'un sözlerini doğ-ruluğu anlaşılacaktı. Bu süre zarfında sırtında burkası askerle-riyle birlikte kumanya yiyen Velyaminov, çatık kaşlarla Muhafız Alayı'ndan gelen askerlerin lüks içindeki hayatlarını izliyordu.

Muhafız Alayı'ndan gelen askerler, görünüşte çok lüks bir hayat sürüyordu ama Çar'a yürekten bağlıydılar ve hükümdarlarının üstün özelliklerine kayıtsız şartsız inanıyorlardı. Çar gibi onlar da bu savaşı bir Haçlı Savaşı olarak görüyorlardı: Haç, Hilal'i yenmeli, Çin'den Türkiye'ye uzanan sınırlara hükmeden Kutsal Rusya üstün gelmeliydi. Etkileyici ifadelerle şevklerini gösteri-yorlar, cesaret ve kahramanlıklarıyla seferlere renk katıyorlardı. Davul sesi ve şarkılar eşliğinde savaşa gidiyorlar, nara atarak ta-arruza geçiyorlardı. Üst rütbeli subaylar ve kurmayları, kampta ve savaş meydanında tanınmak için ve yeni, coşkulu mücadele ruhuna uygun olarak kendi sancak ve armalarını tasarladılar. Genç General Passek'in beyaz sancağının üzerine, sevgilisi tara-fından “aşkın ve umudun simgesi” gümüş haç işlenmişti. Baş-komutan'ın üzerinde altı atkuyruğu işlemesi bulunan kırmızı ve altın rengi sancağı, kampa Asya'ya özgü bir hava katmıştı. 3. Ordu Komutanı General Lüders, sancağında üzerinde taşıdığı Aziz Vladimir rozeti gibi kırmızı ve siyah renkleri tercih etmişti. Kurmay Başkanı General Gurko kırmızıyı seçmişti. Bazı sancak-lar altın rengi, bazıları kraliyet mavisiydi ancak hiç yeşil sancak yoktu. Çünkü yeşil, Hz. Muhammed'in rengiydi. Muhafızların mızraklarında ve çadırların tepelerinde dalgalanan sancaklar ne-deniyse kamp yerinde adeta bir renk cümbüşü yaşanıyordu. Rus-

ların sancakları, zaman zaman uzaktan gördükleri Müritlerin siyah sancaklarıyla karşılaştırıldığında iç açıcı bir tezat oluştuyordu. Şamil'in ordusu ormanın içinden ya da karşıdaki dağlardan geçerken önce siyah sancakları, sonra kılıçlarının ışıltısı ve gölgeleri görünürdü. Efsanevi düşmanlarını görmek isteyen yeni askerler, bir an olsun gözlerini dürbünlerinden ayırmazdı.

Tolstoy, geceleyin düşman bölgesine keşfe gönderilen bir birlik askerden bahsediyor: Gecenin karanlığında o meşum sessizliği bozan tek şey vıraklayan kurbağalardı. Atlar dört nala giderken kısa ve net emirler veriliyordu. Askerler, sessizliğin hâkim olduğu sokaklardan koşarak geçti. Evlerin panjurları kapalıydı. Uzaklarda bir laterna, Almanların *Aurora-Waltzer*'ini ya da hüznü bir Ukrayna şarkısı olan *Rüzgârlar Eser*'i çalıyordu. Gerilen ve korkuya kapılan askerler kendi aralarında fısıldaşıyordu. Herkes, koca bir esrar perdesinin ardındaki adamı, Şamil'i merak ediyordu. Yeni gelen askerlerden biri, yanındaki Tatar rehberine şöyle dedi: "Sen hiç Şamil'i gördün mü?"

"Hayır. Bizim gibi sıradan adamlar göremez onu. Yüz, üç yüz, bin adamın ortasında durur Şamil" dedi Tatar hürmetkâr bir üslupla.

"Şamil, naiplerini yollar. Kendisi yüksek dağlarda kalır ve dürbünüyle izler."

"O uzakta mı?"

"Hayır. Sol tarafta... Belki yirmi verst uzakta."

Karanlıkta fısıldaşıyorlardı. Güneş henüz doğmamıştı. Tepelerde uluyan çakalların sesi ve vahşi çığlıkları gecenin sessizliğine karışıyordu. Şamil'in sancakları kadar kara efsanesi, heyulâ gibi her şeyin üzerine çökmüştü.

V

Tolstoy, Lermontov gibi doğrudan Kafkasya'yla ilişkilendirilmese de dağların muazzam etkisi en iyi eserlerinden bazısına ilham verdi. Genç Kont Lev Tolstoy, güneydeki görevine dönen

kardeşi Nikolay'a refakat etmek için 1851 yılında Moskova'dan ayrıldı. Şehirde battığı kumar borçlarından kurtulmak için seyahate çıkmıştı. Ani bir kararla şehirden ayrılmıştı. Yozlaşmış Moskova sosyetesinin içinde artık nefes alamıyordu. Aslında Sibiry'a giden diğer kardeşiyle kuzeye de gidebilirdi ama hiç düşünmeden arabaya atlayan Lev, yanında hiçbir eşyası, başına giyecek bir şapkası dahi olmadığı hatırlatılınca kalmayı kabul etti. Kuzeye gitmiş olsaydı, Kafkasya'da bulduğu hürriyet ve hakikati büyük ihtimalle yine bulurdu. Kaderinde doğayla buluşmak vardı bir kere. Kuzeye de gitse güneye de gitse fark etmezdi. Doğaya kavuşacaktı. Kafkasya'da şahit olduğu savaşın şiddeti ve Sivastopol'un topa tutulması Tolstoy'a şaheseri *Savaş ve Barış*'a giden yolu açacaktı.

O zamana kadar Moskova'da aylaklık eden Tolstoy, dert ettiği basit meseleleri günlüğüne geçiriyordu: Bıyığının bir tarafı diğer tarafından daha mı seyrekti? O güzel kadın acaba kendisini beğenmiş miydi? Kafkasya'da gezintiye çıkmaya karar verdi. Böylelikle biraz zaman öldürmüş olacaktı. Birçok arkadaşı, isyancı aşiretlerle mücadele etmek için Kafkasya'ya gidiyordu. Çıkarıcı tipler, güney cephesini şan, şöhrat ve madalya kazanmanın kolay yolu olarak görüyordu. (Bunlar, önceki sayfalarda bahsettiğim coşkulu askerler değil). Ayrıca Kafkasya, güzel bir av fırsatı sunuyordu. Tolstoy avlanmaya bayılırdı. O güne kadar aylaklık eden Tolstoy içine dönük, pişmanlık nöbetleriyle dolu bezdirici bir hayat sürmüştü. Tolstoy'un şahsiyetini sağlamlaştırmak isteyen teyzesi, evli bir kadınla ciddi bir ilişki yaşamasını istiyordu... Yeğeninın üzerine titreyen tecrübeli kadın, "Genç bir adamı yola getirmenin en iyi yolu, bir kadınla arasında gerçek bir bağ kurmaktır" diye yazıyordu. Ama Kafkasya'nın şekillendirici etkisi, Tolstoy'un ufkunu genişletecekti. Bu dağlar, dağlı insanlar, Kafkasya seferlerinde karşılaştığı hayat ve ölümler, Tolstoy'u sonsuza kadar değiştirecekti.

Kazaklar adlı eserinde Olenin'in dağları ilk gördüğü anı anlatan Tolstoy (aslında kendi tecrübesini yazıyordu) şöyle diyordu: "O andan itibaren gördüğü, düşündüğü ve hissettiği her şey, onda

yepyeni, tıpkı o dağlar gibi derin ve yüce bir anlam kazandı. Moskova'ya dair bütün hatıraları, duyduğu utanç ve pişmanlık ile Kafkasya'ya ait bütün hayalleri yok olup gitti. İçinden bir ses vakur bir tavırla ona 'İşte, hayat şimdi başlıyor' diyordu." Bu, doğal güçlerle ilk bilinçli temasıydı. Hakir görmeye başladığı Batı için bu güçlerin ne anlama geldiğini yorumlayacaktı. En iyi eserlerinden bazıları, bu kaynaklardan ilham aldı: Şamil'in birinci naibi hakkındaki hatıralarını yazdığı ve ölümünden sonra yayınlanan *Hacı Murat* ve Turgenyev'in Rus dilinde yazılmış en mükemmel eser olarak gördüğü *Kazaklar*... Bu şaheserler Kafkasya'dan ilham alsın diye Tolstoy bizzat Lermontov'un *Taman*'ını seçmişti. Tolstoy'un *Kazaklar* adlı eserinde ve Kafkasya'daki savaş tecrübelerinde *Savaş ve Barış*'ın ilk emarelerini görmek mümkün. Şaheserinin tamamında görülen vicdanı, Kafkasya'da hayat buldu. Yine Kafkasya'da öğrendiği sadelik, onda bir saplantı haline gelecek ve hayatının geriye kalanında sadeliğin peşinde koşacaktı. Hasta olduğuna inandığı medeniyetten ve karmaşadan son kaçışında ihtiyar dev, Astapovo'daki tren istasyonu müdürünün evinde ölüm döşeğindeyken Kafkasya'ya dönmeyi düşünüyordu. Kızına, bunun hayatında en çok istediği şeylerden biri olduğunu söylemişti. Belki de kuzeyde bir yerde gelen ölüm, Tolstoy'un ruhunu özgür bırakarak onu hayatın kaynağına, Kafkas dağlarına geri getirmiştir... "İçinden bir ses vakur bir tavırla ona 'İşte, hayat şimdi başlıyor' diyordu."

VI

Kafkasya'da savaşan adamlardan bazıları maceraya düşkün olduğundan, bazılarıysa karşı taraftan nefret ettiği için -ya da ezel-den beri insanları savaşmaya çeken nedenlerden birinden dolayı- buradaydı. Polonyalı ve Sarmat askerler, Kafkasyalılar kadar şevkle savaşıyorlardı. Bazıları, Rus ordusunun Uhlan alaylarında görev yapıyordu. Kafkasya'ya ulaştıklarında Ruslarla Polonyalılar arasındaki derin nefreti hatırlayan bu askerler, yüzyıllar boyunca maruz kaldıkları zulüm ve güvensizlik nedeniyle Şamil'in saflarına geçiyordu. Onunla birlikte mücadele eden İngiliz paralı

askerler, Şamil'in dikkat çekici derecede kayıtsızca davrandığını düşünüyordu. İkişer üçerli gruplar halinde Hindistan üzerinden karayoluyla gelen İngiliz topçu subayları, Şamil'in adamlarını eğitmeyi teklif ettiğinde, kimse bu durumu sorgulamamıştı. Müritlerin saflarına katılan Rusların sayısı çok azdı. Rusların safına geçen başıbozuk aşiret mensuplarına gelince, hayatlarını Şamil'in misillemesinden ve eline düşmeleri halinde başlarına geleceklerden korkarak geçiriyorlardı. Müritler, Ruslara çalışan "Tatar" casusların kesilmiş başlarını kampın duvarlarından içeri atıyordu. Ruslar, çok geçmeden bu manzaraya alışacaktı. Her gece yakınlara bırakılan yara ve kanlar içindeki cesetlerin hepsi aynı mesajı veriyordu: "Rusya'nın dostlarının sonu böyle olur."

Tamamen kişisel nedenlerle Rusların emrinde savaşan yabancılar da vardı. Bazı Rus subaylar, devriyelerinde karşılaştıkları genç bir Fransız asker olan Michel Brousset'ten bahseder. Brousset, çadırının üzerine kocaman bir desen çiziyordu: Bir Rus askeri-nin süngüsü üzerindeki sakallı ve sarıklı bir dağlı...

"Ben yaptım. Bu benim" demiş Brousset gururla. "Şamil'i işte böyle yakalayacağım." Daha sonra Fransız olduğunu söylemiş. Napolyon'un ordusunda albay olan babası, bir Rus varisle evlenmiş. Fransa'da dünyaya gelen Brousset, Rusya'da kendisini bekleyen toprak ve altınlara dair hikâyelerle büyümüş. O düzenbaz dayısı işine taş koymasa hepsi onunmuş.

"Ama yabancı olduğum için mirasımı alamadım" diye anlatmaya devam etmiş. "Bu yüzden buradayım ve canla başla Şamil'i öldürmeye çalışıyorum. Subay apoleti takmaya hak kazanınca gerisi kolay. Sonra Rus olup mirasıma kavuşacağım." Rus subaylar, özgüvenle gülümseyen gence şans dilemişler ancak Brousset, birkaç ay sonra bir *avula* düzenlenen baskın sırasında hayatını kaybetmiş. Miras, kötü kalpli dayısına kalmış.

İşte bölgeden gelip geçen böyle adamların gölgeleri, muhkem Kafkas dağlarına düşüyordu.

16

SADAKAT

Ey Kitap ehli! Dininizde sınırları aşmayın.

– ÖMER CAMİİ'NDEKİ KÛFÎ YAZI, KUDÛS

Victoria devrinde İngiltere'de yaşayan halkla Kafkas halkı arasında ilk bakışta hiçbir benzerlik yokmuş gibi görünse de aslında dine ve çileye yaklaşımlarında benzer noktalar görmek mümkün. Mutasavvıfları ve halkı yücelten Kafkasyalılar, çilekeş bir disipline ve tevazuya sahipti. Kendilerini ilahi bir düzenin parçası olarak görür ve çektikleri sıkıntıları önemsemezlerdi. Kaderlerine boyun eğer ve Allah yolunda çile çekmeyi ibadet olarak görürlerdi. Çektikleri acılar ne kadar şiddetli olursa olsun, Şamil Hz. Muhammed adına ne kadar büyük fedakârlıklar isterse istesin, Victoria döneminde yaşayan velvelecî ve rahatına düşkün Hristiyanların aksine metanetlerini korurlardı.

Bu devirde yaşayan dindar İngilizler daha bencildi ve kendi kıymetlerini ön plana alan bir düşünce yapısına sahipti. Dolayısıyla

zaman zaman Tanrı'ya sahiplenici bir havayla yaklaşıyorlar ve onu ihtiyaç duyduklarında her zaman yardımlarına koşan sadık bir hizmetkâr olarak görüyorlardı. Onlar için Hristiyanlık önce sınıfları, ardından kitleleri kurtaran bir saldı. İnsanlar arasında ilk kurtarılacak olanlarsa en çok çile çekenlerdi.

Kraliçe Victoria'dan en sıradan öğrenciye kadar bütün millet, yazdıkları mektup ve günlüklerde bu inancı ifade ediyordu. Bu dönem, ne materyalist 18. yüzyıla ne de bilimi temel alan 20. yüzyıla benziyordu. Din, kilise okulları, İncil okumak, ailecek ibadet etmek, hep birlikte ilahi söylemek, birbirine dini risaleler hediye etmek günlük hayatın bir parçasıydı. Öğrenciler ve mistisizme düşkün, tuhaf ama samimi askerler, birbirlerine yazdıkları mektuplarda İncil tefsirlerinden bahsederlerdi.

Connolly, Nicholson, Napier, Lawrence ve "Çinli" Gordon gibi mistisizme düşkün genç askerler, Hindistan ovalarında, Afganistan'da, İmparatorluk kendilerine nerede görev verirse orada çilekeş ve cesur bir hayat sürüyorlardı. Öğrencilik yıllarından kalan ilahiyat ve İncil'in anlamı üzerine mektuplaşma alışkanlıklarını askeri kamplarda ve savaş meydanlarında da devam ettirmişlerdi. Victoria devri İngilteresi'nde nişanlı çiftler, birbirlerine yazdıkları mektuplarda evlendikten sonra birlikte dua ederek geçirecekleri uzun gecelerden bahsederdi. Bu genç Hristiyanlar, yiğitçe hayatlarından feragat ederdi. O kadar yürekten ibadet eder, çile çeker ve ilahi söylerlerdi ki zamanla bir tür dini kardeşliğe dönüştüler. Şamil'in emrinde hayatlarını feda edip çile çekmeye razı olan Kafkas halkına benziyorlardı. Victoria devri İngilteresi'nde bu duruma "kutsal azap" deniyordu.

Kutsal azap! Bu yapmacık ifade, Şamil'in halkını cezalandırma konusundaki katı tavrını mükemmel bir şekilde tarif ediyor. Lakin bu örnekte Tanrı, gözde kullarını bizzat azaba gark etmiyordu. Bilakis kulları, O'nun için hayatlarından feragat ettiklerini göstermek için azaba talip oluyordu. Bu, daha katı ve mütevazı bir inançtı ama muhtemelen Doğuda da Batıda da çekilen çile aynıydı. Çağlar boyunca dünyanın dört bir köşesinde, çöllerde ve şehirlerde, Vahabi camilerinde ve Baptist şapellerinde, dağ-

larda, Dicle, Thames ve Don nehirlerinde ağıt ve feryatlar yankılandı. Çile her yerdeydi. İncil’de “Havaya uçuşan kıvılcımlar gibi sıkıntı çekmek için doğar insan” diyor. Bağdatlı sufî Serî es-Sakatî şöyle yazıyordu: “*Ah! Allah’ın yüce ismidir. Dünyaya bu feryadı, ızdırap içindeki insanların nefesini genişletmek için bahşetmiştir.*”

II

Bir adamın Kafkasya’da gaddar biri olarak nam salması için Batıda hayal edilemeyecek derecede vahşi olması gerekir. İşte Rus General Pullo bunu başardı. Şamil’in ortadan kaybolmasının ardından Avaristan ve Çeçenistan halkını cezalandırmak için düzenlenen bir dizi baskının başındaydı. Çeçenler, bu ahlaksız ve acımasız adamdan nefret ediyordu. İsyan eden bir ili elindeki az sayıda adamla zapt etmeye çalışırken başıbozuk Tatarları yönetici ve subay olarak atayınca, Şamil’in ekmeğine yağ sürdü. Başıbozuk Tatarlar, dağlılara korkunç derecede acımasız ve adaletsizce muamele etti. Ancak halkın şikâyetinde bulunup yardım isteyeceği bir yer yoktu. Kafkas illerinin silahsızlandırılıp köylü topluluklarına dönüştürüleceği, Rusya’nın taşra bölgelerinde uygulanan vergi, kölelik ve askere alma kurallarının burada geçerli olacağı dedikodusu yayılınca bütün Kafkasya ayağa kalktı. Aşiretler, bir kez daha Şamil’in siyah sancağının altında toplandı. Ahulgo’dan kaçtığından beri dağlarda saklanan Şamil, günlerini halka şeriat çağrısı yaparak, namaz kılarak, oruç tutarak ve tefekkür ederek geçirmişti. Artık harekete geçmenin zamanı gelmişti. Halkının lideri ve bir cengâver olarak bir kez daha sahneye çıkacak, ne kadar çetin bir düşman olduğunu Ruslara gösterecekti.

Generallerine gönderdiği bir muhtırada Şamil’den “bu belalı adam” diye bahseden Çar, askerleri savaşı bir an önce nihayete erdirmeleri konusunda uyarıyordu. Çar, Şamil’i kudretli ordularına denk olmayan değersiz bir düşman, bir eşkıya olarak görüyordu. Savaşın ne demek olduğunu bilmeyen Çar, komutanlarının cebelleştiği sıkıntıları anlamıyordu.

Gelecek on yılda gücünün doruklarına çıkan Şamil, muhteşem ve azılı bir lider olarak Kafkasya'ya egemen olacak, geçitlerin üzerine taht kurmuş bir dev gibi dağlara hükmedecekti. Adı, her ne kadar duyanlara dehşet verse de bazı aşiret reisleri gibi vahşiliğiyle nam salmayacaktı. Örneğin Çeçen Sate'nin adını duyanın ödü kopuyordu. Rivayete göre kadının biri, ağlayan çocuğunu bir türlü susturamamış. Oğlunu kapının önüne koyup "Sate! Sate! Gel de şu çocuğu sustur!" demiş. Kör talihe bakın ki baskından yeni dönen Sate, bu kadının evinin karaltısında peşindeki-lerden saklanıyormuş. Acı bir çığlık duyan kadın kapıya koşmuş ki ne görsün! Sözünü dinleyen Sate, oğlunun dilini kesmiş. Atına atladığı gibi, daha kimse ne olduğunu anlayamadan tepeyi aşırp sislerin arasında kaybolmuş.

Şamil efsanesi, işte böyle acımasız bir ortamda yayıldı. Ancak Şamil, bu tür vahşiliklerden uzak bir adamdı. Ne merhamet isteyen ne de merhamet gösteren düşmanlarına karşı son derece katı davranırdı. Ruslar tarafından kendisini zayıflatmak ya da iktidarını baltalamak için kullanılabilecek genç Bulaç Bey gibi kişileri yok etmekten çekinmezdi ancak bazı nazik ve hürmetkâr tavırlarını hâlâ muhafaza ediyordu. Özellikle çocukların üzerine titrerdi. Mahkûmlara, özellikle Rus esirlere çok katı muamele ederdi. Çoğu mahkûm, korkunç koşullarda çukurlarda tutulurdu ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta var: Şamil'in ne nizami askeri karargâhları vardı ne de kışlaları. Gerilla savaşı yürüten Şamil'in esirlerini tutabileceği doğru dürüst bir hapishanesi de yoktu.

Doğuda, Batılıların aklının almayacağı gaddarlıklar yaşanıyordu. Şamil ve Kafkasyalılar ne kadar katı olurlarsa olsunlar tutumları, Buhara'daki mahkûmların maruz kaldığı acımasızlıkların yanından geçemezdi. 1843'te Hindistan ordusunda görevli cesur ve mistik bir şahsiyet olan Yüzbaşı Connolly ile Albay Stoddart, Buhara Emiri'nin karşısına çıkarıldı. Ülkesi tarafından yüzüstü bırakılan bu iki asker, bir zindan köşesinde etlerini kemirmeyi bekleyen haşeratların arasında ölüme terk edilmişti. Afganlar, zaman zaman zindana atılan insanları görünce hırsla saldırınsınlar

diye bu işkence için özel olarak yetiştirdikleri sıçan ve keneleri etle beslerdi. 19. yüzyılın sonlarında (evraklarındaki usulsüzlükten dolayı) Buhara’da birkaç hafta hapis yatan Fransız seyyah Mösyö Moser, günlerini pencereden dışarı bakarak geçirdiğini anlatır: “Vakit geçireyim diye pazar kurulan günlerde dışarıyı seyrederdim. Koca koca çuvallar, Kalan Camii’nin minaresinden aşağıya atılırdı...” Döne döne yere düşen bu çuvallar, aslında idam mahkûmlarıydı. Kalabalıkları eğlendirmek için idam cezaları pazar kurulan günlerde infaz edilirdi. Fransız seyyahın anlattığına göre, idam kulesi olarak kullanılan Kalan Camii’nin minaresinin dibinde uğursuz bir çukur vardı. Taş zemin, yüzyıllardır minareden atılan mahkûmların etkisiyle çökmüştü. Buhara’dan Orta Asya’ya kan kırmızı bir gölge yayılıyordu. Bu pis kokulu karanlıkla karşılaştırıldığında Kafkasya, hararetli ama temiz bir havaya sahipti. Burada da bir şiddet iklimi hâkimdi ancak Kafkasya destansı masumiyetini muhafaza ediyordu.

Kafkasyalılar için gaddarlık, sahip oldukları katı adalet ve intikam standartlarını korumak için ödedikleri sıradan bir bedeldi. Adalet ve intikam yoksa şeref de yoktu (Ve bir Kafkasyalının şerefi olmadan yaşaması mümkün değildi). Kafkasyalıların tarihi ve efsaneleri, adalet ve intikam üzerine kuruluydu. Gaddarlık ve bedel olarak çekilen acılar, pek de önemsenen konulardan değildi.

Kolçar’ın hikâyesi, bu duruma iyi bir örnek oluşturuyor. Hırsız Kolçar, Ortaçağ’da Dağıstan’ın korku ve gurur kaynağıydı. Sonunda Avar Hanı tarafından yakalananınca, diri diri yakılarak idama çarptırıldı. Yakılmak üzere kazığa bağlandığında, son dileği olarak bir veda şarkısı söylemek istedi. Elleri çözülen Kolçar’a bir de ud verildi. Son sözleri, kılıçla alamayacağı bir intikam fırsatı sundu ona. Şarkısında hayatını anlatmaya başladı: dul bıraktığı kadınları, yetim bıraktığı çocukları, ırzına geçtiği bakireleri... O kadınların ismini saydıkça, muhataplarının yüzü kızarıyordu. Babaları ve ağabeyleriye öfkeden deliye dönüyordu. “Bana pencerelerinden bakan Hunzaklı bakireler... Son bir kez daha bakın. Beni unutmayacaksınız. Her birinizi akça sine-nizden öptüm, benim sevgili kahpelerim. Han’ın gözde eşinin

donunu dahi çaldım ben!” Sözüünü tamamladığında belindeki kırmızı kuşağı çözüp kalabalığın gözünün önünde sallamaya başladı. Kolçar’ın elinde gerçekten de ipek bir don vardı.

İntikam! Etrafındaki odun yığını tütmeye başlamıştı ama Kolçar o haldeyken dahi intikamın tadını çıkarıyordu. Sesi, alevlerin çıtırtısını ve kalabalığın bağırışlarını bastırıyordu. “Duyun son şarkımı benim! Sesim tatlıdır... O kadar tatlı ki kadınlarınızın aklını çeldi! Çocuklarınızın da... İşte böyle!” Birden kalabalığın içine daldı. Han’ın iki küçük oğlu da orada kendisini dinliyordu. Kimsenin yerinden kımıldamasına fırsat vermeden çocukları kaptığı gibi ateşin içine atladı. Çocukları yanan odunların üzerine fırlatan Kolçar, peşinden kendisi alevlere yürüdü. Çocuklar çığlık atıyordu. Daha sonra korkunç bir sessizlik kapladı ortalığı. Kolçar’ın sesi duyuldu bir kez daha: “Sessiz olun sizi gidi piçler! Sizi ben yaptım. Birlikte yanacağız! Ey Avarlar ve Han! Anneme nasıl can verdiğimi, ölürken dahi intikamımı aldığımı anlatın.” Ortalık dumana boğulmuştu. Kolçar’ın sesi bir daha duyulmadı ancak adı, intikamın simgesi olarak varlığını sürdürecekti. Bu topraklarda gaddarlığın kayda değer tek yanı, getirdiği başarıydı.

Kafkasyalılar, belli standartlara göre yaşırdı. Kan davalarında yaralanan ya da elini kaybedenler olurdu; ama hürriyetlerinden asla vazgeçmezlerdi. Haşin olduğu kadar cesur ve şefkatli mizaçları, Kafkas dağlarının azametini andırırdı.

Şamil, halkının özelliklerini çok iyi yansıtan bir örnekti. İdam mahkûmları, yakılarak ya da kılıçla infaz edilirdi ancak cezalar keyfi değildi. Kendi saflarına katılan başıbozuk Rusların, Rus esirlere nezaret etmesine karşı çıkardı. Top atışı nedeniyle yediği fırçadan dolayı Rus ordusundan kaçıp Şamil’e katılan Rus subay Kuznetsov, intikam hırsıyla yanıp tutuşuyor ve Şamil’den kendisini esirlerin başına geçirmesini istiyordu ancak Şamil bu isteği kabul etmiyordu.

Bir gün Kuznetsov, esirlere bal peteği içerisinde haber iletildiğini fark etti. Prens Vorontsov’un karargâhından gönderilen haberde, esirlere onları kurtarmak için bir plan yapıldığı bil-

diriliyor, morallerini bozmamaları ve yakında kurtarılacakları söyleniyordu. Sevinçten havalara uçan Kuznetsov, durumu hemen Şamil'e bildirdi. Şamil, Rus esirleri kurtarmaya gelecekler için tuzak kurdu. Kuznetsov, ödül olarak Rus esirleri uygun gördüğü şekilde cezalandırmak için izin istedi. Şamil izni verdi vermesine ama Kuznetsov'un öfkesinin yirmi iki esirin tamamını asmadan dinmeyeceğini hiç düşünmemişti. Bu olaydan sonra Şamil, Rus ordusundan kaçıp kendi saflarına katılan askerlere bir daha idari görev vermedi. Onları sadece savaşçı, mühendis, tercüman olarak ya da o çok sevdiği Avrupai evlerin inşasında kullandı.

III

Kafkas savaşlarının dokusunu oluşturan feryatların, naraların, silah seslerinin arasında, zaman zaman huzur veren bir melodi de duymak mümkündü. Fatma'nın ölümünün ardından Şamil'in gözde eşi olan Ermeni esir Şuanat'ın aşk hikâyesi, savaşın hengâmesinde işte böyle bir nefes alma imkânı sunuyor.

Şamil'in önde gelen naiplerinden Ahverdi Mahoma, 1840'ların ortalarında Çeçenistan'a bir dizi cüretkâr baskın düzenledi. Kazak hattındaki küçük bir kasaba olan Mozdok'a kadar ilerledi. Kasaba oldukça iyi tahkim edilmişti ancak Ahverdi Mahoma çok sayıda esir almayı başardı. Bu esirler arasında, on altı yaşında bir Ermeni kızı vardı: Şuanat. Bu güzellikte bir hediyenin İmam'ın gözüne girmesini sağlayacağını düşünen Ahverdi Mahoma, Şuanat'ı Şamil'e takdim etti. Şuanat evinden kaçırılan Hristiyan bir esirdi. Müslüman bir aşiret reisinin *avulunda* bir başınydı. Şamil'i görür görmez âşık oldu. Şamil'le aralarında en az yirmi beş yaş fark vardı, farklı dinlere inanıyorlardı. Hanların ve naiplerin önünde eğildiği, gücünün doruklarında olan Şamil, dilediği kadını eş olarak alabilirdi ama o Şuanat'ı seçti. Şuanat, ömrünün sonuna kadar Şamil'in teselli bulduğu yoldaşı olacaktı. Şamil, ona "İncim" diye hitap ediyordu. Uzun boylu, yuvarlak yüzlü, mavi gözlü ve sarı saçlı bir kadın olan Şuanat etrafına zarif bir hava yayıyordu. Şamil için yaşıyordu. Eskiden Mozdok'ta bir tüccarın

evinde refah içinde yaşayan biri için *avul*daki yaşam şartları çok zordu ancak Şuanat Şamil'in yanında o kadar mutluydu ki hiçbir şeyi gözü görmüyordu. Sonunda İslam'a geçmeye karar veren Şuanat, Müslüman bir kadının uyması gereken bütün âdetleri harfiyen benimsedi. Tesettüre girdi, Hristiyan ailesiyle bütün iletişimini kesti ve Şamil'in haremindeki yerine razı oldu.

Şamil'in toplamda beş eşi oldu. Birinci eşi, gözbebeği Fatma'ydı. Daha sonra evlendiği Cevheret, Ahulgo'da hayatını kaybetti. Ardından Zahidet'le evlendi. Babası Molla Cemaleddin tarafından Hz. Peygamber'in soyundan gelen Zahidet, kendisini Şamil'in ilk ve en önemli eşi olarak görüyordu. Hristiyan Şuanat, esir alındıktan bir süre sonra eş konumuna yükseltildi. Şamil'in son eşi Emine'ydi. Emine'den bir türlü çocuğu olmayan Şamil, sonundan onu boşayacaktı.

Çok sevdiği ve kaybettiği Fatma'yı saymazsak, eşlerinin arasında Şamil'e en yakın olanı Şuanat'tı. Yıllar sonra akrabaları, yüklüce fidye teklif edip Şuanat'ı geri almak istedi ama Şuanat geri dönmeyi kabul etmedi. Şamil ise ne kadar altın verirlerse versinler Şuanat'tan ayrılmayacağını söylüyordu. Haremin en kıdemlisi olan ve konumunu herkesin gözüne sokan Zahidet'in entrikaları ve kıskançlığına rağmen Şamil'le Şuanat'ın aşkı devam etti. Şamil'in yanında mesut olan Şuanat, kocasının kendisini sevmesinden başka bir şey istemiyordu. Zaten nadiren evde kalan kocasını rahat ettirmek için kenara çekilmekten gocunmuyor ve itaatkâr davranıyordu.

Büyük savaşçı, evde geçirdiği vakitlerde yerde oturur, kaçak bir Rus askeri tarafından kendisine hediye edilen Vaska Nurman adlı siyah beyaz, iri kediyi yanından ayırmazdı. Kedisini o kadar çok severdi ki onsuz boğazından bir lokma geçmezdi. Mindere bağdaş kuran Şamil, kedisini yer sofrasının karşısına oturttururdu. Önlerine bakır tabaklarda pilav, yoğurt ve şiş kebab getirilirdi. Kendisi pek et yemeyen Şamil, kebabı çoğu zaman kedisi için yaptırırdı. Şamil, kedilere düşkünlüğü bakımından Hz. Muhammed'e benziyordu. Bir gün namaza gitmek için yerinden kalkması gereken Hz. Muhammed, cübbesinin eteğinde bir kedinin

uyuduğunu görmüş. Kediye uyandırmaya kıyamamış. Bunun yerine cübbesini kesmeyi tercih etmiş.

1853 yılının başlarında dağlarda savaşıyan Şamil, birkaç ay eve gelemedi. Sahibini özleyen zavallı Vaska Nurman, yemeden içmeden kesildi. Evdekiler etrafında pervane oluyor, onun için en sevdiği yiyecekleri hazırlıyordu; ama nafile. Babasının odasına yerleşen Gazi Muhammed, kediye elleriyle beslemeyi denedi ama bu da işe yaramadı. Bir türlü teselli edilemeyen kedi, sonunda can verdi. Bütün *avul*, yasa boğuldu. Köydeki önde gelen Müritleri toplayan Gazi Muhammed, babasının kedisi için naiplere yaraşır bir cenaze töreni düzenledi. Hiç kimse Şamil'e durumu haber vermeye cesaret edemiyordu. Bir süre sonra kedisinin öldüğünü duyan Şamil, "İşte bu kötü oldu" diyecekti. Vaska Nurman, şanlı günlerinde Şamil'in yanında olan, onu karşılıksız seven, latif Şuanat'tan bile daha az şey isteyen, kendisine uğur getiren can yoldaşıydı.

IV

Karargâhını Vedan *avuluna* taşıyan Şamil, muharebelerden kalan vaktini burada geçiriyordu. Gazi Molla'nın hayatını kaybettiği *avulun* anısına, köye Dargiye-Vedan adını verdi. Burası, erişilemez bir sığınak olarak tasarlanmıştı. Köye ulaşmak için uçurumlarla dolu dağ yollarından geçerek korkunç yokuşları tırmanmak gerekiyordu. Halk, muazzam bir atmosfere sahip bu karargâha "Büyük *Avul*" diyordu. Şuanat'ın kuzeni ve Mozdoklu Ermeni bir tüccar olan Atarov, ardında *avula* dair ilgi çekici bir hikâye bıraktı. Atarov, 1850 yılında Müritlerin karşısına çıkıp kuzenini ziyaret etmek için izin istemeye karar verdi. Casuslar, araçlar, Rus askerler ve Şamil'in elçileri arasında uzun süren müzakerelerden sonra Mozdoklu tüccar yola çıktı. Atarov'u yolcu eden Rus muhafızlar, "Ss' *Bogom!*" - "Tanrı yardımcın olsun!" dedi. Bir daha onu göreceklarını ummuyorlardı. İstavroz çıkaran muhafızlar, ben olsam kuzenim için bunu yapmam, diyordu.

Dağın eteklerinde verilen işareti gören mürit, atıyla ormanın içinden çıktı ve tüccarı karşıladı. Bu atlı, Şamil'in naiplerinden

biriydi. Tüccar, naibin arkasında vahşi ama oldukça neşeli görünen yirmi Çeçen atının daha olduğunu söylüyordu. Bir hafta süren yolculuk, oldukça çetin geçecekti. Gün boyu kavurucu sıcakta hiç durmadan at sürüp dağları aşan kabile, yemek yemek ve uyumak için sadece birkaç saatliğine mola veriyorlardı. Yol, gittikçe daha da zorlaşıyordu. Çeçenler, karşılarına çıkan sarp kayalıkları kolayca aşıyor, atlarını da peşlerinden sürüklüyordu. Ama normalde hareketsiz bir hayat süren tüccar için bu hareketleri yapmak çok güçtü. Müritler, ne yorulmak biliyor ne de solukları kesiliyordu. Sanki bu adamlar fani bir insan değildi. Hiç durmadan “Lâ ilahe illallah” diye bağırıyorlardı. Tüccar o kadar yorulmuştu ki etrafındaki dehşet verici adamlardan korkacak dermanı dahi kalmamıştı.

Nihayet Dargiye-Vedan göründü. *Avul*dan çıkan atlılar, kabileyi karşılamaya geldi. Şamil’in kalesi, etrafı dağlarla çevrili yüksek bir yaylada yer alıyordu. Sarp kayalıkların arasındaki dar bir geçitten ulaşım sağlanıyordu. *Avul*un arkasında sık ağaçlarla kaplı yamaçlar vardı. Önündeki korkunç uçurumun dibinde Çilo ırmağı kayalar dövyüyordu. Kalenin etrafı, arası sıvayla doldurulmuş iki sıra kalın kazıkla çevriliydi. Kalenin tek girişi vardı ve bu kapı birbirine bitişik evler, bütün araziye hâkim bir nöbetçi kulesi ve Avrupa yapımı büyük bir top tarafından korunuyordu. Yan tarafta, cami ve *saklialardan* oluşan küçük bir yerleşim yeri vardı. İmam’a bakan naip ve Müritler burada yaşıyordu. Gece gündüz başından nöbetçi eksik olmayan barut ambarı ile erzak deposunun yanında dağdan getirilen suyla doldurulan büyük bir su deposu ile atları yıkayıp temizlik yapmak için kullanılan devasa büyüklükte bir taş havuz bulunuyordu. İç kalenin ortasında yer alan Şamil’in evini, seçkin Müritler koruyordu. Şamil, bu adamlar olmadan dışarı adım atmazdı. İmam bir yere gideceği vakit, Müritler ellerinde kılıçları onun etrafını sarar ve ona refakat ederdi.

Şamil’in iki katlı küçük evi, caminin hemen yanında yer alıyordu. Evin düz çatısından bütün dağ görünüyordu. Kapının dışında harıl harıl çalışan ustalar atlara nal çakıyor, eyer ve dizginleri tamir

ediyor, dağlıların giydiği yumuşacık deri çizmelerden yapıyor, en önemlisi de silah yapımında kullanmak üzere demir dövüyorlardı. Ermeni misafirin anlattığına göre *avulda* oldukça becerikli bir saat tamircisi de bulunuyordu. Saatler, en çok arzulanan ganimetler arasında yer alıyordu. Baskına giden dağlılar, saatlere mücevherden daha fazla değer veriyordu. Müritlerin önde gelenleri, yerel yöneticiler ve Türk elçiler arasında birbirine saat hediye etme âdeti vardı. Ruslar, kendileriyle işbirliği yapan yerel aşiret reislerine altın çalar saat hediye ederdi. Bu muazzam coğrafyada aynı anda çalan sayısız saat, böcek vızıldamasını andırırdı.

Mozdoklu tüccar, Anna Uluhanova olarak tanıdığı kuzenine kavuşmuştu. Oldukça sıhhatli ve mutlu gördüğü kuzeni, Atarov'u kendi odasında karşıladı. Türk tarzında döşenen odada, duvardan duvara uzanan bir sedir vardı. Yerde güzel halılar seriliydi. Tesettürlü olan Şuanat, ancak kuzeniyle yalnız kaldıklarında yüzünü açmaya razı oldu. Başkaları İmam'ın arkasından konuştuklarını düşünmesin diye ana dilleri Ermenice yerine Kumukça konuşmaları gerektiğini söyledi. Zira burada her hareketi izleniyor, her lafı dinleniyordu.

Şuanat, tam ailesinin nasıl olduğunu soruyordu ki birden kapı açıldı ve Şamil eşikte belirdi. Önce ne yapacağını bilemeyen Şuanat kızardı ve kekelemeye başladı. Şamil'in arkasındaki korumalarını görünce hemen kendini toparladı ve örtündü. Kızıl sakalı, mahmur ela gözleriyle etkileyici biri olan Şamil, misafirine son derece cana yakın davrandı. Atarov'un yanına oturan Şamil, Dargiye-Vedan'a gelme cesareti ve azmi gösterdiği için misafirini takdir etti. Atarov, *avula* gelmesine izin verdiği için Şamil'e teşekkür etti. "Aslında başkalarına da izin verirdim ama kimse bu yolculuğu göze alamıyor" dedi Şamil gülümseyerek. "Ailemiz" nasıl diye sordu. Artık Şuanat'ın akrabalarını kendi akrabası olarak görüyor gibiydi (Şuanat'ın bir baskında esir alınıp Şamil'in haremine verilmesi, Mozdokluların gönlünde bir yaraydı. Ama mutlu mesut bir evlilikleri olan Şamil ile Şuanat, yaşananları çoktan unutmuştu). Rus çayının yanında Şuanat'ın yaptığı enfes keklerden yediler. İmam Fransa, Macaristan ve

Rus ordusunun durumu hakkında oldukça isabetli sorular soruyordu. Misafirinın hediyelerini takdim etmesine müsaade etti. Atarov, Şamil'e güzel bir köstekli saat, Şuanat'aysa altın bir kol saati getirmişti. Hediyeıı beğenmişti ancak bir Hristiyanın elinden almak istemedi. Saati kocasının yanına sedirin üstüne koyan Şuanat, Şamil'in bir gâvura dokunup elini kirletemeyeceğini izah etti. Şuanat, uzun zaman önce Müslüman olmuştu. Atarov, ailesinin teklifini yineledi: Şuanat'ı geri almak için yük-lü miktarda altın ödeyeceklerdi. Ama Şuanat, geri dönmeyi bir kez daha reddetti. O, mutlu ve âşık bir kadındı. İmam, gülüm-semekle yetindi.

Veda hediyesi olarak kendisine iyi bir at verilen Ermeni tüccar, ertesi gün *avuldan* ayrıldı. Dargiye-Vedan'a gelirken yanın-da olan naip, otuz müridiyle birlikte yine ona eşlik ediyordu. "Adamlarımdan biri, İmam'ı gördün mü diye sorarsa, görmedim de. Sadece kuzeninle görüştüğünü söyle" dedi Naip.

Müritler buna inanmaz ki, bana gülerler, dedi Atarov. "Sana kimse gülemez" dedi naip büyük bir ciddiyetle. Parmağıyla gırtl-ağını kesermiş gibi yapıp "Seni işte böyle öldürürler" dedi. "Bi-liyorsun, bizim için Şamil, yüce bir varlık, Allah'ın halifesi. Bir gâvurla aynı sofraya oturup yemek yemez ya da konuşmaz. An-ladın mı? Dilini tut, ağzından laf kaçırma."

O günden sonra Şamil, bir daha hiçbir yabancıyla yüz yüze gö-rüşmedi; ta ki esir alınan Rus prensesler ve Madam Drancy *avu-luna* getirilene dek.

V

Ahulgo'da yaşanan felaketten bir yıl sonra 1840'ta Şamil'in tek-rar ortaya çıkmasıyla kıyasıya mücadele yeniden başladı. Ne re-form yapmaktan ve daha merhametli bir yönetimden bahseden Ruslar için ne de daha önce Müritlerle tam anlamıyla ittifaka yanaşmayan dağlılar için artık bir orta yol bulmak mümkündü. Dağlılar, akın akın Şamil'in saflarına katılıyordu. Şamil ise elin-deki birlikleri dalga dalga Rus askerlerinin üzerine gönderiyordu.

Davalarına yürekten inanan bu insanlar kahramanca çarpışıyor-
du. Şamil, çok sayıda güçlü aşiret reisini yanına çekmeyi başara-
mıştı. Onun yönetimi altındaki aşiretler, Çeçenistan ormanla-
rında bir çeşit gerilla savaşı yürütüyordu. Rus askerleri, ağaç ve
çalılarla kaplı arazide topların ve ikmal arabalarının taşınabilme-
si için yol açmaya çalışıyordu. Şamil'in adamlarıysa sürünerek,
emekleyerek ve yeri geldiğinde kedi gibi tırmanarak işgalcilerin
etrafını sarıyordu. Rus birliklerini ormanın derinliklerine çeken
Şamil, düşmanlarını burada yok ediyordu.

Son zamanlarda Karadeniz'in kıyısında, Anapa'nın güneyinde
bir dizi baskın ve kuşatma yaşanmıştı. Ruslar son derece kah-
ramanca savaşmasına rağmen bütün çatışmaları Çerkes aşiretler
kazanmıştı. Rus kaleleri, bir bir Çerkes aşiretlerin eline geçmiş,
Rus garnizonlarında görevli bütün askerler katledilmişti. Bu
bölgede oldukça yaygın görülen veba ve sıtma gibi hastalıklar
(Bu nedenle bölge, Slavların Şeytan Adası yani askerlerin sür-
gün yeri) birkaç ay içinde bütün bölükleri kırıp geçirmişti.
Bitkin düşen askerler, canla başla mücadele etse de kuşatmaya
direnecek güçleri kalmamıştı. Lazarev Kalesi, Velyaminov Kale-
si, Nikola Kalesi, Mihailovski Kalesi üç ay içinde art arda düştü.
Rusların itibarı, büyük bir darbe almıştı.

Rivayete göre kıyı şeridindeki ayaklanmalar, Kafkas illeriyle İran
sınırı arasındaki iletişimi daha da zorlaştırmayı amaçlayan İngil-
tere tarafından gizlice organize edilmişti. İngiltere, Kafkasya'da-
ki mücadeleye dâhil olmaktan ziyade Rusların Afgan savaşları-
na müdahil olmasının önüne geçmeye çalışıyordu. Bu iddianın
doğru olup olmadığı hâlâ bilinmiyor ancak Yüzbaşı Bell ve ajan-
larının, Kırım ve Türkiye sınırı arasındaki kıyı şeridi boyunca fa-
aliyet gösterdikleri kesin. Hatta öyle ki 1839 yılında Ubıhlardan
oluşan büyük bir birlik, beş bin Rus askerine saldırdı. Yüzbaşı
Bell, Ubıhlara bizzat komuta ediyordu. "Şiddetli bir çatışma ya-
şandı ancak askerlerin yardımına gelen Rus savaş gemilerinden
açılan ateş sonucu, isyancı askerlerin büyük kısmı can verdi. İs-
yancılar, tepelere doğru geri çekilmek zorunda kaldı..." Rusya,
sahil şeridi boyunca aşiretlere bel bağlamak zorunda kalmadan

iletişimi sağlayabileceği ve askerlerini konuşlandırabileceği bir kaleler zinciri inşa etmeye koyuldu. Ruslar kaleler inşa ediyor, dağlılar da her adımda onları durdurmak için mücadele ediyordu. Rus General Rayevski, Doğululara özgü mübalağalı ifadelerle süslediği şu beyannameyi yayınladı:

Ordularının haddi hesabı olmayan yüce Çar'ımız, beni kudretli donanmasına kaleler ve cephanelikler inşa etmek üzere Tuapse, Suplika ve Semez'i almakla görevlendirdi. Buralarda yollar ve limanlar inşa edeceğim. Herkes barış içinde geri çekilsin! Yüce ve kuvvetli Çar'ımız, sahip olduğumuz kudrete rağmen önce barış ve uzlaşma yolunu denememizi emir buyurdu. İtaat edin. Yoksa dersinizi almaya hazır olun. Ey kaçaklar, başıbozuklar ve isyancılar, dinleyin! Beş yıldır İngiltere Kraliçesi, Fransa Kralı ve Sultan'dan yardım gelecek umudu ve vaadiyle oyalanıp durdunuz. Ancak Çar'ımız, bu asil şahsiyetlerle barış içindedir. Biz Bonapart'la savaşıırken, onlar bizim müttefikimizdi. Şimdi sizin için hiçbir şey yapmayacaklar... Nasıl ben gelen şüpheli adamlara kanmıyorsam (belli ki onları siz gönderiyorsunuz), siz de yalancı peygamberlere kanmayın. Bana akıllı ve şerefli adamlar gönderin, onlarla anlaşayım. Eğer istediğiniz barışsa, dostunuz olayım. Dileğim savaşmak değildir. Beni buna mecbur etmeyin.

Çerkesler, öfkeden deliye dönmüştü. General'e, mağrur ve son derece tehditkâr (altı kanla imzalanmış) bir cevap gönderildi:

On iki yıldır ülkemizin efendisi ve fatihi olmakla övünür durursunuz. Yalan söylüyorsunuz! General Rayevski, şunu bilin ki sizin kaleleriniz, bizim ormanlarımızdaki sayısız türbeden farksızdır. Bize ne faydaları dokunur ne de zararları. Asla sizin tebaanız olmayacağız. Son adamımıza kadar direneceğiz. Yıllardır İngilizlerin oyununa geldiğimizi söylüyorsunuz. Siz öyle dediniz diye onlara inancımız azalacak değil. Kalenizden çıkıp bir saat yürümeyi deneyin bakalım, ne olduğumuzu göreceksiniz. Hakikaten dostumuz olmak istiyorsanız, Çar'ınıza askerlerini geri çağırmasını, Anapa'dan Karotch'a kalelerini yıktırmasını söyleyin. İşte o zaman meselelerimizi halledebiliriz. Aksi takdirde yapacak bir şey yok.

Fakat Ruslar aşırı küstahtı. Çerkes sahillerinde yer alan hilal şeklindeki küçük koylardan birine demir atan Rus donanması, savaş malzemeleri indirmeye başlamıştı. Çerkes aşiret reisleri, doğal olarak Ruslara niyetlerinin ne olduğunu sordu. Ancak Ruslar, Çerkes liderlerle görüşmeyi reddetti. Mütareke ilan edilmişti. Anlaşmaya bağlı kalan aşiretler silahlarını bırakmıştı. Fakat aşiretlerle görüşmeye dahi tenezzül etmeyen Ruslar, getirdikleri malzemeleri indirmeye devam ediyordu. Sonunda sabırları taşan aşiret reisleri, bir kez daha savaş bayrağını çekti. Mollalar, Ruslara karşı savaşmanın cihat etmek olduğunu söylüyordu. Kıyı şeridinde yaşayan halk galeyana geldi ve aşiret reislerine destek vermeye başladı. Çerkesler, dehşet verici bir güçle Ruslara saldırdı. Ağır bir darbe indirdikten sonra hemen geri çekildiler. Şimdi hedeflerinde Navaginsky garnizonu vardı. Bu garnizondaki askerler, önceki gün çıkan şiddetli bir fırtınada kayalara çarpan gemilerdeki mürettebatı ve kıymetli eşyaları kurtarmak için tedbir almadan kalelerini terk etmişti. Rus askerlerin etrafını saran Çerkesler, düşmanlarını adım adım denize dökmeye başladı. Gemi enkazlarının arasında sığ sularda yakaladıkları Rus askerlerini öldürdüler. Sadece yüz Rus askeri buradan sağ kurtulabildi.

Bu zafer, “isyancıları” şarap gibi çarpmıştı. General Grabbe, silahlarını bırakmalarını istedi ancak kabul etmediler. “Tek bir savaşçı yaşadığı müddetçe Çerkesler Moskof hâkimiyetine boyun eğmeyecektir” diye cevap verdiler. Şaşkalarını bileyip camide ibadet eden Çerkesler, Şamil’in saflarına katılmaya hazırlanıyordu. Şamil’in güçlenmeye devam ettiğine dair haberler Çar’a ulamıştı. Çar’ın gönderdiği emirleri taşıyan ulaklar, son sürat güneye doğru yola çıktı. Çar’ın yazdığı satırları okuyan subaylar korkudan titriyordu.

1840 yılının yaz ve sonbahar aylarında Kafkasya’da kıyasıya mücadele devam etti. Sayıca az olan Ruslar, General Klugenav’ın cüreti sayesinde Gimri’ye ani bir baskın vermeyi başardı. 1832 yılında yaptıkları gibi tepedeki iki yüz metre uzunluğundaki dik keçi yolundan dolanmışlardı. Gimri ilk kez baskına uğradığında, Gazi Molla *avulu* savunurken can vermiş, Şamil ise Rus

toplarının üzerinden efsanevi bir şekilde zıplayarak düşmanlarına yakalanmaktan kurtulmuştu. Gimri'nin ikinci kez kaybedilmesi, son derece başarılı seferler düzenleyen Şamil'in itibarını pek sarsmadı. 1841 yılının Ocak ayında Klugenav, Şamil'in birinci naibi Hacı Murat'a karşı iki bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Kafkasya'ya teftişe gelen İmparatorluk Topçu Kuvvetleri Başkomutanı General Bakunin, gönderilen birliğin başındaydı. Savaş tecrübesi kazanmak için can atan ve bir muharebede komutanlık yapmanın kendisine yakışacağını düşünen Bakunin, gönderilen birliğin başına geçmek için ısrar etmişti ancak bir dağ kalesine baskın düzenlerken öldürüldü. Rus birliklerine bağlı olan başıbozuk milisler, bu kritik anda savaşılmaya yanaşmamıştı. Askerlerinin üçte birini kaybeden Ruslar, geri çekilmek zorunda kaldı.

Şamil, her geçen ay daha da güçleniyordu. Yazın ortalarına doğru Golovine şu satırları kaleme aldı: "Bugüne kadar Şamil kadar vahşi ve tehlikeli bir düşmanla karşılaşmamıştık... İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Muhammed'in dünyanın üçte birini sarsmasını sağlayan dini-askeri kudretine benzer bir kudret kazandı... Rehineler, merhametsizce öldürülüyor. Atadığı yöneticiler, onun kölesi. Hâkimiyetine karşı çıkanların sonu ölüm... Bu korkunç istibdadı sona erdirmek, bizim birinci önceliğimiz olmalı." Fakat Rusların komuta kademesi de en az Şamil kadar katıydı. Çar'ın gözüne girmek isteyen bazı generaller, aralarında yaşanan entrika ve ihtilaflardan dolayı güçten düşmüşlerdi. Rus komutanlar birbirleriyle uğraşırken Gazi Kumuk'a baskın düzenleyen Şamil aşiret reisini, ailesini, buradaki Rus valiyi ve Kazak muhafızları öldürdü.

General Grabbe'nin dikbaşlılığı, büyük bir felakete yol açacaktı. İtirazlara kulak asmayan Grabbe, Dargiye-Vedan'ın üzerine yürümekte ısrar ediyor, Gumbet ve Andi'yi dize getirmeyi planlıyordu. Kurmayları, Grabbe'yle tartışmanın bir işe yaramayacağını gördü. Prens Argutinski'nin küçük birliklerinden vazgeçip kanatları tutmaya çalışmanın, bütün ülkeyi Şamil'in akıncılarının merhametine bırakacağını anlatmaya çalışmak nafileydi.

O dönem Rus birlikleri, Dağıstan'da küçük gruplar halinde mevzileniyordu. Pek de iyi tahkim edilmemiş merkezlerden, Rus hâkimiyetinden rahatsız olan bu geniş ve çetin araziye kontrol etmeye çalışıyorlardı. Bütün itirazları göz ardı eden Grabbe, kararlı ve güçlü adımlar atılması gerektiğini söylüyordu. On binden fazla askerden oluşan bir kuvvet topladı ve yola koyuldu. Birliklerin renkli sancakları dalgalanıyordu. General Golovin, yaşanan felaketi şöyle tarif ediyor:

Topladığı kuvvetin büyüklüğü, seferin etkinliğine zarar veriyordu. Yanında büyük miktarda askeri malzeme ve kumanya, çok sayıda araba ve yaklaşık üç bin at vardı. Zorlu yol şartlarından dolayı yük konvoyu, birkaç verst boyunca uzanıyordu ve bu konvoyu korumak için askerler seyrek yerleştirilse dahi mevcut kuvvetlerin yarısı gerekiyordu. Birkaç tabur asker öncü birlik olarak gönderilmiş, birkaçı da arka kademede görevlendirilmişti. Geriye kalan askerler, konvoyun iki tarafında bir koruyucu hat oluşturuyor, arabaların ilerlemesine yardım ediyordu. Bütün birlik, son derece zayıf düşmüştü. Diğer birimlere destek olarak gönderilebilecek hiç boş adam yoktu. Bir yandan karşılaştıkları doğal zorluklarla başa çıkmaya çalışırken, diğer yandan dağlılarla uğraşıyorlardı. Dağlılar, sık ağaçlarla kaplı ormanın içinden yapılan bu yürüyüşün kendilerine eşsiz bir fırsat sunduğunun farkındaydı. Birlikler bu zor araziye aştıklarında, onları yok etmek için ellerine geçen en iyi şansı kaybetmiş olacaktı...

30 Mayıs. Birlikler, sadece yedi verst yol alabildi. Karşılarına düşman çıkmamıştı. Gece yağın yağmur, yolları o kadar kötüleştirdi, ilerlemeyi o kadar zorlaştırdı ki 31 Mayıs akşamına kadar yol boyunca göremedikleri düşmanlarının aralıksız devam eden tacizleriyle mücadele etmelerine ve on beş saat sabırla yürümelerine rağmen, altı üstü on iki verst ilerleyebildiler. Geceyi geçirmek için susuz bir ovada kamp kurmak zorunda kaldılar. Ertesi gün düşman sayısı artmıştı. Ancak güvenilir kaynaklara göre ana kuvvetler Şamil'in yanında Gazi Kumuk'ta olduğu için bu sayı, iki bini geçmiyordu. Yol, git gide daha da zorlaşıyordu. Konvoy, sık sık (dağlıların

aceleyle yaptığı) barikatlarla karşılaşılıyordu. İkinci gün askerlerin suyu tükendi. Birkaç yüz yaralı vardı. Her geçen saat karışıklık daha da artıyordu. Birlik, üç günde yirmi beş verst yol alabilmişti. General Grabbe, sonunda ilerlemeye devam etmenin mümkün olmadığını anladı...

Artık kimse, kahramanlık nutukları atmıyordu. 1 Haziran akşamı bu teşebbüsten vazgeçti ve aynı yoldan geri dönülmesi emrini verdi. Golovin şöyle yazıyordu: “İlerlemek talihsizlikti. Ama geri çekilmek tam bir facia oldu.”

Boğucu bir ormanda kapana kısılan ve etrafları keskin nişancı kaynayan bu askerlerin, kendilerini ne kadar çaresiz hissettiğini tahmin edebiliriz. Müritler mevzilerini almıştı. Devasa kayın ağaçlarına otuz-kırk kişi yerleşmişti. Yaklaşan Ruslara ateş yağdırmaya başladılar. “Koca taburlardan açılan yayılım ateşi, uyduruk savunma kulelerindeki askerleri yerinden oynatmayı başaramadı.”

Kafkas seferlerini yakından takip eden bir Alman askeri gözlemci “Aslında Rus halkı savaşmayı sevmiyor” diye yazıyordu. “Nadiren silahlarını yanında taşırlar. Romalılar ve İspanyollar gibi hayvanları dövüştürmeyi de sevmezler.” Ruslar, Alman ırkının asli özelliklerinden olan o kasıtlı askerlik ruhuna ve gaddarlığa sahip değildi. Kafkas aşiretleri gibi baskın yapmaya, kılıçlara ve Lermontov’un tabiriyle “dostluk nişanesi olarak birbirini kılıçtan geçirmeye” düşkün değillerdi.

Çeçenistan’a sefere gönderilen birliklerden geriye kalan askerler, 4 Haziran’da Gerzel *avuluna* ulaştı. İki bin askerin yanı sıra beraberlerindeki bütün erzak ve malzemeleri kaybetmişlerdi. Fakat Grabbe, Çar’ın şahsi dostuydu ve Çar, General’in yanlış yapabileceğine ihtimal vermiyordu. 1839 ile 1842 yıllarında komutanlık yapan Grabbe’nin hatalarını görmezden gelmişti. Üstelik kendisini bir stratejist olarak gören Nikola, savaşa burnunu sokmayı seviyor, başkentten komutanlara tavsiye ve emirler gönderiyordu. Savaş meydanında anında karar vermek isteyen Yermolov gibi generaller görevden alınmış, yerlerine daha itaatkâr isimler atanmıştı. Ancak savaş uzadıkça uzuyordu. Tatmin edici bir

sonuç alınamamıştı. Başarısızlığının ve askerler arasında artan hoşnutsuzluğun farkında olan General Grabbe, Aralık ayında görevden affını talep etti. Yerine General Neidhardt atandı.

Grabbe gibi kifayetsiz komutanların emrinde olmaktan rahatsız olan bazı genç ve zeki subaylar, bu atamayı kuşkuyla karşıladı. “Namı taburlara bedel” Passek, Tümgeneral Prens Argutinski-Dolgurukov ve Freitag gibi birçok komutanları, yıllardır Kafkas savaşlarında tecrübe kazanıp kendilerini ispatlamıştı. Fakat uzun zamandır savaşa dair son sözü, ne Kafkasya’ya yaraşan ne de Şamil’le aşık atabilen adamlar söylüyordu. General Neidhardt, Grabbe döneminde Rus ordusunun cesaretini kıran facia ve hatalar zincirine yenilerini ekledi. Aptal, ukala ve miskin biriydi. Kimse, Çar’ın neden Neidhardt’ı başkomutan yaptığını açıklayamıyordu.

Göreve atandıktan kısa bir süre sonra Neidhardt, Şamil’in başını getirene ağırlığınca altın vereceğini ilan etti. Bunu duyan Şamil, General’e bir mektup yazarak başına bu kadar yüksek bir değer biçtiği için şükranlarını bildirdi. Bu iltifatın karşılığını veremediği için üzgün olduğunu ancak General Neidhardt’ın başını getirene bir çöp dahi vermeyeceğini yazıyordu. Atını dörtmala Temirhan Şura’ya süren bir Tatar ulak, mektubu elden teslim etmek üzere Neidhardt’ın kapısına vardı. Siyah aygırının tozu dumana katmıştı ancak o toz bulutunda dahi parlayan dişleri seçilebiliyordu. Şaşkınlıktan donup kalan muhafızların önünde at kişniyor ve olduğu yerde asice dönüyordu. Naralar atan Tatar yıldırım gibi uzaklaştı. Kasaba’nın etrafındaki bariyerlerin üzerinden atlayarak dağlarda kayboldu.

* * *

Şamil, Rusları rahat bırakmıyordu. Arazide o kadar hızlı hareket ediyordu ki Rus karargâhı, bulunduğu yer hakkında gönderilen haberlere inanmıyordu. Klugenav, 16 Ağustos’ta Dağıstan’da sükûnetin sağlandığını bildirdi. Ancak 27 Ağustos’ta ordusuyla birlikte Dilim’den yola çıkan Şamil, yirmi dört saatten kısa sürede seksen kilometre uzaktaki Ensâl’a vardı. Güçlü naipieri Kibid

Muhammed ve Hacı Murat, yanlarındaki büyük kuvvetlerle birlikte Şamil'e katıldı. Şamil'in ordusundaki asker sayısı on bine ulaşmıştı. Bir askeri tarihçi şöyle diyor: "Dağlık arazide bu kadar uzun bir mesafeyi süratle katedebilen, müşterek harekâtı kusursuzca yürüten ve Klugenav'ın burnunun dibinde hazırladığı bu harekâtı, onun ruhu bile duymadan gerçekleştiren Şamil, üst düzey bir gerilla liderinden çok daha büyük unvanları hak ediyor."

Şamil'in acımasızlığı, bazen neredeyse canına mal oluyordu. Nihayetinde bu durumdan kendisi zararlı çıkacak ve Şamil'in bu tutumu yüzünden bazı aşiretler, Pullo'nun şeytani gaddarlıklarını bırakıp Baryatinski'nin daha şefkatli yöntemlerini benimseyen Ruslara yanaşacaktı. İki despot güç arasında çaresiz kalan Kafkas halkı, uzun yıllar boyunca acı ve dehşet içinde yaşayacaktı. Merhametin zayıflık olarak görüleceğine inanan Şamil, korkunç işlere kalkıştı. Can dostu Şuayb, Tsonteri *avulunda* kan davası yüzünden öldürülünce, bölgeye iki yüz müridini yollayan Şamil, cinayetin önüne geçemedikleri için yörenin önde gelenlerini tutuklattı. Fakat Kafkasya töresine göre kan davası sadece tarafları ilgilendiren meseleydi. Şuayb Şamil'in arkadaşı diye olaya müdahale etmek kimsenin aklına gelmemişti. Halk, Müritlere direndi ve şiddetli bir çatışma yaşandı. Bunu duyan Şamil, atına atladığı gibi *avulun* yolunu tuttu. Şuayb'ın mezarı başında dua eden Şamil, direnenlerin öldürülmesini emretti: "Avulda yaşayan tek bir kişi dahi sağ bırakılmayacak; erkek, kadın, çoluk çocuk demeden yüz ailenin tamamı öldürülecekti." Can dostunun kanını yerde bırakmadığı için mutlu olan -ve bir daha bir arkadaşı tehlikeye düşerse yerel halkın destek vereceğinden artık emin olan- Şamil, namaz kılıp oruç tutmak ve tefekkür etmek için karargâhındaki camiye çekildi.

Oldukça nadir de olsa, kurbanların can vermeden önce misilleme yaptığı olaylar da yaşanıyordu. İnguş topraklarında Ruslarla Müritler arasında kararsız kalan bir *avul* vardı. Şamil'in muhbirleri, elinde iki Çeçen casus bulunan köyün ihtiyarlarından Gu-biş'in, bu casusları iyi niyetinin göstergesi olarak Ruslara vermek üzere olduğunu haber verdi. Bir grup atıyla birlikte yıldırım hı-

zıyla köyü basan Şamil, Gubiş'i ele geçirdi. Bir gözü oyulan Gubiş, elleri bağlandıktan sonra zindanda bir çukura atıldı. Gece vakti ailesinin yardımıyla zindandan kaçmayı başardı. Şamil'in çadırını bulan Gubiş muhafızları alt etti. Acı ve nefretten gözü dönmüştü; uyuyan Şamil'in üzerine çullandı ve onu ağır yaraladı. Şamil silahsızdı. Elleriyle adamın kafasını kavrayan Şamil, dişleriyle yüzünü parçaladı. Çadırın içine giren muhafızlar, yerde baygın yatan adamı sürükleyerek götürdü.

Çok kan kaybeden Şamil, zayıf düşmüştü; ancak intikamını alacak kadar kuvveti vardı. Her zamanki gibi merhamet göstermenin zayıflık olarak görüleceğine inanıyordu. Alçak Gubiş derhal öldürüldü. Fakat bu yeterli değildi. Kaçmasına yardım eden iki kardeşi parçalara ayrıldı. Ailesinin geriye kalan sekiz mensubu *saklialarına* kapatıldı ve diri diri yakıldı. Yaraları sarılan Şamil camiye taşındı. Mucizevi bir şekilde kendisini muhafaza ettiği için Allah'a şükredecekti. Sokaklarından geçen Şamil'i gören insanlar, saygıyla önünde eğiliyordu. Artık kimse, yazgısını sorgulamaya cesaret edemiyordu. Şamil için yaşamalı ve onun uğrunda can vermeliydiler. O, Allah'ın seçkin bir kulu ve hükümdarıydı. Kader böyleydi. Ve kanla yazılmıştı.

17

ŞANLI VORONTSOVLAR

Güney Rusya'da ne zaman biriyle yarım saat muhabbet etseniz, illaki Prens Vorontsov'un adını ve ardından edilen bir hayır duasını duyardınız.

– SYDNEY HERBERT

O, tam anlamıyla bir saraylıydı... İktidar ve itaatin olmadığı bir hayatı akli almıyordu.

- TOLSTOY

Üzerine Kırım'ın inanılmaz güzelliğini hatırlatan bir manzara resmi işlenmiş fincanımdan çay içerken, bazen gözüm dalıyor. Alupka'yı ve burayı yaptıran adamı hasretle yâd ediyorum: Adı sonsuza kadar Kafkasya'yla birlikte anılacak olan Kont Mihail Vorontsov... Vorontsov, Güney Rusya'nın mutlak hâkimi, Genel Valisi ve Güney Orduları'nın Başkomutanı olarak görev yaptı. On yıl boyunca Şamil'in baş düşmanıydı. Elimdeki porselen fincanın üzerindeki resimde, bu kudretli adamın mücadelesine

dair hiçbir bir iz yok. Sadece şelaleler, uzaklarda görünen dağların dorukları, odalıkların ut çaldığı ve sarıklı atlıların uçurumlardan atladığı korularıyla Gotik-oryantal tarzda yapılmış saraylar... 18. ve 19. yüzyıl porselen imalatçıları, efsanelere konu olan Doğuyu işte böyle tahayyül ediyordu.

Worcester ve Staffordshire yemek takımlarının üzerine işlenen desenler, çoğu zaman domuz avlarını ya da bambu ağaçları arasında asil kaplanları avlayan fillerin sırtındaki mihraceleri konu edinirdi. Bu kanlı sahnelerin insanların iştahını kabarttığı söylenemez. Çay takımları ise çaylarını yudumlarken sohbet eden hanımlara yakışan daha latif desenlere sahipti. Demliğin kıvrımlı yan yüzeyine en romantik sahneler işlenirdi: Bir harabenin yanında düşüncelere dalmış ya da develerini Zenobia'nın önünde diz çökmeye götüren bir çoban... Çayımı yudumlarken bu minik âlemin derinliklerine dalıyor, Kırım sahillerini hatırlıyorum. Alupka "Tatarların kulübeleriyle iç içe bulunan ve Kont Vorontsov'un bölgedeki etkisinin meyvelerinden olan İtalyan tarzı villalar ile Gotik-Mağribi ve Türk mimarisine göre yapılmış sayısız saraydan biriydi." Vorontsov'un getirdiği mimari yenilikler, zamanla siyasi, zirai ve askeri başarılarının gölgesinde kaldı ancak Kont'un yönetimde olduğu dönemde bu satırları kaleme alan bir seyyah bu bakış açısına sahip değildi.

(1845 yılında Prens unvanı verilen) Kont Mihail Vorontsov, köklü Boyar ailelerinden birine mensuptu ve Rusya'daki en soylu isimlerden birini taşıyordu. Ailesi, Rus imparatorluğundaki kontlar hiyerarşisinde üçüncü sırada geliyordu. Rusya'nın unvandan geçilmediği yönündeki yaygın görüşün aksine, imparatorluğun büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda aristokrasi son derece dar bir gruptan oluşuyordu. Prens unvanı taşıyan ailelerin sayısı elliye geçmezdi. Yaklaşık yirmi beş kadar aile kont unvanına sahipti. Bunların arasında sadece on dört-on beş Boyar ailesine Çar tarafından asalet verilmişti. Geriye kalanları, Ruriklerin ve feodal derebeylerinin soyundan geliyordu.

Vorontsov, köklü bir devlete hizmet geleneğine sahipti. Birçok hükümdarın döneminde üst düzey görevler almışlardı. Kendi-

lerini Çar'a denk görüyorlardı. Destek verdikleri yönetimler yükselirken, karşı çıktıklarıysa yok olup gidiyordu. Sibirya'ya gönderilmeyen tek soylu aile olmakla övünüyorlardı. Vorontsov ailesinden dört hanım, genellikle Çariçe ya da Grandüşeslere mahsus bir imtiyaz olan kırmızı şerit üzerine yıldız şeklindeki 1. Sınıf Aziz Katerina Nişanı'nı takmıştı. Anna Vorontsov, bu nişanı kuzeni Çariçe Yelizaveta'dan aldı. Çar III. Petro, nişanlısı Yelizaveta Vorontsov'a Aziz Katerina Nişanı'nı verdi. II. Katerina, tahta çıkmasını sağlayan darbede belirgin bir rol oynayan Vorontsov ailesine mensup Prenses Daşkov'a bu nişanı takdim etti. Uzun yıllar sonra Kafkasya Genel Valisi olarak atanan Kont Mihail Vorontsov'un eşi, bu nişanı taşıyordu. Bu kadınların her biri, hayatları boyunca gösterdikleri üstün sadakatten ötürü bu nişanı almaya hak kazanmıştı. Hiçbir şey, hatta Çar dahi bu soylu Rusların vatani görevlerini ifa etmelerine mani olamazdı.

Şamil'in düşmanı Kont Mihail, Vorontsov ailesinin en iyi temsilcilerinden biriydi. Sanki bu küstah, akıllı, acımasız ve ilkeli adam, farklı kuşaklardan Vorontsovların billurlaşmış ete kemiğe bürünmüş haliydi. Gizemli bir şahsiyetti. Soğuk ama yakışıklı biriydi. Mağrur ve mesafeli tavrıyla tam bir İngiliz asilzadesine benziyordu. Fazla gülümsemezdi. Kibar ve serinkanlı duruşunu her zaman muhafaza ederdi. Kimse onu iyi tanıımıyordu. Öfkesi korkunçtu. Korkuluyor, sayılıyor ancak sevilmiyordu.

Sadece Gürcülere sıcaklık gösterirdi. Tatarlar ve Kafkasyalılar üzerinde mutlak hâkimiyeti vardı. Uyguladığı politikaları, nâdiren Çar'a danışır ya da haber verirdi. Tamamen kendi başına hareket eden Kont Mihail, giriştiği işlerin maliyetini çoğu zaman kendi kesesinden karşıları. 1782 yılında St. Petersburg'da dünyaya geldi. Babası Kont Simon, II. Katerina'nın Londra büyükelçisiydi. İngiltere'de büyüyen Kont Mihail, hayatının sonuna kadar İngilizlere sempatiyle yaklaşacaktı. Katerina'nın oğlu I. Pavel tahta çıktığında, St. James Sarayı'nda görevli Kont Simon şansölye olmak üzere ülkesine geri çağrıldı ancak Çar'ın kişiliği ve politikalarından hoşlanmayan Kont bu görevi kabul etmedi. Öfkeden deliye dönen Çar, derhal Vorontsovların mülklerine ve

gelirlerine el koydu ve Kont'u elçilik görevinden azletti. Rusya'ya geri dönmeyi reddeden Kont Simon, hayatının geriye kalanını Londra'da sürgünde yaşamayı tercih etti. Bütün bunlara rağmen Çar, Kont'un kızını nedime yapmayı teklif etti. Kont Simon, bu teklifi kabul etti. Çar'ın bu hareketi fevkalade büyük bir iltifatı çünkü Rusya dışında yaşayan hiç kimseye bu unvan verilmemişti. Kont Simon, bu konu hakkında arkadaşı Kont Stroganov'a yazdığı mektupta her zamanki sert üslubuyla şöyle diyordu: "Önceki (II. Katerina) hükümdar döneminde bu lütuf ihsan edilmiş olsaydı, kabul etmezdim;- çünkü Prens Potemkin'in yeğenlerinin sürekli çocuk doğurmalarına rağmen nedime unvanını kaybetmediği bir sarayda kızımı görmek istemezdim."

Serveti ve gelirlerine Rusya'nın el koyduğu eski büyükelçi, Londra'da geçirdiği gönüllü sürgün yıllarında büyük mali sıkıntı yaşadı ancak İngilizler tarafından o kadar seviliyordu ki gözden düştüğü bu dönemde de el üstünde tutuldu. Hiçbir çeyizi olmamasına rağmen kızı, zekice bir evlilik yaptı ve 11. Pembroke Kontu'nun ikinci eşi oldu (Gelecekte Lea Lordu unvanını alacak olan oğlu Sör Sidney Herbert, Florence Nightingale ile birlikte Kırım'da Ruslara karşı savaşan İngiliz askerlerini tedavi etmeye çalışacaktı). Çar Pavel, ölmeden önce inatçı Kont Simon'u bir kez daha geri getirmeyi denedi. I. Nikola adıyla tahta çıkacak olan genç Grandük Nikola'nın vasisi ve başöğretmeni olmasını istiyordu ama Vorontsov yine Çar Pavel'den uzak durmayı tercih etti.

I. Aleksandr'ın tahta çıkmasıyla birlikte talih bir kez daha Vorontsovların yüzüne güldü. Genç Çar'ın yakınında iyi bir makam elde etmek isteyen Kont Simon, 1801 yılında St. Petersburg'a döndü. Naip Prens'in etrafındaki yüksek sosyetenin bir parçası olan oğlu Londra'da kaldı. Epsom Downs'taki yarışlara katılıyorlar, Harriette Wilson ile güzel kardeşlerine kur yapıyorlar, genç naiple birlikte hayatlarını yaşıyorlardı. O kadar yakışıklı ve sevilen biriydi ki Sir Thomas Lawrance'ın yaptığı muhteşem ve göz alıcı portresi, Kraliyet Akademisi'nde büyük ses getirdi ve Lawrance'ın akademi üyesi olmasını sağladı. Şimdiyse Çar, mabeyincisi olmak üzere Rusya'ya gelmesini istiyordu. Teklif edi-

len bu görevi ve sarayı çok boğucu bulan delikanlı Kafkasya'daki birliklere katıldı ve General Kutuzov'un emrinde Türklere karşı savaştı. Daha ilk günden kendini göstermeyi başarmıştı. Napolyon Savaşları şiddetlenmeye başlayınca, müttefik ordularıyla birlikte savaşmaya gönderildi. Burada şöhrete kavuştu. 1813 yılında tümgeneralliğe yükseldi. 31 yaşında Blücher'in emrinde savaşırken, Craonne muharebesinde Napolyon'la karşı karşıya geldi. Napolyon'un otuz bin adamına karşılık Vorontsov'un emrinde on sekiz bin asker vardı. Vorontsov, sekiz saat boyunca inatla mücadeleye devam etti. "Blücher'in tekrar tekrar gönderdiği emirlere nihayet uyup geri çekilen Vorontsov, düşmanına tek bir ganimet dahi bırakmadı."

Simon Vorontsov, ne ilerleyen yaşının ne de zayıf düşen bedeninin onu vazifesinden alıkoymasına izin veriyordu. 1807 yılında Tilsit'te Napolyon'la yaptığı görüşmede Aleksandr'a eşlik eden Simon, nefret ettiği Napolyon'la Çar'ın fazla yakınlaşmasını önlemeye kararlıydı. Kimsenin kendilerini dinleyememesini isteyen liderler, Neman Nehri üzerindeki bir salda bir araya geldi. Fakat ihtiyar Vorontsov, ne konuşulduğunu öğrenmeye kararlıydı. Sovyet tarihçileri tarafından ortaya çıkarılan arşiv belgelerine göre görüşmeden birkaç saat önce sandalla açılan Vorontsov, salın dayandığı kazık ve payandaların arasına saklandı. Ayaklarını nehrin serin sularına sarkıttı. Bu cüretinin ve çektiği sıkıntının mükâfatını aldı. Aleksandr ve Napolyon arasındaki görüşmenin tamamını duyabilmişti. Konuşmanın bazı kısımlarının İngilizlerin işine yarayacağını ve hayalini kurduğu İngiliz-Rus ittifakına katkı sağlayacağını düşünen Vorontsov, bu bilgileri İngiliz hükümetiyle paylaştı. Kurnaz ihtiyar, konuşulanlara kulak misafiri olurken, dünyanın geriye kalanı, prensler ve generaller, endişe içinde kıyıda dolanıp duruyordu. Orada kadar tayin edilen Prusya Kralı, o kadar huzursuzdu ki sanki sala ulaşmak istercesine atını defalarca suya doğru sürdü ancak korkusunu yenemeyen kral, atının dizginlerini çekip süklüm püklüm kıyıya çekildi. Salın altına saklanan ihtiyar Vorontsov, çok daha haşmetli biriydi. Ailesinin diğer mensupları gibi o da kendi kurallarını kendisi koyar ve Rusya'nın çıkarlarını gözetirdi.

Oğlu Kont Mihail, 1815 yılında Napolyon Savaşları sona erince Paris'teki Rus işgal kuvvetlerinin komutanlığına atandı. 1818 yılında Rus askerleri geri çekilirken emrindeki subayların bütün borçlarını kendi cebinden ödedi. Rus ordusunun Paris'ten şerefiyle ayrılmasını istiyordu ancak subayların borcu o kadar çoktu ki Mihail'in serveti ve cömertliği dahi neredeyse yetersiz kalıyordu. Askerlerinin borçlarını kapatan Mihail, bir mirasyedi gibi para harcayan subayların dönüş yolunda iskambil oynamasına ve oynaşmasına müsamaha göstermedi. Aachen Kongresi'nde Çar Aleksandr'a eşlik eden Mihail, bazen asker bazense diplomat olarak görev yapıyordu. 1823 yılında Çar, Mihail'i başka bir alanda görevlendirmeye karar verdi. İmparatorluk Konseyi'nin üyesi yapılan Mihail, Yeni Rusya ve Besarabya Genel Valisi olarak atandı ve Odesa'ya yerleşti.

Kont Vorontsov, yöneticilik konusundaki parlak yetenekleriyle kısa sürede kendini gösterdi ancak bütün başarılarına rağmen bazı sıkıntılar da yaşayacaktı. Vorontsov'un falına bakan Besarabyalı bir çingene, soyunun kuruyacağını ve bütün malının mülkünün başkalarının eline geçeceğini söyledi. Oğlu ve varisi, ardında bir evlat bırakmadan hayata veda etti. Diğer oğulları, çok genç yaşta ölmüştü. Kızının hiç oğlu olmadı. Yüzyılın sonunda şanlı Vorontsov adını taşıyan tek bir kız torunu kalmıştı. 1918 yılında o da sürgüne gitti. Bolşevikler, Vorontsovların bütün malına el koydu. Çingenenin kehaneti doğru çıkmıştı.

Kont Mihail Vorontsov, Kontes Yelizaveta Braniski'yle evlendi. Braniski, belki o kadar güzel biri değildi ama fevkalade zarif, cazibeli ve hayat dolu bir kadındı. O dönemin en çekici kadını olarak görülürdü. 18. yüzyılın sonlarına doğru dünyaya gelen Braniski, muhtemelen Prens Potemkin'le gözde yeğeni Aleksandra Englehardt'ın çocuğuydu (Dört yeğeni de Potemkin'in metresiydi. Şehvet düşkünü Potemkin, bu seyyar haremını seyahatlerinde yanından ayırmazdı). Aleksandra, Polonyalı Kont Xavier Braniski'yle evlendi. Uçsuz bucaksız bir servete sahip olan Kont Braniski, Yelizaveta'yı kendi çocuğu olarak kabul etti. Potemkin, muazzam servetinin büyük bir kısmını

Aleksandra'ya miras bıraktı. Çariçe, son nefesine kadar Aleksandra'ya lütufta bulunmaya devam etti. Aleksandra'ya Kış Sarayı'nda kendi odasının hemen yanında bir oda veren Çariçe, Yelizaveta'ya gözü gibi baktı.

Potemkin, Nikolayev'de ölüm döşeğindeyken, Aleksandra'yı görmek istedi. Son nefesinde Potemkin'i yalnız bırakmak istemeyen Aleksandra, Gece gündüz demeden Rusya'yı bir uçtan diğerine katetti. Potemkin, her şeyini Aleksandra'ya bıraktı: mücevherler, mülkler, saraylar... Kızı Yelizaveta Braniski, Vorontsov'la evlendiğinde çeyiz olarak otuz milyon ruble ve tarihi Potemkin elmaslarını götürmüştü. İki yüz bin köle, sayısız tuz madeni, Rusya'nın dört bir yanında yer alan hazinelerle dolu şatolar ve uçsuz bucaksız araziler de cabasıydı. Bütün bu servetin yanı sıra cezbedici bir zarafete ve kıvrak bir zekâya sahipti. Odesa'da etrafında hayranları hiç eksik olmazdı.

Kışkırtıcı bazı mısraları yüzünden St. Petersburg'dan sürülen Aleksandr Puşkin, 1823 yılında Odesa'ya ulaştı. O zamanlar maddi olanakları pek de iyi olmayan genç bir adam olan Puşkin, yazdığı şiirlerle çoktan şöhrete kavuşmuştu. Vorontsov'un maiyetine alındığında, görür görmez Kontes Yelizaveta'nın büyüüne kapılmıştı. Yelizaveta, hayatında tanıdığı bütün kadınlardan farklıydı. Puşkin'in bazı hayranları, *Yevgeni Onegin* adlı eserinin sevilen kahramanı Tatyana'ya Yelizaveta'nın ilham verdiğini düşünüyor. O zamana kadar eşinin etrafında dört dönen hayranlarını umursamayan mağrur Vorontsov kıskançlıktan deliye döndü. Maiyetindeki beş parasız adamlardan biri olan Puşkin hürriyet yanlısı, garip, züğürt ve dağınık olması yetmezmiş gibi bir de Kontes Vorontsov'a tutkuyla âşıktı. Bu, tahammül edilecek şey değildi. Vorontsov şairlerden hoşlanmazdı. Byron için "pek de işe yaramayan bir yazar" demişti. Puşkin, Vorontsov'un aşağılamalarına açıktan karşılık verecek durumda değildi. Ama cüretkâr ifadeler içeren bir dörtlük Odesa'da kulaktan kulağa yayıldı. Mısraları okuyan şehir sakinleri kıs kıs gülüyordu:

Yarı kahraman, yarı cahil
Buna bir de yarı zalim ekle.

Fakat hâlâ umut var
Yakında tamam olacağına.

Puşkin'in eşinin gözüne girmeye çalıştığını bildiğini ya da bunu umursadığını kabul edemeyecek kadar kibirli biri olan Vorontsov fırsat kollamaya başladı. Şairin ihtiyar bir İskoç doktorla ateizm hakkında yazıştığı ortaya çıkınca, Vorontsov hamlesini yaptı. O dönem Rusya'da dini bağınazlık hüküm sürüyordu. Bütün ülke, Çar'ın desteklediği Kutsal Sinod'un önünde diz çökmüştü. Kutsal Sinod, özgür düşüncüyü liberalizm kadar tehlikeli görüyordu. Puşkin, Odesa'dan sürüldü. Vorontsov'un emrine karşı yapabileceği hiçbir şey yoktu. Vorontsov, kılıç yerine kalemi tercih etmiş ve tek bir kalem darbesiyle rakibini mağlup etmişti. Kontes, Puşkin'e bir yüzük verdi. Şair, uğuru olarak gördüğü bu yüzüğü hayatının sonuna dek saklayacaktı. Bir daha hiç görüşemediler. Puşkin yazılarında Kont Vorontsov'dan "beni acemi bir kâtip olarak gören bir zorba, bir saray soytarısı, zavallı, bencil biriydi" diye bahsedecekti. Bu satırlar, sadece küçük görüldüğü için gücenen bir şairin değil, aynı zamanda sevdiğine kavuşamayan bir âşığın kaleminden çıkmışa benziyor.

Puşkin ile Kontes Yelizaveta'nın sevgili olduğuna artık şüphe yok ancak Goya'nın "Çıplak Maya" adlı eserine büyük annelerinin modellik yapmadığını ispat etmek için kadını mezardan çıkartıp kemik yapısının Goya'nın tablosundaki latif kadından farklı olduğunu göstermeye çalışan Alba Düşesi'nin iffetli torunlarının aksine bu konu, Vorontsov'un soyundan gelenler için bir gurur kaynağı. Puşkin ve Kontes'in birbirine yazdığı aşk mektupları, kısa bir süre önce Rusya'da bulundu ve günümüzde camekânların içinde sergileniyor. Bir zamanlar Vorontsov'un Tanrı'dan başka kimseye hesap vermeden hüküm sürdüğü sarayın salonlarında dolaşan ziyaretçiler, bu mektupları dikkatle inceliyor.

Parlak idari yeteneklerini sergileyen Vorontsov, verimli ama imar edilmemiş bir yerde yeni bir Rus kolonisi kurmayı başardı. Odesa'da ticareti geliştirerek limanlar, okullar, hastaneler, bir opera binası ve yollar yaptırdı. Etrafında aristokratlardan oluşan bir grup toplayarak bu kişileri şehre yönetici atadı. İzlediği

politikalar sayesinde Karadeniz'in kuzeyindeki bu ıssız bozkırın nüfusu arttı. Karadeniz'de buharlı gemi seferleri başlattı. İngiltere'den büyükbaş hayvan ithal etti. Çok sayıda Fransız bağcının, Kırım'da bağ kurup işletmesini sağladı.

Şüpheli tavrı, her ne kadar küstah olsa da sağduyulu (Wellington'a benzeyen) bakış açısı ve yöntemleri, Vorontsov'un aldığı İngiliz eğitimi ve terbiyesini hatırlatıyor. Bütün bu özellikleri, olağanüstü bir koloni yöneticisi olmasına katkı sağladı. Üslubu ve yaşam tarzı İngilizlere benziyordu. Egzotik mekânlara olan düşkünlüğü dahi İngiltere günlerinden kalmaydı. Gençliğinde Naip Prens'in etrafındaki yüksek sosyeteye birlikte Humphry Repton'un Brighton'da Hindu-Gotik tarzda yaptırdığı uyumsuz ama güzel görünen minare ve kubbelerle sahip köşkte vakit geçirmişti. Bu egzotik tarzı gotik mimariyle birleştirip Alupka'ya taşıdı. Bu tarz, Kırım sahillerine daha çok yakıştı. Kasaba, çay fincanlarındaki o uzak, göz alıcı ve masalsı diyarlara benziyordu.

Vorontsov'un getirdiği mimari yenilikleri eleştirenler de vardı. 1850 yılında Rusya'nın güneyini ziyaret eden ve tuhaf biri olan Laurence Oliphanti, farklı tarzların harmanlandığı Alupka'yı beğenmemişti. "Önümdeki binanın James Douglas'ın kalesine mi yoksa Ekber Şah'ın sarayına mı daha çok benzediğine karar veremiyorum..."

Kont Vorontsov, Kralı VI. William ve Kraliçe Victoria'nın hizmetinde bulunan ve Lambeth Sarayı ve Windsor Kalesi'nin bazı kısımlarını gotik tarzda yeniden inşa eden İngiliz mimar Edward Blore'yi işe aldı. İkili, inşaat için Karadeniz kıyısında 50 metre yükseklikte bir yeri seçti. Yeşil renkli özel bir taş kullanıldı. Ural Dağları'ndan çıkarılan bu taşı inşaat alanına getirmek son derece maliyetli oldu. İleride Çar II. Aleksandr, Livadiya'ya yaptırdığı saray için aynı taşı kullanmak istediğinde mimarı onu vazgeçirecekti. "Majesteleri dahi bu işin maliyetinin altından kalkamaz" diyecekti mimar. Çar, mermer kullanılmasına razı gelecekti. Vorontsov'un sarayında bir Wedgewood kabul salonu, bir İmparatorluk salonu ve Oxford'daki üniversitelerinkine benzer loş bir kütüphane vardı.

Bahçeler de farklı tarzlarda yapılmıştı. Muntazam çiçek bahçeleri, İngiliz çiçek tarhları ve nadir bitkilerin yetiştirildiği devasa bir botanik bahçe vardı. Söğüt ağaçlarının altı, sütunların gölgesi, havuzun kenarı, kısacası hemen hemen her yer ufacık mezarlarla doluydu. Vorontsov ailesi, çok sevdikleri hayvanları için mermer mezar taşları ve küçük lahitler yaptıırırdı. Nesiller boyunca kaybettikleri kedilerinin, çok sevdikleri köpeklerinin, papağanlarının, sincaplarının ya da atlarının yasını tutmuşlardı. Ölen hayvanların hepsi, Vorontsov ailesinin şanına yakışır bir görkemle toprağa verilmişti. İki büyük servi ağacı, sarayın her yerinden görünürdü. Bu ağaçlar, güney bölgelerine ziyarete giden Çariçe Katerina ve Potemkin tarafından dikilmişlerdi. Bu iki ağaçtan çoğaltılan fidanlar, yolların etrafına ve bahçelere dikilecek ve servi ağaçları, yüzyıl sonra Kırım manzarasının ayrılmaz bir parçası haline gelecekti.

Alupka'ya harcanan paralar yüzünden Vorontsov'un uçsuz bucaksız serveti dahi suyunu çekmişti. Sarayın inşaatı tamamlandığında, Kont Vorontsov bütün faturaların kendisine getirilmesini emretti. Sandıklar dolusu fatura, Kont'un çalışma odasına konuldu. Kont Vorontsov, kilitli kapılar ardında faturaları tek tek inceledi. Hiç kimse, faturaların tam olarak neye tekabül ettiğini bilmiyordu. Bütün faturaları ödeyen Kont, ne kadar masraf ettiğini gösteren evrakların tamamını yaktı. Bu yaptığı, bir tür çılgınlıktan ve hayalden başka bir şey değildi. Bütün hayatını hedeflerinin peşinde koşarak geçirmişti. Kaderi, gençliğinde Napolyon'a karşı savaşıyan Kont'u ilerleyen yaşında Kafkasya'daki savaş meydanlarında Şamil'in karşısına çıkarmıştı.

18

DARGİYE-VEDAN

Savaşın ilk ve en iyi aracı, her zaman adamlardır.

- DRAGOMİROV

Kont Vorontsov'un gençlik yıllarında edindiği askerlik tecrübesi, Kafkasya savaşlarını akıllıca değerlendirmesini sağladı. Vorontsov, sadece sıradan bir yönetici değildi. Kökeni itibariyle bir asker ve taktik uzmanı olarak, askeri seferlerin yol açabileceği büyük felaketleri yıllar önce görmüştü. Çar Nikola'ya St. Petersburg'dan savaşı yönetmeye çalışmasının birçok başarısızlığa yol açtığını söyleme cesaretini göstermişti. Düşmanı Şamil'i hiç küçümsememişti. Başta Grabbe ve Niedhardt olmak üzere birçok Rus generali açıkça eleştirmişti.

Kafkasya'da görev yapan komutanlar arasında General Niedhardt'ın özellikle üzücü bir yeri vardır. Bir süre Moskova Valisi olarak hizmet etti. Askerlik görevine geri dönmemesi, Güney Ordusu için daha hayırlı olabilirdi. Alman kökenli ukala biri

olan Niedhardt, “sadece küçük meselelerde iyi” bir komutandı ve yapısı itibariyle Kafkasya cephesini idare edecek yeteneğe sahip değildi. Çar’ın belirlediği gerçekçi olmayan programın ağırlığı altında ezildiğinden kararlı adımlar atamıyordu. 1843 yılının sonlarına doğru Nikola, Niedhardt’a “Dağıstan dağlarına girmesini, Şamil’in sürülerini yenip dağıtmasını, bütün askeri kurumlarını yok etmesini, dağlardaki önemli mevzilerin tamamını ele geçirmesini ve korunması gereken yerleri tahkim etmesini emretti.” Kafkasya Ordusu derhal takviye edilecekti: Yirmi altı tabur, dört Kazak alayı ve kırk top verilecek, görev süresi dolan yirmi iki bin adamın yerine yeni askerler gönderilecekti.

“Eylem planına gelince, Savaş Bakanı size bütün talimatları gönderecek” diye yazıyordu Çar. “Bu görüşleri tamamen ya da kısmen kabul etmek size kalmış. Fakat şunu aklınızdan çıkarmayın; bu denli devasa önlemlere yakışır sonuçlar bekliyorum.” Sözlerini Kafkasya’ya gönderilen takviye birliklerini 1844 yılının Aralık ayından sonra geri çekeceğini bildirerek bitiriyordu. Niedhardt, savaşı bir yıl içinde kazanmak zorundaydı.

Niedhardt, ne parlak ve hevesli genç subayları yönetmeyi becerebiliyor ne de başkalarına yetki veriyordu. Dahası Kış Sarayı’ndan gönderilen kesin emirler, çıkılan seferlere köstek oluyor ve Kafkasya’daki komutanları kargaşa ve umutsuzluğa sürüklüyordu. Ana plana bağlı kalmadıkları nadir durumlarda, küçük de olsa zaferler elde edebiliyorlardı. Genç General Passek, Haziran ayında Dağıstan seferini başlattı. Emrindeki bin dört yüz askerle cüretkâr bir saldırıda bulunan Passek, Gilli’de Şamil’in en sadık naiplerinden ikisini kendi elleriyle öldürdü ve Müritlerden oluşan büyük bir kuvveti mağlup etti. Bu zafer, Rusların itibarını artırırken Şamil’e zarar verdi çünkü bazı aşiretler Rusların safına geçmeye karar vermişti. Yaz boyunca küçük çatışmalarda başarı elde etmelerine rağmen Ruslar, kesin zafere hâlâ çok uzaktı. Ayrıca, yıllar önce Ruslara biat eden ve Rus ordusunda tümgeneral olarak görev yapan zengin, mağrur, kurnaz ve kudretli bir yerel yönetici olan İlisu Sultanı Danyal Bey’i kaybetmişlerdi.

Nedendir bilinmez General Niedhardt, Danyal Bey'in halkı üzerindeki hâkimiyetini yok etmeyi kafasına koymuştu. Onu görevden almasını sağlayacak bir mazeret bulması için subaylarından birini Sultan'ın başkentine gönderince Danyal Bey'in sabrı taşı. (Ailesi Romanovlardan daha köklü bir hanedan olmasına rağmen) Sultan, o güne kadar Rus devletine sadakatle hizmet etmişti. Gururla giydiği Rus üniformasını yırtıp atan Danyal Bey, burkasını sırtına geçirdi ve dağlara kaçtı. Şamil'le ittifak kurarak, güney Dağıstan'ın tamamının ona destek vermesini sağladı. Rusların itibarına bundan daha büyük bir darbe vurulamazdı ve bu işin tek suçlusu Niedhardt'tı. Danyal Bey ve Şamil birbirlerini pek sevmezlerdi. Fakat Şamil, söz konusu Müritçiliğin yayılması olunca şahsi hislerini bir kenara bırakmayı bilirdi. Danyal Bey'i oldukça sıcak karşıladı. Sultan, Şamil'e her zaman tepeden bakardı. Ne de olsa kökleri Tatarlara dayanan, toprak sahibi, muhafazakâr bey ve hanlardan biriydi. Şamil'in radikal öğretilerine şüpheyile yaklaşıyordu. Yine de saf değiştirirken İmam'ın dini görüşlerini benimsemiş gibi davranmayı uygun buldu. Şamil'in tarafına geçtiğini ilan etmeden önce camiye kapandı, bir gün boyunca ibadet etti. Camiden dışarı çıktığında elinde Kur'an vardı. Halkına şöyle seslendi: "Bu dünyada bir adamın arzu edebileceği bütün şan ve şerefi tattım. Fakat şimdi hakikati gördüm. Artık bu dünyadan vazgeçiyor ve kendimi Allah'a adıyorum."

Danyal Bey'in Şamil'in saflarına geçmesi, Rusların itibarına feci bir darbe indirdi. Niedhardt'ın Sultan'a karşı tutumunun bu ayrılığa neden olduğu düşünülüyordu ancak bu, yaptığı hatalardan sadece biriydi. Kısa bir süre sonra, dikkatle hazırlanmış bir planı uygulamayı başaramadı. En iyi askerleriyle birlikte bir geçitte kısıtılmış Şamil'i yok edebilirdi ama emri vermede geç kaldı. Kurulan tuzaktan kurtulan Şamil geri çekilirken çok sayıda Rus askerini öldürmeyi başardı. Rezil olan General Niedhardt görevden alındı. Yıkılmıştı. Moskova'ya döndükten kısa bir süre sonra hayatını kaybetti.

Kimse, General Niedhardt'ın yerine Kont Vorotnsov'un atanmasını beklemiyordu. Askerler, ihtiyar aslan Yermolov'un

yeniden zaferden zafere koştuğu Kafkasya'ya gönderilmesini mit ediyordu. Başkenttekiler ve saray mensupları, Savaş Ba-kanı ernişev'in bizzat komutayı devralacağını düşünüyordu. Kimse Vorontsov'a ihtimal vermiyordu. Rivayete göre altmış üç yaşındaki Vorontsov, zgr ruhlu biri olduğu ve ar'ın karşı-sında düşündüklerini açıkça söylediği için Nikola'nın gözünden düşmüştü. Odesa'da etrafı casuslarla çevriliydi. Maiyetindekiler, hatta hizmetçileri dahi ağzından çıkan her kelimeyi Kış Sarayı'na bildiriyordu. Yine de Nikola onu seçti. Dahası ar, Vorontsov'u Potemkin'den beri kimseye verilmeyen yetkilerle donattı. Ni-kola, Vorontsov'u Güney Rusya'nın tamamının genel valisi ilan etti. Hükmettiği alan, batıda Bukovina'dan doğuda Hazar'a, Kafkas Dağları'ndan Türk ve İran sınırlarına kadar uzanıyo-rdu. ar'ın yayınladığı fermana göre Vorontsov, sadece bu uçsuz bucaksız bölgenin genel valisi olmakla kalmıyor, aynı zamanda Kafkasya'daki bütün kuvvetlerin başkomutanı olarak atanıyo-rdu. Sadece ar'a hesap verecekti.

Bu hayret verici yetkiyi, bizzat Vorontsov talep etmişti. St. Pe-tersburg'daki subayların ve savaş bakanlarının yaptığı mda-halelerin Kafkasya'daki generallerin vazifelerini ifa etmelerine engel olduğunu söylemiş ve dış müdahalelerden zgr olma şartıyla kendisine verilen görevleri kabul etmişti. Yine de ar'la uzlaşması gerekiyordu. Herkesin dnn koptuğu Nikola'nın karşısına çıkan Vorontsov, Kafkasya Komisyonu'nun ilga edil-mesini, ar'dan başka kimseden talimat gelmemesini ve ar'ın da sadece genel talimatlar göndermesini istedi. Nikola, fazla iti-raz etmeden bu talepleri kabul etti. Vorontsov'un yeteneklerinin farkındaydı ve şamil'in zannettiğinden çok daha etin bir dş-man olduğunu görmeye başlamıştı.

Fakat Vorontsov görevi devralır almaz Kış Sarayı'ndan bir dizi haber geldi. Başkomutan'ın kabul edemeyeceği emirler verili-yordu. ar, ordunun derhal Dağıstan ilerine doğru ilerlemesini ve buradaki direniş merkezlerini dize getirmesini istiyordu. Bu durum karşısında önce sinirlenen Vorontsov ve subayları daha sonra durumu kabullendi. Vorontsov şöyle yazıyordu: "Bu te-

şebbüsümüzden fazla bir başarı beklemiyorum. Ancak tabii ki Çar'ın isteklerini yerine getirmek ve bize duyduğu güveni boşa çıkarmamak için elimden geleni yapacağım.” Ardından yaşanan ufak tefek çatışmalarda iki taraf da küçük kayıplar verdi ama kesin bir zafer elde edemediler. *Rusların Kafkasya'yı İstilas*ı adlı eserinde J. F. Baddeley, Dargiye-Vedan seferini her zamanki berak üslubuyla şöyle değerlendiriyordu:

Her zamanki gibi Şamil, stratejisini kendisini ve düşmanını etkileyen bütün koşullar hakkında yaptığı mükemmel ve ustaca değerlendirme üzerine kurdu. (Rus subay) Argutinski'nin belirttiği üzere Şamil, Rusların mevcut koşullarda dağları aşsalar dahi bölgede tutunamayacaklarını biliyordu. Ayrıca, böyle bir orduyu açık arazide yenme şansının olmadığına da farkındaydı. Geliş yolunda taciz edip ciddi kayıplar da verdiremezdi çünkü askerler ve atlar henüz yorulmamış, mühimmatları bol ve erzakları yeterli durumda olacaktı. Aradığı fırsat, büyük müttefiki doğa üzerine düşeni yaptığında eline geçecekti. Çektikleri sıkıntıdan yorgun ve açlıktan bitap düşen, sahadaki başarısızlıklarından dolayı cesaretleri kırılan işgalciler, Dağıstan'ın kıraç dağlarından ya da İçkeri ormanlarından geçerek eve dönmek zorunda kalacaklardı. İşte o zaman, süratli hareket edebilen askerlerini düşmanın üzerine salacak, geçtikleri yolları tahrip edecek, öncü ya da artçı birlikleri yok etmek için eline geçen bütün fırsatları değerlendirecek, ağır malzemeleleri ve yaralıları taşımaya çalışan merkezdeki birlikler arasında kargaşaya yol açacak ve düşman askerlerine rahat yüzü göstermeyecekti. Rus askerleri, en iyi ihtimalle çarpışarak Sulak ya da Sunca'daki üstlerine çekilebilirdi; ama Şamil, Rus askerlerini öyle bir hezimete uğratacaktı ki Hazar'dan Karadeniz'e, Terek'ten İran sınırına kadar herkesin gözünde Rusların itibarını yerle bir edecekti. Şimdiyse, Rusları bu tuzağa çekmek için fazla güçlü görünmemesi lazımdı.

Şamil, tam da bunu yaptı. Vorontsov'un emrindeki Rus ordusu, 3 Haziran 1845'te Vnezapnia'nın güvenli bölgelerindeki karar-gâhlarını terk etti. Önce Salatav ve Gumbet arasındaki geçidi ele geçirmeyi, ardından Andi Geçidi'ne saldırmayı planlıyorlardı.

Şamil'in bu geçidi canla başla savunmasını bekliyorlardı çünkü burası, İmam'ın karargâhı Dargiye-Vedan'ın yer aldığı Dağıstan'ın iç bölgelerine hâkim konumdaki Andi *avuluna*, Çar'ın ifadesiyle “o yuvaya” açılan kapıydı.

Passek, emrindeki altı tümenle geçide taarruz etti. Ruslar, neredeyse savunmasız durumdaki geçidi kolayca ele geçirdi. Tez canlı biri olan Passek, Vorontsov'un emirlerini beklemeden 6 Haziran sabahı ilerlemeye devam etti. On beş kilometre ilerdeki Zunu-Mir'e ulaştığında diğer birliklerden ayrı düştüğünü fark etti. Hava birden değişmiş, yaz güneşi yerini kışın dondurucu soğuğuna, kara ve insanın içine işleyen rüzgâra bırakmıştı. Ne sığınacak bir yer vardı ne de yeterli erzakları. Beş gün böyle geçti. Dört yüz elli asker donma tehlikesi geçirdi. Beş yüz at öldü. 12 Haziran'da havalar düzeldi ve güneş tekrar yüzünü gösterdi. Vorontsov, Passek'e yetişmeyi başardı. Andi Geçidi'ne saldırmaya hazırlanıyorlardı. Herhangi bir başarısızlığa imkân vermek istemeyen Şamil, Andi'yi ve etrafındaki *avulları* ateşe verdi ve buralarda yaşayan halkla birlikte geri çekilmeye başladı. Ruslar, 14 Haziran'da alevlerden geriye kalan harabeleri ele geçirdi. Şamil kaçmış olabilirdi ama geçitleri almışlardı. Sefer, o ana kadar Çar'ın planına uygun bir şekilde ilerliyordu. Gelişmelerden memnun olan Çar, Vorontsov'a şöyle yazıyordu: “Tanrı, size ve kahraman askerlerinize hak ettiğiniz başarıyı ihsan eyledi ve Çar'ın gösterdiği yolda kesin bir itimatla yürüdüklerinde Rusları -Ortodoks Rusları-hiçbir şeyin durduramayacağını bir kez daha gösterdi.”

Tanrı ve Çar! Nikola'nın gözünde bu ikisini birbirinden ayırmak mümkün değildi.

Dağların öbür yakasındaki Dargiye-Vedan'a on beş kilometre mesafe kalmıştı. Kafkasya'daki savaşları görmeyen, buradaki sıkıntıları yaşamayan hiç kimse, bu on beş kilometrenin zorluk ve tehlike bakımından ne anlama geldiğini bilemez. Fakat Çar emir vermişti ve Vorontsov'a düşen itaat etmektir. Dargiye-Vedan'ı kış bastırmadan ve hem Rusların hem de Müritlerin harekât kabiliyeti sınırlanmadan önce alabilirse büyük bir zafer

elde etmiş olacaktı. Yine de bazı şüpheleri vardı. Savaş Bakanına bir mektup yazdı: “Çeçenistan’daki ileri hattın inşasına koyulmadan (Bilfiil çatışma içinde olmayan askerlerin yol ve kale inşa etmesi isteniyordu) bu sene taarruza geçmem yönündeki emirler, hem kendi görüşlerime hem de buradaki generallerin düşüncelerine ters düşse de gayretle bu emirleri yerine getirmeye çalışacağım. Fakat...”

Burada karşılaştığı bir dizi sorunu sıralamaya başladı. Kafkasya’daki en büyük sorunlardan biri yolların, iletişim hatlarının ve ikmal üslerinin yokluğuydu. Rusların yavaş yavaş ilerlemesi daha akıllıca olabilirdi. Önce nakliye yollarını inşa edip, bu sayede Çeçenistan’ın bazı bölgelerinde olduğu gibi yerel aşiretlerin desteğini kazanabilirlerdi. Çünkü yapılan yollar ve bu sayede gelişen ticaret, öncelikle tarım toplumlarına fayda sağlıyordu. Fakat Bütün Rusyaların Hâkimi bir an önce zafer kazanılmasını, Şamil’in kellesinin alınmasını ve hiç durmadan insan göndermek ve para akıtmak zorunda kaldığı Kafkasya’daki bataklığın kurutulmasını istiyordu. Vorontsov, ne pahasına olursa olsun Çar’ın emirlerini yerine getirmek zorunda olduğunun farkındaydı.

Şöhreti sayesinde etrafına seçkin bir kuvvet toplamayı başarmıştı. On bin askerden oluşan ordusunun yanı sıra maiyetinde Hessen Prensi Alexander, Prens Wittgenstein, Varşova Prensi (büyük generallerin oğulları) gibi soylu isimler vardı. Prens Baryatinski ve Prens Orbelyani gibi büyük Rus ailelerinin çocukları da onun emrindeydi. Fakat Lüders, Klugenav ve Passek gibi generalleri bölgede düzenlenen zorlu seferlerde yıllardır mücadele etse de Baryatinski ve Orbelyani hariç çok az kişi Kafkas savaşlarına alışkındı.

Başkomutan’ın yanı sıra generallerin etrafı da göz alıcı kurmaylar ve “şanlı savaşın debdebesiyle” çevriliydi. Vorontsov’un sancağı, ailesinin renkleri olan kırmızı beyazdı. Şahsi muhafızları, dehşet verici kıyafetleriyle Kürtlerden oluşuyordu. Arabasının yanından geçen bir grup atlıyı izleyen Leydi Shiel, gördüğü adamları “korkunç eşkıyalar” olarak tarif ediyordu. Yine de sözlerinden gördüğü askerleri takdir ettiğini anlayabiliyoruz: “Fevkalade

yiğit, kuvvetli ve vahşi görünüyorlar. Sanki aynı vücudun parçaları gibi hareket ediyorlar ve harika yol açıyorlar. Yukarı doğru tuttukları mızraklarının ucunda kara bir püskül sallanıyor. Reisleri önde gidiyor, ardındaysa bitmek tükenmek bilmeyen bir enerjiyle çalınan davullar.” Vorontsov’un emrindeki düşük rütbeli subayların dahi çok sayıda muhafızı, hizmetçisi, seyisi ve aşçısı vardı. Bu durum, ordunun hareket kabiliyetini oldukça düşürüyordu. Subay ve askerlerin burkalarına sarılıp ya da *zemlyankalara* (yeraltı sığınağı) kıvrılıp uyuduğu, sıcak suda ıslattığı bisküvilerle karnını doyurduğu günler geride kalmıştı.

Bu şatafatlı konvoy, dağlarda güçlkle ilerliyordu. Lüks malzemeler o kadar çok yer kaplıyordu ki zaruri yüklerin çok azı getirilebilmişti. Kurmay karargâhında Çar’ın yaverlerinden Kont Vasilçikov ve Albay Catinin’i ziyaret eden İngiliz seyyah Yüzbaşı Wilbraham, muhataplarının giyimlerine ciddi önem atfettiğini gördü. “Bu konuda Petersburglu bu askerler kadar lükse düşkün başka hiç kimseyi görmediğimi itiraf etmem gerekir. İngiliz malı makyaj kutuları, saf gümüşten yapılmış şişe ve kaplarla doluydu. İpek ve kaşmir diyarından gelen ben, üzerlerindeki robdöşambrları görünce kendimden utanmıştım. İkisi de yakışıklı ve hoş adamlardı. Tavır bakımından Rus’tan çok Fransız’a benziyorlardı.” Belli ki İngiliz seyyah, Rusları Asyalı barbarlar olarak görüyordu.

Müritlerin tabiriyle “melun” Vorontsov, Andi Geçidi’nde üç hafta boyunca Vnezapnia’dan gelen erzak ikmalinin ulaşmasını bekledi. Şamil bölgedeki bütün gıda kaynağını yok ettiği için erzak ikmali yapılmadan ilerlemesi mümkün değildi. Kavurucu Temmuz güneşi altında bütün çayırlar kuruduğu için at yemi de bulamıyorlardı. Bu nedenle atların durumu askerlerden betterdi. 18 Haziran günü, Botlih ve Ardjam gölü yönüne büyük bir kuvvet çıkarıldı. Düşmanı bulamadan geri dönen askerler, gölün derinliklerinde onlarca alabalık yakalamıştı. Askerler, başarısız seferlerinden dolayı dönenlerle alay etti. O gece kadehlerini zafere kaldıran subaylar, patlatılan şampanyalar eşliğinde şakalaşıp eğlendi.

Yaz mevsiminde dahi geçitleri aşmak neredeyse imkânsızdı. Bu nedenle konvoy çok yavaş ilerliyordu. Bazı yerlerde sarp patikalardan geçemeyen Ruslar, geri dönüp tepenin eteklerinden dolanmak zorunda kaldı. 4 Temmuz günü Vorontsov'un çadırı, Dargiye-Vedan'ın on beş kilometre yakınına kuruldu. En ufak bir esinti yoktu. Üzerinde altı atkuyruğu işlemesi bulunan sancağı neredeyse hiç kıvıldamıyordu. *Avula* saldırmaya karar vermişti. Kış Sarayı'ndan gelen haberler, Çar'ın sabırsızlanmaya başladığını gösteriyordu. Temmuz, Ağustos ve belki Eylül... Önünde savaşa elverişli üç aydan kısa bir süre kalmıştı. Takvimler Ekim'i gösterdiğinde dağlara kar düşerdi. Boşa geçirecek vakti yoktu. Vorontsov, sadece birkaç günlük erzakı kaldığını ve yük katırlarının ulaşmasının ayın onunu bulabileceğini biliyordu. Vahim bir karar verdi. Kuvvetlerinin bir kısmını gerekli malzemeleri en kısa sürede getirmeleri için geri gönderecek, kendisiyse taarruza geçecekti.

Vorontsov'un şahsi muhafızları arasındaki başıbozuk bir yerli, 6 Temmuz günü sabahın erken saatlerinde komutanın en sevdiği atının bağlı olduğu çadıra gizlice girdi. Ata atladığı gibi şaşkınlıktan donup kalmış askerlerin arasından dörtnala geçti ve saldırının başlamak üzere olduğunu Şamil'e haber vermek için dağlara doğru yol aldı. Buna rağmen ilerlemeye devam eden ordu, öğleye doğru Dargiye-Vedan'ın sekiz kilometre kadar yakınına ulaştı. Taarruza hazırlanmak için mola veren askerler karınlarını doyurdu, dinlendi ve dua etti. Gözlerini, Çeçen dağlarının ve ovaların içinden gümüş bir şerit gibi kıvrıla kıvrıla ilerleyen Terek'in ardına, kuzeye çevirmişlerdi. Kırk verst uzakta, ufukta mavi bir çizgi görünüyordu. "Rusya, Kutsal Rusya, Rusya Ana... Birçoğu, bu manzarayı son kez görüyordu."

Dargiye-Vedan'a giden yol dar ve sarp bir tepeden geçiyordu ve yer yer sadece birkaç adım genişliğindeydi. Şamil, bu patikanın bazı yerlerini devasa ağaç gövdeleriyle kapatmıştı. Dalları birbirine geçen bu ağaçlar, yoldan geçmeye çalışanların işini oldukça güçleştiriyordu. Yoldaki bu engelleri kaldırmak için duran Rus askerleri, çevrede gizlenen keskin nişancıların hedefi oluyordu.

Taktik değişikliğine giden Müritle, önce büyük bir düşman kuvvetinin geçmesine izin verdi. Daha sonra ardından gelen birliklerle bağlantılarını kesip saldırıya geçtiler. Kargaşa büyüyordu. Vorontsov ve General Lüders dâhil birçok subay kapana kısılmış ve ağır ateş altında kalmıştı. “Yukarıya çıkarılan top, en fazla ateşin geldiğı sağ kanattaki ağaçlık vadiye doğru çevrildi. Fakat tam ikinci atış yapılmıştı ki topun başındaki askerlerin bazıları can verdi, geriye kalanıysa ağır yaralandı. Topun başına gönderilen ikinci birliğin de akıbeti aynı oldu. Kısa bir süre silah ortada kaldı. Etrafında sadece ölü ve yaralılar vardı. Kimse, ateş hattına girmeye cesaret edemiyordu.” Bu kritik anda silaha ulaşmayı başaran General Fok topu doldurdu ancak ateşleyemeden yere düştü. Ağır yaralanmıştı. Vorontsov, ateşin geldiğı ormana saldırmaması için Gürcü milisleri ve Kazakları gönderdi.

Şamil, yine kaçınma ve oyalama taktiğı uyguluyordu. Askerleri, birden ortadan kayboldu. Rusların ateşini üzerlerine çekmek ve göstermelik de olsa direnişte bulunmak amacıyla geride bırakılan bir avuç adamdan başka ormanda kimsecikler yoktu. İstisnasız hepsi oracıkta can verdi. Ama zaten Müritle davaları uğruna canlarını feda etmek için yaşamıyorlar mıydı? Benimsedikleri ilk ilke buydu. Şamil, elindeki dürbünle dağın tepesinden çatışmayı izliyordu. Etrafını saran naipleri emrini bekliyordu. Muharebenin nasıl gittiğini izlemek için yanında küçük bir kuvvetle Dargiye-Vedan’dan gelmişti. Kuvvetlerinin ana gövdesini *avulda* bırakmıştı. Yaklaşan Rus birliklerinin ne kadar büyük ve güçlü olduğunu gören Şamil, Dargiye-Vedan’a geri döndü. *Avulun* ateşe verilmesini, mahsullerin yok edilmesini emretti. Bir kez daha geri çekilen Şamil, Rusları kalesi olarak gördüğü ıssız dağların içlerine doğru çekiyordu.

Ruslar *avula* girdiğinde, harabeye dönen Dargiye-Vedan’ın üzerine hâlâ dumanlar tütüyordu. Bir süre önce Şamil’in saflarına geçen Rus asker kaçaklarının kaldığı odaları buldular. Duvarlar, Çar’ın şahsını hedef alan çirkin resim ve yazılarla kaplıydı. Gece çöktüğünde Ruslar, atış menzilinin dışında, nehrin karşısındaki Şamil’in kampında bulunan asker kaçaklarının savaşta ele

geçirdikleri alay davullarıyla Rus marşları çaldığını duyabiliyordu. Şamil, nehrin tepesindeki kayalıklara dört top yerleştirmişti. Buradan açılan top ateşi, Ruslar arasında “kayda değer bir rahatsızlığa neden olduğu” için bu topları imha etmek üzere bir birlik gönderildi. General Labeentsiev’in komutanlık ettiği saldırı başarılı olmuşa benziyordu. Düşman, göstermelik bir mücadeleden sonra geri çekilmiş ve Ruslar topları ele geçirmişti. Kampta saldırıyı izleyen Rus askerleri, kazandıkları zaferi kutluyordu. Ancak zafer, birden hezimete dönüşecekti. Dönüş yolu, mısır tarlalarının ortasından geçiyordu. Etrafı tepeler ve ağaçlarla çevriliydi. Kayaların ve ağaçların arkasından fırlayan düşmanlar, hiddetle Ruslara saldırdı. Birden ortaya çıkan düşman karşısında donup kalan Rus askerleri, ateş etmeye dahi fırsat bulamadan oracıkta can verdi. Birliğin geriye kalanı binbir güçlükle kampa döndü. Yüz seksen yedi kayıp vermişlerdi. İki topunu geri alan düşman, o gece kaybettiği mevzilere tekrar yerleşti. Rus asker kaçaklarının çaldığı davulun sesi, gecenin karanlığına karışıyordu.

O andan itibaren ordunun üzerine tuhaf bir kasvet çöktü. “Mesele yaklaşık iki yüz kişinin öldürülmesi ya da yaralanması değildi. Bu tür şeylere alışkındık. Fakat o adamların canlarını boşu boşuna feda etmiş olması, hepimizin canını sıkıyordu.” Albaylarını kaybeden Lubinsky alayının askerleri, arkadaşlarını öldürdüğünü düşündükleri esir dağlılardan bazılarını süngüledi ama bu da onları tatmin etmemişti. Öldürdükleri dağlıların başlarını kesen askerler, bu vahşi ganimetleri mızraklarının ucuna geçirdi. Rusların yanında çarpışan ve cesaretleriyle tanınan Tuşen birliği, her zaman yaptıkları gibi ele geçirdikleri Müritlerin ellerini kesmiş ve kampa getirmişti. Bu bile ordunun moralini düzeltmeye yetmedi. “Ortodoks papazların cenaze töreninde hiç durmadan ettikleri dualar ve cenazeler mezara indirilirken atılan saygı atışları, sadece askerlerin moralini daha da bozmakla kalmıyor, aynı zamanda Şamil’in kaç zayıat verdirdiğini öğrenmesini sağlıyordu. Dahası, ellerindeki barut da azalmıştı. Ölülerin sessizce gömülmesi emredildi.”

9 Temmuz akşamı, ordunun binbir güçlükle geçtiği ormanın öbür tarafından havaya fi ekler atıldı. Bu işaret, ikmal konvoyunun ilk çıkış noktasına ulaştığını gösteriyordu. Ancak ne barikatlarla kapatılmış dar patikadan ge ebiliyorlar ne de  amil'in gizlenmiş adamlarıyla mücadele edebiliyorlardı. İşte o anda Klugenav'ın şiddetle karşı çıkmasına rağmen feci bir karar verildi. Bütün askerlerin geriye çekilmesi mümkün değildi. Gelen malzemeler olmadan ilerleyemiyorlardı. Bütün birimlere ikmal yapılması gerektiğinden, her bir birimin askerlerinin yarısını göndermesi ve kendi payına d  en malzemeleri getirmesi emre edildi. Klugenav, emrindeki dört bin kişilik bir kuvvetle yola çıktı.  nc  birliklerin başında tez canlı Passek vardı. Artçı birlikler ise tecrübeli olduğu kadar fevri bir general olan Viktorov'un komutasındaydı. Yakın muharebeye alı kın olmayan bu karma grup, ordunun çeşitli birliklerinden oluşuyordu: piyade Kazak piyadeler, istih mcılar ve piyadeler... 10 Temmuz sabahı Passek, Kabardey alayından iki tabur askerle birlikte o korkunç patikaya doğru ilerledi. Klugenav, hemen ardından geliyordu. Şamil'in adamları tarafından g clendirilen barikatları a arak yollarına devam ettiler.  nc  birliklerin gövdeyle, g vdeninse artçı birliklerle bağlantısı kesilmişti. Bu boşluktan faydalanan düşman saldırıya geçti ve etraftaki kayaların ve ağaçların ardından ateş açtı.

Rus birlikleri arasında ne zaman kargaşa  ıkrsa Müritler birden ortaya çıkıyor ve *hıncal* ve  a kalarıyla düşmanlarını yere seriyordu. General Viktorov ile çok sayıda subay hayatını kaybetti. Yaralılar, askerlerin hareket kabiliyetini son derece d   r yordu. Patika adeta bir ölüm tuzağıydı. Geri dönmenin mümkün olmadığını düşünen General Klugenav, malzemeleri almaktan vazgeçip kuzeye yönelmeye karar verdi. Vorontsov, kendi ba ının çaresine bakmalı ve Gerzel'e ula malıydı. Fakat Passek, Klugenav'ı Vorontsov'un yanına gitmeye ikna etti. Cesur bir asteğmen, Ba komutan'a haber götürme görevini üstlendi. Birlik, 11 Temmuz sabahı  afak vaktinde dönüş yolculuğuna ba layacaktı. Askerlerin ikmal konvoyuyla temas kurduğunu zanneden Vorontsov, gelen habere o kadar sevindi ki asteğmeni terfi ettirdi.

Top sesleri, Vorontsov'a Klugenav ve Passek'in harekete geçtiğini haber veriyordu. Sabahın alacakaranlığında Dargiye-Vedan'dakiler, ağaçların arasında düz bir çizgi halinde yükselen dumanları görebiliyordu. Patika boyunca geri dönmeye çalışan Rus birlikleri, oldukça yavaş ilerleyebiliyordu. Öncü birliklerin başındaki Passek, yoldaki barikatların yenilendiğini gördü. Rus kuvvetlerinin her seferinde büyük kayıplar verdiği dar boğaza ulaştıklarında, karşılarında ağaç gövdelerinden oluşan bir duvar çıktı. Önceki gün orada hayatını kaybeden Rus askerlerinin çıplak ve yara bere içindeki bedenleri, ağaç gövdelerinin üzerinde sallanıyordu. Bu dehşet verici engeli aşmak için silah arkadaşlarının cansız bedenlerinin üzerine tırmanmak zorundalardı. Rusların üzerine, ileride patikanın iki yanına kurulmuş küçük barikatlardan ateş açıldı. Kan gövdeyi götürüyordu. Şaşkınlık içindeki Ruslar, geri çekilmeye başladı. St. Petersburglu tecrübesiz bir asker olan Valkovsky'nin komutasındaki Lubinsky alayına bağlı bir bölük asker, sağ taraftaki siperlere saldırdı ancak komutanları oracıkta can verdi. Adamlar bir kez daha geri çekildi. Askerleriyle birlikte sol taraftaki mevzilere saldıran Passek ağır yaralandı. Son sözleri, "Elveda, benim kahraman tugayım!" oldu. "Bazı askerler üstün cesaret gösterse de ordu bozguna uğramıştı."

Malzemeleri almak için gönderilen ve yaşanan katliamdan habersiz olan ana gövde alana ulaştı. Git gide çoğalan yaralılar yüzünden zor hareket ediyordu. Bölüklerin başına geçen Klugenav, sıradan bir yüzbaşı gibi saldırılara öncülük ediyordu. Müritler hiç durmadan ateş ediyordu ancak Ruslar bir şekilde ilerlemeyi başardı. İkişerli üçerli gruplar halinde yola devam etmeye çalışıyor ve ölüyorlardı. Zaman zaman Rusların arasına dalan Müritler, karşısına çıkanları yere seriyor ve kendileri de can veriyordu. Gerideki Kabardey alayı, sıkı disiplinini koruyordu. Mühimmatları bitince kare düzeni alan askerler, son saldırıyı beklemeye başladı.

Bütün subayları ölen Klugenav atının üzerindeydi. Mucizevi bir şekilde hâlâ hayattaydı. Haşın olduğu kadar sakın yüz ifadesiyle delik deşik olmuş açık gri üniformasının içinde "Don Juan'daki

komutanın heykelini” andırıyordu. Askerleri, Passek’in cesedini bir ağaç kabuğuna bağladı ve akan kandan çamura dönmüş toprakta bir kızak gibi çekmeye başladı. Yüzü kan içindeydi ama huzurluydu. Ruslar, bir süre sonra Passek’in cesedini kaybetti. Bir panik anında ağaç kabuğundan yaptıkları gövdeyi uçurumdan aşağı düşürdüler ve bir daha bulamadılar. Rivayete göre Müritler, Passek’in cesedini bulmuş, başını kesip ganimet olarak aylarca sergilemişlerdi. Fakat bu iddia hiçbir zaman ispatlanamadı.

“Yiğitlerin en yiğidi, namı taburlara bedel” General Passek işte böyle hayata veda etti.

II

Bir zamanlar Passek deyince saray mensuplarının, muhbirlerin ve dalkavukların aklına gözden düşen bir aile gelirdi. Passek’in ailesinin başına gelenler, o dönem birçok ailenin kaderiydi. Kökeni, devlet zulmü altında sistematik olarak ezilen isimsiz şehitlere dayanıyordu. 19. yüzyıl boyunca Sibiryâ, sahip olduğu konumu kaybeden böyle ailelerle doluydu. Herzen, bu ailelere bahtsız aristokratlar diyordu. Bu insanlar, edebi eserlerde ve efsanelerde anlatılan, kaderlerine boyun eğen, miskin, çalışmayı beceremeyen ya da istemeyen o mazlum Slavlara benzemiyordu. İdealistler, entelektüeller ve vatanseverlerden oluşan bu grup, içlerindeki bağımsızlık ruhunu hep muhafaza etti. Herzen şöyle diyordu: “Yüzlerinde, kaderin sadece çileyi taşımaya bilenlere bahşettiği o vakar vardı.”

Passek’in babası, I. Pavel döneminde tutuklanmış ve birinin ihaneti sonucu önce Schlüsselberg kalesine kapatılmış, ardından Sibiryâ’ya sürgüne gönderilmişti. Hapisteyken garnizonda görevli subaylardan birinin kızına âşık oldu. Aşkî karşılıklıydı. Sürgüne birlikte gittiler. Hayatları korkunçtu ancak ne fakirlik ne soğuk ne açlık ne de çektikleri eziyetler onları bezdirmeye yetti. Herzen şöyle yazıyordu: “Birlikte, aslan gibi evlatlar yetiştirdiler. Babaları çocuklarını kendisi gibi yetiştiriyordu. Anneleriye kendisini onlara adayarak ve şefkat göstererek... I. Aleksandr, akli dengesi

bozu babası I. Pavel tarafından sürgüne gönderilen binlerce kişinin dönmesini sağladı. Fakat Passek'i göz ardı etmişlerdi. Passek, muhtemelen başkalarına devredilen bir mirastan payını istemişti. İşte o başkaları, Passek'in Sibirya'da kalmasını sağladı.”

Çoğu zaman en temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamıyorlardı. Ancak aslan yavruları idealist, vatansever ve umut dolu bir terbiye aldı... “Evet, kelimelerden korkmaya ne gerek var” diyordu Herzen. “Kahraman bir aileydiler. Birbirleri için katlandıkları şeyler, aileleri için yaptıkları şeyler inanılmazdı. Başlarını hep dik tuttular. Haysiyetlerini hep korudular... Sibirya gibi bir yerde, üç kız kardeşin sadece bir çift ayakkabısı vardı. Yabancılar ne kadar muhtaç durumda olduklarını görmesinler diye sırayla dışarı çıkarlardı.”

Uzun zamandır hayalini kurdukları izin 1826 yılında çıktı. Moskova'ya döneceklerdi. Fakat af kararı, mülklerinin iadesini içermiyordu. Kışa rağmen hemen yola koyuldular. Yürekleri umut doluydu. Bir kısmını üzerlerinde kışlık elbiseler olmadan yürüyerek yapmak zorunda kaldıkları yolculuğu sağa salım tamamlamaları neredeyse mümkün değildi ama onlar hayatta kalmayı başardı. Moskova'ya ulaştıklarında Çar'ın taç giyme töreni düzenleniyordu. Kadim şehrin her yerinde kutlamalar, geçit törenleri ve ziyafetler vardı. Bayraklarla süslenmiş sokaklarda sevinçle dolaştılar. Gidecek bir evleri yoktu ve kara bahtları kolay kolay peşlerini bırakmayacaktı.

Mülklerine el konulduğunu öğrendiler. Mütevazı servetlerini geri almanın hiçbir yolu yoktu. Passek'in büyük iki kızı, Çar'ın durumlarını incelemesini isteyen bir dilekçe yazdı. Kalabalığın içinden sessizce ileri çıkıp dilekçeyi Çar'a vermeye çalıştılar ancak Çar orali bile olmadı. Korkunç ve kurşuni gözleri, kibirli ve kayıtsız bir tavırla kalabalığa bakmaya devam etti. Polis tarafından derdest edilen kızlar, salıverilmeden önce bayağı hakarete uğradı. Hayal kırıklığına uğrayan babaları vefat etti. Anneleriye aileyi bir arada tutmayı başardı. Büyük oğulları hem üniversitede okuyup hem çalıştılar. İdealist, zeki ve hevesli insanlardı. Biri deniz kuvvetlerinde, diğeryise istihkâm sınıfında iş buldu.

Geceleri matematik ve tarih dersi vererek kazandıkları parayla küçük kardeşlerini okuttular.

Nihayet kara günler geride kalmış gibi görünüyordu. Herzen'in de aralarında olduğu ateşli bir grup reform yanlısı masalarının etrafında toplanır ve uzun tartışmalar yaşanırdı. Genç Passekler, buldukları her fırsatta reformdan bahsediyordu; ta ki hayat onlara susmayı öğretenek dek. Dostoyevski'nin bir parçası olduğu Petraşevski grubu da benzer düşüncelere sahipti. Bu genç öğrenciler, idealist düşüncelerinden dolayı idama mahkûm edildi. Sırtlarında kefenleri idama gönderilen bu grubun cezası Sibirya'da ağır hapse çevrildi. Burada bir kez daha Herzen'in sesini duyuyoruz: "Nikola'nın saltanatına sonsuza kadar lanet olsun. Amin."

Birkaç yıl içinde büyük kardeşlerin üçü de öldü. Fakirlik ve zulüm peşlerini bırakmamıştı. Tarihçi Vadim'e Harkov Üniversitesi'nde iş teklif edildi ancak bu fırsat daha sonra elinden alındı. Devlet müdahale etmişti. Sibirya'dan gelen tehlikeli bir hürriyet yanlısının böyle bir görevde ne işi olabilirdi! Babası gibi o da yedi yıl boyunca ailesini geçindirmeye, aslan gibi evlatlar yetiştirmeye çalıştı. Boğazlarından çorbadan başka bir şey geçmiyordu. Vadim, bulabildiği her işe koşuyordu. İnancını koruyordu. "Ağır yaralı olduğunu bilmesine rağmen elindeki kılıcı bırakmayan bir savaşçı gibi" diye yazıyordu Herzen. 1842 yılında veremden öldü. Hayatı baskı ve mücadelelerle geçen ağabeyi de birkaç ay sonra hayatını kaybedecekti.

Üçüncü kardeşi Diomid, "namı taburlara bedel" olan o genç generaldi. Kendisine kötülükten başka bir şeyi dokunmayan bir ülke için savaşmak ona tuhaf gelmiyordu. Hâlâ ülkesine ve ideallerine hizmet etme geleneğine inanıyordu. Dargiye-Vedan'daki askerlerin çoğu gibi herhangi bir kayırmaya ihtiyaç duymadan orduda yükselmeyi başardı. Emrindeki askerler tarafından çok seviliyordu. Kafkasyalılar da cesaretine saygı duyuyordu. Ailesinden sadece Diomid, yaşadığı hayata yakışan bir şekilde öldü. Kafkasya savaşları hatırlandığı müddetçe, onun adı en büyük askerlerin arasında yer alacak.

Dargiye-Vedan'daki savaşa dönersek... Vorontsov, çadırının dışında oturuyordu. Çadırın ne süslemeleri kalmıştı ne çalışma masası ne altın kakmalı tuvalet takımı ne de altı kuyruklu sancağı. Kurmaylarıyla toplantı yapıyordu. Subaylar bitap düşmüş, sakalları uzamıştı. Ayırabildikleri bütün adamları, ikmal birliklerini kurtarmaya göndermişlerdi. Ellerine birer tüfek verilen hizmetçi ve seyisler dahi bu birliğe katılmıştı. Bu nedenle subaylar, atlarıyla kendileri ilgileniyorlar, kendi ihtiyaçlarını kendileri görüyorlardı. Müşkülpesentlik yapmayı bırakmışlardı. Herkes durumun vahametinin farkındaydı. Ölümle yüz yüze gelen subaylar, artık ne botlarındaki çamuru umursuyordu ne de yedikleri kötü yemeği. Yüzleşmek zorunda oldukları daha ciddi sorunlar vardı. Geceye kadar koşuşturan papazlar, askerlere günah çıkarttırdı. Kurtarma birliği, gece yarısı zaferle döndü. İkmal birliklerinden geriye kalan askerlere ulaşmayı başarmışlar ve onları gecenin karanlığından faydalanarak Dargiye-Vedan'a geri getirmişlerdi.

Vorontsov, uğrunda o kadar büyük fedakârlıklar yapılan malzemelerin çok azını ele geçirebilmişti. Birçok araba ya uçurumdan aşağıya yuvarlanmış ya da taşınamadığı için çamurda bırakılmıştı. Elinde birliklerinin sadece yarısı kalmıştı. Birçoğu yaralı olan beş bin süngülü asker... Neredeyse yiyecek hiçbir şeyleri yoktu. Mühimmatları azalmıştı ve zafer kazanan düşmanları yaklaşıyordu. Gerzel, kırk bir verst uzaktaydı. Grozni'deki General Freitag'a yardıma gelmesi için haber gönderemezse işi zordu. Grozni'yle aralarında bulunan alacakaranlık sık ormanı aşıp General Freitag'a durumu bildirmesi için beş ayrı asker görevlendirildi. Freitag'a içinde bulundukları çaresiz durumu anlatan Vorontsov, Gerzel yoluna destek birlikleri göndermesini istiyordu. Böylece askerleriyle yola çıktığında bozguna uğratılmaktan kurtulabilirdi. Şamil, işte tam da bu anı bekliyordu. Dirençleri kırılma noktasına gelen ve ellerinde hiçbir erzakı kalmayan Rus askerleri artık avucunun içindeydi. Vorontsov'un emrindeki askerler, ulakların Freitag'a ulaşabileceğine ya da zamanında yardım getirebileceğine ihtimal vermiyordu. Bulundukları durumdan tek

bir adamın dahi sağ çıkamayacağına inanıyorlardı. Rus askerleri, şarkı ve ilahilerle ölüme giden Müritler gibi hep bir ağızdan Ortodoks Kilisesi'nin hüznölü ilahilerini söylemeye başladı.

Freitag, Vorontsov'un Gerzel'e doğru ilerlemeyi planladığını söyleyen mesajına şöyle cevap vermişti: "Çeçenler, Ekselanslarnızın Dargiye-Vedan ovalarına inmeyi düşündüğünü biliyorlar. 'Biz henüz Ruslarla savaşmaya başlamadık. İstedikleri yere gitsinler. Biz nerede saldıracağımızı iyi biliriz' diyorlar. Gerçekten de durum böyle. Ormana girdiğinizde bütün şartlar onların lehine olacak. Ellerindeki imkânı değerlendirmeyi de biliyorlar. Ormana doğru inerken muhtemelen beklemediğiniz bir zorlukla ve direnişle karşılaşacaksınız. Bu harekâtın neredeyse imkânsız olduğunu ispatlamaya çalışmayacağım. Muazzam kayıplar vereceksiniz. Çeçenlerin gerektiğinde (geri çekilmektense) savaşmayı bildiğini göreceksiniz." Büyük bir cesaret gösteren Freitag, Vorontsov'un düzenlediğı seferin bir hata olduğunu söyledi. "Şu kadarını söylememe izin verin; aldanıyorsunuz. Hareketleriniz ne kadar başarılı olursa olsun, Çeçenistan'ın dize getirilmesi noktasında herhangi bir işe yaramayacak."

İş işten geçmişti. Kim bilir belki de Vorontsov son nefesini verirken inim inim inleyen askerlerin yanında Freitag'ın sözlerini hatırlamıştır. Artık geri çekilmek için çok geçti. Ya Gerzel'e ulaşıp Freitag'ın yardımıyla kurtulacaklar ya da öleceklerdi. Artık mesele, Çeçenleri mağlup etmek ya da etkilemek değil şereflerini kurtarmaktı. Başkomutan'ın gözünden birkaç damla yaş süzölüdü.

12 Temmuz'da yürüyüş hazırlıklarını tamamladılar. 13 Temmuz sabahı şafak vakti yola koyuldular. Taşımak zorunda oldukları çok sayıda yaralı nedeniyle konvoy oldukça yavaş ilerliyordu. Şamil'in adamlarının gece gündüz açtığı taciz ateşi yüzünden en güçlü adamlar dahi uykusuzluktan bitap düşmüştü. 14 Temmuz günü, İsayurt'ta dehşet verici bir çatışma yaşandı. Dağlılar kıyasıya mücadele ediyordu. Yine de Ruslar, Akçay'ın sol kıyısında kazandıkları mevziyi korumayı başardı. Seksen asker ve yedi subay hayatını kaybetti. Ölenler arasında kardeş olan üç Gürcü prens de vardı. Birbirlerinin kollarında can vermişlerdi.

Gürcü milislerin artık bir lideri yoktu. Başlarına atanan Rus subaylar tek kelime dahi Gürcüce bilmiyordu. Bu durum, korkunç bir kargaşaya neden oldu. Zaten tıka basa dolu olan arabalara, üç yüz yaralı asker daha bindirildi. Yaralılar arasında, onca tehlikeli görev icra etmesine rağmen çok istediği ölüme bir türlü kavuşamayan Yüzbaşı Allbrandt da vardı. Bir kolunu kaybetmişti. Kolu kesilirken o sessizce piposunu tüttürüyordu. Arabaya binmeye, aşırı kan kaybından iki kez bayıldıktan sonra ikna edilebildi.

15 ve 16 Temmuz boyunca Vorontsov'un adamları adım adım ilerleyerek, ormanda karşılaştıkları engelleri tuzakları ve pusuları aşmaya çalıştı. Göğüs göğüse çatışmalarda birlik düzeni bozulunca toplar korumasız kaldı. İstihkâmcılar, diğer askerlerden koptu ve etrafları sarıldı. Müritler, kılıç darbeleriyle yaralıların işini bitiriyordu. İki bin beş yüzden fazla yaralı vardı. Çok az asker, savaşırken keşif yapabiliyordu. Apşeron alayı dahi moralini kaybetmişti. Bir ara, dört yüz asker silahlarını bıraktı ve hareket etmeyi reddetti. "Askerlere dönen General Beliaevsky şöyle kükredi: 'İçinizde generaliyle birlikte ölüme gidecek tek bir namuslu adam dahi yok mu?' Bunun üzerine Apşeron alayından bir avuç asker ayağa kalktı. Geriye kalan askerler de onlara katıldı. Bir engel daha kahramanca aşılmıştı."

17 Temmuz günü Vorontsov, daha fazla ilerleyemeyeceğini anladı. Askerleri, açlıktan ölmek üzereydi ve ayakta duracak halleri yoktu. Üç gündür etraftaki tarlalarda buldukları birkaç mısır tanesinden başka bir şey yememişlerdi. Topçuların, Şamil'in top atışına karşılık verecek mühimmatı neredeyse kalmamıştı. Gönderdikleri haberin Freitag'a ulaşıp ulaşmadığını kimse bilmiyordu. İçinde bulundukları belirsizlik, korkunçtu. Başkomutanın oğlu Kont Simon'un yolu, Andi Geçidi'nde kesilmişti. Mücadeleye devam etmenin bir işe yaramayacağını fark eden Vorontsov, emrindeki yerlilerden birini oğluna gönderdi. Yaklaşan sonu görmesini ve kaçmasını istiyordu. Fakat gönderdiği ulak ağır yaralı olarak kampa döndü. Rus hâkimiyetine tabi olan Avar aşiret reislerinden biri, mesajı götürmeye gönüllü oldu. Ve başardı.

Kont Simon ve askerleri sağ salim Hasavyurt'a ulaştı. Ama babasının bundan haberi yoktu.

Vorontsov, 18 Temmuz'da yayınladığı emirde şöyle diyordu: "Kendimiz için endişeye mahal yok. Biz her türlü buradan çıkarız. Birinci meselemiz, hasta ve yaralılarımızı buradan çıkarmak olmalı. Bu, Hristiyanlar olarak bizim görevimiz ve Tanrı bu görevi yerine getirmemize yardım edecektir." Bir kez daha Başkomutan'ın gözünden yaşlar dökülüyordu.

Dargiye-Vedan seferini değerlendirirken göz önünde bulundurmamız gereken bir husus var. Kafkasya savaşlarının büyük kısmı gibi, buraya dair kaynaklar da tamamen Rusların hatıralarına ve askeri arşiveler dayanıyor. Bu kaynaklar, seferleri destansı ifadelerle ve Rusların gözünden anlatıyor. Müritlere ait tek kaynak Şamil'e, naiplere, diğer görgü şahitlerine, Rusların arasındaki casuslara ve mahkûmlara ait hikâyeleri kayda geçiren Şamil'in sırdaşı Muhammed Tahir'e ait. Muğlak ve basit bir üslupla yazılmış bu Arapça hatırat, bazı olayları bambaşka bir şekilde görmemizi sağlıyor. Gerçekler, muhtemelen bu iki görüşün arasında bir yerlerde gizli. Örneğin Rus kaynakları Vorontsov'u göklere çıkarırken, Muhammed Tahir'in hatıratı başka türlü bir resim ortaya koyuyor.

Rus kaynakları dahi, bizi ihtiyar Vorontsov'un Dargiye-Vedan seferini iyi yönettiğine ikna edemiyor. Ortada yapılan çok fazla hata var. Tahir'in hatıratında Vorontsov, verdiği kararları sürekli değiştiren, akılsızca işler yapan ve askerlerini idare edemeyen bitkin biri olarak anlatılıyor. Dargiye-Vedan seferinde yaşananlara dair tek mantıklı açıklama bu. Tahir'e göre Mareşal, bir yandan askerlerini ölüme gönderirken diğer yandan çektiği vicdan azabının etkisiyle gözyaşlarını tutamıyordu. Gördüğü facia karşısında dehşete düşüyordu. İddiaya göre son günlerde çaresiz kalan Vorontsov "Albay Prens Orbelyani'nin atının arkasında çelik kaplamalı bir sandık içinde" kaçmaya dahi çalışmıştı. Freitag'ın emrindeki destek birliklerinin yaklaştığını öğrenen Orbelyani, Başkomutan'ı hemen üsse geri getirmişti. Bu iddianın doğruluğunu teyit etmek mümkün değil ancak hikâyenin başka bir

tarafının daha olduğu göstermek için bu rneği verdim. Kafkas-ya savaşlarına ait kayıtlarda, bu tarafa dair çok az şey biliyoruz.

Dargiye-Vedan'dan ayrılalı altı gün olmuştu. Askerlerin elinde sadece elli mermi kalmıştı. Top mühimmatı tükenmişti. Freitag henüz görünürde yoktu. Etraflarını saran Müritler, üzerlerine atılmak için fırsat kolluyordu. Akşam hava kararırken gece vak-ti saldırının başlayacağı ve hiç kimsenin sabaha çıkamayacağı düşünülüyordu. Birden ağaçların arasından boğuk bir top sesi duyuldu.  pare atış yapılmıştı. Demek ki Freitag yaklaşıyordu. Gönderilen beş ulağın beşi de haberi ulaştırmayı başarmıştı. İlk ulak 15-16 Temmuz gecesi varmıştı. Hiç vakit kaybetmeden yola çıkan Freitag, iki günde yüz altmış verst yol katetmiş ve yolculuk boyunca kuvvet toplamıştı. Top atışı yapan nc birlikleri, 18 Temmuz akşamı Vorontsov'un kuşatılmış kampına vardı.

Ertesi gün, hiçbir muhalefetle karşılaşmadan perişan haldeki as-kerleri Gerzel'e götürdüler. Başkomutan bir kez daha duyguları-na yenik düştü. Bir mucize olmuş ve Rus kuvvetlerinden geriye kalan askerler kaçmayı başarmıştı. Nedendir bilinmez, şamil'in adamları Freitag'ın menziline girmeden dağlara ve ormanlara çekildi. Rus kaynakları, Müritlerin neden birden kuşatmayı kal-dırdığını bugüne kadar açıklayamadı. Bu olayın arkasında yatan gerçek nedeni, Muhammed Tahir'in hatıratında buluyoruz.

şamil, Fatma'nın ölüm döşeğinde olduğunu ve kendisini görmek istediğini haber almıştı. İlk başta bağrına taş basıp çatışmaya de-vam etmeye karar verdi. 17 Temmuz'da etrafı sarılan Rus kuv-vetlerinin direnecek gücü kalmadığını gören şamil, Fatma'nın yanına gitmesini söyleyen naiplerinin sözünü dinledi. Onu ne kadar sevdiğini biliyorlardı. Freitag'a haber ulaştırıldığını bilme-yen naipler, zaten Vorontsov'un teslim olması an meselesi de-mişlerdi. Grozni'den yardım gelse dahi zamanında ulaşacağına da inanmıyorlardı. İmam, eşinin yanına gitmeliydi. Emirlerine harfiyen uyacaklardı. Gönlünün sesini dinleyen şamil, gitmeye karar verdi. Naiplerinden birini yanına alan şamil, gece gündüz demeden yola devam etti. Tam zamanında vardı ve son nefesini vermeden önce Fatma'ya sarıldı.

İki gün sonra savaş alanına döndüğünde kazandığı zaferin yerinde yeller esiyordu. Freitag, kuşatma altındaki Rusları kurtarmış ve Müritlerin kışkacından çıkarmıştı. Adamlarından birinin kendisine ihanet ettiğini biliyordu. Emirleri yerine getirilmemişti. Naip, saldırıyı yerde hareketsiz kalmışlardı. Freitag'ın bölgeye ulaşmasıyla artık iş işten geçmişti. Muazzam bir zafer, neticesiz ve maliyetli bir muharebeye dönmüştü. O andan itibaren Şamil, naiplerine şüpheyle bakacaktı.

Şamil, ne zaman savaşsın ne zaman geri çekilmesi gerektiğini iyi biliyordu. Adamlarına geri çekilme emri verme konusunda gurur yapmıyordu. Freitag'ın kuvvetlerinin büyüklüğünü gören Şamil, birliklerin dağılmasını emretti. Adamları, Freitag'ın silahlarının menziline girmeden dağlara ve ormanın derinliklerine çekilip ortadan kayboldu. Ama önce düşmanın avuçlarının içinden kaçmasına izin veren naiplerini cezalandıracaktı. Dağları çok iyi bilen ve son sürat büyük mesafeleri katedebilen Şamil, ne Rusların gönderdiği ulakların Freitag'a ulaşabileceğini ne de General'in bu kadar kısa sürede Grozni'den Gerzel'e varabileceğini düşünmüştü. O günden itibaren Rusların mücadele ruhuna ve gerilla savaşında ustalaşmalarına saygı duymaya başladı.

Dargiye-Vedan seferine dair son hüznü olay, Ruslar Gerzel'e çekilirken yaşandı. Artçı birlikler, yine Kabardey alayına mensup kahraman askerlerden oluşuyordu. Üst rütbeli subayların beceriksizliği yüzünden geride kalan bu askerler, Şamil'in adamları tarafından yok edildi. Sadece üç asker hayatta kalmıştı. Vorontsov'un on bin kişilik etkileyici ordusunda görev yapan üç general öldürülmüştü. İki yüz subay ve üç bin beş yüz otuz üç asker ya öldürülmüş ya da yaralanmıştı. Kurin alayından sadece yirmi dört asker sağ kurtulabildi. Heyhat! Başkomutanın altı at kuyruklu sancağı, Kürtlerin üniformaları, altın sırmalar ve "şanlı savaşın debdebesi"... Hepsi *mujik* ve soyluların cansız bedenlerinin arasında dağlarda kaldı. Tepelerinde dağ kartalları ve yırtıcı kuşlar dönüp duruyordu.

Öğlen sıcağında Dağıstan diyarında...

Kalbimde bir kurşunla yatıyorum...

Dargiye-Vedan'da yaşanan felaketi ve gösterilen kahramanlığı yâd eden askerler, köylüler ve halk yüz yıl boyunca bu şarkıyı söyleyecekti. Bu seferi ayrıntılarıyla anlatmamın nedeni, yıllarca süren Kafkas savaşlarının tipik özelliklerini taşıyor olması: yürek parçalayıcı, neticesiz, nedensiz ve kahramanca...

Kendi seçtiği adamları sonuna kadar destekleyen Çar, Vorontsov'un kurtulmayı başarmasının büyük bir zafer olduğuna karar verdi. Vorontsov'u Prens yapan Çar, Başkomutan'ın sefer hakkında gönderdiği raporun kenarına şöyle yazdı: "Büyük bir ilgiyle okudum ve askerlerimin üstün cesaretine saygı duydum." Çar'ın Peter ve Paul Hisarı'nı gören, duvarları yeşile boyanmış çalışma odasında elindeki raporu keyifle okuduğuna şüphe yok. Oldu olası askeri meselelere meraklı biriydi. Zaten Dağıstan'a sefer düzenlemek, aslında onun fikri değil miydi?

19

İHANET

*Küçümsüyorlar kralları, yöneticilerle alay ediyorlar.
Dudak бүкüyorlar bütün surlu kentlere.*

– HABAKKUK I

Artık Büyük İmam olarak tanınan Şamil, 1846 yılında uzun zamandır hayalini kurduğu Kabardey'in fethi için kolları sıvadı. Fevkalade cüretkâr bir plan yapmıştı. Kabardey, Kafkasya'nın kalbinde yer alıyordu. Doğuda Vladikafkas'tan Hazar'a kadar uzanan hat, Şamil'in hâkimiyeti altındaydı. Batıda Kuban'dan Karadeniz'e kadar bölge de Müritlerin kontrolündeydi. Tam ortalarındaki Kabardey, Şamil'in topraklarını ikiye bölüyordu. Buraları birleştirebilirse, yekvücut bir muhalefet ortaya çıkarabilir, böylece Rus ikmal hatlarını kesebilir, doğudan batıya bütün Kafkas berzahını hâkimiyeti altına alabilir ve doğudaki Rusları yalnız bırakabilirdi. Dahası Ruslar kıyı şeridini işgal ettiğinden beri iç bölgelere sığınan Çerkes aşiretlerle bağlantı kurabilirse, kâfirlere arkadan saldırıp onları Karadeniz'e ya da İran sınırına doğru itebilirdi.

Derebeylik sistemiyle yönetilen Kabardey halkı, fevkalade coşkulu bir gruptu. 1822 yılında Rus hâkimiyetine boyun eğen Kabardey, Şamil'e düşmanlık göstermiyor ama yardımcı da olmuyordu. Fakat son zamanlarda Ruslardan hoşnutsuz olduklarına dair emareler görülmeye başlanmıştı. Bölgede gerginlik yükseliyordu. Şamil, Kabardeylilerin Ruslara başkaldırıp kendisine katılması için uygun zamanın geldiğine inanıyordu. Yıllardır bu saldırıyı düşünüyordu. Oğlunun esir alınması kararlılığını pekiştirmiş, (nihayet Şamil'in kudretine ve kutsal bir mücadele yürüttüğüne inanan) Kabardeyli yöneticilerin bazı teklifleri cesaretini artırmıştı.

Sefere hazırlanan Şamil, devasa bir mürit ordusu topladı. 1846 yılının Nisan ayında Rus casuslar, Çeçenistan'da büyük bir mürit ordusunun toplandığını ama nereye saldıracaklarının bilinmediğini bildirdi. "Atılan her düşmanca adımdan karşı tarafın anında haberi oluyordu. Gelişmeler izleniyor ve günü gününe haber veriliyordu" diye yazıyordu Baddeley. "Harici hatları elinde bulunduran Ruslar, planlarını gizlemekte zorlanıyordu. Askerlerini bir yerde topladıkları anda hedefin neresi olduğu belli oluyordu. Fakat Şamil'in durumu başkaydı. Oldukça sapa ve zorlu bir bölgede konuşlanan Şamil, topladığı askerlerle düşmanı birden fazla yönden tehdit edebiliyordu. Bu sayede nereye saldıracağı son ana kadar belli olmuyordu. Düşmanlarının kafasını karıştırıp hazırlıklarını tamamlayan Şamil, münasip gördükleri savunma tedbirlerine uygun olarak nereye saldıracağını belirliyordu." Bu nedenle Çeçenistan'da toplanan kuvvetlerin nereye saldıracağını kimse bilmiyordu. En muhtemel hedef, Dağıstan'daki Rus karargâhıydı.

Devasa bir mürit kuvvetinin toplandığını haber alan Vorontsov, Şamil'in Temirhan Şura'ya ve Hazar kıyısındaki limanlara saldırıya hazırlandığına inanıyordu. Başta Freitag olmak üzere bazı generaller, Voronstov'la aynı fikirde değildi. Burada Çar'ın 1844 yılı bitmeden askerlerin büyük kısmının geri çekilmesini emrettiğini hatırlamak gerekiyor. Vasat bir general olan Neidhardt, Nikola'nın 1843'te gönderdiği takviye birliklere rağmen

sorumluluklarını yerine getirememişti. Görev süreleri çoktan dolan bu askerler geri dönmek üzereydi. Prens Vorontsov dahi bu konuda St. Petersburg'dan gelen emirlere ses çıkaramıyordu. Fakat emrindeki bazı generaller o kadar cesur, ferasetli ve etkin-di ki Freitag, Çar'ın emirlerine rağmen askerleri göndermeme cüretinde bulundu. Yaşanacak olaylar, bu itaatsizliğin ne kadar haklı olduğunu gösterecekti.

Şamil'in kuvvetleri, Batı Çeçenistan'daki Şali bölgesindeydi. 13 Nisanda askerleriyle birlikte Argun Nehri'ni geçen Şamil, Kabardey'e doğru ilerledi. Etrafını saran süvarilerden Şamil'i görmek mümkün değildi. Nereye saldırmayı planladığı belli olmuştu. Ruslar, ellerindeki bütün askerleri Grozni'ye gönderdi. Freitag, Şamil'in Kabardey'e girmek için Tatartub geçidi üzerinden Terek'i geçmesi gerektiğini düşünüyordu çünkü daha güneye giderse Vladikafkas'taki büyük Rus garnizonu geçmesini zorlaştırabilirdi. Issız Tatartub toprakları, tarihi savaşlara sahne olmuştu. Timur, Toktamış'ı burada yenmişti. 1785 yılında Potemkin'in askerleri, Mansur Bey'i buradaki minarenin yanında esir almıştı. Şimdi de Müritler ve Ruslar, burada karşı karşıya gelecek ve korkunç bir mücadele yaşanacaktı.

Tiflis'e kadar haber gönderen Freitag takviye birlik talep ediyordu. Bölgenin dört bir köşesinden Freitag'a katılmak için yola çıkan askerler dağlık arazide zorlukla ilerliyordu. Vorontsov, Kabardey'i kaybettikleri takdirde dağlıklar arasındaki itibarlarının ağır bir darbe alacağını farkındaydı. Asya bozkırlarının uzak köşelerindeki aşiretler dahi bu durumdan etkilenecek, Şamil'in Kafkasya'nın tamamı üzerindeki üstünlüğü kesinleşmiş olacaktı. Mevcut bütün kuvvetlerin derhal yola çıkmasını emretti. Çalan borular etrafı çınlatıyordu. Kışla ve ahırlarda koşuşturmaca başladı. Şemahı'dan yola çıkan toplar, mühimmat ve erzak yüklü arabalar batıya yöneldi. Bakımlı atlarına binen subaylar, hayatlarına biraz hareket geldiği için mutluydu. Garnizon kasabasında günler, tahammül edilemez derecede sıkıcı geçiyordu. Belki yolda ava dahi çıkabilirlerdi. Bölgede sülün ve geyik boldu. Dönüşte o muhteşem Kabardey atlarından -belki birkaç tane da-

mızlık kısarak- getirmeyi düşünüyorlardı. Tatartub civarlarındaki -genellikle alaca kır renkli- Şoloh cinsi atlar en iyileriydi. Bari sefere çıktığımızıza değsin diyorlardı.

Ruslar ve dağlılar, 18 Nisan'a kadar birkaç kez karşı karşıya geldi ancak bir netice çıkmadı. Şamil, çok sayıda saldırıyı püskürtmeyi başardı. Savaş hattında yer alan birkaç *avulun* boşaltılmasını emretti. Ev eşyalarını kağnılara yükleyen köylüler, ağlayıp duran çocukları ve büyükleriyle birlikte yollara döküldü. Yetiştirdikleri keçi ve inekler de kafilenin arkasından geliyordu. Şamil, Kabardey'e girmeyi, bölgeyi boydan boya geçerken yoldaki halkı ayaklandırmayı ve onların yardımıyla Rusları durdurmayı planlıyordu. Bu sayede batıda, Abhazya, Svanetya ve Karadeniz kıyılarındaki aşiretlerle kuvvetlerini birleştirebilecek ve Kafkasya'yı ortadan ikiye bölme hayalini gerçekleştirmiş olacaktı. Daryal Geçidi'ni ve hayati öneme sahip Gürcü Askeri Yolu'nu ele geçirmeyi planlıyordu. Bu mücadelesinde, başta Galgaylar olmak üzere bölgedeki aşiretlerin kendisine destek vereceğine inanıyordu. Burası, kuzeye ve güneye asker ve malzeme göndermek için kullanılan tek yoldu ve burayı ele geçirdiğinde Kabardey, Şamil'in olacak ve Rus ordusu kapana kısılacaktı.

Çaresizliğin verdiği cesareten faydalanan Freitag'ın geliştirdiği parlak ve ferasetli strateji, Şamil'in planı kadar cüretkârdı. Şamil'in peşini bırakmayan, nefes almasına dahi izin vermeyen Freitag, Kabardey halkına İmam'ınki kadar büyük bir gücün enselerinde olduğunu hissettiriyordu. Elinde yeterince mühimmat ve asker olmadan, hazırlıksız bir şekilde düşman topraklarına girmek tehlikeliydi ancak Freitag, Kabardeylilerin Şamil'e katılmalarını engellemenin tek yolunun bu olduğuna inanıyordu. Kabardeyliler Müritlerin safına geçerse istediği kadar savaşsın, istediği adam ve silah getirsin, Şamil'i bu topraklardan çıkaramayacağını farkındaydı.

Bu nedenle Freitag, Şamil'i adım adım takip ediyordu. İmam'la müzakerelere girişen aşiret reisleri, Şamil'in peşinde oldukça kudretli görünen bir Rus ordusu olduğunu görüyordu. Merkezle bağlantısının kesilen ve destek alma ihtimali olmayan Freitag'ın

tek başına hareket ettiğini, bu harekâtın çaresizce yapılan bir blöften ibaret olduğunu bilemezlerdi. Tereddüt etmeye başladılar. Aşiretlerle pazarlık yapan Şamil, kendisine destek vermeleri karşılığında bölgede Terek kıyısındaki bütün Rus mevzilerini yok etmeyi vadetmişti. Birlikte kâfirleri sınırlarının dışına çıkaracaklar ve Kabardey'i İslami geleneklere göre yöneteceklerdi. Fakat Freitag'ın emrindeki Rus kuvvetlerini gören aşiret reisleri donakaldı. Geçmiş tecrübelerinden korkmaları ve saygı duymaları gerektiğini bildikleri bu general karşısında silahlarını bıraktılar. Şamil'in müthiş cüretkâr planı suya düşmüştü. Müritlerle Kabardeyli kuvvetlerin kendi başlarına hareket etmesi mümkün değildi. Kaderleri birbirine bağlıydı. Şamil, Kabardey'in desteği olmadan Terek kıyısındaki Rus mevzilerini yok edemezdi. Bu mevziler düşmeden de Kabardeyliler ayaklanamazdı. Şamil, Freitag'ın inatla peşinden geleceğini düşünmemişti. İlk defa Kabardeylileri yanına çekebileceğinden kuşku duymaya başladı. Attığı cesur adımların ilk meyveleri heba olmuştu. Rus birlikleri her geçen gün daha da yaklaşıyor ve Şamil'in kazanma şansı azalıyordu. Balkar ve Tatar aşiretlerin desteğini kazanmak için batıya gitmeye karar verdi. Kuban bölgesindeki halkı yanına çekebilirse, ortak düşmanları Ruslara karşı Kabardeylilerin fikrini değiştirebilirdi.

Batıya doğru yol alan Şamil, her zamanki gibi ne duygularını ne de düşüncelerini belli ediyordu. Şemahı'daki Vorotsov'sa, telaşa kapılmıştı. Vladikafkas'a doğru hareket eden Vorontsov, yolda toplayabildiği bütün askerleri yanında getirdi. Ayın 25'inde Şamil, naibi Nur Ali'nin Daryal Geçidi ve Gürcü Askeri Yolu'nu almak bir yana bölgeye dahi ulaşamadığını öğrendi. Geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Aslında Ruslar, Daryal'daki mevzilerinin ve güzergâhın tehdit altında olduğunu düşünmemişlerdi. Büyük bir saldırıya direnecek kadar askerleri yoktu ve ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Fakat Kafkasya'da görev süresi dolduğu için Moskova'ya dönmekte olan Vorontsov'un eski kurmay başkanı General Gurko, Vladikafkas'tan geçiyordu. Şamil'in yaklaştığını ve Daryal'ın tehlike altında olduğunu duyunca derhal askerlerin başına geçti. Tiflis'e haber gönderen

(aşiretlerin eline geçmesi ihtimaline karşı Fransızca yazılmıştı) Gurko takviye birlik talep etti. Garnizon'a çeki düzen verip elindeki bütün askerleri Askeri Yolu korumaya ve geçidi savunmaya gönderdi. Gurko'nun müdahalesi Vladikafkas'ta öyle bir etki uyandırdı ki Nur Ali'nin gönderdiği gözcüler, hedeflerine ulaşmanın mümkün olmadığını bildirdi. Müritler, çatışmaya dahi girmeden geri çekildi.

Askerlerinin Daryal'dan çekildiğini ve Kafkasya'nın dört bir yanından gelen Rusların Kabardey'de toplandığını öğrenen Şamil ağır bir darbe almıştı. Bu gelişmelere rağmen, (zaten bu kadar cüretkâr bir planın gerçekleştirilebileceğine ihtimal vermeyen) aşiretlerin desteğini kaybetmedi ancak Rusların meydan muharebelerinde olduğu gibi gerilla savaşında ve esnek ve süratli manevralarda da kendilerini ispatlamaya başladığını görebiliyordu. Dahası Rusların sınırsız kaynakları vardı ve onun kadar inatçıydılar. Kabardey'i ele geçirme planının suya düştüğünün farkındaydı. Gerilla taktiklerine geri dönmeli, dar kapsamlı ama şiddetli saldırılar düzenlemeliydi. Yas tutacak zaman değildi. Ağıt yakıp feryat etmek kadınların işiydi. O, harekete geçmeliydi. Geri dönen Şamil, Terek'e yöneldi. Peşindeki atlılarla birlikte, yeni savaşlara ve mücadelelere doğru dörtlüyle yol alıyordu. Kabardey'i ele geçirme teşebbüsünün başarısız olduğu açıktı ancak Şamil'in adamları arasındaki itibarı o denli büyüktü ki herkes Kabardeyliler yardıma gelmediği için kaybettiklerine emindi. Yoksa kesin kazanırlardı. Rusların, bu cüretkâr teşebbüsü, Kafkasyalılar arasında pek takdir kazanmadı. Rusların Kabardey üzerinde hak iddia etmek için ileri sürdükleri safsataları iyi biliyorlardı. Moskova ve St. Petersburg'a göre, Korkunç İvan Kabardeyli bir prensin kızıyla evlendiği için Ruslar il üzerinde hak sahibiydi. Ayrıca Rusların 1717 yılında Hiva Hanı'na karşı düzenledikleri sefere, Kabardeyli bir prens komutanlık etmişti. Bu durum, Rusların ve Kabardeylilerin eskiden beri müttefik olduğunu gösteriyordu... Bu tür çıkarımlar, aşiretleri hayrette bırakırken Şamil'in itibarını arttırıyordu.

Şamil, artık nasıl bir düşmanla karşı karşıya olduğunun farkındaydı. Kampta burkasına sarılmış gökyüzünde parıldayan yıldızları izlerken dışardan destek bulamadığı takdirde mücadelesini sürdüremeyeceğini düşünüyordu. Naiplerine yakın zamanda İngiltere ve Osmanlı'dan yardım geleceğini söylüyor ve askerlerinin moralini yükseltmeye çalışıyordu. Kraliçe Victoria ve Sultan'la irtibat halinde olduğunu anlatıyordu. Kabardeyliler onu yüzüstü bırakmıştı ancak Karadeniz kıyılarında kendi halinde hayatlarını sürdüren Kırım Tatarlarının gönlünde belki hâlâ bağımsızlık ateşi yanıyordu. Kırım Hanları, Şamil'i severdi. Fakat ona bilfiil destek vermeyeceklerdi.

Hristiyan Gürcülerin aksine Kırım Tatarları, kâfire direnen Şamil'i seviyordu. Fakat geçmişteki efsanelerle avunan bu halk, edilgen bir hale bürünmüştü. Kafkasya ve Kırım arasındaki kuvvetli bağlara rağmen Hanlık, geri döndürülemez bir şekilde tabi olmuştu. Beylerin çocuklarını eğitim için Çerkesya ya da Dağıstan'daki soylu ailelerin yanına göndermek eski Kırım geleneklerindendi. Burada silah kullanmayı, savaşmayı ve Kafkasyalılar gibi ata binmeyi öğreniyorlardı. Kafkasya ve Anadolu'da en iyi eğitimin dağlarda alınacağına inanılırdı. Genç bir delikanlıya yapılabilecek en büyük iltifat, dağda yetişmiş birine benzediğini söylemekti. Eski bir Kafkas atasözü şöyle der: "Nezaketi şehirden, ilim dağdan gelir." Bu nedenle Dağıstan'ın Avar soylularından gelen Şamil, küçük Tataristan'daki birçok hanı ve soyluyu bizzat tanıyordu. Fakat bu adamlar, Şamil'e yardım edemezdi. Onların mücadelesi sona ermişti. Şamil bir başına mücadele etmeliydi.

Şamil, Çerkes aşiretlerini bel bağlayabileceği bir kuvvete dönüştürmeyi başaramamıştı. Ruslardan nefret eden Çerkesler onlarla mücadele ediyorlardı ancak bir türlü düzenli destek sağlamıyorlardı. Aşiretler arasında çıkan anlaşmazlıklar, gönderdikleri yardımın azalmasına neden oluyordu. Abazalar, Ubıhlarla, Adigeler ise her ikisiyle çatışma içindeydi. Müritler, bu aşiretlerin hepsini

İlgisiz Müslümanlar olarak görüyordu. Şeriatın gerektirdiği fedakârlıklar onlara göre değildi. Bu aşiretler, kendi âdet ve törelerine bağlıydılar. Ayrıca, sahip oldukları kabile sistemi, Müritçiliğin demokratik ilkelerine ters düşüyordu.

Şamil, bölgeye ilk temsilcisini 1843 yılında göndermişti. 1850 yılında daha güçlü bir ismi, Naip Muhammed Emin'i görevlendirdi. Bu kurnaz adam, aşiretleri birbirine düşürdü. Korkunç bir şiddetle hükmeden Muhammed Emin, bir yandan düzeni sağlama kisvesi altında katliamlara girişiyor, diğer yandan aldığı rüşvetlerle cebini dolduruyordu. En az yedi Çerkes güzelle evlendi. Bazıları soylu ailelere mensup olan eşlerini haremine kapattı. Zamanla bütün Çerkesya'yı karşısına aldı. Türkler, Rus saldırılarına karşı aşiretleri birleştirmek için bölgeye Sefir Bey'i gönderince, iki rakip arasında şahsi bir mücadele yaşandı. Neticede Şamil, Çerkesya'nın desteğini sonsuza kadar kaybedecekti.

İngilizlerden gelecek destek konusunda durum başkaydı. İngilizler, Rusların Kuzey-Doğu sınır illerine yaklaşmasını işgal tehdidi olarak görüyordu ve Şamil bunun farkındaydı. Bu nedenle, ortak bir amaçları olduğuna inanıyordu: Rusya'nın doğuya doğru yayılmasını durdurmak. İngiltere'nin maddi ve manevi yardımıda bulunmasını bekliyordu. İngiltere'nin Afganistan'da yaptıkları ve Afgan savaşları, Asya'da son derece elim sonuçlar doğurmuştu ancak Şamil, İngiliz desteğinin ne kadar kıymetli olduğunu biliyordu. Asya'nın geriye kalanı gibi Şamil de İngilizlerin Afganistan'daki emellerinin farkındaydı.

İngiliz Hükümeti, İngilizlerin ticaretini baltaladıkları için Kandahar ve Kabil'in hükümdarlarını cezalandırma bahanesiyle bu iki zengin ili zapt edip açgözlü ticari şirketlerin baskısı altındaki Hindistan İmparatorluğu'na katmaya karar vermişti. Afganistan'daki ticari haklarını aşan bazı Rus görevliler, ticari imtiyazlar karşılığında İngiltere'nin müttefiki Lahor Kralı'na karşı destek vermeyi teklif etmişti. Ayrıca Kandahar Kralı'nı İran'ın himayesi altına almayı teklif ettiler (Böylece Şah, Herat'ı topraklarına katma hayalini gerçekleştirebilecekti). Bu durumu haber alan

Lord Melbourne, öfkeden deliye döndü ve derhal Afganistan'a bir sefer düzenlenmesini ve bölgenin İngiltere'ye ilhak edilmesini emretti. Lord Melbourne ve İngiliz Hükümeti, Rus görevlilerin yaptığı hamleleri Afganistan'ı işgale -ve Rusya'nın Hindistan üzerindeki emellerine- hazırlık olarak görüyordu. Aslında Rusya, İngiltere'nin asırlardır yaptığını yapıyordu... Kontes Nesselrode haklıydı. Avrupa, Rusya'nın büyük bir devlet olduğu gerçeğini bir türlü kabul edemiyordu.

İngiltere'nin Orta Asya'daki kötü şöhretine, Lord Auckland'ın Hindistan'la ilgili meselelerde takındığı budalaca tavra, ticaret ve gücü dengelemeye çalışan hükümetin ataletine ve hilekâr manevralarına ve hem Dost Muhammed Han'a hem de Şah Süca'ya bencilce bir kayıtsızlıkla yaklaşmasına rağmen İngilizler, adalet konusundaki efsanevi şöhretlerini muhafaza ediyorlardı. Belki de bu şöhreti kazanmalarını sağlayan şey, hükümetin yaptıklarından ziyade Connoly, Nicholson, Herat kahramanı Eldred Pottinger, genç Teğmen Wyburd ve adı bilinmeyen daha nice-lerinin gösterdiği çabalardı. Asyalılar, doğulu kahramanlar gibi manevi bir güce ve cesarete sahip bu adamları anlayabiliyor, onlara hem korku hem de saygı duyuyorlardı. Kafiler sayesinde uzak diyarlara yayılan efsaneleri, Doğunun mermer saraylarında ve Özbekistan'daki obalarda dilden dile dolaşıyordu.

İngilizlerin hem adil hem de güçlü olduğuna dair efsaneler Kafkasya'ya da ulaşmıştı. Şamil, İngilizlerin kendisine yardım edeceğini düşünüyordu. Bu nedenle Kraliçe Victoria'dan destek talebinde bulundu. Neticede Kraliçe, devletin başıydı. Yıllar sonra adı, dünyanın her yerinde hürriyetle birlikte anılacak olan Garibaldi gibi Victoria da, adaleti temsil ediyordu.

Reform yanlısı Prens Pyotr Kropotkin, hatıralarında Rus köylülerin kendilerini sadece Garibaldi'nin kölelikten kurtarabileceğine inandıklarını yazıyor. İtalya'nın nerede olduğunu bilmeyen, Roma'nın adını dahi duymamış bu insanlar için Garibaldi adı, karanlıkta parlayan bir yıldız gibiydi. Uzun zamandır kabul edilmesi beklenen hürriyet yasası hakkında konuşan Prens'in kölelerinden biri iç çekerek "Garibaldi gelmezse hiçbir şey

yapılmaz” demişti. Şamil’in ve Kafkas aşiretlerin gözünde Kraliçe Victoria dinin savunucusuydu. Peki kimin dini? Onların mı yoksa Kraliçe’nin mi? Pek önemi yoktu. Neticede Victoria, mazlumların yanındaydı. Şamil, büyük bir güvenle Kraliçe’ye mektup yazıyordu. Bu, belki biraz saf bir bakış açıсыydı. İngiltere’nin Hindistan ve diğer bölgeleri ilhak etmesini, acımasız bir işgal olarak da görmek mümkündü. Her şey, hangi tarafta olduğunuza bağlıydı: İşgal eden tarafta mı yoksa işgal edilen tarafta mı? İngilizlerin, işgal edilen taraftaki halkın görüşlerini anlama ihtimali pek yoktu. Başkalarının topraklarını işgal etme alışkanlığı edinmişlerdi. Silahlar sustuğunda bölgeye din adamları ve sıtma ilacı getiriyorlardı ama sonuçta hâlâ işgalciydiler. Olaylara Şamil kadar basit bakmayan biri, İngilizlerin nabza göre şerbet verip zamana oynayacağını görebilirdi.

Fakat Şamil, ne Avrupa’nın âdetlerinden ne de Batı’nın siyasetinden anlıyordu. Nabza göre şerbet vermeyi ya da taviz vermeyi bilmiyordu. Hayatında Dağıstan dağlarının dışına hiç çıkmamıştı. Ellerindeki hançerle yaşayıp ölen, en büyük amacı topraklarını savunmak olan bir halka mensuptu. O, müritleri Allah yolunda kâfirle savaşan kudretli İmam’dı. Gazavât! Onlar, kutsal ve adil bir savaş veriyorlardı. Bu nedenle Kraliçe Victoria’ya mektup göndermişti. Ben geçtiğine inanmak istesem de, Türkçe-Tatarca yazılmış bu mektupların Kraliçe’nin eline geçip geçmediğini bilmiyoruz. Belki de bazen fevri davranan Kraliçe Victoria görmeden eşi mektuplara el koydu. Stratejik olarak ne kadar faydalı olurlarsa olsunlar, sarayda isyancılara pek de iyi gözle bakılmazdı. Gönderdiği mektupların altında en az seksen kadının, hâkimin, en muhterem ve muteber mollalarının imzası olmasına rağmen İmam Şamil gibi büyük bir dini lidere sahip isyancılara dahi mesafeli yaklaşıldı. Kafkasyalı liderler, nedense Batılılara pek sempatik gelmiyordu... Çok şiddet yanlısıydılar... Bazı bakımlardan gerçekten vahşiydiler. Ah o haremle yok mu? O kadar gereksizlerdi ki... Şamil, şöyle yazıyordu:

Ey şerefli Kraliçe, senelerdir işgalci Rusya’yla savaşıyoruz. Her sene akın akın vadilerimize doluşan işgal ordularına karşı ken-

dimizi müdafaa etmek zorundayız. Kışın eşlerimizi ve çocuklarımızı güvende olsunlar diye uzaklara, ormana göndermek zorunda olsak da direnmekte kararlıyız. Ormanda ne yiyecek yemekleri var ne de soğuktan sığınabilecekleri bir yer. Fakat biz buna razıyız. Bu, Allah'ın takdiri. Yurdumuzu savunmamız için çile çekmemizi mukadder kılmış. İngiltere, Rusya'ya karşı hiç durmadan devam eden mücadelemizi bilmeli. Ey Kraliçe, sizden istirham ediyoruz. Bize yardım getirin.

Yazdığı mektupta Şamil'in, Haç'la Hilal arasındaki savaştan, yürüttüğü mücadelenin dini yönünden bahsetmekten özenle kaçındığı görülüyor. Belki de Victoria'nın çeşitli misyoner hareketlerine gönülden destek verdiğini duymuştur. Şamil, İncil ve papazdan ziyade silah ve asker gönderilmesini istiyordu. Kraliçe'nin, umutsuz davaların romantik liderlerine karşı zaafı vardı (Belki de damarlarındaki Stuart kanı onu etkiliyordu). 1850'lerde Londra'yı ziyaret eden ve toplumun bütün sınıfları tarafından içtenlikle karşılanan Kossuth ve Garibaldi, İngiltere'de büyük ilgi görüyordu. Kraliçe, Rusya'ya güvenmeme konusunda Avrupa'yla hemfikir di. Çar'ın aşırı derecede hırslı olduğunu düşünüyordu. Fakat oğlu Çareviç Aleksandr başkaydı. 1839 yılında Kraliçe'yi ziyarete gelmişti. Victoria, o zamanlar henüz evli değildi. Birlikte mazurka oynamışlardı. Uzun boylu, zarif ve hafiften utangaç bu delikanlıyı oldukça beğenen Kraliçe, günlüğüne "ne keyifli bir gündü" diye yazmıştı. Bütün Rusyalar'ın varisini beğenmeyen Lord Melbourne, her zamanki dobralığıyla "Oldukça donuk birine benziyor" diyordu.

Muhtemelen Şamil'den daha çok etkilenirdi.

1846 yılının Ekim ayında *The Times* gazetesinde şöyle bir haber yayınlandı: "Dağıstan İmamı Şamil'in, Hunzak'ın kuzeyindeki tepelerde direnmeye devam ettiği bildirildi. Dört bin Rus askeri ve Kazak atlılardan oluşan bir kuvvet, General Gurko'nun komutanlığında bölgeye yaklaşıyor. Ancak isyancı aşiret reisleri Kurt Tenguz ve Şepşuk Aslanı'nın emrindeki takviye birlikleri, akın akın dağlardan inerek Rus hatlarını taciz ediyor. Seferin, yaklaşan kış ayları boyunca ağır şartlarda devam etmesi bekleniyor..."

İngiliz halkı, Şamil ve müthiş ordusuna giderek daha fazla ilgi göstermeye başladı. Çerkes aşiretlerinin 1850'lerde Londra'ya gönderdiği heyet, coşkuyla karşılandı. Rus zulmünden kurtulmak için destek talep ediyorlardı. Durumu merak eden Kraliçe, konu hakkında bir rapor hazırlanmasını istedi. Huşt Hacı Hasan Haydar, Başbakan ve "siyasi çevrelerde söz sahibi olan bir dizi isim" tarafından kabul edildi. Hyde Park'ta kalabalık bir gruba hitap eden Huşt, ateş saçan gözleri ve muhteşem kıyafetiyle dinleyicileri büyüledi. Kraliyet ailesinde bir çocuğun (Prenses Beatrice olabilir?) dünyaya geldiğini öğrenen Huşt, kalabalığın üzerine koca bir kese altın saçtı. İnsanlar *Yaşa Çerkesya! Sen ne iyi bir adamsın!* diye bağırıyordu. Çerkeslerin güzel sözleri ve cömertliği bir yana İngilizler, Kafkasya'nın eninde sonunda Rusların kudreti karşısında ezileceğini görüyordu. Ve bu gerçekleştiğinde, Hindistan'a giden yol açılmış olacaktı. Bir şeyler yapılmalıydı.

Şamil, herkesin gözünde kahraman olmuştu. Halkın şiddetlenen duygularını teskin etmek için toplantılar düzenleniyordu ancak Hükümet taahhütte bulunmaktan kaçınıyordu. Bir gazetede şöyle bir soru yayınlandı: "İngiltere, [Hindistan'da] Ruslarla komşu olma fikrine sıcak bakmıyor; ancak bunu engellemek elinde mi?" Rus saldırılarına karşı cesurca ve tek başına direnen Şamil'i desteklemek için coşkulu gösteriler düzenlendi. Özellikle iç bölgelerde yaşayan halk, bu davayı yürekten benimsemişti. Pamuk sanayiinin Hindistan'a farklı bir gözle baktığına şüphe yok. Bir Yorkshire kasabasındaki Makine enstitüsünde düzenlenen toplantı o kadar hararetli geçti ki Şamil konuşulanları duysa daha da ümitlenirdi. Fakat belki de duymaması daha iyi oldu çünkü hiçbir işe yaramayacaktı. Yapılan heyecan verici konuşmalardan sonra Bay Pickles, aşağıdaki kararın alınmasını teklif etti: "Bu toplantıda hazır bulunanlar, Rusya'nın Kafkas halkını hâkimiyeti altına alma ve Hindistan'a tehdit oluşturabilecek bir konum elde etmesini sağlayacak bir bölgeyi ilhak etme çabalarını endişeyle izlemektedir." Levi Driver ve Jonas Wells, Rusya'yı boykot kararına destek verdi. Karar, oy birliğiyle kabul edildi ve parlamentoya bir müzekkere gönderildi.

Sesini yükseltenlerin sayısı gün geçtikçe artıyordu. Hayatını, halkına zulmeden Rusya'ya karşı nefreti körüklemeye adanmış Polonyalı bir soylu olan Kont Zamoyski, Rusya'nın emperyalist emellerini Avrupa'ya anlatmaya çalışıyordu. Ömrünün yirmi yılını Londra ve Varşova arasında, yolda geçirdiğini söylüyordu. Önceki bölümlerde gördüğümüz üzere bazı hemşerileri, doğrudan mücadeleye dâhil olmayı tercih etmiş ve Karpatlar üzerinden Kafkasya'ya geçerek Şamil'in saflarına katılmıştı.

Ülke genelinde vatansever ve hayırsever gruplar, Rus saldırganlığını kınıyor, "cesur ama fakir Kafkasyalılara" destek olmak amacıyla bağış topluyordu. Konuya duygusal yaklaşmayan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ysa Şamil'i dikkatle ama uzaktan izlemeyi tercih ediyordu. Basın, kabak tadı vermiş klişelerini tekrarlama-sına imkân veren mükemmel bir fırsat yakalamıştı. Herhangi bir adım atmadığı için hükümeti topa tutuyorlardı. Derhal harekete geçilmesi gerektiğini savunan gazeteler şöyle yazıyordu:

Dünya, şüphesiz belli bir süre daha mutlakiyet ve hürriyet arasında mücadelelere sahne olacak... Düşmanıyla karşı karşıya gelmekten kaçınırsa, hürriyetin nihai bir zafer elde etmesi nasıl beklenebilir? İngilizler, hürriyetin alicenap müdafileri olduklarını kararlı bir dille ilan etmeli. Yol açacakları ahlaki etki, Rus İmparatorluğu'nun gaddar kuvvetlerini mağlup edecektir.

Yazı, buna benzer ifadelerle devam ediyordu. Aradan geçen onca yıla rağmen klişeler ne kadar da az değişmiş. Bu beylik ve boş laflar, asırlar sonra dahi bütün dillerde yankılanıyor.

Kafkasya'dan dönen gazeteci ve seyyahlar, İngiltere'nin umursamazlığını kınıyor ve İngiltere'nin Hindistan'daki kazanımlarında Rusya'nın gözü olduğunu çarpıcı bir dille anlatıyordu; ama nafile. Bu seyyahlardan biri, şöyle yazıyordu: "Hindistan' kelimesi Kazakların kulağına, sabırsız bir damadın nikâhın kıyıldığı-nı gösteren çan sesini duyması kadar hoş geliyordu. İnci ve elmas diyarına gitme ihtimalini duyan Kazakların, kendinden geçmiş dervişler gibi neşeyle zıpladığına defalarca tanık oldum." Vatansever ve etkileyici üslubuyla şöyle devam ediyordu: "Her şeyden önemlisi, neye mal olursa olsun Kafkasya'nın bağımsızlığı

korunmalıdır. Geçilmez dağları ve yiğit halkıyla bu kalenin açtığı alan, İngiltere için tembel efendileri ve zelil racalarıyla (Burada kurnazlık yapıp, Doğu Hindistan Şirketi'ne ait bir tabiri kullanmış) Türkiye'den daha kıymetlidir." "Kafkasya'da dilediğimiz an, halkın savaşçı eğilimleri sayesinde, çok küçük bir bedel karşılığında kâinattaki en cesur askerlerden en az yirmi binini silahlandırabiliriz. Bu adamlar (böyle aşırı önlemler gerektiği takdirde) savaşı Moskova kapılarına taşıyabilir!" Büyük bir belagat ve özenle kaleme alınan bu satırlar da işe yaramayacaktı.

Afganistan'da yaşanan felaketi hatırlayan İngilizler kaygılıydı. Bağış toplamaya devam ettiler. Kafkasya'ya silah ve gönüllü gönderme çalışmalarını organize etmek için Çerkes komiteleri kurdular. İngiliz, Fransız, Macar ve Polonyalılarından oluşan yaklaşık altmış "gönüllü özgürlük savaşçısı" bölgeye gönderildi. Yüzbaşı Bell, var gücüyle Karadeniz'e silah kaçırıyordu. İngiltere'deki destekçilere gönderilen raporda, "Kafkasya'ya dokuz top, otuz bin top mühimmatı, yüz elli revolver ve üç bin dört yüz tüfek ulaştırıldığı" bildiriliyordu.

Ancak iş işten geçmişti. Şamil, gönderilen malzemelerin ve Kuzey Batı Sınır illerinden geçerek İran üzerinden bölgeye gelen Hint ordusuna mensup bir avuç subayın ne anlama geldiğini anlamaya çalışıyordu; ama nafile. Bu subaylar, Kraliçe Victoria'nın Şamil'in mektuplarına verdiği cevaba binaen modern topların nasıl çalıştığını öğretmek üzere bölgeye gönderilmişti. Ne Kraliçe ne de İngiliz Hükûmeti resmi bir destekte bulunuyordu.

İngiltere, Kafkasya seferinin sonuçlarını tam anlamıyla kavrayamamıştı. 1854 yılında Kırım Savaşı çıktığında ve Rusya neredeyse bütün kuvvetlerini Kırım'a gönderdiğinde, İngiltere geçmişteki ihmalkârlığını telafi edebilir ve açıktan Şamil'e destek verebilirdi. Böylece Şamil, bölgede hâkimiyet kurabilir, İngiltere'nin stratejik hedefi olan Kafkasya'nın bağımsızlığını koruyabilirdi. İlerde İngilizlerin ve Rusların Asya üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde kaçırılan fırsatları yazan İngiliz bir askeri taktik uzmanı şöyle diyecekti: "İngiltere, Sivastopol düştükten sonra Kafkasya'ya ordu göndermiş olsaydı, Şamil bizim müttefikimiz

sayılacaktı... Avar Şamil!” Belli ki yazar, askeri taktiklerle hiç güvenmediği “yabancıların”, özellikle neredeyse hiç tanımadıkları Avarların müttefik kabul edilmesi arasında kalmıştı.

Hisleriyle hareket eden bir İngiliz komitesi, ihtiyatı bir kenara bırakıp Şamil’e bir bayrak gönderdi. Bayrağın üzerindeki üç yıldız Çerkesya’yı, Gürcistan’ı ve Dağıstan’ı simgeliyordu (Gürcistan’ın uzun yıllar önce Rusya’ya tabi olduğu gerçeğini göz ardı etmişlerdi). Bu bayrak, üzerinde siyah sancaklar dalgalanan Şamil’in *avuluna* ulaşırsa, uzun zamandır böyle bir manevi destek bekleyen İmam bu jestten memnun olmuştur.

20

HACI MURAT

Onların nefreti, sevgileri kadar sınırsızdı.

- LERMONTOV

Şamil, saldırmayı bildiği gibi geri çekilmeyi de biliyor ve kendine güvenini kaybetmiyordu. Geri çekilme emri vermesi, aşiretlerin gözündeki itibarına gölge düşürmüyordu. Savaşta böyle inişli çıkışlı durumlar olurdu. Rusların safına geçip sonra yeniden Şamil'e katılan aşiret mensuplarına, dönek gözüyle bakılmazdı. Böyle birçok durumda esneklik gösterilmişti. Geri dönenlerin gösterdikleri müthiş cesaret ve cüret göz önünde bulundurulduğunda, kimse bu insanlara hain demezdi. Ruslara biat edip Rus üniforması giyen İlisu Sultanı Danyal Bey, General Niedhardt'a kızıp Ruslarla yollarını ayırmıştı. Vali'nin ihtişamlı sarayını, medeni dünyadaki rahatını terk eden Danyal Bey, Müritlere katılmıştı. Şamil, saflarına geçen bu adama hüsnü kabul göstermişti.

Taraflar arasında geçiş yapanlardan biri de Bata Şanurgov adlı genç bir Çeçendi. Bir *avula* düzenlenen baskında ailesini ve evini

kaybeden bu çocuğu bulan Baron Rosen, Bata'yı evlat edindi. Büyüdüğünde gözde bir tercüman olarak Ruslara hizmet edecekti. Ancak bu durumu gururuna yediremeyen Bata, Şamil'in tarafına geçti. Bata'nın Rusçaya ve Rus ordusunun teşkilat düzenine hâkim olduğunu gören Şamil onu daha da şımarttı. Bata'nın iktidar hırsını yatıştırmak isteyen Şamil, onu Büyük Çeçenistan Valisi olarak atadı ancak bu bile Bata'ya yetmemişti. Şamil'in güvenini kötüye kullanarak yönetimi altındaki *avullar*-dan ağır vergiler toplamaya başladı. Yolsuzluğa hiç müsamahası olmayan Şamil, onu görevden aldı. Bu karara fevri bir tepki veren Bata dağlara kaçtı ve bir kez daha Rusların safına geçti. Talih bir kez daha yüzüne güldü ve Ruslar onu oldukça sıcak karşıladı. Herhangi bir suçlamayla da karşılaşmadı. Yüzbaşı rütbesi verilen Bata, Kaçalıkov'a (Kaçalık'ın Rusçalaştırılmış hali) vali yapıldı. Bata, burada da yetkilerini kötüye kullanmaya devam etti. Baryatinski'nin Bata'ya hiç güvenmemesine rağmen Rus yetkililer bu durumu görmezden geldi. Gözü kendi çıkarından başka bir şey görmeyen ve zenginliğine zenginlik katan Bata'da sanki şeytan tüyü vardı. Bölgeye atanan bütün Rus komutanların gözdesi olmayı başaracaktı.

* * *

Hacı Murat da yalpa yapan isimler arasındaydı. Kötü bir çağrışım yapan döneke kelimesi böyle bir adama yakışmazdı. Hacı Murat, Şamil'in en büyük naibi, en değerli yardımcısı ve Kafkasya tarihinde unutulmaz bir yeri olan olağanüstü bir kahramandı. Hakkında kaleme aldığı eseriyle Tolstoy, Hacı Murat'ın hayatını ölümsüzleştirecekti. Vorontsov, destansı bir şahsiyet olan Hacı Murat'ı "Onda deli cesareti var" diye tarif edecekti.

Önceki bölümlerde bahsettiğim üzere 1834 yılında Hunzak'taki camide Hamza Bey'i öldüren kişi Hacı Murat'tı. Avar Hanı'nın oğluyla birlikte, hanın eşi Bahu Bike ile oğullarının intikamını almıştı. Hacı Murat ve kardeşi, o kara Cuma günü Gazi Molla'nın üzerine atılmış ve ellerindeki Hıncalları onun vücuduna saplamıştı. Hacı Murat kaçmayı başarırken kardeşi Osman nefret ettikleri Hamza Bey'in yanına yığılmış ve hayatını kaybet-

mişti. Hamza Bey'in ardından üçüncü İmam olarak başa geçen Şamil, Hacı Murat'ın nüfuzu yüzünden Hunzak'ta beklemediği bir direnişle karşılaştı. Hacı Murat, yükselen Müritçiliğin neden olduğu sayısız suçu unutamıyordu. Hanın büyük iki oğlunu öldürmüştü. Şamil ise nedensiz yere Bulaç Bey'i katletmişti. Üstüne üstlük Bahu Bike'nin boynu vurulmuştu. Daha bunun gibi nice isimsiz kurbanlar vardı. Dağları dolaşan Hacı Murat, halkın arasında için için yanan nefret ve intikam ateşini körüklüyordu. Kuzeye bakmak daha akıllıca, diyordu. Ruslar kurtuluşları olabiliirdi. Ancak bu kadar güçlü bir müttefikle beraber olurlarsa, dalga dalga yayılan Müritçiliğe direnebilirlerdi. Tarku Şemhali, Ruslara biat etmiş ve halkı birden refaha kavuşmuştu. Toprakları, savaş yüzünden tarumar olmuyordu. Ticaret geliyordu. Rusların tarafına geçen Mektule Hanı'nın hâkimiyeti altındaki Avarların durumu da böyleydi. Rusya, korkunç bir düşman olabildiği gibi kuvvetli bir müttefik de olabilir, diyordu Hacı Murat.

Aslında Hacı Murat, sadece halkın iyiliğini düşündüğü için böyle konuşmuyordu. Sözlerinin altında intikam arzusu ve şahsi hırs yatıyordu. Uzun yıllar önce bilinmeyen nedenlerle çöküşüne neden olan can düşmanı Mektule Hanı Ahmet'i kısıkanıyordu. Böylesine şiddet dolu bir ortamda, nefret duyguları depreşiyordu. Nefret, bölgedeki petrol kaynakları gibi bu toprakların ayrılmaz bir parçasıydı ve bu ateşi söndürmek mümkün değildi. Kim bilir, belki de aralarındaki kan davası, bir kadın ya da bir doğan yahut bir at yüzünden çıkmıştı. Belki de önemsiz bir kuruntudan ya da çocukça bir kavgadan kaynaklanıyordu. Her halükarda Hacı Murat ve Ahmet Han, birbirine düşmandı. Han, Hacı Murat'ın cesaretinden dolayı sahip olduğu şöhreti kısıkanıyor, Hacı Murat'sa Rusların Ahmet'e verdiği paye ve gücü çekemiyordu. Rusların düşman saflarını bozmak için yerel anlaşmazlıklardan faydalandığı gibi bazen dağlılar da, şahsi hırsları ve oyunları için Rusları kullanıyor, Valilik Sarayı'nda güç devşirmeye çalışıyordu.

Hacı Murat, Müritlerin baskısından ne kadar korkuyorsa Ahmet Han'dan da o kadar nefret ediyordu. Şamil ve Müritlerine

direnmenin tek yolunun Rusya'yla ittifaktan geçtiğine inanıyordu. Ayrıca, elde edeceği güç ve şan sayesinde tiksindiği Ahmet Han'dan daha yüksek bir konuma ulaşabilecekti. Bir ilin başına geçtiği günleri hayal ediyordu. Zamanı geldiğinde hem Müritler hem de Ruslara karşı mücadele edecekti. Belki bu zaferi elde etmek için geçici bir süreliğine de olsa kâfirlerle işbirliği yapması gerekecekti ama zafere giden yolda her şey mübahtı. Ne tür bir siyasi manevra yaparsa yapsın, neticede imanına bir zarar gelmeyecekti. Rusya'nın Padişahı Büyük Beyaz Çar'a ve serdarı Vorontsov'a biat etmeye kararlıydı.

Hacı Murat'ın çocuksu ve masum bir yüzü de vardı. Prens Gagarin, 1840-1855 yılları arasında Kafkasya'da görev yaparken çizdiği bir dizi harika resimden biri olan ve gerçek hayattan alındığı söylenen portresinde Hacı Murat'ın bu yönünü oldukça iyi yansıtmıştı. Şamil, siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için dini yaymaya çalışırken, Hacı Murat güç kazanmak için inancını bir kenara bırakabiliyordu. Fakat aslında ikisi de yürekten inanan dindar Müslümanlardı. Gobineau, *Religions et Philosophies de l'Asie Centrale* (Orta Asya'da Din ve Felsefe) adlı eserinde şöyle yazıyor: "Dini öğretileri çoğu zaman din adına hareket eden siyasi gerekliliklerden ayırırsak, iman konusunda İslam'dan daha hoşgörülü bir din olmadığını söyleyebiliriz." Hem Şamil hem de Hacı Murat bu ayrımı yapabiliyordu.

Hacı Murat'ın Ruslarla ittifak yaptığını öğrenen Ahmet Han, hiç vakit kaybetmeden rakibinin kuyusunu kazmaya başladı. Hacı Murat Ruslara kendini ispatlayıp güç kazanırsa başına ne geleceğinin farkındaydı. Hacı Murat'ın cüretini, taşıdığı liderlik özelliklerini ve Dağıstan'da hem soylular hem de halk üzerindeki nüfuzunu iyi biliyordu. Yanına muhafızlarını ve uşaklarını alan Ahmet Han, atına atladığı gibi Tiflis'in yolunu tuttu. Vali'nin huzuruna çıkarak Hacı Murat'ın tehlikeli bir casus olduğunu, aslında Şamil'in naibi olmasına rağmen ikili oynadığını söyledi. Hafiften gülümseyen Vorontsov, alakası için Han'a teşekkür etti. Bu son derece düşünceli bir hareketti... Sadakatini göstermişti... Fakat ne Vorontsov ne de subaylar ikna olmuştu.

Hacı Murat'la Ahmet Han arasındaki kan davasından haberleri vardı. Hacı Murat'ın samimiyetine inanmayı tercih ettiler. Ruslar da Hacı Murat'ın cesaretini, fevkalade cüretini ve dağlardaki nüfuzunu biliyordu. Ve onu paha biçilemez bir kazanım olarak görüyorlardı.

Ahmet Han, vaktinden önce harekete geçtiğinin farkına varmıştı. İşin üzerine fazla gitmedi. Vali'nin masasında altın tabaklarda sunulan yemekleri yedi, bir generalin hediye ettiği güzel bir saati kabul etti ve Tiflis'teki güzel Rus hanımlarla birkaç akşam eğlendi. Bu hanımların döne döne vals yapmasını, haremindeki dansçıların davetkâr ama durağan hareketlerinden daha çekici buluyordu. Avaristan'a döndüğünde morali yerindeydi. İntikam, biraz daha bekleyebilirdi. Şimdi, yeni planlar yapıyordu. Hunzak'taki Rus tümeninin komutanı Binbaşı Lazarev'in, Hacı Murat'ın Şamil'le gizli bir ilişki içinde olduğuna dair endişe verici dedikodular duymasını sağlayacaktı. Birbiriyle bağlantısızmış gibi görünen çeşitli kaynaklar, Hacı Murat'ı suçlu durumuna düşürecek bir dizi itirafı kulaktan kulağa yayacaktı. Böylece Rusların Hacı Murat'a olan güvenini yok etmiş olacaktı.

Duyduğu dedikodulardan son derece rahatsız olan Binbaşı Lazarev, durumu General Klugenav'a bildirdi. Klugenav, Hacı Murat'ın derhal tutuklanmasını emretti. Soruşturma için Temirhan Şura'ya gönderilecek, kaçmaya çalışırsa vurulacaktı. Klugenav, Hacı Murat'ı tutuklama görevini Ahmet Han'a verdi. Hacı Murat'ı büyük bir keyifle yakalayan Ahmet Han, düşmanını başkentindeki büyük Rus toplarından birine zincirledi. Elde ettiği zaferden dolayı ne kadar mutlu olduğunu gizlemiyordu. Öfkeden deliye dönen Hacı Murat, on gün boyunca bu şekilde tutuldu. Adalet istiyorum diye bağırıyor, eşi ve çocuklarıyla görüşmek istiyordu (Hacı Murat, ailesine çok bağlıydı. Bu zaafı, onun sonu olacaktı). Ahmet Han, Tiflis'e haber yollayıp Hacı Murat'ı yakaladığını bildirdi. Hiç vakit kaybetmeden cevap gönderen Prens Vorontsov, ister esir olsun ister müttefik Hacı Murat'ın son derece önemli olduğunu ve sıkı emniyet altında derhal karargâha getirilmesini söyledi.

Mevsim kıştı. Yağan kar geçitleri kapatmış, vadileri beyaz bir örtü kaplamıştı. Hacı Murat'a refakat etmekle görevlendirilen Apşeron alayından bir subay ve kırk beş asker sabahın erken saatlerinde yola çıktı. Botları sürekli kara saplandığından binbir güçlükle yürüyorlardı. Bir haftadan uzun süredir kar yağıyordu.

Kafkas dağları, böyle havalarda siyah kayalardan yapılmış devasa piramitlere benzerdi. Dağların doruklarından sarkan buzullar, yamaçlardaki kar yığınlarına karışırdı. Boş ağılların üzerinde dolanan birkaç kuzgundan başka hiçbir hayat belirtisi olmazdı. İnsanlar ve hayvanlar, karlar altında kalmış *saklialara* çekilirdi. Bacadan tüten duman, buz gibi havada kıvrıla kıvrıla yükselirdi.

Hacı Murat ve muhafızları yola çıktığında, Temirhan Şura'ya giden ana yoldaki geçit tıkanmıştı. Yirmi beş kilometre boyunca tek bir köprü vardı. O da birkaç gün önce düşen çığ nedeniyle yıkılmıştı. Burası, fevkalade ıssız bir bölgeydi. Kafile, Butsro *avulu* üzerinden geçen bir dağ yoluna saptı. Bir uçurum boyunca ilerleyen yol o kadar dardı ki adamlar tek sıra halinde devam etmek zorunda kaldı. Bu halde dahi yanlarındaki yamaca tutunarak yürümeleri gerekiyordu. Uzaktaki *avullarda* bulunan dağlılar, nöbetçi kulübelerinden meşum gözlerle onları izliyordu. Ah şu kâfir köpeklerin hepsi bir ölse! Sarı saçlı domuzlar, Allah'ın savaşçısı Hacı Murat'ı götürüyorlar! Rusların tarafına geçmenin sonu buydu... Şamil'in yanında kalmak daha mı iyiydi acaba? İki yol da felakete çıkıyordu. Dağın kenarında yavaş yavaş kaybolmaya başlayan grubu görebilmek için gözlerini kıstılar. Son adam da görünmez olduğunda, geriye sadece beyaz bir örtü ve soğuk bir boşluk kalmıştı. Burkalarına sarılan dağlılar, namaz kılmak üzere camiye gitti.

Elleri bağlı olmasına rağmen Hacı Murat, bir bey gibi yürüyordu. Koyun derisinden yapılma kara papağı kaşlarına kadar inmiş, yüzünü kapatıyordu. Çenesine kadar çektiği burkası, kısa kızıl sakallarını örtüyordu. Emin adımlarla yürüyor, yamaçlardan kedi gibi atlıyordu. Burası onun ata yurduydı. Fakat muhafızlar perişan haldeydi. Gri renkli, ince paltolarının içinde titriyorlardı. Ayaklarındaki hantal botlar yüzünden zor yürüyorlar, ikide bir

sendeliyorlar ve yanlarındaki korkunç uçuruma düşmemek için uğraşıyorlardı. Ayaklarının takıldığı küçük taşların uçurumun derinliklerine düşüşünü izlerken mideleri bulanıyordu. Baş dönen ve midesi bulan insanlara, böyle bir savaşta yer yoktu.

Kafkas savaşlarına dair yazılmış hatıralar ve askeri tarihçilerin anlattığı hikâyeler, o dönem çekilen çileleri, yaşanan yokluğu ve dehşeti gözler önüne seriyor. Ancak kimse askerlerin baş dönmelerinden dolayı yaşadığı ızdıraptan bahsetmiyor. Uçurumun kenarında savaşmak, sarp kayalıkları tırmanmak ya da üzerine alelade bir kütük konulmuş geçitlerden karşıya geçmek zorunda kalan askerler, ölsem de şuradan kurtulsam demiş midir? Yine de kahramanca savaşmaya devam ediyorlardı. Psikolojik destek diye bir şey yoktu. Askeri tabipler, turnike ve testereleriyle ellerinden geleni yapıyordu. Uzun saçlı, uzun sakallı ve kara cübbeli papazlar ölmek üzere olanları teskin ediyordu. Mücadeleye devam etmesi gereken askerlerin elindeyse, sadece davulları ve votkaları vardı morallerini yüksek tutacak. Askerlerin yeterlilik ve sınırlılıklarını ölçmeye yarayan modern psikolojik testler hayal dahi edilemezdi. Ruhsal hastalık, sinir bozukluğu ya da alerji diye bir şey bilinmezdi. Emir verilir ve uygulanırdı. O kadar. Baş dönmesi kadar basit bir sıkıntı dahi kabul edilmezdi.

Hacı Murat, uçurumun kenarında yürümeye devam ediyor, muhafızlarıysa ayak uydurmaya çalışıyordu. Bir noktada yol o kadar tehlikeli bir hale geldi ki askerlerin başındaki subay, Hacı Murat'ın beline bir ip bağlanmasını emretti. Hacı Murat'ın önünde ve arkasında yürüyen askerler ipe tutunacaktı. Bu sayede ayakları takılıp dursa da mahkûmu kontrol edebileceklerdi. Subay ve askerler, mahkûmu bağlamış olmanın verdiği rahatlıkla rehavete kapıldı. Yukardaki sarp yamaca ulaştıklarında Hacı Murat askerlere saldırdı. Bağlı elleriyle ipi kavrayan Hacı Murat, şaşkınlıktan dona kalmış askerlerin elinden kurtuldu ve uçuruma atladı. Askerlerden birini de peşinden sürüklemişti. Düşüşlerinin çıkardığı ses, geçitlerde ve zirvelerde yankılandı. Yamaçtaki taşlar da yerlerinden oynamış ve aşağı doğru yuvarlanmıştı. Ortalığı bir sessizlik kapladı. Askerler, ne Hacı Murat'ı ne de düşen

arkadaşlarını görebiliyordu. Aşağı inip cesetleri aramak da imkânsızdı. Tanrı'nın takdiri, diye düşündüler. İstavroz çıkarıp kaderlerine boyun eğdiler.

Yola devam eden askerlerin keyfi yerine gelmişti. Memleketlerinin geleneksel şarkılarını söylüyorlardı. Yeniden yağmaya başlayan kar seslerini bastırıyordu. Kutsal Rusya'da, Ryazan'da, Smolensk'te, Novgorod'da, Ukrayna'da bıraktıkları aşklarını düşünüyorlardı. Memleketleri hiç buralara benzemiyordu. Ufku gökyüzüyle bir olduğu o topraklarda, en ufak bir yamaca dahi tepe denirdi. Ayçiçekleri üç metreye ulaşırdı. Ama ne böyle bir dağ ne de böyle bir uçurum görmüşlerdi. Kafil, vadiye doğru inmeye başladı. Askerler, kışlaya vardıklarında ateşin etrafına oturup votka eşliğinde şarkı söylemeyi hayal ediyordu. Fakat dikkatsizliği yüzünden karargâhta azar işiteceğini bilen subay düşüncelere dalmıştı. Mahkûm ölmüş olmalıydı... Oradan sağ çıkması mümkün değildi... Ama ya kurtulduysa? ("Bir türlü ölmek bilmiyorlar... Nerde nasıl davranılır, hiç haberleri yok...") Temirhan Şura'ya vardıklarında durumu anlatan subay beklediği gibi azar işitti. Hacı Murat, ölü olarak kayıtlara geçirildi.

Fakat işin aslı başkaydı. Hacı Murat, yerde biriken karın düşüşünü yumuşatacağını hesaplamıştı. Bir kar yığınının üstüne düşen Hacı Murat'ın bir bacağı parçalanmış, kaburgaları kırılmış ve kafası yarılmıştı. Peşinden düşen asker oracıkta can vermişti. Bu durum Hacı Murat'ın işine gelmişti çünkü dağlıların yardımına gelmeyeceğini biliyordu. Tedbir olsun diye askerin boğazını kesen Hacı Murat, karanlık çökene kadar saklandı. Sürünerek Masaha *avuluna* ait bir koyun çiftliğine kadar gitti. Birkaç hafta burada gizlenen Hacı Murat kararını vermişti. Madem Ruslar ona hiç güvenmiyordu, düşmanının lafına kanıp onu bir topa zincirlemişti, o zaman onların safına geçerek hata etmişti. Kendi halkına, dağlara ve Allah'a sığınacak, Şamil'e katılacaktı.

1841 yılında kış mevsimi sona ererken Hacı Murat'ın yaraları iyileşmişti (Bacağının parçalanmasından dolayı topal kalmıştı). Şamil'le barışan Hacı Murat, İmam'a yazdığı mektupta şöyle diyordu:

Gücüne güç kattığım adamların gösterdiği nankörlükten dolayı muzdaribim. Onların adına Avaristan'a hükmeden ben, şimdi kendi yurdunda kaçak durumuna düştüm. Allah, dini uğruna savaşanlara karşı Ruslara yardım ettiğim için gazabıyla beni perişan etti. Yalancı dostlarımı bırakıp yüzümü sana, amansız düşmanıma dönüyorum. Uzattığım eli ve intikamımı kabul et. Hunzak'ta sana karşı savaşırken intikam hırsımın ne kadar kuvvetli olduğunu görmüştün. Şimdi senin yanında savaşmayı teklif ediyorum. Bir kez daha denemeye var mısın?

Kartal, kendisinden olanı tanırdı. Şamil, şöyle cevap verdi:

Allah istediklerini korur ve doğru yola ulaştırır. Karanlıklarda yürüyen sen tekrar aydınlığa döndün. Kapımız açıktır. Kollarımızı açtık, seni bağrımıza basmayı bekliyoruz. Allah, alametler üzerinden kendini gösterir. Hz. Peygamber'in hadisleri, senin zatında gerçekleşmiştir. Bir mümin sendelediğinde, Allah onu ayakta tutar. Hakikaten de Çar'ın çift başlı kara kartalının, İslam'ın Hilal'i altında yanacağı günler fazla uzak değil.

Dağıstan'ın dört bir yanına haber gönderen Şamil, bu iki mektubu bütün halka dağıttı. Hacı Murat'ı, birinci naibi ve Hunzak bölgesindeki Çelmes'in valisi ilan etti. Ustaca bir hamle yapmıştı. Tereddüt göstermeye başlayan insanlar, Hacı Murat'ın peşinde yeniden silaha sarıldılar. Cüretkâr kahramanlıkları seven ve Rus zulmünden çok çekmiş olan halkın gözünde Hacı Murat büyük bir kahramandı ve onun etrafında toplanacaklardı. En ücra köşelerdeki *avulları* dahi harekete geçirmeye çalışan Hacı Murat, hem Rusların hem de baş düşmanı Mektule Hanı Ahmet'in nüfuzunu baltalamaya başladı.

Rusların Hacı Murat'a güvenmemeleri ve ihaneti pahalıya mal olmuştu. Dağlar galeyana gelmişti. Olağanüstü bir cüret gösteren dağlılar kalelere, karakollara ve garnizon kasabalarına baskınlar düzenliyordu. Eski müttefikleri Tilitli Kibid Muhammed, yanına birkaç aşireti alarak Ruslardan ayrılmış ve Hacı Murat'ın saflarına katılmıştı. Şamil'in gücü ve hâkimiyeti altındaki topraklar, birkaç ay içinde üçe katlandı. Tiflis, yaklaşan tehlikenin farkındaydı. Kaygıya kapılan Rus komutanlar, takviye birlik

göndermeleri için kuzeye haber gönderdi. Hacı Murat, Rusların Şamil'den sonraki en yaman düşmanı oluvermişti.

Hem bir müttefik hem de bir düşman olarak Hacı Murat'ın gücünün farkında olan General Klugenav, onun güvenini kazanmak için bir dizi teklifte bulundu. Ancak Hacı Murat, Ruslarla görüşmeyi dahi kabul etmedi. Rus karargâhına huzursuzluk hâkimdi. General Golovine şöyle yazıyordu: "Bu güne kadar Şamil kadar tehlikeli ve gaddar bir düşmanla karşılaşmadık... Etrafındaki askerler, emirlerini hiç tereddüt etmeden yerine getiriyor... Hâkimiyetini yıkmayı istediğinden şüphelenilenleri dahi mutlak ölüm bekliyor... Rehineleri acımadan katlediyorlar... Bu korkunç istibdadı yıkmak, birinci önceliğimiz olmalı." Ruslar durumun farkındaydı ancak ellerinden bir şey gelmiyordu. Günlük çatışmalar yerini büyük harekâtlara bıraktı. Böyle bir düşman ve arazi koşulları karşısında kimse başarı elde edemiyordu.

Hacı Murat, beş yıl boyunca Allah yolunda şanlı mücadelesine devam etti. Girdiği her savaşta daha fazla hayranlık uyandırıyor, Şamil ile Müritlerin güvenini kazanıyordu. Zaferleri, bugün dahi yâd ediliyor. Ruslar, ona Kızıl Şeytan diyordu. Kırmızı renkli bir çerkeska giyerdi. Sakalları kızıldı. Bütün efsanesini cüret ve kanla yazmıştı. Atına nalı ters çakıp izini kaybettirmeyi başaran ilk kişi Hacı Murat'tı. Düzenlediği bir dizi baskında parlak zaferler kazandı. Cengutay'daki garnizonu gafil avlayıp, her taraf asker kaynamasına rağmen kimsenin ruhu duymadan eski düşmanı Ahmet Han'ın dul eşini kaçırın da oydu. Ancak bazen durması gereken yeri bilmediği de olurdu. Ahmet Han'ın eşini cariyesi yaptı. Fakat Hanım, sadece düşmanının eşi değildi. Rusların yanından ayrılıp Müritlerin safına geçen İlisu Sultanı Danyal Bey'in üvey kayınvalidesiydi. Danyal Bey'le aralarının açılmasını istemeyen Şamil, Hacı Murat'a esirini derhal salıvermesini emretti. Hanım, çok güzel bir kadındı. Hacı Murat, istemeye istemeye emri yerine getirdi. Bu mesele içinde dert olmuş, nefret tohumları ekmişti.

Hacı Murat'ın cüret ve gaddarlığı, Dağıstan'daki Rus kuvvetlerinin karargâhı olan Temirhan Şura'ya düzenlediği baskında

doruk noktasına ulaştı. Karargâhın komutanı olan Albay Prens Orbelyani'nin evinde bir balo düzenleneceği haberini almıştı. Askerleri gafil avlayıp, baloya katılanları ele geçirmeyi planlıyordu. Hayatında hiç batılı tarzda düzenlenen bir eğlence görmemişti. Rusların yaptırdığı garnizon kasabalarına da aşına değildi. Gece karanlıktı. Tek bir yıldız dahi yoktu. Adamlarıyla birlikte barikatın üzerinden atlayan Hacı Murat, şaşkınlıktan dona kalmış nöbetçilerin yanından dörtnala geçti. Atını, görebildiği en büyük ve en parlak ışıklı binaya doğru sürdü. Fakat bu bina askeri hastaneydi. Hastalar, kendilerini binanın içine kapatmış savaşımaya hazırlanıyordu. Nöbetçilerin çaldığı alarm ziliyle ayaklanan garnizon hastanedekilerin yardımına koştu. Balo salonunda eşleriyle mazurka oynayan subaylar kılıçlarını çektiği gibi dışarı fırladı. Hacı Murat ve adamları, kaçmak zorunda kaldı.

Atlarının nallarını ters çaktıkları için izlerini kaybettirip dağdaki sığınaklarına ulaşmayı başardılar. Baskında sadece bir hasta bakıcı hayatını kaybetmişti ancak Hacı Murat'ın şöhreti devasa boyutlara ulaştı. Hastanedeki herkesi öldürdüğüne dair efsaneler kulaktan kulağa yayıldı. Anlatılanlara göre, öldürdüklerini dilim dilim doğrayıp şişe geçirmiş, kızarttığı et parçalarını mutfaktaki masaya bırakmıştı. Böylelikle, mutfağa giren Rusla Müritlerin yemek yerken hazırlıksız yakalandığını ve kebapları bırakıp kaçtığını düşünmüş; şişteki etlerin asker arkadaşlarına ait olduğunu bilmeden kalan kebapları yemişti. Ruslar da bu tüyler ürpertici hikâyeye inanmıştı. Kurmay subaylar, Vali ve Çar, hikâyenin yalan olduğunu biliyordu ancak şiddetle yalanlamadılar. Hacı Murat'ın her zaferi bir efsaneye dönüşüyordu. Askerlerin ona hayran olmasındansa ondan nefret etmesini yeğlemişlerdi. Fakat Hacı Murat'ın böylesine delice bir cüret göstermesi, hem Rus askerlerinin hem de dağlıların hayranlığını kazandı.

1850 yılında Doğu Gürcistan'a sızan Hacı Murat, Barbaratminskaya garnizonunun tamamını yok etti. Birkaç ay sonra yanındaki beş yüz atlıyla zengin Boynak *avuluna* bir baskın düzenledi. Tarku Şemhali'nin kardeşi olan Şeyh'i yatağında öldürüp eşini ve çocuklarını kaçırdı. Korkudan tir tir titreyen esirleri eyerlerine

yatıran Kızıl Şeytan ve adamları, bir günde yüz altmış kilometre yol katederek peşindekileri atlatmayı başardı. Ellerindeki bu kıymetli esirleri, dağlarda bulunan Şamil'e teslim ettiler. Şamil, bu esirleri salıvermesi karşılığında yüklü bir fidye alacak ve bu parayı çok ihtiyaç duydukları tüfek, mühimmat ve savaş malzemesi alımında kullanacaktı.

Hacı Murat'ın cengâverliği ve cüreti, Müritler arasında hem hayranlığa hem de kıskançlığa neden oluyordu. Eskiden onu Rusların gözünde karalamaya çalışan düşmanları ve rakipleri, yerlerini onu Şamil'e şikâyet eden başkalarına bırakmıştı. Bu şikâyetler, İmam'ın şüphelerini doğrular nitelikteydi. Aşırı güçlenen Hacı Murat kibirlenmeye başlamıştı. Bir gün Şamil öldürülürse, Müritlerin yeni lideri olarak Hacı Murat'ın başa geçeceğine şüphe yoktu. Şamil, ikinci oğlu Gazi Muhammed'i veliahdı ilan etti. Cemaleddin Ahulgo'da zorla elinden alınalı on iki yıl olmuştu. On iki yıldır kahroluyordu. Oğlunu geri almak için kullanabileceği kadar değerli birini esir almayı başaramamıştı (İdam mangasının karşısındaki Prens Ellico Orbelyani dahi fidyeden bahsetmemişti). Büyük oğlunu bir daha göremeyeceğini kabullenmişti. Bu nedenle küçük oğlu Gazi Muhammed'i veliahdı ilan etti. Bunu duyan Hacı Murat öfkeden deliye döndü. "Kimin başa geçeceğine sadece kılıç karar verir" diyordu. Naibinin yaptığı küstahlığı öğrenen Şamil, Hacı Murat'ın rütbesini elinden aldı ve o güne kadar kazandığı savaş ganimetlerini teslim etmesini emretti. O dönem Batlindge *avulunu* yöneten Hacı Murat bu emre şöyle cevap verdi: "Sahip olduğum her şeyi kılıcımla kazandım. Şamil bunları istiyorsa gelsin, kılıcıyla alsın!" Bu, isyan demekti. Şamil, küstah yardımcısını dize getirmek için yola çıktı ancak çatışma başlamadan önce araya giren bir grup molla, tarafları uzlaşmaya ikna etti. Aşiretler arasında bir savaş çıktığı takdirde Müritlerin gücü azalacaktı. Bu nedenle Şamil ve Hacı Murat, şahsi meselelerini şimdilik bir kenara bırakmayı kabul etti.

Şamil, artık Hacı Murat'a güvenemeyeceğini biliyordu. Naiple-riyle gizli bir toplantı düzenledi. Burada hain ilan edilen Hacı Murat ölüme mahkûm edildi. Hacı Murat hakkında söylenen-

lere inanmak, bir zamanlar Rusların çıkarına uymamıştı. Şimdiyse onun hakkında anlatılan ihanet hikâyelerine inanmak Şamil'in işine gelmişti. Hacı Murat öldürülmeliydi. İmam'ın söylediklerini her zaman sorgusuz sualsiz kabul eden naipler yine ona destek verdi.

Fakat adını bilmediğimiz bir naip, kendi başına hareket ederek Hacı Murat'ı uyardı. Olanları öğrenen Hacı Murat, vaktiyle Ruslarla ters düştüğünde olduğu gibi küplere bindi. Bu sefer, düşmanlarının kendisini bir topa zincirlemesine izin vermeyecekti. En sadık dört müridiyle birlikte kaçıp en yakın Rus kalesine sığındı. Kalenin komutanı Vali'nin oğlu Albay Prens Simon Vorontsov'a teslim oldu.

Hacı Murat'ın hayatı ve akıbetini kendisine has harikulade üslubuyla hem ayrıntılı hem de sade bir şekilde anlatan Tolstoy, eserinde geçen çoğu bilgiyi askeri arşivlerden ve Kont Loris Melikov'un Hacı Murat'ın ağzından kayda geçirdiği hikâyelerden aldı. Vorontsov'un kurmay subaylarından biri olan Kont Melikov, akıcı bir şekilde Tatarca konuşabiliyordu. Bu sayede Hacı Murat'ın anlattığı her şeyi kayıt altına alabilmişti.

İlginçtir ki Tolstoy, Kafkasya üzerine yazdığı yazılarda Hacı Murat ve adamları başta olmak üzere dağlıları tarif ederken sürekli "parlak", "şen" ve "sakin" kelimelerini kullandı. Hacı Murat'ın parlak ve gülümseyen yüzünden, sakin ve kararlı bakışlarından bahsediyor, dağlıların şen sesini ve sağlam dinginliklerini anlatıyordu. Tekrar tekrar bu insanların masum neşelerine ve keyifli hallerine işaret ediyor (Şüphesiz vicdanlarının rahat ve ciğerlerinin sağlam olmasının bu durumda payı vardı), okuyucuların şüpheci ve ukala Rus subaylardan ve dağların zirvelerine kurulmuş gizemli bir hükümdar olan ve bütün her şeyi planlayan Şamil'den çok farklı olan bu adamların basit ve vahşi cazibesini hissetmesini sağlıyordu.

Prens Simon Vorontsov, bu kadar kıymetli bir ödülü hiç uğraşmadan elde etmenin sevinci içindeydi. Hacı Murat'ı vakit kaybetmeden Tiflis'e gönderdi. Ruslar, başkente ulaşan Hacı Murat'a hiç güvenmiyorlardı ama yine de onu el üstünde tuttu-

lar. Vali, her zamanki mesafeli ve kibar tavrıyla onu himayesine aldı. Emrine bir tercüman, bir yaver, bir fayton, atlar ve uşaklar verildi. Hacı Murat, adeta altın kafese konulmuştu. Valilik Sarayı'nın kabul salonunu dolduran dalkavuklar bu kudretli adamı izliyordu. Sanki gizemli, kara gözleriyle içlerini okuyordu. Saraylılar, bir gösteri izlercesine gözlerini ayırmadan Hacı Murat'ı seyrediyordu. Hacı Murat, hayatında ilk defa Batılıların lüks hayatının içine girmişti: Gösterişli üniformalarıyla kurmay subaylar, krinolinleri ve bukleleriyle eşleri... Bazıları yanına sokulup gördüklerini beğenip beğenmediğini soruyordu. Acaba kendilerini, baloyu, akşam yemeklerini, operayı sevmiş miydi? Ruslar, bu efsanevi lideri başını okşayarak evcilleştirebilecekleri vahşi bir hayvan olarak görüyordu. Fakat karşılarındaki sessiz ve vakur adam, onların baştan çıkarıcı hareketlerine aldırış etmiyordu. Elini kalbinin üzerine koyup başını eğiyor ve İslami sözlerle cevap veriyordu. Aklının başka yerde olduğu belliydi. İtalyan operası dahi onu etkileyememişti. İlk sahneyi gözünü kırpmadan izlemiş, daha sonra sessizce salondan ayrılmıştı. Bütün gözler onun üzerindeydi. Özel locasında operayı izleyen Vali ve o gece harika bir performans sergileyen soprano dahi onun gölgesinde kalmıştı.

Bulunduğu ortamın kendi yurduna hiç benzemediğini kabul ediyordu. Gizemli gözleri ve çocuksu samimi tavırlarıyla Vali'nin sarayının göz alıcı salonlarını dolaşıyordu. Mermer sütunları, devasa avizeleri ve yaldızlı mobilyalarıyla bu harika mekân Vorontsov'ların ihtişamını yansıtıyordu. Hacı Murat nereye baksa, aralarında fısıldaşan kadınları ve subayları görüyordu. Kendinden bahsettiklerinin farkındaydı. Onu şeref konuğu olarak gördüklerini söyleseler de herkes, onun aslında bir esir olduğunu biliyordu. Hacı Murat, Şamil'e karşı mücadele etmek için serbest bırakılmayı talep ettiğinde Vorontsov onu korumak amacıyla burada tuttuğunu söyledi. Vali'den kendisine silah ve adam vermesini istedi; ama nafile. Bütün Dağıstan'ı Müritlere karşı ayaklandıracağını söylüyordu. Şamil'in eşi ve çocuklarını esir tuttuğu Çelmes'e gitmek için izin istedi; ama nafile.

Ailesi için kaygılanıyordu. Şamil'in esirlere nasıl muamele ettiğini biliyordu. Her gün boş laflarla ve vaatlerle oyalanıyordu. Hacı Murat'ı Vali'nin çalışma odasından uzaklaştırmaya çalışan yaveri, yakında, haftaya diyerek onu avutuyordu. Hacı Murat, onu Şamil'in intikamından korumak için burada tutulduğunu görmeliydi. Biraz daha sabret, diyordu tercümanı. Her şey yoluna girecekti. Şamil'e karşı büyük bir taarruz planlanıyordu. İşte o zaman Hacı Murat'ın eline istediği fırsat geçecekti. Emrine bir alay verilecekti. Şamil'le bizzat hesaplaşacaktı. Fakat kimse, ailesini kurtarmaktan bahsetmiyordu. Her gün boş laflar ve vaatler dinleyen Hacı Murat'ın içindeki ateş sönmeye başlamıştı. Her gün topallaya topallaya saraya geliyor, Vali'nin odasının önünde vakarla bekliyordu. Alt rütbeli subaylar, sıradan memurlar içeri girerken, bu cengâver savaşçı, bu cüretkâr adam kapıda bekliyordu. Şamil'in, oğlunun gözlerini oyduduğu kulağına gelmişti. Ne bu dedikodunun doğru olup olmadığını ne de ailesinin akıbetini biliyordu.

II

23 Aralık 1851 tarihinde kaleme aldığı bir mektupta Tolstoy, kuzeydeki kardeşine şöyle diyordu: "Sana Kafkasya'dan gurur verici haberlerim var. Şamil'den sonraki ikinci adam olan Hacı Murat Rus hükümetine teslim oldu. Çeçenistan'daki en iyi savaşçı ve atlıydı ama yine de böyle bir adiliği yaptı." Bu satırlarında, Tolstoy'un bir Avar naibin Rusların tarafına geçmesini çağdaşlarının çoğu gibi aydınlanıp teslim olma diye değil, adice durum olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Çağdaşları, dağlıları ancak valilik eliyle kurtuluşa erebilecek vahşiler olarak görüyordu. Tolstoy'un yazılarında ve dönemin seyyahlarının anlattığı hikâyelerde, karmaşık Rus toplumunun protokol kurallarını ve St. Petersburg'un ince zevklerini vahşi bir yurda ve özgür bir halka dayattığını görüyoruz: dağlardan gelen top seslerine rağmen günlük sohbetler, çay fincanlarının şıkırtısı, karılan kartların hışırtısı, sürekli mırıldanmalar... Yeni kavuştuğu bu doğanın gerçekliği (ve bütün doğayı temsil eden Kazak kızı Marinka) karşısında başı dönen Tolstoy kaçtığı dünyadan nefretle bahsediyordu.

Kulübem, ormanım ve aşkım değil de o kabul salonları, yapma perçemleri görünen briyantınli saçlarıyla o kadınlar, o numaradan peltek konuşmalar, o gizlenmiş çarpık uzuvlar ve muhabbet ediyormuş gibi yapan salonun boş lakırdıları gözümün önüne geliyor... O ruhsuz suratlar, o evlenme çağındaki zengin kızlar... “Böyle iyi -evlenme çağında zengin kız- bir kızım ama fazla yaklaşma!” Bütün o oturmalar ve mekân değiştirmeler; o insanların arsızca çiftleşmesi; o hiç bitmeyen dedikodular ve ikiyüzlülükler; o kurallar -buna elinle, ona başınla selam ver, şununla sohbet et. Ve son olarak nesilden nesle geçen, insanların içine işlemiş o ebedi bıkkınlık.

Tiflis’in salonları, Vali’nin misafirleri arasında sessizce dikilen Hacı Murat’a da böyle gelmiş olmalı. Hacı Murat, gece boyunca gözlerini pencereden ayırmıyordu. Kırmızı brokar perdelerin arasından karanlık ve tehlikeli dağları görebiliyordu. Oğlu, o dağlarda bir yerde, üç metre derinliğindeki berbat bir çukurun içinde çürümeye terk edilmişti. Belki gözlerini bile oymuşlardı. Şamil, *avulun* birinde ailesini esir tutuyordu. Kaderleri pamuk ipliğine bağlıydı. Hacı Murat’sa Vali’nin sofrasında oturmak ve misafirlerin aklını başından alan suflelerden ve enfes yemeklerden tatmak zorundaydı. Şamil’in söz verdiği koruma karşılığında bütün bunları verse? Şamil, art arda gönderdiği mektuplarda onu affettiğini söylüyor ve iade-i itibarda bulunacağını yazıyordu. Fakat Hacı Murat, Şamil’e güvenmiyordu. Şamil, birinci naibini tekrar yanında görmek istiyordu. Fazla istekli, diye düşündü Hacı Murat. Ya Müritlerin safına geçip de ailesinin çoktan öldürüldüğünü ve kendi ölüm fermanının verildiğini öğrenirse? Bazı geceler, karar-gâha gizlice giren bir adamı, Dağıstan’da olan biteni haber veriyordu. Hacı Murat’ın sadık taraftarları, toplanıp Şamil’in *avulu*nu basmaya ve Hacı Murat’ın ailesini kurtarmaya söz vermişti.

Vorontsov’un kurmay subayları “Bırakalım gitsinler” diyorlardı. “Bizim yerimize onlar uğraşsın. Onu (Şamil’den her zaman o diye bahsederlerdi) öldürmeye başaramazlarsa dahi iki taraf da büyük kayıplar verecektir. Ne kadar çok Tatar ölürse o kadar iyi!” Apoletli omuzlarını silken subaylar, kâğıt oynamaya ve ren şarabı ve maden suyu içmeye devam ettiler. Bir sonuç çıkma-

di. Hacı Murat, Şamil'in korkunç tehditlerinin kendi adamlarının dahi gözünü korkuttuğunu biliyordu. Rusları samimiyetine inandıramıyordu. Köşeye sıkışmıştı. Bana bir şans verin, güvenin, emrime adam ve silah tahsis edin, Şamil'in *avulunu* basayım ve bütün Dağıstan'ı kendi sancağım altında toplayayım, diyordu. Kurmay subaylar, "Salıvermek mi? Adam ve silah vermek mi? Saçma! Aptalca bir plan" diyorlardı.

Hacı Murat meselesinden gına gelmişti. Vorontsov'un donuk gözlerinde bile bu durum görülebiliyordu. Bazıları, Sibirya'ya sürülmesini teklif ediyordu, bazılarıysa Tiflis'te hapse atılmasını. Bazıları, Hacı Murat'a gösterilen alicenap muameleye kızıyordu. Kadınlar arasında ne kadar büyük bir heyecan uyandırdığını gören bazı adamlar onu kıskanıyordu. Duygusal görünen bu adam, karşısındakilerde hem korku hem de merhamet uyandırıyor. Karşı cins, bu karışımı dayanılmaz buluyordu. Hacı Murat, valilik sarayındaki değerli bir eşya gibi koruma altındaydı. Hanımlar, iç geçirerek peşinden koşuyor, onunsa gözleri uzaklardaki dağlardan başka bir şey görmüyordu. Aralık ayı yerini Ocak'a bırakmış ve derken bahar gelmişti. Hâlâ hiçbir şey yapılmamıştı.

III

Vorontsovlar, muazzam bir hayat sürüyordu. Çar ailesinden sonra ülkenin en önde gelen ailesiydiler. Her zaman sevilmeseler de daima konumlarına yaraşır bir muamele görüyorlardı. Aristokratların birçoğu bu aileyi kıskanıyordu. Ailenin üstünlüğünü kabul eden halk, Vorontsovları seviyordu. Soyluların aksine halk, Vorontsovların huzurunda ayakta bekletilmeye, odadan ancak onlardan sonra çıkmaya ya da masada alçak bir yerde oturmaya gücenmiyordu. İster başkent Tiflis'te, isterse Odesa'da olsunlar, Vorontsovlar soylulara yaraşır bir hayat tarzına sahipti. Deniz kuvvetlerinin meşhur mimarı Zaharov tarafından Rus mimari tarzına göre Odesa'da inşa edilen saray, ülkedeki en güzel parkelerle süslenmişti. Kırmızı beyaz üniformalarıyla üç yüz uşak, ailenin isteklerini yerine getiriyordu. Günlük davetlerde en az yirmi çeşit yemek çıkar ve ziyafete elliden fazla misafir katılırdı.

Gerçi misafirlerini birkaç yüz köle kızının çıplak dans gösterisiyle ağırlayan Prens Yusupov kadar işi abartmazlardı. Belki de Vali, İngiltere’de yetiştiği için ülkesindekiler kadar gösterişli bir ev sahibi değildi. Yine de Vorontsovlar, Valilik Sarayı’na (Sarayın yanından geçen bütün askerler, selam durmak zorundaydı) gelen misafirlerini rahat ettirmek için ellerinden geleni yapardı. Özellikle kendilerine biat eden yerel yöneticilere, şemhallara, beylere, hatta Hacı Murat gibi pek güvenmedikleri kişilere dahi özen gösterirlerdi.

Gençliğinde Puşkin’in delicesine âşık olduğu Prens, elli yaşında olmasına rağmen cazibesinden hiç bir şey kaybetmemişti. Birden fazla dilin konuşulduğu toplumlarda sık görüldüğü üzere ortama tuhaf bir sessizlik çöktüğünde, yumuşak ve tatlı üslubuyla yeni konular açıp sohbeti devam ettirirdi. Ne dediğini anlamadığı Gürcü güzellerin yanında oturan generallerin yüzü kızarırdı. Yerel yöneticilerse, sadece kendi dillerini konuşabiliyordu. Böyle bir geceye şahit olan Amerikalı bir seyyah gördüklerini kayda geçirmişti. Sohbet, büyük bir güvenle yerel sorunlardan bahseden Koçubey’in sözleriyle başlıyor: “Bu Çerkesler, sizin ülkenizdeki yerlilere benziyor. Onları ne terbiye etmek mümkün ne de medenileştirmek. Seslerini kesmenin tek yolu, onları yok etmek... Bir gün Rus hâkimiyetine girerlerse uygulanacak tek güvenli politika, onların vahşi ve savaşçı niteliklerini başkalarına karşı kullanmak olacaktır.”

Prens Yelizaveta Vorontsov’u özenle tarif eden seyyah, onun mahmur bakışlarından, mavi gözlerinden ve parlak teninden bahsediyordu. Kestane rengi dalgalı saçları yüzünün iki yanına sarkan Prens’in yaklaşık otuz beş yaşında görüldüğünü söylüyordu. Başına bir devekuşu tüyüyle kocaman bir inci taç taktığını, turkuaz ve elmaslarla süslenmiş büyük bir kolyesinin olduğunu anlatıyordu. Kim bilir, belki de bu mücevherler Potemkin’den miras kalmıştır. Yemekten sonra misafirlerini ağırladığı tamamı kırmızı brokarla kaplı salon, ziyafet sofrasına benziyordu. Gösterişli çiçekler ve meyve tabaklarıyla donatılmıştı. Tropik çiçeklerden yapılan piramitler, altın ve kristal kâselere ya

da nadide porselenlere konulmuştu. Sarayda yaşayan bir ressam, hiç durmadan çalışıyor ve her gün mekâna bir dizi yeni natür-mort asıyordu. Feodal dönemlerde evde gökbilimci, ilahiyatçı ve eczacı bulundurmak âdetti. Bütün misafirler salonda toplandıktan sonra Prenses ellerini çırpı ve nargilesini istedi. Doğululara özgü bu alışkanlık, Amerikalı ziyaretçiyi hayrete düşürmüş ve kızdırmıştı. Özenle giydirilmiş, pala bıyıklı bir cüce, Prenses'e nargilesini getirdi. Kibarca birkaç nefes çeken Prenses, kehribar ağızlığı yere bıraktı. Bütün dikkatini, misafirlere aldırmadan parkelerin üzerinde dolaşan, uçan bir tilkiye benzeyen vahşi küçük bir hayvana verdi. Kucağına oturan hayvana elleriyle üzüm yedirdi. Mazurka oynayan genç subaylar, mahmuzlu çizmelerini yere vuruyor, Gürcülerse hareketli danslarıyla onlara eşlik ediyordu. Sevdiği misafirlerini kütüphanesine götüren Prens, sahip olduğu nadide parçaları sergiliyordu. Saray, bu tür eserlerle dolup taşıyordu. Güzel sanatlardan konuşurken birden konuyu değiştirip İmereti'de açtığı yeni kömür madenlerinden tutkuyula bahsetmeyi ya da Guriel'de geliştirdiği yeni pamuk türlerini göstermeyi severdi. "Amerikan pamuğu kadar iyi değil maalesef" diyordu. İmereti'den çıkardığı kömürün kalitesini anlata anlata bitiremiyordu. Karadeniz'deki buharlı gemilerde ve odun sıkıntısı yaşayan Türk sınır kalelerinde bu kömürü kullanıyorlardı. "Misafirleri, ordu sobalarına dair meselelere ilgi gösterir gibi yapmaya çalışıyordu. Benvenuto Cellini'nin kadehleri hakkında konuşmak dahi bundan daha kolaydı."

Vorontsov ailesine ait hazinelerle harika bir sergi açılabilirdi. Heyhat! Alupka ve diğer valilik sarayları, devrim esnasında diğer büyük evlerle aynı akıbeti paylaşacaktı.

"Niçin büyük bir salon yaptırıyorsun, ey kanatlı günlerin oğlu? Bugün kulelerinden aşağı bakabiliyorsun. Fakat birkaç yıl içinde bir çöl fırtınası gelecek ve boş saraylarında uğuldayacak."

O şiddet dolu günlere daha yetmiş yıl vardı. Hacı Murat'ı bekleyen o korkunç ve destansı ölüme ise sadece birkaç gün... Misafirler arasında gururla dolaşan o kuvvetli vücut, kısa bir süre sonra bir ormanda yere yığılacaktı. Baş koparılacak, kurşunla

delik deşik edilecek ve kılıçtan geçirilecekti. Asla eğmediği başı, bir çuvala konup St. Petersburg'a gönderilecekti.

* * *

Hacı Murat, Vorontsov'un kendisini bilerek oyaladığını fark etmişti. Meseleyi savuşturmak için diplomatik bir üslup kullanıyordu. General Argutinski yazın Tiflis'e geldiğinde, Hacı Murat'ın da katılacağı büyük çaplı bir saldırı düzenleme meselesini konuşacaklardı. Fakat Hacı Murat, Rusların boş vaatlerinden ve Tiflis'teki boğucu hayattan bıkmıştı. Yakınlardaki küçük bir Müslüman kasabası olan Nuha'ya yerleşmek için izin istedi. Böylece kendisine destek veren Avarlarla daha rahat iletişim kurabilirdi. Ayrıca içinde bulunduğu zor durumu atlatabilmek için vaktini ibadete ayırabilirdi. Ailesi esir alınan ve hayatları Ruslarla olan ilişkisine bağlı olan Hacı Murat, hayatının en sıkıntılı dönemini yaşıyordu. Ruslarsa bu duruma siyasi bir manevra olarak bakıyordu. Bir türlü rahat vermeyen bu adamdan sıkılan Vali gitmesine izin verdi. Hacı Murat'ın yanında beş adamı vardı. Başlarında iki subay bulunan küçük bir Kazak birliği, Hacı Murat ve adamlarıyla aynı evde kalacak ve onlara refakat edecekti. Evi camiye yakındı. Hacı Murat, zamanının çoğunu camide ibadet ederek geçiriyordu. Dağıstanlı aşiretlerin getirdiği haberler iç açıcı değildi. Kimse, Hacı Murat'ın ailesinin esir tutulduğu Şamil'in *avulu* Vedan'a baskın yapmaya cesaret edemiyordu. İmam, esirlere yardım el uzatanı korkunç bir akıbetin beklediğini ilan etmişti. Kimse, Hacı Murat'ın oğlunun başına ne geldiğini bilmiyordu.

Hacı Murat, kararını vermişti. Dua etmek bir işe yaramıyordu. Allah'a ve Beyaz Çar'ın serdarına ettiği dualar cevapsız kalmıştı. Hareket geçme vakti gelmişti. Ruslardan kaçacak, yolda taraftarlarını toplayarak Vedan'a gidecekti. Şamil'in güvenlik çemberini aşıp o meşhur baskınlarından birini gerçekleştirecek ve *avulu* gafil avlayacaktı. Ya mahkûmları kurtaracak ya da bu uğurda ölecekti. Canıgönülünden sevdiği ailesinin hayatları karşısında ne canının ne gücün ne de iyiliklerin bir önemi vardı. Aşağıdaki muhafızların anlamaması için Çeçence konuşan Hacı Murat,

adamlarına yaptığı planı anlattı. Gece boyunca hıncallarını bileyip tabancalarını hazırladılar. Sabah namazını kıldıktan sonra günün ilk ışıklarıyla beraber nöbetçi subaya haber gönderen Hacı Murat, atıyla dolaşmak istediğini söyledi. Dağlıları bir yerde sabit tutmak mümkün değildi. Hacı Murat'ın her gün ata binmesine alışkın olan subay yanına beş muhafız verdi. Kazaklar, homurdana homurdana atları eyerledi. Kasabanın dışına doğru atlarını süren grup, çöken yoğun sisin içinde kayboldu. Grubun başındaki Hacı Murat, hızını artırıp eşkin gitmeye başladı. Adamları peşindeydi. Birden atlarının boynuna yatıp uzaklardaki dağlara doğru dörtlüye gitmeye başladılar. Kartal kafesten uçmuştu.

Grubun komutasının kendisinde olduğunu zanneden Rus Çavuş, arkalarından bağıryor ve durmalarını söylüyordu. Atını hızlandırıp onlara yetişmeye başladı. Kaçtıklarını anlamıştı. Bu, her sabah çıktıkları o gezilerden biri değildi. Kaçmayı planlamışlardı. Tabancasına davranan çavuş, adamlarına kendisini takip etmelerini söyledi. Tam Hacı Murat'ı yakalamak üzereyken dağlılar geri dönüp nişan aldı ve Rus çavuşu kalbinden vurdu. Kazaklar öldürülen silah arkadaşlarının başına vardığında, beş mürit atlarını üzerlerine sürdü. Şaşkınlıktan dona kalan askerler kendilerini savunma fırsatı dahi bulamadan Müritler, ellerindeki şaşkalarla onları parçalara ayırdı. Atlarından düşen Kazaklar, Müritlerin atlarının altında ezildi. Her yer kan gölüne dönmüştü. Ölen Rusların üzerlerindeki mühimmatları alan Müritler, vadiyi kaplayan sisten çıkıp uzaktaki görkemli ve ıssız dağlara yöneldi.

Yaşanan çatışmayı gören köylüler, hemen Nuha'ya giderek herkese haber verdi. Nöbetçi subay, keşke ölseydim diyordu. Böyle bir mahkûmu elinden kaçırmak hayatına değilse bile rütbesine mal olacaktı. Valiye nasıl haber vereceğini düşünmemeyi tercih ediyordu. Başını ellerini arasına alıp eşine bir intihar mektubu yazmayı düşündü. Cesareti tamamen kırılmıştı. Arabasını çağıran subay, son sürat Tiflis'e doğru yol aldı. Ne olacaksa bir an önce olsun diyordu. Kasabanın komutanı Albay Korganov, oldukça cesur bir adamdı. Dağlara giden geçitlerin tutulduğunu bilen Korganov, yanına büyük bir kuvvet alarak kaçakların

peşinden gitti. Dağın yamaçlarında Hacı Murat ve adamlarını yakalayacağını düşünüyordu. Ve öyle de oldu.

Bir çeltik tarlasında bataklığa saplanan Kafkasyalılar çok zaman kaybetmişti. Atlarını bataklıktan kurtarmayı başardıklarında çoktan öğlen olmuştu. Gizlenmelerini sağlayan sis dağılmıştı. Tepede parlayan güneş, dağ ve vadideki bütün ağaçların, kayaların ve akarsuların net bir şekilde görülmesini sağlıyordu. İhtiyatı elden bırakmayan Hacı Murat, karanlık çökene kadar yakınlardaki bir koruda saklanmaya karar verdi. Gece vakti görünmeden dağlara gideceklerdi. Atlarını bağladıktan sonra abdest alıp öğle namazını kıldılar (Her mürit, abdest almak için yanında bir ibrik su taşırdı. Abdestsiz dolaşmak, tahayyül dahi edilemezdi). İhtiyar bir adamla karşılaşan Albay Korga-nov'un adamları, atlı beş müridin koruya girdiğini öğrendi... Bu tesadüf, tarihin akışını değiştirecekti. Hacı Murat kaçmayı başarsaydı, Şamil'in karşısına çıkabilir ve onu yenebilirdi. Bu durumda, kanlı Kafkas savaşları birkaç yıl daha kısa sürebilirdi. İki Prenses aylar boyu esaret hayatı sürmek zorunda kalmaz, onların hürriyetlerinin bedelini canıyla ödeyen Cemaleddin bu hüznü akıbetle karşılaşmazdı.

Fakat o ihtiyar adamı Karganov'un tercümanlarının karşısına kader çıkarmıştı. Askerler, bir saat içinde korunun etrafını sardı. Hacı Murat ve adamları kapana kısılmıştı. Her bir müride karşılık yüz Rus askeri vardı. Sonlarının geldiğini biliyorlardı ancak kimse teslim olmaktan bahsetmiyordu. Rus subaylar, teslim olma çağrısında bulundu. Müritlerse direnmeye hazırlanıyordu. Ruslar, ne kendilerini ne de atlarını sağ ele geçirebilecekti. Atlarının gırtlaklarını kesip siper olarak kullanmak için önlerine yatırdılar. Hıncallarıyla çukur kazdılar. Yaklaşan Ruslar ateş etmeye başlamıştı. Ateşe ateşle karşılık verdiler. Kafkasyalılar, müthiş nişancılıklarıyla meşhurdu. Hele bir de silahlarını bir dalın çatalına dayarlarsa attıklarını vurulardı. Mermilerini hesaplı kullanan Müritler, eyerlerinin üzerine dayadıkları tüfekleriyle ateş ediyorlardı. Mermileri olduğu sürece her atışta bir düşman vurabilirlerdi. Ruslar geri çekildi.

Yaşanan çatışmayı duyan bazı dönek aşiretler, Hacı Murat'ı öldürme arzusuyla çakallar gibi bölgeye üşüştü ve Ruslara katıldı. Yıllardır Hacı Murat'tan korkarak yaşamışlardı. Gelenler arasında kadim düşmanı Mektule Hanı Ahmet'in oğlu da vardı. Teslim ol çağrılarına bir kez daha ateşle karşılık verildi. Beş yüz saldırgan çemberi daraltıyordu. Müritler, meşhur ölüm dualarını etmeye başlamıştı. Hacı Murat ve adamları şaşkalarını çekti. Mühimmatları bitmek üzereydi. Vurulan iki mürit liderlerinin yanında sessizce can verdi. Hacı Murat'ın omzuna bir kurşun isabet etmişti. *Beşmetinin* astarından yırttığı pamuğu yarasına bastırdı. Böğrüne bir kurşun isabet etti. Yine yaraya pamuk bastı. Tolstoy, hikâyenin sonunu şu muhteşem cümlelerle anlatıyor:

Böğrüne aldığı yara ciddiye ve öleceğini hissetmişti. Hatıraları ve resimler, hızla gözünün önünden geçmeye başladı. Bir eliyle kesik yanağını tutan kudretli Ebu Nutsal Han'ın, diğer elindeki hançerle düşmanının üzerine atlamasını gördü. Sonra narın ihtiyar Vorontsov'un kurnaz ve solgun yüzünü, yumuşak sesini hatırladı. Sonra oğlu Yusuf, eşi Safiye ve kısık gözleri ve kızıl sakalıyla düşmanı Şamil canlandı gözünde. Aklından geçen bu hatıralar, onda ne acıma ne öfke ne de istek uyandırıyordu. Şu anda içinde başlayan ya da çoktan başlamış olan şey karşısında her şey çok önemsiz geliyordu.

Kuvvetli vücudu, başlattığı şeyi devam ettiriyordu. Son bir gayretle doğruldu ve kendisine doğru koşan adama ateş etti. Vurulan adam yere yığıldı. Çukurdan çıkan Hacı Murat, elinde hançeri topallaya topallaya düşmanın üzerine yürüdü. Birkaç el ateş açıldı. Hacı Murat, sendeleyip yere yığıldı. Zafer çığlıkları atan bazı milisler yanına koştu. Fakat öldüğü zannedilen Hacı Murat birden kıınıldadı. Önce kanlar içindeki tıraşlı başını kaldırdı. Sonra bir ağacın gövdesine tutunarak ayağa kalktı. O kadar korkunç görünüyordu ki ona doğru koşan adamlar, oldukları yerde kalakaldı. Birden vücudunu bir titreme sardı. Dengesini kaybeden Hacı Murat yüzükoyun yere düştü. Artık kıırdamıyordu ama hâlâ olanları hissedebiliyordu.

Gözlerini göğe dikmiş yatıyordu. Genç Ahmet Han, başını gövdesinden ayırdı. Başına toplanan askerler, çimenlerin üzerinde

kan gölünün içinde yatan vücudu tekmeleyip delik deşik etti. Hacı Murat'ın nereye gömüldüğünü kimse bilmiyor.

Hacı Murat'ın kaçtığını öğrenen Vali'nin canı sıkılmıştı. Çar'a bu durumu nasıl izah edeceğini düşünüyordu. Ancak Hacı Murat'ın öldürülmesiyle bütün mesele çözüldü. Hayatını kaybeden düşmanını saygıyla yâd eden Vorontsov, Hacı Murat'a şu sözlerle veda etti: "Hacı Murat, 24 Nisan 1852'de yaşadığı gibi cesurca öldü. Cesareti gibi gururu da sınır tanımazdı."

Hacı Murat'ın kesilen başına gelince... Vorontsov, "halkın korkularını gidermek için" Tiflis'teki askeri hastanede teşhir ettirdi. Daha sonra tahnit edildi ve Çar'a sunmaya değer bir savaş ganimeti haline getirildi.

21

KUZEY

*Aramanın zamanı var, vazgeçmenin zamanı var;
saklamanın zamanı var, atmanın zamanı var.
Sevmenin zamanı var, nefret etmenin zamanı var;
savaşın zamanı var, barışın zamanı var.*

- ECCLESIASTES

Şamil'in oğlu Cemaleddin esir alınıp St. Petersburg'a getirileli on üç yıl olmuştu. Bu on üç yıl içerisinde Şamil, Zümrüdüanka gibi Ahulgo'nun küllerinden yeniden doğmuş ve Kafkasya'ya hâkim olmuştu. Rus askerleri, akın akın bu dev gibi adama saldırmış ancak geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu on üç yılda, esir olarak St. Petersburg'a gelen kartal yavrusu büyümüş, sessiz ve düşünceli bir subaya dönüşmüştü. Bayraktar Prens Cemaleddin, üvey ülkesine ve Çar'a gönülden bağlıydı. Bütün sadakati ve idealizminin merkezine Çar'ı koymuştu. Kendisini bir Rus olarak görmeye başlamış, geçmişini unutmuştu. Artık ne Kafkasya'yı ne babasını ve ailesini ne konuştuğu dili ne de çocukluğunun

geçtiği *avulu* hatırlıyordu. Camileri ve yapılan ibadetleri hayal meyal anımsıyordu. Kimse, Cemaleddin'i Ortodoksluğa geçirmeye çalışmamıştı. Dini meselelerde ona karışan olmamıştı. Muhtemelen Çar, esirinin Müslüman olarak kalmasının gelecekte işine yarayacağını düşünmüştü. Nikola, Cemaleddin'in Kafkasya'daki temsilcisi olmasını planlıyordu. Böylece dize getirdiği dağlıların aydınlanmasını sağlayacak ve Rus hâkimiyetini kabullenmelerini kolaylaştıracaktı.

Şamil, kuzeydeki evlerde binlerce İvan'ı, Selifan'ı ve Grişa'yı yutan bir dev olarak anılıyordu. Fakat aynı zamanda destansı bir şöhreti de vardı. Bu durum, Cemaleddin'in uzaktan da olsa kökeniyle gurur duymasını sağlıyordu. Bu, ömrü boyunca babasının mirasının peşinde koşan, yabancılar arasında yalnızlık çeken ve hapse atılan L'Aiglon'un coşkun gururuna benzemiyordu. Cemaleddin'in görünüşü, inançları ve ilgileri Ruslarla aynıydı. Dünyayı, birlikte büyüdüğü muhafız alayının genç subayları gibi görüyordu. Onların fikirlerini ve umutlarını benimsemişti. Kafkasya'nın Rus hâkimiyetine girmesi gerektiğine ve imparatorluğun bir parçası olmanın şanlı bir gaye olduğuna inanıyordu. Kafkasya'daki çatışmaları ve gaddarca eylemleri, kendi milletin işi ya da babasının emri olarak değil, Rusların giriştiği adil savaşın korkunç bedeli olarak görüyordu. Ruslara direnen dağlıları suçlamıyordu. Hatta hayranlık duyduğu günler dahi oluyordu. Fakat hakiki medeniyetin ne olduğunu, Batı dünyasının özünde neyi temsil ettiğini öğrenmek istiyordu. Rus hâkimiyetinin, dağlılara barış, adalet ve refah getireceğine inanıyordu. Girdiği askeri sınavları büyük başarıyla geçti. Cemaleddin'i İmparatorluk Muhafızı olarak görevlendiren Çar, onun kendi halkına karşı savaşmasını uygun bulmuyordu. Onun hakkında başka planları vardı. Bir gün akan kan durduğunda, Cemaleddin'i Kafkasya'ya gönderecekti. Şamil'in oğlu ve Çar'ın piyonu olan Cemaleddin'den mükemmel bir vali olurdu.

Bu plan yüzünden Nikola, Cemaleddin ve bir Rus prensesi arasındaki aşka mani oldu. Rivayete göre delikanlı kıza çok âşıktı. Evlenmek için Çar'dan izin istedi. Çar'ın cevabı çok netti.

“İstedğin kadar kadınla birlikte olabilirsin ama evlenmeyi aklından bile geçirme. Hele ki bir Rus kadınla.” Çar, bu konuda kararlıydı. Günü geldiğinde yerel bir yöneticinin kızıyla evlendireceği Cemaleddin bekâr kalmalıydı. Böyle bir evlilik, Cemaleddin’in aşiretler tarafından kabul edilmesini sağlayacaktı. Bütün ömrünü bir piyon ve esir olarak geçiren Cemaleddin, hayatı gibi aşkını da başkalarının çıkarlarına kurban etti. Fakat Cemaleddin bu durumdan yakınmadı. Çar’a olan bağlılığı sarılmamıştı. Grandük Mihail’in Varşova’da bulunan Uhlan alayına atandı. Vaktini, Varşova’daki Valilik Sarayı’yla Kış Sarayı’nda geçiriyordu. Günleri, silah arkadaşlarının hayatları kadar boş geçiyor gibi görünse de durum öyle değildi. Saray’da dikkat çeken isimlerden biri olan Cemaleddin çalışkan biriydi. Birkaç dil biliyor, astronomiye ve müziğe ilgi duyuyor, resim yapmayı seviyordu. Bütün bu başarılarının yanı sıra Kafkasyalılar kadar iyi ata binebiliyordu. Ancak Kafkasyalıların aksine Cemaleddin’in yakışıklı esmer yüzünde hayalci bir ifade vardı. Avarların katı tutumu gitmiş, yerini mülayim bir adam almıştı. İnsani ilişkilerinde müthiş bir denge yakalamıştı. Kadınların yanı sıra silah arkadaşları da onu çok seviyor ve sayıyordu. Saraya gelen birçok Asyalı prensin aksine Cemaleddin, yerel kıyafetlerini pek giymezdi. Gösterişli çerkeskayı dahi giymekten kaçınan Cemaleddin, sanki Batı’yı bütün kalbiyle benimsediğini göstermek istercesine Rus üniformasını giymeyi tercih ediyordu. Kökenini ele veren tek şey, çıkık elmacık kemiklerinin üzerindeki hüznü, meraklı ve çekik kara gözleri ile siyah saçlarıydı. Asyalıların sık parlak saçları süslü kuş tüylerine benzerdi.

Orduyu her şeyden çok seven Çar, Muhafız Alayı’ndaki subayları kayırırdı. Muhafız Alayı’nda piyade atlı birlikler vardı. Bazıları uzun boylu olduğu için askere alınırdı. Bütün mensupları kalkık burunlu olan Kurnos Alayı gibi bazı yerlerdeyse askerlerin dış görünüşüne bakılırdı. Kurnos Alayı, kalkık burunlu olan Çar I. Pavel tarafından kendisine benzeyen askerlerden oluşturulmuştu. Preobrajenski Piyade Alayı, Rusya’da kurulan ilk alaydı. Çocukluğunu Moskova yakınlarındaki Preobrajenski köyünde geçiren Deli Petro için kurulmuştu. İlk başta oynaması için çocuğa

verilen canlı oyuncaklar olarak düşünölen bu askerler, sonraki yüzyılda ölkenin en iyi alayına dönüştü. Kışlaları, Kış Sarayı'nın yanındaki Millionnaya'daydı. Kış Kanalı'nın üzerinde yer alan kemerli bir köprüden geçerek Kış Sarayı'na ve Hermitage'ye ulaşabiliyorlardı. Burası, Dekabrist Ayaklanması'nda gösterdikleri üstün sadakatten dolayı bir ödöl olarak inşa edilmişti. Uhlan Alayı, birliklerin tatbikat, yürüyüş ve manevra yaptığı büyük bir tören meydanı olan Champ de Mars'taki kışlaya yerleştirilmişti.

Genç bir Alman prensesiyken ilk defa St. Petersburg'a giden Çarıçe, "Petersburg sıra sıra kışlalardan oluşuyormuş gibi görünüyor" diye yazmıştı. Fakat bu kışlalar göz kamaştırıcı mekânlar-
dı. Sütunlarla, avlularla, barok tarzı alçı kaplamalarla süslü bu devasa saraylar, askeri okullara, atlı muhafızlara, Pavlovski Kışlası'na ve topçu karargâhına ev sahipliği yapıyordu. Neredeyse bütün askeri kurumlar, görkemli binalara sahipti. Zafer takları, büyük generaller ve hayatını kaybeden askerler için dikilmiş anıtlarla dolu şehir, adeta şaşaalı bir askeri kampı andırıyordu. Şehrin üniformalı sakinleri, sanki hiç durmadan geçit töreni yapıyor, selam duruyor ya da selam alıyordu. Mahmuzların şıkırtısı, çalınan davulların ritmi, uygun adım yürüyen nöbetçilerin ayak sesleri, yapılan saygı atışlarının gümbürtüsü, gece gündüz şehri inletiyordu.

Bu imtiyazlı askeri hiyerarşiye dâhil olmak, gençlerin en büyük hayaliydi. Memleketlerinde kalıp aile topraklarıyla ilgilenmeye burun kıvırıyorlardı. Neticede kâhyalar bunun için vardı. Dışış-
lerine ya da diğer bakanlıklara girmek de fena sayılmazdı; ama hiçbirini, orduya katılmak kadar itibar sağlamıyordu. Üniversite bittikten sonra entelektöel bir hayat sürmek, akıllarından dahi geçmiyordu. Kiev'deki Aziz Vladimir Üniversitesi'nde öğrenciler arasında yayılan hürriyet yanlısı görüşler, tehlikeli bir devrimci eğilim olarak görülünce Çar, 1839 yılında şehre çok sert müdahalelerde bulundu. Dekabristleri unutmamıştı. Ölünceye kadar da unutmayacaktı. Ayaklanmacıları bastırmaya giderken giydiği askeri paltoyu, Kış Sarayı'ndaki odasında yanından hiç ayırmıyordu. Bu üniforma, hayatını kaybettiğinde yatağının üzerindeydi.

Devrimci Prens Pyotr Kropotkin, anılarında askeri okulların en prestijlisi olan Corps des Pages askeri akademisine giden genç ve soylu öğrencilerden bahsediyor. Katı bir askeri disipline sahip olan okulda, öğrencilere bazı imtiyazlar ve eğlence fırsatları tanınıyordu. Başkent'in imkânlarından faydalanan öğrenciler, düzenli olarak opera ve saraya gidiyordu. Prens'in dediğine göre o dönem St. Petersburg iki kampa bölünmüştü: İtalyan operası sevenler ve Fransız operası sevenler. Hangisinin daha iyi olduğu konusunda düellolar düzenleniyordu. Göz kamaştıran altın sırmalı üniformalarını giyen öğrenciler, okula ayrılan locaları dolduruyordu. Fakat her nedense opera, radikal hareketlerle ilişkilendirilmeye başlandı. *I Puritani* ve *William Tell* adlı operalarda yer alan devrimci parçalar her zaman büyük alkış alıyordu.

Bugün bildiğimiz şekliyle Rus operası henüz gelişmemişti. O günlerde, bestecilerinin zihinlerinde filizlenen *Kitezh*, *Boris Godunov*, *Rusalka*, *Yevgeni Onegin* ve Prens *Igor* gibi milliyetçi opera eserlerinin yazılmasına daha yirmi yıl vardı. Rimsky-Korsakov, deniz harp okuluna yeni girmişti. Muhafız alayında öğrenci olan Musorgski, genç kızlardan oluşan hayranlarını piyanodaki maharetiyle mest ediyordu ancak Boris'in hayatını anlatan o muhteşem aryları bestelemesine daha çok vardı. 1847 yılında ilk opera eseri *Esmeralda*'nın istediği başarıyı yakalayamamasından dolayı üzgün olan Dargomijski, yorulmak nedir bilmeden *Rusalka* üzerinde çalışıyordu. Eserini 1855 yılında tamamlayacaktı.

Asabi bir çocuk olan Çaykovski, ailesinin karşı çıkmasına (Müziğin sağlıksız bir etkisi olduğuna inanıyorlardı) ve herhangi bir müzik eğitimi olmamasına rağmen, kendi yazdığı bir vals mürebbiyesine ithaf etti ve 1852 yılında istemeye istemeye Hukuk Okulu'na girdi. Tıp ve Cerrahi Akademisi'nde kimya ve fen eğitimi alan Borodin, füg sanatı üzerine yoğunlaştı. *Droşkiye* verecek parası olmadığından amatör bir yaylı sazlar dörtlüsünün provalarına katılmak için karlı yolda on kilometre yürüyordu. Prens *Igor* adlı eseri, ölümünden sonra 1888 yılında yayınlandı. Rusya'da 1850'lerin ilk yılları, müzik alanında bir geçiş dönemi idi. Bazı yeni yetme entelektüeller, Nikola'nın çok beğendiği

Glinka'nın Çar için Bir Hayat adlı operasının modasının geçtiğini düşünüyordu.

Prens Kropotkin'in aksine Cemaleddin, monarşiyi ya da rejimi eleştirmiyordu. Prens gibi fabrikada çalışma koşullarını ve işçilerin hayatlarını iyileştirme sevdasına da kapılmamıştı. Onun gözünde Rusya harika bir ülkeydi ve medeniyet St. Petersburg'da kemale ermişti. Paris'in salonlarından memleketine bakan Turgenyev'in Rusya hakkında neler yazdığını bilmiyordu. Zaten duysa da inanmazdı. Turgenyev şöyle diyordu: "Rusların sorunu şu: Tatar geçmişimizi henüz geride bırakamadık. Hâlâ yarı barbar bir halkız. Ellerimizi yıkamak yerine Paris'te yapılmış deri eldivenler giyiyoruz. Bazen saygıyla eğilip birbirimize nazik laflar ediyoruz, sonra dönüp hizmetçilerimizi kırbaçlıyoruz."

Milli Eğitim Bakanlığı, kısa süre önce bir dizi okul açmış ve üniversitelerde Doğu dilleri kürsüleri kurmuştu. Kazan'da, Çin, Ermeni, Arap, İran, Türk-Tatar ve Moğol kürsüsü açılmıştı. Vali ve yönetici adaylarının bu uzak bölgeler hakkında eğitim alması amaçlanıyordu. Tüccarlar ruble, çay ve kürk karşılığında ya da takas yoluyla iş yapmayı biliyordu ancak üniversitelerde açılan bu yeni kürsüler, hükümetin yayılmacı niyetini gösteriyor, Çar'ın ülkesine biçtiği medenileştirme görevini yansıtıyordu. Fakat altın gençlik, bu faydalı Doğu çalışmalarıyla ilgilenmedi. Bu görevi, kendileri kadar imtiyazlı olmayan devlet memurlarına bırakmışlardı. Ancak sarayda istisnai bir durum söz konusuydu. Çar'ın oğlu Konstantin, özellikle oryantalizmi öğrenmeye meraklıydı. Türklere dair her şeye tutkuyla yaklaşan Konstantin, öğrendiği bilgileri Türkiye'yi işgal planı için kullanmayı düşünüyordu. Kaderinin bu olduğuna inanıyordu. Muhtemelen adı, bu inancını daha da pekiştirmiştir: İslam İmparatorluğu'nun küllerinden doğan yeni Bizans'a hükmeden Rus Konstantin...

Bu hayal, çok eski bir Rus kehanetine dayanıyordu ve Romanovların atalarının tamamı bu hayalin peşinden koşmuştu. Belki de bu düşünce nedeniyle Çar'ın şahsi korumalarının tamamı Asyalı bey ve soylular arasından seçilmişti. Ruslar, egzotik üni-

formalar giymeye bayılıyordu. Kendilerini çekik gözlü Moğol ya da Çerkes beyleri, bir şemhal ya da emir gibi hissediyorlardı. Ya da duygusal bir duruşa, hem hüznü hem de gizemli bir havaya sahip, bir zamanlar vahşi bir esirken Batı'yı benimseyen Cemaleddin gibi... Fakat St. Petersburg'daki oryantalizm modası bundan öteye geçmiyordu. Oryantalizmin derin köklerini, Doğu'nun kültürlerini, inançlarını ve dillerini göz ardı ediyorlardı. Yüzyılın başından beri Kafkasyalılarla, İranlılarla ve Türklerle savaşmayı âdet edinmişlerdi. Günün birinde hepsini işgal edeceklerdi; o kadar.

Cemaleddin'in de aralarında bulunduğu St. Petersburg'daki genç aristokratlar, şaşaalı hayatlarına devam ediyordu. Kâğıt oynuyorlar, at yarışı yapıyorlar, aşk yaşıyorlar, üniforma siparişleriyle alay terzilerini meşgul ediyorlardı. Üniformaları gerçekten göz alıcıydı. "Saray baloları için altın şeritli, kırmızı, dar bir ceket; şehirdeki balolar için yeşil ceket ve mavi pantolon; yemek ve davetler için yeşil askeri redingot; görevde giymek için altın şeritli, beyaz kumaş ceket, dizlere kadar uzanan çizme, altın kaplamalı zırh ve başlık... Hussarların, başlıklarının tepesinde imparatorluğun simgesi olan kartalı bulundurması zorunluydu. Saraydaki balolara katılan Muhafız Alayı'na mensup subaylar, beyaz kumaş dizlik, ipek çorap, tokalı ayakkabı, merasim kılıcı ve üç köşeli şapka giyerdi. Piyadeler siyah, atlılar beyaz şapka takardı.

Diğer alaylar da ihtişam konusunda Muhafız Alayı'ndan geri kalmazdı. Alayda düzenlenen davetlere büyük özen gösterilirdi. Alaylarda görevli Fransız aşçılar, enfes yemekler hazırlama konusunda birbiriyle yarışırđı. Yüklü meblağlar harcanarak Macaristan'dan ithal edilen "*Tokay*" şarapları çok revaçtaydı. "Çuka balığını (kıymetli bütün balıkları) şampanyayla kaynatıp çorba yaparlardı." Ruslar, bu şaşaaya hayrandı. Eğlenceler birbirini takip ederdi: Önce yemek yenir ardından dans edilir ve içki içilirdi. Sonra çingene kabaresine, operaya, Fransız ve İtalyan tiyatrolarına ve baleye gidilirdi. Bir subayın balerin metresinin olması, iki-üç tane safkan atının ve iyi bir arabasının olması kadar önemliydi.

St. Petersburg'daki her şey devasa büyüklükteydi. Sanki Çar'ın heybetli cüssesi ve gururuna ayak uydurmaya çalışıyordu. Klasik ve rokoko tarzındaki binalar, Avrupa'ya pek benzemiyordu. Büyüklükleri, Asya'nın sonsuzluğunu çağırıyordu. Bazen İtalyan tarzı görünüşün ardında Moskof izlerine rastlamak mümkündü. Şapelin yaldızlı kubbeleri, taştan yapılan Aniçkov Sarayı'nın ciddi görünümünü birden değiştiriyordu. Yüksek duvarların arkasından efsanevi bir Rus ateş kuşu gibi yükselen bu kubbeler, göz alıcı egzotik görünümüleriyle Puşkin'in "altın kubbeli Moskova" diye sevdiği eski Slav başkentini hatırlatıyordu. St. Petersburg, kurucusu Deli Petro'nun öngördüğü gelişimi büyük ölçüde başarmıştı. Ülkenin Batı'ya açılan penceresi olan şehir, halkın gözünde Batılı bir başkentti. Şehre Batılı gözlerle bakan kişilerse, abartılı ölçülerle tasarlanmış başkentten Slav karakterini koruduğunu düşünüyordu.

Şehirdeki büyük evler, neredeyse hanedanın sarayları kadar geniş ve ihtişamlıydı. Neva nehrine bakan Vorontsov Sarayı, ailenin renkleri olan kırmızı beyaza boyanmıştı. Tauride Sarayı masma viydi. Bazı evler leylak, bazıları da fümeydi. Fontanka Kanalı'nın yanındaki Yusupov Sarayı, sarı rengiyle insanların gözlerini kamaştırıyordu. Kış Sarayı, ilk başta fıstık yeşiline boyanmıştı. Sütunları, beyaz ve altın sarısıydı ancak daha sonra rengi bordoya çevrildi. Evlerin avlularında ve sütunlu kabul salonlarında koşuşan üniformalı uşaklar ve köleler meşreplerine göre davranıyor, gönderilen haberleri taşıyor, odun ve su getiriyor, dedikodu, hırsızlık ve casusluk yapıyor, yalan söylüyor ve kendi aralarında kavga ediyordu. Fakat hiçbiri ihmalkârlık yapmıyordu. Efendileriyle yakından ilgilenen Rus hizmetçilerin hayatı, hizmet ettikleri ailelere bağlıydı.

Saray mensupları ve soyluların ilginç bir yaşam tarzı vardı. Gece yarısı başlayan ziyafet ve balolar, sabahın ilk ışıklarına kadar sürerdi. Genelde saat gece 11 civarı ziyarete gidilirdi. Bu saatte kاپıyı çalan bir misafirin ev sahibinin henüz uyanmadığını öğrendiği dahi olurdu. Akşam saat 6'da yemeklerini yiyen hanımlar, gece canlı görünmek ve "ciltlerini dinlendirmek" için istirahat

çekilirdi. Gözde öğünleri, gece saat 2'den önce verilmeyen akşam yemekleriydi. Gece, sabah saat 4'ten önce bitmezdi. Sabah saat 9-10'a kadar insanlar evlerine çekilir ve şehre sessizlik hâkim olurdu. Saat on buçuktan önce sokakta sütçü ve askerlerden başka kimse olmazdı. Sokağa çıkan az sayıdaki insan, Kış Sarayı'nda Çar'ın çalışma odasının yeşil lambasının yandığını görürdü. Çar, sabah saat 5'te çalışmaya başlardı. Bütün sabah çalışır, önündeki resmi evrak ve askeri raporlar yığını (Her sabah gelen raporların çoğu Kafkasya seferi hakkındaydı) hiç azalmazdı.

Saray mensupları gibi Çar da öğleden sonra vaktini şehirde dolaşarak geçirirdi. Kış günü hava kararmadan iskelenin kenarında ya da adalarda kızak yarışı yapmak oldukça revaçtaydı. Fakat akşamki eğlencelere hazırlanmak için evlerine dönen aristokratların aksine Çar, bakanları kabul etmek için çalışma odasına giderdi. Yaverleri, bu yoğun programdan dolayı son derece zorlanıyordu. Şehirdeki sosyal hayata katılma umutlarını yitirmişlerdi. Ancak Çar'ın maiyetinin dışındakiler ve Cemaleddin'in coşkulu muhafız arkadaşları için eğlencenin sonu yoktu. Dağıstan'daki bir *avulda* dünyaya gelen bu çocuk, Kafkasyalıların bildiği tek eğlence olan *yiğitovkaları* unutmuştu. O, artık St. Petersburg'daki elit sınıfın bir parçasıydı. Günlerini Kış Sarayı'nın malakit ve altın salonlarında geçiriyordu. Hayatı, sıradan bir fanininkine benzemiyordu. Bahtına gül gibi bir yaşam çıkmıştı.

Kasım ayının başlarında yağan ilk karla birlikte bütün şehir, göz kamaştıran bir beyazlığa bürünürdü. Her yeri sessizlik kaplardı. Binaların çatılarını, yaldızlı kubbeleri saran buz, pırlanta gibi parlardı. Şehir, devasa ve göz alıcı bir yılbaşı biblosuna, bir kar küresine benzerdi: masal gibi, sarılmış ve ıssız... Binlerce kızak, karlarla kaplı yollarda uçarak giderdi. Arabacıların *Poidi!* Yol açın! diye bağırması, Venedik'teki gondolcuları hatırlatırdı. Kalın paltolar giyen bu arabacılar tuhaf tahta oyuncaklara benzerdi. Kollarını iki yana açar, bir çift kürk eldiven geçirdikleri elleriyle dizginleri sıkıca tutarlardı. Donmuş sakallarından buz parçaları sarkardı. *Poidi!* Yol açın! Fakat artık onların da çağı geçti. 1930'ların başlarına kadar Rusya'nın taşra bölgelerinde bu

arabacıları görmek mümkündü. Bu arabacılarından birinin arkasında giderken devrilip külüstür *droşkiden* fırladığımızı hatırlıyorum. Arabacı, Tanrı'ya feryat etmişti (O zamanlar Rusya'da bu durum hoş karşılanmazdı). Zaten arabacılar da miadını doldurmaya ve ikonalar gibi geçmişin güzel hatıraları arasında yerini almaya başlamıştı.

Neva Nehri donunca, koca koca taburlar çelik gibi sağlam ve dibi görünmeyen bu buz kütlesi üzerinde geçit töreni düzenlerdi. Bir kıyıdan diğerine lambalar dizilir ve at yarışları yapılırdı. Ren-gârenk giyinmiş patenciler, yeni çıkan Viyana valsleri eşliğinde buzun üzerinde süzülürlerdi. Her sene geyikleriyle birlikte kutplardan gelen Laponlar, buzun üzerine kurdukları kamplarda kürk satardı. Çadırlarını Kış Sarayı'nın yakınlarına kuran bu Laponlar, şehrin ihtişamına pek aldırış etmez, buzda açtıkları deliklerde balık avlardı.

Şehir, işte böyle görünüyordu. Her tarafı kaplayan karların arasında, *mujiklerin* sürdüğü kağnıların ve çanların hüznünlü sesi duyulurdu: Katedrallerin büyük bronz çanları, buzun üzerinde son sürat giden kızaklara asılmış gümüş çingirakların şakırtısı... Kaynayan semaverin tatlı sesi ve bütün evlerin merkezinde yer alan *peç* adı verilen büyük çini sobaların çıtırtısı, bütün odaları sarardı. Sonbahar ayları boyunca kağnılar, şehrin dışındaki kara ormanlardan getirdikleri odunları hiç durmadan St. Petersburg'a taşırdı. Yakacak odun olmasa şehir mahvolurdu. Getirilen bu odunlar, evlerin bahçelerinde çatıya kadar dizilirdi. Odun kıtlığı, büyük bir felaket demektir. Ormanlar hızla yok olmaya başlamıştı ama yapacak bir şey yoktu. Zenginler, göz alıcı kabul salonlarında sıcaktan bunalırken fakirler, birkaç kopek karşılığında handaki sobanın üzerinde yer alan çıkıntıya oturup ısınmak için sıra bekliyordu. Hava çok soğuktu. Sıcaklık, genelde eksi yirmi derece civarında olurdu. Evlerde kullanılan çift pencereler, içlerinin boğucu derecede sıcak olmasına neden olurdu. Dolayısıyla kansızlık ve verem hastalıklarına sık rastlanırdı.

Altı kilometre uzunluğundaki dümdüz Nevski Bulvarı, kuzeydeki ıssız topraklara açılırdı. Yolun kenarında katedraller, saraylar,

oteller, restoranlar ve dükkânlar bulunurdu. Gostiniy Dvor adlı büyük pazarda kurulan derme çatma ahşap tezgâhlarda kürk, Fransız ipeği, eski kıyafet, tuzlanmış balık, pırlanta, çalıntı mallar, turşu, doğudan getirilen kaşmir kıyafetler ve ahşap oyuncaklar gibi birçok mal satılırdı. Pazarda tezgâh açan kalın kaftanlı ve sakallı tüccarlar, işten güçten, yemekten, ağırlık ve ölçülerden konuşur, kendi halinde yaşırdı. Kadınlardan bahsetmeyi severlerdi. Evliliklerinden bıkanlar, cingöz bir köylü kızıyla evlenmeyi hayal eder, bazıları da çocuklarını evlendirmek istediğini anlatırdı. Hele o tüccar sınıfının çay ve kvas eşliğinde tadını çıkardığı mükellef sofralar yok mu?

Tezgâhlardan çekirdek eksik olmazdı. Hiç durmadan çitlerlerdi. Tezgâhın üzerindeki ruble ve fiş tomarları uçmasın diye üzerine turşu tabakları konurdu. Hepsi okuma yazma bilmesede kurnaz iş adamlarıydı. Hesaplarını abaküsle yaparlardı. Tezgâhlarının üzerine astıkları uyduruk tabelalarla, okuma yazma bilmeyen halkı çekmeye çalışıyorlardı. Sosyete, tüccarları ve ailelerini pek kabul etmezdi. Ancak zaman zaman dara düşen genç aristokratlar, borçlarını ödeyebilmek için bir tüccar kızıyla evlenir, sorunu çözüldükten sonra hayatının sonuna kadar eşine kötü davranırdı. Sosyete, eşleriyle tanışmak zorunda kalmadıkları müddetçe bu tür evlilikleri göz ardı etmeyi tercih ederdi. Adam kendi dünyasına döner, kadın da kendi hayatına bakardı. Ataları gibi miskin bir hayat süren kadın, hiç durmadan yemek yer, geç saatlere kadar uyumaz ve hizmetçileriyle dedikodu yapardı. Neredeyse bütün günü yan gelip yatarak ve kedisini severek geçirirdi. Kaz tüyüyle hanımının ayaklarını gıdıklayan köle kızları onu uyutmaya çalışırdı.

Kış Sarayı, her sene yılbaşında kapılarını halka açardı. Çar ve ailesi, köylüleri, tüccarları, din adamlarını, dilencileri yani toplumun bütün kesimlerini kabul ederdi. Mermer salonlarda dilediği gibi dolaşan halk, grandüklere hayranlıkla bakardı. Kirli elbiseleriyle dilenciler, göğüsleri madalya dolu muhafızlar ve kürk astarlı kırmızı kadife kıyafetler giyen nedimelerle aynı ortamda bulunurdu. Bu manzarayı gören yabancı ziyaretçilerin ağzı açık

kalırdı. Saray mensupları ve halk, bu törenin demokrasinin bir tezahürü olduğuna inanırdı. Bu âdetten nefret eden uşaklar, bir yandan ziyafet sofrasıyla ilgilenirken diğer yandan altın tabaklarda ikram edilen havyar ve tatlıları âdeta yağmalayan pejmürde kılıklı kalabalığı izlerdi.

İhtişam, düzenlenen saray balolarında doruk noktasına ulaşırdı. Davet edilen bir grup seçkin insan, yaldızlı arabalarıyla saraya gelirdi. Atlı uşakların eşlik ettiği misafirlerin önünde, meşale taşıyan kâhyalar yürürdü (Yüzyılın sonuna kadar devam eden bu âdet, saray avlusunda dönmeye çalışan hantal arabaların neden olduğu kargaşa nedeniyle terkedildi). Avlunun ortasında, sahneyi andıran ilginç görünümlü demir bir yapı bulunurdu. Burada gece boyu ateş yanardı. Ateşin yanında bekleyen arabacılar, bal ile zencefilin karıştırılmasıyla yapılan ve *sbiten* adı verilen sıcak içeceklerini yudumlardı. Üstleri sıkı sıkı örtülen atlar, değirmen misali ateşin etrafında döner, ağızlarından çıkan nefes buz gibi havada buğuya dönüşürdü.

Sarayda görevli hizmetçilerin üniformaları, neredeyse misafirlerinki kadar göz kamaştırıcıydı. Çariçe, Şehrazad'ın sarayından fırlamış gibi görünen siyahi uşaklarını yanından ayırmazdı. Başlarında bir sarık ve kuş tüyü bulunan bu uşaklar şalvar giyerdi. Sarayda görevli ulaklar, 18. yüzyıldan kalma üç köşeli, tüylü şapkalar takardı. Bütün hanedan mensuplarının maiyetinde uşaklar, nedimeler, mabeyinciler ve yaverler bulunurdu. O dönem sarayın müdürü olarak görev yapan ihtiyar Kont Ribeaupierre, Çariçe II. Katerina döneminde bir uşak olarak göreve başlamış ve saray âdetlerinin inceliklerine hayatını adamıştı. Protokol kurallarını çiğnediğini düşündüğü durumlarda Çar'ı dahi eleştirdiği olurdu. Dev gibi cüssesiyle misafirlerini karşılayan Çar, baloyu her zaman Polonez dansıyla açardı. Dans etmeye bayılan Çariçe, göz alıcı parkelerin üzerinde salınan iki bin misafirine katılır ve sabaha kadar dans ederdi.

Muazzam büyüklükteki Kristal avizelerde otuz bin mum yanardı. Ya da balo salonunu çevreleyen yeşim sütunların etrafına yerleştirilen mumlar, ihtişamlı sarayın büyüleyici hazinelerini

aydınlatırdı. “Burada insan elmasların üzerinde yürüyor” diye yazıyordu Horace Vernet. “Ayaklarımızın altında inciler ve zümrütler var. Görmeden inanamazsınız.” 1553 yılında Korkunç İvan’ın sarayını ziyaret eden bir İngiliz memleketine şöyle yazıyordu: “Hayatımda bu kadar şatafatlı insanları ne gördüm ne de duydum.” Mücevherlere Doğulular gibi yaklaşan Ruslar, bir türlü ölçülü davranmayı beceremiyordu. Âdeta elmastan bir nehri andıran kolyeler bellerine kadar sarkıyordu. İnci gerdanlıklar halat kalınlığındaydı. Tabak büyüklüğündeki büyük broşlar, güvercin yumurtası kadar büyük yakut ve zümrütlerle süslenmişti.

Balo salonunun etrafı, en az onun kadar ihtişamlı küçük salonlarla doluydu. Çiçek bahçeleri, gizli buluşmalar ve siyasi entrikalar için oldukça uygun mekânlardı. Çariçe, sevdiği misafirlerini malakit salonda kabul ederdi. Kubbeli odalar, silah odaları ve sadece kâğıt oynamak için kullanılan, Mağrip’ten getirilen eşyalarla dolu bir Arap odası... Hanedanın kullandığı merdivenin iki yanına dizilen muhafızlar, gösterişli üniformalarıyla hazır olda beklerdi. Bu halleriyle, Grevin Müzesi’ndeki hizmet ve sadakati temsil eden eserlere benziyorlardı. Binanın her yerine yerleştirilen devasa aynalar, bu ihtişamı yansıttı. Sayısız kemancının çaldığı şarkılar eşliğinde dans eden misafirlerin taktığı mücevherler, insanların gözünü kamaştırıyordu. Saraylı hanımların önünde eğilen yaverler, onlarla Polonez dansı yapmaya başlıyordu. Ayağını sertçe yere vurup dansa devam eden askerler, hanımların gönlünü kazanmaya çalışıyordu. Bu kalabalığın içinde bulunan Cemaleddin, Smolnili güzellerden birinin önünde mahmuzlu çizmelerini yere vurarak dans ediyordu. Çariçe’nin en genç nedimesi olan bu hanım, belki de Batılı bir eğitim alıp güzelliğiyle sarayı şereflendirmesi için kuzeye gönderilen Gürcü prenseslerden biriydi. Aynalar, büyüleyici bir dünyayı yansıtıyordu. Cemaleddin, bu dünyaya kendini iyice kaptırmıştı. Hiç bitmeyecek zannediyordu.

Ancak dışarıda müthiş bir soğuk vardı. Avlulara sığınan perişan haldeki yoksullar açlık ve soğuktan can veriyordu. Kutuplardan Çin’e, Sibirya’dan ve Kafkasya’daki savaş meydanına kadar uzanan bütün Rusyalara, ıssızlık çökmüştü.

Hacı Murat'ın öldürülmesinin ardından Şamil, ilk kez mağlubiyetin gölgesinin dağlara çöktüğünü fark etmişti. Eski naibiyle araları açılmış ve Hacı Murat düşman kabul edilmiş olabilirdi ancak yine de o, İmam'dan sonra bölgenin en nüfuzlu adamıydı. Bir süredir Şamil, Hacı Murat'ın desteğini kazanmak için rehineleri salıvermeyi düşünüyordu. Fakat artık iş iştenden geçmişti. Hacı Murat'ı öldüren Ruslar, aşiretler arasında büyük saygı kazanmıştı. Büyük Beyaz Serdar, Hacı Murat'ı öldürmüş, başını gövdesinden ayırmıştı. Vay vay vay! Öyleyse kudretli bir savaşçı olmalıydı. Dağlılar, teslimiyet içinde başlarını eğmişlerdi. Dağıstan'daki bazı *avullar*, daha fazla vakit kaybetmeden Rusların tarafına geçti. İntikam yemini eden birkaç fanatik grup Şamil'e katıldı. Fakat Ruslar, gitgide daha fazla toprak, itibar ve destek kazanıyordu. Gerilla savaşının tekniklerini öğrenmişler, dağlık araziye daha yakından tanımaya başlamışlardı. Sonsuz kaynaklara sahip olmanın verdiği güvenle ellerindeki insan ve para kaynaklarını rahatça kullanıyorlardı. Belki beş sene, belki on sene, belki de elli sene sürecekti ama kazanacaklarına emindiler. Ne zaman ya da nasıl olduğu pek de önemli değildi. İlk başlarda birkaç vahşi aşireti yenemediği için gururu kırılan ve hüsrana uğrayan Çar, zamanla bu durumdan gurur duymaya başlamıştı. Aşiretler ne kadar vahşi ve yırtıcı olursa, mücadele ne kadar uzun sürerse, bedel ne kadar ağır olursa, ordularının kazanacağı şan da o kadar büyük olacaktı. İnsan canı ucuzdu. Ve çok zamanı vardı.

Kendisini bekleyen acı sonu, ordularının ve topraklarının yok edileceğini öngören Şamil, yine de kâfirlere yaptıklarının bedelini ödetmeye kararlıydı.

Avullarını kıyasıyla müdafaa eden Çeçenler hakkında General Tornau'nun kaleme aldığı aşağıdaki hikâye, bölgede yaşanan korkunç çatışmalara örnek teşkil ediyor. Bir *avula* baskın düzenlenmişti. Köyde sadece üç tane *saklia* ayakta kalmıştı. Buradaki bir avuç çaresiz köylü, mücadeleye devam ediyordu. Etrafları çevrilmişti. Düşman sayıca fazlaydı. Çatıya tırmanmayı başaran

Rus istihkâmcılar, bacadan aşağı el bombası attı. Böylece bina-
daki köylüleri dışarı çıkarmayı amaçlıyorlardı. Ama öyle olmadı.

Cesur köylülere acıyan komutan Volkovski, tercümanına si-
lahlarını bırakırlarsa canlarını bağışlayacağını söylemesini
emretti. Onları, Rus esirlerle takas edecekti... Teklifi dinleyen
köylüler kendi aralarında konuştuktan sonra, dumandan kap-
kara olmuş yarı çıplak bir Çeçen, dışarı çıkıp kısa bir konuşma
yaptı. Ardından, duvardaki deliklerden yayılım ateşi açıldı. Çe-
çen, şöyle demişti: ‘Siz Ruslardan istediğimiz tek iyilik, yaban-
cıların boyunduruğuna girmeyi reddettiğimizi ve yaşadığımız
gibi öldüğümüzü ailelerimize söylemeniz.’”

Sakliaya dört bir yandan ateş açılması emri verildi. Güneş bat-
mıştı. Köyü aydınlatan alevler, ne denli büyük bir yıkım yaşan-
dığını gözler önüne seriyordu. Ölmeye kararlı olan Çeçenler,
ölüm şarkılarını söylemeye başladı. Hep bir ağızdan söyledik-
leri şarkının sesi, açılan ateş ve duman nedeniyle verdikleri
kayıplardan dolayı azalmaya başladı. Yanarak ölmek, korkunç
derecede ızdıraplı bir sondu. Herkes böyle bir acıya dayana-
mazdı. Bir parıltı görüldü. Kulaklarımızın yanından bir mer-
mi geçti. Bir Çeçen, elinde kılıcı bize doğru koşuyordu. Ölümü
göze almış adamın on adım yanımıza kadar yaklaşmasına izin
veren Artarşçikov sessizce nişan aldı ve Çeçen’i göğsünden
vurdu. Havaya zıplayan Çeçen yere düştü. Sonra tekrar ayağa
kalktı, dimdik doğruldu. Yavaşça öne doğru eğilen adam yere
yığıldı. Ata topraklarında can verdi.

Beş dakika sonra aynı sahne bir kez daha tekrarlandı. Dışarı
fırlayan bir Çeçen, önce ateş açtı, sonra kılıcını çekip iki sıra
keskin nişancının arasından geçti. Üçüncü sıradakiler tarafın-
dan süngülenip yere düştü. Yanan saklialar çatırdamaya baş-
ladı. Bahçeye kıvılcımlar sıçırıyordu. O gün tek bir Çeçen dahi
sağ ele geçirilemedi. Yetmiş iki adam, alevlerin arasında can
verdi. Bu kanlı oyunun son sahnesi tamamlanmış, gecenin per-
desi inmişti. Çeçenlerin her biri, vicdani görevlerini yapmıştı.
Baş aktörler ebediyete gitmişti. Geriye kalanlar ve izleyiciler,
içlerindeki sıkıntıyla baş başa kalmış ve çadırlarına çekilmişti.
Belki aralarından bazıları, böyle şeyler neden yaşanıyor diye

soruyordu. Bu dünyada dil ve inanç ayrımı yapmadan herkese yer yok muydu?

Gururu da imanı gibi sağlam olan Şamil kararlılığını koruyordu. Savaşacak tek bir kişi kalmayıncaya kadar mücadeleye devam edecekti. Hâlâ Allah yolunda mı savaşıyordu yoksa yaşadığı çaresizlik yürüttüğü direnişe mi yansımıştı? Dışardan bakıldığında hâlâ aynı büyük ve korkunç adamdı: Sırtında siyah burkası, başında reis sarığı ve kınalı sakallarıyla solgun yüzü, eski gizemini koruyordu. Tehlike altındaki dağlara bakarken gözleri parlıyordu. Etkileyici davranışlarına devam ediyor, böylelikle hakkında anlatılan efsanelerin devam etmesini sağlıyordu. Şimşekleri, gök gürlemelerini ve doğa olaylarını, ettikleri dualara verilen cevaplar olarak yorumluyor, yaptığı zekice hamlelerle dağlıları etkilemeyi başarıyordu. Aşağıda, o dönem yapılan manevralardan birinin hikâyesi yer alıyor.

Rusların ordugâhına büyük bir saldırı düzenlenecekti. Sabah olduğunda Şamil, öldüğüne dair söylentilerin yayılmasını sağladı. Ölüm döşeğinde, sevenlerinin planlarını muhakkak gerçekleştirmesini vasiyet etmişti. Şamil'in ruhu, onların yanında olacaktı. Cesaretleri kırılan Müritler, yine de savaş alanına gitti. Şamil, uzaklardan onları izliyordu. Müritlerin bocalamaya başladığını gördüğü anda, beyaz atına atladığı gibi dağlardan aşağı indi. Vadide koşan beyaz atın üzerindeki İmam'ı görenler, Şamil'in ruhunun geldiğini zannetti. Şamil! Şamil! diye bağırmaya başladılar. Savaşın hengâmesini bastıran çığlıklar, duyanların yüreklerini titretiyordu. Şamil'in elindeki parlak kılıcıyla bir düşmanı yıldırım gibi biçtiğini gören Müritler, artık yenilmez olmuştu. Deli gibi savaştılar ve zafer kazandılar.

İçinde bulundukları durum ne kadar zor olursa olsun Şamil, askerlerini etkilemenin bir yolunu buluyordu. Onun sözlerini dinleyen Müritler, galeyana gelip destansı bir mücadele veriyordu. Çoğu zaman savaştan önce Müritlerine şöyle sesleniyordu: "Eğer galip gelemesek, en azından öldürdüğümüz Hristiyan köpekleri mağlubiyetimizin kefareti olsun." Savaştan önceki akşam şöyle derdi: "Bu gece, kalktığında Hz. Peygamber'in cennetteki

makamının gözler önüne serileceği perdenin altında uyuyacağız. Yarın, onun yolunda savaşaacağız. Reisinizin siyah sancağının dalgalandığı her yerde Allah yanınızda olacaktır. Bilin ki O, yolunda savaşanları korur.” Şamil’in konuşmasını yaptığı caminin önünde toplanan naip ve Müritler hep bir ağızdan “Maşallah!” diye bağıırıyordu. Kalabalığın sesi tepelerde yankılanıyor, engin vadilerde şimşek gibi gürlüyordu. Kadınların savaşa giden eşlerinin ardından yaktığı ağıtlar, ordu harekete geçtiğinde yaşanan hengâmede kayboluyordu.

III

Şamil’in emrine muhakkak itaat edilirdi ancak öyle bir hükümet sistemi kurmuştu ki naiplerinin ve müttelik aşiret reislerinin isteklerini tamamen göz ardı edemiyordu. Bazen naipler ve reislerden gelen talepler, kendi kanaatlerinin aksine hareket etmesine yol açıyordu. 1852 yılında naipler, İmam’ın en sadık taraftarlarından ve Kafkasya’nın meşhur silah ustası ve kuyumcularından biri olan Çohlu Daoudilaou’yu ihanetle suçladığında Şamil dahi onu savunamadı. Düşmanlarının ortaya koyduğu deliller, suçlu olduğunu gösteriyordu. En uzak *avullardan* birine, “güneş görmeyen *avul*” Çitil’e sürüldü. Bu *avul*, sürgün yeri olarak kullanılıyordu. Dağın yamacında yüksek bir yerde bulunan bu *avul*, iki dağın gölgesinde kaldığı için köy sakinleri sürekli alacakaranlıkta yaşıyordu. Yazın sadece köyün bir noktası gün ışığı alırdı; o da kısa bir süreliğine. Kadınlar, karanlık evlerinde iyi göremedikleri elbiselerini yamamak ve yün dokumak için bu güneş gören yere üşüşürdü.

Daoudilaou, eşi, henüz bir bebek olan oğlu Fazıl ve sekiz yaşındaki kızı Kıstaman işte bu meşum *avula* gönderilmişti. Kendilerine haber dahi vermeyen muhafızlar, sabahın erken saatlerinde aileyi evlerinden aldı. Muhafızlar geldiğinde, Daoudilaou’nun eşi siyah saçlarını tarıyordu. Evden çıkarıldığında tarağı hâlâ elindeydi. Hayatlarını tekrar kurmalarını sağlayacak paraları ya da eşyaları yoktu. Kıstaman, çocuklara Arapça ve Kur’an öğretmeye başladı. Babası, çok iyi bir eğitim almasını sağlamıştı. Şimdiyse

bu eğitim işlerine yarıyordu. Verdiği dersler karşılığında yiyecek alıyordu. Aile, bu sayede yiyecek bir şeyler bulabiliyordu. Aile zamanla toparlandı. Daoudilaou, yeniden harika kılıçlar yapmaya başladı. İyi bir silah ustası, Kafkasya'da işsiz kalmazdı. Bu haksız sürgün ve rezalet iki sene daha devam etti. Daoudilaou, Şamil ve oğlu Gazi Muhammed'in adını temize çıkarmaya çalışacağına inanıyordu ancak ikisinden de haber alamamıştı.

1855 yılında bir kış günü bir silah sesi duyuldu. Her yer karlarla kaplıydı. Tepede kara bulutlar vardı. Silahın sesi, dağlarda yankılandı. İnsanlar, vadide bir yerde Rusların olduğunu düşündü. Fakat bu kadar karlı bir günde *avula* gelmeye çalışmazlardı. O gece burkalı üç adam, Daoudilaou'nun kapısını çalıp onunla görüşmek istediklerini söyledi. Adamları karşılayan Kıstaman, babasının dışarıda olduğunu söyledi. Yiyecek bir şeyler isteyen adamlar, geceyi orada geçirmek için izin istedi. Adamlardan biri yaralıydı. Genç ve yakışıklı biri olan bu adamın buyurgan tavırları Kıstaman'ı rahatsız etmişti. Adam, yarasını saran Kıstaman'a adını sordu. Kıstaman adını söyleyince adam, ne çirkin bir adın varmış, dedi. Bu söz karşısında öfkelenen Kıstaman şöyle cevap verdi: "Bu ne küstahlık! Sen kim olduğunu sanıyorsun? Naip Gazi Muhammed mi?"

Bunun üzerine yabancı gülümsedi. Kıstaman'ın tavrı hoşuna gitmişti. Daoudilaou eve döndüğünde iki adam birbirine sarıldı. Gerçekten de bu adam Gazi Muhammed'di. Karatay'ın genç naibi, "güneş görmeyen *avula*" ulaşmaya çalışırken Rusların kurduğu tuzaktan zor kurtulmuştu. Daoudilaou'ya sabırlı olmasını söylemeye gelmişti. Onu unutmamışlardı. Yakında adını temize çıkaracaklar, ona iftira edenleri dize getirip bu sürgüne bir son vereceklerdi. Daoudilaou geç de olsa hürriyetine kavuşmasını, Gazi Muhammed'in gizlice gösterdiği çabalara borçluydu. Bu olay, Gazi Muhammed'in hayatını derinden etkileyecekti.

IV

Bazı çatışmalardan Şamil galip çıkarsa da muharebelerin büyük kısmını Ruslar kazanmaya başlamıştı. Yine de yaşanan katliam-

lardan yara almadan kurtulmayı başaran Şamil, hiçbir zaman cesaretini kaybetmiyordu. Ordusunu toplayıp yeni saldırılar düzenlemeye her an hazırды. Ülkeyi düşmanlarından iyi tanıyor, arazi koşullarını lehine kullanmayı biliyordu. Şamil'e yardım eden Polonyalı ve Rus asker kaçakları, ellerinde bulunan az sayıdaki topçu bataryalarını eğitip yönetiyor; düşmanın erişemediği mevzilerden açtıkları ateşle, Ruslara korkunç kayıplar verdiriyordu.

Vorontsov, çatışmalardan birini stratejik askeri hamlelerden ziyade kurnazlığıyla kazandı. İlk başta savaş Rusların aleyhine gidiyordu. Gece çöktüğünde iki taraf da ağır kayıplar vermişti. Şalti'de mevzilenen Müritler, şafak vakti saldırıya geçip takviye kuvvetler gelmeden Rusların işini bitirmeyi planlıyordu. Fakat o gece Vorontsov, mürit kampının yanından akan derenin yukarısında bulunan baraja bir grup asker göndererek suyun yönünü değiştirtti. Bu, çok basit ama zekice bir hamleydi ve son derece etkili oldu. İçecek ve abdest alacak su bulamayan Müritler üstünlüklerini kaybetti. Şalti garnizonu, Ahulgo ve Çoh muharebelerindeki gibi kıyasıya mücadele etti. Ancak bütün gün havan toplarının ateşi altında kalan Müritler yenildiklerinin farkındaydı. Kaçmaları ya da kalıp kanlarının son damlasına kadar savaşmaları emredildi. Kimse sağ ele geçirilmemeliydi.

Akşam vakti kaçanların büyük kısmı, *avulun* altındaki boğazda yakalandı. Yanlarında sancakları ve uyduruk bir top vardı. Rusların toplarını ele geçirinceye kadar bunu kullanmışlardı. Binbaşı Kont Orhelm'in komutasındaki Rus bölüğü, yakaladıkları kaçakları oracıkta öldürdü. Daha küçük gruplar halinde kaçmaya çalışanlar, cesurca mücadele etmelerine rağmen süngülerin ucunda can verdi. Vadi, sahipsiz atlarla doluydu. Etrafta sessizce otlayan atlar, bir daha göremeyecekleri sahiplerini bulmak için kişneyip duruyordu. Savaşarak geri çekilen Şamil, yanında bir avuç müritle *avulun* üstündeki kayaya çıkmayı başardı ve dağlara doğru yöneldi.

“Şamil ve adamları, dağın yamacından yukarıya doğru tırmanırken, kara bulutların ardındaki ay yüzünü gösterdi. Vadideki Ruslar, siyah atının sırtında Hz. Peygamber'in sancağını taşıyan

Şamil'i görebiliyordu. Çelik zırhı, ay ışığında parlıyordu. Sanki cennetle dünya arasında kalmış bir ruha benziyordu. Elindeki kutsal sancağı, bulutların arasında dalgalanıyor, sahibi kadar korkusuz olan soylu atı, ölümden kıl payı kurtulan bir avuç müridin arasında uçurumun kenarında hiç kıınıldamadan duruyordu. Bozguna uğrayan bu grup, eskiden düşmanın bırakın geçmeyi saldırmaya dahi cüret edemeyeceğini düşündüğü dağların zirvelerinde tek sıra halinde ilerlemeye başladı. Uzaklardaki cami ve minareye, yenilmelerine neden olan ve ay ışığında gümüş gibi parlayan dereye bakan Müritlerin ağızlarını bıçak açmıyordu. Tepeye ulaştıklarında, Şamil ve Müritleri durdu. Vadide şehit düşen silah arkadaşları için dua ettiler. Sonra atlarını mağaralara sürdüler. Neticede dağlar hâlâ onlarınındı.”

Şalti'yi kaybetmişlerdi. Ard arda yenilgiye uğruyorlardı. Fakat Ruslar, henüz Kafkasya'ya hâkim olamamıştı.

22

BARYATINSKI

Bütün hayatımın yazgısı, daha ben beşikteyken yazılmıştı.

- HEINE

Büyük Çeçenistan'da görevlendirilen Mareşal Prens Aleksandr Baryatinski, Şamil'le mücadelenin başına getirildi. Devasa cüssesiyle bu kuzeyli adam, kendine özgü bir karaktere sahipti. Hem disiplinli hem de rahatına düşkün bir hayat süren bu adam Rus tarihindeki en büyük generallerden biriydi. Vorontsov'un halefi olarak valiliğe atanan Baryatinski, Şamil'i mağlup etmeyi başaracaktı. St. Petersburg'un ünlü çapkınlarından biri ve Çareviç'in en yakın arkadaşıydı. Daha sonra sarayın bütün şaşaası ve imtiyazlarını geride bırakıp Kafkasya'ya döndü. Şöhrete 1833 yılında sürgüne gönderildiği bu topraklarda kavuşmuştu. 1851 yılında sol kanadın komutanı olarak atanan Baryatinski, ard arda savaşlar kazandı. Onun elde ettiği zaferler, Şamil'in sonunda teslim olmasıyla doruk noktasına ulaşacaktı.

Prens Baryatinski, 1815 yılında dünyaya geldi. Doğumundan birkaç gün sonra, evinin merdivenlerine bir yıldız falı bırakıldı. Bu falın, bir mason locası tarafından yazıldığı düşünülüyordu. Falda, Doğu'da zaferler kazanacağını söyleniyordu. Ayrıca eline geçecek muazzam güç ve yetkileri dikkatli kullanması konusunda uyarılıyor ve düşkünlere merhamet gösterdiği takdirde gerçekten büyük biri olacağı belirtiliyordu. Bu kehanetlerin hepsi çıktı ancak falda, Mareşal'in kurmay subaylardan birinin eşine âşık olup büyük acılar çekeceğinden bahsedilmemişti. Bu aşk, Baryatinski'nin valilik makamını kaybetmesine neden olacak, Kafkasya'yı Mareşal'in aydın yönetiminden, Rusya'yı da uluslararası siyaset konusundaki vizyonu ve bilgisinden mahrum bırakacaktı. Prens'e gelince... Ömrünün geri kalanını pişmanlık içinde sürgünde geçirecekti.

Baryatinski'nin muhteşem günlerine dönelim... Avrupa'nın kudretli aristokratlar grubuna mensuptu. Almanach de Gotha'da (Gotha Yıllığı) ayrıntılı şecerelerine yer verilen bu dar grup, kendi aralarında paylaştıkları dünyada savaş ve barışın şartlarını belirlerdi. Bu grubun mensupları, kendi aralarında evlenir, düello yapar, âşık olur, ziyaretlerde bulunur ve hiç durmadan birbirlerini alt etmeye çalışırdı. Ama daima birbirlerine centilmence davranırdı. Uzun yıllar önce vardıkları anlaşmaya uyarınca, hepsi belli kurallara riayet ederdi. İhtiyar Prens Kont Simon Vorontsov (kendisinden sonra Londra büyükelçisi olarak görevlendirilen) Kont Stroganov'a yazdığı bir mektupta Napolyon'un kazandığı zaferlerin en üzücü sonuçlarından birinin sonradan görme biriyle uğraşmak zorunda kalmaları olduğunu söylüyordu.

Prens Baryatinski'nin annesi, St. Petersburg'daki Alman büyükelçisinin kızı Prensess Seyn Wittgenstein'di. Büyükannesi, Çar III. Petro'nun kuzeni olan Holstein Beck Prensessi'ydi. Prens Aleksandr, ailenin büyük oğluydu. Aleksandr ve kardeşleri Vladimir, Anatoli ve Viktor gençliklerinin büyük kısmını Viyana ve Berlin'deki saraylarda geçirdi. Prens Aleksandr'ın Alman damarı, hemen kendisini belli ederdi. Mükemmeliyetçi ve dikkatli biriydi, köle ruhların özelliği olarak gördüğü mistisizme hiç ilgi

duymazdı. Aldığı eğitim nedeniyle Aleksandr, Vorontsov gibi uluslararası bir bakış açısına sahip, disiplinli biri olmuştu. Dine mesafeliydi. Ve yine Vorontsov gibi her şeyden önce büyük bir Rus milliyetçisiydi.

Babası, ilk oğluna fevkalade özenli bir eğitim aldırmişti. Bu denli etkileyici bir adam ve uyguladığı taktiklerle Kafkasya'yı dize getiren büyük bir general olan Prens'in eğitim hayatını etraflıca inceleyelim. Aleksandr'ın babası, Prens Vorontsov gibi İngiliz hayranıydı. Oğlunun ciddi ve dengeli bir eğitim alması gerektiğine inanıyordu. Oğlunun beş yaşına kadar kadınlar tarafından yetiştirilmesini sağladı. Sonraki iki seneyi, Aleksandr'ın vücudunu kuvvetlendirmeye ayırdı: Soğuk suyla yıkanan Aleksandr, spor ve eskrim yapıyor, hırçın atlara biniyordu. Yedi yaşında dil öğrenmeye başladı. Babası, Rus aristokratların doğru dürüst konuşmayı bilmediği Rusça'yı öğrenmesine bilhassa özen gösteriyordu. Fransızca, Almanca, İtalyanca ve İngilizcenin ardından Latince, Yunanca ve Arapça öğrendi. Şiir, belagat, matematik, fen, ziraat ve el becerisi kazanması için marangozluk dersleri aldı. Yıllar süren bu yoğun eğitimin ardından Prens, Rusya'dan ayrılarak beş yıl boyunca Avrupa'yı gezdi. Ziyaret ettiği diyarların bütün yönlerini kavraması için Prens'e öğretmenler, bir doktor, bir kimyacı, bir botanikçi ve bir tamirci eşlik ediyordu.

Sonraki iki yıl boyunca aynı grupla birlikte vatanının dört bir yanını gezecekti. Prensi zorlamayı seven babası, artık büyüyen Aleksandr'ın Güney Rusya'daki Kursk iline bağlı Ivanovskoye'de bulunan köleler ve mülklerle ilgilenmesini istedi. Gelecekte belki içişleri ya da maliye bakanlığına girebilirdi ancak ne olursa olsun askeriye, dışişleri ya da sarayda çalışamazdı. Bütün mal varlığını büyük oğluna bırakan babanın son vasiyeti buydu. Fakat genç Prens, kendine farklı bir yol çizmişti. Muhafız Alayı'nda subay olan bir arkadaşının etkisiyle, on altı yaşında orduya katılmaya karar verdi. Annesi eğitimine Moskova Üniversitesi'nde devam etmesi için çok yalvardı; ama nafile. Ne dökülen gözyaşları ne de tehditler işe yaradı. Ailenin en büyük oğluydu. Ailenin unvanı, gücü ve şanı ona miras kalmıştı. Nasıl yaşayacağını

kendisi seçecekti. Aile içinde yaşanan kavga, Çariçe'nin kulağına gitmişti. Aleksandr'ı destekleyen Çariçe, Prens'i kendi muhafız alayına atadı. 1831 yılına gelindiğinde başkent sosyetesinin tanınan isimleri arasına girmişti. On sekiz yaşında yakışıklılığı ve eğlenceye düşkünlüğüyle nam saldı. Dev gibi bir cüsseye sahip olan Prens, muazzam zenginliği, tarihi unvanı ve rahat tavırlarıyla hanımların aklını başından alıyordu (Baryatinskiler, Romanovlarla doğrudan akrabalık bağına sahip tek soylu aileydi). Eğlenceye düşkünlüğü, St. Petersburg'da dilden dile dolaşıyordu. Sadece grandüklerin hayatı bu kadar ilgi çekiyordu. Sıkı nezaret altında tutulan Çareviç, en yakın arkadaşıydı. Baryatinski, 1838 yılında Windsor Kalesi'nde Kraliçe Victoria'yı ziyaret eden devlet heyetinde yer aldı. O dönem geçici bir üye olarak Londra'nın en seçkin kulüplerine kabul edildi.

Ziyaret boyunca davranışlarına büyük özen gösteren Baryatinski, St. Petersburg'a döndükten sonra eski müsrif hayatına kaldığı yerden devam etti. Askeri eğitimine pek önem vermedi, sınavları geçemedi. Gatçina Zırhlı Muhafız Alayı'na atandığında görkemli yaşam tarzını sürdürüyordu. Ard arda patlak veren skandallar karşısında sabrı taştan Çar, genç Prens'in kendisine çeki düzen vermesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine radikal bir karar alan Baryatinski, Kafkasya'ya gönderilmeyi talep etti. Prens'e zaafı olan Çariçe ve Çareviç gitmemesi için yalvardı. Haberi duyan grandükleri teselli etmek mümkün değildi. Genç Prens'e deli divane âşık olan, Çar'ın en sevdiği kızı Prenses "Olli" perişan olmuştu. Fakat Baryatinski kararından dönmedi. Avusturyalı bir prensese âşık olmuş ancak karşılık bulamamıştı. Hanedandan biriyle evlenip hayatını çıkmaza sokmak da istemiyordu. Bu nedenle Kafkasya'yı bir kurtuluş yolu olarak görüyor ve şehirden ayrıldığı için şükrediyordu. Baryatinski'nin yaşam tarzını beğenmeyen ve Çareviç üzerindeki etkisinden rahatsız olan Çar, herhangi bir sıkıntı yaşanmadan Kafkasya'ya gönderilmesini sağladı. Karadeniz Kazak Alayı'nda Velyaminov'un emrinde görev yapacaktı.

Genç Baryatinski, saraydaki arkadaşlarına şöyle yazıyordu: "Çar'a söyleyin, her ne kadar sefih de olsam sadık biriyim."

Kapana kısılmış bir birliğin hayatta kalan son askeri olarak aşiretlere karşı müthiş bir mücadele verip rüştünü ispatladığında henüz yirmisine basmamıştı. Ağır yaralanan Baryatinski, tek eliyle savaşmaya devam etmişti. İyileşmesi için memleketine gönderilen genç kahramanı bağrına basan Çar, terfi ettirdiği Prens'e altın bir kılıç hediye etti. Baryatinski, orduda hızla yükseldi. On beş yıl boyunca Kafkas cephesiyle başkent arasında gidip geldi. Savaştı, yaralandı, yaraları iyileştikten sonra tekrar cepheye dönüp mücadeleye devam etti. Ve bu süre boyunca evlilikten uzak durdu.

1848 yılında sıhhatini toparlaması için Alman kaplıcalarından birine gitmesine izin verildi. Varşova'dan geçerken Mareşal Prens Paskiyeviç'in Macar ayaklanmalarını bastırmak için hazırlık yaptığını gören Baryatinski, Prens'in davetini kıramayıp askerlerin arasına katıldı. Aslında Prens Paskiyeviç, Baryatinski'yi sanki ava gidermişçesine öylesine davet etmişti. Fakat o, kaplıcada vakit öldürmek yerine savaşmayı tercih ediyordu. Birkaç hafta bilfiil çatışmalara katılan Baryatinski, şöhretine şöhret kattı.

II

Fedakâr Rus subayları, bu dönemde başlarını kaşıyacak vakit bulamıyordu. Savunulacak o kadar çok cephe, dize getirilecek o kadar çok düşman aşireti, bastırılacak o kadar çok yerel ayaklanma vardı ki... 1849 yılında çok sayıda alay, sallantıdaki Habsburg hanedanını Macar ihtilalcilere karşı korumakla görevlendirildi. Berlin ve Viyana'daki saraylar, bu eşkıyalar karşısında telaşa kapılmıştı. 1848-1849 yılları arasında, Avrupa'daki monarşiler çatırdamaya başladı. Paris sokaklarına kargaşa hâkimdi. Viyana ve Berlin'de ihtilal yapılıyordu. 1848 yılının Eylül ayında Kossuth, Macaristan'ın diktatörü ilan edildi. Orta Avrupa'daki siyasi yapı darmadağın olmuştu (Savaş meydanının dışında da önemli gelişmeler yaşanıyor. Thackeray, *The Book of Snobs* adlı eserini yayınladı. Rafael Öncesi Kardeşliği kuruldu. California'da altın bulundu. Çartist hareket, rehavet içindeki İngiltere'yi sarstı).

Yeni yılla birlikte Macaristan, Avusturya'dan bağımsızlığını ilan etti. Genç İmparator Franz Joseph sinmişti. Generalleri, yaşanan şiddet dalgasının önüne geçemiyordu. Fransa Kralı Louis Philippe tahttan çekilmiş ve Roma'da Mazzini'nin liderliğinde cumhuriyet ilan edilmişti.

Her yerde alarm zilleri çalıyordu.

Franz Joseph, yüzünü düzeni tekrar tesis edebileceğini düşündüğü tek adama çevirdi. Avrupa'nın polisi Çar Nikola'dan Habsburg tahtını kurtarmasını istedi. Kralların yönetme hakkının kutsallığına yürekten inanan Çar için bundan daha önemli bir dava olamazdı. Sallantıdaki her taht, kendi konumunu tehdit ediyordu. Derhal harekete geçti. Paskiyeviç'in emrindeki bir Kazak alayı ve yüz elli bin asker, gece batıya yöneldi (Tören alanında gösteri yaparken doğrudan cepheye sürülen bazı alaylar, yanlarına doğru dürüst teçhizat dahi alamamıştı. Macaristan'da yaşanan kriz, Nikola'nın gözünde bu denli acil bir durumdu).

Üstün savaş becerileri sayesinde Macarlar, o ana kadar kudretli Avusturya ordusunu püskürtmeyi ve alt etmeyi başarmıştı. Avusturyalılardan daha iyi savaşan Macarlar, yürekten inandıkları bir dava uğruna yani Avusturya'nın boyunduruğundan kurtulmak için mücadele ediyordu. Fakat muazzam büyüklükteki Rus kuvvetleri savaşa dâhil olunca bozguna uğradılar. Stendhal'in savaş sanatı tanımı burada işe yaramıştı: "Bütün mesele, savaş meydanına düşmanın her bir askerine karşılık iki asker göndermek." Avusturyalıların saldırılarına direnen Macar kaleleri, Rus toplarına teslim oldu. Macar askerleri, Rus süngülerinin ucunda can verdi. İsyancı halklara karşı daha önce kazandıkları zaferleri hatırlayan Paskiyeviç, *Macaristan'ı Majesteleri'nin ayaklarının altına serdik* diye haber gönderdi.

Habsburg tahtı, güvence altına alınmıştı. Hatta Habsburgların saltanatı, Romanovlarinkinden birkaç yıl daha uzun sürecekti. Franz Joseph, Rusların tam zamanında imdadına yetiştiğini kısa sürede unutacaktı. Kırım Savaşı patlak verdiğinde, ömür boyu minnettar kalacağını söyleyen Franz Joseph'in sözlerinin boş va-

atten ibaret olduğu anlaşılacaktı. Bırakın Nikola'nın yardımına gelmeyi, karşısında yer alacaktı.

III

Baryatinski, 1847 yılında Şamil'e bir dizi başarılı saldırı düzenledi. 1848'de Gergebil'i ele geçirdikten sonra tuğgeneral olarak Çar'ın maiyetine alındı. Saray, Baryatinski'nin geri dönmesini istemişti. "Canlı bir saray mensubu, ölü bir generalden iyidir" diyorlardı. Prens'e münasip bir eş aramaya başladılar. Otuz beş yaşına giren Baryatinski'nin bir ayağı aksıyordu ve her yanı yara izleriyle doluydu. Bu durum, kadınların gözünde onu daha da çekici kılıyordu. Fakat emrindeki subaylardan birinin eşine âşık olan Baryatinski, çapkınlık günlerine veda etti. Gözü, ondan başkasını görmüyordu. Bütün benliğini kaplayan bu aşk sonunu getirecekti. Ama öncesinde, bir dizi entrika, cilveleşme ve güç oyunları yaşanacaktı.

Yıllar süren savaşlardan sonra Prens, St. Petersburg'a dönmüştü. Sağlığı pek iyi değildi. Aldığı yaralar ve hovardalık günlerinden kalan gut hastalığı nedeniyle zaman zaman yatağa düşüyordu. Saraydan biriyle evlenmeye niyetinin olmadığını, asker hayatına devam etmeyi düşündüğünü söylüyordu. Bütün mal varlığını kardeşine devretti. Onu evlendirme çabalarının önüne geçmek için favorilerini uzattı, perçemlerini kesti ve eski püskü bir üniforma giymeye başladı (Gerçi göğsü madalyalarla ve herkesin imrendiğı nişanlarla doluydu). Bacağındaki yaralar o kadar da ağır olmamasına rağmen topallayarak gezmeye başladı. Fakat hanımları kandırmayı başaramamıştı. Hâlâ şehirdeki en etkileyici adamlardan biriydi ve her şeye rağmen hanımların rüyalarını süslüyordu. Ancak Prens şehirde pek görünmüyordu. Zamanının büyük kısmın Kafkasya hakkında kitaplar okuyarak ve Çar'ın kurmay subaylarıyla eski harekâtları inceleyerek geçiriyordu. Yermolov'un uyguladığı taktikleri eleştiren Baryatinski, özellikle General'in savaşa sık sık ara vermesini yanlış buluyordu. Kafkasya'yı devasa bir kaleye benzeten ve burayı ele geçirmek için hiç durmadan saldırmak gerektiğini söyleyen Velyaminov'a

katılıyordu. Kendini mesleğine adanmış bir asker olan Baryatinski, sarayın da zamanla kabul ettiği üzere çok inatçı biriydi.

Çar, 1847 yılında Vorontsov'un isteği üzerine Baryatinski'yi Kabardey Alayı'nın başına atadı. Sol kanadın komutanlığını yapacaktı. Askeri becerileri takdir edilen Baryatinski, sonunda istediği yetkiyi elde etmişti. O günden sonra, sadece Kafkasya'da ve Kafkasya için yaşayacaktı. Hayalleri gerçek olmuştu. Güneyde de ihtişamından taviz vermedi. Baryatinski ailesinin mavi sarı sancağını taşıyan gemiler, Prens'i Volga üzerinden Kafkasya'ya ulaştırdı. Gösterişli hayatından vazgeçemeyen prens, eşyalarını ve maiyetini de yanında götürmüştü: safkan atlar, şaraplar, kitaplar, piyanolar, gümüş yemek takımları, aşçılar ve daha nice lüks eşyalar... Alaydaki ortamı ve yaşam tarzını iyileştirmeyi amaçlıyordu.

Askerler, yeni komutanlarını sabırsızlık ve endişeyle bekliyordu. Baryatinski, dünyaya düşkün, mağrur ve mesafeli biri olarak tanınıyordu. Cömert bir ev sahibi olsa da insanlarla yakın ilişki kurmaktan kaçınırdı. Her şeyden önemlisi, disiplinsizliğe merhameti yoktu. O kaşlarını çattığında, en tecrübeli askerler dahi titremeye başlardı. Alay yönetimi hakkındaki büyük ayrıntılara hâkimdi. Birçok farklı konuda aldığı eğitim, şimdi işine yarayacaktı. Hamal ve istihkâmcılardan seyis ve saymanlara, lağımçı ve papazlardan kurmay subay ve doktorlara kadar herkes, Baryatinski'nin yorulmak bilmeyen ve gözünden hiçbir şey kaçmayan bir komutan olduğunu gördü.

Eski komutanlar gibi etrafına bariyer örmemeyi tercih etti. Dileyen herkes, istediği zaman onunla konuşmaya gelebilirdi. İdari adaletsizlikler giderilmiş, alayın morali yükselmişti. Her akşam çadırında ya da karargâhında düzenlediği toplantılarda, misafirlerini hayal dahi edemeyecekleri bir şatafatla ağırlıyordu. Hem cömert hem de katı bir adamdı. Vorontsov gibi o da büyüklüğünü gösteren jestler yapmayı severdi. Alayda bir şeyler eksik olduğunda, ihtiyaçları kendi cebinden karşılardı. Ancak küstahlık o kadar içine işlemişti ki karşısına çıkan birçok insan ondan çekinirdi. Kafkasya'daki askerlik günlerinde Tolstoy, günlüğüne

şu cümleleri yazıyordu: “1851 yılında katıldığım bir baskın sırasında Prens’le tanıştım. Baskından sonra, onunla kalede bir gün geçirdim... Aslında onun yanında olmaktan pek keyif almıyordum. Astların, bir generalin yanında nasıl durduklarını tahmin edersiniz.” Yine bir yerde heybetli Prens’ten ve ordudaki sınıflardan bahseden Tolstoy, işlediği siyasi kabahatlerden dolayı rütbesi düşürölüp bir eczacının yanına verilen Polonyalı bir askeri tarif ediyor: “Fevkalade eğlenceli bir adam. Prens Baryatinski, bir eczacı çırağıyla yan yana bulunacağını eminim hiç düşünmemiştir. Fakat Nicolenka, burada çok iyi bir konuma sahip. Hem komutan hem de subaylar onu sevip sayıyor.”

Prens Baryatinski, 1850’li yılların başlarında sol kanadın başkomutanı olarak atandı. Bir savaşçı, taktik uzmanı ve idareci olarak meziyetleri, büyük takdir topluyordu. Gerçi arada sırada çapkın tavırlarını eleştirenler de oluyordu. Bütün adamlar, Prens Simon Vorontsov ve Baryatinski’nin kurmay yüzbaşısı gevşek Davidov gibi kör değildi. Prenses Marie Vorontsov ve Madam Davidova’nın sık sık General’in kampına gelmesi, dedikodulara neden oluyordu. Yelizaveta Orbelyani adıyla dünyaya gelen Madam Davidova, İran’ın bir ili olan Irak’a bağlı Erbilli beylerin soyundan geliyordu. Bir İran minyatürü kadar güzel ve minik bir hanımdı. Ayrıca kıskanç ve arsız biriydi... İnsanlar, omuz silkiyordu... Kocası karışmıyor, Çar ve Vali karışmıyor, bize ne diyorlardı. İmayla Mars ve Venüs’ten bahsedip konuyu kibarca kapatıyorlar, yeni dedikodular gelince tekrar konuşmaya başlıyorlardı. Başına geleceklerden habersiz olan Prens, gururlu bir Rus hanımın şu sözlerine muhtemelen katılırdı: “Sadece yüksek mevkide olanlar tenkitte bulunabildiğine göre, yalnız *adi* insanlar skandallardan etkilenir.”

İnsanların aile saadetine tehdit teşkil eden Prens, büyük rahatsızlığa neden oluyordu. Tolstoy, bir keresinde arkadaşı Gorçakov’un kendisine şöyle dediğini yazıyor: “Baryatinski aklıma gelince, evlenip mutlu olma hayallerim paramparça oluyor. Bu adam, her bakımdan çok parlak biri. Birçok özelliği benden daha iyi. Günün birinde eşimin, benim yerine onu tercih edeceğini

düşünmeden edemiyorum. Yalnız bu düşünce bile, bütün huzur ve rahatımı kaçırmaya yetiyor. Daha da kötüsü, karı-koca arasındaki sevgide olmazsa olmaz olan özgüvenimi ve gururumu mahvediyor.” Tolstoy, arkadaşını teselli etmeye çalıştı. Şüphesiz Baryatinski, kocalar kadar aşiretlere de korku salmıştı.

IV

1851 yılının kış aylarında ve 1852 yılının baharında Ruslar, Çeçenistan'ın nihai işgali için harekete geçti. Vozdivzhenski kale-sinden büyük çaplı bir taarruz başlatıldı. Komutan Baryatinski, yeni bir çevreleme taktiği deniyordu. Bir dizi kuşatma manevrası yaparak az sayıda kayıpla zaferler kazanmaya başladı. O döneme kadar Kafkasya'daki mücadele, cephe savaşı şeklinde yürütülmüş ve ağır kayıplarla sonuçlanmıştı. Prens, farklı stratejiler de uyguluyordu. Renkli kişiliğiyle dağlıları cezbeden Baryatinski, bu durumu lehine kullanmayı biliyordu. Etkileyici tavırları, halk üzerinde neredeyse Şamil'in hareketleri kadar büyük etki uyandırıyor. Bir keresinde korkunç bir mücadelenin ardından büyük bir Çeçen kuvvetini mağlup etmişti. Teslim olan adamları kabul eden Baryatinski, onlara kılıçlarını geri verdi, kendi adamlarını gönderip uyurken başında Çeçenlerin nöbet tutmasını emretti.

Çalışırken de uyurken de hep aynı hayalin peşinden koşuyordu: Kafkasya hâkimiyeti... Aşiretleri etkilemek için kullandığı şah-si yöntemlerin yanı sıra geniş bir casus ağı kurdu. Ele geçirdiği *avulları* yeniden imar etmeye başladı. Evleri tamir edilen, tarla-larındaki kayıpları telafi edilen ve hayvanları yenilenen dağlılar, işgalcilerden korkmalarına gerek olmadığını düşünmeye başladı. Sivil idare, seçilmiş yerel yöneticilere bırakıldı. Başa geçmek için molla olma zorunluluğu yoktu. Yeni yerel hükümet sisteminin başında, saygın bir oryantalist olan ve Müslüman toplumlar hak-ında çok tecrübesi bulunan Albay Bartolomei bulunuyordu.

Baryatinski'nin müsamahası, Kafkas savaşlarının yürütülme şekline dair ürettiği teorilerinden kaynaklanıyordu. Belki de en büyük zaferlerini merhamet göstererek kazanacağını söyleyen o

esrarengiz falı hatırlamıştı. Girilen çatışmalarda, yapılan baskınlarda ve verilen cezalarda, Baryatinski'nin yeni yaklaşımının izlerini görmek mümkündü. J. F. Baddeley şöyle yazıyordu: "Gece vakti *avullara* baskın düzenlemek âdettendi. Gafil avlanan kadın ve çocuklar, kaçmaya fırsat bulamazdı. Rus askerler ikişerli üçerli gruplar halinde evlere girdikten sonra karanlıkta yaşanan dehşeti, hiçbir resmi hikâyeci tasvir etmeye cesaret edemezdi." Baryatinski döneminde de gece baskınlarına devam edildi. Rus askeri arşivlerinden alıntı yapan Baddeley şöyle yazıyor: "Ama önce köyü topa tutarlardı. Top sesine uyanan köy sakinleri koşarak evlerinden çıkardı. Daha sonra sokaklarda ve *avulun* çevresinde, açık ve mertçe bir mücadele yaşanırdı. Kadınlar, çocuklar ve çaresiz ihtiyarlar acımasızca katledilmezdi. Köy ele geçirildikten sonra bu insanlar Rus komutanların nezaretinde esir alınırdı. Köylüler bazı *saklialarda* direnmeye devam ederse bu binalar, ya top ateşiyle yerle bir edilir ya da baskın düzenlenerek ele geçirilirdi. Eskiden ikişerli üçerli gruplar halinde ne olduğunu bilmedikleri binalara dalan askerler, ağır kayıplar verirdi. Yeni düzeydeyse kayıplar bir hayli azalmıştı. Bu sayede askerlerin morali yükselmişti."

Prens Baryatinski, reformlarını arazi şartlarını iyileştirmeye yoğunlaştırdı. Mitçik boğazına bir dizi köprü yaptırarak Çeçen yaylalarını ulaşılabilir kıldı. Bu sayede yaz kış demeden doğrudan karşıya geçebilen askerler, engebeli arazide perişan olmaktan kurtuldu. Ayrıca ormanlık alanları temizlemeye başladı. Sık ağaçlardan faydalanan Müritler, bu bölgelerde birçok zafer kazanmıştı. Ağaçlara ve çalılıklara vurulan her balta, aslında Müritlerin savunma hattına inen bir darbeydi. Kereste, Şamil'in elindeki en büyük doğal kaynaktı. Ağaçlara o kadar değer veriyordu ki kendi işi için kesim yapanları ağır para cezalarına çarptırıyordu. Bazen suçluları, âleme ibret olsun diye bir kayın ağacına asardı.

Prens Baryatinski'nin görevlendirdiği oduncuları topçu alayları koruyordu. Şamil'in adamları saldırı düzenleyecek kadar yaklaşmayı başaramıyordu. Ellerindeki az sayıdaki topun menzili yetmiyordu. Göğüs göğüse çarpışmak için gönüllü olan Müritler,

daha yaklaşamadan vuruluyordu. şamil'in elinden bir şey gelmiyordu. Dağın tepesinde olan biteni izlerken sonunun yaklaştığını görebiliyordu. Drbnn aşağıdaki açıklık alana sabitlemişti. Karınca gibi görünen adamlar baltalarını sallıyordu. Ellerindeki baltalar güneş ışığında parlıyordu. Ve her bir balta darbesinde, mttelefiki olan ağaçlar devriliyordu. Günün birinde sıra kendisine de gelecekti.

23

MADAM DRANCY

*Hayatımızda, geleceğimiz için önemli sonuçları
olmayan an yoktur. Kader! Yazılmış bir kere.*

– ISABELLE EBERHARDT

Şamil'in nasıl biri olduğunu, *avulunda* eşleri ve çocuklarıyla nasıl bir hayat sürdüğünü, savaş meclisini, savaşa gidişini ve en genç eşinin gönlünü almak için köye dönüşünü, zeki bir Fransız mürebbiyenin gözünden birinci elden görebiliyoruz. Bu kadın, İmam'ın esiri olduğu için pek de tarafsız değerlendirmelerde bulunmuyor belki ama 1854 yılının Temmuz ayı ile 1855 yılının Mart ayı arasında gücünün son demlerindeki Şamil'in günlük hayatına dair bir şeyler öğrenmemizi sağlıyor. 1837 yılında General Klugenav'la yaptığı ve sonuçsuz kalan görüşmeden beri Müritlerden başka sadece ceza verdiği bazı mahkûmlar ve 1848 yılında kuzeni Şuanat'ı ziyaret etmesine izin verilen Mozdoklu tüccar Şamil'le bizzat görüşebilmişti.

Soyut bir düşman haline gelen Şamil, erişilemez zirvelerden esrarengiz bir şekilde seferleri yöneten bir doğa gücüne dönüşmüştü. O artık bir efsaneydi. Müritler gibi Ruslar da Şamil'in diğer insanlar gibi olmadığını düşünmeye başlamıştı. "O" karanlık zirvelerde bir yerlerden gece gündüz kendilerini izliyordu. "O" yok edilemezdi. Her yenilgiden sonra tekrar ayağa kalkıp saldırıya geçiyordu.

Kafkasya'da tarih sahnesine çıkan sakın bir Fransız kadın, Avar Şamil'in etrafındaki sır perdesini aralayacaktı. Titiz giyimli ve çevik biri olan Anna Drancy, Tiflis'te ikinci sınıf bir otelde deri bavulundaki eşyalarını boşaltıyordu. Çok değil bir sene sonra, tuhaf ve dolambaçlı yollardan İmam'ın *avuluna* getirildiğinde, ne o titizliğinden ne de çevikliğinden eser kalacaktı.

1822 yılında Paris'te dünyaya geldi. Ebeveynleri François ve Louise Lemaire, sıradan şehirli insanlardı. 17. semtte Acacias sokağında bulunan yüksek gri bir evde yaşıyorlardı. 18 yaşındayken yapılan portresinde Anne, omuzları açık dantelli ve kurdeleli elbisesi ve elindeki yelpazeyle şımarık ve güzel bir kıza benziyor. Başını yana çevirmiş olan Anne parlak, cüretkâr ve meraklı gözlerle etrafa bakıyor. 1843 yılında limonatacı, aşçı ve restoran işletmecisi olarak çalışan Jean-Baptiste Auguste Drancy'le evlendi. Çift, iki yıl sonra ayrıldı. 1843 yılında bir oğulları olmuştu. Kocasını terk eden Anna ailesinin yanına döndü. Sekiz yıl sonra, Tiflis'te küçük bir iş kurmaya karar verdi. Kendi ayakları üzerinde durmak istiyor ve belki de biraz macera arıyordu. Neden bu kadar uzak bir yeri seçtiğini bilmiyoruz. Torunlarının söylediğine göre Anna, Tiflis'e bir Fransız kütüphanesi açmak için gitmiş. Çalışkan, cesur ve çok iyi bir kadınmış.

Tiflis'e giden bir ziyaretçinin söylediğine göre 1840'ların sonlarına kadar şehirde kitapçı yokmuş. Sadece bir evde kitaplık varmış. Belki de Anna, şehirde Fransız edebiyatına büyük ilgi duyulduğunu işitmiştir. Gerçi o dönemde Fransız dergi ve gazetelerinin ithali, Rusların sıkı sansürüne tabiydi. Çoğu zaman yabancı gazetelerin şehre girmesine izin verilmiyordu. 1839 yılında *Journal des Débats*'ı getirtmek isteyen Fransız konsolosa,

Ruslara göstermemesi şartıyla izin verilmişti. Gazetede yayınlanan bir haber sansür kurulu tarafından tahkir edici bulunursa ya nüshaya el konuluyor ya da söz konusu kısım çıkarılıyordu. Şehirde resmi olarak sadece bir yerel gazeteyle *Petersburg Gazette*'nin satışı serbestti (Fakat hatırlayacağınız üzere Şamil, çok sayıda yabancı ve Rusça gazeteyi getirtip tercümanlarına okutturuyordu).

Yine de Tiflis'e yerleşen bazı yabancıların durumları oldukça iyiydi. Genellikle şapka dükkânı ve restoran işletiyorlardı. Madam Drancy, oğlunu İngiltere'nin Stockton şehrinde bir okula verdi. Şehrin belediye başkanı aile dostlarıydı. İster ticaret için olsun ister macera için, bavulunu toplayan Madam Drancy, doğuya doğru yola çıktı. Kaderine meydan okuyordu.

II

1850'lerin sonlarında Kafkasya'ya seyahat eden seyyahlar, kelle koltukta yolculuk yapıyordu. Eşkîyalar, kanunsuzluk, "Tatarların" gaddarlıkları ve yıllardır devam eden savaşlar, bu bölgede seyahat etmeyi oldukça tehlikeli bir hale getiriyordu. Bölgedeki tek yol olan Daryal Geçidi'nin çığ düşmesi nedeniyle üç ay kapalı kaldığı olurdu. Yoğun kar yağışı, ilerlemeyi imkânsız kılar, daha sonra eriyen kar yüzünden yükselen akarsular köprüleri yıkardı. İstanbul ve Karadeniz üzerinden bölgeye gitmeye çalışan ihtiyatlı seyyahlar, gemilerinin batması ya da Çerkes eşkıyaların eline düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalırdı. Ruslar kıyı şeridini ele geçirdikten sonra iç kesimlere çekilen Çerkesler, halen bölgede pusu kuruyordu. Küçük teknelerle denize açılıyor, gecenin karanlığında gemilere saldırıyor ya da kıyıya gizlenip sis dolayısıyla kayalara çarpan gemileri bekliyorlardı. Rus askerleri, karaya oturan gemileri her zaman göremiyor ve koruyamıyordu. Gemideki görevliler, aşiretlerin saldırı düzenlemesini engellemek için kıyıya kamp kuran Kazak devriyelerin dikkatini çekmek amacıyla işaret fişegi kullanırdı. Sahile yukardan bakan tepelerden denizi izleyen Çerkesler, dörtnala aşağıya inip Rusların ruhu dahi duymadan gemileri yağmalamaya hazırды.

İddiasına göre Kafkasya'yı ziyaret eden ilk Amerikalı olan seyyah Ditson, 1850 yılında Novorossisk açıklarında karaya oturan bir gemide tedirgin bir gece geçirdi. Karadeniz'de birden fırtına kopmasından, alabora olup Çerkeslerin eline düşmekten korkuyordu. Gün doğduğunda dürbünüyle kendisini öldürmeyi bekleyen adamlara bakan Ditson, gördüğü manzara karşısında yılan görmüş bir tavşan gibi âdeta büyülenmişti. Çerkesleri oldukça yakışıklı bulmuştu. "Uzun ve heybetli adamlar. Her biri silahını sırtına takmış. Kemerlerinde gümüş bıçakları var. Uzun, donuk gri elbiseleri, siyah kürk başlıkları, ıslıl ıslıl silahları ve vakur duruşları, onlara fevkalade ilginç bir görünüm vermiş. Şimdi bir nakliye gemisi bizi kurtarmaya geldi ve yakın bir yere demir attı. Bunu gören Çerkesler ortadan kayboldu. Yağma umudu suya düşünce, atlarına atlayıp kendi vadilerinin ya da dağlarının yolunu tuttular."

Ruslar, Novorossisk'i 1838 yılında ele geçirmişti. Askerleri saymazsak, şehirde yaklaşık bin kişi yaşıyordu. Şehrin nüfusunun neredeyse tamamı, kanun kaçaklarından, firari kölelerden ve katillerden oluşuyordu. Yeni kazandığı bölgeleri sömürgeleştirmeyi amaçlayan Çar, buralara yerleşen herkese af çıkarmıştı. Dolayısıyla Tatarlardan kurtulduğu için sevinen seyyah, aslında pek de emin ellerde değildi.

Bu diyar, egzotik ve etkileyici özelliklerinin yanı sıra kasvetli bir yöne de sahipti. İç kesimlerde, Çürük Deniz adıyla bilinen bir su kaynağı vardı. Hem insanlar hem de hayvanlar, bu durgun ve kötü kokan sulardan uzak dururdu. Burada kapılan hastalıklar, çok uzak diyarlara yayılırdı... Hazar kıyılarında yer alan zararlı bataklıklar ve acı sularda, akrepler ile geçen karavanlara yapışan ve ısırığı öldürücü olan tahtakuruları gibi zehirli böcekler yaşırdı. Hazar Denizi'nin, Karadeniz gibi meşum bir yönü vardı. Birden kopan şiddetli fırtınalar ortalığı tarumar ederdi. Karadeniz, adını karanlık, şiddetli dalgalarından ziyade koyu mavi sularından almıştı. Hazar'ın gri bir ruhun etkisi altında olduğuna inanılırdı. "Bazen denize olağanüstü bir durgunluk çökerdi. Güneş ışıkları çekildiğinde, deniz ve gökyüzü donuk gri bir renge

bürünürdü. Serviler, her zamankinden daha kasvetli ve hüzünlü görünürdü. Kurbağalar, daha yüksek ve kederli bir sesle vıraklardı. Tepelerde rüzgârın uğultusu duyulurdu. Güneşin batmasını fırsat bilen çakallar, ulumaya başlar ve portakal ağaçları arasında sinsi sinsi dolaşırdı.”

* * *

Madam Drancy, Tiflis’e karayoluyla mı yoksa Karadeniz üzerinden gemiyle mi ulaştı, bilmiyoruz. 1852 yılının sonlarında şehre varınca, burada bir tür ticari teşebbüsle iştigal etti. 1853 yılının yaz aylarında, Rusya ve Fransa arasındaki ilişkiler gerilmeye başladı. Kırım Savaşı’nın ayak sesleri duyuluyordu. Yaklaşık dokuz ay daha bu gerginlik sürecekti ve 3 Nisan 1854’te savaş patlak verecekti. Anna Drancy’nin işleri iyi gitmedi. Eğer Tiflis’te bir Fransız kütüphanesi açmayı denediyse, muhtemelen Fransa’dan kitap ithal etmenin ve Rus sınırları içinde kitapları nakletmenin oldukça zor olduğunu görmüştür. Fransız Konsolos Mösyö de Berrere, Anna Drancy’e pek yardımcı olmadı. Tam da bu tarihlerde hastalığından dolayı izin alan Mösyö de Berrere, konsolosluk işleriyle uğraşmaktan ziyade sağlığıyla ilgilenmeyi tercih ediyordu. Yardımcısı Mösyö Steyert, konsolosun 1851 yılının başlarından beri hükûmetine ne bir rapor ne de bilgi gönderdiğini söyleyecekti. 1854 yılının Şubat ayında Fransız Dışişleri Bakanlığı, konsolosluğa haber göndererek Fransız ve Rus hükûmetleri arasında ilişkilerin koptuğunu bildirdi. Mayıs ayında istirahat yatağından kalkan hasta Mösyö de Berrere konsolosluğu kapattı. 1856 yılına kadar kapalı kalacaktı. Tiflis’teki Fransız vatandaşları mahsur kaldı. Savaş boyunca Rusya’daki Fransızların ihtiyaçlarıyla St. Petersburg’daki Bavyera elçisi ilgilendi. Madam Drancy’nin endişe içinde bekleyen ailesine yazdığı mektuplar, Münih’teki Bavyera Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Paris’e ulaştırıldı.

Kırım Savaşı, aslında yok yere patlak vermişti. Bu durum, yaşananları daha da trajik kılıyordu. İlgili devletler, sırf savaşmış olmak için savaşa girdi. Aralarındaki anlaşmazlıklar, asılsız

nedenlere dayanıyordu. St. Louis ve Aslan Yürekli Richard'la birlikte savaşan Haçlıların torunları, kendilerini kadim düşmanları Müslümanların yanında savaşırken bulmuştu. Avrupalılar, neredeyse bin yıldır kıtadan atmaya çalıştıkları Müslümanların ülkesini savunmak için can veriyordu. Anlaşılır gibi değildi. Fakat başta Lord Palmerston ve Sir Stratford Canning olmak üzere Rusya'ya düşmanlık besleyen bazı İngilizler, öcü olarak gördükleri Rusya'nın nihayet yenilmesinden büyük memnuniyet duyuyordu. Napolyon yenildiğinden beri Rusya'nın sesi çok çıkıyordu. Önce Çar Aleksandr, Viyana Kongresi'nde üstünlük taslamıştı. Şimdi de Nikola, her şeye burnunu sokuyordu. Buna tahammül etmek mümkün değildi. Kendini "Avrupa'nın polisi" olarak görmesinden bıkmışlardı. Avrupa ve Asya'da biri polislik yapacaksa bunu İngiliz devlet adamları yapmalıydı. Diğer hanedanların sonradan görme gözüyle baktığı III. Napolyon, hazırlıksız ordusunu Kırım'a göndereceği için mutluydu. Bu sayede Fransız halkının dikkatini memleketteki idari sıkıntılardan başka yöne çekecekti. Ayrıca Çar'ın küstah tavırlarının bedelini de ödetmiş olacaktı. Nikola'nın Louis Napolyon'u nasıl hakir gördüğü unutulmamıştı. Bu aksi Fransız, yaşananları hatırladıkça hâlâ öfkeleniyordu. Tahata çıktığında, âdet üzere Avrupalı bütün hükümdarlara mektup göndermişti. Geleneksel olarak bütün liderlere "Majesteleri ve sevgili kuzenim" diye hitap etmişti. Fakat Romanov hanedanına mensup Nikola, Bonapart'ı dengi olarak görmeye tenezzül etmemiş ve verdiği cevapta "sevgili kuzenim" kısmını bilerek atlamıştı.

1854 yılının ilkbahar ve yaz aylarında Kafkasya'daki askerler ve savaş malzemeleri, bölgede toplanan İngiliz, Fransız ve Türk ordularının Rusya'nın güney sınırlarını tehdit etmesini engellemek amacıyla Kırım'a gönderildi. Mürit Savaşları gibi iç meseleler, neredeyse durma noktasına geldi. General Read'in emrindeki sembolik bir birlik, dağlıları kontrol altında tutmaya devam ediyordu ama Kafkasya'da yaşanan büyük çatışmalar sona ermişti. Savaş, bütün hararetiyle Kırım'da yaşanıyordu. Kırım Savaşı'nın sonunda Rus ordusu yenilince, sağ kalan askerler tekrar Kafkasya'ya gönderilecek ve buradaki seferlerine kaldıkları yerden devam edecekti. Şamil'in emrindeki kuvvetler zayıflamıştı ve

elinde yeterince malzeme yoktu ama yine de Kırım Savaşı'na bu kadar ilgisiz kalmasını açıklamak mümkün değildi. Belki de eline geçen fırsatı değerlendirecek gücü yoktu. Kırım Savaşı'nın altı yıl geç başladığını düşünüyordu.

Rusya'nın düşmanları olan İngilizler ve Türkler, bu stratejik andan faydalanıp Şamil'e destek vermeyi, onunla birlikte savaşın bütün Kafkasya'yı ele geçirmeyi başaramadı.

Sultan Abdülmecid, Şamil'e sahaya ne kadar adam sürebileceğini sordu. Elindeki kaynakların az olduğunu kabul eden Şamil, büyük çapta bir taarruza girişemeyeceğini ve Rusları taciz etmekten öteye geçemeyeceğini söyledi. Fakat Şamil'in hayatını İslam davasına adadığına şüphe yoktu. Zafer kazanmayı bekleyen Sultan, Şamil'i Gürcistan Valisi ilan etti ama bu güzel unvanın sahada fazla bir karşılığı yoktu. Müttefikler Kars üzerinden Tiflis'e bir taarruz düzenleseydi, doğudaki Çerkeslerin çoğu onlara katılacaktı. Kırım yarımadasının Rusya'yla bağlantısını keserek ve Şamil'in yardımıyla kuzeyden gelecek takviyelerin önüne geçebilirler, limanları kontrol altına alabilirler ve Kırım Savaşı'nı birkaç hafta içinde bitirebilirlerdi. Rus kuvvetleri Kafkasya'dan çıkarılsaydı, Yakın Doğu politikaları gelecek yüz yıl boyunca bambaşka bir çehreye bürünebilirdi.

Fakat askeri gözlemcilerin hararetli tavsiyelerine kimse kulak asmadı. Seyyahların anlattığı hikâyeler, yaptığı uyarılar ve telkinler, Savaş Bakanlığındaki yetkililerin ve baştaki generallerin bir kulağından girip öbür kulağından çıkıyordu. "İngiltere, Sivas-topol'un düşüşünden sonra dahi Kafkasya'ya bir ordu gönderseydi, Avar Şamil müttefikimiz olacaktı." Ancak ne Şamil eline geçen fırsatı değerlendirebildi ne de müttefikler Rusya'nın düşmanları olarak aynı safta yer aldıkları Kafkas aşiretlerine destek gönderebildi.

III

Tiflis, savaş iklimine alışkındı. Kafkasya'daki bütün halklar gibi Gürcüler de silah sesleri ve kılıç şingirtileriyle büyüdü. Onlar

Türkler ve İranlılarla mücadele ederken Mürit Savaşları başlamıştı. Bu nedenle, şiddetlenen Kırım Savaşı ve Şamil'in Gürcistan ovalarına yaptığı saldırılar, onlar için günlük hayatın bir parçasıydı. Rus ordusunda subay olan Gürcü aristokratlar, kendilerini tam anlamıyla bir Rus gibi görüyordu. Batılılaşmayı erkekler kadar benimsemeyen kadınlar, her ne kadar modası geçmiş Fransız korseleri ve şemsiyelerine bayılsalar da hâlâ milili kıyafetlerini gitmeye devam ediyordu. Soylu aileler, kızlarını Smolni Enstitüsü'nde eğitim almak için St. Petersburg'a gönderiyordu. Kim bilir belki bir gün kızları, Çariçe'nin o ceylan gibi nedimelerinden biri olabilir ya da grandüklerden birinin gönlünü çalabilirdi.

Son Gürcistan Kralı XII. Georgi'nin iki torunu, 1846-1848 yılları arasında Rus sarayında bulunan güzel ve seçkin Gürcü prenseslerin arasında yer alıyordu. O dönem ülkede çok sayıda "Gürcü Prensese" vardı ancak Yüce Majesteleri Gürcistan Prensese Anna ve kardeşi Prensese Varvara'nın unvanları, diğerlerinden çok yüksek ve soylu konumlarını gösteriyordu. İkisi de Çariçe'nin nedimesi olarak görevlendirilmişti. St. Petersburg sosyetesinin güzide güzellerinden olan prensesler, iki yakışıklı ve genç Gürcü prensle evlendi. (Prensler, Rus ordusunda görevliydi). Tiflis'e dönüp aile topraklarında yaşamaya başladılar. Prensese Anna Prens David Çavçavadze'yle, Prensese Varvara'ysa Prens Ellico Orbelyani'yle evlenmişti ancak aile saadetleri çok uzun sürmeyecekti. 1854 yılında evliliklerinin üzerine kara bulutlar çökmeye başladı. Aslında ilk başlarda diğer soylular gibi lüks içinde yaşamışlardı. Etrafları çocukları, dede ve babaanneleri, yeğenleri, kuzenleri, teyzelerinden oluşan kocaman bir aileyle çevriliydi. Fedakâr hizmetçileri, evin bütün işlerine koşuyordu. St. Petersburg'daki hayatlarını pek de özlemiyorlardı. İki prensese de bütün zamanlarını çocuklarıyla ilgilenmek, sorumluluklarını yerine getirmek ve cepheye giden eşlerinin yokluğunda mülklerini idare etmek için harcıyordu. Fakat Prens Orbelyani, 1854 yılında Oğuzlu'da Türklerle girdiği bir çatışmada öldürüldü. Prensese Varvara, üç aylık bebeğiyle dul kalmıştı. Prens Orbelyani, daha önce hemen hemen aynı gün hayatını kaybeden büyük oğlunun yanına

gömüldü. O günden sonra Prens Varvara, bütün hayatını tek mutluluk kaynağı olan bebeği Prens Georgi'ye adadı.

Albay Prens Ellico Orbelyani, babası gibi bir savaşçı olarak yaşadı ve öldü. İkisi de Rus ordusunda görev yaptı. İkisi de Müritlere esir düştü. 1842 yılında Şamil tarafından esir alınan Prens Ellico, sekiz ay boyunca korkunç bir hapisshanede kaldı. Prens'in cesareti ve haysiyetinden çok etkilenen İmam, Ellico karşılığında oğlu Cemaleddin'i geri almayı ümit ediyordu ancak Prens oralı bile olmuyordu. Aylar süren inatlaşmadan sonra Şamil, Prens'i hapse attırdı. Prens, dört ay sonra bulunduğu zindandan çıkarıldığında yarı ölü bir haldeydi. Fakat hâlâ başka bir adamın hayatı karşılığında salıverilmeyi kabul etmiyordu. Çileden çıkan naipler, Ellico'ya öldürüleceğini ancak idam şeklini seçebileceğini söyledi. Prens'in cesaretine saygı duyan Şamil, takdirinin bir nişanesi olarak Ellico'ya bu hakkı tanımıştı. "Beni esaretten kurtaracak her türlü ölümü kabul ediyorum" dedi Prens. Bir duvarın önüne konuldu. İdam mangası çağrıldı. Şamil, duvardaki bir çatlaktan olan biteni izliyordu. Askerler nişan aldığı anda ortaya çıkan Şamil onlara durmalarını emretti.

"Ellico" dedi İmam. "Bana senin cesur biri olduğunu söylemişlerdi. Doğru söylüyorlarmış. Ölümle yüzleşmeni izledim. Senden sadece kaçmaya çalışmayacağına söz vermeni istiyorum." Kaçmayacağına söz veren Prens, Müritlerin arasında serbestçe yaşamaya başladı; ta ki İmam'ın adamları karşılığında takas edilene dek. Salıverildikten sonra hemen cepheye geri döndü. Zaman, generalliğinin yüreği kadar sağlam olmadığını gösterecekti. Yirmi beş yaşındaki dul eşi, gece gündüz dua ediyordu. Tiflis sosyetesinde boy göstermez olmuştu. Eniştesi Prens David Çavçavadze'nin ablası Nina'yla birlikte yas tutuyordu. Nina, 1828 yılında Tahran'daki Rus Sefaretini basan İranlı çete tarafından katledilen Griboyedov'un eşi idi. Acısı, yirmi altı yıldır dinmemişti. Çavçavadze ailesinden akrabalarıyla birlikte yaşayan Nina hâlâ karalar bağıyor ve günlerini hayattan kopuk bir şekilde geçiriyordu.

Eşlerini kaybeden bu iki kadın, sık sık Prenses Anna'nın evini ziyaret ediyordu. Burada birlikte dua eden kadınlar, çocuklarla

(Prences Anna'nın beş çocuğu vardı) vakit geçiriyor ve kaygıyla Kafkasya'daki savaşı takip ediyordu. Dökülen kanlar hiç durmayacak mıydı? Dağlardan yükselen her duman, yaralanan ya da ölen bir askerin habercisiydi. St. Petersburg'dan ve İstanbul'dan gelen gazeteler Kırım'da savaşın yaklaştığını yazıyordu. Yine binlerce asker ölecek ve eşleri, kendileri gibi yas tutacaktı.

Madam Drancy, yılın ilk aylarında Tiflis'teki yaşamaya devam edemeyeceğini anlamıştı. İşleri yolunda gitmemişti. Fransa'yla savaşa girmek üzere olan Rusya'da kalamazdı. Ülkesine dönmekten başka çaresi yoktu. Fakat tam Tiflis'ten ayrılmak üzereyken kader ona yeni bir kapı açtı. Tesadüf gibi görünen bu olayların, aslında muazzam bir planın parçası olduğunu düşünmemek elde değil. Hayatını İslam'a adayan Isabelle Eberhardt, "Hayatımızda, geleceğimiz için önemli sonuçları olmayan an yoktur. Kader! Yazılmış bir kere" diye yazıyordu. Kaderinin çizdiği olağandışı yolda yürüyen bu kadın, alnına yazılan hayatı yaşadı. Madam Drancy'nin hayatı da böyleydi. Çavçavadzeler, büyük iki kızlarıyla ilgilenecek bir Fransız mürebbiye arıyordu ancak uluslararası arenada artan gerginlik nedeniyle bu tür malları getiremiyorlardı (Rus aristokratlar, Fransız mürebbiye ve öğretmenlere bu gözle bakardı). Madam Drancy'e teklifte bulundular. Bu teklifi minnettarlıkla kabul eden Madam Drancy, Çavçavadzelerin maiyetine girdi ve ailenin macera dolu hayatının bir parçası oldu.

IV

Fransız öğretmenler, Rusların evlerinde eşsiz bir konuma sahipti. Rusya'nın etrafını çevreleyen coğrafı, siyasi ve dil kaynaklı bariyerlere rağmen birçok Fransız öğretmen, 18. ve 19. yüzyılda buraya akın etti. Onları çok sayıda İngiliz dadı takip etti. Bu öğretmen ve dadılar, Rusya'nın Batılılaşmasında büyük rol oynadı. Rus eğitim ve kültür hayatını derinden etkileyen öğretmenler, öğrencilerine Fransız kültürü ve ruhu aşıliyordu. Baktıkları çocuklara İngiliz terbiyesi veren dadılar, onlara disiplinli bir hayat sürmeyi, hafif yemekler yemeyi ve dakik olmayı öğretiyordu. Fakat ne öğretmenler ne de dadılar, mantık ve düzen konusunda

kalıcı etki oluşturmaya başaramadı. Çocuklar, büyür büyümeyen ya iften püften nedenlerle intihar ediyor ya da gece yarısı kahvaltı yapıp bütün öğleden sonrayı tuzlanmış balık yiyerek ve ağlayıp zırlayarak geçiriyordu. İki gün hiç durmadan kumar oynayıp içki içenler ya da bozkırlarda sanki kaderlerine meydan okurcasına atlarını dörtnele sürenler vardı. Kader! Hüzün!

Ne Fransız öğretmenler ne de İngiliz dadılar Slav ruhuyla baş edebiliyordu.

Yine de Fransız öğretmenler, iki yüz yıl boyunca Rusya’da büyük rağbet gördü. Maiyetinde böyle yabancı öğretmen bulunduranların havasından yanına yaklaşılmıyordu. Ortaçağa dayanan geçmişlerini bir kenara bırakan aileler sakallarını kesti. Geleneksel uzun, kalın ve kürklü kaftanlarını çıkarıp kısa pantolon giymeye başladılar. Geri kalmışlıklarının farkındaydılar. “Biz Ruslar, hâlâ omuzlarımızda Orta Çağ’ı taşıyoruz” diyorlardı. Rus kadınları, 18. yüzyılın başlarına kadar kapalıydı. Çariçe ve grandüşesler, Kremlin’in Terem adı verilen kısmında haremlik-selamlık düzene göre yaşırdı. “Yirmi yedi kilit” ardındaki Terem’de Çar’dan başka erkek yüzü görmezlerdi. Deli Petro’nun destek vermesiyle özgürlüklerine kavuşan soylular, Fransız öğretmenlerden gördükleri kültürü arzulamaya başladı.

18. yüzyılın sonlarında Fransa’daki terör rejiminden kaçan bir grup Fransız aristokrat Rusya’ya geldi. Müzisyen, asker ve öğretmen olarak çalışan bu aristokratlar, hayatlarını sürdürmeye çalışıyordu. O dönemde bazı düzenbazlıklar da yaşandı. Finlandiyalı girişken bir adam, kendisini Fransız diye tanıtip bir yıldan uzun süre taşradaki bir soylunun evinde çalıştı. Saf Rus, çocuklarının öğrendiği Fince ifadelerin Paris Fransızcası olduğunu zannediyordu. Rusya’da çalışan olağanüstü öğretmenler de vardı. Marat’ın kardeşi, Tzarskoe Selo’da aristokratların gittiği bir lisede ders veriyordu. Çar I Aleksandr, La Harpe tarafından eğitildi. Kardeşi Nikola’yı Lyons adında sevimli bir İskoç dadı yetiştirdi. Raymanovlar, çocuklarının müzik öğretmeni olarak “Rus Field” lakaplı İrlandalı piyanist John Field’i tuttu. St. Petersburg’da popülaritesini kaybettikten sonra aşırı içtiği için Napoli’de bir

hastaneye düşen Field, Raymanovlar tarafından kurtarılmıştı. Sanatı, verdiği dersler ve hepsinden de önemlisi noktürnleri (bu isim ve tür onun buluşuydu) büyük beğeni topluyordu. Müziğinin berrak ritmi, karları, kayın ağaçlarını ve leylakları geçip ülke sınırlarını aştı ve Zelazowa Wola diye bilinen Polonya'daki bir köye ulaştı. Burada yaşayan küçük ve narin bir çocuğun kalbinde sonsuza dek yankılanacaktı. Bu çocuğun adı Frederic Chopin'di. Ömrünün son demlerindeki Field'in, Raymanov'ların piyano-sunda çaldığı güzel eserler, dinleyenleri alıp götürürdü. Bestelediği son eserini sadece hamileri dinledi. Rusya'ya döndükten birkaç ay sonra hayatını kaybetti.

Rusya'daki yabancı öğretmenler, hayatlarını tehlike içinde sürdürüyordu. Bazen küçümsenen bazense kışkırtılan bu insanlara acımasızca muamele ediliyordu. Patronları, Kuzey'in iştah ve coşkusundan yoksun olan bu öğretmenlerin başka özelliklere sahip olduğunu düşünüyordu. Sınırları aşip seyahat etmişlerdi. Avrupa'yı tanıyorlardı. Yine de öğretmenler, efendilerinin ve kölelerin alay konusu olmaktan kurtulamıyordu. Eşek şakalarına maruz kalıyor, efendilerini memnun edemedikleri zaman kırbaçlanıyor, vuruluyor ya da (Puşkinlerin öğretmeni örneğinde olduğu gibi) asılıyorlardı. Bazıları, efendilerini memnun etmeyi başarıyordu. Hanımlar, genç ve yakışıklı öğretmenlerin gönlünü kazanmak için birbirleriyle yarışıyor.

Sadece genç ve romantik öğrencileri değil, aynı zamanda evin hanımı, halalar, kuzenler, arkadaşlar ve hizmetçiler, bu öğretmenlerin peşinden koşuyordu. Kar yağdığında beş ay boyunca büyük çiftliklere toplanan bu kadınlar, ihtiraslarıyla baş başa kalıyordu. *Taşra'da Bir Ay* adlı eserinde Turgenyev böyle bir evi tarif ediyor: yaşı geçmekte olan güzel bir hanım, meşgul bir adam, sadık bir dost, utangaç bir öğretmen ve hayatı öğrenen genç bir kız. Izdırap için gerekli olan bütün malzemeler mevcut. Bu malzemeleri alıp Moskovalı bir tüccarın hanesi ya da rekabete tahammülü olmayan küstah bir prensin sarayı gibi daha katı bir ortama koyarsak, evde çalışan öğretmenin kapıya asıldığı ya da acımasızca kılıçtan geçirildiği durumlarla karşılaşabiliriz.

Zavallı adam! Sürgünde... Beş parasız ve kimsesiz... Ne salona ne de hizmetçilerin odasına girmesine izin veriliyor. Arada sırada çalışma odasına kabul ediliyor; o kadar. Öğrencilerine düzensiz fiilleri öğretiyor, kimsenin kullanmadığı kütüphaneyi düzenliyor, bazen evin hanımına kızak gezilerinde refakat ediyor, nineyle kâğıt oynuyor, kuzenlerle şarkı söylüyor... Çatı katındaki yatak odasından birinci kata parmaklarının ucuna basarak yürüyor... Rusya'da yabancı bir öğretmenin hayatı (ve bazen ölümü) işte böyleydi.

V

Madam Drancy, Çavçavadzeler'in teklifini sevinçle kabul etti. Eve dönmeyi hiç istemiyordu. Hem evliliğinde hem de işlerinde başarısız olduğu için ailesine karşı çok mahcuptu. Ne yardım isteyeceği biri vardı ne de göze çarpan bir özelliği. Yabancı bir ülkede köşeye sıkışmıştı. Mürebbiye olma teklifi, ona hem bir iş kapısı hem de saygınlık sağlamıştı. Ayağına gelen fırsatı geri çevirmedi. Şamil'in *avuluna* bir adım daha yaklaşmıştı.

Nisan'da Kırım Savaşı ilan edildiğinde, Madam Drancy yeni evine çoktan yerleşmişti. Çavçavadzelerin maiyetinde olduğu için düşman bir ülkede yalnız kalan yabancıların başına gelen rezililikleri yaşamadı. Yabancıların içinde bulunduğu duruma ve gördükleri muameleye büyük bir titizlikle hassasiyet gösteren Çar Nikola, savaş patlak verince onları himayesine aldığını ilan etti ve tebaasından yabancılara misafîrperverlik göstermelerini istedi. Rusya'da ikamet eden İngilizler, "savaştan önce kendilerine umursamazca ya da müsamahayla davrananların artık özen göstermeye gayret ettiğini" söylüyordu. Moskova'da bir İngiliz fabrikasında görev yapan İngiliz Papaz Grey'e Majesteleri Kraliçe Victoria'nın düşmanlarının bozguna uğraması için dua etmemesi gerektiği söylendiğinde papaz bu şoven tavra karşı çıktı. Mesleği, Çar Nikola'ya ilettili. Çektiği telgrafta Grey'in üzüntüsünü paylaşan Çar, düşmanın kim olduğuna bakılmaksızın Grey'in ülkesinin zafer kazanması için dua etmesine izin verilmesini emretti. Burada Çar'ın, Kraliçe Victoria ve ülkesine duyduğu

saygının izlerini görebiliyoruz. Her ne kadar Fransızlara şüphe ve küçümsemeyle bakılsa da ülkedeki Fransızlara zulmedilmedi.

Mürebbiye olarak çalışmaya başlayan Madam Drancy, mükemmel bir iş çıkarıyordu. Öğrencilerine katı davransa da aşırı baskı yapmıyordu. Hane halkı, Madam Drancy’i yürekten sevmese de tavırlarını beğeniyordu. Hizmet ettiği güçlü ve coşkulu Gürcü aristokratlar vakur, zeki ve şehirli biri olan Madam Drancy’nin gözünde hep bir yabancı olarak kalacaktı. Şamil’in esiriyken geçirdikleri zorlu günlerde birbirlerine fevkalade nezaket ve sadakatle davransalar da birlikte çektikleri çileler dahi onları birbirine yakınlaştıramayacaktı.

Haziran ayının sonunda Tiflis’te sıcaklar iyice bastırmıştı. Prenses Anna, her yıl yaptığı gibi Tsinandali’ye, Tiflis’in yaklaşık yüz otuz kilometre kuzey doğusunda yer alan Kaheti’deki aile çiftliğine gitmeye karar verdi. Eşi Albay Prens David, Kaheti’deki yerel milislerin başına atanmıştı. Bu milisler, Müritlerin ovalara inmesini engellemeye çalışan Lezgi Hattı’ndaki mevzileri desteklemekle görevliydi. Bu mevziler, birbirinden oldukça uzaktaydı. Bazen dağlılar, cüretkâr baskınlar düzenleyip hiç kayıp vermeden geri çekilebiliyordu. Fakat genellikle karşılarına çıkan milislerle şiddetli çatışmalar yaşanıyordu. Prenses şehirden ayrılacağını söylediğinde, Tiflis’te bu karara karşı çıkanlar oldu. Askeri Vali General Read, ayrılmasına izin vermek istemedi. Garnizondaki askerler, bunun delilik olduğunu düşünüyordu. Kaygı içindeki bir Rus albayı, Madam Drancy’e bir hançer hediye etti ve taşranın tehlikeleriyle karşılaşmadan önce kullanmayı öğrenmesini istedi. Hediyeği kibarca kabul eden Madam Drancy, hançeri eşyalarının arasına koydu. Bundan iyi zarf açacağı olur diye düşünüyordu.

Prens David, eşinin planlarını uygun bulmuştu. Lezgi Hattı çok sağlamdı. Kendisi de o bölgede görevde olduğu için eşine göz kulak olabileceğini düşünüyordu. Nehrin sağ tarafında, dağlara son derece uzak bir noktada yer alan evlerinin güvenli olduğu kanısındaydı. Dağın eteklerinde, Alazani Nehri boyunca uzanan kalelerden oluşan Lezgi Hattı, dağlılarla ovalar arasında bir set

görevi görüyordu. Ayrıca Alazani, çok hızlı akan ve derin bir nehirdi. Yılın bu döneminde nehirden karşıya geçmek imkânsızdı. Nehrin daraldığı ve sığlaştığı yerlerde Rus kaleleri bulunuyordu. Çavçavadzeler, Tsinandali’de kendilerini hep güvende hissetmişti ve bu sene bölgedeki olaylar, bir nebze olsun yatışmıştı. Osmanlı ordusunun, elindeki bütün mühimmata ihtiyacı vardı. Bu nedenle Şamil’in Türkiye’den aldığı düzenli silah desteği kesilmişti. Dağlara çekilen Şamil’in kötü durumda olduğu düşünülüyordu.

Prenses, Tiflis’ten ayrılmak için hazırlıklarını sürdürüyordu. Tsinandali’ye giden Prenses’e Madam Drancy, çok sayıda hizmetçi, Prenses Orbelyani ile bebeği Prens Georgi ve on yedi yaşındaki güzel yeğeni Prenses Nina Baratov refakat edecekti. Neredeyse seksen yaşında, boşboğaz bir kadın olan Prenses Tinia da Tsinandali’ye gidenler arasındaydı. Prenses Tinia, Prens David’in halasıydı. David’in kardeşi Prenses Nina Griboyedova, bu grupla birlikte Tsinandali’ye gitmedi. Çavçavadzelerin üçüncü çocuğu Elena’yı yanına alan Prenses Nina, Tiflis’ten ayrılarak birkaç haftalığına şehrin tozu ve ısıcağından kurtulmak için taşra evine çekilen kuzeni Megrelya Prensesi’nin yanına gitti.

Kafile, 18 Haziran’da yola çıktı. Aileye on iki hizmetçi eşlik ediyordu. At arabalarını, semaverler, yatak takımları, erzak, tencere-ler ve ikonalarla dolu kağnılar izliyordu. İhtiyaç kabul edilen bu lüks eşyalar da olmasa, hayat ve seyahat şartları fevkalade tatsız olurdu. Seyyahlar, yoldaki hanlarda bir oda bulduğuna şükrederdi. Handa lavabo olsa dahi çoğu zaman su ve havlu bulunmazdı (Handa bir bardak soğuk su bulan bir Rus subayı, önce suyla ağzını çalkalamış. Sonra ağzında ısınan suyla ellerini, yüzünü ve boynunu yıkamış. Pis bir mendille ellerini ve yüzünü kurulayan Rus subayı, temizlik konusunda İngilizlere benzediğini söylemiş. Bunu gören bir İngiliz seyyahın şaşkınlıktan ağzı açık kalmış).

Hanlar, yemek konusunda da pek iyi değildi. Binbir güçlük-çelimsiz bir tavuk yakalasalar, pişirecek tencere bulamazlardı. Yataklar, genellikle uyduruk sıralardan oluşurdu. Bazılarının üzerine, içine saman doldurulmuş şilteler serilirdi. Çarşaf diye bir şey yoktu. Başkent dışındaki en lüks evlerde dahi nadiren

su tesisatı bulunurdu. Pskov'un güneyindeki bölgelerde tuvalet yoktu. Kafkasya'yı ziyaret eden seyyahlar, eşek ve develerle dolu ahırları kullanmak zorundaydı. Yola çıkanlar, muma varıncaya kadar ihtiyaç duyabilecekleri bütün eşyaları yanlarında taşır ve her akşam mola verdiklerinde ev düzeni kurardı. Prenses Çavçavadze, arabaları doldururken sadece yolculuk boyunca rahat etmeyi amaçlamamıştı. Tsinandali'de geçireceği yaz aylarında Tiflis'teki lüks hayatını devam ettirmeyi planlamıştı.

Tsinandali, oldukça ıssız bir yerdi. En yakın kasaba olan Telav'a on kilometre uzaklıktaydı. Tiflis'ten Tsinandali'ye gelmek için, iki gün boyunca hiç durmadan at sürmek gerekiyordu. Fakat bölgedeki büyük Gürcü evleri, kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikteydi. Kendi ekmek ve şaraplarını kendileri yaparlar, ihtiyaç duydukları hayvanları kendileri yetiştirirlerdi. Hizmetçiler, marangozlar, uşaklar, bahçıvanlar, çiftçiler, sütçüler ve mutfak görevlilerinden oluşan kalabalık bir grup, Prens ve Prenses'in bütün işlerine koşardı. Hem lüks hem de sade yönleri olan bu hayat, ataerkil bir düzene sahipti.

Tsinandali, Gürcistan'ın en meşhur sayfiye yerlerinden biriydi. Prens David'in babası Prens Aleksandr döneminde burası, yazar ve şairlerin buluşma noktasıydı. Prens Aleksandr'ın kendisi de, ünlü bir şairdi. Lermontov, İblis adlı eserini yazarken Tsinandali'de kalmıştı. Büyük avlusu, taraçalı bahçeleri ve sıra sıra sütunlarıyla bu beyaz ev bir uçurumun kenarına kurulmuştu. Aşağıda Alazani'nin kollarından biri akardı. Etrafı, ağaçlarla, bağ ve bostanlarla çevriliydi. Madam Drancy, Asya'nın bu egzotik bitki örtüsü karşısında hayrete düşmüştü. Nehrin karşısında, karlı zirveleriyle dağlar yükseliyordu. Kaheti'nin bereketli ovalarından bakıldığında bu dağlar, o kadar da korkunç görünmüyordu. Daha ziyade, gün doğumu ve batımında zirveleri inci gibi parlayan bir masal diyarını andırıyordu. Tsinandali, güneyin ılıman havasından nasibini almıştı. Burada, Kafkasya'nın o haşın yüzünden eser yoktu. Akşamları, evin etrafını saran ağaçlarda bülbüller şakırdı. Gün boyunca gül bahçelerinin üzerinde arılar vızıldardı. Hiç durmadan çalışan mutfakta gürültü eksik

olmazdı: yumurta karıştıran çatallar, parke zeminde sürüklenen yayıklar, bilenen bıçaklar, yıkanan tabaklar ve aşçıbaşının buyurgan sesi... Bazen evi kaplayan ot ve çiçek kokusunun arasında, bilinmeyen bir baharatın keskin kokusu, gül reçelinin insanın ağzını sulandıran tatlı kokusu ya da ocakta yavaş yavaş pişen yeşil biberlerin yanık kokusu duyulurdu. Bir seyyaha Yakın Doğu dediğinde aklına gelen ilk koku, işte bu yanık biber kokusuydu.

Bahçenin sonunda, vadiye tepeden bakan bir yerde küçük bir çardak vardı. Sıcak yaz günlerinde öğleden sonralarını burada geçiren hanımlar, büyük bir gümüş semaverin etrafına oturur komşu evlerden gelen soylu ailelerle birlikte çay içerdi. Eve gelirken yanında subay arkadaşlarını da getiren Prens David, misafirleriyle birlikte yemek yiyip dağlılara karşı kazandıkları zaferleri kutlardı. İki Prenses, her gün bahçede dolaşır ve uzun uzun muhabbet ederdi. Prenses Anna, uzun burunlu ve esmer biriydi. Irkının klasik özelliklerini taşıyordu. Neredeyse birleşik olan kalın kaşları, muhteşem kara gözlerine çok sert bir ifade katıyordu. Siyah saçlarını topuz yapardı. Başına taktığı tülbendi, büyük pırlanta iğnelerle saçlarına tuttururdu. Prenses Varvara da ablası gibi esmerdi. Fakat Varvara, daha latif bir güzelliğe sahipti. Anna, heybetli bir görünüme sahipti. Varvara'ysa daha minyondu. Terasta dolaşırlarken, Prenses Anna dimdik yürür ve kararlı ve ısrarcı bir ses tonuyla konuşurdu. Eşini kaybetmiş olan kardeşiye, matem elbiseleri içinde başını öne eğip ve kendi halinde söylenirdi. Akıllı başka yerdeydi. Eşi ve oğlunun defnedildiği Orbelyani aile şapelini ve mezarların başında gece gündüz dua eden Ermeni papazları düşünüyordu.

Küçük Marie ve Salome, aile şapelini saran asmaların yanında Madam Drancy'nin nezaretinde Fransızca fiilleri öğrenmeye çalışıyordu. Küçük çocuklar ve bebekler, uzun zamandır ailenin yanında bulunan baş dadı Maria Gaideli ve emrindeki köylü dadı ordusu tarafından yetiştiriliyordu. İlk olarak Prens Gersevan'ın bakımını üstlenen Gaideli, nesillerden beri Çavçavadzelerin çocuklarını büyütüyordu. Prens Gersevan, II. Katerina'nın sarayında Gürcü elçisi olarak görev yapmıştı. (Prens Gersevan'ın

torunu) Prens David dahi, aileyle ilgili bir mesele olduğunda ona danışıyordu. Artık bir bastona dayanarak ayakta durabilen Gaideli, dört yaşındaki Tamar'a, on sekiz aylık Aleksandr'a, dört aylık Lydia'ya ve yedi aylık Prens Georgi Orbelyani'ye sevgi dolu gözlerle bakıyordu.

Sadece Prenses Nina Baratov, Tsinandali'deki hayatı sevmiyordu. Teyzelerini çok yaşlı, kuzenlerini de çok küçük buluyordu. St. Petersburg'dan yeni gelmişti. Ceylan gibi güzelliği, sarayda büyük beğeni toplamıştı. Saray hayatı başını dndrmşt. şimdiyse somurtuyordu. Teyzeleri, âşık olduğunu düşünüyordu ama Prenses Nina pek konuşmuyordu. Bir köşeye oturup gözlerini uzaklara dikiyordu. Yüzünden düşen bin parçaydı. St. Petersburg'da yaşadığı o parlak günleri hatırlıyordu. Smolni Enstitüsü'nde öğrenciyken birden Tiflis'e geri çağrılmıştı. Kısa bir süre önce servetini kaybeden babası felç olmuştu. Annesi öldüğünde, ailesi eve dönmesi gerektiğine karar vermişti. Prenses Nina'yı St. Petersburg sosyetesine sokacak paraları yoktu. eyizsiz evlenmesi de zordu. Tiflis'e dönen Prenses Nina, kara kara düşünüyordu. Talih yüzüne glmemişti. Taşra sosyetesinden sıkılmıştı. Güzelliğini ziyan ettiğini, gençliğinin parmaklarının arasından kayıp gittiğini düşünüyordu. Belki yakışıklı bir subayın, ar'ın yaverlerinden birinin, genç bir grandkn ya da saray balolarında dans ettiği, pembe granit iskelerlerde atlı kızakla gezerken krk manşonunun arkasından davetkâr bakışlar attığı genç adamların hayalini kuruyordu.

24

TSINANDALI

Parstan çeviktir atları, aç kurttan daha azgın. Atlıları yeri deşerek geliyor uzaklardan; avına saldıran kartal gibi uçuyorlar.

- HABAKKUK I

Temmuz ayının başlarında kırsal bölgeler, Şamil'in bizzat dağlardan ineceği ve Telav'a saldırı düzenleyeceği dedikodularıyla çalkalanıyordu. Fakat Prenses Anna endişeli değildi. Yağan yağmurdan dolayı Alazani o kadar kabarmıştı ki nehri geçenlerin imkânsız olduğunu düşünüyordu. Ayrıca milisleriyle birlikte görevde olan kocasından haber almıştı. Kalesinin çok sayıda Lezgi tarafından saldırıya uğradığını söyleyen Prens, bozguna uğrayan düşmanların ağır kayıplar verdiğini yazıyordu. Birkaç güne Tsinandali'ye geleceğim diyordu. Prenses'in huzursuz olması için bir neden yoktu (Prens, aslında eşinin kendisi için endişelenmesine gerek olmadığını anlatmaya çalışmıştı. Fakat Prenses, mektubu yanlış anlamış ve kendisinin tehlikede olmadığını düşünmüştü). Ertesi gece Lezgi Hattı'na

saldırmak için Alazani'nin diğer yakasındaki tepelere inen dağlılar mahsulleri ateşe verdi.

Prenses, hâlâ Tsinandali'nin tehdit altında olduğunu düşünmüyordu. Dağlılar Gürcistan dağlarının kadim düşmanı olsalar da yüzyılın başında yaklaşık yirmi bin Lezgiden oluşan bir kuvvetle Tiflis'in yüz kilometre yakınına kadar gelen Avar Hanı Ömer'den beri Alazani'yi geçmemişlerdi. Sadece kale ve köylere baskın düzenliyorlardı. Prenses, dağlıların ıssız bir sayfiye eviyle ya da bir avuç kadın ve çocukla ilgilenmeyeceğine inanıyordu. Hem kocası, yazdığı mektupta için rahat olsun dememiş miydi? Çiftliğin kâhyası ve köyün reisi derhal yola çıkması için yalvarıyordu. Fakat birkaç hizmetçiyi nöbetçi olarak görevlendiren Prenses, başka tedbir alma ihtiyacı duymadı. Geçmişte köylüler, Lezgi baskınlarından kurtulmak için ormana saklanırdı. Prenses'e ormana saklanması tavsiye edildi ancak çok anaç biri olan Prenses, bütün dikkatini hâlâ emzirdiği dört aylık bebeğinin ihtiyaçlarını karşılamaya vermişti. Bebeğinden başka birini gözü görmüyordu ve rahatsız edilmek istemiyordu. Gitmesini söyleyen insanların sözleri, bir kulağından girip öbür kulağından çıkıyordu. Hiçbir şey yapmamaya karar verdi.

Gece boyunca nehrin öteki tarafından silah sesleri duyuldu. Güneş doğduğunda sesler azalmış, daha uzaktan gelmeye başlamıştı. Gökte tek bir bulut dahi yoktu. Hava çok sıcaktı. Kavurucu yaz güneşi yüzünden üzüm bağları bir serap gibi görünüyordu. Uyuyan Prenses Anna hariç bütün aile, dağlılar püskürtüldüğü için kiliseye şükretmeye gitmişti. Eve dönerken karşılaştıkları bir köylü, bir Lezgi kuvvetinin Alazani'yi geçmeyi başardığını ancak milisler tarafından durdurulduğunu söyledi. Fakat Çavçavadzeler adama inanmadı. Prenses Orbelyani, köylülerin panik yaptığını söylüyordu. İlerleyen yaşından dolayı herkesin hürmet gösterdiği Prenses Tinia, yanındakilere Prenses Anna'ya tek kelime dahi etmemelerini tembihledi. Bir saat sonra avluya gelen ve elbiseleri kurşun delikleriyle dolu köylünün dediklerini de umursamadılar. Adam, ne olup bittiğini anlamak için nehir kenarına indiğini ve Alazani'nin karşı yakasına gizlenen keskin nişancıların üzerine

ateş açtığını anlatıyordu. Lezgilerin bela çıkaracağına emindi. Fakat sarhoşun teki gözüyle bakılan bu adama kimse kulak vermedi. Mutfağa giden adam, horlaya horlaya uyumaya başladı.

Öğleden sonra eve gelen bir yabancı, gece kalacak bir yer istedi. Nehrin karşı yakasındaki Lezgilerden kaçmak için Tognia geçidi üzerinden Alazani'yi geçmeyi başardığını, bu yüzden elbiselerinin sıırıslıklam olduğunu anlattı. Haziran ayında yağmur nedeniyle kabaran nehir, kavurucu sıcakların etkisiyle bir nebze olsun yatışmıştı. Dolayısıyla Çavçavadzeler, adamın dediklerine inandı. Adam Telav'a giden bir tüccar olduğunu söyledi. Kafkasya'da misafirperverlik âdettendi. Adama yemek ikram edildi, kuru kıyafetler verildi ve yatacak bir yer gösterildi. Gece adamın silahını doldurduğunu gören hizmetçiler, durumu Prenses'e haber verdi. Bebeğiyle ilgilenmeyi bırakan Prenses, erkek hizmetçilere silah dağıttı ve evin etrafında devriye atmalarını emretti. Fakat hizmetçiler yorgundu. Nöbetçilerden ikisi, akşam yemeğinden sonra uyuyakaldı. Üçüncü nöbetçi, dadılardan biriyle şakalaşıyordu. Duyulan bir el silah sesi, akşamın sessizliğini bozdu. Yabancı adam ormana doğru koşuyordu. Ağaçların arasına girip kayboldu. Eve niye geldiği şimdi anlaşılmıştı. Adam, bir Lezgi casusuydu. Arkadaşlarına işaret vermek için ateş etmişti ama bu işaretin ne anlama geldiğini kimse bilmiyordu. Prenses Anna, içinde bulundukları durumun vahametini anlamıştı. Sabahın ilk ışıklarıyla beraber Tiflis'e gitmeye karar verdi. Hizmetçilerine derhal eşyalarını toplamalarını emretti.

Tarih, tehlike anında insanların saçma sapan işler ve eşyalarla oyalanırken felaketin yaklaştığını görmediği örneklerle dolu. Güven içinde Vareennes'e doğru yol alan Marie Antoinette, çiçek toplamak için durmaya kalkınca hem kendi canından hem de topladığı çiçeklerden olmuştu. Prenses Anna da elinde hâlâ kaçma fırsatı varken eşyalarını toplamayı tercih edince köşeye sıkıştı. Çocuklarını yanına alıp ormana doğru kaçsaydı, belki kurtulabilirdi. Fakat o, hizmetçiler hantal sandıkları taşımaya çalışırken başlarında durup kıymetli eşyalarıyla ilgilenendi. *Pavoska* adı verilen ve süratli gidebilen iki hafif arabanın hazırlanmasını

emretti. Prens David'e evden ayrılacaklarını haber vermesi için birini yolladı. Prenses ve ailesi erkenden yattı.

Durgun ve kasvetli bir geceydi. Ağaçlarda bülbüller şakıyordu. Madam Drancy'yi uyku tutmamıştı. Bahçeye çıktı. Başına bir şey gelmesinden korkuyordu. Aslında ormana saklanmayı düşünmüş ancak patronlarının yanında kalmanın vazifesi olduğuna karar vermişti. Gökte ay kocamandı. Ay ışıkları bahçeyi ve dağları aydınlatıyordu. Alazani'nin öbür yakasında yağmalanan köylerden yükselen alevler, hâlâ görülebiliyordu. Çakalların uluması, dağlarda yankılanıyordu. Asma dallarıyla kaplı şapelin kapısı açıktı. Madam Drancy, ikonanın önünde duran lambanın kırmızı ışığını görebiliyordu. Oraya gitti. İkonanın önünde diz çöküp kurtulmak için dua etti.

Şapelden ayrıldığında, uzun bir adamın sessizce avluyu geçmeye çalıştığını fark etti. Adam, korkudan donakalan Madam Drancy'yi görmedi. Prenses'in hizmetçilerinden biri olabilirdi. Madam Drancy, hizmetçilerin hepsini tanımıyordu. Fakat duruşu, kararlı ve esmer yüzü, sessizce hareket etmesi, bu adamın hizmetçilerden biri olmadığını gösteriyordu. Madam Drancy, adamın omzunda bir tüfek olduğunu gördü. Hızla eve yöneldi. Terasa ulaştığında, aşağıdaki nehrin sıcak yüzünden iyice kuruduğunu fark etti. Dehşete kapılmıştı. Atlarıyla kıyıda yürüyen iki adam, karşıya geçecek bir yer arıyordu. Ay ışığında silahları parlıyordu. Bu adamlar Çeçen gözcülerdi.

Madam Drancy, Prenses Anna'nın yatak odasına daldı ve onu uyandırdı. Sessizce kalkan Prenses giyinmeye başladı. Çocuklarının uyandırılmasını ve doyurulmasını emretti. Bütün ev ayaktaydı. Herkes koşuşturuyordu. Prenses emirler yağdırıyordu. Aceleyle çantasına birkaç eşya dolduran Madam Drancy, eski mektuplarını ve manevi değeri olan bir tutam saç korsesinin içine koydu. Mürebbiye olarak sorumluluklarını unutmayan Madam Drancy, bir Fransızca dilbilgisi kitabını ve *Dieu est Amour* (Tanrı Sevgidir) adlı dinî bir kitabı da yanına aldı.

Şafak sökmeye başladığında eve gelen köylüler, Şamil'in Telav üzerine yürüdüğünü anlatıyordu. Hizmetçi kızların eli ayağına

dolaşmıştı. Çay içip sakinleşmeye çalışıyorlardı. Dağlıların eline esir düşerlerse başlarına gelecekleri tartışan hizmetçilerin yavaşlığı yüzünden bir saat daha kaybettiler. Eşyaları Prenses Anna'nın istediği şekilde toplamamışlardı. Bazı sandıkların açılıp tekrar toplanması gerekiyordu. Saat sabah 8 olmuştu. Son sandık *pavoskaya* yüklendiğinde güneş çoktan tepeye çıkmıştı. Etrafta heyecanla hoplayıp zıplayan çocuklar, Madam Drancy'nin eteklerini çekiştiriyordu. Bahçenin ötesinden bir çığlık duyuldu. "Tanrı bizi korusun! Tatarlar!" Bir el silah sesi duyuldu ve bağırان adamın sesi kesildi. Dört nala koşan atlar ve nara atan adamlar eve doğru yaklaşıyordu. Korkunç bir kargaşa yaşandı. Hizmetçiler, çığlık çığlığa kaçmaya başladı. Prenses ve Madam Drancy, çocukları kaptıkları gibi eve koştu. Dadılar, hizmetçiler ve ihtiyar Prenses Tinia, peşlerinden gitti. Prenses Tinia, hâlâ başlarına gelen felakete inanmakta güçlük çekiyordu. "Bu ne cüret!" diye söyleniyordu. Lezgilerin evdeki kıymetli eşyaları yağmalamak için baskın yaptığını düşünen Prenses Anna, çatıda bir odaya saklanmaya karar verdi. Dağlılar burada kıymetli bir eşya olduğunu düşünmez diyordu.

Şamil'in peşinde olduğu hazinenin kendisi, kız kardeşi ve üç çocuğu olduğunun farkında değildi. Şamil, Çavçavadzeleri ele geçirebilirse nihayet oğlu Cemaleddin'in salıverilmesini sağlayacak kadar kıymetli rehineler kazanmış olacaktı. Tsinandali'ye yapılan baskının uzun yıllardır yapılan bir planın ve ertelenen umutların bir sonucu olduğundan Prenses Anna'nın haberi yoktu. Tozlu çatı katında ailesinin ve hizmetçilerinin korku dolu yüzlerine bakan Prenses Anna ağlamaya başladı. "Tanrım beni affet! Niye bu kadar bekledim ki? Hepiniz kurtulabilirdiniz..." Ele geçirildikleri takdirde kendilerini nasıl bir rezaletin ve dehşetin beklediğini biliyordu.

Eve giren korkunç "Tatar" sürüsü kapıları kırıyor, perdeleri yırtıyor ve piyanoya güm güm vuruyordu. Adamların bağrıışmaları, kırılan cam ve porselenlerin sesi, çatıya kadar ulaşıyordu. Dizlerinin üzerine çöken hizmetçiler, kurtulmak için yüksek sesle dua ediyordu. Prenses sessiz olmalarını söylese de nafile.

Aşağıdan gelen her gürültüde tekrar bağışmaya başlıyorlardı. Afallayan Prenses Tinia, hizmetçilere aşağıya inip çok sevdiği çay takımlarını kurtarmalarını emredip duruyordu. Madam Drancy, korku içindeki çocukları sakinleştirmeye çalışıyordu. Prenses Orbelyani, bebeklerle ilgileniyordu. Yaşlı dadı Maria Gaideli'yi tuhaf bir titreme sarmıştı. Yas tutan Gürcüler gibi ağıt yakmaya başladı. Artık çatıda olduklarının fark dilmemesi imkânsızdı. Çatı katındaki küçük pencerelerden dışarıya bakan Madam Drancy, bahçede dolaşan vahşi görünümlü, sarıklı atlıların çiçekleri ezdiğini görebiliyordu. Kuruyan nehir yatağı, eve açılan bir yol haline gelmişti. Dağlardan inen yüzlerce atlı, bu yolu kullanarak karşıya geçiyordu. Naraları, yeri göğü inletiyordu. Avluya giren dağlılar, şaşkalarını başlarının üzerinde sallıyorlar ve atlarını şaha kaldırıyorlardı. Nefes nefese kalan hayvanlar boyuna kışniyordu.

Çeçenler, çatı katında giden merdivenleri bulmuş ve kapıya dayanmıştı. İçerdekiler, dizlerinin üzerine çökmüş istavroz çıkarıyordu. Sonunda kapı büyük bir gürültüyle açıldı. Dağlılar içeri daldı. Çeçenlerin zafer çığlıkları, hizmetçilerin feryatlarına ve çocukların ağlamalarına karıştı. Çeçenler, kadınların üzerine atladı. Vahşi bir adam, Madam Drancy'i kaptığı gibi merdivenlerden aşağıya atladı. Prensesler, çocuklar ve kadınlar, tek tek yakalandı ve merdivenden aşağıya atıldı. Merdivenler, o kadar insanın ağırlığı altında çatırdıyordu. Bütün esirler salonda toplandı. Çeçenler, aralarında ganimet kavgasına tutuştu. Kadınlar elden ele dolaşıyordu. Fransız vatandaşı olduğunu söyleyen Madam Drancy, buna çok pişman olacaksınız diye bağırıyordu; ama nafile. Onu kimin alacağına dair öyle bir kavgı çıktı ki yaşadıklarını, Acacias sokağındaki evinde bir romanda okuyor olsaydı muhtemelen çok beğenirdi. Daha sonra sarıklı canavar diye tarif edeceği bir adamın eline düştü. Madam Drancy'i sürükleyerek avluya götüren adam, el hareketleriyle ve anlamadığı bir dilde iki atı tutmasını istedi. Elbiseleri yırtılmıştı. Üzerinde sadece korsesi, iç gömleği, jüponu ve Rivoli sokağından aldığı bir çift deri çizme vardı. Kaçmaya yeltendi. Fakat kendisine acı acı gülen adamın kırbaç darbesiyle olduğu yerde kalakaldı. Öfke

ve utançtan kıpkırmızı kesilen Madam Drancy, itaat etmekten başka çaresinin olmadığını anladı.

Bütün avluya kargaşa hâkimdi. Adamlar, çığlık atan kadınlar, devrilmiş *pavoskalar*, dizginlerinden kurtulup korkuyla koşuşan atlar, ayaklar altında ezilen çocuklar, darmadağın edilmiş paket ve sandıklar, her tarafa dağılmış eşyalar... İhtiyar dadı, diğerlerinden biraz uzakta merdivenlere oturmuş ağlıyor ve ona böyle bir günü yaşattığı için Tanrı'ya sitem ediyordu. Küçük Marie ve Salome, Çeçen atlıların eyerlerine bağlanıyordu. Prenses Orbelyani ve yeğeni Nina Baratov ortalıkta yoktu. Prens Aleksandr ve Georgi de görünmüyordu. Yerde baygın yatan Prenses Anna, bebeği Lydia'yı kucağından bırakmamıştı. Elbiseleri yırtılmıştı. Terliğinin teki düşmüş, ayağına saplanan bir çivi saplanmıştı. Siyah saçları yüzünü kapatıyordu. Lezginin biri, kulağındaki muhteşem pırlanta küpeleri aldı. Başını kaldırıp deli gibi etrafına bakınan Prenses Anna, "Çocuklar! Çocuklar!" diye ağlıyordu. Madam Drancy'i gördü ve tekrar bayıldı. O anda Prenses Nina'yı gören Madam Drancy hayrete düştü. Harika bir atın üzerindeki Prenses Nina'ya hiçbir zarar gelmemişti. Ne kıyafetlerine ne örtüsüne ne de mücevherlerine dokunmuşlardı. Diğerleri kadar vahşi görünmeyen, üstü başı düzgün genç bir Çeçen, Prenses Nina'ya eşlik ediyordu. Ardından Prenses Tinia görüldü. Yarı çıplaktı. Ağarmış saçları omuzlarına sarkıyordu. Ellerini göğe kaldırmış, daha fazla rezalet yaşamadan ölmek için dua ediyordu.

Prenses Çavçavadze ve Prenses Orbelyani'ni esir alan dağlılar, artık evi yağmalamaya başlayabilirdi. Heybelerine sığdırmaya çalıştıkları gümüş tabakları kırdılar. Şeker, kahve ve çay çok kıymetliydi. Pırlanta broşlar yerlere dağılmıştı. İnci kolyeler atların ayaklarının altına eziliyordu. Dağlılar, yüz kremlerini, briyantınleri ve Madam Drancy'nin sınıfta kullandığı tebeşirleri lezzetli yiyecekler zannedip tadına bakıyordu. Bu korkunç ve iğrenç sahne, çocukların çiçeklerle süslü yazlık şapkalarını başlarına takan yağız Lezgilerin evden çıkmasıyla doruk noktasına ulaştı.

Sinirleri bozulan Madam Drancy, gülmemek için kendini zor tutuyordu. Onu esir alan dağlı geri döndü ve kadını atına bindirdi.

Çavçavadzeler, mürit atlıların arkasında Tsinandali'den ayrıldı. Sadece Prenses Anna yürüyordu. Kucağında bebeği Lydia'yı taşıyan Prenses Anna kolundan önündeki atın üzengisine bağlanmıştı. Prenses Anna'yı çeken dağlı, kadının çektiği sıkıntıdan zevk alıyor gibiydi. Alazani'den karşıya geçerlerken ayakta durmakta zorlanan Prenses Anna, bebeğinin başını suyun üstünde tutmaya çalışıyordu.

Nehrin karşı yakasına ulaşan kabile, köyün hayvanlarını toplayıp dağlara götüren bir grup Çeçen'le buluştu. Öğlen olmuştu. Güneş, insafsızca yakıyordu. Korkan ve tepişen hayvanların çıkardığı toz bulutu, nefes almayı neredeyse imkânsız hale getiriyordu. Dehşet içindeki esirler, kendilerini durmadan böğüren hayvanların boynuzlarından korumaya çalışıyordu. Merhametten umutlarını kesmişlerdi. Hepsi ölmek için dua ediyordu.

25

BÜYÜK AVUL

*Burası Doğu iklimi, burası güneş diyarı.
Acaba O, çocuklarının yaptığı bu işlere gülüyor mudur?*

– LORD BYRON

Prenseslerin esir alındığı haberi iki hafta sonra Tiflis'e ulaştı. Yaşananları öğrenen halk çok öfkeliydi. Olayın ayrıntıları belli değildi. Bu nedenle ne sivil ne de askeri yetkililer, esirleri kurtarmak için hangi adımları atmaları gerektiğine karar verebiliyordu. Kimse, esirlerin nerede olduğunu bilmiyordu. Muhafız Alayı'nda görevli iki Gürcü subay, Şamil'in dağlardaki *avuluna* gidip esirlerin salıverilmesi için şartları müzakere etmeye gönüllü oldu. Kafkas Orduları Başkomutanı General Read, bu planı kabul etmedi. Prenseslerin Moskova'daki babasına mektup yazan General, fevkalade hüznünlü ifadelerle kızlarının başına gelen felaketi haber verdi: "Dağlıların Kaheti'ye girmeyi başarması, Tanrı'nın takdiri. Alınan bütün tedbirlere rağmen (aslında tam olarak öyle değil) kızınız ve torunlarınız,

yağmacıların eline düştü.” Esirleri kurtarma umudunun henüz yitirilmediğini de ekliyordu.

Kimse, Madam Drancy’nin esir alındığını ailesine haber vermemişti. Kızlarına yazdıkları bir mektup, iki ay sonra Acacias sokakındaki evlerine iade edildiğinde, yaşanan felaketi öğrendiler. Mektubun üzerinde şöyle yazıyordu: “*Alıcı suikasta uğradığından göndericiye iade edilmiştir.*”

Tsinandali’de yaşanan baskının kan donduran ayrıntılarını haber yapan Avrupa gazeteleri, prensesler ve maiyetlerinin başlarına gelen korkunç akıbeti anlatıyordu. Her gazete, baskını kendi görüşüne göre anlatıyordu: Olayı toplumsal bir felaket olarak görenler, “Asil prensesler, Çariçe’nin nedimleri, barbar aşiretlere esir düştü” diye yazıyordu. Yaşananlara siyasi yaklaşanlarsa, “Rus topraklarında barbarlık: Fransız vatandaşı kaçırıldı” diye haber yapıyordu. İstanbul gazeteleri gibi olaya dinî yönden bakanlar “Gürcistan Valisi İmam Şamil, kâfir işgalciler tarafından ele geçirilen topraklara başarılı bir baskın düzenledi ve kâfirler tarafından kaçırılan, 1838 yılından beri Hristiyan inancına göre yetiştirilen oğlunun salıverilmesi için Hristiyan bir aileyi esir aldı” diye yazıyordu. Sansasyon peşinde koşan bazı gazeteler, ilk başta kırk soylu Rus ailesini esir alan Şamil’in Tiflis’i tehdit ettiğinden bahsetti. Daha sonra Dağıstan Aslanı Şamil’in emrindeki on beş bin Kafkasyalıyla birlikte sekiz yüzden fazla Gürcü soyluyu ele geçirip dağlara götürdüğünü ve birbirine bağladığı esirleri açlıktan ölmeye terk ettiğini yazdılar.

* * *

Temmuz ayının başlarında yaşanan bu kötü olaylar esnasında Prens David Çavçavadze neredeydi? Saldırıdan birkaç gün önce evden ayrılmıştı. 1 Temmuz’da sınır köylerinden Hando’daki savunma mevzilerini teftiş etti. 2 Temmuz’da Sildi’ye dönen Prens, garnizon komutanı Yüzbaşı Prens Ratiyev’le akşam yemeği yerken kampa bir gözcü geldi. Kan ter içinde kalan gözcünün ayakta duracak hali yoktu. Şamil’in dağlarının eteklerinde yer alan Rusların ileri karakolu Pohali Kulesi’nden beri hiç durmadan at

sürüyordu. Her zaman tehdit altında olan bu karakol, baskın yapan Lezgilerin eline geçmişti. Gözcünün dediğine göre dağlılar, kaleyi yerle bir etmek için Sildi'ye geliyordu. Derhal harekete geçen Prens, Sildi etrafındaki savunmasız köyleri tahkim etmek ve yol boyunca pusu ve gözlem noktaları oluşturmak için yola çıktı. Gürcüler, ertesi sabaha kadar saldırının başlamasını bekledi ama dağlılar ortalıkta görünmüyordu. Kaheti toprakları, güneşin altında altın gibi parlıyordu. 3 Temmuz sabahı Sildi'ye saldırı düzenlendi. Evler ateşe verildi. Saatlerce süren şiddetli çatışmalardan sonra dağlılar püskürtüldü. Dağlılar, gece yarısı daha büyük bir kuvvetle saldırdı ancak Ruslar, Sildi'ye takviye birlikler ve birkaç sahra topu göndermişti. Bir kez daha püskürtülen dağlılar ağır kayıplar verdi. Prens, eşine endişeye mahal yok dediği mektubu işte bu esnalarda kaleme aldı.

Ertesi gün kampa gelen gözcüler Lezgiler, Çeçenler ve Avarlardan oluşan kalabalık bir atlı grubun naiplerin idaresinde dağdan indiğini haber verdi. Gözcülerin dediğine göre akın akın gelen dağlılar, ovaları tehdit ediyor ve Alazani'ye doğru gidiyordu. “Şamil, Büyük *Avul*’dan savaşı izlemeye gelmişti. Ailesi için endişeye kapılan Prens, dağlıların nehri geçmeye çalışacağını düşündüğü noktaya dört bölük asker gönderdi. Birliklerin başına geçen Prens, Sildi’den ayrılmak üzereyken askerlerden biri sıradan çıkarak yanına koştu. “Bak! Prens! Bak!” diye bağıırıyordu. Üzengilerinin üzerinde ayağa kalkan Prens, ormanın diğer yanındaki beş-altı köyden alevlerin yükseldiğini gördü. Tsinandalı’de bu köylerden biriydi. Geç kalmıştı. Lezgiler, çoktan Alazani’yi geçip savunmasız ovalara inmişti. Adamlarına, nehirdeki ilk geçiş noktasına ilerlemelerini ve ne pahasına olursa olsun nehrin sağ kıyısını ele geçirmelerini emretti. Fakat nehre ulaştıklarında, coşkun nehir suları onlara geçit vermedi. Ya nehrin aşağılarına gidip yağmacıların kullandığı geçidi bulmak için zaman kaybedecekler ya da Lezgilerin dağlara geri dönmek için nehrin kenarına gelmelerini bekleyeceklerdi.

Prens, korkunç bir kararla karşı karşıya kalmıştı. İlk düşüncesi, ailesini savunmak için Tsinandalı’ye gitmek oldu. Fakat bir asker

olarak başka vazifeleri vardı. Sonunda askeri disiplini ağır bastı. Tsinandali'ye dönüp istavroz çıkaran Prens, ailesini Tanrı'ya emanet etti. Adamlarına, dönüş yolunda dağlılara müdahale etmek için pusuya yatmalarını emretti. Ailesinin kaçıp ormana saklanmış olmasını umut ediyordu. Evden yana hiç umudu yoktu. Yağmalanmış olmalıydı. Prens ve adamları, öğleden akşam saat 6'ya kadar bekledi. Pusu kuracakları yeri iyi seçmişlerdi. Gelen birkaç küçük Lezgi grubunu gafil avlayıp oracıkta öldürdüler. Fakat Müritlerin ana kuvveti hâlâ ortalıkta yoktu.

Hava kararırken küçük bir dağlı grubu daha pusuya düşürülüp öldürüldü. Kafkas geleneklerine göre yağmacıların kelleleri ve heybelerinde bulunan ganimetler Prens'e getirildi. Batan kan kırmızısı güneşin son ışıkları, kesilmiş başlar ve diğer ganimetlerden oluşan yığını aydınlatıyordu. Prens, ganimetlerin arasındaki bazı eşyaların Tsinandali'deki evinin yemek odası, yatak odası ve çocuk odasından alındığını fark etti.

Şimdi ne yapacağını düşünüyordu. Dağlıların esirlerini kaybetmektense öldürmeyi tercih ettiğini biliyordu. Dolayısıyla ailesini kurtarmaya teşebbüs ederse, onların ölümüne neden olabilirdi. O esnada bir haberci geldi. Sildi'deki Prens Ratiyev'in yoğun saldırı altında olduğunu ve yardım istediğini söyledi. Adamlarının bir kısmını, dağlıların geçeceğini düşündüğü Konhi tepesinin yanındaki dar geçide gönderen Prens, onlara ne pahasına olursa olsun burayı tutmalarını emretti. Geriye kalan adamlarıyla birlikte Sildi'ye döndü. Ratiyev'in imdadına tam zamanında yetişmişti.

Gece saat 9'da, Konhi tepesine gönderdiği küçük birliğin komutanı Yüzbaşı Hitrovo'dan haber geldi. Yüzbaşı, Tsinandali'den dönen düşmanın yolunu kestiklerini yazıyordu. Dediğine göre dağlılar, çevre köylerden ele geçirdiği çok sayıda esir ve ganimet taşıyormuş. Ruslar ateş açınca çatışma çıkmış. Dağlıların ve esirlerin bazıları ölmüş. Birkaç esir sağ kurtulmuş. Atlıların büyük kısmı dağlara kaçmış. Yüzbaşı Hitrovo, Çavçavadze ailesiyle ilgili hiçbir şey söylememiştir.

Ertesi gün Konhi tepesine asker gönderen Prens, hayatını kaybeden adamların cesetlerini getirmelerini emretti. Ölenler arasında

Prens'in köleleri de vardı. Çatışma alanında dantel şala sarılı bir bebek cesedi buldular. Bu bebek, küçük Lydia'ydı. Adamlar, bu korkunç haberi Prens'e söylememeye karar verdi. İki asker, bebeği Tsinandali köyüne götürmek için yola çıktı. Yağmalanmış olmasına rağmen köy tamamen yanmamıştı. Aziz Georgi Kilisesi hâlâ ayakta idi. Bebeği buraya gömdüler. Liderlerini korumaya çalışan adamlar, gerçekleri hâlâ Prens'le paylaşmamıştı. 6 Temmuz'da tehlikenin geçtiğine kanaat getiren Prens David, evine gidip ailesinin başına ne geldiğini araştırmaya karar verdi. İki subay ve on beş asker, Prens'e refakat etmeye gönüllü oldu. Adamlarını yanına alan Prens yola çıktı. Hızlı akıntıya rağmen atlarıyla birlikte kayıp vermeden Alazani'yi geçen grup, hava kararırken Tsinandali'ye ulaştı.

Harabeye dönen ev, hâlâ için için yanıyordu. Etrafa ıssızlık ve ölüm hâkimdi. Avlu ve merdivenler cesetlerle doluydu. Kapının önünde devrilmiş *pavoskalar* vardı. Ahırlar boştu. Çayırarda otlayan hayvanlar, götürülmüştü. Ormanın kenarında ihtiyar dadiyi buldular. Bir ağaca başlanmıştı ve perişan haldeydi. Evin inşasının, çocukluğunun en önemli olayı olduğunu hatırlıyordu. Bu evin gölgesinde büyümüş, burada yaşanan muhteşem günleri paylaşmıştı. Şimdiyse hüznü sesiyle ağıt yakıyordu. Etrafındaki şimşir ağaçlarında bülbüller şakıyordu.

II

Tsinandali'de esir alınan Prensesler ve Madam Drancy, acı ve korku dolu bir diyara doğru yol alıyordu. Başlarındaki dağlılar, esirleri kendi malı gibi görüyorlardı. Onları İmam'a teslim ettiklerinde büyük bir mükâfat alacaklardı. Fakat dağlılar, esirlerinin önemi ve konumunun farkındaydı. Son derece gaddar tavırlar sergileseler de kimse esirlere elini dahi sürmedi. David Han'ın eşi olarak gördükleri Prenses Anna'ya, Hanha diye hitap ediyorlardı. Yarı çıplak, elleri bağlı ve sendeleyerek yürüyen bu kadına hayranlıklarını gösteriyorlardı. Çocuklarının yanına getirilmesini isteyen Prenses Anna'nın bu genç yaşında beş çocuk doğurmuş olabileceğine inanmakta güçlük çektiler. Kendi eşleri, otuz

yaşına basmadan yaşlanıyordu. Prensesler, Çeçenlerle Lezgiler arasındaki farkı henüz bilmiyordu. Gürcülerin gözünde hepsi “Tatardı”. Fakat kendilerini esir alanların Şamil’in seçkin askerleri Çeçenler olduğunu, çok daha gaddar bir mizaca sahip olan Lezgilerinse Madam Drancy’nin ifadesiyle merhametsiz, “zor insanlar” olduğunu öğreneceklerdi. Dağlıların, hem acımasız hem de merhametli bir yönü vardı. Örneğin bebek Aleksandr açlıktan ağlamaya başlayınca adamlardan biri ona şeker getirdi. Yine aynı adam, insafsızca dövdüğü dadıyı zorlu arazi şartlarında dörtnala sürdüğü atının peşinden sürükledi.

Ayağındaki yaradan dolayı büyük acı çeken Prenses Anna, mağrur duruşunu muhafaza ediyordu. Omuzlarına dökülen siyah saçları, bir örtü gibi yüzünü gizliyordu. Netice de o, bir kral torunuydu. Haşmetli tavırları, dağlıları etkilemişti. Prenses Orbelyani, başörtüsünü kaybetmişti. Onun da saçları, omuzlarına dökülüyordu. Üzerinde hâlâ siyah elbisesi vardı. Büyük savaşçı Ellico Orbelyani’nin dul eşi olması nedeniyle dağlılar, ona büyük bir merak ve saygıyla yaklaşıyordu. Kocasının cesaretini hatırlayan dağlılar, Prenses’i görmek ve Ellico’nun oğlu küçük Aleksandr’a dokunmak için etraflarına toplanıyordu. Prenses’i teselli etmeye çalışıyor, kocasının hâlâ hayatta olduğunu ve Türklerin elinde esir tutulduğunu söylüyorlardı. Belki büyük bir kahraman değildi ama neticede hayattaydı. Dağlıların arasındaki esir Prenses’in üstü başı dağılmıştı. Bitkin düşmüştü. Yine de kocasının cesaretini hatırlayan dağlıların ilgi odağıydı. Duyduklarına tebessümle karşılık verdi.

Genç Prenses Nina, diğerleri kadar büyük sıkıntı çekmedi. Dağlılara canla başla direnen dinç ve sağlıklı biri olduğu için elleri arkadan bağlanmış ve bütün yolu bu şekilde gitmek zorunda kalmıştı. Fakat altın ve inci işlemeli kadife elbisesi, dağlıları güzelliği kadar etkilemişti. Alazani’yi geçerken atından düşen Prenses Nina, boğulma ve atların ayakları altında ezilme tehlikesi yaşamış, eline bağlanan ipi çeken dağlı tarafından kurtarılmıştı. Soluk soluğa kıyıya çıkarılan Prenses Nina, yolun devamını Çeçen atının eyerinin arkasında gidecekti. Prenses’in yanından bir an

olsun ayrılmayan soylu Çeçen esirinin güzelliği karşısında âdeta büyülenmişti. Yine de saygısını muhafaza ediyordu.

Madam Drancy’i esir alan Lezgi eşkiya, o kadar da merhametli değildi. Esiri sözünden çıktığında omzuna kırbacı indiriyor, atlardan ve dağ yollarından korkan kadınla alay ediyordu. Bataklik gibi iç karartıcı bir yerde uyumak için atlarından indiler. Burkasını yere seren adam, Madam Drancy’in yatağını paylaşmasını istedi. Bu teklifi küfürler savurarak geri çeviren Madam Drancy Fransızca konuşuyor ve yabancılardan böyle davetler almaya alışkın olmadığını anlatıyordu. Fakat adam laftan anlamıyordu. Madam Drancy’nin boynundaki altın zincirde sallanan dini madalyaları gören Lezgi bunları para zannetti. Kadının üzerini terbiyesizce aramaya başladı. Madam Drancy’nin korsesinin içine sakladığı aşk mektuplarını ve bir tutam saç bulunca ikilinin arasında arbede yaşandı. Karanlıkta yere düşen madalyalar kayboldu. Bunun üzerine adam, Madam Drancy’i dövmeğe başladı. Fakat Madam Drancy’nin öfkesi dinmek bilmiyordu. Yol boyunca durmadan sorun çıkardı. Üstü başı batan ama cesaretini koruyan Madam Drancy, mola verdiklerinde yine ilgi odağı oldu. Yüzü barut tozundan kararmış vahşi görünümlü biri, öne çıkıp kadını yanına çekti. Madam Drancy korkudan felç olmuş durumdaydı. Lezgi, bozuk Gürcücesiyle “Bu gömlek dikmeyi biliyor mu?” diye sordu. Zaten yabancı mürebbiyelere garazı olan hizmetçilerden biri, evet biliyor diye cevapladı.

“O zaman üç ruble veririm” dedi Lezgi. Madam Drancy’nin ata bindirildiğini gören Prenses Orbelyani, birden öne atıldı ve onun ünlü bir Fransız generalin eşi olduğunu, karşılığında fidye alınabileceğini söyledi ve gerekli saygının gösterilmesini istedi. Adamlar ve naipler, Fransa’nın adını dahi duymamıştı. Ne böyle bir ülkenin gerçekten var olduğuna ne de bu deli kadının fazla para edeceğine inanıyorlardı. Madam Drancy’i kendisini satın almak isteyen adamın elinden kurtaran şey, onu ilk esir alan adamın gelmesi oldu. Öfkeyle Madam Drancy’i çekip aldı. Adamlar tam hıncallarını çekip birbirlerine girmek üzereydi ki araya giren naip, “İmam Şamil için!” diye bağırdı. Adamlar geri çekildi.

Kafile yoluna devam ediyordu. Madam Drancy, çok kararlı bir kadındı. Tiflis'e daha iyi bir hayata kavuşma umuduyla gelmiş ama işler umduğu gibi gitmemişti. Günlerce bir çıkar yol bulmaya çalıştı. "Oğlum Gaston'u ve ihtiyar annemi düşündüm. Bu vahşi canavarlardan birine Fransızca öğretmeye kadar verdim. *En fazla üç senemi alırdı*. Böylece beni anlayabilecek ve kaçıp memleketime dönmeme yardım edecekti." Bu cümlelerden anlaşılacağı üzere Madam Drancy, hayalci denebilecek derecede iyimserdi.

Konhi tepesine yaklaşan grup, Rus askerlerinin kendilerini beklediğinden habersizdi. Kabardey atları, ağır ağır yol alıyordu. Hâlâ titreyen esirler, dağlılara sarılmış atlarından düşmemeye çalışıyordu. Etraflarındaki hayvanlarla birlikte yaylalara doğru gidiyorlardı. Prenses Anna, o kadar bitkin düşmüştü ki ayakta duracak hali yoktu. Naiplerden biri, Prenses'i atının arkasına bindirdi. Dar geçide girerken daha yakın düzene geçtiler. Önde Çeçen muhafızlar gidiyordu. Onları, esirleri taşıyanlar takip ediyordu. Arkalarında bir grup asker, ganimetleri taşıyan katırlar ve büyükbaş hayvanlar vardı.

Birden ortalık karıştı. Atlar şaha kalkıyor, adamlar bağırıyor ve kadınlar çığlık atıyordu. Üzerlerine kurşun yağıyordu. Kimse, ateşin kimden ve nereden geldiğini bilmiyordu. Öndeki birlikler birkaç kayıp verdi. Rus kurşunları, bazı esirlere de denk gelmişti. Hemen geri dönen Çeçenler kaçmaya başladı. Ruslar, yaylım ateşine devam ediyordu. Prens Anna'yı esir alan adamın atı, çok güçlüydü. Geri çekilenlerin başına geçen adam, atını son sürat sürüyordu. Bir kolunda bebeğini taşıyan Prenses, diğer eliyle adamın kemerinden tutmak zorunda kaldı. Kurşunlar vızır vızır yanlarından geçiyordu. Etrafına bakan Prenses, üzerinde kimse olmayan bir atın dört nala gittiğini gördü. Eyerin üzerinde siyah renkli yırtılmış bir etek vardı. Eteğin kız kardeşine ait olduğunu düşündü. Muhtemelen vurulup atından düşmüştü. Perişan haldeki Prenses'in kolları uyuşmaya başladı. Çeçeni durdurup ya bebeğini kendisine ya da kendisini eyere bağlamalıydı. Yoksa o da düşecekti. Fakat Prenses'in yakarışlarını duymayan adam,

atını dörtnala sürmeye devam ediyordu. Prens, uyuşan koluyla bebeği tutmakta güçlük çekiyordu. Bebeği az kalsın düşürecekti. Çeçenler son sürat dağlara doğru gidiyordu. Prens, ağlayan bebeğini bacağıyla tutmaya çalışıyordu. Küçük bebek, her hoplamada sağa sola savruluyor, üzengeye ve atın karnına çarpıyordu. Fakat Çeçenler, bebeği düşünecek durumda değildi. Bir türlü dizginlere asılmıyorlardı. Birkaç dakika sonra Prens'in parmaklarının takati tükendi ve bebek yere düştü. Bebeğin ağlaması, annesinin çığlıklarına karıştı. Naip, hâlâ yoluna devam ediyordu. Arkalarından gelen Çeçenler, farkında olmadan zavalı bebeğin üstünden geçti. Bir yandan atlarını sürüyorlar, diğer yandan gülüyorlardı. Tsinandali'yi yağmalayıp halkı esir almışlar ve Rusların kurduğu tuzaktan kurtulmayı başarmışlardı. *Lâ ilahe illallah!* Bütün kabile, tepedeki kayalık geçitlere varmayı başardı. Arkalarında birkaç başıboş at ve vadiye yayılmış birkaç ceset bırakmışlardı. Ertesi sabah Prens David'in adamları yerde yatan bebeği bulacaktı.

Hatırlayacağınız üzere kısa bir süre önce Şamil'in eline geçen Pohali Kulesi'ne vardıklarında, Prens Anna herkese bebeği Lydia'nın akıbetini sormaya başladı. Çocuğunun öldüğüne inanmıyordu. Arkalarından gelen askerler tarafından bulunmuş olmalıydı. Onların bebeği fark etmeden yola devam ettiğini bilmiyordu. Arkalarından gelen atlıların aceleden hiçbir şeyi gözünün görmediğini bilen Prens Orbelyani, durumu kardeşine söylemeye cesaret edemedi. Prens'i ayakta tutan tek şey umuttu.

Şamil, adamlarının Lezgi hattına düzenleyeceği saldırıları izlemek için bizzat Pohali Kulesi'ne gelmişti. Yanında, Tsinandali baskınıni organize eden küçük oğlu Gazi Muhammed vardı. On bin adamı kulenin etrafını sarmıştı. Adamlar, aralarından geçen esirleri hiç kımıldamadan izliyordu. Sadece siyah sancaklar dalgalanıyor ve ipe bağlanmış kesik başlar sallanıyordu. Müritlerin çoğu, hayatlarında ilk defa başörtüsüz bir kadın görmüştü. Donakalmışlardı. Sonra birden naralar atmaya başladılar. Esirler, güneş yanığı ve donmaya karşı önlem olarak yüzlerine barut süren bu adamların bağırışlarını duyunca dehşete kapıldı.

Kadınlar, istemsizce elleriyle yüzlerini kapadı. Başlarındaki komutanlar olmasa, adamlar savaş ganimeti olarak gördükleri esirlerin üzerine çullanacaktı. Fakat Şamil'in naipleri, ellerinde şaşkaları adamların arasında dolaşıyordu. Esirler, hiç rahatsız edilmeden Pohali Kulesi'ne girdi.

Gazi Muhammed, naipleriyle birlikte esirlerin durumuna bakmaya geldi. Şamil'in ikinci oğlu ve veliahdı olan Gazi Muhammed, Golali naibi ve Karatay valisiydi. Savaşta olmadığı zamanlar Karatay'da yaşırdı. Babasına sorgusuz sualsiz itaat eden Gazi Muhammed daha hoşgörölü biriydi. Bu nedenle hem halk hem de naipler onu sevip sayardı. Şamil'in korkunç şöhreti, ona zarar vermeye başlamıştı. Kendi aralarında fısıldaşan insanlar, Gazi Muhammed'in daha iyi bir reis olacağını söylüyordu. Müritlerin en yetenekli komutanlarından biri olan Gazi Muhammed genç, yakışıklı, kudretli ve sevilen biriydi. Hayatının en parlak dönemini yaşıyordu. Nereye gitse coşkuyla karşılanıyordu. Köylüler, onun *avullarını* ziyaret etmesini dört gözle beklerdi. Etrafını saran kadınlar; “*Ey Gazi Muhammed, yollarına inciler serpilsin, dileklerinin hepsi gerçekleşsin*” diye şarkı söylerdi.

Kafkasyalılar, her olay için bir şarkı yazardı: Uyanmak için ayrı, uyumak için ayrı, zafer ve mağlubiyetler için ayrı şarkıları vardı. Bir keresinde korkunç bir savaştan sonra geri çekilmek zorunda kalan Gazi Muhammed, dağlara ulaşmak için hiç durmadan atını sürerken eyerinin üzerinde uyuyakalmıştı. Şafak sökerken gözcülerden biri Rusların yaklaştığı haberini getirdi. Gazi Muhammed'in etrafına toplanan Müritler, onu uyandırmak için şu şarkıyı söyledi:

Uyan artık Gazi Muhammed, uyku vakti geçti.

Peşimizde Ruslar, daha kazanacak bir savaş var.

Uyanan genç naip, savaşa kaldığı yerden devam etti. Cesareti meşhurdu. Torunlarının anlattığına göre “en ön safta savaşmaktan büyük keyif alırdı.”

Prenseslerin başında dikiliyordu. İnce beli ve uzun boyuyla Gazi Muhammed, tipik bir Kafkas delikanlısıydı. Yakışıklı, keskin

yüz hatları ve yarı kapalı gözleri, babasını andırıyordu. Solgun yüzü, kararlı bir ifadeye sahipti. Kızıl, kıvrırcık sakalları vardı. Fevkalade şık bir çerkeska giyerdi. Esirler, Gazi Muhammed'in doğal zarafetinden etkilendi. Prenseslerin her birini başıyla selamlayan Gazi Muhammed, iyi olup olmadıklarını sordu. Derhal sıcak yemek ve elbise getirileceğini söyledi. Lydia'ya bebeği araması için birilerini göndereceğine söz verdi. Müslümanların âdetine göre elini önce kalbine sonra dudaklarına ve alnına götürerek prensesleri selamlayan Gazi Muhammed esirlerin yanından ayrıldı. Kısa bir süre sonra, esirlerin bulunduğu yere bir bohça kıyafet ve bir çuval ayakkabı getirildi ancak çuvaldan sadece sol tek ayakkabılar çıktığı için kimsenin işine yaramadı. Yarı çıplak vücudunu örtmek isteyen Prenses Anna, bohçada bulduğu şalvarı giydi ve omzuna bir şal aldı. Üzerindeki arabacı paltosu alınan Madam Drancy, yine iç gömleğiyle kaldı. Bohçaları karıştıran hizmetçiler, buldukları çullarla kısmen de olsa üstlerini örtmeyi başardı.

Ağlamaya dahi takati kalmayan esirler, bir köşeye büzülmüş bekliyordu. İçeriye bir naip girdi.

“İmam Şamil, Hanha Hatunu görmek istiyor” dedi. Prenses, “Ne istiyormuş?” diye sordu.

“Onunla konuşmak istiyor” diye cevapladı naip.

“O zaman buraya gelsin. Ben onun ayağına gitmem” dedi Prenses. Afallayan naip, “O, Büyük İmam” dedi.

“Ben de Gürcistan Prensesi'yim” dedi Anna, mağrur bir üslupla.

Naip, odadan çıktı. Kulaklarına inanamıyordu. Kendi milletinden kimse, İmam'a karşı gelmeye cüret edemezdi.

Şamil'in huzuruna çıkan naip, İmam'ın kulağına esirin küstah tavrını fısıldadı.

Bir süre sessizliğini koruyan İmam'ın yüzünde en ufak bir ifade dahi yoktu. Sonra hafiften gülümsedi. “Öyle olsun. Hepsini Dargiye-Vedan'a götürün. Orada onunla konuşurum. Böylesi daha iyi oldu. Allah'ın hikmeti” dedi.

Ertesi sabah esirler yola çıkmadan önce yanlarına, aralarında İlisu Sultanı Danyal Bey'in de bulunduğu Rusça konuşan naipler geldi. Esirlere Tiflis'teki akrabalarına mektup yazmalarını emreden naipler, durumlarını bildirmelerini ve gecikmeden fidye-yi hazır etmelerini söylemelerini istedi. Prenses Anna'nın kara gözleri hışımla parlıyordu. "Katiller! Hırsızlar!" diye bağırdı. "Size asla itaat etmeyeceğim!" Fakat kardeşi, naiplerin isteklerini yerine getirmenin daha akıllıca olacağını düşünüyordu. General Read'e yazdığı mektupta şöyle dedi: "Biz ve bütün ailemiz esir alındık. Hayattayız ama muhtaç durumdayız. Bize yardıma geliniz ve durumumuzdan ailemizi haberdar ediniz. Cevabınızı Şamil'in Dargiye-Vedan'daki kampına gönderiniz."

Dışarı çıkarılan esirlere yeni atlar ve muhafızlar verildi. Büyük *Avu'l*a doğru yola çıkmak üzereyken, kendilerine Lezgilerin refakat edeceğini gördüler. Çeçenlerle Lezgiler arasındaki farkı artık öğrenmişlerdi. Ne kadar gaddar olurlarsa olsunlar Çeçenler, Şamil'in seçkin askerleriydi. Buna karşılık İmam'ın cepheye sürdüğü askerler olan Lezgiler, ne kadar vahşi olduklarını ve kâfirlerden ne denli nefret ettiklerini göstermekten hiç gecikmediler.

* * *

Esirler, vahşi ve geçilmez arazide yollarına günlerce devam ettiler. Yükseklerle çıktıkça patika o kadar dikleşiyordu ki Müritler gözü gibi baktıkları atlarına zarar gelmemesi için çoğu zaman yürümeyi tercih ediyordu. Yanlarındaki uçurumlar o kadar korkunçtu ki başı dönen bazı hizmetçiler aşağıya düştü. Esirlere, yiyecek olarak kurutulmuş et parçaları ve darı unundan yapılan tatsız tuzsuz bir ekmek olan *kumeli* veriliyordu. Dağlılar, bu ekmeği neredeyse hamur haline gelene kadar suda beklettikten sonra yiyordu. Günlerdir bunları yiyerek yola devam eden Lezgiler, durumdan şikâyetçiymiş gibi görünmüyordu. Ara sıra çok besleyici olduğunu düşündükleri ormangülü yaprağı yiyorlardı. Prenses Anna, pırlanta yüzüğünü verip karşılığında bir parça ekmek ve bir koyun kemiği aldı. Açlıklarını bastırmasa da bütün aile birkaç lokma yiyebildi. Prenses Orbelyani'nin elbisesindeki kopçalar da pırlantalar kadar değerliydi. Karşılığında birkaç

soğan ve şeftali aldılar. Lezgininbiri, Madam Drancy'e bir elma verdi. Meraklı gözlerle Madam Drancy'i izleyen adam, "Siz Gürcüler her gün yemek yemeye alışkınsınızdır" diyordu.

Yaşadıkları korku ve acılar açlıklarını unutturmuştu. Ne ölmek umurlarındaydı ne de aç kalmak. Şamil, Prenses Nina'nın ailesinin durumunun kötü olduğunu ve fidyeyi ödeyemeyeceklerini öğrenmişti. Bunu haber alan Prenses Nina, esaretinin pek de uzun sürmeyeceğine inanıyordu. Bu nedenle diğerleri kadar kederli değildi. Hatta iştahı dahi açılmıştı. Madam Drancy ne bulursa yiyordu (Acacias sokağında yediği güveçler burnunda tütüyordu). Bir nebze olsun toparlanan çocuklar, namaz kılan Müritleri taklit ederek eğleniyordu. Her gün birkaç kez namaz kılan Müritlerin ne yaptığını gözlemleyecek çok fırsatları olmuştu. Her şeyi bir kenara bırakıp doğuya dönen Müritler dua ediyor, Allah'ı anıyor ve secdeye kapanıyordu.

Günlerdir bu şekilde yollarına devam eden grup, yolculuğun nerede ve ne zaman sona ereceğini bilmiyordu. Dizlerine kadar çamura gömüldükleri yerlerden güçlükle geçiyorlar, sonra sarp yamaçlardan tırmanıyorlar ve ardından çalılıkların arasından aşağıya iniyorlardı. Bazı yerlerde çalılıklar o kadar sıklaşıyordu ki Müritler, ellerindeki şaşkalarla yol açmak zorunda kalıyordu. Yolda bazen perişan haldeki yaralı gruplarla karşılaşıyorlardı. Tsinandali'nin etrafındaki köylerden esir alınan Gürcü ve Ermeniler de Dargiye-Vedan'a götürülüyordu.

Sıtma ve dizanteri yüzünden esirlerin takati kesilmeye başlamıştı. Sonunda yola devam edecek mecali kalmayanlar geride bırakıldı. Bazı esirlerin daha fazla acı çekmemesi için bir hançer darbesiyle işi bitirildi. Çoğu zaman annelerinden ayrı tutulan çocuklar korku ve açlıktan ağlıyordu. Hâlâ sütannesinin yanında olan küçük Georgi Orbelyani hiçbir zarar görmemişti. Fakat bulaşıkçılardan birinin taşıdığı Aleksandr Çavçavadze, kadının arada sırada yedirdiği bir avuç karla hayatta kalmaya çalışıyordu. Nihayet annesine kavuştuğunda baygındı. Çenesi kilitlenmiş, yüzü morarmıştı. Cevval bir çocuk olan Salome, Lezgileri bir türlü rahat bırakmıyordu. Küçük yumruklarıyla kendilerine

saldırmaya çalışan çocuğu gören Lezgiler, bu durumdan keyif alıyordu. Çekingen biri olan küçük Marie, ilk başlarda hıçkıra hıçkıra ağlamıştı. Fakat Müritlerden birinin verdiği elmayı yiyince, Tsinandali'den esir alınan küçük bir çocukla çene çalmaya başladı. Neyse ki çocuklar, içinde bulundukları dehşetin farkında değildi. Ne etraflarındaki kesik başlar ne de Madam Drancy'nin eyerinden sarkan kadın eli (parmağında altın bir nikâh yüzüğü olan bu el Gürcü bir esire aitti) onları rahatsız ediyordu. Fakat Madam Drancy, gözlerini bu korkunç görüntüden alamıyor ve sallanan el ne zaman kendisine çarpsa midesi bulanıyordu.

Bu berbat yolculukları esnasında kabile, birkaç kez nehirden geçmek zorunda kaldı. Yolculuk gitgide daha da tehlikeli bir hale geliyordu. Bazen elleri üzengiye bağlanan esirler, buz gibi suda atların yanında yüzerek karşıya geçmek zorunda kalıyordu. Uçurumun üzerine devrilen ağaç gövdelerine basarak karşıya geçmek âdeta işkence gibiydi. Bir noktada canından bezen Madam Drancy, kendini suya bıraktı. Devam etmeye ne takati ne de cesareti kalmıştı. Kadına elleriyle ata tutunmasını işaret eden Lezgiler, üzerine bir palto örttü ve omzuna indirdikleri kamçı darbeleriyle yola devam etmesini sağladı. Yine uçurumun üzerine devrilen bir ağacın üzerinden karşıya geçmeye çalışırken dengesini kaybeden Madam Drancy, baş aşağı düşmekten son anda kurtuldu. Müritlerden biri, Fransız kadını çizmelerinden yakalamıştı. Uzun zamandır giydiği bu çizmeleri, dünyanın öbür ucundaki Rivoli sokağından satın almıştı.

Kafîle, egzotik bitkilerle dolu vadilerde yola devam ediyordu. Yoldaki taşlar yüzünden yaralı ayakları su toplamıştı. Madam Drancy, çizmelerinden başka bütün eşyalarını kaybetmişti. Nehirden geçerken jüponu akıntıya kapılıp gitmişti. Binbir güçlükle kıyıya çıkmayı başaran kadının iç gömleği üzerine öyle bir yapışmıştı ki Lezgiler, onu burkayla örtme ihtiyacı duymuştu. Kadın esirlere birer örtü verip yüzlerini örtmelerini emretmek bir işe yaramazdı. Zaten çoğu yarı çıplak haldeydi. Takılan dikenler yüzünden çizilen, vurulan kırbaçlar nedeniyle yaralanan, öğle güneşinde yanan ve yüksek geçitlerdeki kar ve soğuk nede-

niyle moraran vücutları, yine de sofı Müritleri tahrik ediyordu. Büyük *Avul*'a giden yol uzundu. Lezgiler, esirlerin yolu öğrenmemesi için dolambaçlı bir güzergâh takip ediyordu. İki haftalık yolculuktan sonra açlıktan ve yorgunluktan bitkin düşmüşlerdi. Çocuklar hastaydı. Esirlerin morali çok bozuktu. Öyle bir hale gelmişlerdi ki ne geceyi gündüzden de doğuyu batıdan ayırt edebiliyorlardı. Bitmek tükenmek bilmeyen bu yolda attıkları her adım, onları korku ve çaresizliğe götürüyordu.

Şamil'in hâkimiyeti altındaki bölgelerde kadınların üç aydan uzun süre dul kalmasına izin verilmediğini öğrenmişlerdi. Aralıksız devam eden savaşlar yüzünden nüfusun azalmasını engellemek için böyle bir önleme başvuruyorlardı. Esir kadınlar, Müritlerin haremine girmeye zorlanacaklarını düşünüyordu. Şimdiye kadar gördükleri *avullar* pek de iç açıcı değildi. Bu kasvetli kartal yuvalarında yaşan köylüler, kendilerine düşmanca davranıyor, karşılarındaki Rus hanımlarına, kâfir prenslerin eşlerine yani düşman kadınlarına kötü kötü bakıyorlardı. İmam'ın bu denli önemli esirler hakkında ne hüküm vereceğini merak ediyorlardı. Muhafızlar, esirlerin karşılığında yüklü bir fide alınacağını düşünüyordu. Ne olursa olsun esirlere bir zarar gelmemeliydi. "İmam Şamil için!" diye bağırdı Lezgiler. Etraflarına toplanan kalabalık, somurtarak geri çekildi.

Prences Anna perişan haldeydi. Son nefesini verecek gibi duruyordu. Vücudunu şiddetli bir titreme sarmıştı. Zaman zaman bilincini kaybedip sayıklamaya başlıyordu. Ayağındaki yara iltihap kapmıştı. Bu nedenle yolun büyük kısmında taşınmak zorunda kaldı. Hem küçük Aleksandr'a hem de annesi yolda ölen bebeklerden birine bakmaya çalışıyordu. Ne etrafında olan bitenden haberi vardı ne de ayağındaki yarayı hissediyordu. Bir mucize olsun ve Lydia'ya tekrar kavuşayım diye dua ediyordu. Ne zaman karşılarına yabancı bir Çeçen grup çıksa, hemen öne atılıp bebeğini görüp görmediklerini soruyordu. Acaba bebeği bir *avula* mı bırakılmıştı? Adamlar ne söyleyeceklerini bilmiyordu. Zaten şaşkın haldeki Prences Anna'nın aklını kaybetmesinden korkan esirler, ona gerçeği söylemeye cesaret edemiyordu.

Yolculuğun sonlarına doğru kaderlerine boyun eğmeye başlayan esirler, direnmektense takdir-i ilahiye teslim olmayı seçtiler. Şimdi bulundukları arazi büyüleyici bir güzelliğe sahipti. Yüksek kayalardan dökülen şelaleler, tropik çiçeklerin ve devasa büyüklükteki eğrelti otlarının arasından akıyordu. Kırılarda hayvan sürüleri otliyordu. Taraçalı yamaçlarda, yeşil asma bağları görünüyordu. Karşılarındaki bir dağın zirvesinde “erişilemez bir yükseklikte büyüyen ve göğe uzanan dalları etrafındaki her şeyi kaplayan” devasa bir ağaç vardı. Bu diyar o kadar güzeldi ki her şeye rağmen esirlerin morali düzelmeye başladı. Çektikleri çileyi, açlığı, yaralarını, gördükleri korkunç manzaraları, perişan hallerini, haşarat dolu ahırlarda geçirdikleri geceler yüzünden çocuklarının bitlenen saçlarını unutmuşlardı. Öğle vakti mola verdiklerinde, Prensesler çocuklar için çiçek toplamaya çıktı. Hâlbuki çocuklar, vurdukları hayvanın derisini yüzüp ateşte pişiren Lezgileri izlemeyi yeğliyordu.

Lezgiler, bu güzel yerde iki üç gün mola vermeye karar verdi. Şamil’in Büyük *Avul*’a vardığına dair haber bekliyorlardı. Esirlerin İmam’dan önce *avula* götürülmesi uygun düşmezdi. İnsan o kadar coşkulu ve dayanıklı bir varlık ki her şeye rağmen bu mola yerinde bütün kafiye eğlenmeye başladı. Bu huzurlu ortamda istirahat çekilmek, esirlere sanki tatil gibi gelmişti. Tsinandali’den gelen bir grup Lezgi de onlara katıldı. Üzerinde Çavçavadzelerin arması olan gümüş bıçakları hıncallarının yanında kemerlerinde taşıyan adamları gören Prensesler, kendilerini tutamayıp gülmeye başladı. Lezgiler duruma anlam verememişti. Özellikle yanında yürüyen bir uşağın tuttuğu Madam Drancy’nin fildişi saplı, püsküllü şemsiyesinin altında kasıla kasıla yürüyen naip esirlere fevkalade komik gelmişti. Fakat bu rahatlık, çok geçmeden sona erecekti.

Mola sona ermiş, tekrar tırmanmaya başlamışlardı. Gökyüzünü kara bulutlar kapladı. Yağan sağanak yağmurun altında sıırıslıklam oldular. Karanlık zirvelerden gelen buz gibi rüzgâr, uğulduyordu. Gecenin ilerleyen saatlerinde yüksek geçitlere vardıklarında, yerdeki karların hâlâ erimediğini gördüler. Çığ tehlikesi devam ediyordu. Temmuz ayının sonlarına kadar yoldaki buzlar

erimezdi. Tepedeki dağlar, tehlike saçıyordu. Yine zorlu arazi koşulları baş göstermişti. Bellerine kadar gömüldükleri karda binbir güçlüklerle ilerliyorlardı. Ne kadar tırmanırlarsa tırman-sınlar, o amansız yüce dağlar hep tepelerinden bakıyordu. Sanki çektikleri bütün çileler, bu dağlar yüzündendi.

Bir gece bir *avulun* dışında mola verdiler. Prenses, düz damlarda söylenen hüznü Gürcü şarkılarını duyabiliyordu. Ara ara kesilen şarkılar, *avulda* esen kuvvetli rüzgârın sesine karışıyordu. Şarkıyı söyleyenin kim olduğunu bilmiyorlardı, Belki unutulmuş bir esir, belki de yıllar önce öldüğü kabul edilen ya da fidye karşılığı kurtarılmayan ve bir daha güzel vatanının ovalarını hiç göremeyecek olan bir askerdi. Söylediği nağmeler, sanki yitik bir cennetten çıkmış gibiydi. Esirler, bir kez daha ağlayarak uykuya daldı.

Büyük *Avul'a* bir günlük mesafeye ulaştıklarında, kabileyi bir grup atlı karşıladı. Muhafızlarla konuşan adamlar, kadınların her birine siyah ipekten yapılmış dört köşe kumaş verip başlarını kapatacak şekilde örtünmelerini istedi. Hiçbir Avar kadını, örtünmeden insan içine çıkamaz ya da İmam'ın huzuruna gelemezdi. Kadınların, gözlerini dikip imama bakmasına izin verilmezdi. Prensesler, siyah örtünün arkasından gayet iyi görebiliyordu. Fakat artık her yer, daha kasvetli ve netameli görünmeye başlamıştı. Dağlar, daha ürkütücüydü. Sanki her bulut, arkasından bir fırtına saklıyordu.

Dargiye-Vedan'a giden dik yokuşları tırmanmaya başladıklarında hava kararıyordu. Yolculuklarının bitmesine bir-iki kilometre kalmıştı. Yaklaşık bir aydır yoldaydılar. Bir deri bir kemik kalmışlardı. Tsinandali'deki hallerinden eser yoktu. Etraftaki kayalardan dolayı Büyük *Avul'u* görmek neredeyse mümkün değildi. *Avulun* tepesini bir duman tabakası kaplamıştı. Kafile *avula* yaklaşırken, tepelerinde karakargalar uçmaya başladı. Sanki esarete geçirecekleri kara günlerin habercisi gibiydiler. Esirler, korkudan, yorgunluktan ve soğuktan titriyordu. Çocuklar ağlıyor, hizmetçiler feryat ediyordu. Yağmur yağmaya başladı. Dağların etrafını saran bulutlar, *avulun* üzerine çöktü. Minareler ve taştan yapılmış nöbetçi kuleleri, bulutların arasında kayboldu.

Büyük demir kapıları olan yüksek bir duvarın önüne geldiler. Duvarın önünde uzun boylu, siyah elbiseli Çeçenler bekliyordu. Koyun derisinden yapılmış siyah uzun başlıkları, onlara devasa bir görünüm vermişti. Kapılar açıldı ve esirler geniş bir avluya alındı. Avlunun duvarları taş ve kilden yapılmıştı. Üç tarafında ahşap bir balkon vardı. Avluda atlar ve insanlar koşuşturuyordu. Başları kapalı, şalvarlı kadınlar, balkonun altındaki kapılara doğru kaçışıyordu. Kapılara asılan perdeler, rüzgârda dalgalanıyor, kadınlar perdenin arkasından gizlice dışarda olan biteni izliyordu. Avluyu aydınlatan meşaleler, yerdeki su birikintilerinden yansıyor. Muhafızların gümüş kaplamalı tabanca ve tüfekleri, meşale ışığında parlıyordu.

Prensesler, meşalelerin arkasında avluya tepeden bakan balkonda beyaz cübbeli uzun bir adamın dikildiğini gördü. Dikkatle esirleri süzüyordu. Birden elini kaldırdı. Avluya sessizlik çöktü. Herkesin aniden susmasına şaşırان çocuklar dahi ağlamayı kesti. Bu adam, herkesin korktuğu büyük reis, Dağıstan aslanı Avar Şamil'di. Girdikleri evin kapıları arkalarından sürgülendi. Çavcadzeler, artık İmam'ın harem dairesinde esirdiler.

3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kış Sarayı.

26

ESARET

Nasıl okuyabiliriz Rab'bin ezgisini el toprağında?

– ZEBUR CXXXVII

Esirlerin salıverilmesinden sonra Tiflis'te çıkan *Kafkas* adlı gazetede, *avulda* geçirdikleri esaret günlerinin hikâyesi yayınlandı. Gazetenin yazdığına göre “ilk akşam, tanışmayla geçti.” Bu denli dehşet verici bir akşamı, sosyal kaynaşma çağrışımı yapan bir ifadeyle tarif etmeleri ilginç. Fakat Şamil, daha ilk günden esirlere kendi eşleri kadar saygı gösterilmesini emretti. Yolculuk esnasında yaşadıkları sıkıntıları öğrenen Şamil, büyük üzüntü duyduğunu ifade etti. Esirlerin sıkıntı çekmeye devam etmesi, aslında tamamen Şamil'in suçu değildi. Esirler, farklı şartlarda yaşamaya alışmış medeni kadınlardı. *Avuldaki* yokluk ve rahatsız ortam, esirlere çok zor geliyordu. Pohali Kulesi'nde esirleri korkunç bir halde bulan İlisu Sultanı Danyal Bey, bu duruma üzülmüştü. Şamil'den esirlerin kendi evinde kalmasını istedi. Uzun yıllar Rusların arasında yaşadığından onların yaşam tarzını biliyordu. Fakat Şamil, bu isteği geri çevirdi. Bu kadar kıymetli esirlerin kendi evinden başka bir yerde kalmasını göze alamazdı.

Zaten esirlere kendi ailesi gibi muamele edilecekti. Bir kadın daha ne isteyebilirdi ki? 1854 yılının yaz aylarında Büyük *Avul*'a giren esirler, korkunç bir kış geçirecek ve 1855 yılının bahar aylarına kadar sekiz ay boyunca burada kalacaktı.

Esirlere, kapısı ana avluya açılan hücre şeklinde bir oda tahsis edildi. Beyaz badanalı odanın tavanı alçaktı. "Bir mendil büyüklüğündeki" (çeyrek metre kare kadar) pencereden gelen ışık, odayı aydınlatıyordu. Odayı adımlayarak genişliğini ölçtüler. "On sekiz adım uzunluğunda ve on iki adım genişliğindeydi." İki prenses, çocuklar, Madam Drancy ve Tsinandalı'deki evin hizmetçilerinden oluşan toplam yirmi üç esir, işte bu odada yaşayacak, yemek yiyecek ve uyuyacaktı. Prensesler, maiyetlerini yanlarında tutmak için kendi rahatlarından feragat ediyordu; çünkü bir kere ayrı düşerlerse, bir daha görüşme ihtimallerinin nerdeyse hiç olmadığını biliyorlardı. Başka bir *avula* gönderilen, bir daha geri dönmezdi. Bu nedenle, boğucu sığağa ve rahatsızlığa rağmen bir arada kaldılar. Odada mobilya yoktu. Yerlere keçe paspaslar serilmişti. Duvarlardaki raflarda, içine keten doldurulmuş yorgan ve yastıklardan oluşan küf kokulu bohçalar yığılıydı. Esirlere, birkaç eski güveç, bir çaydanlık, birkaç bardak ve bir miktar şeker verilmişti. Esirleri görmeye gelen *avulun* meraklı kadınları, odayı daha da kalabalık hale getiriyordu. Küçük prenseslerle tanışmaya çalışan çocuklar, Şamil'in eşleri Zahidet ve Şuanat'ın odaya girmesiyle birden ortadan kayboldu. Esirlere hoş geldin diyen Zahidet ve Şuanat, onlara Tiflis'in en iyi tatlıcısı olan Toilet'ten getirttikleri şekerlemelerden ikram etti.

Odadakilerden sadece İslam'ı seçen Hristiyan kızı Şuanat, birkaç kelime Rusça biliyordu. Mozdok'ta geçirdiği çocukluğundan hatırladığı çat pat Rusçasıyla konuşmaya çalışsa da iletişim kurmak oldukça zor oldu. Zahidet, gâvurları hiç sevmez ve küçümserdi. Buna karşın Şuanat'ın gösterdiği yakınlık, esirlerin yüreğine dokunmuştu. Çok güzel biri olduğu söylenemezdi belki; ama latif zarafeti ve nezaketi, ortamı ısıtıyordu. Konumu sayesinde elde ettiği imtiyaz ve lüksleri esirlerle paylaşmaktan çekinmiyordu. Zahidet'i yumuşatmaya çalışıyor, İmam'la esirler arasında aracı-

lık ediyordu. Şamil'in ilk eşi olmanın getirdiği konumunun tadını çıkaran ve zaman zaman bu durumu kötüye kullanan Zahidet, haremde neredeyse tek söz sahibiydi. Fakat sözü, Şamil'e geçmiyordu. Zahidet'le siyasi nedenlerle evlenen Şamil'in, "incim" dediği Şuanat'ı yeğlediği belli oluyordu. Fakat Şamil, Kur'an'ın emirleri doğrultusunda eşleri arasında ayırım yapmamaya çalışıyordu. Zahidet, kısa boylu, zayıf, huysuz ve kargaburunlu biriydi. Çopur yüzünden kurnaz bir gülümseme eksik olmazdı. Fakat kötü muamele ettiği prensesler dahi asil ve narin el ve ayaklara sahip bu kadının zarif biri olduğunu kabul ederdi.

Bu iki kadının arkasında, göz alıcı bir güzelliğe sahip genç bir kadın vardı. Diğerleri gibi o da, uzun bir keten elbise ve şalvar giymişti; ancak onun elbiselerinin ve örtüsünün renkleri daha canlıydı. On sekizinde görünen bu kadın, kalkık bir buruna ve kurşuni gözlere sahipti. Yüzündeki iki gamze, güzel ağzını süslüyordu. Görünüşü, köydeki esmer kadınlardan farklıydı. Bu kişi, Şamil'in üçüncü eşi Emine'ydi. Kistlerdendi. Üç yaşındayken bir baskın esnasında esir alınmış ve Şamil'in çocuklarıyla birlikte büyümüştü. Çocukken Cemaleddin'le birlikte oyunlar oynamıştı. Cemaleddin Ahulgo'da Ruslara teslim edilince, kendinden iki yaş büyük olan Gazi Muhammed'le vakit geçirmeye başlamıştı. İki çocuk çok iyi anlaşmıştı.

Emine on altı yaşına bastığında genç kızın güzelliğinden etkilenen Şamil, onu üçüncü eşi olarak aldı. İmam, siyasi nedenlerle oğlu Gazi Muhammed'i Danyal Bey'in kızı Kerime'yle evlendirdi. Kerime'ye pek güvenmiyordu; ama Danyal Bey'le akrabalık bağı kurmak akıllıca bir hamleydi. Gazi Muhammed, eşine delicesine âşıktı. Babasının Ruslarla müttefik olduğu dönemde çocukluk yıllarını Tiflis'te geçiren Kerime, fevkalade kültürlü biriydi. Büyük ihtirasları vardı. Bu nedenle İmam'ın veliahdıyla evlenmeye kararlıydı. Hem Asyalıların güzelliğine hem de Batılıların cazibesine sahip bu kız, kocasının aklını başından aldı. Bu durum, kayın pederini çileden çıkarıyordu. Kerime, ne zaman Karatay'dan Büyük Avul'a ziyarete gelse, ortalığı bir parfüm kokusu kaplardı. Altın işlemeli tülbindini kıymetli taşlarla

süslenmiş iğnelerle saçlarına tuttururdu. Şuanat ve Zahidet, Kerime'nin kürk astarlı, sırmalı paltosundan gözlerini alamazdı. Şuanat dahi İmam'ın süslenmeye karşı olmasına içerlerdi. Bazen Kerime'nin müsrifliği Şamil'i o kadar kızdırırdı ki gelinin eşyalarını alan İmam, hepsini yakardı. Kerime ağlar gibi yapsa da Karatay'da daha nice güzel elbisesi olduğunu bildiği için içi rahattı. Eşinin iç çeke çeke ağladığını gören Gazi Muhammed, ona daha da yürekten bağlanırdı. Yaşananlara üzülen Emine, kendisini odaya kilitler ve kendinden geçinceye kadar ağlardı.

Esirler, *avul*da ne olup bittiğini yavaş yavaş öğreniyordu. İlk geldikleri gün o kadar bitkin ve endişeliydiler ki odalarının rutubetli duvarlarından ötesini gözleri görmemişti. Sadece yatıp uyumak istemişlerdi. Gece huysuzluk yapan çocuklar, hiç durmadan ağlamıştı. Dışarda yürüyen muhafızların ayak sesleri duyuluyordu. Dağlarda uluyan çakallara vadideki köpekler karşılık veriyordu. Zar zor daldıkları uykudan, sabah ezanını okuyan müezzinin sesiyle uyanmışlar, titreyerek yataklarından kalkmışlardı. Esaret döneminin yeni safhası başlamıştı.

Öğle vakti esirlerin yanına gelen Şamil'in kâhyası Hacı, öğleden sonar İmam'ın ziyarete geleceğini söyledi. *Avulun* önde gelenlerinden olan Hacı, yakışıklı zayıf bir adamdı. Siyah gözleri ve sakallarıyla bir kartal gibi görünen bu adam, esirlere hep yumuşak davranırdı. Kadınların başlarını kapamalarını emretti. Kapının önündeki balkona, İmam'ın oturması için bir sandalye konuldu. Ermeni kökenli Şah Abbas ve bir Rus asker kaçağı olan İndris, görüşmede tercümanlık yaptı. Prensesler, İndris'ten hiç hoşlanmamıştı. Böyle hissetmekte haklıydılar; çünkü iletişim kurmak için ihtiyaç duydukları bu adam, şahsi garazından dolayı prenseslerin söylediklerini ve salıverilmek için yaptıkları yazışmaları kasten yanlış çeviriyordu. Kapının önüne konulan sandalyeye âdeta bir tahta oturur gibi kurulan Şamil, azametli bir adamdı. Yanında korumalarını ve baş celladını da getirmişti. Bu ayrıntı, esirlerin gözünden kaçmadı.

Gözlerini esirlere diken Şamil, konuşmaya başladı: "Varvara, senin Ellico'nun eşi olduğunu söylediler. Ellico, benim esirim-

di. Asil ve cesur bir adamdı. Beni hiç aldatmadı. Şunu bilmenizi isterim ki ben, düzenbazlıktan nefret ederim. Beni aldatmaya çalışmazsanız, başınıza kötü bir şey gelmeyecek. Rus Sultanı, oğlumu elimden aldı. Ona birçok kez elimdeki önemli esirlerle takas yapmayı önerdim; ama oğlumu geri vermedi... Anna ve Varvara, sizin Gürcistan Sultanı'nın torunu olduğunuzu söylediler. Dolayısıyla Rus Sultanı'na sizin mektup yazmanız uygun düşecektir. Cemaleddin'i bana geri versin, o an sizi salıveririm. Adamlarım, ayrıca fidye de talep ediyorlar. Daha sonra bu konuda ailelerinizle görüşeceğim.”

Tercüman Şamil'in dediklerini çevirdiğinde, Prensesler şaşkına döndü. Belki fidye için gerekli para bulunabilirdi; ama Çar'ın himayesi altındaki Cemaleddin'i geri vermesini nasıl bekleyebilirlerdi? St. Petersburg'da tanıştıkları o kibar ve sevilen yaverin daha çocukken ayrıldığı bu vahşi ortama geri dönmesini nasıl isteyebilirlerdi? *Avulun* duvarları üstlerine üstlerine gelmeye başlamıştı.

Şamil, sözlerine şöyle devam etti: “Elimde size gelen mektuplar var. Onları tercüme ettirdim. Fakat mektuplardan biri, ne Rusça, ne Gürcüce ne de Tatarca dilinde yazılmış. Şunu anlayın; benim okuyamadığım hiçbir şeyi alamaz ya da gönderemezsiniz. Allah, insanlara ihtiyatlı olmayı tavsiye eder. Ben de Allah'ın emirlerine uyarım... Bu ne tuhaf bir dildir? Neden böyle bir yazı kullandınız ki? Beni kandırmaya mı çalışıyorsunuz?” Böyle der demez elindeki mektubu yırtıp attı. Yere düşen kâğıt parçalarını gören Madam Drancy, annesinin el yazısını tanıdı. Sıla hasretiyle gözleri dolan Madam Drancy, başını çevirdi. Prenses Anna, Şamil'in sözleri karşısında o kadar hiddetlendi ki haremın büyük protokol kurallarını unutup öne atıldı.

Başörtüsünü bir kenara atan Prenses Anna, pek de diplomatik olmayan bir dille İmam'a cevap verdi: “Bizi tehdit etmenize gerek yok. Sizi kandırmak gibi bir niyetimiz de yok. Konumuz ve aldığımız terbiye, yalan söylememizi yasaklar. Fakat başkalarının bize gönderdiği mektuplardan mesul tutulamayız. Yanımızda, masum kurbanlarınız arasında Fransız bir kadın var. Yırtıp attığınız mektup, muhtemelen ona gönderilmişti.”

Veryansın eden Prenses'i tepki vermeden izleyen Şamil, karşı-sındaki kadını baştan ayağa süzdü. Sonra haşmetle ayağa kalktı. "Öyle olsun" dedi. "Hareketlerinize dikkat ederseniz korkacak bir şey yok. Okuduğum mektuplar size teslim edilecek. Fakat şunu aklınızdan çıkarmayın; Allah'ı ve onun sadık hizmetçisi Şamil'i aldatmaya çalışmak, suçtur. Kaçmaya ya da beni aldatmaya çalıştığınızı görürsem, sizi idam ettiririm. Bu, İmam olarak benim hakkım ve vazifemdir." Arkasını dönen Şamil, maiyetiyle birlikte oradan ayrıldı. Odaya sessizlik çöktü. Sadece hıçkıra hıçkıra ağlayan Madam Drancy'nin sesi duyuluyordu.

* * *

Daracık odada sıkışıp kalan esirlerin efkârını dağıtmak mümkün değildi. Tiflis'teki akrabalarının gönderdiği sabun, tarak, havlu gibi ihtiyaç malzemelerini içeren paket dahi onları neşelendirmeye yetmedi. Akrabalarına fidyeye ilgili konular haricinde sadece iyi olduklarını söyleyebiliyorlardı.

Küçük Aleksandr'ın sağlığı, esirleri endişelendirmeye başlamıştı.

Yaptıkları zorlu yolculuk, Aleksandr'ı ölümün kıyısına getirmişti. Dış çıkardığı için kasılarak ağlıyordu. Her defasında ölecek gibi oluyordu. Şamil, çocukları severdi. Her gün esirlerin çocukları İmam'ın odasına getiriliyordu. Burada çocuklarla oynayan Şamil, onları serbest bırakıyordu. Ne kadar meşgul olursa olsun, savaşlar nasıl giderse gitsin, hasta dahi olsa, çocuklara her zaman vakit ayırıyordu. Çocuklarla iyi anlaşıyordu. Şamil'in sırtına çıkan çocuklar, kahkahalar atıyordu. Sesleri duyan prensesler, çocukları için endişeleniyordu. Fakat her zaman neşeli ve heyecanlı bir şekilde geri dönen çocuklar, Şamil'in ikram ettiği meyve ve şekerleri getiriyordu. Şamil, Aleksandr bebeğin sağlığına özel ilgi gösteriyordu. Uzak illerden en meşhur hekimleri getirtti; ama nafile. Ender bulunan şifalı otlardan toplattı, bebeği her hastalığı iyileştirdiğine inanılan taze kesilmiş koyun derisine sardırdı; ama nafile. Aleksandr, bir türlü iyileşmiyordu. İmam'ın dizlerinde yatan bebek, durmadan ağlıyordu. Şamil gerçekten hasta çocuk için mi endişeleniyordu yoksa Prenses Anna'nın çocuğu

gibi değerli bir rehineyi kaybetmek mi istemiyordu, bilmiyoruz. Esirlerin birlikte uyuduğu tika basa odanın havasız ve sıcak ortamı, bebeğin daha da zayıf düşmesine neden oluyordu. Sonunda Prenses Anna, Aleksandr'ın bir dadının nezaretinde balkonun altında açık havada uyuması için Şamil'den izin aldı. Bundan sonra bebek, yavaş yavaş iyileşmeye başladı.

Havasızlık ve hareketsizlikten dolayı hem zihinsel hem de fiziksel sağlıkları kötüleşmeye başladı. Şamil, esirlerin odalarından çıkmamalarını emretmişti. (Aslında İmam, bu yolla esirlerinin mahremiyet ve namuslarını korumayı amaçlıyordu. Kendisi de esirlerin kapısının önünden geçmek yerine avlunun diğer tarafını dolaşmaya özen gösteriyordu.) Havanın boğucu olduğu ilk aylarda, Şamil gece istirahat çekildikten sonra esirlerin dışarda oturmasına ya da çatıya çıkıp dağ havası almasına ve ay ışığında uzak tepeleri izlemesine izin verildi. Bir süre tek tesellileri, dışarda geçirdikleri bu anlardı. Gece ucsuz bucaksız gökyüzünü seyre dalan mutsuz kadınlar, bir nebze olsun sakinleşiyor ve huzur buluyordu.

Yavaş yavaş üstlerine çöken ataletten kurtulan esirler, etraflarındaki hayatı, haremın âdetlerini ve burada yaşayan insanları gözlemlemeye başladı. Şamil'in üç eşinin yanı sıra on üç yaşındaki kızı Nefise ve on yaşındaki Fatma da burada yaşıyordu. Babaları gibi keskin bakışlı olan bu kızlar, narin varlıklardı. Zahidet'in kızı olan dokuz yaşındaki üvey kardeşleri Nacabat, çok güzel bir kızdı; ama bacaları tutmuyordu. Nacabat'a çok düşkün olan Şamil, kızını kucağında taşıyor ve şımartıyordu. Haremi ateşe verdiği dahi cezalandırılmamıştı. Esirler *avula* geldikten yaklaşık bir ay sonra Şuanat'ın bir kızı oldu. Diğer çocuklarının hepsi, bebekken ölmüştü. Nacabat'ın doğumundan sonra Zahidet'in başka çocuğu olmamıştı. Şamil'in gözündeki yerini güçlendirmek için bir oğlu olsun istiyordu. Çok geçmeden esirler, Şuanat'ın gözünün Şamil'den başka bir şey görmediğini, yokluğunda kocasını çok özlediğini, uzaklarda bir yerlerden silah sesi duyulduğunda renginin attığını ve kocası eve döndüğünde taze gelin gibi yüzünün kızardığını gördüler. Buna karşın Zahidet'in

bütün derdi daha fazla güç elde etmekte. Köleleri azarlar, evde yaşayanları rahatsız eder ve herkese çıkışırdı. Odasına çekilen Şuanat ise, kaynayan semaverin yanındaki mindere oturur ve Şamil'in yolunu gözlerdi.

Şamil'in en küçük oğlu olan on beş yaşındaki Muhammed Şefi, yakışıklı, iyi kalpli ve neşeli bir çocuktur. Esirler, Şamil'in oğluna yakışır bir şekilde ata binmeyi ve silah kullanmayı öğrenmek için sürekli eğitim alan bu çocuğu nadiren görürdü. Ağabeyi Gazi Muhammed, Şamil'den sonra dağlardaki en iyi biniciydi. Nişancılıkta da babasıyla yarışır. Ağabeyi gibi babasına layık olmak isteyen Muhammed Şefi, hiç durmadan çalışıyordu. Gece gündüz demeden atına atladığı gibi haremden çıkıyor, tüfeğinin sesi dağlarda yankılanıyordu. Çıkan seslerden ürken kargalar havalanıyor ve tepede dönmeye başlıyordu.

Şamil'in kayınvalidesi, Fatma'dan olan çocuklarının anneannesi Bahu da, haremden yaşıyordu. Bahu hanıma, büyük hürmet gösterilirdi. Neşeli biri olan bu yaşlı kadın, haremdakilere ekmek yapmaya bayılırdı. (Kafkas usulüne göre yapılan ekmeğin kabuğunun üzerinde kalın bir yağ tabakası olurdu. Esirler, midelerini bulandıran bu yağlı ekmeğe bir türlü alışamadılar. Ekmeğin kabuğunu ve üzerindeki yağı kazıyorlardı. Geriye kalan küçük ekmek parçasını suya batırıp yağ kokusu gidene dek kurumaya bırakıyorlardı.) Şamil'in kızlarının mürebbiyeliğini yapan Hacı Rebeladında orta yaşlı kindar bir Tatar kadını da haremden yaşıyordu. Gâvurlara tepeden bakan bu kadın, esirlerin hiç hoşuna gitmemişti. Emine ve Batçum'un annesi olan Nana da haremden kalıyordu. Şamil'in eski öğretmeni Molla Cemaleddin'in eşi olan Nana, Zahidet'in üvey annesiydi. Zahidet'ten birkaç yaş büyük olan Nana, güzel, kibar ve alçak gönüllü biriydi. Fakat Zahidet, üvey annesinden nefret ediyor ve ona sanki hayatlarına zorla girmiş gibi davranıyordu. Nana, pek ortalıkta görünmezdi.

Kâhya Hacı'nın eşi İlita, kocasını parmağında oynatan buyurgan bir kadındı. Genellikle evin kileriyle ilgilenirdi. İmam'ın aşçısı Labazan, şahsi hizmetçisi Mirza Bey ve silahçı ve koruması Selim, Şamil'in evinde yaşırdı. (Evin bu kısmı, sadece kadınlar için

ayrılan harem bölümünün dışındaydı.) Diğer muhafızlar, uşaklar ve hizmetçiler, evin dış kısmındaki odalarda yaşırdı.

İç avlu, Şamil'in dairesinin çevresinde yer alıyordu. Üç küçük odadan oluşan Şamil'in dairesinin yanında küçük bir cami vardı. Şamil'in eşlerinin, çocuklarının ve esirlerin kaldığı harem dairesi, avlunun yanında bulunuyordu. Harem dairesinin kapısı, balkona açılırdı. Giriş kapısının yanında hazine dairesi ve *selamlık* adı verilen kabul odası vardı. Misafirlerini bu odada kabul eden Şamil, ordusunu ve hâkimiyeti altındaki illeri buradan yönetirdi. (Şamil, asker olmasının yanı sıra büyük bir devlet adamıydı.) Bu odalar, iç avlunun geriye kalanından yüksek çitlerle ayrılmıştı. Çitlerin arkasına gizlenen kadınlar, dışarda ne olup bittiğini izlerdi. Çiti geçmelerine izin verilmezdi. Esirler, bu çite "kıskançlık duvarı" adını vermişti. Bünyesinde bulundurduğu fırın, kiler, ahır ve su kuyusu sayesinde iç avlu, kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılayabiliyordu.

Sekiz ay boyunca esirlerin bütün dünyası, işte bu kadardı. Etraflarındaki taş duvarlar ve harap haldeki ahşap odalarından başka bir şey görmediler. Tekdüze günlerinde zamanın geçtiğini gösteren tek şey, müezzinin okuduğu ezandı. Ne yapacak bir şey vardı ne de gidecek bir yer. Zamanla esirler, Şamil'in eşlerinin ziyaretlerinden keyif almaya başladılar. Şuanat, çocukluğunda öğrendiği Rusçayı hatırlamaya başlamıştı. Esirler de, Çeçence birkaç kelime öğrenmişti. Bu sayede birbirleriyle daha iyi anlaşabiliyorlardı. Her şeye rağmen esirler, etraflarında yaşanan hayata ilgi gösteriyordu. Şamil savaşa gittiğinde endişe içinde eşinin yolunu bekleyen Şuanat'a üzüldüler. Şamil'in dönüşte bütün eşlerine getirdiği ipeklerden kendisine hiçbir şey düşmeyen Emine'nin hayal kırıklığını paylaştılar. Bir akşam İmam'ı genç bir talipli gibi kapısında bekletmek isteyen Emine, esirlerin odasına saklandı. Üşüyen ve yorgun olan İmam, o kadar kapıyı çalmasına rağmen cevap veren olmayınca kapının üzerindeki anahtarı cebine attı (Prensesler, Şamil'in içeriye girmemesine çok şaşırdı) ve bir karaltıya çekilip Emine'yi beklemeye başladı. Emine'nin kapıda kalacağını düşünüyordu. Prenseslerin odasının kapı aralığından

olan biteni izleyen Emine, gülmemek için kendini zor tutuyordu. Geri dönmeyeceğini söyledi. Coşkulu bir âşık gibi uzun süre sabır ve tevazuyla Emine'yi bekleyen İmam, ayaza daha fazla dayanamayarak odasına çekildi. Avluda yürürken morali bozuktu. Emine'nin şaka gibi gördüğü bu durum, esirler için hayat memat meselesiydi. Celladın baltasını unutmamışlardı. Şamil, Emine'yi sakladıklarını öğrenip muhafızlarını gönderirse neler olacağını tahmin edebiliyorlardı. Gece boyunca uzun süre rahat bir nefes alamadılar.

Nefret ettikleri Zahidet dahi, esirlerle dertleşmeye geldiğinde insancıl yüzünü gösteriyordu. Bir daha çocuk doğuramamaktan korkuyordu. Bölgedeki şifalı otlar fayda etmemişti. Acaba prensesler Tiflis'e mektup yazıp onun için yeni ilaçlar getirebilir miydi? Prenseler, Zahidet'in istediği mektubu yazdı. Mektubu adresine teslim eden Şamil'in ulakları, ilaçlar ve doktorun gönderdiği tavsiyelerle birlikte geri döndü. Tedaviyi uygulamaya başlayan Zahidet, esirlere çok iyi davranıyordu. Onlara fazladan şekerleme ve en iyi yemeklerden gönderiyordu. Genellikle ekmek ve keçi peyniri yiyen esirler, bu değişiklikten çok memnun kaldı. Fakat Zahidet, bir süre sonra tedavinin işe yaramadığını gördü. Esirler, yine tatsız tuzsuz, yavan yiyeceklere talim etmeye başladı. Şamil olmasaydı, bu durum böyle devam edecekti. Baskından dönen Şamil, esirlerin odasındaki ocağın tamir edilip edilmediğine bakmaya geldi. Ziyareti esnasında, içine soğan atılmış suyun tencerede kaynadığını gördü. Esirler, bütün gün çorba niyetine yaptıkları bu yemekle idare edecekti. Bu duruma çok öfkelenen Şamil, Zahidet'i çağırttı. Eşini o kadar kötü fırçaladı ki Zahidet, oracıkta ağlamaya başladı. Birkaç dakika sonra Şuanat ve Hacı, esirlere et, pirinç, tereyağı ve çay getirdi. (Kafkasyalılar, çay yapraklarıyla koyun kanını karıştırıp küp haline getirirdi. Bu kalıp, sıcak suya konulduğunda erirdi.) Karınlarını iyice doyuran esirlerin huzurunu, o an Zahidet dahi kaçıramazdı.

Bu huzur, fazla uzun sürmedi. Esirlere sürekli eziyet eden Zahidet, ailelerinin ne kadar fidye toplayabileceğini öğrenmek istiyor ve fidye ödenmezse başlarına gelecek korkunç şeyleri anlatıp

duruyordu. “Kocan seni çok sevmiyor anlaşılan. Yoksa seni çoktan kurtarırdı” diyerek Prenses Anna’yla alay ediyordu. “Bugün Tsinandali’den gelen bir adamla konuştuk. Evin ihtişamı karşısında adamın ağzı açık kalmıştı. O kadar malın mülkün tek bir adama ait olduğuna inanmakta güçlük çekiyordu. Buna rağmen fidyenin hâlâ ödenmemiş olması tuhaf değil mi?” diyordu. Esirler için yüklü bir fidyeye talep edildiğinden bahsetti. Fidyenin miktarı Şamil yerine Halk Meclisi tarafından belirlenmişti. Şamil dahi bu meclisin kararlarına karşı çıkamıyordu. Kocasının fidyeyi azaltmasını isteyen Şuanat’ın da elinden bir şey gelmiyordu. Şamil’in tek derdi, oğlunu geri almaktı; ancak halk, esirlerin karşılığında para istiyordu.

Bir bakıma, Şamil’in kendisi de esirdi. İstibdatla hükmetmesine rağmen halkının iradesine karşı çıkamıyor, kudretli naiplerinin desteğini kaybetmeyi göze alamıyordu. Naip, silah almak ve Rus saldırılarından dolayı yıkıma uğrayan bölgeleri yeniden imar etmek için gerekli olan parayı prensesler vasıtasıyla elde edebileceklerini düşünüyordu. Dağlılar, talep edecekleri hiçbir miktarın bu kadar soylu bir aile için aşırı yüksek olmayacağına inanıyordu. Çavçavadzelerin servetinin, nakit paradan ziyade sahip oldukları arazilerden geldiğinin farkında değillerdi. Prenses Orbelyani’nin eşyaları arasında buldukları evrak ve tapuların, kocasının vasiyeti ve mülklerinin tapusu olduğunu, Georgi bebek reşit olunca ona miras kalacağını anlamıyorlardı. Prensesler ne kadar anlatmaya çalışırsa çalışsın; nafile. Zahidet’in cevabı hazırды: “O halde oğlun reşit olana kadar burada kalır ve vakti gelince mirasını alır. Endişe etmeyin. Dağ havası insana yarar. Güçlü kuvvetli bir adam olacak.” Bunu duyan Prenses Varvara, ağlamaya başladı. Arkasını dönüp giden Zahidet, halinden memnun görünüyordu.

* * *

Esirler *avula* geleli üç ay olmuş, Kasım ayı başlamıştı. Yaz güneşi yerini fırtınaya bırakmıştı. Esirlerin hayatında pek bir değişiklik yoktu. *Avulun* üzerine çöken kara bulutlar yüzünden dağların günlerce görünmediği olurdu. Yağan sağanak yağmur nedeniyle

damlar akıtıyor, *avulun* içindeki dar patikaları sel götürüyordu. Avlunun bazı yerleri diz boyu çamur olmuştu. Duvarları ince bir rutubet tabakası kaplamıştı. *Avulda* hiç durmadan uğuldayan rüzgâr yüzünden kapılar çarpıyor, çatılardaki kiremitler uçuyordu. Bu durum, esirlerin sinirini bozuyordu. Eski püskü elbiseleri, onları sıcak tutmaya yetmiyordu. Sürekli tüten ocak, artık dayanılmaz bir hal almıştı. İç avluda nöbet tutan ve Şamil'in misafirlerini (mollalar, illerden gelen valiler ve Şamil'in naipleri kapının ardındaki kabul salonunda yemek yiyordu) bekleyen *karavullar*, esirlerin haline acır ve prenseslere bir parça et, çocuklaraysa birkaç tane meyve verirdi. Esirler, zamanla dağlıları anlamaya başlamıştı. *Avula* gelirken yolda dayak yemişler ve rahatsız edilmişlerdi; ama dağlılar, gecikmeleri halinde esirlerin Rus askerler tarafından kurtarılmasından korktukları için böyle davranmıştı. Çocuklar, dağlılardan hiç çekinmiyordu. Aleksandr ve Georgi, kendilerini Şamil'e götürmeye gelen bu yanık tenli, haşin adamlara kısa sürede alıştı. Güle oynaya onlarla birlikte gidiyorlardı.

Kaderin prenseslere acımasız davrandığını düşünüyorsanız, bir de zavallı Madam Drancy'nin durumunu göz önünde bulundurun. Yabancı bir ülkeden geliyordu. Fidyeyi bulmasına imkân yoktu. Kimsenin onu kurtarmakla ilgilendiği de... Müritlerin gözünde siyasi ya da şahsi bir öneme sahip değildi. Ne Tatar lehçelerini biliyordu ne Rusçayı ne de Gürcüceyi. Madam Drancy'nin esirler arasındaki sohbetlere katılabilmesi için prenseslerin her bir kelimeyi Fransızcaya tercüme etmesi gerekiyordu. En ufak şey dahi ilgilerini çeker olmuştu: odalarındaki küçük pencereden seyrettikleri bulutların şekli, uçuşan kuşlar... Duvarlarda gezinen böceklerin hareketleri dahi sohbet konusu oluyordu. Tiflis'ten *Imitation de Jésus-Christ* adlı bir kitap gelmişti. Kitabın kutsal bir içeriği olduğuna kanaat getiren Şamil, esirlere verilmesine izin verdi. Madam Drancy, bu kitabı kullanarak Marie ve Salome'ye Fransızca okumayı öğretiyordu. Ayrıca prenseslerle birlikte kitabın içindeki sabır öğütleyen vaazları okuyup teselli bulmaya çalışıyordu. Madam Drancy'nin anlattığına göre Prenses Orbelyani, her zaman dindar bir tavır sergiliyordu. Fakat ne o ne Madam Drancy ne de Prenses Anna, şikâyet etmeden

durabiliyordu. Bir köşeye çekilen Fransız kadın, vatanını ve annesini düşünüp ağlamaya başladı.

Şamil'in eşlerinden biri, onu ağlarken görünce "Annen için mi ağlıyorsun?" diye sordu. "Ama artık anneye ihtiyacın yok ki Fransız kadın... Çocuk değilsin."

Madam Drancy şöyle yazıyor: "Bu kadınlar bize benzemiyor. Çocuk büyüyünce içlerindeki anne sevgisi azalıyor. Çocuğun anneye fiziksel bağımlılığı bittiği an çocuk ve anne arasındaki o derin bağ kayboluyor."

Esirler, haremdeki tekdüze hayatı ve zaman zaman yaşanan günlük çekişmeleri fevkalade boğucu bulurken, Şamil'in eşleri öyle düşünmüyordu. Esirlerin bu gibi olaylara üzüldüğünü görünce gerçekten şaşırıyorlardı. Onların gözünde İmam'ın kendi evinde konaklamak büyük bir lütuf ve şerefti. Sadece Şuanat, dağların ardında başka bir hayatı olduğunu hatırlıyordu. Esirlerden sürekli Avrupalı âdetleri anlatmalarını istiyordu. Zaman zaman Mozdok'ta Rus kadınların giydiğini hatırladığı şapka ve paltolar-dan bahsediyordu. "Burada mutluyum. O kadar mutluyum ki... Fakat bazen keşke demeden edemiyorum..." Gerisini getiremedi.

"Keşke ne?" diye sordu Prens.

"Keşke Şamil daha iyi giyinmemize izin verse" diye cevap verip konuyu değiştirdi.

Prens David ve General Read, esirleri kurtarmak için ellerinden geleni yaptıklarına dair haber göndermişti. Prenselerin tek bildiği buydu. Talep edilen fidye, çok yüksekti ve Cemaleddin'in geri verilmesini sağlamak imkânsız gibi görünüyordu. Bu kadar büyük bir meblağın temin edilmesinin mümkün olmadığını söylediler. Fakat dağlılar, hesap kitap işlerinden pek anlamıyordu. Harabeye dönen *avul* ve meraları yeniden imar etmek için para istiyorlardı, o kadar.

Naip, prenselerin doğrudan Çar'a mektup yazmasını öneriyor; ama prensesler bu teklifi reddediyordu. Prens Anna, "kendini dikkatsizliğimiz yüzünden esir düştük" diyordu. "Çar'ı kendi dertlerimle meşgul etmektense ölmeyi yeğlerim. Hele şimdi

bütün dikkatini Kırım seferine vermişken.” Bir gün esirlerin odasına giren Zahidet, St. Petersburg’da çıkan *Russki Invalid* gazetesinin eski bir nüshasını getirdi. İndris’e tercüme ettirdiği işaretli paragrafı gösterdi. İngiliz hükümetinin özel bir amaç için kullanılmak üzere büyük bir meblağ tahsis ettiği yazıyordu.

Zahidet, muzaffer bir edayla konuşmaya başladı: “Gördünüz mü bak, o kadar büyük paralar varmış. İngiliz Hanhası milyonlar ödeyebiliyorsa, Rus Hanhası da ödeyebilir. Siz, onun nedimele-riyiniz. İsterseniz, ödeyecektir.”

“Niye ödesin ki? O sizin esiriniz değil” diye cevap verdi Prenses Anna. Kış Sarayı’na mektup yazmamakta kararlıydı.

Haftalar birbirini takip ediyordu. Sanki esirlerin bütün ömrü bu odada geçmiş gibiydi. Tiflis’teki evlerini, Vorontsov Sarayı’ndaki davetleri, Tsinandali’deki hiç durmadan çalışan o pırıl pırıl mutfağı, oradaki büyük yayıkları, Kaheti şaraplarıyla dolu mahzeni hayal meyal hatırlıyorlardı. Tıka basa dolu karanlık odada yerde oturan esirler, eski hatıralarını yâd ediyordu. Etrafındaki kadınlara Paris’ten bahseden Madam Drancy, kaldırım taşlarına düşen yağmuru, Concorde Meydanı’nda yanan gaz lambalarını, Seine nehrinin etrafındaki söğüt ağaçlarını, caddeler boyunca uzanan tiyatroları, restoranları ve dükkânları anlatıyordu. Aklına Aca-cias Sokağı, Jean-Baptiste’yle geçirdiği zor yıllar ve İngiltere’deki çocuğu gelince sessizleşti. Onlardan bahsetmedi. Neticede bu konu, Gürcistan prenseslerini ilgilendirmezdi. St. Petersburg’da geçirdikleri gençlik günlerini düşünen prensesler, Smolni Manastırı’ndaki hayatlarını, Çariçe’nin en genç nedimleri olarak saraya gidişlerini, sarayda görevli olduklarını gösteren pırlanta rozetleri hatırladı. Çariçe, ne kadar da zarif biriydi. Çar, ne kadar da yakışıklıydı. Kış Sarayı’nda düzenlenen balolar ne kadar da büyüleyiciydi... Ardından her zaman Çar’ın birkaç adım gerisinde duran esmer yakışıklı yaverini yani Cemaleddin’i hatırladılar. Çar’ın gözdesiydi. O kadar güzel mazurka oynardı ki onun coşkulu dansını seyre dalan müzisyenler notaları karıştırırdı. Sonradan geldiği bu ülkeyi benimseyen Cemaleddin, herkes tarafından sevilen, mutlu biriydi. Bütün bunları geride bırakmasını nasıl isteyebilirlerdi?

II

Madam Drancy ve prensesler, Şamil'in *avulundaki* hayata dair anlattıkları ayrıntılı hikâyelerde, günlük hayatın önemli bir parçası olan temizlik konusundan hiç bahsetmiyordu. Esaretlerinin belki de en korkunç yönü olan bu konu üzerinde bir esrar perdesi çekilmişti. Bütün esirler, hastalıkta ve sağlıkta ufacık bir odada tıkalı kalmıştı. İlk birkaç ay odadan çıkmalarına hiç izin verilmemişti. Yirmi iki esirin yıkanması için muhtemelen bakır bir ibrik ve bir leğen verilmişti. Fakat Sultan'ın Topkapı Sarayı'ndaki harem dairesinde bulunan ilkel ama kullanışlı tuvaletler ya da Türkiye'nin her yerinde görmeye alışkın olduğumuz hamamlar, büyük ihtimalle *avulda* yoktu. Varsa bile, esirlerin odadan çıkmasına izin veriliyor muydu? Esirlerin salıverilmesinden sonra bir Tiflis gazetesinde yayınlanan İmam'ın haremine ait çizim ve planlarda prensesler, su kuyularının, ahırların ve odaların yerlerini ayrıntılarıyla tarif etti; ancak bu planlarda, hamam ya da tuvalet görünmüyordu. Bu planlar doğru muydu yoksa nezaket gösterip bu kısımları atlamışlar mıydı? Acaba Balkanlar'daki manastırlarda olduğu gibi her odanın dışında bu amaçla kullanılan ayrı bir bölüm var mıydı? Yoksa mahremiyet ve hijyenden yoksun kaldıkları için esaretleri daha da iğrenç bir hal mi almıştı? Bu soruların cevabını hiç öğrenemeyeceğiz; çünkü Büyük *Avul'un* temelleri dahi yok edildi. Günümüzde *avulun* yerinde yeller esiyor. Bu denli önemsiz ayrıntıları hatırlayan kimse de kalmadı. Prenselerin yaşadığı dönemin âdetlerini, o günlerde yazılan mektup ve hatıralarda okuyabiliyoruz. Fakat yalnızlık, korku, çaresizlik, açlık ve çamur gibi konuları ayrıntılarıyla anlatan bu yazılar, bedensel ihtiyaçlardan ve tuvaletlerden bahsetmiyor. Bizler de, merak ve ürperti içinde *avuldaki* şartları tahayyül ediyoruz.

III

Aralık ayı gelmişti. Esirlerin ufacık penceresinin dışında kartaneleri uçuşuyordu. Odadaki ocakta yaktıkları kurutulmuş sığır dışkısı ve saman karışımından oluşan tezekten çıkan beyaz

duman, esirlerin genzini yakıyordu. Oldukları yerde bir ileri bir geri sallanıp duran hizmetçiler, ruh hallerine göre ağıt yakıyordu. Söyledikleri nağmeler, bazen diğer esirlerin yüreğine dokunuyordu. Zaman zaman mollaların söyledikleri ilahileri taklit eden çocuklar yüzünden zaten sinirleri iyice gerilmiş olan Madam Drancy'yi çileden çıkarıyorlardı. Madam Drancy, çocuklara *Cadet Rousselle*'yi öğretmeyi denese de nafile. Çocuklar, *Lâ ilahe illallah* demeyi tercih ediyordu.

Hizmetçiler, “Bugünleri de mi görecektik?” diye feryat ediyordu. “Kahetimizin göz bebekleri, iğrenç Lezgilerin eline düştü! Onların çektiklerinin yanında bizim ki de dert mi? Prenseslerimiz ve çocukları için dua edelim. Onlar olmazsa, yurdumuzun bütün güzelliği ve umutları solar.” Hiçbir şey, morallerini düzeltmeye yetmiyordu. Emine'ye haber gönderip yanlarına davet ettiler. Bu neşeli kadın, genellikle odanın kasvetini dağıtmayı başarıyordu. Prenses Anna'yı yaşıtı bir arkadaş gibi gören Emine, onunla yakın bir bağ kurmuştu. Birlikte Hacı'ya sataşmanın yeni yollarını bulurlardı. Dindar bir Müslüman olan kâhya, bir gâvurla temas ederse kirleneceğine inanıyordu. Bu nedenle Emine'nin kışkırttığı Prenses Nina, avluda ve ahırda kâhyaya çarpıyor ya da getirdiği erzakları alırken eline dokunuyordu. Her temastan sonra kâhya, yedi kere abdest almak zorunda kalıyordu. Bunu gören kadınlar, gülmemek için kendilerini zor tutuyorlardı. Şuanat dahi bu durumu tasvip etmiyordu.

Emine'nin kadife gibi bir sesi vardı. Doğulu şarkıcılarda görülen geniz sesinden eser yoktu. Esirler, Emine'nin söylediği Asya havalarını dinlemekten büyük keyif alırdı. Bu nağmeler, Beckford'un tarifiyle “sanki söyleyen kendinden geçmiş ve nefesi kesilmiş, ruhu dengiyle buluşmak için beklermiş gibi yavaş ve kesik kesik söylenen” Brezilya'nın (ya da Portekiz'in) modinhalarını andırıyordu.

Gazi Muhammed Büyük *Avul*'a geldiğinde, Emine sevincini gizleyemezdi. Kuş gibi şakımaya başlar ve koşarak Gazi Muhammed'in odasını hazırlamaya giderdi. (Emine zaten hiç yürümez, hep koşuştururdu.) Üvey oğluna kocasının işlemeli silah kılıfının

bir benzerini yapmak için prenseslerin yanında saatlerce nakış yapardı. Fakat Emine'nin hediyelerine aldırış etmeyen Gazi Muhammed, bunları kardeşi Muhammed Şefi'ye verirdi. *Avuldan* ayrılmak için atına bindiğinde, beyaz atının sırtındaki kırmızı eyeri, altın işlemeli üzengideki sarı ayakkabıları, zarif ve haşın duruşuyla fevkalade haşmetli görünürdü. (Eşinin lüks tutkusu, onu da değiştirmeye başlamış ve babasının isteklerine karşı cesaret göstermesine neden olmuştu.) Nal ve çelik sesleri arasında ortadan kaybolurdu. "Kıskançlık duvarının" yanına gelen kadınlar, gözden kayboluncaya kadar onun gidişini izlerdi. Gözyaşlarını gizlemek isteyen Emine, odasına kaçırdı.

Emine'de, *avul*daki hayatına esir olarak başlamıştı. Kendini çok yalnız hissettiğini söylüyordu. Zahidet, ona durmadan eziyet ediyordu. Fevkalade kibar biri olan Şuanat, yaşça çok büyüktü. Nefise ve Necabat, daha çocuktuk. Bu nedenle Emine, konumuna rağmen yalnız bir hayat sürüyordu.

Prens Anna, meraklı gözlerle "Peki ya kocan?" diye sordu.

"İmam! Her nedense onun eşi olmaya bir türlü alışamadım... Onun yanındayken nefes almaya dahi korkuyorum."

Batı'yı hiç görmemişti. Medeniyetin yumuşattığı çıtkırıldım adamlarla tanışmamıştı. Prens Anna'nın aksine Emine, Şamil'in büyüleyici cazibesinin farkında değildi. Esirlere söylemese de, gönlü hâlâ Gazi Muhammed'deydi. Bazen esirlerin yanından ayrılır, örtüsünü yüzüne çeker, harem çatısına çıkıp Gazi Muhammed'in valilik yaptığı Karatay'a doğru dalıp giderdi. Sanki Gazi Muhammed'i çağırırmış gibi şarkılar söylerdi.

Sanki *avuldan* başka bir yerde yaşamamış gibi hissetmeye başlayan esirler, her gün yeni değerler keşfediyordu. Şuanat'ın ayarladığı yürüyüşler (esaretleri boyunca sadece buna izin veriliyordu), onlar için bir keşif gezisine dönüşüyordu. Fakat *avulun* dar ve dik yollarında yarım saat dolaştıktan sonra geri dönmek için yalvarmaya başlıyorlardı. Temiz havaya ve hareket etmeye alışkın olmadıklarından, *avulda* dolaşmak zor geliyordu. Her ay gökte hilal belirlediğinde, kadınlar avluya toplanıp dua ediyorlardı.

Ağlamaları ve feryatları göğü deliyordu. Göğüslerini döverek hıçkıra hıçkıra ağlıyorlardı. Sadece Zahidet ve Şuanat'ın İmam'la birlikte ibadet etmesine izin veriliyordu. Bu iki kadın, kapısının önündeki balkona serilen seccadeye yalın ayak diz çöken İmam'ın arkasında yerlerini alıyordu. Emine, çocuğu olana dek bu şereften mahrum kalacaktı.

Bir keresinde Şamil Büyük *Avul*'da yokken Emine, esirlere İmam'ın dairesini göstermeyi teklif etti. Mavi Sakal'ın odasını! Esirler hem korkuyor hem de merak ediyorlardı. Sonunda merakları galip geldi. Fakat İmam'ın odası, hiç de bekledikleri gibi bir yer değildi. Beyaz badanalı duvarların kenarına çok sayıda kitap ve el yazması dizilmişti. Yerde Kafkas halıları seriliydi. Ocağın yanında silahlar, hıncallar ve tabancalar asılıydı. Esirler, Şamil'in kanaatkâr bir hayat sürdüğünü biliyorlardı; ama yine de hayal kırıklığına uğramışlardı.

Şamil, genellikle sabah ezanıyla beraber kalkar, namazını kılar. Saat 7'de Şuanat'ın hazırladığı çayı içer ve bir parça beyaz ekmek yerdi. Sonra öğlen 1'e kadar çalışırdı. Naiplerini kabul eder, illerden ve savaş meydanlarından gelen raporları incelerdi. Her zaman Şuanat ve Zahidet'in getirdiği öğle yemeği, oldukça sadeydi. Sofrada pilav, kuru üzüm ya da keçi peyniri olurdu. Günün geriye kalanını tefekkür ve ibadete ayırır, Molla Cemaleddin'le dini sohbetler yapardı. İndris ve Şah Abbas, zaman zaman ona yabancı gazeteleri okurdu. Çoğu zaman hava kararırken çocuklar yanına getirilirdi. Saat 9'da hafif bir akşam yemeği yerdi. Saat 11'de yatmaya giderdi. Her hafta eşlerinden birinin yanında kalırdı. Yedi günün sonunda yirmi dört saat boyunca kendisini ibadete verirdi. Cuma günleri bütün vaktini camide geçirirdi. Şamil, Büyük *Avul*'da işte bu denli sade bir hayat sürüyordu.

Savaşa giderken bir destan kahramanı gibi görünürdü. Esirler, atının üzerinde avludan geçen Şamil'e hayran hayran bakmaktan kendilerini alamazdı. Her zaman sade giyinirdi. Atının takımları kırmızı deriden yapılmıştı. Buna karşın Şamil, vakur siyah çerkeskası ve siyah kürk astarlı haki paltosundan başka bir şey giymezdi. Sahip olduğu tek süs eşyası taşıdığı gümüş işlemeli

silahlarıydı (Müslüman erkeklere altın takmak haramdı). Şamil'in üzerinde göze çarpan tek renkli nokta, kınalı sakallarıydı. Bütün harem, onu uğurlamak için avluda toplanırdı. Şamil, vefat eden Fatma'nın annesi ihtiyar Bahu'yu çok severdi ve *avul*dan ayrılmadan önce her zaman ona veda ederdi.

Şamil'in hâkimiyeti altındaki yerleri teftiş etmek, askerlerinin başına geçmek ya da halkı tarikata davet etmek için Büyük *Avul*'dan ayrılacağı duyulunca, hareme kasvet çökerdi. Şamil'in yanına alacağı erzakı hazırlayan Zahidet ve Şuanat, atının eyer ve dizginlerini kontrol eder, tabancalarını doldurur, burka ve diğer kıyafetlerini hazırlardı. Bu işler, başka kimseye emanet edilmezdi.

*Avul*dan ayrılmadan önce bütün hizmetçi, dilenci ve fakirleri etrafına toplayan Şamil, onlara para ve pamuk kumaş dağıtırdı. Onların duasının Allah katında kabul göreceğini söyler ve kendisi için dua etmelerini isterdi. Sonra kapısının önünde toplanan herkesle vedalaşırdı. Şamil'e sarılan çocuklar (Çavçavazelerin çocukları da artık bu grubun içindeydi), onu bir türlü bırakmak istemezlerdi. Esirler, Şamil'in ayaklarının çoğu zaman geri geri gittiğini fark etmişti. İç çeken Şamil, hayıflanarak etrafına bakardı. Sonra kendini toplar, atına atladığı gibi dörtnala köyden ayrılırdı. *Avul*un etrafında üç ayrı sur vardı. Surdaki kapılar, bir atlının eğildiğinde dahi zor geçebileceği kadar alçaktı. Fakat Şamil, kapıya yaklaşırken hiç hız kesmezdi. Atlının yanına doğru sarkar, kapılardan böyle geçerdi. Esirler, hayatlarında böyle ata binen birini görmemişti. Şamil hızla uzaklaşırken, esirler ağızları bir karış açık onu seyrederdi. Elllerinde sancakları Şamil'i takip eden Müritler, savaş naralarıyla yeri göğü inletirdi. Esirler ve Şamil'in eşleri, İmam gözden kayboluncaya kadar ardından bakardı. Kapılar kapatılıp sürgüler çekilince, haremi üzüntü kaplardı.

Şuanat, kocasının sağ salim geri dönmesi için dua ediyordu. Emine, hiç gitmediği özgürlükler diyarına doğru yol alan kafilayı son bir kez görmek için çatıya koştu. Zahidet, çok sevdiği ama Şamil'in karşısında takmaya cesaret edemediği takılarını taktı. Tsinandali'de ele geçirilen pırlantaları takacak kadar

düşüncesizdi. Odalarına çekilen esirler, korktukları Şamil'in yokluğunda kendilerini daha rahat ve özgür hissedecekleri yerde terkedilmiş ve endişeli hissettikleri için şaşkındı. Şamil'in, zannettikleri gibi bir zalim bir canavardan ziyade elindeki imkânlar dâhilinde inançlarına göre hareket eden adil ve şerefli bir adam olduğunu görmüşlerdi. Şamil, esirlerin iyi olmasına özen gösteriyordu. Hiçbir zaman esirlere bilerek eziyet etmiyordu. Onun yokluğunda esirlere kıskançça ve insafsızca davranan Zahidet ve Hacı Rebel, Şamil'in *avulda* olduğu günlerde onlara kötü muamele edemiyordu.

Esirler, ne savaşın nasıl gittiğini ne de kendileriyle ilgili konularda bir gelişme olup olmadığını biliyordu. Bazen Şuanat'ın solgun yüzü ve yaşlı gözlerinden Müritlerin yenildiği anlamını çıkarıyorlardı. Ama kimse ne olup bittiğini sormaya cesaret edemiyordu. Şuanat, "Erkeklerin ne istediğini anlamıyorum. Evde aileleriyle huzur içinde yaşamak varken neden savaşa giderler ki?" diye yakınıyordu. Buna karşın prenseslere acı acı gülen Zahidet, kurtulma umutlarının olmadığını söylüyordu. Prenses Anna'yı kıskandığı belliydi. Dedikodular göre istenen fidye ödenmezse, esirler naipler arasında bölüşülecekti. Zahidet, Şamil'in Prenses Anna'yı kendisine ayıracağını düşünüyordu.

"Şamil ölürse sizin için iyi olacağını ya da serbest kalacağınızı zannetmeyin" dedi Zahidet. Hava bulutluydu. Dağlardan silah sesleri geliyordu. "Bize verilen emre göre Şamil öldürülürse, sizin gırtlığınızı keseceğiz."

Prensesler, "ömrümüzün geriye kalanını burada geçirmektense ölmeyi yeğleriz" diye çıkıştı. Bunun üzerine İndris, fidye konusunda işbirliğine yanaşmadıklarını söyledi. Prensesler, ne olursa olsun Çar'a ya da Prens Vorontsov'a yalvarmayacaklarını söyledi. Fidye konusunda ilerleme sağlanamadığını gören Zahidet, öfkeyle bağırmaya başladı. "Siz İmam'ın isteklerine karşı çıkmaya nasıl cüret edersiniz? Esirsiniz siz, esir! Nasıl olur da ondan korkmazsınız?"

Prenses, Tanrı'dan başka kimseden korkmadığını söyledi.

Zahidet, “Ben böyle bir terbiyesizlik duymadım. İmam bir evliyadır!” diye bağırdı. Araya giren Hacı Rebel, “Onun emirlerine karşı çıkmaya nasıl cüret edersiniz?” dedi.

“İstediği kadar evliya olsun, benim ölen bebeğimi geri getiremez ya!” diye cevabı yapıştırdı Prens. Bunun üzerine büyük bir kavga çıktı. Prens, Hacı Rebel’i odadan kovdu. Şuanat, esirlere vurmaya başlayan Tatar mürebbiyeyi, binbir güçlkle odadan çıkardı. Prensesleri de laflarına dikkat etmeleri konusunda uyardı.

Bir keresinde Zahidet, Prens Anna’ya kocasının son çatışmalarda gösterdiği üstün cesaretin ödülü olarak Rus hükümetinin talep edilen fidyeyi ödeyebileceğini söyledi. Fakat Prens, bu tuzığa düşmedi. Duyduklarıyla ilgilenmiyormuş gibi yapıp Zahidet’in hevesini kursağında bıraktı. “Bizde” dedi Prens “sadece korkaklar belli olur. Herkes cesur olduğundan cesareti ayırt etmek imkânsızdır.”

Bundan sonar Zahidet, esirlere bozuk ya da kurtlu yemekler göndermeye başladı. Kırılan pencere, tamir edilmemişti. Buz gibi dağ havası odaya doluyordu. Yalınayak avludaki karlarda koşuşan çocuklar, çok kötü üşütmüştü. Fakat geceleyin odaları o kadar boğucu oluyordu ki ay ışığı kesilmesin diye pencereyi bir bez parçası ya da yağlı kâğıtla kapatmaya tahammül edemiyorlardı.

Esirler, bir deri bir kemik kalmıştı. Prens Anna’nın güzel saçları, avuç avuç dökülüyordu. Öksürdüğünde sanki ciğerleri delinecek gibi oluyordu. Esirler, Prens’in sağlığı için endişeleniyordu. Müritlerin inanışına göre esirken öksüz kalan çocuklar Allah’ın sayılırdı ve İslam inancına göre yetiştirilirdi. Dolayısıyla Prens ölürse o an Marie, Salome ve Aleksandr’ı alıp götürürlerdi. Prens Orbelyani, çocuğu için ölmeyi yeğlerdi. Hem belki öbür dünyada kaybettiği kocasına kavuşurdu.

Sadece Prens Nina, gençliğini ve umudunu koruyordu. Emine’yle arkadaşlıkları ilerlemişti. Emine, çat pat Gürcüce konuşmayı öğrenmişti. İki kız, duygularından konuşurdu. Emine, üvey oğluna duyduğu aşkından bahseder, Prens Nina Tiflis’te yaşadığı maceraları ve medeniyetin şaşılağan yönlerini anlatırdı.

Prenses Nina'nın, ne Madam Drancy gibi uzaklarda bir çocuğu ne de teyzeleri gibi hasretini çektiği bir kocası vardı. O da lüks ve eğlence hayaliyle kendisini avutuyordu. En büyük üzüntüsü, teyzeleri gibi nedime olup ihtişamlı saray hayatını tadamayacak olmasıydı.

Hacı Rebel, İmam'ın şartları yerine getirilip diğer esirler salıverilince Prenses Nina'nın Cemaleddin'in eşi olarak Büyük *Avul*'da kalacağını söyleyince, Nina küplere bindi. Bütün haremde duyulan çığlıkları, minarede akşam ezanı okuyan müezzinin sesini bastırıyordu.

“O canavarın oğluyla mı evleneceğim? Ölmeyi tercih ederim! Hepiniz zalimsiniz! Sizin yanınızda bir saat daha geçirmekten- se kendimi kuyudan aşağıya atarım daha iyi!” Gürültüyü duyan teyzeleri odaya toplanmıştı. Prenses Nina, hıçkıra hıçkıra onların yanına koştu. Kadınların yanına gelen Hacı Rebel, tehditler savuruyor, genç prensese yumruklarını gösteriyordu. “Seni nan- kör kız seni! Edepsiz gâvur! Şamil hakkında nasıl böyle konu- şursun? Oğlunu nasıl reddedersin? İmam'ın kölesi olduğunu unutma. Seni satmak yerine kendi evini açtı. Sana gül gibi baktı. Sen zaten onun oğluyla evlenmeye layık değilsin. Cemaleddin, bir beydir. Çerkesya'nın bütün güzelleri, onun eşi olmak için can atıyor. Bu dediklerinden sonra onunla evleneceğini zannediyor- san yanıliyorsun. Şamil, seni naiplerinden birine verirse, kendini şanslı say... Göreceksin...” Bütün kadınlar, birbirine bağırmaya başladı. Prenseslerin hizmetçileri, muhafızlara saldırmamak için kendilerini zor tutuyordu. Prenses Orbelyani, yeğeninin dinini değiştirmeye dayanamayacağını, İslam dinini kabul etmektense ölmeyi yeğleyeceğini söyleyince sükûnet sağlandı. Haremdekiler, dini inançlara saygı duyardı. Esirleri rahat bıraktılar. Yine de bu olay unutulmayacaktı. Şuanat dahi, Prenses Nina'nın kötü söz- lerine içerlemişti. Onların gözünde Şamil, kutsal biriydi ve bu şekilde eleştirilemezdi. O günden sonra uzun bir süre esirler dış- landı. Şamil'in eşleri, ziyaretlerine gelmedi.

Yaşanan olayı tartışan prensesler, huzursuzluklarını ifade edi- yordu. Acaba yeğenleri, bu yüzden mi yolculuk boyunca ha-

karate ve kötü muameleye maruz kalmamıştı? Onlar yürürken Prenses Nina at sırtında yolculuk yapmıştı. Ne kıyafetlerine ne de mücevherlerine dokunan olmuştu. Esirlere refakat eden Lezgiler, Prenses Nina'ya büyük hürmet göstermişti. Bu tutumun Şamil'in emri olduğuna şüphe yoktu. Baskın planı yaparken casusları, genç ve güzel Prenses Nina'nın Tsinandali'de olduğunu haber vermiş olmalıydı. Şamil'in, farklı milletlerden Hristiyan ya da esir kızları ailesine gelin olarak seçtiği biliniyordu. Muhtemelen naiplerden birinin ailesiyle kurulacak akrabalık bağının çıkaracağı sorunların önüne geçmek için böyle bir tercihte bulunuyordu. (Kerime bir istisnaydı. Şamil, Danyal Bey'in kızının beklediği kadar uysal olmadığını görmüştü.) Cemaleddin'e ve Muhammed Şefi'ye münasip birer eş bulmalıydı. Hatta belki kendine de... Hz. Peygamber, dört eş almaya izin vermişti. Şu an ve Zahidet, artık yaşlanmıştı. Emine'ye, Şamil'e bir evlat verememişti... Prenses Nina, Cemaleddin için mükemmel bir eş olabilirdi. Cemaleddin'in St. Petersburg'dan aşına olduğu Batılı kadınlara benziyordu. Böyle bir evlilik, memlekete dönüşte kendisini yabancı hissetmesine mani olurdu. Ancak bunların hepsi, sadece birer ihtimalden ibaretti. Prensesler, bu konuyu konuştukça daha da endişelenmeye başladı.

Esirler, zaman zaman tuhaf bir teftiştten geçiyordu. Bu duruma bir türlü anlam veremiyorlardı. Hep aynı şey oluyordu. Haber vermeden gelen Hacı, Dargiye-Vedan'a "tanımadığı insanların" geldiğini ve onlarla görüşmek istediğini söylüyordu. İlk başta ailelerinden birinin ya da bir temsilcinin fidye meselesini konuşmak için geldiğini düşünen prensesler, heyecana kapıldı. Kapıya götürüldüler. Haremin bütün sakinleri, burada toplanmıştı. Kadınların yüzleri örtülüydü. Sonunda kapı açıldı. Dışarda tuhaf bir adamın beklediğini gördüler. Yüzü siyah örtüyle kapalı olan bir adam, gözlerinin hizasındaki aralıktan onları süzdü. Tek kelime konuşmadı. Esirler ve yüzü kapalı olan esrarengiz adam, birkaç dakika birbirlerine baktı. Daha sonra kapı kapatıldı. Prensesler, birkaç defa katılmak zorunda kaldıkları bu ilginç buluşmaların ne anlama geldiğini bilmiyordu. Hâlâ hayatta olduklarını görmek isteyen elçi ya da temsilcilerin

huzuruna çıktıklarını, fidye konusunda pazarlıkların sürdüğünü düşünüyorlardı.

* * *

Esirlerin söylediğine göre yılbaşından iki gün önce Şamil, seferden döndü. Düşünceliydi. İmam'ı öyle gören haremde de tadı kaçtı. Belli ki savaş kötü gidiyordu. Eşlerinin gevezeliklerini ve şikâyetlerini dinleyecek durumda değildi. Ne Zahidet'le esirler arasında gitgide artan gerginlikle ilgileniyordu ne de diğer iki eşinden eziyet gördüğü için adaletsizlikten yakınan Emine'yle... Kist kızı, her geçen gün daha da asi olmaya başlamıştı. Büyük eşler, İmam'ın hareme gönderdiği kehribar teşbihler ve top top saten kumaşları kendi aralarında paylaşmış, Emine'ye bir şey vermemişti. Fakat babasından kısa bir süre sonra seferden dönen Gazi Muhammed'in bacağından yaralı olduğunu ve topalladığını görünce, Emine her şeyi unuttu. Gazi Muhammed'in yakınında olduğu için mutluydu. Zahidet'le yaşadığı şiddetli bir tartışma esnasında Emine, Şamil araya girip durumu düzeltmezse haremden kaçıp Gazi Muhammed'in Karatay'daki evine gitmekle tehdit etti. Zahidet, Emine'nin söylediklerini hemen Şamil'e yetiştirdi. Emine'yi yanına çağıran Şamil, memleketine dönmek isterse ona mani olmayacağını söyledi. Dört yıldır evli olmalarına rağmen hâlâ çocukları olmamıştı. Şamil, er ya da geç onu boşamak zorunda kalacağını biliyordu. Aksi takdirde sadece şehvet yüzünden evli kalmakla itham edilecek ti ki Mürit inancına gören bu durum kabul edilemezdi. Yönetiminin dayandığı demokratik ilkelere göre halk, geçerli bir neden olduğu müddetçe İmam'ı eleştirebiliyor, hatta kınayabiliyordu. Fakat Şamil'in şahsi hayatı, eleştirilemezdi.

Emine, Şamil'in özgürlük teklifini reddetti. Ara sıra da olsa Gazi Muhammed'i görebiliyordu ve bundan vazgeçmeye hiç niyeti yoktu. Yine de haklarını savunduğu ve haremden daha iyi bir konum elde ettiği için memnundu. Büyük İmam Şamil'in, oğlunu kıskandığından ve çoktan Emine'nin nasıl bir geleceği olacağına karar verdiğinden haberi yoktu. Madem Emine, özgür olmayı istemiyordu, o zaman şimdilik *avulda* kalabilirdi. Fakat

bir daha asla Gazi Muhammed'le yan yana gelemeyecekti. Gazi Muhammed, gece cepheye geri gönderildi. Emine, esirlerin yanında ağlıyor, ya da çatıya çıkıp dağları seyrederken düşüncelere dalıyordu.

Prensesler, kış günü hizmetçilerini kaybetmenin üzüntüsü içindeydi. *Avulun* dış kısmına yerleştirilen hizmetçileriyle iletişim kurma imkânları yoktu. Olaylar şöyle gelişti: Genç Gürcü kızlarından biri olan Pelago'nun fidyesi ödenmişti. Ertesi gün *avul*-dan ayrılacaktı. Fakat Hacı Rebel ve Zahidet, fidyeye üç çuval şeker eklenmesini istedi. Bu açgözlü ikili, Şamil'in haberi olmadan önemsiz tutsaklardan satabilecekleri mal ya da fazladan para koparmayı alışkanlık haline getirmişti. Haremin dışındaki hapis-hanede tutulan esirleri, yarı aç bırakıyorlardı. Esirlerin çektiği sıkıntıları haber alan akrabaları, genellikle biraz para denkleştirip fidyeyi ödüyordu. Bu esirler, fakir ailelerden geldiği için ellerine yüklü bir meblağ geçmiyordu belki; ama kazandıkları para, Hacı Rebel ve Zahidet'i tatmin etmeye yetiyordu. Lord Byron gibi onlar da paranın, Alaaddin'in sihirli lambası gibi her kapıyı açacağını düşünüyordu.

Yeni talepleri öğrenen Pelago, şekerin çok pahalı olduğunu ve ailesinin elinde avcunda ne varsa verdiğini biliyordu. Ümidini yitirdi ve kendini astı. Tam o esnada ambarın yanından geçen Şamil'in aşçısı Labazan, genç kızın imdadına yetişti ve ipi kesti. Pelago, Şamil'in huzuruna çıkarıldığında kendinde değildi. Kıza acıyan Şamil, daha fazla fidye talep edilemeyeceğine, Hacı Rebel ve Zahidet'in kendisinden izin almadan yanlış bir iş yaptığına kanaat getirdi ve Palego'yu serbest bıraktı. Fakat Pelago'nun kardeşi Eva'nın gitmesine izin vermedi. Kadınların hiç durmadan kavga etmesinden bıkmıştı. Prenseslerin maiyetinin haremde çıkarılmasını emretti. Sadece Madam Drancy ve Orbelyani'nin dadısının kalmasına izin verdi. Hizmetçilerin götürülmesiyle odadaki insan sayısı azalmış ve prensesler, bir nebze de olsa rahatlamıştı; ama şimdi de hizmetçilerinin başına bir şey gelmesinden korkuyorlardı. Sıkıntı çektiklerinde ve kötü muameleye maruz kaldıklarında onları savunacak kimseleri yoktu.

Böyle endişeli ve kederli bir ortamda kış günlerini geçirdiler. Baharın ilk ışıkları yüzünü gösterdiğinde, esirlerin talihi hâlâ değişmemişti. Kurtulacaklarına dair bir umut da görünmüyordu.

27

KURBAN

*Allah, kullarına dair şu beş şeyi önceden takdir etmiştir:
ecel, amel, ikamet, seyahat ve rızık.*

- ARAP ATASÖZÜ

1855 yılının Ocak ayında solgun kış güneşi, St. Petersburg'un üzerinde belli belirsiz parlıyordu. Şehir ve kanallar, beyaz bir sis bulutuyla kaplıydı. Kanalların üzerindeki demir köprüler, sanki bir buhar yığının üzerinde uçuyormuş gibi görünüyordu. Ara sıra kısa süreliğine görülen insanlar, tekrar sis perdesinin arasından kayboluyordu. Bütün şehir, endişe içinde Kırım'da yaşananları izliyordu. Bölgeden kötü haberler geliyordu. Ruslar, art arda muharebe kaybediyor, kaleler bir bir düşüyordu. Kahramanca çarpışan askerler, düşman ateşi ve kolera salgını yüzünden can veriyordu. Şehri, ihanet ve mağlubiyet havası sarmıştı. Kış Sarayı'nda artık eğlence düzenlenmiyordu. Sarayın muazzam

cephesindeki ışıklar söndürülmüştü. Avluda, haber taşıyan ulaklardan başka kimsecikler yoktu. Çar, Neva Nehri'ne tepeden bakan yeşil duvarlı çalışma odasında bir aşağı bir yukarı dolaınıyordu. Düşünceliydi. Sanki dünyası üzerine yıkılmıştı. Tanrı'ya güvenerek hükmettiği kudretli imparatorluğu, çatırdıyordu. Çar'ın hekimi Doktor Mandt, şöyle yazıyordu: "Gelen kötü haberler, Çar'ı derinden sarsıyordu. Gözlerinden yaşlar dökülüyordu. Tahammül edilemez bir acı içerisindeydi..." Ordusunun yenilmesi, alabileceği en ağır darbeydi. Özgürlükçü reformlar yapmak, yolsuzluğu ve iç çekişmeyi azaltmak, Çar için önemli değildi. Onun gözünde ordu, her şeyden daha önemliydi. Son birkaç ayda âdeta çökmüştü. Heybetli duruşu gitmiş, beli bükülmüştü. Seyrelen kır saçlarına briyantın sürüp taramayı da bırakmıştı. Gözleri çökmüş, yüzü solmuştu. Eski şanını ve ordusunun yenilmez kudretini hatırlayıp iç geçiriyordu. Fransa, İngiltere ve Avusturya'nın Türklerle ittifak yaptığına inanamıyordu. Türklerin davasına açıktan destek veren Avusturya (1848 yılında ayaklanan vatansever Macarları, Çar'ın müdahalesi sayesinde bastırdığını ve Rusya'ya borçlu olduğunu unutmuştu), Rus askerlerinin geri çekilmesini talep etmiş, aksi takdirde Avusturya sınırındaki Tuna üzerinden savaş açmakla tehdit etmişti. Çar, ihanete uğradığını düşünüyordu. İmparator Franz Joseph'in duvardaki portresini ters çevirttiren Çar, üzerine kırmızı kalemle *Du Undankbarer* (nankör) yazdırmıştı.

Rus halkı arasında çatlak sesler yükselmeye başlamıştı. Haklı bir dava uğruna savaştığına inanan Çar, "Hristiyanlığın sancağını Ayasofya'nın kutsal kubbesinde dalgalandırmak" için mücadele ediyordu. Fakat ne Rus halkı ne de saraydaki gerici taraftarları, Çar'ın coşkusunu paylaşıyordu. Asırlardır köle oldukları için edilgen bir şahsiyete bürünen *mujik*ler, kaderlerine boyun eğip savaşımaya gidiyor ve nesillerdir yaptıkları gibi metanetle can veriyordu. Fakat bu defa durum farklıydı. Homurdanmaya başlamışlardı. *Mujik*ler arasında baş gösteren hoşnutsuzluk, git gide daha da yayılacak ve yarım yüzyıl sonda devrim olup gürleyecekti. Bu mazlum ve sade insanlar, eskiden Rusya Ana'yı savunmak ve şanına şan katmak için can verirdi. Şimdiyse Çar'ın inançları

uğruna ölüyorlardı. “Küçük Babaları” Çar’ın demir yumruğu, *mujikleri* kendisinden soğutmuştu. Artık kendilerini, Çar’ın çocuklarından ziyade köleleri olarak görüyor ve kurtulacakları günü bekliyorlardı.

Askerler huzursuzdu. Kahramanca savaşmaya devam ediyorlardı; ama hükümetin kötü idaresi ve yolsuzluklar yüzünden kendilerini ihanet uğramış gibi hissediyorlardı. Constantin de Grunwald, şöyle yazıyordu: “Nikola’nın idare şekli, yönetim içinde büyük moral bozukluğuna yol açmıştı. Dışardan bakıldığında, mükemmel bir düzen varmış gibi görünüyordu; ancak en üst makamlar dahi yolsuzluğa bulaşmıştı. Üniformalarının düğmeleri pırıl pırıl parlayan askerlerin elindeki teçhizat, son derece yetersizdi. Silahları eskiydi. Gerekli sağlık hizmeti verilemiyordu. Levazımcıların elinde ne erzak kalmıştı ne de nakliye aracı.” Cepheyle iletişim kurmak ya çok zor ya da imkânsızdı. Moskova’nın güneyinde demiryolu yoktu. Mevcut yollarsa, yılın yarısında bele kadar çamura ya da kara batıyordu. Kağınlara yüklenen toplar, binbir güçlükle Sivastopol’a ulaştırılabiliyordu. Bir general, “toplar işe yaramıyor, sadece süngüler konuşuyor” diyordu. Fakat süngü kullanmayı bilen yeterli askerleri de yoktu.

Başkomutan Mareşal Paskiyeviç, yetmişini geçmişti. Paskiyeviç emekli olup görevi Mençikov’a devrettiğinde de hiçbir şey düzelmedi. Kırım Savaşı’ndan önce Fransız elçisi Barante, “Avrupa’da Rus ordusundaki kadar ölüm oranı yüksek bir ordu daha yok” diye yazıyordu. Fevkalade disiplinsizdiler. Uzun yürüyüşler, yetersiz kıyafetler ve dondurucu soğuk, askerlerin direncini kırıyordu. Sonunda bazı askerler, mücadeleyi bırakıp ölüme razı oluyordu. Donanma da rezil olmuştu. İngiliz gemileri karşısında dayanamayan Rus donanması, liman girişlerini kapatmak için Sivastopol’dan çekildi. Buna karşın İngiliz gemileri her yerdeydi. Odesa’yı topa tutuyorlar, Finlandiya kıyılarından kuzey Pasifik limanlarına saldırıyorlar ve hatta St. Petersburg’un yanı başındaki Cronstadt açıklarında bayrak gösteriyorlardı. İngiliz amiralin, Kraliçe Victoria’nın doğum gününü Kış Sarayı’nda kutlayacağız sözü dahi Rus halkını harekete geçirmeye yetmiyordu.

1812 yılında kazandıkları şanlı zaferi hatırlayan Nikola, Moskova'yı müdafaa etmeye hazırlanıyordu; ancak Rus halkı üzerlerindeki miskinlikten bir türlü sıyrılamamıştı. Çar, kış aylarını kasvetli Gatçina sarayında geçirdi. Sadece birkaç kilometre ötedeki tebaası, Çar'ın her hareketini düşmanca gözlerle izliyordu. Gatçina sarayı, yıllardır boştu. Hanedan ve maiyeti, kendileri için aceleyle hazırlanan odalara yerleşmişti.

Gatçina, bir kaleye benziyordu. Cephanelik adı verilen büyük salonu, imparatorluğunun eski ihtişamlı günlerini hatırlatıyordu. Nedimelerden biri şöyle yazıyordu: "Çar'ın görünüşü, insanın yüreğini parçalıyor." O kudretli hükümdar gitmiş, yerine elli sekiz yaşında takati tükenmiş ve hüsrana uğramış bir adam gelmişti. Cepheden gelen haberleri dinledikten sonra Çar, saatlerce sarayın etrafındaki çamlıkta dolaşırdı: karın üzerinde beli bükük yürüyen yalnız bir adam... Ne uyuyabiliyor ne de istirahate çekiliyordu. Gece boyunca koridorları arşınladığı duyulurdu. Gecenin karanlığında şapele giden Çar, kendine güç vermesi için Tanrı'ya dua ederdi.

1855 yılının Şubat ayında İngiltere Başbakanı olan Lord Palmerston, büyük bir Rus düşmanıydı. Kırım Savaşı'nın nedenlerini ve yürütülüş şeklini şiddetle eleştiren John Bright, Palmerston'u başbakan yapmak için elli bin İngiliz'in can verdiğini söylüyordu. Çar, gururunu feda etse dahi artık uzlaşma kapısının kapandığını biliyordu. İngiltere, Fransa, Türkiye, Avusturya, İtalya ve hatta ufacık Sicilya dahi, ona karşı birleşmişti. Nevski Bulvarı'nda, kenar mahallelerde, votka mahzenlerinde ve kabul salonlarında, Çar'ın tahttan çekileceği konuşuluyordu. Kendisini hem Tanrı'nın hem de ülkesinin terk ettiğini düşünen Nikola, "Tanrı'ya ve ülkeme olan vazifemi yerine getiremedim" diyordu.

Fakat Varşova'da, Çar'a hâlâ sadakatle bağlı olan, onu yürekten seven ve ihtişamın ve aydınlanmanın simgesi olarak gören genç bir adam vardı. Cemaleddin, Polonya'nın başkentinde görevliydi. Bağlı olduğu Vladimirski Süvari Alayı'nın büyük bölümü, güneydeki Kırım cephesine gönderilmişti. Geriye huzursuz şehirde devriye atması için küçük bir birlik bırakılmıştı. Cemaleddin'in

Kafkasya ya da Kırım'da aktif göreve gitme talebi her seferinde reddediliyordu. Çar, çok sevdiği bu çocuğun sonradan benimse-
diği ülkesine hizmet etmesine bir türlü izin vermiyordu.

Cemaleddin ve diğer Rus subayları, bu Avrupa başkentinde Polonyalı soylularla oldukça iyi ilişkilere sahipti. 1830'lardaki vatansever ayaklanmalar geride kalmıştı. 1860'larda yaşanacak ayaklanmalara, daha yıllar vardı. Dışardan bakıldığında şehir gergin görünmüyordu; ancak alttan alta kaynıyordu. Zamek'e yerleşen Rus valiler, yetkilerini kötüye kullanıyor ve halka tepeden bakıyordu. Rusça yazılmayan dilekçeleri kabul etmiyorlardı. Polonyalı davalılara, mahkemede ne tercüman ne de avukat bulundurma hakkı tanınıyordu. En nefret edilen valilerden biri olan Muravyev, "adam asan" diye anılıyordu. Muravyev, kendi ailesi ve devrimciler de dâhil olmak üzere insan ırkını asanlar ve asılanlar diye ikiye ayırıyordu.

Rusya, Polonya'yı demir yumrukla yönetiyordu. "Prangalarla yaşadığımız sürece, Tanrı'nın yardımıyla bizi otokratlar yönettiği sürece, Polonyalılar asla hür olmayacak" diye yazıyordu Prens Wiazemski. İki ülke arasında, kökü asırlara dayanan bir kin vardı. İkisi de hatalıydı. Constantin de Grunwald, bu durumu şöyle ifade ediyordu:

Vatan sevgisiyle yanıp tutuşan Polonyalılar, kutsal gördükleri davaları için dünyanın desteğini kazanmak amacıyla gerçekleri çarpıtmaktan çekinmiyor. Buna karşın kamuoyunu küçümseyen Ruslar, gerçekleri ortaya koymaya, farklı da olsa mazur görülebilir bir görüşü savunmaya çalışmıyorlar. Yine de gerçekler, son derece basit: Büyük Slav ırkının kolları olan Ruslar ve Polonyalılar, farklı yollar izleyerek bugünlere geldiler. Bu durum, onları birbirine düşman kılıyor, acımasız mücadelelere, çıkar çatışmalarına neden oluyor ve uzlaşmalarını imkânsız hale getiriyor.

Deli Petro, Polonya'yı müstemlekesi olarak görüyordu. II. Katerina, eski sevgilisi Poniatowski'yi Kral ilan etti. İnsani görüşlere sahip torunu I. Aleksandr, atalarının yaptığı hataları düzeltmeye çalıştı. Mösyö de Grunwald, 1815 yılında şöyle yazıyordu:

“Polonya, mucizevi bir şekilde yeniden ayağa kalktı... Fakat şimdi Avrupa’nın menfaati uğruna bir fedakârlıkta bulunmaları ve kendilerini Napolyon’un boyunduruğundan kurtaran müttefiklere minnettarlıklarını göstermeleri gerekiyordu.” Polonya, parçalara bölündü. Galiçya, Avusturya’da kaldı. Posen, Prusya’ya verildi. Rusya, Litvanya ve Ukrayna’yı aldı. Romanovlar, bir kez daha Polonya’ya hâkim olmuştu. 1855 yılına gelindiğinde, iki millet arasındaki düşmanlık yıllar süren suiistimal ve baskılar yüzünden daha da derinleşmişti. Varşova’yı ziyaret eden Nikola, Polonyalılardan o kadar nefret etti ki ölen kardeşinin reformlarını devam ettirmekten vazgeçti. Dekabrist Ayaklanması’na çok sayıda Polonyalının katıldığıın hiç unutmamıştı. Casusları, Polonya’da kurulan gizli örgütler hakkında sürekli bilgi getiriyordu. 1830 ayaklanması patlak verdiğinde Nikola, her zamanki asil ve soğukkanlı tavrıyla askerlerine “soydaşları” olan Polonyalılara nefretle yaklaşmalarını söyledi. Ardından kısa ama korkunç bir savaş yaşandı. Askerleri çok seven Nikola’nın her zaman “Albay Baba” diye hitap ettiği Mareşal Paskiyeviç, Rus askerlerinin başına geçti. Kıyasıya bir mücadele veren Paskiyeviç, 18 Ağustos’ta başkente girdi. 8 Eylül’de, Çar’a şu mesajı gönderdi: “*Varşova, Majestelerinin ayakları altına serilmiştir.*” Polonya, Rus İmparatorluğu’nun bir parçası haline geldi ve ülkedeki tüm bağımsız kurumlar kapatıldı.

Cemaleddin, bu savaştan yirmi beş yıl sonra Varşova’da görev yapıyordu. Polonya, tamamen dize getirilmişti. Kura ile Rus ordusuna asker alma uygulaması kaldırılmıştı; ama bu uygulamanın yeninden yürürlüğe konması planlanıyordu. Birkaç yıl sonra bu plan uygulandı. Bu suretle ülkenin en iyi adamlarının askere alınması tasarlanıyordu. İstediklerini askere alma yetkisine sahip Rus görevliler, Lord Napier’in İngiliz Dışişleri Bakanlığına bildirdiğine göre “Polonya’nın devrimci gençliğini ortadan kaldırmak, en tehlikeli ve coşkulu Polonyalıları Rus ordusu içinde eritmek ve muhalifleri Sibiryaya ya da Kafkasya’ya göndererek etkisiz hale getirmek için” sadece şehirli adamları seçiyordu.

Cemaleddin, Rus yönetiminin bu tavrının farkında değildi. Asayiş ve sükûnetin sağlandığı yıllarda kısa bir süre Polonya’da kal-

mişti. Onun gözünde bütün Rusya, muhteşemdi. Ruslar, sahip oldukları kudreti bileklerinin hakkıyla kazanmıştı. İster Polonya olsun ister Kafkasya, Ruslar ele geçirdikleri yerlere aydınlanma götürüyordu. Kutsal Rusya için seve seve canını verirdi.

Polonya'nın başkenti gibi kadınları da güzel ve şıktı. Avrupa'nın en büyüleyici kadınlarının Varşova'dan çıktığı düşünülürdü. Canaletto'nun yeğeni Boletto, dayısı gibi şehir resimleri yapıyordu. İmza attığı eserlerde Varşova'nın park ve süs havuzlarıyla çevrili eski evlerini ve arabalarla dolu dar caddelerini görebiliyoruz. Potoçki ve Zamoyski gibi devasa ve Lazienki gibi küçük klasik saraylar, St. Petersburg'dakiler kadar göz alıcıydı. Soylular, ucsuz bucaksız mülklerinde muhteşem bir hayat sürüyorlardı. Şimdilik Rus boyunduruğuna katlanıp siyaset konuşmamayı tercih ediyorlardı. Ataları gibi içerek, ava çıkarak, vahşi atların gezindiği sulak ovalarda ata binerek vakit geçiriyorlardı. Ataları gibi sırmalı kaftanlar giymiyorlar, saçlarını tıraş etmiyorlar ya da palabıyık bırakmıyorlardı belki; ama ülkedeki hayat pek de değişmemişti. Krakow'da bir cami, Troki ile Vilno'da Tatar kolonileri bulunuyordu. Fakat Varşova, Batılılaşmıştı. Varşovalılar, kendilerini tam anlamıyla birer Avrupalı olarak görüyordu. Cemaleddin, Rusya'nın Batı'yı temsil ettiğine safça inanıyordu. Varşova'yla Paris arasında bir demiryolu vardı. Şehrin tiyatrolarında, Fransa'da ve Almanya'da çıkan son oyunlar sahneleniyordu. Polonyalı terziler, Paris'inkileri aratmazdı. Viyana, Roma ve Londra'dan seyyahlar, şehre akın ediyordu. St. Petersburg ile karşılaştırıldığında Varşova, fevkalade kozmopolit bir şehirdi. Polonyalılar, ülkelerinden geçip Rusya'ya giden insanlara sanki sürgüne gidiyorlarmış gibi bakıyordu. Yol boyunca akla hayale gelmeyen tehlikeler ve sıkıntılarla karşılaşacaklardı. Rusya'ya gidenlere, Sibiry ve Kafkasya'ya giden Ruslar ya da günümüzde kendileri kadar müreffeh olmayan kıtalara giden Amerikalı seyyahlar gibi yanlarına bol miktarda erzak, nakit para, ilaç ve diğer ihtiyaç malzemelerinden almaları tavsiye edilirdi.

Kırım cephesinden gelen haberleri duyan Polonyalılar, sevinçlerini saklamakta güçlük çekiyordu. Çar'ın tahttan çekileceği ve

Avusturya askerlerinin St. Petersburg üzerine yürüdüğüne dair söylentiler kulaktan kulağa yayılıyordu. Cemaleddin, herkesin sırtını dönmeye başladığı Çar'ın yanına gitmek için uğraşıyordu. Dondurucu bir Aralık günü, saraydan haber geldi. Çar, Cemaleddin'i görmek istiyordu. Ulak, Cemaleddin'in neden çağrıldığını bilmiyordu. Hemen gelmesi söylenmişti, o kadar. Teğmen Prens Cemaleddin, derhal St. Petersburg'a doğru yola çıktı.

Kış Sarayı'nda Çar, kaşlarını çatmış pencereden Neva Nehri'ni izliyordu. Dışarda fırtına kopmak üzereydi. Bulutların arasından Peter ve Paul Hisarı'nın silueti görünüyordu. Bir zamanlar bu hisar, imparatorluğun kudretini simgelerdi. Çar'ın düşmanları, buradaki hapishanelerde çürümeye terk edilirdi. Fakat şimdi Çar, burayı atalarının mezarı olarak görüyordu. Romanovların birçoğu, buraya gömülmüştü. Çar, onların huzuruna imreniyordu. Hizmetçiler, büyük bölümü Kırım'dan gelen haberlerden oluşan masadaki evrak yığını düzenliyordu. Kırım'daki felaket yüzünden Kafkasya'nın durumu önemini kaybetmişti. Tsinandali'nin yağmalanması hakkında General Read'in yazdığı raporu okuduğunda, şaşkınlık ve meraktan Çar'ın ağzı açık kalmıştı. Eskiden eşinin nedimesi olan güzel Gürcü prensesleri hatırlayan Çar, kocalarının askeri kariyerlerini yakından takip etmişti. Fakat son zamanlarda yaşanan büyük felaket nedeniyle o kadar bunalmıştı ki bütün bunları unutmuştu. Vali Prens Vorontsov, General Read ve Prens Baryatinski, acil taleplerde bulunuyordu. Kafkasya'da görev yapan bu üç kudretli subay, ne prensesleri kurtarabildiklerini ne de Şamil'le baş edebildiklerini söylüyordu. Prens David'in ricası üzerine Çar'a başvurmaya karar vermişlerdi. Ne Prens ne de esirler, buna cüret edebilmişti. Esirleri, sadece Çar (ve sadece Cemaleddin) kurtarabilirdi. İstenen fidyeyi denkleştirebilseler dahi Şamil'in oğlu geri verilmediği takdirde hiçbir işe yaramayacaktı. Dahası dağlıların arasındaki Rus casusları, Şamil'in meseleden bıkmaya başladığını ve yakın zamanda istekleri karşılanmazsa prensesleri ve hizmetçilerini ganimet olarak naipleri arasında bölüştüreceğini bildiriyordu. Hristiyan kadınlar Müslümanlara verilecekti! Çar, nihayet harekete geçmeye karar verdi.

İşte bu nedenle Çar, karlı bir kış günü Cemaleddin'in gelmesini bekliyordu. Onu oğlu gibi görmeye başlamıştı. Birçok bakımdan öz oğullarından daha ileri tutuyordu. Çar ve himayesi altındaki Cemaleddin, kendilerini görevlerine adanmıştı. Ayrıca genç delikanlı, çalışkan biriydi. Disiplinli bir subaydı. Adı çapkın grandükler gibi hiçbir skandala karışmamıştı. Diğer Asyalı prensler gibi vahşi ve dik kafalı biri de değildi. Çar, Cemaleddin'in bu duruma ne kadar yiğitçe bir tepki vereceğini kestirebiliyordu. Şimdi karar zamanıydı. Eğer Cemaleddin'i verirse, onu dağlarda ne kadar hazin bir akıbetin beklediğini biliyordu.

"Hemen cevap verme" dedi Çar. "Git, senden nasıl bir fedakârlık istendiğini biraz düşün." Yüzü yumuşamıştı. Elini, genç adamın omzuna koydu. "Kararını ver ve iki güne burada ol."

"Majesteleri" dedi Cemaleddin. "Şamil'in oğlu ve sizin evlatlığınızın, vazifesinin ne olduğuna karar vermesi için iki güne ihtiyacı yok. Derhal geri gideceğim. O iki günü dostlarımla vedalaşmak için kullanacağım." Çar, önünde eğilen genç adamı kutsadı ve ona oğluna sarılır gibi sarıldı.

"Git bakalım. Babanın halkına hep iyi davranmaya çalış. Asıl memleketinin neresi olduğunu sakın unutma. Rusya, seni medeni bir adam yaptı."

Bir daha hiç görüşemeyeceklerdi. İkisi de, üzerine düşeni yapacaktı. Cemaleddin, zindan olarak gördüğü yere doğru yol alacak, Çar ise kendi rızasıyla ölümü kabullenecekti. Mutsuz ülkesine barış getirmenin tek yolu buydu ve gururu, Çar'ın barış istemesine mani olmuştu.

28

VEDA

Ölen için ağlamayın, yasa bürünmeyin; Ancak sürgüne giden için ağlayın acı acı. Çünkü bir daha dönmeyecek.

– YEREMYA XXII

4 Ocak 1855 günü sabahın dondurucu soğukunda küçük bir Kazak birliğinin eşlik ettiği kızak St. Petersburg'dan Moskova'ya doğru yola çıktı. Cemaleddin'in Kafkasya yolculuğu başlamıştı. Kürk pançosu ve ayı postuna sarılmış genç adam, devasa mermer saraylara ve klasik binalara son kez bakıyordu. Caddeler boş, dükkânlar kapalıydı. Şehrin fakir mahallelerine vardıklarında, sabahlayan eğlence düşkünlerine ya da kendilerini gelecek güne hazırlamak isteyen müşterilere hizmet veren votka dükkânlarında hâlâ ışıkların yandığını ve şarkılar söylendiğini gördüler. Şehrin sınırında nöbet tutan askerler, siyah beyaz bariyerleri kaldırıp kafilenin geçişine izin verdi. Kızağa eşlik eden Kazakların Muhafız Alayı'ndan olduğunu görmüşlerdi. Ayrıca Kazakların elinde, bizzat Çar'ın imzaladığı görev emri vardı. Bu nedenle sınırdaki

askerler, kafilenin evraklarına bakma ihtiyacı duymamıştı. Lapa lapa kar yağıyordu. Kafile, son sürat yol aldığı karlarla kaplı bozkırda çok geçmeden önünü göremez hale geldi. Birkaç gün sonra “altın kubbeli Moskova” yüzünü gösterdi. Karlarla kaplı Kolomna, Ryazan ve Kozlov’dan, küçük taşra kasabaları, köyler ve boş şehirlerden geçtiler. Deli Petro’nun Don donanması için yaptırdığı tersane şehri Voronej’e ve Don Kazaklarının karargâhı Novoçerkassk’a uğradılar.

Yol boyunca Cemaleddin’in geldiği ve neden bu yolculuğa çıktığı duyulmuştu. Her yerde bir kahraman gibi karşılandı. Rostov-na-Donu’da gökyüzündeki bulutlar dağıldı. Yerde hâlâ kar vardı. Kafile, son sürat güneye doğru yol alıyordu. Kırac araziye ulaştılar. Karlar erimeye başlamıştı. Göz alabildiğince uzanan bozkırda, tek tük Kazak karakolları vardı. Kızağı bırakıp yollarına *tarantasla* devam ettiler. Rüzgâr şiddetini artırmıştı. Ufukta yükselen karanlık dağlar görülebiliyordu: Kafkasya’nın yüce dağları... Cemaleddin, çoktan unuttuğu bu vahşi dünyaya dönmek için Avrupa’yla Asya’yı ayıran bu dağları geçmeliydi.

Dağların eteklerine varan kafile, bataklık ve akarsulardan geçerek yoluna devam ediyordu. Burası, oldukça ıssız bir araziydi. Nehrin kıyısında insan boyunda sazlık var. Uzakta bir yerde tuhaf bir yelkenlinin yaklaştığı görülebiliyordu. Tekne, akıntı yönünde yavaş yavaş süzülüyordu. Sazlıkların üzerindeki sis tabakasının arasından sadece teknenin direği görünüyordu. Direğin tepesine bağlanan çan, hüznle çalıyordu. Tekne kafilenin yakınlarına geldiğinde, üzerinde ne küreklere asılan ne de dümeni tutan birinin olduğunu gördüler. Geminin çarmıha benzeyen direğine, ölü bir adam gerilmişti. Akıntıda sürüklenen tekne, ağır ağır önlerinden geçti.

“Burada insanları böyle cezalandırıyorlar” dedi Kazaklardan biri. “Acaba ne suç işlemişti? Katil miydi yoksa?” diye sordu Cemaleddin. Sırıtmaya başlayan Kazağın sararmış dişleri göründü. “Muhtemelen bize casusluk yapan ova aşiretlerinden birinden. Aptallık edip yakalanmıştır... Haftalarca böyle akıntıda sürüklenecek. Denize ulaştığında ondan geriye sadece kemikleri

kalacak. Burada akbabalar, salları kilometrelerce takip eder. Çanın sesini tanıyorlar...”

Geminin direği, gözden kaybolmuştu; ancak çanın korkunç sesi, hâlâ Cemaleddin’in kulaklarında çınılıyordu. İşte böyle bir yerde dünyaya gelmişti.

Artık böyle bir dünyada yaşayacaktı. Akbabaların kanatları kadar kara olan bu acımasız dağlar, bundan böyle onun eviydi.

Kafile, Şubat ayının başında Valdikafkas’a ulaştı. Prens David, Cemaleddin’i karşılamak üzere Tiflis’ten gelmişti. Cemaleddin, Ruslar arasındaki son günlerini Prens’le birlikte geçirdi. Benimsediği medeniyet ve hürriyetin son bir kez tadını çıkardı. Şamil, bazı yeni taleplerde bulunduğu için esir takası bir ay kadar gecikmişti. Müzakereler devam ederken Cemaleddin, gittiği her yerde el üstünde tutuluyordu. Silah arkadaşları ve Vladikafkas’la Tiflis arasındaki garnizon kasabalarının sakinleri, Cemaleddin’in şerefine ziyafet ve davetler düzenledi. Bu törenler, hem Cemaleddin’in zafer geçidi hem de bir bakıma ızdıraba yolculuğuydu. Cemaleddin, başına gelecekleri bile bile teslim olmayı kabul etmişti. Yıllar önce Tzarskoe Selo’nun ihtişamlı dünyasında tanıştığı prenseslerin kurtulması için nasıl bir bedel ödemesi gerektiğinin farkındaydı. Hem saray hem de *avul* hayatını iyi bildiğinden esirlerin neler çektiğini tahmin edebiliyordu. Dağıstan’daki ilkel yaşam şartları ve gözü kara savaşçı topluluğu, sanki bir kâbus gibi aklından çıkmamıştı. Fakat kendi akıbetini hiç düşünmüyordu. Ne işittiği övgülerde ve Prens David’in minnettarlığında gözü vardı. Prens, komutanın kütüphanesinde kitapların arasında kendi halinde oturan Cemaleddin’in yanına geldi.

Sanki kendi kendine konuşuyor gibiydi: “İnsanın kaderi ne tuhaf! İnsani bir anlayış kazanmam ve eğitim görmem için o yarı vahşi *avul*dan alındığımda sadece yedi³ yaşındaydım. Öğrenmenin faydalarını hemen anlamaya başladım. Tam bütün kalbim ve ruhumla öğrendiklerimi uygulamaya hazır hale gelmişken, kader beni tekrar cehaletin ortasına savurdu. Orada

3 Aslında Cemaleddin, esir alınmadan iki ay önce sekiz yaşına basmıştı.

muhtemelen öğrendiğim her şeyi unutacağım ve bir yengeç gibi geri geri gideceğim.”

Cemaleddin’in çantası kitaplar, atlaslar, kâğıt, resim malzemele-ri ve boyalarla doluydu. Medeniyetin simgesi olarak gördüğü bu eşyalarla, gittiği dünyaya direnebilmeyi umuyordu. Prens David, Cemaleddin’in Tatarlara hiç benzemediğini; tam anlamıyla Av-rupalılaşmış bu adamın, Rus düşünce, duygu ve alışkanlıklarını benimsediğini söylüyordu. İçinde bulundukları durum, ilginç olduğu kadar hüznüydü de. Bir yandan ailesine kavuşacağı için sevinçli olan Prens, diğer yandan Cemaleddin’in kaderine üzülüyordu. Prens ve subaylar, ne kendine kahraman gibi dav-ranılmasını ne de acınmasını kabul eden bu genç adama hayran-lık duyuyordu. Cemaleddin, “ilginç ve romantik kurtarıcı rolünü oynamaktan kaçınıyordu.” Fakat herkesin gözünde o, bir kurta-rıcıydı. Cemaleddin’in acıklı kaderi, özellikle hanımları etkiliyor-du. Ne kadar da yakışıklı ve talihsiz bir adamdı. O kadar iyi dans ediyordu ki! Üniformasının için de nasıl da zarif görünüyordu! Şamil’in oğlu, Çar’ın yaveri ve günün kahramanı Cemaleddin! Hanımlar, yaşlı gözlerle Cemaleddin’i izliyorlardı. Cemaleddin’in şerefine Hasavyurt’ta bir balo düzenlendi. Bu, Cemaleddin’in ka-tılacağı son balo olacaktı. Cemaleddin, yörenin güzelleriyle vals yaparken, hanımların bukle ve tülbentleri, subayların altın sırma-lı üniformaları mum ışığında parlıyordu. Pencereden Kuzey Işık-ları’nın dalgaları görünüyordu. Dışarıda çalılıkların arasına gizle-nen Lezgi casusları, olan biteni izliyordu. Eve dönenin gerçekten oğlu olduğundan emin olmak isteyen Şamil, Cemaleddin’i çocuk-luğundan tanıyan Yunus ve iki naibini bölgeye göndermişti.

Büyük *Avul’a* geri dönen naiplerin yüzü asıktı. Evet, gerçekten İmam’ın oğlu geri gelmişti ama çocuk, Allah’ın yolundan sap-mıştı. Yarı çıplak kadınlarla sarmaş dolaş dans ediyor, şarap içip puro tütürüyordu. Yolunu kaybetmiş bir ruh... Camiye gidip Cemaleddin’in doğru yolu bulması için dua ettiler. Dudak bü-ken Zahidet, bu işten hayır gelmeyeceğini söylüyordu. Böyle bir evladı geri almaktansa daha fazla fidyeye istemek daha iyi derken Mugan bozkırlarındaki yılanlar gibi tıslıyordu.

Cemaleddin'le birlikte Hasavyurt'taki garnizonda bulunan kocasına yazdığı mektupta Prens Anna, şöyle diyordu: "Bugün bizi naipler arasında bölüştüreceklerdi. Tam her şey bitti diye düşünürken Gazi Muhammed ve Molla, Şamil'den son bir kez daha size haber göndermesini istedi." Kendilerini bu korkunç akıbetten kurtarması için Prens'e yalvarıyordu. "Ne yapalım? Görünen o ki Tanrı, bu dünyada birbirimize kavuşmamızı istemiyor. Bizi kurtarmak için elinden geleni yaptığını biliyorum; ancak bu insanlarla uzlaşmak imkânsız. Daha fazla para bulamayacağına zaten parayı denkleştirmek için başkalarından borç almak zorunda kaldığına bu insanları ikna edemiyorum." Prenslerin, Cemaleddin'in dönmeyi kabul ettiğinden haberi yoktu. Onlara, Şamil daha fazla para istediği için sorun çıktığı söylenmişti. Aslında Şamil, yeni taleplerden Prens David kadar rahatsızdı; ancak açgözlü naipleri, böyle istemişti. Şamil, oğlunu o kadar çok özlemişti ki esirleri verip onu almaya dünden razıydı. Fakat sahip oldukları gücün farkına varan Müritlerine söz geçiremiyordu. Müritler, ellerindeki kıymetli esirlerden sonuna kadar faydalanmaya kararlıydı.

Prens'e eşinden haber getiren ulak, İmam'ın gönderdiği mektubu da teslim etti. Şamil mektubunda, Prens David'e şöyle sesleniyordu: "Oğlumla ilgili sözünüzü tuttuğunuz için teşekkür ederim. Fakat müzakereler bununla bitmiyor. Oğlumun yanı sıra bir milyon ruble ve esir tuttuğunuz yüz elli müridimi istiyorum. Benimle pazarlık yapmaya kalkmayın. Bundan daha azını kabul etmem. Eğer isteklerimi kabul etmezseniz, ailenizi farklı *avullara* dağıtmaya karar verdim. Oğlum Gazi Muhammed araya girip teklif ettiğiniz kırk bin rubleyi tamamlamanız için size son bir şans vermemi önermeseydi, bunu çoktan yapmıştım." Prens Çavçavadze'nin kız kardeşinin Megrelya Prensi'yle evlendiğini öğrenen Müritler, yeni taleplerde bulunmaya karar vermişti. Fakat babadan oğula geçen bu unvan, Megrelya ili üzerinde hükümlanlık ve çeşitli payeler getirse de, Müritlerin zannettiği gibi büyük bir servet sağlamıyordu.

Mektubu okuyan Prens, beyninden vurulmuş a d  nd  ; ancak İmam'ın ulaklarının   n  nde s  k  netini korumayı ba  ardı. Ailesi, sadece kırk bin ruble denkle  tirebilmi  ti. Ne komutanların ne de   ar'ın, m  rit hazinesine gidecek bu parayı devletin kasasından   demeleri beklenebilirdi. Bu durumda, di  er esirler gibi prensesler de, kaderlerine terk edilecekti. Prens David, b  t  n umudunu yitirdi.   amil'in adamlarına hiddetle ba  ırmaya ba  ladı.

  Artık İmam'ınıza cevap vermeyece  im. Ona, uzun zaman   nce Alazani'nin kıyısında aileme ebediyen veda etti  imi s  yleyin. Bundan sonra onları, Tanrı'nın merhametine emanet ediyorum. Son s  z  m budur. Cumartesi g  n  ne kadar teklifimi kabul etti  inizi bildirmezseniz, Tanrı   zerine yemin ederim ki derhal Hasavyurt'tan ayrılıyorum ve Cemaleddin'i yanımda g  t  r  r  m. Pe  imden binlerce verst ko  sanız ve geri d  nmem i  in yalvarsanız dahi d  nmem. Aileme istedi  inizi yapabilirsiniz. Onları reddederim. İmam'ınıza s  yleyin; bug  ne kadar aileme g  sterdi  i muamele i  in hep minnettar oldum; ancak onları *avullara* g  nderecek olursa haremın e  i  inden dı  arı adım attıkları an onları reddederim. Ne e  imi e  im olarak kabul ederim, ne de   ocuklarımı   ocuklarım olarak. Buna emin olabilirsiniz. Ve bundan sonra   amil, kar  ılı  ında hi  bir   ey istemeden ailemi ve sahip oldu  u b  t  n serveti vermeyi teklif etse kabul etmem.”

S  ylenenleri hi   tepki vermeden dinleyen M  ritler, Prens'in bu   ltimatomu k  a  ıda d  kmesini istedi.

  Hayır” diye cevap verdi Prens.   Tek bir satır daha yazmayacağım. Durmadan s  z  nden cayan bir adam i  in yeterince k  a  ıt ziyan ettim.”

Bunun   zerine M  ritler,   amil'in ne cevap verece  ini d     nmesi i  in bir hafta s  re istedi. Muhataplarını kenara iten Prens, tam odadan   ıkmak   zereydi ki M  ritler arkasından seslendi.   Bir yol daha var...” dediler teredd  tle.   İmam, o  lu ve kırk bin ruble kar  ılı  ında aileni serbest bırakmayı kabul edebilir... Fakat Prenses Orbelyani ve o  lu, *avulda* kalacak. Onların serbest bırakılması konusu, daha sonra m  zakere edilir...”

Gözü dönen Prens, Müritlerin üzerine çullandı. Odadaki Prens Bagrat, Cemaleddin ve diğer subaylar, araya girip Prens'i tuttu. Prens, "Bırakın yengemi, hizmetçilerimin çocuklarının dahi orada kalmasına müsaade etmem" diye haykırıyordu.

Şamil'in elçilerinden Hasan, görüşmede tercümanlık yapıyordu. Prens kadar hiddetlenen Cemaleddin'e dönüp şöyle dedi: "Kızma. Dağlıların usulü böyle... Her şey yoluna girecek." Bu sözleri işiten Cemaleddin, öfke ve utançtan kıpkırmızı kesildi.

"Kızmadım, niye kızayım?" diye cevap verdi Cemaleddin. "Kaç yaşında Ahulgo'dan alındığımı biliyorsun. Ben artık bir Avar değilim. Sen, beni Ruslara teslim edenlerden birisin! Ata yurduma dair herkesi ve her şeyi unuttum. Oraya severek dönüyor değilim. Şartlar elverse, yarın Rusya'ya dönerim..." Cemaleddin'i omzundan tutan Prens Bagrat, daha kötü laflar etmesine mani olmaya çalışıyordu. "Dediklerine dikkat et! Onları daha da kızdırırsan, her şeyi tehlikeye atarsın..." dedi.

"Öfkeden titremeye başlayan Cemaleddin, "Şeytan görsün yüzlerini" dedi. "Bir de onlara hürmet edip dizlerine mi kapanacağım?" diye bağırarak tabancasını çekti. Müritler de, aynı çeviklikle hıncallarına sarıldı. İki taraf da, atalarından gördüğü gibi davranıyordu. Dağ adamları, karşı karşıya gelmişti. St. Petersburg'daki salonlar, artık çok eskide kalmıştı. Ulaklar, aceleyle odadan çıkarıldı. Subaylar, Prens David ve Cemaleddin'i sakinleştirmeye çalışıyordu.

Bütün müzakerelere katılan Ermeni tercüman İshak Gramov'un, son bir kez Şamil'e gidip Prens'in niyetinde ciddi olduğunu anlatması kararlaştırıldı. Ferasetli bir adam olan Gramov, Rus ordusunda görev yapıyordu. Çocukluğundan beri çeşitli dağ aşiretlerinin arasında yaşadığı, Rusça ve Almancanın yanı sıra dağlıların dillerini de bildiği için bu hassas görev için biçilmiş kaftandı. Prens Georgi Orbelyani'nin emrinde görev yapıyordu. Eskiden Prens'in baldızı Prenses Varvara'nın hizmetinde çalışmıştı. Dağıstan Aslanı'yla yaptığı görüşmeyi ayrıntılarıyla kayda geçirecekti.

İmam'ın kampına vardığında, Şamil'in onun geleceğini önceden bildiği söylendi. Şamil, rüyasında Prens Orbelyani'nin tercümanının oğluyla ilgili iyi haberler getirdiğini gördüğünü anlatmıştı. Fakat Şamil'in mükemmel bir casus ağına sahip olduğunu bilen Gramov, İmam'ın efsanesini daha da sağlamlaştırmak için böyle bir yola başvurduğunu düşündü. Bir keresinde İmam'la birlikte Büyük *Avul*'a doğru giderlerken Gramov, Şamil'in aklından geçenleri gizlemekte ne kadar mahir olduğunu gözlemledi. Dağlardan top sesi geliyordu. Daha sonra Gramov, Müritlerin girdikleri çatışmayı kaybedip ağır kayıplar vererek geri çekildiğini öğrenecekti. Fakat top seslerine aldırış etmeyen Şamil, ne endişe ne de rahatsızlık emaresi göstermişti. Tercümanla birlikte giderken, Gramov'un dikkatini savaştan başka yöne çekmek için kurnazca sırtında birkaç heybesi bulunan bir atı işaret etmişti.

“İshak Bey,” dedi. “Şu atı görüyor musun? Yaşamak ve ölmek için ihtiyacım olan her şey o atın sırtında. Ve ben Dağıstan imamı ve ordularımın komutanıyım. Sizin asteğmenlerin dahi daha fazla eşyası vardır. İşte bu yüzden sizin konvoylarınız o kadar uzun ve dağınık. İntikal esnasında bu pek de elverişli bir durum değil.”

Birkaç kilometre ileride top sesleri daha şiddetli ve sık duyulur hale geldi. Şamil'in yüzünde yine hiç ifade yoktu. Durdu, dikkatle sesleri dinledi ve etrafında olup biteni umursamadan Gramov'a uluslararası siyaset ve Kırım Savaşı'yla ilgili sorular sormaya başladı. Savaşın yaşandığı taraftan dörtmüle gelen bir ulak, kırıksık bir kâğıt parçasına yazılmış haberi Şamil'e ilette. Kâğıtta yazılanları gülümseyerek okuyan İmam, mutlu görünüyordu. Ruslara karşı kazandıkları zaferden dolayı muhafızlarını tebrik etti. Kılıcını çıkardı ve ulağa verdi. “Eski Naib'e gösterdiği cesaretinden dolayı teşekkürlerimi ilet ve gönderdiği haberdan duyduğum memnuniyetin bir göstergesi olarak bu şaşkayı ona ver.” Sonra Gramov'la sohbetine kaldığı yerden devam etti. Gramov, gelen haberin aslında mağlup olduklarını bildirdiğine inanıyordu. Şamil'in rahatsızlığını hiç belli etmeden böyle davranabilmesine hayran kalmıştı.

* * *

Şamil'le son kez görüşmeye giden Gramov, güneş batarken Büyük Avul'a vardı. Ertesi akşama kadar bekletildi. Daha sonra Şamil'in odasına alındı. İçeride Danyal Bey, Ker Efendi ve ihtiyar naiplerden oluşan bir meclis toplanmıştı. Duvarın önüne yirmi mürit dizilmişti. Mumun ışığında Müritlerin gölgeleri, dev gibi görünüyordu.

Görüşme, geleneksel süslü cümlelerle başladı. Başını eğerek karşısındakileri selamlayan Gramov, Doğulu âdetlere uygun iltifatlarda bulundu. Şamil de, benzer cevaplar verdi. Sonra birden Şamil'in yüzü değişti. Bakışları keskinleşti, duruşu ciddileşti. "İshak Bey" dedi. "Büyük şahsiyetler, her zaman konuşmaya iltifatla başlar, sonra önemli meselelere geçer. Biz de buna riayet ettik. Şimdi işimize bakalım. Prens Çavçavadze benimle alay mı ediyor? Şimdiye kadar güzel mektuplar göndermekten başka bir şey yapmadı. Prens şunu bilsin, ben alay etmiyorum." Bakışları birden vahşileşmişti. Gramov, Şamil'in gözlerinde gördüğü nefret karşısında ürperdi. Talep edilen bir milyon rubleyi denkleştirmenin mümkün olmadığına Müritleri ikna etmesi için bütün maharetini kullanması gerekecekti. Müritlerin bir milyon rublenin ne demek olduğunu bilmediğini düşünüyordu. "Şöyle anlatayım" dedi. "Size bir milyon pirinç tanesi verilse, gece gündüz demeden hep beraber taneleri saymaya başlasanız ve sayım işlemi tamamlanmadan yemeye izin verilme, saymayı bitiremeden açlıktan ölürsünüz..."

Müzakereler uzadıkça uzuyordu. Gramov, naipler taleplerinde ısrarcı olduğu için Şamil'in geri adım atmadığını gözlemledi. Sonunda Şamil, namaz vaktinin geldiğini söyleyip toplantıya ara verdi. Gramov, Şamil'le baş başa görüşemediği takdirde meseleyi halledemeyeceğini fark etmişti. Bu amaçla girişimde bulundu. Ertesi gece Gramov, gizlice İmam'ın odasına götürüldü. Belli ki Şamil de naiplerinin dikkatli bakışlarından uzakta görüşmek istemişti. Şimdi iki adam, rahat rahat konuşabilirdi.

"Sizin yerinizde olsam" dedi kurnaz Gramov. "Bu meselenin sonunda elde edeceğim şöhretten memnun olurdum. Rusları, Büyük Beyaz Sultan'ın kendi evladı gibi gördüğü oğlunuzu geri vermek zorunda bıraktınız. Bu, hiç de küçümsenecek bir başarı

değil. Bunu bütün dünya duyacak. Bütün gazeteler, Ruslara karşı büyük bir zafer kazandığınızı yazacak.”

Hafiften gülümseyen Şamil, “parayı da alsak fena olmazı ama” dedi. Gramov, kırk bin rubleden fazlasını denkleştirmenin imkânsız olduğunda ısrar etti. Sonunda Şamil, ikna olmuştu. Derin bir nefes aldı, ayağa kalkıp Gramov’a elini uzattı.

“Pekâlâ, halkımla meseleyi en kısa sürede halletmeyi deneyeceğim. Onlar olmadan hiçbir şey yapamayacağımı biliyorsunuz. Adil bir netice almayı ümit ve niyaz ediyorum. Hasavyurt’a dönün ve cevabımı bekleyin. Kötü niyetli insanların oğlumu geri dönmekten vazgeçirmesine müsaade etmeyin. Bu işte bana yardım edin. Bütün işlerinizde namus rehberiniz olsun ve Allah yüzünüze gülsün. Hoşça kalın.”

Prens David’in verdiği süre Cumartesi doluyordu. Üç gün kalmasına rağmen Şamil’den hâlâ haber yoktu. Prens ve subayları, Çarşamba, Perşembe ve Cuma günlerini kim bilir nasıl geçirmiştir? Gramov, olumlu bir cevap getirmemişti. Üç gün geçmek bilmedi. Garnizonda çıt çıkmıyordu. Sadece uzaklardan gelen top sesleri, ortamın sessizliğini bozuyordu. Kazaklar ve dağlılar arasındaki çatışmalar, aralıksız devam ediyordu.

Prencesler, Cemaleddin’in onları kurtarmak için kendini feda etmeyi kabul ettiğini öğrenmişti. Fakat Müritlerin yeni taleplerini duyunca sevinçleri kursaklarında kaldı. Zahidet, yine esirlere eziyet etmeye başlamıştı. “Prens David’in sizin fidyeniz için teklif ettiği rakamdan daha büyük bir meblağ topladığını öğrendik. Belli ki paranın birazını kendisine saklamak istiyor. Fakat bizi kandıramaz.” Art arda işittiği tehdit ve vaatlerden bıkan Prences Anna, bu sözleri duyunca baygınlık geçirdi.

“Kardeşin ölüyor” dedi Zahidet Prences Varvara’ya. “Onun kalması ya da gitmesi bizim için fark etmez. Bir milyon ruble ödene kadar çocuğunla birlikte esir kalmaya razı gelersen, o hemen gidebilir.”

Prences, diğer esirler salıverildiği takdirde kalmaya razı olduğunu; ancak bir milyon rubleyi denkleştirmenin imkânsız ol-

duğunu söyledi. “Bir milyon ruble... Sen bir milyon rublenin ne demek olduğunu biliyor musun? Bine kadar dahi sayabildiğini zannetmiyorum...” dedi Prenses kızgınlıkla. Zahidet, cevap vermeye dahi tenezzül etmedi. Günün ilerleyen saatlerinde esirler, Hacı’nın avlunun bir köşesine oturmuş önündeki devasa fasulye yığınının saydığını gördüler. Adama ne yaptığını sorduklarında Hacı, Zahidet’in bir milyon fasulye saymasını emrettiğini söyledi.

Tartışmalar günlerce devam etti. Zahidet, hiç durmadan esirlerin başının etini yiyordu. Sekiz aydır esaret altında yaşayan esirler, sürekli hayal kırıklığına uğradıkları için perişan haldeydi. Prenses Anna, eşine son bir kez mektup gönderdi. Prens’in Şamil’e ultimatoma vermesine neden olan şey, işte bu mektuptu.

Bütün harem, Prens’in cevabını getiren elçilerin Büyük *Avul’a* ulaştığını duymuştu. Herkesi bir heyecan ve telaş sardı. Prensesler, ne haber geldiğini sormaya cesaret edemiyordu. Esirlerin durumuna acıyan Hacı, Prens’in akıl almaz bir küstahlıkla cevap verdiğini; ancak Şamil’in mutsuz görünmediğini söyledi. Şamil, cesaret ve kararlılığa her zaman saygı duyardı. Kâhya, şöyle dedi: “İshak Gramov, dün gece İmam’la uzun uzun konuştu. İşlerin yoluna gireceğini düşünüyorum.” Muhterem Cemaleddin’in meseleye el koyduğunu, Şamil’le birlikte herkesi memnun edecek bir yol bulmaya çalıştığını anlattı.

O gece prensesleri ziyaret eden Molla Cemaleddin, esirlere çıkmaza giren mesele hakkında birçok soru sordu. Sonunda esirler kalsa da salıverilse de fazladan tek bir kopek dahi denkleştirilemeyeceğine kanaat getiren Molla, birden ayağa kalktı. Tatmin olmuş gibi görünüyordu. Esirlere her şeyin yoluna gireceğini söyledi. “Şamil, fevkalade kararlı bir adam olsa da netice de hâlâ benim oğlum. Ben onunla konuşurum.”

“Peki ya tebaası daha az fidye almayı kabul etmezse? Duyduğumuza göre paraya Şamil’den fazla değer veriyorlar” dedi Prenses Anna.

Cemaleddin’in kırışık yüzünde kurnaz bir gülümseme belirdi. “Halkı ikna etmenin bir yolu var. Fakat bunun ne olduğunu

şimdi size söyleyemem. Çok geçmeden öğrenirsiniz zaten.” Molla Cemaleddin, bu gizemli lafların ardından esirlerin yanından ayrıldı.

Şamil ve Molla, muhteşem bir plan yaptılar. Bu plan sayesinde, hem taleplerinden geri adım atmamış gibi görünen Şamil’in itibarı zedelenmeyecek hem de halkın ihtirasları dizginlenmiş olacaktı. Dağın tepesinde bir mağarada, yıllar önce halkla bütün irtibatını kesip inzivaya çekilen, vaktini tefekkür içinde yalnız geçiren bir adam yaşırdı. Şamil, bu adamı Büyük *Avul*’a getirttirip kendi odasına yerleştirdi. Bu haberi duyan halk, kâhini görmek için *avulun* kapısına toplanmaya başladı. Şamil, esirlerin salıverilmesine bu adamın karar vereceğini ilan etti. “Sizin İmam’ınız olan ben dahi bu konuda karar vermeye layık değilim. Yoksa herkes, tek derdimin canımdan çok sevdiğim oğlumun dönmesi olduğunu düşünebilir.”

Muhterem ziyaretçi, Şamil’in balkonundan halka hitap etmeye başladı. Esirler, kapı aralığından adamı izliyordu. Konuşmasını dualarla bölüyor, “bütün vücudu havan döver gibi kasılıyordu.” İnsanın içine işleyen sesiyle “Estağfurullah! Estağfurullah!” diyordu. Balkonda adamın yanında duran Şamil, Gazi Muhammed, Molla Cemaleddin ve önde gelen naip, adamın sözlerine davudi sesleriyle hep bir ağızdan “Lâ ilahe illallah!” diye karşılık veriyordu. Herkes aynı şekilde sallanıyordu. Hareketleri hızlanmaya başlamıştı. Feryatları kurtların ulumasına, hareketleri dervişlerin zikirlerine benziyordu. Sonunda vecde geldiler.

Bu zikir, günlerce devam etti. Sonunda kendi zapt etmeyi başaramayan Madam Drancy, elleriyle kulaklarını kapatıp “Yeter! Bitsin artık bu dua!” diye bağırdı. Gördükleri hoşlarına giden çocuklar, zikri taklit ediyor ve kulakları sağır edercesine bağıırıyordu. Oda-
nın içinden ve dışından “Lâ ilahe illallah!” sesleri yükseliyordu. Gördüğü manzara karşısında dudak büken sûtanne, “Madam, acaba Tanrı’ları bu duaları kabul eder mi? Bizimki etmez” dedi.

Molla Cemaleddin, esirlere umut vermişti vermesine; ama onlar bu münzevi adamın Müritleri etkileyebileceğine pek inanmıyordu. Fakat halk, adama yürekten hürmet gösteriyordu.

Bu münzevi adam, yavaş yavaş Allah'ın iradesi dediği şeyleri halka anlatmaya başladı. Aslında söyledikleri, Şamil'in istekleriydi. Uzun uzadıya nefsine hâkim olmanın öneminden bahseden adam, dünya malının geçici olduğunu, zenginliğin insan ruhu üzerinde tehlikeli etkilere yol açtığını, muhteris insanların Hz. Muhammed'in cennetine giremeyeceğini söyledi. Halk, ağzı bir karış açık münzevi adamın dediklerini dinliyordu. Esirlerse, yan yana oturmuş elleriyle kulaklarını kapatmaya çalışıyordu.

Bazen araya giren Şamil, etkileyici vaazlarda bulunuyordu. "Para, şu çayırlar gibidir. Solar ve yok olur. Paraya değil Allah'a kulluk etmeliyiz." Prensesler durumun farkında değildi; ancak Şamil, takasın son ayrıntılarını şekillendiriyordu. Şamil, esir takasının Mitçik Nehri'nin kıyısında yapılmasına karar vermişti. Bu bölgeden Büyük *Avul*'a açılan yolu kesmesi için çok sayıda asker gönderdi. Duaların yol açtığı coşkulu hava, son ana kadar sürdürüldü. Bu sayede bir milyon rubleden vazgeçerek aslında ruhunu kurtardığına inanmayan tek bir mürit ve aşiret mensubunun kalmaması amaçlanıyordu. *Dünya malı bir leştir ve ona ancak köpekler talip olur.*

Münzevi adam, Cuma günü coşkulu dualarını yoğunlaştırdı. Ona katılmaya gelen devasa kalabalık, avludan dışarıya taşmış surların etrafını doldurmuştu. Şamil, bütün günü camide geçirdi. Eşleri, ibadet etmek için odalarına çekilmişlerdi. Cumartesi sabahı esirler, kapılarına doğru koşan birinin olduğunu duyular. Eşikte beliren Hacı'nın yağız yüzü gülüyordu. Kollarını açmış "Hadi, çabuk gidin! Özgürsünüz!" diye bağıırıyordu.

Hacı'nın peşinden gelen Şuanat, sevinçten ağlıyordu. Koşarak Prenses Varvara'ya sarıldı. "Şamil sizi serbest bıraktı. Esaret bitti" dedi. Gözyaşlarını tutamayan Madam Drancy'e dönerek "Ağlama Fransız kadın. Sen de evine gidiyorsun. Oğluna ve annene kavuşacaksın. Yine mutlu olacaksın. Her gün yas tutulmaz. Hayat gözyaşından ibaret değil..." dedi. Madam Drancy'nin *avul*daki hüznünlü anları artık bitiyordu. Özgür günler onu bekliyordu. Fakat hayatı, ona gözyaşı, keder ve hatıralarından başka fazla bir şey sunmayacaktı.

Şamil, esir takasının 11 Mart Perşembe günü yapılmasına karar verdi. Haftanın en sevdiği günü Perşembe'ydi ve önemli işlerini hep bu gün yapmayı tercih ederdi. Esirlerin *avul*daki son altı günü, hazırlık ve vedalaşmalarla geçti. Bütün harem, esirleri kutlamaya geldi. Sadece Zahidet'in yüzü asıktı. Fakat esirlerden son bir kez faydalanmayı da ihmal etmedi. Onlara haber gönderen Zahidet, Tsinandalı'den alınan eşyalarını satın almak istiyorlarsa odasına gelmelerini söyledi. Odaya giden prensesler, mindere oturmuş çay içen ve fevkalade resmi davranan insanlarla karşılaştı. Prenseleri görmek isteyen Kerime, önceki gün *avula* gelmişti. Her zamanki gibi çok şatafatlı giyinmişti ve nazikti. Oda'nın ortasında bir yığın eşya ve mücevher vardı. Birçoğu, korkunç hasar görmüştü. II. Katerina'nın o dönem St. Petersburg sefîresi olan Prens David'in büyükannesine verdiği pırlanta işlemeli buket gibi birçok aile yadigârı, paramparça olmuştu. Yığının içinde Salome'ye ait güzel bir bileklik vardı. Bir keresinde Muhammed Şefi, bilekliği çocuğa geri vermek istemiş; ancak Zahidet'ten büyük tepki görmüştü. Eşine ait yüzüklerin bulunduğu kutuyu gören Prenses Orbelyani, hata yapıp sevincini belli etti. Bunun üzerine kutuyu alan Zahidet, yüzükleri elbisesinin yeline sakladı. Prenseler, eşyaları satın almayı reddedince ortalık buz kesti ve görüşme sona erdi.

Esirler için veda partisi düzenleyen Şuanat, odasının güzel halıları serdi ve sadece önemli durumlarda çıkardığı gümüş bardaklarda çay ikram etti. Ateşi vardı ve öksürüyordu. Ocağın yanında kürk astarlı paltosuna sarılmış yatıyordu. Şamil, Şuanat'a prenseslere ait pırlanta bir yüzük hediye etmişti; ama esirler bu duruma gücenmiyordu. Başına bağladığı bir kurdelenin ucuna astığı yüzük, kestane rengi saçlarının üzerinde parlıyordu. "Yakında gideceksiniz" dedi. Yanaklarından gözyaşları süzülüyordu. "Ve ben, asla! Bizi unutacaksınız. Evinize vardığınızda, eski hayatınıza devam edeceksiniz... Ama ben... Sizi çok sevdik. Hayatımıza renk kattınız..." derin bir iç çekti. Esirler, Şamil'i çok sevmesine rağmen Şuanat'ın zaman zaman ailesini ve Hristiyan kökenini

hatırladığını ve *avulda* kendisini çok yalnız hissettiğini biliyordu. Şimdi son kez başka bir dünyadan gelen arkadaşlarıyla beraberdi ve onları kaybedecek olmanın verdiği üzüntüyü gizleyemiyordu. Prensesler, Şuanat'a lapa hazırladı. Diğer kadınlar, Orbelyani bebeğe veda hediyesi olarak çalma dikti. "Size ne kadar nazik davranıldığını ve sıkıntılarınızı hafifletmek için neler yapıldığını unutmayın" dedi Zahidet. Prenses Anna, şöyle cevap verdi: "Bize nazik davrananları unutmayacağımız kesin."

Esirler, ertesi sabah ayrılacaktı. Hareme hüznü bir hava çökmüştü. Esirler dahi Şuanat ve Emine'den ayrılacakları için üzülmüyordu. *Avulda* yaşamayı bu kadar benimsediklerine şaşırıyorlardı. Elemli gözlerle yolculuk için yapılan son hazırlıkları izliyorlardı. Şuanat, eşyaların toplanmasına bizzat nezaret etmek istemişti. İmam'ın atının eyerini bağlayan Hacı, Cemaleddin için ayrılan muhteşem beyaz ata büyük özen gösteriyordu. Atın alnında siyah bir yıldız vardı. Şamil'in balkonuna yerleştirilen Müritlerin siyah sancakları ve Hz. Peygamber'in yeşil sancağı, sancaktarları bekliyordu. Prensesler, avluyu geçip ihtiyar Bahu'ya veda etmeye gitti. Dışarı çıkan Bahu, onlara teşekkür etti. "Sizin sayenizde ölmeden önce kaybettiğim torunumu tekrar görebileceğim." Bahu'nun yanında dikkatle etrafa bakan küçük bir Gürcü kıızı vardı. Hayatını kaybeden esirlerden birinin kızı olan Tekla'nın kimi kimsesi yoktu ve salıverilmesi için fidye ödenmemişti. Prensesler, onu da yanlarında götürmek istemiş; ancak Şamil, izin vermemişti. Muhtemelen Şamil'in ailesinden biriyle evlenecek, belki de Muhammed Şefi'nin eşi olacaktı. Prenses, yaşlı gözlerle geride bıraktıkları kıza baktı. İstavroz çıkaran Prenses, şöyle dedi: "Eğer burada büyürsen, Gürcü olduğunu sakın unutma. İmkân buldukça Hristiyanlara yardım et." Şaşkınlık içinde Prenses'e bakan kız, Bahu'nun şalvarının arkasına saklandı. Kendisini nasıl bir kaderin beklediğini anlayamayacak kadar küçüktü.

Şafak vakti arabalar kapıya yanaştı. Yolculuk bir gün süreceğinden, arabalara yiyecek, halı ve semaver yüklenmişti. Prensesler, arabalara öküz yerine at koşulduğunu ve arabacıların Ruslar gibi giyindiğini gördü. Alışkın olmadıkları kıyafetler giyen Tatarlar,

tuhaf görünüyordu. Şamil'in Mitçik Nehri'nin kıyısında iyi bir izlenim bırakmayı amaçladığı belliydi.

Veda vakti gelmişti. Kimse ne diyeceğini bilmiyordu. Prensesler, Zahidet'i başlarıyla selamladı, Kerime ve haremın diğer sakinleriyle el sıkıştı. Şuanat'a sarılıp öptüler. Herkes ağlıyordu. "Beni unutmayın" dedi Şuanat. Üzüntüsünden kendisini tutamayan Emine, gruptan ayrıldı. Sırtına paltosunu aldı ve gözden kayboluncaya kadar arkadaşlarını izleyebilmek için çatıya çıktı.

Büyük *Avul*'dan çıkan prenseslere, Şamil'in askerlerinden oluşan büyük bir birlik refakat ediyordu. Öndeki askerlerin başında beyaz elbiseler giymiş Gazi Muhammed, arkadakilerin başındaysa mavilere bürünmüş Muhammed Şefi vardı. Arabalar, taşlı yolda gıcırdaya gıcırdaya yol alıyordu. Esirler, giymeleri söylenen örtülerin ardından kendilerine el sallayan insanlarla dolu damlara, nöbetçi kulelerine ve balkonlara son bir kez baktı. Birden kederli bir şarkı duyuldu. Sonra yine sessizlik çöktü. Bu şarkı, prenseslerin aklından hiç çıkmayacaktı.

"Burada neler çektiğimizi biliyorsunuz. Dualarınızda bizi de hatırlayın." Duydukları, fidyesi ödenmeyen, anavatanlarını bir daha hiç göremeyecek olan diğer Gürcü esirlerin, askerlerin ve kimi kimsesi olmayan insanların sesiydi.

29

TAKAS

Kardeşlerime yabancı, anamın öz oğullarına uzak kaldım.

– ZEBUR LXIX

Kafkasya’da esir takasının son ayrıntıları kararlaştırılırken St. Petersburg, Çar’ın ölüm döşeğinde olduğu haberiyle çalkalanıyordu. Çar, artık yaşamak istemiyordu. Mademki ölüm ona gelmiyordu, o ölüme gidecekti. Çok hasta olmasına rağmen cephedeki bir alayı teftiş etmekte ısrar etti. Doktorunun uyarılarına aldırmış etmeyen Çar, üzerine palto dahi giymemişti. “Size teşekkür ederim doktor bey. Siz görevinizi yaptınız ve beni uyardınız. Şimdi bırakın, ben de görevimi yapayım.” Gururu tahttan çekilmesine müsaade etmemişti. O da hayattan çekiliyordu. Kış Sarayı’ndaki çalışma odasında sade bir demir kampağa uzanmış, ölümü bekliyordu. Solunum yetmezliği yaşadığından büyük acı çekiyordu. Fakat bilinci hâlâ yerindeydi. Eski dostlarını ve yoldaşlarını çağırdı. Vedalaşma, günlerce sürdü. Odasının dışındaki salonda toplanan saray mensuplarının ağzını bıçak açmıyordu.

Saat 5'te "altın kubbeli Moskova'ya" bir veda telgrafı yazdırdı. Yatağının başucunda bekleyen askerlerden, silah arkadaşlarına veda mesajını iletmelerini istedi. Sivastopol'ü kahramanca savunan askerleri unutmamıştı. Bütün muhafız alaylarını saraya çağırttı. O ölür ölmez, oğluna biat etmelerini istedi. Tahta çıktığı dönemde yaşanan kargaşa ve tehlikeli olaylar, tekrarlanmamalıydı. Dekabrist Ayaklanması'ndan geriye hiçbir şey kalmamalıydı... Nedimelerden birinin günlüğüne yazdığına göre "gecenin sonuna doğru genç Mençikov, Sivastopol'den haber getirdi. Durumu öğrenen Çar, 'bu şeyler artık beni ilgilendirmiyor. Oğluma versin' dedi." Artık ne Kırım Savaşı'nın ne de Kafkasya'daki durumun bir önemi vardı. Kırım Savaşı, bir milli müdafaa hareketiydi. Buna karşın Kafkas seferleri, Çar için şahsi gurur meselesi olmuştu. Kudretli Çar, dağlı Şamil'i dize getirmek istemişti. Fakat artık her şey önemini yitiriyordu. Finlandiya'dan Kafkasya'ya bütün Rusyalar... Çar, son anlarında tekrar eski kararlı haline büründü. Çareviç'e döndü ve çevik bir hareketle elini tuttu. "İpleri sıkı tut! İpleri sıkı tut!" dedi. Bunlar, Çar'ın son sözleri oldu.

Şamil'in esir takası için belirlediği tarih olan 11 Mart, aynı zamanda Çar'ın cenaze töreninin düzenlendiği gündü. Cenaze alayının şehirden geçmesi iki saat sürdü. Tepede güneş parlıyordu. Tabutun üzerine altın işlemeli bir örtü serilmiş ve imparatorluk arması konulmuştu. Geçit törenini izlemek için şehre akın eden köleler, "Çar dahi bir kürek toprakla gömülüyor" diyordu. Sokakları dolduran kalabalık, aralarında fısıldaşıyordu. Çar'ın intihar ettiği dedikodusu kulaktan kulağa yayılıyordu. Bazıları Çar'ın zehir içtiğini söylüyor, diğerleri doktorundan kendisine ölümcül bir ilaç vermesini istediğini iddia ediyordu. Çar'ın düşmanları tarafından zehirlendiğini söyleyenler dahi vardı. Herkes, Çar'ın eceliyle ölmediği konusunda hemfikir di. Çar'ın cesedi daha soğumadan kararıp çürümeye başladı. Tabut âdeta parfümle yıkanmasına rağmen açık tabutta sergilenen cesetten gelen koku, herkesi rahatsız ediyordu. Bu iğrenç koku yüzünden tabutun yanında nöbet tutan Muhafız Alayı'nda görevli (geleceğin devrimcisi) Pyotr Kropotkin'in midesi bulanıyordu.

11 Mart günü, Kafkasya'da da oldukça parlak başlamıştı. Hava, bir yaz günü kadar sıcaktı. Güneş, Mitçik Nehri'nin üzerinde parlıyordu. Nehrin iki kıyısında bulunan Ruslar ve Müritler, prenseslerin ve Cemaleddin'in gelmesini bekliyordu. Şamil, buluşma yerini dikkatle seçmişti. Büyük Çeçenistan'daki dağlar, nehrin kıyısına kadar uzanıyordu. İhtiyaç duyması halinde, ormanlık alana ve kayalıklara sığınabilirdi. Ruslar, nehrin karşı kıyısındaki Kumuk ovalarında bulunuyordu ve bu bölgede birkaç kilometre boyunca siper alacak hiçbir yer yoktu. Bu sayede Şamil, Rusları kolayca avlayabilirdi. Son anda dahi bazı sorunlar çıktı. Şamil, fidyenin gümüşle ödenmesini istemişti. Fakat gümüş bulmak zordu. Birkaç müridini, mühürlü çantalara konulmadan önce otuz beş bin rubleyi sayması için Hasavyurt'a gönderdi. (Kalan beş bin ruble, altın olarak ödenecekti.) Parayı saymak için Hasavyurt'a gönderilenler arasında bulunan Hacı, bir milyon ruble olsa sayamazdım diyecekti. Bu haliyle dahi paraları saymak yirmi dört saat sürdü. Müritler son derece dikkatliydi. Onluk desteler halinde getirilen parayı tekrar tekrar sayıyorlardı. Rusların bilerek anlaşılan meblağdan fazla para verip takas esnasında sorun çıkarmasından ve bu bahaneyle çatışma başlatmasından çekiniyorlardı.

Çarşamba gecesi Mitçik yakınlarındaki Kurinsk garnizonunda Cemaleddin'in şerefine bir veda yemeği düzenlendi. Başkomutan Baron Nikola (Prens David'in kız kardeşlerinden biriyle evliydi), Prens Bagrat ve maiyetleri ile birçok üst rütbeli subay, esir takasında hazır bulunmak için bölgeye gelmişti. Bir Çeçen uluğın haber getirdiği söylenince, bir şeylerin ters gittiğini düşünen Prens David ayağa fırladı. "Hâlâ yeni değişiklikler ve şartlar mı öne sürüyorlar?" dedi. Cemaleddin, şüpheli bir ses tonuyla "neden olmasın?" dedi. "Şeriat üzerine yemin ettiler. Belki de şimdi âdetlerine göre davranmak istiyorlar." (Hatırlayacağınız üzere şeriat, Şamil'in uyguladığı kutsal kanunlardı. Âdetse, dağlıların geleneksel kanun ve görenekleriydi.) Subaylar, Cemaleddin'in sesindeki öfkeyi ve solgun yüzündeki üzüntüyü görebiliyordu.

Sevdiği her şeyi geride bırakmak zorunda kalan bu adamı bekleyen acımasız akıbeti bir kez daha fark ettiler.

Cemaleddin, Çar'ın ölüm haberini sükûnetle karşıladı. Olayın ayrıntılarını dahi sormadan odasına kapandı ve yürekten bağlı olduğu bu adam için yas tuttu. Askerler, yeni çarlarına bağlılık yemini etmek için bir araya toplanmıştı. Elini ilk kaldıran Cemaleddin oldu. Son günlerinde dahi kendi ülkesi olarak gördüğü Rusya'nın bir parçası olmayı istiyordu.

Şamil'in gönderdiği adam, esir takasıyla ilgili son talimatları almak üzere Gramov'un İmam'a gönderilmesini istedi. Gece zifiri karanlıktı. Gökte tek bir yıldız dahi görünmüyordu. Tepeler ayaza çekmişti. Yolunu kaybeden Gramov, sabaha karşı Şamil'in ileri karakollarından biri olan Maior-Toup'taki mürit kampına ulaştı. İmam, çadırındaki minderlerin üzerine uzanmış, kehribar tespihini çekiyordu. Eski dostu Ker Efendi, İmam'ın yanında uyuyordu. İmam'ın morali yerindeydi. Çay getirilmesini istedi. "Çabuk olun. İshak Bey yolda az kalsın donuyormuş." Kudretli savaşçı, aslan gibi görünüyordu. Kükrercesine konuşmaya başladı. "Yarın, hepimiz için büyük bir gün. Yarın Ruslarla barış içinde olacağız. Kimse kalleşlik yapmamalı. Bizim âdetlerimize göre bir baba, oğlunun ayağına gitmez. Fakat kıymetli misafirlerim olan prenseslere eşlik etmek ve takas esnasında bir sorun çıkmasına mani olmak için ben gideceğim. Güneş doğar doğmaz adamlarımı bir araya toplayıp belirlenen sınırların dışına çıkmalarını emredeceğim. Ruslar için de aynı şeyi söyleyebilirsin, değil mi?" Rusların iyi niyetli olduklarına dair güvence veren Gramov, Prens David'in bir isteği olduğunu ilettili. Prens, herhangi bir yanlış anlaşılma ya da kargaşaya mahal vermemek için dağlıkların havaya ateş açmamasını istiyordu.

Bu isteği kabul eden Şamil, "Sizin askerlerinizin sevinçten havaya ateş açma ihtimali yok mu?" diye sordu. Çar'ın öldüğünü söyleyen Gramov, altı ay boyunca kimsenin sevinç gösterisi yapamayacağını belirtti.

Şamil, Çar'ın öldüğünü bilmiyordu. Bir müddet konuşmadı. Muhtemelen kuvvetli düşmanını ve ona dair duyduğu şeyleri

düşünüyordu. “Bu kadar büyük bir sultan için altı yıl bile çok değil” dedi. “Büyük bir adam ardında büyük bir evlat bırakmıştır. Veliahdı Prens Aleksandr nasıl?” Gramov, hayranlıkla yeni çarı tarif ediyordu; ama Şamil’in aklı başka yerdeydi. Kısa bir süre sustuktan sonra, içinden geçenleri anlatmaya başladı. “Peki ya oğlum? O iyi mi? Tek kelime Tatarca bilmediğini söylüyorlar.”

“Bunun için onu suçlamamalısınız” dedi Gramov. “Uzun zaman Rusya’da yaşadı.”

Şamil’in yüzü yumuşadı. “İnan bana, suçlamıyorum. Bana geri dönsün yeter...”

Gözlerini kısmış ateşi izliyordu. Bir süre konuşmadı. Bitkin düşen Gramov, “Uyumayı düşünmüyor musunuz?” diye sordu. “Bu gece olmaz” dedi İmam. “Oğlumu düşünmekten gözüme uyku girmiyor. İnşallah hiçbir kalleşlik olmadan mesele hallolur.”

Gece böyle geçti. Günün ilk ışıklarıyla birlikte Şamil, naipleriyle konuşmaya gitti. Prenseslerin çadırını ziyaret eden ve çoktan giyinmiş olan esirlerin sabırsızlıkla gitmeyi beklediğini gören Gramov, İmam’ın son talimatlarını iletme üzere atını dörtlü Kurinsk’e sürdü. “İlk ezan sesiyle yola çıksınlar” demişti Şamil. Yükselen güneş, pırıl pırıl parlıyordu.

Arabalara bindirilen prensesler ve maiyetlerinin yüzleri örtülmüdü. Ağır ağır Mitçik’e doğru yol alıyorlardı. Esir kaldıkları sürede perişan hale gelen esirler, bir deri bir kemik kalmıştı. Üzerlerinde eski püskü kürk paltolar, keten gömlekler ve kirli elbiseler vardı. Onlara eşlik eden yedi bin mürit, ilahi söylüyordu. Zaman zaman yanlarına gelen Gazi Muhammed, iyi olup olmadıklarına bakıyordu. (Önceki gün arabalardan biri devrilmiş, Madam Drancy bir çukura yuvarlanmıştı. Kurtarıldığında yara bere içinde titriyordu.) Yola devam ederken arabacılarından birinin hüznü bir Rus halk şarkısı söylediğini fark ettiler. Şaşkınlığını gizleyemeyen Prenses Varvara, “Rus musun?” diye sordu. Kafkas *papağı* takan adam, mavi Slav gözleriyle Prenses’e baktı. Artık ben de bilmiyorum dedi. Yıllar önce askerden kaçmış ve aşiretlere katılmıştı.

Ansızın her taraftan atlılar çıkmaya başladı. Ormanlardan ve dağın yamaçlarından dörtnala gelen atlılar, uçurumlardan atlayarak kafiye katıldı. Şamil! İmam Şamil! diye bağırarak adamların sesi, yeri göğü inletiyordu. Avar ve Çeçen soylular, baş naip ve en gözde atlı birliklerden oluşan bu adamlar, Şamil'in ordusunun en seçkin askerleriydi. "Görkemli bir konvoy" diyordu Madam Drancy. "Çerkeskaları, gümüş sırmalıydı. Göğüslerinde nişan ve madalyalar vardı. Silahları göz kamaştırıcıydı. Sarıkları, muhteşimdi. Paltoları kürk astarlıydı. Atları safkandı..." Kısacası sağlam bir intiba bırakmaları için gereken her şey vardı. Kafilenin ortasında yer alan Şamil'in "güzel ve soylu yüzü, sevinçten parlıyordu." Madam Drancy ve prensesler, kendilerini esir alan ve çektikleri onca çileye sebep olan bu adamın asil ve yüce gönüllü biri olduğunu biliyordu. Onu iyi tanımayanlar gibi Şamil'in canî bir katil ya da dinî bir şarlatan olduğunu hiç düşünmemişlerdi. Esir takasına dair hatıralarını yazan Prusyalı bir subay, prenseslerin "dağlılar insan değil, vahşî canavarlar" dediğini aktarıyordu. Fakat aslında prensesler, "Onlar da insan. İnsani duyguları var. Sadece medenî değil" demişti.

Arabaların yanına gelen Şamil, esirlerle vedalaştı. Çocuklara tek tek sarıldı. Prenseleri başıyla selamladı ve naiplerinin yanına döndü. Arabalar tepeli aştığında Hacı, hızla esirlerin yanına geldi. Kırbacıyla ileriye göstererek "Bakın! Rus ordusu orada!" dedi.

Heyecana kapılan esirler, hep birlikte ayağa fırladı. Neredeyse arabayı deviriyorlardı. Karşıdaki tepenin yamacında askerler, atlar ve toplardan oluşan uzun bir kordon vardı. Biraz daha yaklaştıklarında neşeyle dalgalanan sancakları seçebildiler.

Kafkasyalılar da, Rus askerlerine dikkat kesilmişti. Gâvurlardan nefret ediyorlardı. Fakat bugün kan dökülmemesi gerekiyordu. İç çekerek tüfeklerine baktılar. İki ordu arasındaki mesafe git gide azalıyordu. Prenselerin etrafını çeviren Lezgi atlılar, kılıçlarını çekmişti. Gafil avlanmaya hiç niyetleri yoktu. Madam Drancy'nin anlattığına göre yakındaki bir tepede sarı bir şemsiyenin altına kurulan Şamil, zaman zaman dürbünüyle Ruslara bakıyordu. Sağ tarafında Danyal Bey, soldaysa Ker Efendi ve Molla

Cemaleddin vardı. Arkalarındaki beş bin askerden çıt çıkmıyordu. Sancakları, devasa bir karakuşun kanatları gibi görünüyordu: hem tehditkâr hem de koruyucu...

Nehrin karşısında duran Ruslar, piyade ve toplar ortaya, atlılar kanatlara gelecek şekilde mevzi alıyordu. Subaylar, Başkomutan Baron Nikola'nın etrafında toplanmıştı. Efsanevi Şamil'i görmek için dürbünlerini Müritlerin bulunduğu yere çevirmişlerdi. Cemaleddin, diğerlerinden ayrı duruyordu. Dürbünüyle geri dönmek zorunda kaldığı bu yabancı dünyayı uzun uzun izledi. Fakat mesafe çok uzaktı. Sadece siyah sancaklar görünüyordu. Sakin bir sabahtı. Arazi, bütün görkemiyle uzanıyordu. Müritlerin toplandığı tepenin arkasında, zirveleri karla kaplı dağlar yükseliyordu.

Görüşme yeri olarak, iki ordunun tam ortasında yer alan ıssız bir ağaç seçilmişti. Şamil'in birliklerinden bir atlı, dörtnala bu ağaca yöneldi. Atını şaha kaldırdı ve elindeki flamayı salladı. Esir takasının başladığını işaret ediyordu. Gazi Muhammed, Muhammed Şefi ve otuz beş Çeçen'in eşlik ettiği arabalar, nehrin geçit yerine doğru gitmeye başladı. Arabaların gıcirtısından başka bir şey duyulmuyordu. Esirler, nehrin karşı kıyısında küçük bir atlı grubun kendilerine doğru yaklaştığını görebiliyordu. Gelenler, Cemaleddin, Prens Çavçavadze, birkaç subay ve gümüş çantalarıyla on altı Lezgi esiri taşıyan kağnıların başındaki otuz beş askerden oluşuyordu. İki grup birbirine yaklaştığında Prens, arabalara bindirilmiş kadınları gördü. Fakat hepsi örtülü olduğundan eşini ayırt edemedi. Birden bir çocuk sesi yükseldi: "Anne bak! Babam, beyaz atın üzerinde!" Konuşan Salome'ydi. Sevinçle el sallıyordu. Küçük Aleksandr'ı kucağına alan Hacı, onu babasına götürdü. Müritlerin getirdiği diğer çocuklar, babalarının boynuna sarıldı. Prens, tam arabalara doğru yönelmek üzereydi ki Gazi Muhammed yolunu kesti. Solgun ve endişeli görünüyordu. Yine de her zamanki zarafetiyle Prens'i selamladı.

"Babam, ailenize kendi ailesiymiş gibi iyi baktığını söylememi istedi. Niyetimiz, çile çekmeleri değildi. Ne çektilerse böyle soylu hanımlara nasıl davranmamız gerektiğini bilmememizden ve imkânlarımızın kısıtlı olmasından çektiler. Babam şunu

bilmenizi istiyor; onları çöl ceylanları gibi bütün gözlerden koruduk ve onlara gül gibi baktık. Geldikleri gibi tertemiz geri dönüyorlar.”

Prens, ne cevap vereceğini şaşırmıştı. Yüreği, öfke, sevinç ve intikam hırsıyla doluydu. Başını öne eğdi. Rus üniforması giyen Cemaleddin, kardeşine sarılmak için öne çıktı. Rus subaylarla vedalaşıyordu. Baron Nikola, ona kendi kılıcını hediye etti. Cemaleddin’in moralini yükseltmek isteyen Baron, şakayla karışık “bununla bizim halkımızdan kimseyi kesme” dedi.

Boğazı düğümlenen Cemaleddin, “ne bizimkileri ne de onlarınkileri” diyebilirdi. Ayrılırken bile üvey ülkesine bağlılığını koruyordu. Kurtarıcılarını yakından görmek isteyen prensesler, örtülerini çıkardı. Cemaleddin, esirlerin yanına geldiğinde atının dizginlerini çekti ve prenseslere uzun uzun baktı. Fakat kimse, tek kelime konuşmadı. Esirler, âdeta taş kesilmişti. Ne hissettikleri minnettarlığı ifade edebildiler ne de kurtuldukları için duydukları mutluluğu. Kelimeler bir türlü çıkmıyordu. Bir zamanlar sarayda gördüğü ve çok etkilendiği Çar’ın gözdesine bakan Prens Varvara’nın yanaklarından birkaç damla gözyaşı süzüldü.

III

Arka planda büyük ordular ve yüce dağların bulunduğu bu hüznü sahne, bir biyografi yazarının gerçeklerden sapması için gereken bütün unsurları barındırıyordu. Böyle bir durumda tarihin görünen yüzünün altında yatan o kederli hikâyelere dalmak ne kadar da çekici geliyor insana. Olay, zaten yeterince hüznü. Fakat Lermontov, Bestujev ve Marlinskiy gibi dağlarda yaşanan aşk, kahramanlık ve fedakârlık hikâyelerini kaleme alan romantik yazarların Kafkasya’da hâlâ yankılanan hayal güçlerinden etkilenmemek, nasıl mümkün olabilir? Belki bir gün Kafkas edebiyatına yeni bir şiir daha eklenir ve Cemaleddin; Tamar, Ammalat Bek, İsmail ve Sara ile Kafkas Esiri’nin yanında yerini alır. Belki bu şiir, Cemaleddin’in sarayda tanıştığı prensese aşkından, bu aşkın onu böyle büyük bir fedakârlık yapmaya götürdüğünden bahseder.

Cemaleddin'in kaderi hep hüznüydü. Uzun yıllar önce ailesinden koparılan Cemaleddin, yeni bir dünyada hayatını baştan kurmak zorunda kaldı. Benimsediği bu hayatı, babasının esirlerini kurtarmak, hepsinden de önemlisi sevdiği kadının hayatını kurtarmak için mi geride bıraktı? Sevddiği kadını, ancak dağlara geri dönerek kurtarabilirdi. Fakat geri dönerek onun kalbini kazanma şansını da kaybetmiş oldu. Bu hüznü hikâyeyi, biraz daha karmaşıktırabilirdi. Prenses Varvara başkasına mı âşıktı? Bunu öğrenen Cemaleddin, Prenses'e bağlılığını göstermek için yine de kendini feda mı etti. Mitçik'te karşılaştıklarında, özgürlüğüne kavuşan Prenses Varvara, sevgilisinin kollarına mı dönüyordu? Vefat eden eşine bağlılığından dolayı bu, pek de muhtemel görünmüyor; ancak böyle olsaydı, 19. yüzyıl romantik edebiyat geleneği uygun bir hikâye çıkardı ortaya. Böyle bir hikâye için gerekli bütün unsurlar mevcut: karşılıksız aşk, gerçek aşk, reddedilen aşk, kendini feda ederek kazanılan aşk... Bu dokunaklı hikâyenin ritmi, bir sonbahar akşamı hafifçe yükselen Schumann'ın besteleri gibi o dönemin özelliklerini yansıtıyor. Bu hüznü ve hayali melodi, kabul gören gerçeklerin gürleyen sesini bastırabilir.

IV

Gramov ve Baron Nikola'nın maiyetinde bulunan Prusyalı bir subayın yazdığı hatıralar sayesinde, Cemaleddin'in babasına dönüşünü birinci elden öğrenebiliyoruz. Prusyalı subay, gördüklerini birkaç ay sonra Berlin'de Şamil'e Bir Ziyaret başlığıyla yayınladı. Fakat Şamil'in esirlere nasıl muamele ettiği gibi bazı konularda Prusyalı'nın yazdıkları, fevkalade çarpıtılmış ve prenseslerin anlattıklarıyla çelişiyor. Diğer yandan esir takasıyla ilgili anlattıkları, Gramov'un dedikleriyle örtüşüyor. İkisi de, olayı ayrıntılarıyla tarif etmiş; ancak şahit olduğu kederli ve tuhaf sahne, Kafkasya'da yeni olan Prusyalı subayı daha derinden etkilemiş ve görüşlerini keskinleştirmiş. Cemaleddin'e eşlik eden subaylar arasında yer alan bu adam, olayı şöyle anlatıyor:

Önümüzdeki çukur yüzünden bir süre dağlıları göremedik. Sonra birden karşı karşıya geldik. Onları ilk gördüğümde nasıl

hissettiğimi asla unutmayacağım. Avrupa'da Şamil ve taraftarları hakkında edindiğim bütün o şairane düşüncelerin, burada geçirdiğim üç yılda yanlış gibi görünmüş olsa da, ne denli yerinde olduğunu anlamıştım. Ağır ağır ilerleyen birliklerin başında, fidan boylu, solgun benizli, donuk yüzlü genç bir adam vardı. Beyaz gömleği, beyaz kürk papağı ve güzel beyaz atıyla baştan aşağı beyazlar içindeki bu adam, bende nahoş bir intiba uyandırmıştı. Yapmacık hareketleri ve zoraki tavırları, bu düşüncemi pekiştiriyordu. Arkasında iki sıra halinde dizilen otuz iki mürit, muhteşem kıyafetlere, atlara ve silahlara sahipti Yarı barbar vahşilikle karışık mağrur duruşlarında, belli bir zarafet göze çarpıyordu. Sağ bacaklarında taşıdıkları tüfekleri, ateşe hazırdı. Haşin, esmer yüzleri, sıırım gibi vücutları, altın ve gümüş işlemeli silahları ve ateşli ufak atlarının güzelliği, arkadaki orman ve dağlarla birleşince, hayatımda benzerine hiç rastlamadığım bir manzara ortaya çıkıyordu.

Daha sonra Prens'in çocuklarına kavuşmasını, arabaların arkasında duran Cemaleddin'in kardeşiyle görüşmesini ve Şamil'in bulunduğu yere doğru gidişini anlatıyor.

Şu şekilde yürüyorduk. Önümüzde on altı mürit vardı. Onların arkasında bir Rus subayı, bir naip ve aralarında Cemaleddin ve Gazi Muhammed bulunuyordu. Ardından bir Kazak birliği ve en arkada yine *Müritler vardı. Fakat bu düzen, uzun sürmedi... Nehre yaklaştığımızda dörtnala yanımıza gelen dağlılar, Cemaleddin'in elini, eteğini ve çizmelerini öpmeye çalıştı. Bu duruma sessizce boyun eğen Cemaleddin, beni ve Rus subayı yanından ayırmamaya çalışıyordu; çünkü galeyana gelen bu kalabalıkta yanından ayrılırsak başımıza bir şey gelmesinden korkuyordu. Bir iki kez kalabalık, işi o denli azıttı ki Cemaleddin sert laflar söyleyip, el kol hareketleriyle onlara çıkıştı. Gerçi Rusça konuştuğu için kimse sözlerini anlamadı. Fakat hareketleri, istenen etkiyi uyandırdı. Kalabalık, saygı ve teslimiyet içinde geri çekildi.*

Hikâyenin geriye kalanını, Gramov'un ağzından dinleyelim. İmam'ın oğlunu karşılamaya gelen Hacı, ona muhteşem bir çerkeska verdi. İmam'ın, oğlunu yerel kıyafetler içinde görmek iste-

diğini söyledi. Gramov, Hacı'nın sözlerini tercüme etti. Kaşlarını çatan Cemaleddin'in yüzü asılmıştı.

“Ne kadar olağanüstü bir fikir” dedi. “Burada herkesin önünde kıyafetlerimi nasıl değiştirebilirim? Prensesler hâlâ beni görebiliyorken...” Canının sıkıldığı belliydi. İlginçtir ki bu denli hüznü ve etkileyici bir anda dahi, Kafkasya'nın bu ücra köşesinde 19. yüzyılda yaşayan insanlara özgü o utangaçlık, baskın geliyordu.

“Babanın sözü kanundur” dedi Gramov. “Onun isteklerine kim senin karşı çıkamayacağını öğreneceksin.” Müritler, Cemaleddin'in etrafında bir daire oluşturdular. Atından inen Cemaleddin, üzerindeki Rus üniformasını çıkarmaya başladı.

Prusyalı subay, şöyle diyor:

Alanda, her yaştan mürit vardı. Adamların vücutları, kurşun ve kılıç yaralarıyla doluydu. Büyük ölçüde sade, zevkli ve tek tip giyinmişlerdi. Şahane silahları, harika işlemelerle kaplıydı. Bu heybetli adamların arkasında, alt sınıflara mensup, perişan halde, yarı aç insanlar vardı. Bu kişiler, Müritlerin yoluna çıktığında ya atlarının altında eziliyor ya da acımasızca kırbaçlanıyordu. Rus subaylara, nefretten ziyade merakla bakıyorlardı. Kılıflarına tabancalar konulmuş İngiliz semerim ve gözlüğüm, onları âdeta büyülemişti. Biraz tereddüt ettikten sonra, gelip gözümdeki gözlüğe dokundular. Doğal olarak gözlüğüm yere düştü. Gözümü çıkardıklarını zannedip korkuyla geri çekildiler. Sadece çakmaklı silahlar kullanan Müritler, tabancalarımın kapsüllü ateşleme düzeneğini ilk kez görüyordu. Naiplerden biri içtenlikle sırtıma vurup tercüman aracılığıyla bugün dost olduğumuzu; ama bir dahaki görüşmemizde sadece silah ve kılıçların konuşacağını söyledi. “Ne kadar çabuk olursa o kadar iyi” diye cevap verdim...

Bu küstah Prusyalı, Kafkas savaşlarını, buradaki insanların öfkesini, hayallerini ve sonuçsuz gayretlerini, görülmeye değer bir arazide çıkılan müthiş bir avdan ibaret görüyordu. Cemaleddin, elbiselerini değiştirdi. Üzerinde Rus geçmişine dair ne bir çizme ne bir mahmuz ne de bir mendil kaldı. Döngü kırılmıştı. Babasıyla görüşmeye gitti. Âdeta dönüşüm geçirmişti. Uzun siyah

çerkeskasından harikulade silahlar sarkıyordu. Alnında yıldız şeklinde siyah bir leke bulunan beyaz atıyla, çimlerin üzerinde bir tur döndü. Kırmızı ve altın rengi çaprağı, güneşte parlıyordu. Beyaz koyun derisi *papağını* giyen Cemaleddin, kararlı gözlerle babasına bakıyordu. Cemaleddin yaklaşıncı dağlılardan vahşi bir çığlık yükseldi. Herkes ona doğru koştu. Alanda düzen kalmamıştı. Prusyalı subay, ürküp şaha kalkan atından neredeyse düşüyordu. Ruslar, onca vahşi yüzün arasında Cemaleddin'in yanından ayrılmamaya çalışıyordu. Atını durduran Cemaleddin, Ruslar olmadan yola devam etmeyi reddetti. Sonunda naipler, düzeni sağlamayı başardı. Atından inen Cemaleddin, son birkaç yüz metreyi yürüyerek gitti. Sol elini Prusyalı subaya, sağ elini de Ruslardan birine verdi.

İmam'a yaklaştığımız belli oluyordu. Kulakları sağır eden bağrışmalar, yerini ölüm sessizliğine bırakmıştı. *Kalabalık, geri çekilmişti. Biz ağır ağır yürürken, binlerce insan meraklı gözlerle bizi izliyordu. Cemaleddin'in eli, şiddetle titremeye başladı.*

Şamil, bağdaş kurmuş bir halının üzerinde oturuyordu. Oğlu, önünde eğildi ve diz çöktü. İmam'ın durgunluğu, birden kayboldu. Cemaleddin'i kucakladı. Gözlerinden yaşlar süzülüyordu. Kendini tutamayıp Ruslar ve Müritlerin önünde ağlamaya başladı. Nihayet "oğlumu muhafaza ettiği için Allah'a şükürler olsun. Dönmesine izin veren Çar'a teşekkür ederim" dedi. Sonra yanındaki Rus subaylara dönen Şamil, Gramov'a bunların kim olduğunu sordu. Subayların Baron Nikola'nın yaveri ve oğlunun korumaları öğrenince, onları başıyla selamladı. "Onlara da teşekkür ederim. Bugün Ruslar hakkındaki görüşüm değişti."

Rusların ayrılma vakti gelmişti. Cemaleddin'in tereddüt ettiği görülebiliyordu. Cemaleddin'e kendi âdetlerine göre veda eden Rus subaylar, ona sarılıp üç kere öptü. Cemaleddin'in kara gözleri, yaşlarla doldu. Duygularını gizleyemiyordu. Oğlunun gâvurlarla vedalaşırken üzüldüğünü gören Müritlerin yanlış bir fikre kapılmasını istemeyen Şamil, "bunlar, oğlumun en yakın arkadaşlarıydı" dedi.

Gâvurların gitmesi için sabırsızlanıyordu. Oğluyla baş başa kalmak istiyordu. Anadilini unuttuğu için Cemaleddin'e sitem etmeye başlamıştı. Onu tekrar Avar hayatına alıştırmamanın çok zor olacağını görebiliyordu. Fakat "incisi" Şuanat'ın prenseslerle konuşa konuşa unuttuğu Rusçayı hatırladığını düşündü. Rus boyunduruğunda geçirdiği yıllar Cemaleddin'in zihninden silinene kadar Şuanat, onlara tercümanlık yapabilirdi. Allah büyüktü...

Subaylarla büyük bir nezaketle vedalaşan Şamil, hizmetleri için Gramov'a teşekkür etti. "Şu anda bugüne layık bir hediyem yok; ama sana bir şey göndereceğim. Umarım kabul edersin." (İlerleyen günlerde Temirhan Şura'daki Gramov'a pırlantalarla süslenmiş muhteşem bir saat gönderildi.) "Şunu unutmayın İshak Bey; çocuklarım ve bütün ailem, hizmetlerinize ebediyen minnettar kalacak. Siz ya da akrabalarınızdan biri bizim elimize düşerse, derhal salıverilecek. Bunu size baş naiplerimin önünde söylüyorum." Arkasındaki atlılardan çıt çıkmıyordu. Yağız yüzlerinde kararlı bir ifade vardı.

Güneşli hava, yerini kara bulutlara bırakmıştı. Esen serin rüzgâr nedeniyle ağaçlar uğulduyor, atların yeleleri dalgalanıyordu. Şamil, burkasının getirilmesini istedi. Ellerini oğlunun omuzlarına koydu ve onu naiplerin yanına götürdü. Naipler, sancaklarını eğerek Cemaleddin'i selamladı. Cemaleddin, son bir kez Rusların olduğu yere doğru baktı. Müritler "Lâ İlahe İllallah" diye bağıyordu. Uzaktan Rus milli marşlarını çalan askeri bandonun sesi geliyordu; ancak Cemaleddin'in hemşehrilerinin coşkulu sesi, Rus melodilerini bastırıyordu. "İmam Şamil! Şamil'den başkası yok!" diye bağıyorlardı.

30

MAĞLUBİYET

*Zırh gibi gördüğüm kardeşlerim vardı. Heyhat!
Düşmanlarım oldular. Onları keskin ok zannederdim.
Öyleydiler de; ama o oklar, benim kalbimi deldiler.*

ŞAMİL- ADI BİLİNMEYEN BİR ARAP ŞAİRDEN ALINTI YAPIYOR

*Sizinkiler bizimkileri öldürüyor, bizimkiler de sizinkileri! Otuz senedir Müritler ve Ruslar, dağlarda hiç durmadan yankılanan davul sesleri ve ölüm şarkıları arasında birbirlerine böyle bağıriyordu. İntikam hırsı yüzünden otuz senedir kıyasıya savaşıyorlardı. Müritlerin hâkimiyeti zayıflamaya başlamıştı; ancak Şamil ve naip-leri, inançlarını koruyordu. Naipler, şehadet şerbetini içmeye devam ediyordu; ancak halkın çoğunluğu, artık onların arkasında değildi. Bezmişlerdi. Mürit öğretisi, çok şey istiyordu. İnanç-ları, bu kasvetli öğretinin gölgesinde büyüyen yeni nesle ilham vermeye yetmiyordu. Ömür boyu çile çeken aşiretler, Rusların tarafına geçmeye başlamıştı. Eskiden ne pahasına olursa olsun körü körüne Şamil'in peşinden giderlerdi. Gobineau, *Religions et**

Philosophies de l'Asie Centrale (Orta Asya'da Din ve Felsefe) adlı eserinde şöyle yazıyor: "İnsan hayatının bütün anlamı, Tanrı'yı tanımak. Dolayısıyla insanın bu yolda ilerlemesini sağlayabilecek birini, ne emir verirse versin takip etmek gerekir." Bu sözler, Müritlerin hem gözü kara hem de edilgen tutumunu açıklıyor. Şamil'in kaderinde muzaffer bir lider olmak vardı. Şimdiyse kâfirlerin kaderi, onları galibiyete götürecekti.

Şamil'in yenilmesine, şu üç şey neden oldu: Kırım Savaşı'ndan sonra Kafkasya'ya yığılan Rus ordularının muazzam kuvveti, ihtiyar ve hasta olan Vorotnov'un yerinde başkomutanlığa atanan Prens Baryatinski'nin liderliği ve hepsinden de önemlisi, Şamil'in çevresindeki iç çekişmeler. Aşiretler arasında zaman zaman yaşanan çatışmalar, Şamil'in gücünü azaltmıştı. Fakat şimdi, iç çekişmeler, daha da şiddetlenmeye başlamıştı. İhtilaf- lar, orman yangını gibi yıkıcı bir hızla yayılıyordu. Koca *avul* ve iller, bir gecede kâfirin tarafına geçiyordu. Şamil'in taleplerinden bıkan aşiretler, teslim oluyor ve Şamil'in misillemesine karşı Rus koruması altına alınıyordu. Korku, Şamil'in elindeki en güçlü silahtı. Asyalıların yaptığı savaşlarda belirleyici güçtü. Fakat Baryatinski'nin merhameti, daha güçlü bir etki uyandırmaya başlamıştı. Aşiretler, Rusların toplarından korkuyordu; ama intikam alacaklarından endişe etmelerine gerek yoktu. Savaşta korkunç olan düşmanlarının, işgal ettikleri yerlerde alicenap davrandıklarını görmüşlerdi. Bu nedenle Şamil'in yanından ayrılan binlerce kişi, Rusların safına geçiyordu. Git gide yalnız kalan Müritler, zayıflıyor ve dağlara çekilmek zorunda kalıyordu.

Değişim rüzgârları esiyordu. Her şey yeniydi. Yeni bir dönem başlıyordu. Yeni bir çar, yeni generaller ve yeni bir işgal planı... Yermolov'un gücünün ve Vorontsov'un kudretinin yapamadığını, daha insani bir yaklaşım benimseyen Baryatinski başarıyordu. Kullandığı askeri taktikler kadar zekice planlanıp uygulanan idari yöntemlerine, 1848 yılında Sol Kanat'ı yönettiği dönemde şahit olmuştuk. Artık Kış Sarayı'ndan hiçbir eleştiri görmeyen Baryatinski, gücünün doruk noktasına yaklaşıyordu. Tahta çıktığında otuz yedi yaşında olan yeni Çar II. Aleksandr, Baryatinski'nin

çocukluk ve gençlik arkadaşıydı. Hayatları boyunca birbirlerine bağlı kalacaklardı. Çar, Kafkasya meselesine sıra dışı yaklaşımından ve özel hayatından dolayı maruz kaldığı saldırılar karşısında Baryatinski'yi koruyordu. Baryatinski'yi hakir görenler, I. Nikola hayatta olduğu müddetçe sarayın kendilerine destek vereceğine emindi. Çar da, onlar gibi düşünüyordu. Prens, oldukça parlak bir askerdi ve imparatorluğa hizmet edebilirdi; ancak gençliği ve özel hayatı skandallarla dolu bu adama, fazla yetki verilmemeliydi. Fakat Nikola, 1855 yılında hayatını kaybetti.

Oğlu, çok farklı biriydi. Ondan önce bütün Rusyalara hükmedenlerin aksine mülayimdi. Pörtlek mavi gözleri, merhametle bakardı. Kaba kuvvetten nefret eden bu adam, asker tutkusunu konusunda babasına hiç çekmemişti. Kırım Savaşı sırasında yaralanan askerlerin çektikleri, onu o kadar sarsmıştı ki bir hastanede hasta bakıcı olarak çalışmasına binbir güçlüklerle mani olunmuştu. Tahta çıktıktan kısa bir süre sonra güney bölgelerini ziyaret eden Aleksandr, yüz bin askerin yattığı mezarları görünce mücadeleyi uzatmak yerine barış şartlarını kabul etmeyi seçti. Mağlubiyeti kabul etmenin getireceği utançtan korkan saray mensupları ve bakanlar, Çar'a karşı çıkmıştı. Fakat o, boşuna Jukovski'nin öğrencisi olmamıştı. Çar üzerinde etkili olanlardan biri de, teyzesi Grandüşes Elena Pavlovna'ydı. Hürriyet yanlısı ve fevkalade kültürlü biri olan Pavlovna'nın sarayı, Kış Sarayı'nın geleneklerine tamamen yabancı olan gelişmiş bir toplumun merkezinde yer alıyordu.

Yeni Çar, anayasa ilan edilmesini ve kölelere özgürlüklerinin verilmesini savunuyordu. Bu nedenle bazı çevreler, Çar'a güvenmiyordu. Daha küçük reformlarla işe başladı. İdam cezasını kaldırdı. Yerel yönetimlerde yolsuzluk ve suistimallerin önüne geçmek için önlemler aldı. Halkın nefret ettiği askeri koloni sistemini lağvetti ve dört yıl boyunca kimsenin askere alınmayacağı sözünü verdi. Kutsal kitaplarda kırbaçlamaya izin verildiğini söyleyen Moskova Başpiskoposu'nun tutkulu itirazlarına rağmen, bu uygulamayı yasakladı. Her sene çarın doğum gününde Peter ve Paul Hisarı'ndan bazı esirler törenle salıverilirdi.

1857 yılına gelindiğinde hisarda hiç mahkûm kalmadığı için bu törenlere son verildi. Bütün ülke, yıllardır çektiği zulümden kurtulmuştu. Fakat artan özgürlükler, gizli örgütlerin, sabırsız nihilist ve devrimci grupların yaygınlaşmasına neden oldu. Bu durumu mazeret gösteren gizli polis, kamu güvenliği adına yeniden gaddar yöntemlere ve korkunç suistimallere başvurdu. Halkın kendi kendini yönetmesi ve anayasa ilanının yolunun açılması için, *zemstvo* adı verilen siyasi meclisler kuruldu. Fakat kafası karışık ve duygusal olmakla itham edilen yeni Çar, ülkesindeki durumu yeterince net görebiliyordu. Anayasa konusunda Mil-yutin'e, Rus soyluları ve halkının kendi kendini yönetmek için gerekli nitelikleri henüz elde edemediğini söylüyordu.

* * *

Kafkasya'daki eski düzen, süratle değişiyordu. Vorontsov, hayatı boyunca geldiği yüksek makamlar ve yönettiği seferlerden dolayı bitkin düşmüştü. Bir süredir sağlığı kötüydü. Almanya'da gördüğü tedaviler de işe yaramıyordu. Yeni düzene yol açmak için kenara çekilmeye karar verdi. Son günlerini, biricik kızı Kontes Sophie Şuvalov'un çocuğu Yelizaveta'yla geçirdi. Oğullarının hepsi ölmüştü. Simon ve (Baryatinski'nin kısa bir süreliğine âşık olduğu) havai eşinin çocukları olmamıştı. Prens Simon, babasından önce öldü. Şanlı Vorontsovların tek varisi, fırfırlı önlüğüyle dedesinin yanında Alupka vadilerinde dolaşan bu küçük kızdı.

Vorontsov'un istifası üzerine Başkomutan Vekili olarak Murav-yev, atanmıştı. Fakat bu durum, karargâhta krize neden oldu. Sol Kanat'ın komutanı Baryatinski çok güçlenmişti ve zıt görüşlere sahip olduğu bu adamdan emir almak istemiyordu. Kendisini çoktan başkomutan olarak görmeye başlamıştı. Tavsiyelerine kulak asılmadığını ve savaşın gereksiz uzatıldığını gören Baryatinski, başka bir göreve atanmayı talep etti. Önceden tahmin ettiği gibi yeni Çar'ın maiyetinde görevlendirildi. İki arkadaş, artık sürekli beraberlerdi. Kış Sarayı'na yerleşen Baryatinski, Kafkas seferlerine dair tavsiye ve eleştirilerde bulunuyordu. Bu sayede Çar'a kendi görüşlerini kabul ettirmeyi başardı. Çar, âdeta beyni yıkanmış gibiydi. Baryatinski'yi bir dost olarak seven Aleksandr,

onun komutanlığına güveniyordu. Saray mensupları ve diğer idarecilerin muhalefetine rağmen Çar, Baryatinski'yi Özel Kafkas Kuvvetleri Komutanı ve Vali Vekili olarak atadı. Çıkardığı bir kararnameyle, Vorontsov'a tanınan bütün imtiyaz ve yetkilerin Baryatinski'ye de verilmesini sağladı.

Baryatinski'ye sorumsuzca iltimas geçildiğini düşünen St. Petersburg, çalkalanıyordu. Çok gençti. Hovardalık günleri hâlâ akıllardaydı. Dahası Madam Davidova'ya olan aşkı devam ediyordu. Vali, subaylarından birinin eşi olan metresiyle Valilik Sarayı'nda hava atmayı mı düşünüyordu yoksa? 1852 yılında bir kızları olmuştu. Bu skandal dahi onları ayıramamıştı. O zamanlar Çareviç olan Aleksandr, açıkça Baryatinski'yi desteklemişti. Çocuk, büyük anne ve babası olan Prens ve Prenses Orbelyani tarafından evlatlık edinilmiş ve teyzesi tarafından yetiştirilmişti. Madam Davidova'nın babası, Prens Dimitri Orbelyani'ydi; ama ölmüştü. Dimitri'nin babası Prens Pavel, Tebro'yu evlatlık edindi. Prens Baryatinski'nin düşmanları, bu görülmüş şey değil diyordu.

Küçük Prens Tebro, fevkalade sevimli bir çocuktur. Aile, Tebro'nun neden Orbelyanilerin evinde kaldığını açıklarken oldukça hassas davranıyordu. Tebro'nun, Şamil'in Telav yakınlarında yağmaladığı bir köyde öldürülen Gürcü bir papazın çocuğu olduğunu söylüyorlardı. Köyde enkazın arasında ağlarken bulunan küçük kızıdan başka kimse sağ kurtulamamıştı... Fakat kimse, Çar'ın bu küçük kızla neden bu kadar yakından ilgilendiğini ve ona ihsanlarda bulunduğunu izah edemiyordu.

Albay Vladimir Davidov, oldukça gizemli biriydi. Belki de eşi yerine metresi olmasını tercih eden Baryatinski'yle bir anlaşma yapmıştı. Ya da terfî ve iltimas karşılığında vurdumduymaz koca olmayı kabul etmişti. Belki başka çıkarları vardı ya da intikam almak için fırsat kolluyordu. O döneme dair hatıratlarda, valilikteki etkinliklerde genellikle arka planda kalmayı tercih eden, bir cenazeye katılmış gibi kederli ve sessiz biri olduğundan bahsediliyor. Zaman zaman konukların ısrarlarına dayanamayıp Gramont Düşesi gibi soylu Fransız akrabalarından bahseder ve sahip

olduğu tılsımlı taşı (dünyanın bu bölgesinde çok meşhurdu) göstererek Alexandre Dumas gibi ziyaretçileri büyülerdi.

Bu tür taşlar, genellikle soylu İranlı ve Gürcü ailelere aitti ve babadan oğula miras kalırdı. Kuş yumurtası büyüklüğündeki bu taşlar, sünger gibi bir maddeden oluşurdu. Üzerinde siyah lekeler bulunan bu mavimsi taşlar, pek de etkileyici görünmezdi; ancak şifalı güçlere sahipti. Bu bölgede ölümcül sonuçları olan yılan ve akrep sokması durumunda yara, bu taşlarla ovalanırdı. Zehri emen taş, gri renge bürünürdü. Sütün içine bırakıldığında içindeki zehri boşaltan taş, asıl rengini alırdı.

O dönemde Kafkasya'dan geçen bir seyyah, Prens'in Burcan dağlarındaki yazlık köşkünde düzenlenen bir ziyafetten bahsediyor. Ziyafette Prens'in özel orkestrasının çalıyordu. Fevkalade şaşaalı ve ciddiyetsiz bir ortam vardı. Mareşal Prens Baryatinski, "artık Rusya'daki en üst rütbeli ikinci adamdı. Bir doksanlık boyu ve cüsseli vücuduyla oldukça heybetli duruyordu. Yaklaşık kırk yaşında görünen Baryatinski, açık kahverengi saçlara ve geniş bir alına sahipti. Kaşlarının olduğu yerde daha küçük olan başı, yukarıya doğru büyüyordu. Mavi-gri gözleriyle etrafındakilere haşın ve buyurgan bir ifadeyle bakıyordu." Masanın başına yan yana iki sandalye konulmuştu. Prens'in yanında oturan güzel Madam Davidova, ev sahibi gibi davranıyordu. (Ona boşuna Madam Mareşal demiyorlardı.) Daha sonra bir manastır harabesine doğru geziye çıkan gruba, Prens'in orkestrası da eşlik etti. Prens'in etrafı, güzel kadınlar ve yiğit subaylarla doluydu. Keşişlerin mezarlarının üzerinde neşeyle mazurka oynuyorlardı." Misafirlerin eğlenmesi için devasa bir salıncak kurulmuştu. Merakla salıncağa bakan seyyah, onu darağacına benzetmişti. Fakat neticede burası Kafkasya'ydı. Burada eğlence, sadece bir ara fasıldan ibaretti.

Şanlı ve kudretli Baryatinski, bölgeyi adeta bir tanrı gibi yönetiyordu. Genç subaylardan ihtiyar askerlere kadar bütün ordu, Baryatinski'nin dönmesine sevinmişti. Aşiretler dahi, onu yiğit bir düşman olarak tanıyordu. Şereflerinden bir şey kaybetmeden barış yapılabileceğine inanmaya başladılar. Baryatinski, kuzeyin nefret edilen sultanı Nikola tarafından Kafkasyalılara eziyet et-

mek için gönderilen zalim bir gâvur değildi. Daha önce mücadele ettikleri, iki kez vurdukları, Kafkas ateşiyle pişmiş tecrübeli bir düşmandı. Ve Allah isterse, yurtlarını ele geçirecekti.

Baryatinski'nin sahip olduğu muazzam yetkiler, orduda reform yapmak, askerlerinin ele geçirdiği yeni bölgeleri imar edip yönetmek ve savaşı en kısa sürede bitirmek için ihtiyacı olan imkânı ona sundu. Büyük projeler ve başarılar, onu bekliyordu. Fakat sadece dört yıl başta kalacaktı. Vizyon sahibi ve işini bilen bir adamdı. Yaptığı planları, derhal uygulardı. Bu sayede, birkaç yıl içinde muazzam projelerinin çoğunu gerçekleştirdi. İlk olarak Kafkasya'da daha fazla asker görevlendirilmesini sağladı. Kuzey'den Kafkasya'ya akın akın asker gönderildi. Daha sonra fevkalade parlak bir asker olan Milyutin'i yardımcısı olarak atadı. (İlerleyen zamanlarda muhafız alaylarını kısmen demokratikleştirdiği için sarayın düşmanlığını kazanacaktı.) Gelenek düşmanı olmakla eleştirilen bu iki coşkulu devrimci, Prens Aleksandr Gagarin ve General Yevdokimov'la birlikte Kafkasya'nın nihai işgaline girişti. İlk iş, ellerindeki kuvvetleri yeniden düzenlediler. Eskiden sahadaki ordular, savaş meydanından çok uzakta olan karargâhtan emir alırdı. Bu karargâhlar, Tiflis'teki valinin ya da St. Petersburg'daki Çar ve Savaş Bakanlığının kararlarına göre hareket ederdi. Güney Orduları'nı beşe bölen Baryatinski, her birimin başına tam yetkili bir komutan atadı. Bu beş birlikten üçü, Şamil'i çevrelemeye başladı. Yevdokimov'un emrindeki Sol Kanat Ordusu, Çeçenistan'da görevliydi. Prens Georgi Orbelyani'nin başında bulunduğu Hazar Ordusu, Dağıstan ve Hazar kıyılarına yöneldi. Baron Vrevsky'nin komutasındaki Lezgi Hattı Ordusu, sıradağların güneydoğusuna konuşlandırıldı. Bu üç ordu, Müritlerin elindeki son kalelere düzenli saldırılar gerçekleştiriyordu. Rus ordusu, tarihinde ilk kez yivli tüfek kullanmaya başladı. (Hatırlayacağınız üzere bu yeni icada şiddetle karşı çıkan Çar Nikola, saltanatı boyunca çakmaklı silahlarda ısrar etmişti.)

Baryatinski, ormanları yok etmeye devam etti. Bu sayede dağlıları açık arazide savaşmaya ya da kıraç tepelere çekilmeye zorluyordu. Dağlılar, artık direnemeyecekleri bir düşmanla karşı

karşıya kalmışlardı. Baryatinski, bu durumu şöyle anlatıyor: “Savaş için ortada bir tür eşitlik olması gerekir. Dağlılar, savaşabildikleri sürece teslim olmayı aklından dahi geçirmezdi. Fakat artık mücadele etme imkânı kalmadığını gördüklerinde, silahlarını bırakmaya başlarlardı. Mağlup olan dağlılar, ertesi sabah tekrar toplanırdı. Tuzağa düşen ve savaşmadan dağılmak zorunda kalan dağlılar, ertesi gün teslim olmaya gelirlerdi.” Eskiden savaşmayan, kazanamayan ve ormandaki Müritlere erişemeyen taraf Ruslardı. Şimdi durum tersine dönmüştü. Yapılan köprüler, getirilen uzun menzilli toplar ve dinamitler sayesinde dağlar dahi aşılır hale gelmişti. Yıllardır devam eden tekdüze ve neticesiz savaşlardan dolayı tembelleşen Rus askerleri, Prens Baryatinski sayesinde galeyana gelmişti. Baryatinski’nin engin ufku, askerlere ilham veriyordu. Hazar’dan sonra Asya’yı ele geçirmekten, Asya’nın dört bir köşesinde siyasi nüfuz ve ticari ilişkiler kurmaktan, çölleri aşacak demiryolları inşa etmekten ve Rusya’nın kazanacağı zenginlik ve şandan bahsediyordu. Her şey, ilk adımı atmalarına yani Şamil’i dize getirmelerine bağlıydı. Emrindeki alaylar, kendilerini muazzam bir girişimin parçası gibi hissediyordu. Eski hayal kırıklıklarından eser kalmamıştı.

Tolstoy, askerler arasında yaygın görülen can sıkıntısı ve hayal kırıklığına yazılarında yer vermiş. İki subay, aralarında konuşuyor. Acemi asker, kıdemli arkadaşına neden hâlâ cephede olduğunu soruyor:

Çünkü Rusya’ya dönmek daha zor geliyor! Buraya nasıl geldiğimi sorarsan; Kafkasya’da olmak ve mükâfatlara boğulmak yeterli gibi görünmüştü. Passek gibi adamların uydurduğu efsanelerden biri işte. Uzaktan bakınca, aradığım her şeyin burada beni beklediğini zannetmiştim; dağlar, harikalar... Gel gör ki iki senedir buradayım, iki seferde çarpıştım; ama çektiğim çilenin mükâfatı olarak hiçbir şey almadım.

Rusların tarafına geçen aşiretler, ordunun ihtiyaç duyduğu işgücünü temin ediyor, rehber ve casus olarak hizmet ediyordu. İşgalin gerçekleşmesinde, yolsuzluk da etkili oldu. Alkol ve rüşveti iyi kullanan Ruslar, pohpohlamayı ve göz boyamayı iyi biliyor-

du. Vorontsov, muhteşem biri olabilirdi; ama yeterince göz alıcı değildi. Selefî Yermolov ve halefî Baryatinski gibi rolünü iyi oynayamıyordu. Belki de aşiretlerin gözünde fazla İngiliz asilzadesi gibi görünüyordu. Erken yaşta aldığı terbiye Asyalılara gerektiği gibi davranmasına mani oluyordu. Waterloo Savaşı'nın kazanıldığı Eton'un oyun sahaları, Vorontsov'un aşiretleri yenmeyi başaramamasına neden oldu. Kükreyerek konuşan heybetli Yermolov, gizemli tavırlarıyla Müritleri etkileyen Şamil gibi dağlıların gözünde efsanevi biri olmayı başarmıştı. Ne Şamil ne Yermolov ne de Baryatinski, göz boyamanın etkisini küçümsüyordu.

Uzun boyu, açık renkli saçları ve boyar görünüşüyle Baryatinski, hem bir asilzadeye hem şaşaalı bir adama hem de yaman bir savaşıya benziyordu. Kafkasya'yı dolaşan Baryatinski, muzaffer seferlerini planlarken gittiği her yerde ilgi odağı oluyordu. Yanından celladını hiç ayırmayan Şamil gibi Baryatinski, her zaman hazinedarıyla birlikte gezer, işbirliği yapan aşiret reislerini altına ve kıymetli taşlara boğardı. Aşiretlere verilen cesaret maddeleri, Müslümanları incitmemek için haç yerine yıldız şeklinde yapılmıştı.

Bütün bu olup bitenleri çaresizlikle izleyen Şamil, her zamanki cesaretini koruyordu. Son *avul*, son tepe düşene kadar teslim olmayacak ve Rusların, zafer için elinden geldiğince ağır bir bedel ödemesini sağlayacaktı. Şamil de ödül dağıtıyordu; ancak Ruslarla aşık atacak kadar zengin değildi. Madalyaların yanı sıra bazı tavizler vermek ve Müritleri tabi tuttuğu katı kuralları gevşetmek zorunda kaldı. Hiç beklenmedik mükâfatlar vadediyordu. Çeçenistan'da fevkalade büyük bir öneme sahip bir Rus kalesini kuşatmışlardı. Kalenin içindeki askerler, bir haftadan uzun süredir kıyasıya direniyordu. Albayın kızının kalede olduğunu öğrenen Şamil, surlara sancağını diken ilk naibe bu kızı vermeyi vadetti. Avusturya Arşidükü Karl'ın Paskiyeviç'e yazdığı gibi "*ilkelerinden taviz vermek zorunda kalmıştı.*" Kafkasyalılar dahi zora düşünce böyle yollara başvurabiliyordu.

Ne madalyalar ne Şamil'in etkileyici sözleri ne de albay kızları, aşiretlerin saf değiştirmesini engelleyemedi. Şamil'in orduları git

gide güçten düşüyordu. Şamil, kuralları yumuşatma konusunda çok geç kalmıştı. Halkın morali, hızla bozuluyordu. Kabardeyli-lerin ardından Osetler de düşman saflarına geçince Kafkasya'nın ortasında Rus yanlısı bir blok oluştu. Sadece batı ve doğu uçlardaki aşiretler, Şamil'e sadık kaldı. Zaman zaman Müslümanların kazandığı küçük zaferler, bu aşiretleri yüreklendiriyordu. Dikkatle kurulan pusuya düşen Rus birlikleri, yok ediliyordu. Davalarına yürekten bağlı olan ve boyun eğmektense ölmeyi yeğleyen Müritler, Şamil'in kilit öneme sahip mevzilerini savunuyordu. Fakat böyle gözü kara adamların sayısı, her çatışmada daha da azalıyordu. Ahulgo'daki gibi bütün halkın kenetlenip kahramanca savaştığı günler, geride kalmıştı... "Zırh gibi gördüğüm kardeşlerim vardı..." Şamil, ufak bir çatışmada zafer kazandığında kendisini şanslı sayar hale gelmişti.

Kafkas halklarını zayıf düşüren şey, cesaretlerinin kırılması değil, mağlubiyetin kaderleri olduğuna inanmalarıydı. Hâlâ direnseler de kaderlerine boyun eğmeye başlamışlardı. Gergebil baskını, bu durumu gözler önüne seriyor. Ruslar'ın saldırısı karşısında Müritler, canla başla *avulu* savunuyordu. Evlerin çatıları sökülmüş, yerine çalı konulmuştu. Böylece ileri atılan Ruslar, Müritlerin kurduğu tuzağa düşüp mızrakların ucunda can veriyordu. İlk başlarda Müritler galip gelecekmiş gibi görünüyordu. Fakat uç mevzileri savunan Müritler arasında kolera salgını baş gösterdi. Adamlar o kadar zayıf düştü ki çoğu nöbet yerlerinde can verdi. Dış hatlar kırılınca Rus askerleri ilerledi. Bu defa çalılarla gizlenen tuzaklara düşmemişlerdi. Müritler, eskiden yaptıkları gibi Ruslara karşı koymak için dışarı atılmadı. Bunun yerine, son yıllarda sıklıkla görüldüğü gibi kaderlerine boyun eğip ölümü bekleme-yi tercih ettiler. "Ruslar, silah sesleri arasında Müritlerin ölüm şarkılarını duyabiliyordu, sanki açık bir mezardan gelir gibi."

1857-1858 kışı, böyle mezarlarla doluydu. Şamil'in umutları, işte bu mezarlara gömüldü. Adım adım Çeçenistan dağlarına doğru çekilmek zorunda kaldı. Şamil'in durumu, beyaz adamların işgaline karşı çaresizce mücadele eden Kuzey Amerika yerlilerinin hikâyesine benzetilebilir. Apaçiler gibi Şamil, kendi av bölgesi-

ne yani dağlara çekildi. Mahsulleri ve ormanları, elinden alındı. Binbir güçlkle yetiştirdiği ekinler, yok edildi. Kıraç araziye doğru geri çekilmek zorunda kalan halkı, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak malzeme bulmakta zorlanıyordu. Baskınlarda ele geçirdikleriyle yetinmeye çalışıyorlardı. Ancak Rusların misilmeleri, çok pahalıya mal oluyordu.

Şamil, yıllarca barış görüşmelerine yanaşmadı. Baryatinski elçiler gönderiyor; Danyal Bey, eski müttefikleriyle müzakerelerde bulunmak için izin istiyordu. Şamil'in yeteri kadar askeri kalmamıştı. Büyük vaatlerde bulunan Türkler de, fazla bir yardım göndermemişti. Çaresizlik içinde tahta ve deriden yaptıkları uyduruk topu denediler; ancak olduğu yerde patlayan top etrafındaki askerlerin ölümüne yol açtı. Bu fikir, top ustası Muhammed Hidatlı'dan çıkmıştı. Demir halkalar geçirdiği kalın tahtaları manda derisiyle sarınca, topun patlamaya dayanabileceğini düşünmüştü. Bu fikre şüpheyile yaklaşan Şamil, şöyle demişti: "İşe yaramayacak. Canın benim için çok kıymetli. Paramparça olacaksın. Ayrıca Rusların bizimle alay etmesini istemeyiz." Fakat o kadar muhtaç durumdalar ki bütün çekincelerini bir kenara bırakıp silahı denemeye karar verdiler. Yaşanan olaydan sonra bu fikirden vazgeçtiler.

Ellerinde ne doğru dürüst silah kalmıştı ne de cephane. Bazen içine çivi koydukları fişekleri tüfeklerine dolduruyorlardı. Bu fişekler, ölümcül yaralar açıyordu. Sıradan fişekler, düşmanları delip geçiyor ve istedikleri kadar ağır hasar bırakmıyordu. Artık her kurşun, bir düşmanı saf dışı bırakmalıydı.

1857 yılının sonunda Çeçenistan ovaları Rusların eline geçmiş, Dağıstan'ın doğu kısımları düşmüştü. Ana zinciri aşan Lezgi Hattı'ndaki Rus birlikleri, daha önce kimsenin girmeyi başaramadığı Dido yurduna doğru ilerliyordu.

* * *

1858 yılının Şubat ayında Hasavyurt'a gelen bir Tatar ulak, "İmam Şamil adına" komutanla görüşmek istediğini söyledi. Albay Prens Mirsky'nin huzuruna çıkarılan adam, dağlardaki

Cemaleddin'in çok hasta olduğunu ve yerel ilaçların fayda etmediğini anlattı. Oğlunun Ruslara güvendiğini ve Rusların onu sevdiğini bilen Şamil, gerekli ilaçların kendisine gönderilmesini talep ediyordu. Mağrur ve kindar bir baba olan Şamil, Cemaleddin'in çaresiz durumda olduğunu görünce böyle bir haber göndermişti. 1855 yılının Mart ayında Mitçik'in kıyısında yapılan esir takasından beri ne Rusya'daki arkadaşları ne Çar'ın ailesi ne de silah arkadaşları Cemaleddin'den haber alamamıştı. Bütün iletişim kurma çabaları ve araştırmalar, sonuçsuz kalmıştı. Garnizonun en iyi doktoru olan Piotrovsky, ulağa Cemaleddin'in ne gibi belirtiler gösterdiğini sordu. Verem teşhisi koyan doktor, gerekli ilaçları hazırladı. Prens Mirsky, ihtiyaç duyulması halinde belli şartlarla bir doktor gönderebileceğini söyledi. Cemaleddin'in nerede olduğuna dair soruları cevapsız bırakan ulak, ilaçlar heybesine konulur konulmaz yola çıktı. Tatar casuslar bölük pörçük bilgiler getirse de yerel garnizon dahi Cemaleddin'in durumu hakkında hiçbir şey öğrenememişti.

Cemaleddin, kardeşi Gazi Muhammed'in yanına Karatay'a gönderilmişti. Karatay, güzel kadınlarıyla meşhurdur. İmam'ın oğluna bir bey gibi bakıyorlardı. Şamil, oğlunu önde gelen naiplerinden Talgik'in kızıyla evlendirmeyi planlıyordu. Casuslar, bu kızın bir fidan gibi zarif olduğunu söylüyordu. Cemaleddin, şanslı adamdı. İmam'ın varisi olarak istediği her şeye sahipti. Bir süre sonra Şamil, oğlunun bir Çerkes beyinin kızıyla evlenmesinde ısrar etmeye başladı. Babasının isteğine boyun eğen Cemaleddin, eşiyle yaşamayı reddetti.

II

Mayıs ayının başlarında Hasavyurt'taki nöbetçiler, güneşin kavurduğu beyaz dağ yolunda bir toz bulutunun yaklaştığını gördü. Bir süre sonra üstü başı toz içinde kalmış bir Tatar atlı görüldü. Sıkıntılı olduğu yüzünden anlaşılıyordu. Bu kişi, birkaç ay önce gelen ulaktı. Yine albayın huzuruna çıkarıldı. Cemaleddin'in durumunun hızla kötüleştiğini söyledi. Şamil, Rusların acilen doktor göndermesini istiyordu. Ne isterlerse kabul edecekti.

Doktor Piotrovsky, gitmeye gönüllü oldu. Prens Mirsky, doktor geri dönene üç naibin esir bırakılmasını talep etti. Böyle bir talebin geleceğini öngören Şamil'in gönderdiği beş naip, tepelerde gizlenmiş, ulaktan gelecek işareti bekliyordu. Ulak, birkaç havaya ateş açıp naipleri çağırdı. Birden ortaya çıkan naipler, atlarını dörtlüde kasabaya sürdü. Üçü, kalede kaldı. Diğer ikisi, Şamil'in krallığına giden doktorun yolculuğunun ilk safhasına eşlik etti.

Neredeyse bir hafta süren çileli yolculukta, prensesler ve Şuanat'ın kuzeni olan Ermeni tüccarın geçtiği vahşi geçitlerden, erişilmez yaylalardan ve dipsiz uçurumlardan geçtiler. Doktor, her geçen gün daha da bitkin düşüyor ve huzursuzlanıyordu. Her gün rehberlerinin yerini yenileri alıyordu. Bu sessiz ve acımasız görünen adamlarla iletişim kuramıyordu. Bazen *avul*dan geçerken rehberleri, doktora muhafızlık yapıyor ve onu kılıçlarını çekmiş halde bekleyen öfkeli kalabalıktan koruyordu. Gâvur! Düşman kâfir! Esmer yüzlerinden nefretleri okunabiliyordu. Beşinci gün Gumbet'in zirvesine ulaştılar. Sıradağların ardında kuzeyde ve batıda devasa Kafkas hattını ve doğuda ısıldayan Hazar Denizi'ni görebiliyorlardı. Yolculuklarına keçi yollarından devam eden grup, tırmanmaya devam ediyordu. Sonunda dibi görünmeyen bir yokuşa geldiler. Yol, atlarla devam edilemeyecek kadar dikti. Atlarından inip, hayvanları otlamaları için salıverdiler ve yola yayan devam ettiler. Beş saat boyunca kayaların ve çalıların arasında ağır ağır yürüyen doktor, aşağıya bakmaya korkuyordu. Midesi bulanıyordu. Korkudan titremeye ve terlemeye başlamıştı. Fakat geri dönmesine imkân yoktu. Nihayet kâbus sona erdi. Dağın eteklerindeki yaylaya ulaşmışlardı. Bu yayla, etraftaki bazı zirvelerden dahi yüksekti. Karşlarına, devasa kayalar çıktı. Cemaleddin'in bulunduğu Sul Kadı *avul*una açılan Andi Geçidi'ne varmışlardı.

Baygınlık geçirmek üzere olan doktor, yere yığıldı ve ağlamaya başladı. Doktoru kolundan tutup kaldıran rehberler, acele etmesini işaret etti. Büyük kaya kapılardan geçerek yollarına devam ettiler. Fakat kaslarına hâkim olamayan doktor, titremeye başladı. Bir saat daha yürüdükten sonra gidecekleri yere vardılar.

Dar, taşlı patikalardan geçerken gece olmuştu. Burası, iki katlı evlerle dolu büyük bir *avuldu*. Fakat ortalıkta kimsecikler yoktu. Havlayan köpeklerden başka hiç ses çıkmıyordu. Çatıların ve minarenin üstünü ince bir sis tabakası kaplamıştı.

Cemaleddin'in yaşadığı evin etrafında bir nöbetçi devriye atıyordu. Burada görevli naip, doktoru memnuniyetle karşıladı ve doğrudan Cemaleddin'in odasına götürdü. Doktor, mum ışığında Cemaleddin'in küçük bir karyolada uyuduğunu gördü. Odanın diğer tarafında doktor için bir yatak hazırlanmıştı. Bu iki tekerlekli yatak, Batı'ya dair odadaki tek izdi. Odada neredeyse hiçbir şey yoktu. Ne bir kitap ne de St. Petersburg'u hatırlatacak bir eşya... Badanalı duvarlara vuran mum ışığı, bir pirinç semaveri, bir tüfeği ve duvarda asılı güzel işlemelerle süslenmiş bir kılıcı aydınlatıyordu. Belki de bu kılıç, Mitçik'te vedalaşırken Baron Nikola'nın Cemaleddin'e verdiği kılıçtı. Çantasını yatağa koyan, uyuyan Cemaleddin'e bakmak için üzerine eğilen doktoru, arkasındaki naip gölgesi gibi takip ediyordu. Cemaleddin'in kaşık kadar kalmış yüzü, oldukça üzüntülü görünüyordu. Cemaleddin'i uyandırmayan doktor, yandaki yatağa uzandı. Artık Cemaleddin için hasretini duyduğu dünyadan haberler vermekten başka bir şey yapamayacağını anlamıştı.

Doktor Piotrovsky, üç gün *avulda* kaldı. Fakat ne verebileceği bir ilaç vardı ne de uygulayabileceği bir tedavi. Kabul ettiği hayat, Cemaleddin'i öldürüyordu. Cemaleddin, doktoru gördüğüne ve yeniden Rusça konuşup özlediği uzaklardaki dünyadan bahsedebildiğine çok sevinmişti. Bir daha hiç görmeyeceği insanları yâd ederken çökmüş gözleri parlıyordu. Bunlar, artık birer hayalden ibaretti ve gerçekler başkaydı. Fakat Cemaleddin, şikâyet etmiyordu. Müritlerin arasında yaşadığı hayattan bahsediyordu. Doktor, Şamil'in bilmeden de olsa ne kadar ağır şartlar dayattığını fark etmişti. İlk başta Cemaleddin, babasının hâkimiyeti altındaki bölgeleri ziyaret etmeye gönderilmişti; ancak Kafkaslıların bazı adalet anlayışları, içine sinmemişti. Savaşın devam etmesinden dolayı hissettiği çaresizliği de gizleyemiyordu. Babası, kimsenin barıştan bahsetmesine izin vermiyordu. Dağla-

rın ardındaki dünya, medeniyet, bilim, sanat ve tarih hakkında konuşmaları da yasaktı. Sonunda Cemaleddin'in savaş ve Rusya'daki hayatı hakkında konuşmasını yasakladı. Birkaç ay oğlunu Büyük *Avul*'daki evinde tutmuştu. Cemaleddin, buradaki mollalardan Müritçiliğin ilke ve uygulamaları üzerine eğitim aldı. Bütün günü, bitmek bilmeyen dini sohbetlerle, beş vakit namazla ve İmam'ın oğlunun yapması gereken diğer işlerle geçiyordu. Şuanat, Cemaleddin'e büyük bir şefkatle yaklaşmıştı; ancak Cemaleddin, Ma'arul Matz dilini hatırlama konusunda pek de yetenekli değildi. Ne yiyeceklere ne evlere ne de iklime hızlı uyum sağlayabilmişti. Şamil'in aklından geçenleri okuyan Zahidet, *avul* hayatının, prenseslere olduğu gibi Cemaleddin'e de zor geldiğini söylüyordu.

Varisini Ahulgo'da ebediyen kaybettiğini fark eden İmam'ın oğluna kavuşma sevinci kursağında kalmıştı. Geriye dönen oğlu değil, bir Rus'tu ve gönlünden geçenleri babasından saklıyordu. Kimseyle paylaşmadığı hatıralarıyla dolu dünyasına dalıp herkesten ayrı yaşıyordu. Şamil, Cemaleddin'in Gazi Muhammed'le ava gönderse de nafile... İki kardeş, şahinlerini yanlarına alıp atlarıyla yaylalara çıkardı. Geri döndüklerinde (başka bir dünyadan gelen kardeşine hayranlık duyan) Gazi Muhammed, Cemaleddin'in şahinini gönderip kuzeydeki Rusya'ya doğru uzun uzun hasretle baktığını anlatırdı. Şamil, oğluna şandan, mirasından, önünde titreyen dağ ve *avullardan*, Allah'ın emirlerinden, Rusların barış şartlarını kabul etmenin haysiyetsizce bir adım olacağından bahsediyordu; ama nafile... Cemaleddin'in ağzını bıçak açmıyordu. Şamil, İstanbul haremlerinde büyük değer verilen ceylan gibi güzel Çerkes kölelerden getirtti; ama nafile... Cemaleddin, hiç birini istemiyordu. Tefini alan Emine, prensesleri büyüleyen bülbül gibi sesiyle Cemaleddin'e şarkılar söyledi; ama nafile... Cemaleddin, gülümsüyordu; ancak akı başka yerdeydi. Polonya'daki salonlarda duyduğu Chopin'i, St. Petersburg'un balo salonlarında çalınan Viyana valslerini düşünüyordu. Rus askerlerinin şarkıları kulağından gitmiyordu... Çar için Bir Hayat... Çevre *avullardan* Dargiye-Vedan'a gelen delikanlılar, Cemaleddin'in şerefine *yigitovkalar* düzenliyordu;

ama nafile... Delikanlılarla birlikte ata binen Cemaleddin'in nişancılıkta onlardan aşağı kalır yanı yoktu. Fakat atlı muhafızların sütunlarla dolu büyük binasını hatırladığında, etrafındaki yüce dağları gözü görmez oluyordu. Atından indiği gibi kafasını dinlemek için Şuanat'ın odasının yolunu tutuyordu. Dışarıda ziyafet devam ediyordu. Kuzular çevriliyor, kesilen kurbanların kanı, hâlâ avluda akıyordu. *Lezginkan*ın coşkulu ritmi eşliğinde insanlar dans ediyordu.

Şuanat'ın yanına oturan Cemaleddin, prenseslerden bahsedirdi. Bazen kardeşleri Gazi Muhammed ve Muhammed Şefi'yle yalnız kaldığında, onların meraklı sorularını cevaplardı. Yaşadığı diğer dünyayı anlatırdı: St. Petersburg, Moskova, Şukinlerin evinde geçirdiği ilk aylarda ona annelik yapan Rus dadı, askeri okuldaki eğitimi... Askeri çalışmaları, Çar'ın yaveri olarak geçirdiği günler... Büyük Beyaz Sultan... Hayal edilemeyecek harikalar ve ihtişam. Trenler, telgrafla iletişim... Saray baloları... Akıllı ve cazibeli Rus kadınları... Polonyalı güzeller... Opera ve bale... Daha sonra Gazi Muhammed, Şamil'in haberi olmadan Tiflis'ten getirttiği müzik kutusunu getirirdi. Özellikle Batılı eğlencelere karşı çıkan İmam, bu tür şeyleri şeytanın oyunu olarak gördüğünden çocukları, müzik kutusunu yastığın altında saklardı. İmam, sık sık bir Müslüman atasözünü hatırlatırdı: *Dünya malı bir leştir ve ona ancak köpekler talip olur*. Fakat bu müzik kutusu, masum bir eşya gibi görünüyordu. İsviçre malı olan kutunun üzerinde Luzern Gölü'nün resmi vardı. Cemaleddin'in odasındaki pencereleri kapatan kardeşler, minderin üzerine bağdaş kurup oturur ve kutudan çıkan melodileri dinlerdi. Gazi Muhammed, kaslı parmaklarıyla kutunun kurma kolunu çevirip duruyordu. *Patencilerin Valsi*, *Gondolcuların Şarkısı*... Cemaleddin, yaşadığı öteki dünyanın güzelliklerinden bahsederken kardeşler, parfüm kokularını, sallanan yelpazeleri, lüle lüle saçları ve şapka kurdelelerini hayal ediyordu. Dinledikleri karşısında büyülenen Muhammed Şefi'nin gözleri parlıyordu. Öne doğru eğilen Gazi Muhammed'in şahin bakışlarında şaşkınlık görülebiliyordu. Savaş ve dağlardan başka bir hayat düşünemiyordu; ama kardeşinin anlattıklarının büyüüne kapılmıştı. Ne kadar

akıllı ve tecrübeliydi. Örtüsünün altından eşini izleyen Kerime, onun tam bir Rus olduğunu söylüyordu. Bu gizemli ırkın en iyi özelliklerine sahipti.

Gazi Muhammed, Cemaleddin'in odasındaki kitapları, resimleri ve haritaları merak ediyordu; ancak çok geçmeden bu eşyalara el konuldu. Şamil, oğlunun Müslüman âlemine dönmesine mani olduğunu düşündüğü İncil'i de aldı. Rusya'dayken dini konularda rahat bırakılan Cemaleddin, ilkesel olarak Müslüman inancına sadık kalmıştı. Fakat sahip olduğu ikona, elindeki en değerli eşyalardan biriydi. Naip, kendi aralarında söylenmeye başladı. Kimse, bu ikonanın din değiştirmekten ziyade bir daha hiç göremeyeceği bir arkadaşından hatıra olabileceğini anlamıyordu. Belki de bu, bir veda hediyesiydi.

Etrafındaki şüpheli bakışlar ve katı tutum yüzünden Cemaleddin, kendini iyice yalnız hissetmeye başladı. Avrupai bir ev inşa etmeye başlamıştı. Fakat toplanan kalabalık, öfkeyle evin haça benzediğini söylemeye başlayınca bu işten vazgeçti. İçlerinde bir gâvur yaşıyordu. Başka ne beklenebilirdi ki? Şamil, taraftarlarını bir türlü susturamıyordu. Cemaleddin'i tekrar feda etmek zorunda kaldı. Ona, rezil geçmişini hatırlatacak hiçbir şey kalmamalıydı. Ne mektup alıp göndermesine ne de Şamil'in tercümanlarının getirdiği yabancı gazeteleri okumasına izin veriliyordu. Cemaleddin'in barıştan söz açması dahi insanları kızdırmaya yetiyordu. Sonunda oğlunu ziyaret etmeyi bırakan Şamil, Cemaleddin'in kardeşleriyle görüşmesini yasakladı. Zaten Gazi Muhammed ve Muhammed Şefi'nin cepheye gitmesi gerekiyordu. Cemaleddin, artık bir başına kalmıştı. Ata binecek dermanı yoktu. Kardeşinin evinin damına oturur bulutlarla kaplı uzak tepeleri seyre daldardı. Gülleri çok severdi. Bir tek onlar, efkârını dağıtmayı başarıyordu. Odası, Dağıstan'ın harikulade kokulu sarı çiçekleriyle doluydu. En katı Müritler dahi, onu bu teselliden mahrum bırakmak istemedi. Neticede Hz. Peygamber de gülleri severdi.

Savaş, git gide daha da şiddetleniyordu. Baryatinski, Müritlere nefes aldırmiyordu. Cepheye giden Şamil ve Gazi Muhammed,

ordularının başında savaşıyordu. Bir mürit birliğinin başına geçen genç Muhammed Şefî, hiddetli baskınlar düzenliyordu. Fakat bir savaşçı olarak ne babasıyla ne de Gazi Muhammed'le aşık atabilecek düzeyde değildi. Onlar gibi coşkulu olduğu da söylemezdi. Babasına hayran olan sıradan, genç bir adamdı. Babasının destansı özelliklerini de taşımıyordu. Babasını yürekten seven Gazi Muhammed, onun bütün emirlerine sorgusuz sualsiz itaat ediyordu. Ömrünü, onun gölgesinde yaşamaya adanmıştı.

Şamil, Cemaleddin'in yeniden Rusların eline geçmesini göze alamazdı. Bu nedenle Büyük *Avul* tehlikeye düşünce, oğlunu Sul Kadı'ya gönderdi. Cemaleddin, Andi Geçidi'nin ardında güvende olacaktı. Orada hiç kimse ona dokunamazdı. Sıkı gözetim altında yaşayan genç adam, artık yalnızdı. Yanında ne ailesi ne de arkadaşları vardı. Tek kurtuluş yolu olarak gördüğü ölümü bekliyordu. Eceli, onu fazla bekletmeyecekti. Boğucu Temmuz günlerinde taraçalı çatıya çıkıp uzanmayı severdi. Karatay halkı, çatıyı güllerle donatmıştı. İmam'ın yalnız oğluna sevgilerini göstermek istiyorlardı; ama iş işten geçmişti. 12 Temmuz 1858 gecesı Cemaleddin, çatıdaki güllerin arasında hayata gözlerini yumdu. Şamil, oğlunu bir kez daha kaybetmişti.

III

1859 yılı, Şamil için oldukça kara bir yıl olacaktı. Üç Rus ordusu, acımasızca saldırıyordu. Şamil, düşmanlarına karşı koyamıyordu. Kaleleri, bir bir düşüyordu. 15 Ocak'ta, büyük bir Rus birliğinin iyi korunan Aktöre *avuluna* doğru yola çıktığını haber aldı. Fakat Baryatinski ve Yevdokimov, Şamil'i kandırmak için böyle bir söylenti yaymıştı. Gece gündüz karlar içinde yürüyen, ilerlemek için atlıların açtığı yolu izlemek zorunda kalan askerler dahi nereye gittiklerini bilmiyordu. Şafak vakti Aktöre'nin otuz verst batısında yer alan Argun Geçidi'ne ulaştılar. Burası, eskiden geçilmez olarak görülen kilit öneme sahip bir yerdi. Arazi şartları o kadar kötüydü ki birliklerin sekiz kilometre yolu yürümesi yedi saat sürdü. Fakat burayı geçmeyi başaran Rus as-

kerleri, etraflarındaki bütün *avulları* yerle bir etti. Şatoy ve Argun nehirlerinin birleştiği bölgede yüksek mevzileri ele geçiren Ruslar, Şamil'in kalesine açılan Vedan yaylasının yamaçlarına kadar ilerledi. Rusların manevrasını çok geç haber alan Şamil, aceleyle saldırıya geçti; ancak geri çekilmek zorunda kaldı. Birkaç gün sonra bütün yaylanın Rusların eline geçtiğini öğrenen Şamil'in, gözyaşlarını tutamadığı söylenir. Şamil, sonunun yaklaşmakta olduğunu biliyordu.

Şubat ayı boyunca Ruslar, ikmal malzemeleri ve toplara yol açmak için geçidin etrafındaki devasa ağaçları kesti. Kullandıkları baltalar, İngiltere'den ithal edilmişti. Buna karşın Şamil'in hasretle yolunu gözlediği silahlar, bir türlü gelmemişti. Bazı kayın ağaçları, yaklaşık yüz metre boyunda ve on-on beş metre kalınlığındaydı. Bu ağaçları baltayla kesmenin mümkün olmadığını gören Ruslar, onları havaya uçurdu. Sonunda, orman ve tepeler üzerinden Vedan'a giden devasa bir yol açılmıştı. Uçurumların üzerine köprüler yapıldı. Müritlerin bu köprüleri yıkmasını engellemek için yanlarına toplar yerleştirildi. Bütün saldırı girişimleri hüsrarla sonuçlanan Müritler, siperlerine geri çekiliyordu. "On beş kilometre boyunca uzanan sık ağaçlar ve çukurlarla dolu ormana henüz düşman girememişti." Gece gündüz demeden Rusların acımasız ilerleyişini durdurmaya çalışan Müritler, tuzak ve pusu kuruyor, hendekler açıyordu. Fakat Baryatinski'yi durdurmak mümkün değildi. Bütün askerlik hayatı, onu bu sefere hazırlamıştı. Uzun zamandır yaptığı planlarını, nihayet hayata geçiriyordu. Rus askerleri, Müritlerin son doğal savunma hatlarını yarmayı başardı. Büyük ve Küçük Varanda bölgesini yöneten Gazi Muhammed, Temmuz ayında *avulların* bir bir düştüğünü, toprakların işgal edildiğini ve halkın teslim olduğunu gördü.

Üç Rus ordusu, Şamil'in kalelerinden biri olan (daha sonra Yevdokimovsky adı verilen) İtümkale'yi kuşatmaya hazırlanıyordu. Uzun zaman önce Ruslara boyun eğen Nazran halkı, gördükleri acımasız ve yağmacı muameleden dolayı ayaklandı. Şikâyetlerinde haksız sayılmazlardı. Halkı kolayca yönetmek isteyen Ruslar, dağınık *avullarda* yaşayan İnguş aşiretlerini toplu yerleşimlere

göndermişti. Halk arasında infiale yol açan bu olay, ayaklanmayla sonuçlandı. Şamil'den yardım isteyen İnguşlar, Nazran'daki küçük Rus birliğini yok etmek için yola çıktı. Eski gayretli, cesur ve cüretkâr tavrıyla bu talebe olumlu cevap veren Şamil, intikam almak yerine alicenaplık gösterdi ve saldırıya geçti. Yevdoki-mov'un askerlerinin açtığı ateşin altında dört bin atıyla birlikte yaylaya inen Şamil, Açkoy'da yenildi ve Argun Nehri'nin karışığı kıyısına çekilmek zorunda kaldı. Nazran garnizonunda uyarı çanlarının çaldığı duyulmuştu. Bölgeye takviye birlikler gönderildi. Ayaklanma, vahşi cezalara karşı çıkan Baryatinski'nin haberi dahi olmadan acımasızca bastırıldı.

1859 yazının başında Ruslar, Şamil'in elindeki son kaleye açılan bütün bölgeleri dize getirdi.

Vedan düşmeden önce Şamil, eşlerini ve yakınlarını ormana gönderdi. Ailesi, Şamil'den haber gelinceye kadar burada saklanacaktı. Ormana sığınanlar arasında Kerime yoktu. Birkaç gün önce babası Danyal Bey'den gizli bir mektup almıştı. "Onları bırak gel" diyordu babası. "Oyun bitti. Baryatinski yaklaşıyor. Buraya gel."

Şamil'in güçlü olduğu dönemlerde gelini olmak Kerime'nin işine gelmişti. Şimdiyse babası gibi ihanet etmeyi tercih ediyordu. Fırtınalı bir gecede *avuldan* kaçtı. O zamanlar uzaklarda savaşılan Gazi Muhammed, eşinin ihanetini iş işten geçtikten sonra öğrenecekti.

Bu hüznü anı, Gazi Muhammed'in sadakatsiz eşine yazdığı, sararmaya yüz tutmuş mektuptan okuyabiliyoruz. Gönderilen birçok savaş emrinin yok olmasına rağmen bu mektup, günümüze ulaşmış. Bir süre sonra Kerime'nin kaçtığını duyan Gazi Muhammed, eşini hâlâ delicesine seviyormuş. Bütün ızdırabını birkaç kelimeye döken Gazi Muhammed, mektubu Rus hatlarının öbür tarafına götürmesi için bir casusa rüşvet vermiş.

"Benim küçük Kerime'm, bana bunu nasıl yapabildin?" diye yazmış. Belki de bu sözler, taş kalpli Kerime'nin içine işlemiştir; çünkü bu mektup, Kerime öldüğünde eşyalarının arasında bulunmuş.

Şamil'in en sonunda mağlup edilmesini sağlayan şey, büyük ölçüde Yevdokimov'un uyguladığı stratejiler ve kazandığı başarılarıydı. Çar, Yevdokimov'a Kont unvanı verdi. Başına isabet eden kurşunun yol açtığı çukurdan dolayı dağlılar, Yevdokimov'a "Üç Gözlü" diyordu. Fakat aldığı yara, görmesinde ya da zihinsel kabiliyetlerinde herhangi bir kayba neden olmamıştı. Ayrıca bu lakabı, Rus komutanlar arasında kendisini göstermesini sağlayan altıncı hissine ve açığözlüğüne borçluydu. Moskova'daki Askeri Müze'de sergilenen sararmış bir fotoğrafında köşeli yüz hatlarına sahip bodur biri olan Yevdokimov, esas duruşta beklerken görülüyor. Etrafına merakla bakan bu adamın bıyıkları, heybetli çenesine kadar uzanıyor. Göğsü, madalyalarla dolu. Baryatinski, Çar'a gönderdiği bir mesajda Yevdokimov'u şöyle anlatıyor:

Yevdokimov, düşmana istedikleri ya da avantajlı konum elde edecekleri yerde savaşma fırsatını hiç vermedi. İyi planlanmış hamleler neticesinde Şamil'in en sağlam mevzileri neredeyse hiçbir direniş göstermeden düştü. Binlerce adam kaybettiğimiz ve başarısızlıkla sonuçlanan Ahulgo gibi önceki çatışmaların aksine, Şamil'in kıyasıyla direnmek için bütün kuvvetlerini topladığı Vedan'ı ele geçirirken sadece yirmi altı askerimiz öldü ve yaralandı.

Dargiye-Vedan, Haziran ayında düştü. Prensesler ve Madam Drancy'nin esir tutulduğu korkunç kale, Rus toplarının darbeleriyle paramparça edildi. Müritler, *avulu* inatla savundu. Fakat sonunda top gülleleri, dış surları deldi, minareyi yıktı ve haremi yerle bir etti. 24 Temmuz'da Çoh *avulu* teslim oldu. Dört gün sonra Kibid Muhammed, Rusların tarafına geçti. İyi niyetinin bir göstergesi olarak Rusları, Tilitl'e götürdü. *Avulda* zafer geçidi yapan Baryatinski, iyi karşılandı. Bu hainin evinde yemek yemekten memnundu. Şamil'in elindeki son Avar *avulları*, iskambil kâğıtlarından yapılmış kuleler gibi yıkılıyordu. İrib kalesini teslim eden Danyal Bey, bir kez daha Rusların merhametine sığındı ve hoş karşılandı. Temmuz ayının sonunda karargâhından ayrılan Baryatinski, Yevdokimov'un Vedan'daki kampına gitti. Burada, son taarruzlarını planlayacaklardı.

Anayurdu Dağıstan'ın ıssız yaylalarına çekilen Şamil, Gunib'de son direnişini yapmaya hazırlanıyordu. Yeri iyi seçmişti. Burası, onun toprakları ve Müritçiliğin doğduğu yerd. Şamil ve geriye kalan birkaç sadık müridi, burada ölünceye kadar savaşacaktı. Ruslar bölgeye uzun menzilli toplar getirmeden önce bu bölge, zapt edilemez olarak görülüyor ve "Kafkasya'nın Cebelitarık'ı" olarak kabul ediliyordu. Gunib, etrafındaki dağların himayesinde ıssız bir yerd. Aşağıdaki vadilerden en az üç yüz metre yüksekteydi. Derin bir kayığa benzeyen çayırırlarla kaplı tepesi, koyun ve atlar için mükemmel bir meraydı. Etrafındaki yüksek kayalar, bu alanı düşman ateşinden koruyordu. Yandaki yamaçlardan birine, etrafı kayalarla çevrili taraçalar yapılmıştı. Kurşunların ulaşmadığı bu yerde, tahıl ve meyve yetiştiriliyordu. Dağın içinde kömür yatakları vardı. Dolayısıyla Gunib, barut ve mermi haricinde saldırıya direnmek için ihtiyaç duyulan her şeyi bünyesinde barındırıyordu.

Yine de bu bölgeyi Yevdokimov'un yoğun saldırılarından korumak için binlerce asker gerekliydi. Fakat Şamil, sadece dört yüz adam toplayabilmişti. Savaşı kaybetmeye mahkûmdu; ancak "sonunu düşünen cesur olamaz" diye düşünüyordu. Ne Şamil ne de naipieri, teslim olmayı akıllarından geçiriyordu. Allah ve hürriyetleri uğrunda Gunib'i sonuna kadar savunacaklardı. Kader!

Şamil, oğullarını, eşlerini ve kızlarını etrafına topladı. Kadınları dağlara gönderip hayatlarını tehlikeye atmak istemiyordu. Rus askerleri, dağları ele geçirmişti. Rusların safına geçen aşiretler, Şamil'in eşlerini katledip sadakatlerinin bir nişanesi olarak başlarını yeni efendileri olan Ruslara sunma fırsatını kaçırmak istemezdi. Dağlar üzerinden Gunib'e giden Şamil ve adamları, yağmacı aşiretler tarafından saldırıya uğramıştı. Bütün eşyaları çalınmıştı. Ellerindeki az miktardaki mühimmatı Ruslara saklamak isteyen Müritler, kendilerini doğru dürüst savunamamıştı.

* * *

Günlerden 24 Ağustos'tu. Şamil, taraftarlarına son kez namaz kıldırıldı. Uzun yaz günü sona ererken, ezan okuyan müezzinin

sesi, vadide toplanan Rus birliklerine kadar ulaşıyordu. Sayısız adam, çadır ve toptan oluşan muazzam bir ordu... Müritler, dört bir yanlarında benzer kampların olduğunu görebiliyordu. Etrafları tamamen sarılmıştı. Baryatinski, ertesi sabah taarruza geçmeye karar verdi. 25 Ağustos, Çar'ın doğum günüydü. Gu-nib'in ele geçirilmesi ve Şamil'in teslim olması, güzel bir hediye olacaktı. Böyle etkileyici jestleri severdi.

Şafak vakti, boğucu bir sıcak vardı. Vadinin üzeri sisle kaplıydı. Ruslar, saldırıya hazırlanıyordu. Sis tabakasının arkasına gizlenen Ruslar, Müritlere fark ettirmeden toplarını yaylayı vurabilecek kadar yakına getirdi. Şamil, kuşatmanın uzun sürmesini bekliyordu. Aniden başlayan şiddetli saldırı, onu gafil avladı. Şamil'e ihanet eden Naip Ali Kadı, bulunduğu kapıyı Ruslara teslim etti. Ruslar, buradan içeriye daldı. Bir müride karşılık on Rus vardı. Kıyasıya savaşan yüz mürit, akın akın gelen Rusları durduramadı ve oracıkta can verdi. Aralarında kadınlarında bulunduğu bir avuç mürit, tabyalardan birine saldıran Apşeron alayının üzerine atladı. Hiddetle savaşan Müritler, Rus süngülerinin ucunda can verdi. Baryatinski, mümkünse Şamil'in sağ ele geçirilmesini emretmişti. Oğullarıyla birlikte *avula* çekilen Şamil, yaşadığı gibi Allah yolunda ölmeye hazırlanıyordu. Çatışmaları iki kez durduran Baryatinski, elçiler gönderip Şamil'in teslim olmasını istedi. Şamil, iki elçiye de öfkeyle reddetti. Bu defa Baryatinski, Şamil'e bir ültimatı gönderdi. Koşulsuz teslim olmayı kabul etmediği takdirde bütün *avulun* topa tutulacağını ve içerdeki tek bir kişinin dahi sağ bırakılmayacağını söyledi. Şamil, ilk defa tereddüt etti. Yanında sadece oğulları ve Müritler olsaydı, şüphesiz oracıkta ölmeyi tercih ederdi. Fakat etrafı eşleri ve çocuklarıyla, sadık taraftarlarının aileleriyle doluydu. Ahulgo hariç o güne kadar hiç ailesinin güvenliğini düşünmek zorunda kalmamıştı. (Fatma'nın Dargiye'de ölüm döşeginde olduğu günü saymazsak) daha önce hiçbir savaşta duygularını hesaba katmamıştı.

Bu korkunç anlarda kimse, teslim olmaktan bahsetmeye cesaret edemiyordu. Sonunda geriye kalan naipler, Gazi Muhammed'i meseleyi babasına açmaya ikna etti. Gazi Muhammed'i, Şamil'in

namaz kıldığı camiye gönderdiler. Gazi Muhammed, iki kez diz çöküp babasının yanına oturdu; ancak bir türlü konuşamadı. Üçüncü kez geri gittiğinde Şamil, yüzünde hüzünlü bir tebesümle oğluna baktı. “Neden geldiğini biliyorum. Herkes gibi sen de teslim olmamı istiyorsun. Öyle olsun.”

Sonunda Şamil’i dize getiren şey, Rusların güçlü silahları değil, ailesi ve geriye kalan taraftarlarına duyduğu sevgiydi.

Ruslar, Şamil’le müzakere etmesi için Albay Lazarev’i gönderdi. Lazarev, yıllardır Ruslara hizmet eden bir Ermeni’ydi. Şamil, Lazarev’i şahsen tanıyordu. Kafkasyalılar, bu adamın cesaret ve adaletine saygı duyuyordu. Kurnaz ve zeki biriydi. İmam’ın önünde saygıyla eğildi. Saygılı ama amirane bir üslupla teslim olmasını istedi. Onun, ailesinin ve askerlerinin canının bağışlanacağına söz verdi. Şerefli bir barış yapılacaktı. Şamil’in giriştiği son savaşı yiğitçe kaybettiğini söyledi. Kader! Allah, böyle istemişti. Şamil’in otuz yıl boyunca Ruslara direnmesi, Allah’ın takdiri idi. Her şey Allah’ın elindeydi. Şimdi Şamil’in kaderi, Beyaz Sultan’a teslim olmaktı.

“Şamil, artık başarma imkânı kalmadığı için yenildi” diye yazıyordu J. F. Baddeley. İmam, kaderine boyun eğmiş ve mağlubiyeti kabul etmişti. Atına binip Rus hatlarına giderken, solgun yüzünde en ufak bir duygu emaresi yoktu. Uzun yıllardır komutanlığını yaptığı o kudretli ordudan geriye, sadece elli mürit kalmıştı. Perişan haldeki Müritlerin yüzü gözü kan ve barut tozu içindeydi. Yine de reislerinin ardında siyah sancaklarını gururla taşıyorlardı.

Prens Baryatinski, mağlup olan düşmanını kayıtsız bir yüz ifadeyle bekliyordu. Kayın ağacının gölgesindeki küçük bir taş oturmuştu. Etrafında kurmayları vardı. Şamil, kendisine ihanet edip Rusların safına geçen aşiretlerin teslim oluşunu görmemesini istemişti; ancak alanda toplanan aşiret mensupları, bayram ediyordu. Bu adamların arasında Muhammed Emin, Bata, Ali Kadı, Kibid Muhammed ve Danyal Bey de vardı. Bu duruma müsaade etmesi, Baryatinski için ebediyen bir utanç kaynağı olacaktı.

Şamil Gunib'in kapısından çıkarken, etrafa sessizlik çöktü. Sadece atlıların şakırtıları duyuluyordu. Hazır ola geçen Rus ordusu, yaklaşan adamı izliyordu. "O": korktukları düşmanları, efsanevi İmam, babalarına ve onlara direnen Dağıstan Aslanı... "O": 1837 yılında Gimri'de Klugenav'la yaptıkları görüşmeden beri kimsenin yüzünü görmediği adam, teslim olmak üzereydi. "Surları devasa dağlardan ve siperleri uçurumlardan oluşan" muazzam kale Kafkasya, düşmüştü. Askerler, sevinç çığlıkları atmaya başladı. Şamil'in yüzü kızardı. Hain aşiret reislerini görünce atını *avula* çevirdi. Ölmek, rezil olmaktan iyiydi. Fakat her zamanki açıkgozlüğüyle Lazarev, dörtnala ona yetişti.

"İmam! Büyük bir reis ve cengâver bir savaşçı olduğun için sana tezahürat yapıyorlar" dedi. "Onlara, mağlup olduğunda da tıpkı yıllar boyunca kazandığın zaferlerde olduğu gibi aslan yürekli olabileceğini göster." Lazarev, kelimelerini doğru seçmişti. Atının dizginlerini çeken Şamil, bir an duraksadı. Sonra her zamanki sakin ve mağrur yüzüyle geri döndü ve teslim olmaya gitti. Atından indiğinde, bazı Rus subayları Şamil'in silahlarını almaya yeltendi. Fakat Şamil, onları öyle bir buyurgan tavırla geri itti ki adamlar, geri çekildi. Ağır adımlarla, kendisini bekleyen Mareşal Prens Baryatinski'ye doğru yürüdü. Baryatinski, İmam'ın ailesinin güvenliğini bizzat temin edeceğini; ancak Şamil'in kaderini Çar'ın belirleyeceğini söyledi. Başını öne eğmiş dikilen Şamil, Baryatinski'nin sözlerini duymamış gibiydi. Yavaşça altın işlemeli muhteşem şaşkasının kılıfını çözdü. Başını öne eğdi, "asil ve mütevazı bir edayla" kılıcını Baryatinski'ye uzattı.

"Tanımadığım ve layık olmayan ellerin, kılıcıma dokunmasına izin veremezdim" dedi. "Onu, beni ve ordularımı mağlup eden size, Serdar'a veriyorum." Başını kaldırdı, kısık gözleriyle bir an Baryatinski'ye baktı. Sonra yine önüne eğildi. O, artık bir esirdi. Dağıstan Aslanı cengâver Şamil, artık yoktu. Ondan geriye, kendi tabiriyle "Allah'ın aciz bir kulu" kalmıştı. Bir de, hayatı boyunca sürdürdüğü mücadelesini hatırlatacak on sekiz yara izi...

* * *

Altmış yıl sonra 1918’de Muhafız Alayı’ndan bir subay, Orenburg-Taşkent demiryolunu ele geçirmek için Ural Kazaklarıyla birlikte Kızıl birliklere karşı savaşıyordu. Ağır yaralandı ve esir düştü. Tabancasını başına dayayan Tatar komutan, silahlarını vermesini emretti. Subay, öfkeyle silahını teslim etti. Bu kılıç, dedesinin koleksiyonuna ait Şam işi muhteşem bir şaşkaydı. Bu silahı, dedesine Mareşal Baryatinski hediye etmişti. Bu kılıcı yanına alan genç adam, seferden sefere koşmuştu. Bu, Şamil’in kılıcıydı. “Cennetin kılıcı...” Acaba bu kılıç bugün nerede? Muhtemelen savaş esnasında kılıcın Şamil’e ait olduğu fark edilmemiştir. Belki de ele geçirilen diğeri silahlarla birlikte bir kenara koyulmuş ya da eritilmiştir. Ya da kılıcın güzel işlemelerinden dolayı diğeriinden ayrılıp “Kafkas silah ustalarının eserlerine güzel bir örnek diye” bir müzeye konulmuştur. Ya da ülke sınırlarının dışına çıkıp İstanbul’daki Kapalı Çarşı’daki eski eşyaların arasında yerini almıştır. Belki de hayalperest bir seyyaha satılmıştır. Acaba şimdi, geyik boynuzlarının, tilki başlarının, düello tabancalarının ve diğeri yadigârların arasında bir beyefendinin yemek odasının duvarını mı süslüyor?

31

BAŞKA BİR DÜNYA

Size yaptığım onca şeyden sonra beni parçalara ayırmak yerine iyi karşıladınız. Diyecek söz bulamıyorum.

– ŞAMİL'DEN RUSLARA

Esiri olan Şamil'e cömertçe muamele etmesi, Çar'ın idealist yapısını gösteriyordu. Gerçi babası Çar Nikola da mağlup olan düşmanlarına (siyasi değil, askeri düşman olması şartıyla) genellikle belli bir nezaketle yaklaşırdı; ancak Şamil'e oğlu kadar alicenap davranma ihtimali düşüktü. Kafkas direnişi, Nikola'nın içine dert olmuştu. Kudretini gölgelediğini düşündüğü bu mücadelenin, şahsını hedef aldığına inanıyordu. Şamil denen "bu dik kafalı adam" onu çok öfkeliyordu. Fakat kan dökmekten nefret eden Aleksandr, kendisini dev aynasında görmüyordu ve Baryatinski'nin Kafkasya ile ilgili görüşlerini benimsemişti.

Şamil'i, şahsi düşmanından ziyade büyük, kahraman bir lider olarak görüyordu. Şamil'le tanışmak için sabırsızlanan Aleksandr, onun derhâl kuzeye gönderilmesini buyurdu. Emirleri keşindi: İmam'a saygıda kusur edilmeyecek, Rusya'daki yolculuğu boyunca karşılaşacağı askeri komutanlarla, soylularla ve piskoposlarla tanıştırlılacaktı. Ayrıca, uğradıkları kasaba ya da garnizonlardaki (Şamil, valinin evinde konaklayacaktı) bütün subaylar, tören kıyafetlerini giyip, madalya ve nişanlarını takıp İmam'a saygılarını sunacaktı. Şamil, Moskova ve St. Petersburg'u ziyaret edecekti. Böylelikle illerden birine yerleşmeden önce şehirleri, kurumları ve sarayı görme imkânı olacaktı. Çar, Şamil'in nereye yerleşeceği, nasıl bir evde kalacağı ve ne kadar ödenek alacağı gibi meselelerle bizzat ilgilenecekti.

Gunib'den ayrılan Şamil, bütün bunlardan habersizdi. Allah'ın aciz bir kulu ve Baryatinski'nin esiri olarak yola çıkmıştı. Kazak bölüklerinin eşliğinde kuzeye doğru giderken, sanki dağlar yarıldı ve Şamil'i son bir kez görmek ve çerkeskasının eteğini öpmek isteyen binlerce insan, onun yanına koştu. Fakat etrafında olup bitenlerin farkında olmayan Şamil, gözlerini kırmış ve düşüncelere dalmıştı. Yüzü, "dipsiz bir gölün yüzeyini kaplayan buz gibi" donuktu.

Ruslar, ancak esaretinin son yıllarında bu buz tabakasını delip İmam'ın etrafındaki korkunç ve müthiş efsaneyi aşabilecek ve Şamil'in nasıl biri olduğuna dair bir şeyler öğrenebilecekti. Yüzbaşı Runovsky ve Madam Çiçagova gibi Şamil'i yakından tanıyanların hatıraları ve sırdaşı Muhammed Tahir'in yazdığı (günümüzde Leningrad'daki Asya Müzesi'nde bulunan) eserde dahi tarihlerin uymadığı büyük boşluklar ve atlanan gerçekler var. Bu, biraz da Şamil'in kendisi hakkında konuşmayı istemesinden kaynaklanıyor. Runovsky'nin sorduğu sorulara, "ben dikkate değer biri değilim" diye cevap verirdi. "Eskiden Allah'ın hizmetkârıydım. Şimdiyse aciz bir kulum." Madam Çiçagova, Şamil'in hayatına dair anlattığı ilginç şeylerin birçoğunu yazmayı unuttuğunu belirtiyor. Bu nedenle buradan Şamil'in hayat hikâyesiyle ilgili istediğini alamayan ben, dikkatimi son yıllarına

dair küçük ayrıntılara veriyorum. Bu dahi macera ve minnet-tarlık hissi uyandırıyor. Şamil, şimdiye kadar gizemini korudu; ancak bu ayrıntılar, onu daha yakından tanımamızı sağlıyor. Şa-mil'i taşradaki kabul salonlarında, savaş meydanı ya da *avullarda* olduğundan daha net görebiliyor, onun alaycı, saf, dokunaklı ve haysiyetli tavrını daha yakından müşahade edebiliyoruz. O, artık dev gibi görünen, halkına ilham veren bir liderden ziyade büyük ve sade bir insandı. Zafer günlerinde olduğu gibi mağlubiyet dö-neminde de asil davranışlarına devam ediyordu. Yine de kapalı kapılar ardında geçirmek zorunda kaldığı bu son safhaya uyum sağlaması, hayret verici yeni değerlere alışması onun için fevka-lade zor oldu.

Yıllar sonra Gunib'de teslim olmasından bahseden Şamil, ken-disini ne kadar umutsuz hissettiğini ve kaderine boyun eğdiği-ni anlatıyordu. Rusların merhamet göstermesini beklemediğini söyleyen Şamil, Baryatinski'nin ona "mağlup bir köpek gibi" ha-karet edeceğini düşünmüş. Oracıkta hıncalıyla ölmeye hazırmış. Fakat Mareşal'in ölçülü şartları karşısında şaşkına dönmüş. Ken-disine saygıyla muamele edildiğini görünce, şerefli teslimiyeti-nin bir nişanesi olarak kılıcını teslim etmiş. Yine de bu şartlarda kendisine merhametli davranılacağını hayal dahi etmiyormuş. Oğlu ve naipleriyle beraber öldürüleceğine ve idam alanına gö-türüldüğüne eminmiş.

Albay Lazarev, Gazi Muhammed ve geriye kalan naipleri götür-mek için *avula* girdiğinde herkes yas tutuyordu. Kadınlar, ço-cuklar, naipler ve diğer savaşçılar, kendilerini yere atıp Şamil'in hayatının bağışlanması için yalvardılar. Kendi başlarına ne ge-leceği umurlarında dahi değildi. Lazarev, bu insanları İmam'ın bulunduğu çadıra götürdü. Bunun üzerine feryatlar daha da şiddetlendi. Ertesi gün Şamil, Temirhan Şura'ya götürüldü. Kor-kunç esaret, Türkçe-Tatarca konuşmayı bilen, esirlere tatlı ikram eden ve hatta onlar için bir müzik kutusu dahi aldırان genç Teğ-men Dimitri Asturov'un nezaketi ve cazibesi sayesinde güzel bir geziye dönüştü. Gördükleri sıcakkanlı muamele, esirlerin gön-lünü kazandı. Yas tutan Şuanat, gözyaşlarını sildi. Zahidet dahi

fevkalade dost canlısı birine döndü. Teğmene “bizim Dimitri” diyorlardı. Kendilerine yeni elbiseler diktiren teğmenin üzerine titriyorlardı. Aylardır devam eden savaşlardan dolayı bir oraya bir buraya savrulan kadınlar, perişan haldeydi. Kendisini askeri terzinin karşısında bulan Şamil, beklediği kefen yerine bir çerkeska diktiriyordu.

Şamil, 3 Eylül günü bir daha dönmemek üzere Dağıstan’dan ayrıldı. Gazi Muhammed, az sayıda naibi ve hizmetçisi, tercümanı ve ona göz kulak olması için görevlendirilen Albay Bogoslavskiy’le beraber kuzeye doğru yola çıktı. Genç Muhammed Şefi, ailenin geriye kalanıyla birlikte şimdilik Temirhan Şura’da kalacaktı. Şamil, sisli bir sonbahar sabahı yolculuğuna başladı. Şamil’e kendi arabasını tahsis eden Başkomutan Baron Wrengel, onu törenle uğurladı. Batıya, zirveleri bulutlarla kaplı sıradağlara doğru gidiyorlardı. Bazen sis bulutlarının ardında tamamen kaybolan dağlar, içlerinde doğan, yıllarca onlar için mücadele eden adama son kez veda edercesine bütün heybetleriyle tekrar yüzlerini gösteriyordu. Şamil, ne dağlara bakıyordu ne de geriye. Fakat ne tarafa gittiklerini cebindeki küçük pusulayla takip ediyordu. Pusulanın iğnesi ne zaman doğuyu gösterse yüzü kararıyor ve kendisini Sibirya’da şehit olmaya hazırlıyordu.

Dağın eteklerine doğru indiklerinde, olağanüstü bir değişim yaşandı. Yolculukları, zafer alayına benzemeye başladı. Ugradıkları her durakta Şamil’in geleceğini önceden haber alan meraklı bir kalabalık, onları bekliyordu. Kafile atlarını değiştirirken ortalık bayram yerine dönüyordu. Petrovsk garnizonundan gelen kadınlar, Kurtumkale’de Şamil’i çelenklerle karşıladı. Eşleri, kardeşleri ve oğulları Şamil’le savaşan, bazıları bu mücadelede can veren bu kadınlar, Şamil’e defne dalları verdi. Çerveleneya’da üstü kapalı rahat bir araba, onu bekliyordu. Üç aydır, buradaki hanın bahçesinde duruyordu. Baryatinski, bu arabanın hazırlanmasını Haziran ayında emretmişti. Zafer kazanacağına emin olan Baryatinski, müstakbel esirini rahat ettirmeye kararlıydı. Bu durum, Mareşal’in gücüne olan inancına, ileri görüşlülüğüne ve en ufak ayrıntılara dahi dikkat etmesine iyi bir örnekti.

Şamil, yol boyunca bir kahraman gibi karşılandı. Uzun zamandır ona karşı mücadele eden askerler buruk bir şekilde etrafında toplanıyor, subaylar onun şerefine davetler veriyordu. Şamil, etrafındakilere mesafeli davranırsa da durumdan memnun olduğu belliydi. Naiplerce gördüklerine çok şaşırmıştı. Mozdok'ta kafileyi karşılamaya gelen çok sayıda araba ve atlı, onlara kasabaya kadar eşlik etti. Sokaklarda toplanan kalabalık, tezahürat yapıyordu. Buna rağmen Şamil, hâlâ darağacına gittiğini düşünüyordu. Stravpol'da Şamil'in arabasının ardından koşan kalabalık, tezahüratlarda bulundu. İmam'ın kaldığı evin önünde hayranlık ve sessizlikle beklediler. Şamil'in şerefine park aydınlatılmıştı. Bir koro, onun için özel bestelenen marşları söyledi. O gece havai fişekler atıldı ve demiryolu istasyonunda bir balo düzenlendi.

Balo için seçilen bu yer, günümüzde hâlâ eğlenceyi demiryoluyla özdeşleştiren İsviçrelilerin alışkanlıklarını hatırlatıyor. Buradaki küçük kasabaların sakinleri, Pazar akşamları ya da bayram günlerinde peronların kenarına oturup istasyon bandosunu dinlemeyi, restorana gitmektense gar büfesinde bir şeyler yemeyi âdet haline getirmiş. Fakat en müşkülpesent seyyahlar dahi, Rusya'daki gar büfelerinde sunulan yiyeceklerin enfes olduğunu kabul ediyordu. Burada miskin İngilizlerin yolculuklarında yedikleri bayat çörek ve demli çayların yerine fevkalade lezzetli yiyecekler bulunuyordu: dumanı üzerinde borş çorbası, kremalı bilini ve havyar... Fakat sunulan yiyeceklere çok yakından bakmamak akıllıca olabilir. Bir keresinde çocukluğu ıssız bir taşra kasabasında geçen Rus bir arkadaşım, iki haftada bir gelen trenin yaklaştığını haber alan garsonların önlüklerini düzeltip tabakları hızla hazırladıklarını ve havyar sandviçlerini daha lezzetli göstermek için yaladıklarını anlatmıştı.

Fakat yemek ve eğlenceler bir yana demiryolu istasyonunun akıllalmaz tuhaflığı dahi Şamil'e oldukça büyüleyici gelmiş olmalı. Hayatında ilk kez gördüğü tren ve lokomotif, kim bilir nasıl hayretle bakmıştır. Müritler, gözlerine inanamıyordu. Temirhan Şura'yla karşılaştırıldığında Stavropol, büyük bir şehirdi. Büyük Avul'a yanında, Sodom ve Gomora gibi kalıyordu. Medeniyetin

kıyısında gördükleri karşısında hepsinin hissettiği şaşkınlığa tercüman olan Gazi Muhammed, “acaba St. Petersburg daha büyük bir yer mi?” diye sordu.

13 Eylül’de Harkov’a ulaştılar. Burada kafilayı, Çar’ın yaverlerinden biri bekliyordu. Yakınlarda bir yerde askeri manevraları izleyen Majesteleri, Şamil’in derhal yanına getirilmesini istemişti. Dağlılar, Büyük Beyaz Sultan’ın huzuruna silahlarıyla beraber çıkabileceklerini duyunca kulaklarına inanamadı. Albay Bogoslavsky, düşmanını affetme ve merhamet gibi Hristiyan inançlarından bahsedince, hepsi şaşkına döndü. Söylenenleri dikkatle dinleyen Şamil, hiçbir şey söylemedi. Sonra tekrar kendi düşüncelerine daldı. Çar ile İmam, bir şeref geçidinde bir araya geldi. Etrafta atlıların sancakları dalgalanıyor, askeri bando bangır bangır marş çalıyor ve dörtlüye giden Kazaklar tozu dumana katıyordu. Çar, Şamil’in kendisini küçük düşmüş gibi hissetmemesi için elinden geleni yaptı. Üzerinde uzun, beyaz çerkeskası, başında reislere özgü devasa çalmasıyla Çar’a doğru atını süren Şamil, her zamanki gibi mağrur ve sakin görünüyordu.

“Sizi Rusya’da gördüğüm için çok mutluyum. Keşke daha erken olabilseydi. Pişman olmayacaksınız. Sizin çıkarlarınızı gözeteceğim ve arkadaş olacağız” dedi Çar ve Şamil’i kucakladı. Şamil, kâfirin dokunuşu karşısında geri çekilmedi. O andan itibaren bütün endişeleri dağıldı. Şamil’i yanından ayırmayan Çar, İmam’ın hassasiyetlerini gözeterек erkek erkeğe askeri manevralar hakkında konuştu. Atlıları teftiş ederken Şamil’in de yanında olması için ısrar etti. Baryatinski’nin ordusunun Gunib’i ele geçirebildikleri için ne kadar şaşkın olduklarını anlattı. “Ne kale ama... Oranın zapt edilemez olduğunu düşünüyordum.” Şamil’in mağlup olduğu için hissettiği burukluk, gün bitmeden yok oldu. Rusya’daki bu yeni hayat, Allah’ın takdiri idi. Eğer Gunib’den St. Petersburg’a gitmek kaderiyse, Allah’ın iradesine boyun eğecekti.

Şamil’in yolculuğu, zafer turu gibi devam ediyordu. Gittiği her yerde onu, mağlup bir düşmandan ziyade bir kahramanın gelişini kutlayan coşkulu kalabalıklar karşılıyordu. Moskova’ya vardıklarında, Şamil’e, bütün ihtişamıyla Kremlin gezdirildi ve

hanedanının büyüleyici mücevher koleksiyonu gösterildi. Fakat Şamil, Deli Petro'nun yedi fersahlık çizmelerine ilgi gösterdi ve Büyük Beyaz Çar'ın kahraman atası hakkında tercümanı soru yağmuruna tuttu. Şamil'in ihtiyar General Yermolov'la görüşmesi, Moskova ziyaretinin en önemli anıydı. Hâlâ eski şaşaalı günlerinin gölgesinde yaşayan General, odasında hırlayarak bir aşağı bir yukarı yürüyordu. Birbirlerini gördükleri için çok seven iki asker, savaş hatıralarından bahsetti. Ertesi gece Bolşoy Tiyatrosu, aydınlatıldı. Şamil ve maiyeti, burada sahnelenen bir gala için binaya gelirken, tiyatronun sütunları ıslık ıslık. Gösterimdeki *Les Naiades* adlı oyunda balerinler, karşılıksız ve dokunaklı bir aşk hikâyesini canlandırdı. İzledikleri oyundan derinden etkilenen dağlılar, gözyaşlarını tutamadı. Çok duygusal biri olan Gazi Muhammed, ertesi sabah hâlâ oyunun etkisinden kurtulamamıştı. Dansçılardan birinin zarafetle can verdiği akıntının yanında yürümek için izin istedi. Dansçının Kerime'ye benzediğini söylüyordu...

Gunib'in düşmesinden bir ay bir gün sonra 26 Eylül'de St. Petersburg'a vardılar. Şamil'in zafer geçidine, ihtişamlı ve destansı duruşuna dair haberler, çoktan şehre ulaşmıştı. Trenden inen Şamil'i, fevkalade coşkulu bir kalabalık bekliyordu. Trenle yolculuk yapmak, dağlılar için büyük bir tecrübe olmuştu. Şamil, Türkçe-Tatar ya da Avar dilinin bu tecrübeyi hakkıyla tarif etmeye yetmeyeceğini söylüyordu.

Yağmurlu bir sonbahar günüydü. Yol kenarındaki su kanalları, biriken çamur ve yapraklar nedeniyle tıkanmıştı. Kaldırımlar, ıslak ve kaygandı. Bu kasvetli şehrin havası çok pisti. Tren istasyonunun önündeki oteller, *droşkiler* ve yaprakları sararmış ağaçlarla dolu Snamenski Meydanı'nda muazzam bir kalabalık toplanmıştı. Nevski Bulvarı'na kadar uzanan kalabalık, Şamil'in gelmesini bekliyordu. Nihayet Şamil görününce kalabalık, tezahürat yapmaya ve hoş geldin diye bağırmaya başladı. Sessizce merdivenlerde duran Şamil, alkış yağmurunu başını öne eğerek karşıladı. Bir adım arkasında duran naipleri, siyah burkaları ve *papakları*yla heykel gibi görünüyordu. Kollarını göğüslerinde

bağlayan naipler, yere bakıyordu. Kafkas adetlerine göre bu duruş, İmam'ın rütbesine saygılarını gösteriyordu.

Şamil, başkentte geçirdiği günlerde Snamenski Otelinde kalıyordu. Burada, kendisine yaver olarak atanan Yüzbaşı Runovsky'le tanıştı. Şamil'in gelecekte Kaluga'da ikamet etmesine karar verilmişti. Yüzbaşı Runovsky, İmam'ın kalacağı evden sorumlu olacaktı. Runovsky, fevkalade iyi bir tercihti. Birkaç Tatar lehçesini konuşabiliyor, Kafkasya'yı iyi biliyordu. Cana yakın biriydi. Ayrıca büyük İmam'a yakınında yaşayacağı için memnundu.

Şamil'le geçirdiği yıllar hakkında hatıralarını yazan Runovsky, yaşadıklarından ve görevlerinden memnuniyetle bahsediyor. Sabah 10'da otele gidip Şamil'le tanışması emredilmişti; ama öğlen olmasına rağmen hâlâ salonda bekliyordu. Grup, ortalıkta görünmüyordu. Şamil'in otelinde kalmasının yol açtığı muazzam ilgi-den memnun olan otel müdürünün dediğine göre sabahın erken saatlerinde Albay Bogoslavsky'le birlikte otelden ayrılan grup, grandüklerden birinin daveti üzerine Kronstadt'taki donanmayı ziyarete gitmişti. Otelin restoranına, lobisine ve koridorlarına doluşan halk, efsanevi Şamil'i görmek için oda oda geziyor, kapı deliklerinden içeriye bakıyordu. Çamurlu botlarıyla yerleri kirleten bu insanlar, müdürü bezdirmeye başlamıştı. Kenara çekilip beklemeye başlayan Runovsky, kaderin ne tuhaf bir şey olduğunu düşündü. Kafkasya'da savaştığı dönemde bir gün Şamil'e esir düşeceğini zannederken, şimdi onun maiyetinin başına atanmıştı.

Saat 4'e gelirken hava yavaş yavaş kararmaya başlamıştı. Runovsky, dışarıda bir gürültü duydu. Pencereden dışarıya baktığında, küçük bir grubun otele girmeye çalıştığını gördü. Kalabalığın arasında sarıklı ve sakallı esmer yüzleri seçebiliyordu. Zaten tıka basa dolu olan salona girmeye çalışan kalabalık, "Bravo Şamil! İşte orda!" diye bağırıyordu. O hengâmede kalabalığı durdurmaya çalışan müdürün sesini duyan olmadı. Kalabalık, üst katlara yönelen Şamil'in peşinden ayrılmıyordu.

Runovsky, nihayet İmam'ın odasına ulaşmayı başardı. Şamil'in tercümanı, tarafları tanıştırdı. Runovsky'nin dediğine göre bütün

gün gezmekten yorulan Şamil, divanda oturuyordu; ama halinden memnundu. Daha önce hiç savaş gemisi görmemişti. Ayrıca Grandük ve donanma subaylarının gösterdikleri saygı, hoşuna gitmişti. Runovsky, Şamil'in gördüğü teveccüh karşısında gurunun okşanmasından ziyade kendi halkı gibi yabancı kâfirlerin de onun faziletlerine değer vermesinden memnun olduğunu gözlemledi. Anında İmam'ın cazibesine kapılan Runovsky, "bütün bunlar, onun soylu ve vakur yüzünden okunuyordu" diyordu.

"Sizin çocuklar, beni esir görmekten memnunar; ama bana bir kötülük gelsin istemiyorlar" dedi Şamil. Dantelli perdelerin arasından dışarıya bakan İmam, aşağıda tezahürat yapan kalabalığı izliyordu. "Bizde durum farklı olurdu. Bizim çocuklar, beni taşatutup öldürürdü. Kafkasya'ya bir mektup yazıp âdetlerini değiştirmelerini ve eski şiddet dolu usulleri yasakladığımı söyleyeceğim. Sanırım hâlâ lafımı dinleyeceklerdir" dedi hasretle.

Odaya çay getirildi. Şamil, Runovsky'le konuşmaya koyuldu. Muhataplarının on dokuz yıl Kafkasya'da görev yaptığını öğrenen grubun gözleri parladı. Karşılarında kendileri gibi bir asker vardı.

Runovsky'nin elini sıkıca tutan Şamil, "arkadaşım olacaksın" dedi. Gazi Muhammed de aynı şeyi yaptı. Şamil'in iki yanında esas duruşta bekleyen naip, bir nebze olsun rahatlamıştı. Oda da tercüman bulunmadığından sohbet, ağır aksak ilerliyordu. Askeri meselelerden konuşmaya başladılar. Runovsky, Kafkas lehçeleri konusunda biraz paslandığını söyledi. Bunun üzerine grup, cık cık diyerek durumun böyle olmadığını ifade etti. Runovsky, ilk adının Apollon olduğunu söyleyince, gruptan kimse bu ismi telaffuz edemedi. Şamil, ancak Afilon diyebilmişti. (On bir yıllık esaret hayatında ustaca söylediği tek ifade, *Zdravstvuyte!* yani "Merhabalar!" idi.) "Daha önce hiç böyle bir isim duymamıştım" dedi. "Rusya'da herkesin adı Nikola'ymış gibi görünüyor. Kafkasya'da esirlerimize hep İvan deriz. İşimizi kolaylaştırır."

Divana bağdaş kurup oturan Şamil, Runovsky'nin rütbesini sordu. Rus ordusundaki rütbeleri sayarken keyfi yerindeydi. Erden

generale kadar her rütbeden askeri esir almıştı; ancak katıldığı müzakerelerden dolayı üst rütbeleri daha iyi biliyordu. Birçok komutandan ismiyle bahsediyor, savaşta kullandıkları yöntem ve stratejileri sanki fiziksel özellikleriymiş gibi hatırlıyordu. Pas-sek'ten bahis açılınca yüzü asıldı. "Bu kadar büyük bir savaşçı, Dargiye'de ölmemeliydi. Daha önünde birçok savaş vardı" dedi. Şamil için savaş, hayat demekti.

Ertesi hafta Runovsky, dağlılara gittikleri her yerde eşlik etti. Siyah kadife kumaşın altında Şamil'in fotoğrafını çeken Mösyö Denier, İmam'ın dinginliğine hayran kaldı. Gazi Muhammed ve naipier poz verirken Şamil, gördüğü bir hatıra albümünü incelemeye başladı. Nişan çiçeklerine, el ele tutuşan insanlara, gözü yaşlı genç kızların suluboya resimlerine dikkatle baktı. Dresden Sanat Galerisi'nin fotoğraflarına gelince ciddileşti. Hz. İsa'nın heykeline gözlerini diken Şamil, heyecanla "bu kim?" diye sordu. Runovsky'nin cevabını duyunca fotoğrafı öptü. "Sizin kurtarıcınız" dedi. "Onun çok güzel şeyler öğrettiğini duydum. Ben de ona dua edeceğim... Belki bana şans getirir" dedi safça. Runovsky, şöyle yazıyordu:

Akşam yemeğinde Şamil'in çatal ve bıçak kullanmayı bildiğini müşahade ettim. Gazi Muhammed ve diğerleriye sıkıntı yaşıyordu. Öyle olmadığını düşünsem de sanki daha önce kullanmış gibi Şamil'in eli yatkındı. Bazen bir kuzu kaburgasını eline alıyordu; ancak bütün hareketleri gibi doğal bir incelikle yiyordu. Müritler, mayonezi çatallarıyla almaya çalıştı; ama beceremediler. İlk başta sinirlenseler de daha sonra çatallarını bir kenara bırakıp parmaklarını yalamaya ve zevkle yemeye başladılar. Onlara amirane bir bakış atan Şamil, sakarlıklarını tasvip etmediğini gösteren birkaç laf etti. Sadece tavuk, balık ve kuzu yiyen Şamil, Rus yemeklerini beğenmişti. Bazen yemeklerden iyi anlarmışçasına muhabbet ediyordu. Kayıtsız görünen diğerleri, hayvanlar inançlarına uygun bir şekilde kesildiği ve hazırlandığı için yemekleri idare eder buluyordu. Etleri hazırlama görevi, oldukça gaddar görünen bir mürit olan Tauş'a verilmişti.

Şamil'in maiyetinde Tauş'un yanı sıra Gazi Muhammed'in ya-
verliğini yapan neşeli, bodur ve genç bir Çeçen olan Ömer, bir
kâtip, yıllardır yanından ayırmadığı kâhyası Hacı, iki tercüman,
(uşak Mustafa ve sadık aşçısı Labazan, gruba sonradan katılacak-
tı), hatıralarda ismi sık geçen ve Şamil'in en genç generallerinden
biri olan Naip Hacı Harito, Naip Abdulmuhammed ve Şamil'in
esaret yıllarında yanında olan ancak hakkında hiçbir şey bilme-
diğimiz Hayrullah adında tuhaf bir Afgan derviş vardı. Runo-
vsky, bu adamı "harem dedikodularının ete kemiğe bürünmüş
hali olan" fevkalade ilginç bir adam olarak tarif ediyordu. "Onu
ayrıntılıyla anlatmak gerek, sonra bahsedeceğim" diye yazsa
da, Naip Abdulmuhammed gibi onun hakkında da bizi merak-
landırdıktan sonra hevesimizi kursağımızda bırakıyordu.

Akşam yemeğinden sonar Şamil, üniversiteden ödünç aldığı Do-
ğu'ya ait nadir el yazmaları koleksiyonunu okumaya koyuldu; an-
cak sürekli kapısını çalan ziyaretçiler yüzünden çalışmaları bölü-
nüyordu. Gelen kimse geri çevrilmiyordu. Bogoslavsky, görüşme
taleplerinin çoğunu reddederdi; ancak birinin Şamil'in huzuruna
çıkması için Kafkasya'da görev yaptığını söylemesi yeterliydi. Zi-
yaretçilerden biri, üzerinde dumanlar tüten *saklian*ın yanında ya-
tan, ağır yaralı, saçları kesilmiş, çıplak bir adamın fotoğrafını ge-
tirdi. Ziyaretçi, bu adamın Dağıstan'ın birinci İmam'ı Gazi Molla
olduğunu söyledi. Bu, Gazi Molla'nın Gimri'de ölümünü göste-
ren fevkalade nadir ve değerli bir fotoğraftı. Bu nedenle adam,
fotoğrafın Şamil'in ilgisini çekeceğini düşünmüştü. Fotoğrafı
dikkatle inceleyen Şamil'in yüzünde en ufak bir ifade dahi yoktu.
Daha sonra fotoğrafı bir kenara bırakan Şamil, ziyaretçinin git-
mesini istedi. "Bu, Gazi Molla değil" dedi. Müritler, adama ters
ters bakıyordu. Fotoğrafın gerçek çıkma ümidi kalmayınca adam,
endişeye düştü ve hayatı için korkmaya başladı. Runovsky, Şa-
mil'in zora başvurmadan insanlara hâlâ korku salabildiğini göz-
lemledi. Birden bire oteldeki esir gitmiş, yerine herkesin korktuğu
İmam gelmişti. Odada, dağların soğuk rüzgârları esiyordu.

Mösyö Denier'in çektiği fotoğraflar teslim edildiğinde, her-
kes mest oldu. Fotoğraflar mükemmeldi. Naipler, fotoğrafları

birbirlerinin ve Şamil'in yanına götürüp aslıyla karşılaştırdı. "Ay! İmam! İmam!" diye bağıryorlardı. Herkese, liderlerinin bir fotoğrafı verildi. Şamil, kendisinin ve Gazi Muhammed'in bir fotoğrafının Temirhan Şura'daki ailesine gönderilmesini istedi. Bu isteği, yerine getirildi. "Bütün bunlar oluyorken, otelin etrafında, kapının dışı ve koridorlarda adım atacak yer yoktu. Merdivenlere ulaşmak, bazen on dakikamızı alıyordu" diye yazıyordu Runovsky. Büyük Snamenski Meydanı, gece gündüz tıklım tıklımdı. Havyar taneleri gibi meydana doluşan kalabalık, kahramanı görebilmek için bekliyordu. Şamil ne zaman görünse, tezahüratlar başlıyordu. Arabasına binen Şamil'i izleyen kalabalık, "Tanrı seni korusun! Bizimle kal" diye bağıryordu. Şehir gezileri devam ediyordu. Peter ve Paul Hisarı'na ziyaretlerde bulunuldu. Doğu üzerine çalışmalar yapan ünlü hocalarla sohbetler edildi. Kış Sarayı, (deli Çar Pavel'in öldürüldüğü) Mühendislik Sarayı ve İstihkâm Okulu gezildi. Burada düzenlenen törenin ardından Şamil, teknik sergileri ve istikam modellerini inceledi. Gördüğü döner merdiveni oldukça beğendi. Tepeleri savunmak için benzer bir fikir düşündüğünü ancak elindeki sınırlı kaynaklardan dolayı gerçekleştiremediğini anlattı. Orduya dair her şey, ilgisini çekiyordu. Kışlaları ziyaret eden Şamil, teçhizatı dikkatle inceledi. Battaniye ve yastıklar, kışlanın temizliği ve düzeni, onu çok etkiledi. "Askerler için bu kadar lüks?" diye sordu. "Benim askerlerim, böyle bir ortamda boğulurdu. Fakat ben o zamanlar fakirdim. Onlara pek bir şey veremedim. Onlar, misafirim olarak benim yanımda savaşmaya geliyordu. Ben de elimde ne varsa onlara veriyordum."

Hayvanat Bahçesi, fevkalade büyük bir heyecan uyandırdı. Böyle hayvanların var olduğunu hayal dahi etmemişti. Maymunlarla tekrar tekrar el sıkışan Şamil, sevinçle gülümsedi. Aileme bir mektup yazıp bu hayvanları anlatmalıyım, diyordu. Bogoslavsky'e "Bunların kim olduğunu biliyor musun?" diye sordu. Bogoslavsky, maymun olduklarını söyledi.

"Tamam ama daha önce?" diye sordu Şamil. "Bunlar, önceden Yahudiydi. Allah'ı kızdırdılar. O da, onları maymuna çevirdi.

Kitabımızda böyle yazıyor” dedi inançla. Hiçbir söz, onun inancını sarsamazdı.

Hayatında hiç ıstakoz ve kerevit görmemişti. Tiksinerek bir tanesini eline aldı ve inceledi. Istakoz kısıkaçlarıyla parmağını sıkıştırınca, onu yere attı; ancak merakla izlemeye devam etti. Istakozun yan yan gittiğini görünce ürperdi. “Şeytan da böyle görünüyor olmalı” dedi korkuyla. Bogoslavsky ıstakozun çok lezzetli olduğunu söyleyince Şamil, duraksadı. Sayısız savaşa giren kahramanın beti benzi attı. On sekiz kılıç darbesine dayanan vücudu irkildi. “Belki gâvurlar için öyledir; ama benim için değil” dedi.

Kaluga’ya doğru yola çıkmadan önceki gün Runovsky, eşyalarını toplayan naiplerin odasına gitti. Derli toplu yatakları ve beyaz çini sobasıyla bu küçük odada, tuhaf ve vahşi bir hava göze çarpıyordu. Dua eden Hayrullah, olduğu yerde bir ileri bir geri sallanıyordu. Yerde bohça ve çemodan adı verilen küçük çantalar vardı. Güreşmeye başlayan Tauş ve Hacı Harito, içlerindeki hayvani ruhu salıvermiş gibi gülüyor ve bağırarak şarkı söylüyordu. Tauş, gaddar görünümlü biriydi. Buna karşın yakışıklı biri olan Hacı, Kafkasyalıların zarif görünümüne sahipti. Siyah sakalları, güzel dişleri, merakla etrafı süzen şahin bakışları ve uzun kirpikleri vardı. Diğerlerinden daha çok gülerdi. Davranışları, hizmetçi kızların aklını başından alırdı. Runovsky, Hacı’nın kolaylıkla Batılı âdetlere alışacağını düşünüyordu. Hacı Harito, çantadan çıkardığı temiz kumaşları katlıyordu. Bu uzun beyaz tülbentleri, Şamil’in sarığı için kullanıyorlardı. Sonra bütün çizimleri inceledi. Bazılarının eskidiğini gören Hacı, “Yaman!” dedi. Eskimiş çizimleri, sıkıntıdan yatağının üzerine uzanmış ve yüzü asılmış olan Gazi Muhammed’e gösterdi. Gazi Muhammed, kınından çıkardığı şaşkasını tek parmağının üzerinde dengede tutmaya çalışıyordu. Bu, tehlikeli bir oyundu. Çizimleri alan Gazi Muhammed, ıslık çalmaya başladı. Çizimleri havaya atıyor, tavana çarpan çizimleri yakalıyordu. “Ey kaptan! Bu çizimler ölmüş” dedi. Sonra tekrar huysuzca arkasına yaslandı ve kılıcıyla oynamaya başladı. Kafese konulmuş bir kaplan gibiydi. İçinde bulunduğu

duruma ve babasının kadere boyun eğip sükûnetle teslimiyeti kabullenmesine içermişti. Onun fesat biri olduğunu düşünen Ruslar, Gazi Muhammed'den pek hoşlanmıyordu. Fakat her zaman anlayışlı biri olan Runovsky, zamanla onu sevmiş ve ona saygı duymaya başlamıştı. Gazi Muhammed'in sadece özgürlüğü değil, aynı zamanda savaşı ve eşini özlediği için öfkeli olduğunu fark etti. Gazi Muhammed, işini görece kadar Rusça biliyordu. Runovsky, "Eşin Kafkasya'da mı?" diye sordu. "Benimki gitti. Gelmeli. Eşimi getir! Babamın eşini de. Çocukları getir. Hepsi gelsin. Tamam mı?"

Runovsky, Gazi Muhammed'in isteğinin kısa sürede yerine getirileceğine söz verdi.

"Çabuk!" dedi Gazi Muhammed. Ateş gibi parlayan gözlerinden ne kadar hasret dolu olduğu belli oluyordu. Uzaklardaki çok sevdiği eşi Kerime'yi düşünüyordu. Belki o, çoktan Batı'ya geri dönmüş ya da evlenmeden önce babasının evinde tanıştığı Batılı bir adama gönlünü kaptırmıştı. Dargiye-Vedan'daki ailesini bırakıp giden Kerime, tekrar Rusların arasında yaşamaktan memnundu. Fakat Şamil'in öldürülmek yerine şerefli bir esir olarak St. Petersburg'a götürüldüğünü öğrenince, başkentte yaşamanın daha cazip olduğuna karar verdi. Aileye geri dönmek için girişimlerde bulundu. Şamil'in Temirhan Şura'daki eşlerine birkaç ziyarette bulunan Kerime, ailenin halini hatırlarını sordu. Sonra, Gazi Muhammed'e hasret dolu mektuplar yazdı. Gazi Muhammed, kısa bir süre sonra eşini affetti. Fakat Şamil, oğlu eşinden kurtulduğu için memnundu ve Kerime'nin ailenin geriye kalanıyla beraber kuzeye gönderilmesine izin vermedi. Ancak bir müddet sonra Gazi Muhammed'in perişan haline acıyan Şamil, insafa geldi ve Kerime'nin de geleceğine söz verdi. Yine de eşini bir daha hiç göremeyeceğine inanan Gazi Muhammed'in içi içini yiyordu.

Odada gezinen Runovsky, merakla Müritleri izliyordu. Bu güçlü kuvvetli adamlara, bir otele tıkılıp kalmak yakışmamıştı. Davudi sesleriyle bağırarak konuşan, hızlı hareket eden ve şarkı söyleyen bu adamlar, çok gürültü çıkarıyordu. Runovksy, yandaki odaların rahatsız olmasından çekiniyordu. Abdulmuhammed,

hastaydı. Soğuk almıştı ve titreyerek yatıyordu. Üzerine, bir Rus ordu şubası örtülmüştü. Hem fesat hem de çekici görünen esmer yüzü, yanıyordu. Abdulmuhammed'in grubun geriye kalanından ayrı, kendi halinde vakit geçirmesi ilgisini çeken Runovsky, "O, romandan fırlamış bir karaktere benziyor" diye yazıyordu. İmam'ın izinden giden grup, onu görmezden geliyordu. Hem Şamil hem de oğlu, bu yakışıklı ve genç naibe mesafeli yaklaşıyordu. Runovsky, ortada tuhaf bir durumun olduğunu hissetti. Ama ne? Bu adam, neden Şamil'in yanındaki seçilmiş gruptaydı? Onu İmam mı seçmişti? Yoksa onu, liderlik özelliklerinin sorun çıkarmasından korkan Baryatinski mi göndermişti? Şamil'in halefi olmayı mı planlıyordu? İmam, onu sadakatsizliği yüzünden mi cezalandırıyordu? Runovsky, "Avar dilini öğrenmeye kararlıyım" diye yazıyordu. Fakat Abdulmuhammed hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz. Kafkas dağlarında ortaya çıkan ve St. Petersburg'daki otel odasında titreyerek yatan bu adam, bırakın bir roman kahramanı olmayı, tarihteki bilinmeyen kişilerden biri olarak gizemini koruyor.

St. Petersburg ziyareti, düzenlenen bale galasıyla sona erdi. Birçok İtalyan operasını izleyen Şamil, tiyatroya alışmaya başlamıştı. Ne o ne de Müritleri, hüzünlü aryaları dinlerken gözyaşlarını tutabiliyordu. O gece, tam da onlara hitap eden iki bale gösterisini izlediler. İlk olarak Grisi tarafından sahnelenen *Peri* adlı oyun, kölesi Zelma'ya âşık olan ve onun için bütün eşlerinden ayrılacağını söyleyen bir sultanın hikâyesini anlatıyordu. Muhteşem İmparatorluk locasındaki yaldızlı koltuğa kurulan Şamil, perdenin açılmasını izliyordu. *Birinci sahne - Harem...* İlk sahne, çeşme ve divanların etrafında duran cariyelerle başladı. Sahneyi beğenen Şamil, başıyla gördüklerini onayladı. "Büyük haremler işte böyle" dedi. Gazi Muhammed, babasıyla aynı fikirdeydi. Balerinler parmaklarının ucunda sahnenin önüne doğru yürürken ve *Pas des Odalisques*'in (Cariyelerin Adımları) en zor figürlerini sergilerken Şamil, cebinden dürbününü çıkardı. Bu küçük dürbünle, sayısız korkunç muharebeyi izlemişti. İlk başta, uyuyan sultanın etrafında dolaşan dansçılar, ilgisini çekmemiş gibiydi. Bunun üzerine Bogoslavsky, gösteriyi beğenip beğenmediğini

sordu. Mahmur gözlerle Albay'a dönen Şamil, müstehzi bir üslupla şöyle cevap verdi:

"Hz. Peygamber, cennette böyle huriler göreceğimizi vadetmişti; ama sadece cennette. Onları dünya gözüyle gördüğüm için bah-tiyarım." "Aslında bu, pek de doğru değildi. Eski konuşmaların-dan anladığım kadarıyla Kafkas aşiret reislerinin şaşaalı harem-lerini biliyordu" diye yazıyordu Runovsky.

Uykusundan uyanan Sultan, dans ederek Zelma'ya kur yapma-ya başlayınca, kaşlarını çatan Şamil, öfkeyle söylenmeye başladı. Sultan'ın kölesinin kalbini kazanmaya çalıştığını anlayınca, dür-bününü bıraktı ve acı acı gülmeye başladı. Runovsky, Şamil'in o meşhur acımasız ve korkunç yüzünü gördü. Bir sultan kendisini nasıl böyle küçük düşürebilirdi? Gâvurlar, Müslüman beylerin böyle davranabileceğini nasıl düşünürdü. Sandalyesini çevirdi ve gösteri bitene kadar bir daha sahneye bakmadı. Perde kapanır-ken isteksizce alkışladı.

Sonraki bale gösterisi (o dönem gösterimde olan *Katerina* ya da *La Révolte au Serail* (Haremde İsyan) adlı bale olmalı), yüz elli silahlı kadından oluşan bir Amazon taburunun uçurumun üzerindeki köprüyü yıkmak için çıktıkları yolculuğu konu edini-yordu. Müritler, her sahneyi nefeslerini tutarak izledi. Kadınlar, gümüş rengindeki kâğıttan yapılmış baltalarıyla karton köprüyü yıktıklarında, Müritler büyülenmiş gözlerle birbirlerine baktı. Dağlarda yaşadıkları savaşlar, karşılarındaki sahnede-ydi. Dür-bünü gözünden ayırmayan Şamil, belki de Ahulgo'yu savunan kadın savaşçıları düşünüyordu ya da elinde kılıcıyla Hunzak'ta kendisine kafa tutan Bahu Bike'yi... Kaybettiği muazzam dağlar gözünün önüne geldi: Kasvetli Kazbek Dağı'nın arkasında gün aғarırken ortaya çıkan ve "kurt kuyruğı" adı verilen o gri çiz-giyi hayal etti. Savaşçı ve avcılar, güne başlamak için o çizginin görünmesini beklerdi. Sonra Dargiye'yi, Gimri'yi, Gunib'i, mağ-lubiyete ve İmparatorluk locasındaki kırmızı kadife sandalyeye giden yolu düşündü. Perde kapandıktan sonra mermer merdi-venlerden aşağıya indiler. Bogoslavsky, Amazonların dans ettik-leri kadar iyi savaşıp savaşmadığını sordu. Gülümseyen Şamil'in

yüzünde alaycı bir ifade vardı. “Evet, gerçekten iyi savaştılar. Emrimde böyle bir alayım olsaydı, Gunib düşmezdi” dedi.

* * *

Bütün grup, ertesi sabah Kaluga’ya doğru yola çıktı. Onlar için trende bir yataklı vagon ayrılmıştı. Bekleyen kalabalığına arasından geçen Şamil, pencere kenarındaki yerini aldı. Coşkulu kalabalık, peronu tika basa doldurmuştu. Yolcular dahi zor ilerliyordu. Trenin kalkma saati yaklaştığında kargaşa çıktı. Üçüncü sınıftaki yolcular, ellerindeki bohça ve semaverlerle trene yetişmeye çalışıyordu. Vagonun penceresinin önünde ayağa kalkan Şamil, elini kalbine götürerek kalabalığı selamladı. Kargaşa ve coşku o kadar büyüktü ki tren yarım saat geç kalkmak zorunda kaldı. Sonunda trenin düdüğü çaldı. Kalabalıktan bezen görevliler, geri çekilip trene el salladı. Tren yavaş yavaş ilerlemeye başladığında Şamil, hâlâ tezahürat yapan halka Arapça hitap ediyordu. Bogoslavsky ve tercüman, Şamil’in dediklerini çevirmeye çalışıyordu. “Onlara, duygularımın yaralarım kadar derin olduğunu söyleyin” dedi Şamil. “Gösterdikleri ilgi beni o kadar mutlu etti ki Dargiye’nin kurtuluşundan beri bu kadar sevinmemiştim.” Konu dönüp dolaşıp Kafkasya’da hayatın nabzının attığı savaflara geliyordu.

32

KABULLENME

Ve çok şey söyler akşam diyen...

– HUGO VON HOFMANNSTHAL

Zafer kazanan Rusya, Şamil'e Fransızların teslim olan Cezayirli lider Abdülkadir'e davrandığı gibi alicenap muamele ediyordu. Sürgün günlerini şaşaalı Amboise Şatosu'nda geçiren Abdülkadir, krallar gibi ağırlandı. Kaluga'ya gönderilen Şamil, Abdülkadir'inki kadar olmasa da *avuldaki* hayat şartlarıyla karşılaştırıldığında oldukça lüks bir hayat sürdü. Şamil ve ailesine uygun bir evin bulunması kararlaştırıldı. O zamana kadar Coulon Otel'i'ne yerleştirildiler.

Moskova'nın güneyinde yer alan Kaluga, kendi kendine yeten, küçük yüzlerce Rus kasabasının merkezinde bulunuyordu. Çift pencere, küçük, ahşap evleri, kışın yarısına kadar kara gömülürdü. Ahşap süslemelerle, defne yaprakları ve lirlerle bezenmiş, sıvalı, rahat evlerin bazılarında, evin cephesinden büyük, etkileyici

ve klasik revaklar eklenmişti. Sessiz sokaklar boyunca akasya ağaçları dikilmişti. Evlerin etrafındaki bahçeler, yıkık dökük çitlerle ayrılmıştı. Kasabanın yanından Oka Nehri akıyordu. Kasabanın etrafındaki tepeler, çevredeki arazinin tekdüzeliğini bozuyordu. Şehir, otuz beş adet süslemeli Bizans kubbesiyle kiliselerden, bir manastırdan, kışlalardan, cephanelikten, bir piskoposluktan, hükümet binasından, soylular kulübünden ve tabakhanelerden oluşuyordu. Nüfusu, elli beş bin kadardı. Buradaki hayat, kişinin bakış açısına göre sakın ya da ruhsuz olarak tanımlanabilirdi.

Bugünden baktığımızda, dönemin Rus kasabalarındaki hayatın ne denli sakın ya da ruhsuz olduğunu anlama imkânımız yok. Dış dünyaya ait haberler, işe ilk olarak Moskova ve St. Petersburg gazetelerinden başlayan devlet görevlilerinin sansüründen geçerdi. İki-üç gün sonra kasabaya varan gazeteler, elden ele dolaşır, haftalarca tekrar tekrar okunur, abone olan zengin kişilerden nispeten daha talihsiz durumdaki halka ulaşırdı. Kasabada telefon yoktu. Telgraf, sadece hayati durumlarda kullanılırdı. Radyo ve sinemanın hayalini kuran dahi yoktu. Kaluga'da tiyatro bulunmuyordu. Kasaba sakinleri, ziyafetlerde, danslarda, hokkabaz gösterilerinde, fevkalade iyi çalan amatör müzik topluluklarını verdiği konserlerde eğlenirdi.

* * *

Kalugalılar, Şamil'i coşkuyla karşıladı. Onların gözünde Şamil, tahayyül dahi edemedikleri, renkli ve şiddet dolu bir dünyadan gelen bir efsaneydi. Onu, muhakkak yemeğe davet etmelilerdi. Halinden memnun olan Runovsky, Dağıstan Aslanı ve Müritlerini bu taşra sosyetesinde balo ve davetlere götürüyordu. Şamil'in ilk yaveri olan Bogoslavsky'e çok alıştığını gören yeni yaveri Yüzbaşı Runovsky, görevi devralırken biraz tereddüt etti. Bir Kasım akşamı ayrılan Albay'ı uğurlamaya çıkan Şamil, üzerinde paltosu olmadan dondurucu soğukta bekledi ve Bogoslavsky'nin ardından dua etti. Gözden kaybolana kadar arabayı izledikten sonra namaz kılmak için odasına çekildi. Daha sonra tercümanıyla (tercümanlığını, oğlunun takası meselesinde iyi hizmetler-

de bulunan Gramov yapıyordu) birlikte Runovsky'nin kapısını çaldı. Uzun uzun konuşmaya başlayan Şamil, bir süre sonra lafi asıl konuya getirdi.

“Allah bir çocuğu öksüz bıraktığında, ona çoğu zaman annesinin yerine bir dadı gönderir” dedi. “Dadı, çocuğu besler, büyütür ve korur. Çocuk, temiz ve neşeli biri olursa, herkes dadıyı över. Fakat çocuk, pis ve yaramaz biri olursa, insanlar çocuğu değil, onu ihmal eden dadıyı suçlar. Ben ihtiyar bir adamım [altmış üç yaşındaydı]; ancak yabancı bir memlekette yalnızım. Ne dilinizi ne de âdetlerinizi biliyorum. Artık İmam Şamil değil, dadıya ihtiyaç duyan o aciz ve mütevazı çocuğum. Çar, sizi benim yaverim olarak atadı; ancak ben, Allah'ın sizi dadım olmanız için gönderdiğine inanıyorum. Bir dadının baktığı çocuğu sevdiği gibi beni sevmenizi istiyorum. Ve sizi, hem müteşekkir bir çocuk hem de kendisine iyi davrananları seven Şamil olarak seveceğime söz veriyorum.”

Şamil, bu içten sözleriyle Runovsky'nin kalbini kazandı. “Sizi, bana bu yönde emir verildiği için değil, size büyük saygı duyduğum için seveceğim” dedi Runovksy. Şamil'in yumuşayan yüzünde sıcak bir tebessüm belirdi.

“Sizi ilk gördüğümde, Gazi Muhammed'e bu iyi bir adam, ona güvenebiliriz dedim... Şamil'in uzun zaman izleme imkânı bulunduğu birini yanlış değerlendirdiği görülmemiştir. Yahşi!” dedi. Müslümanlar arasında uzun süre yaşayan Runovsky, bu adamların birine güvendiğinde ona bir ömür sadık kaldığını biliyordu. Şamil'in Bogoslavsky'e yürekten bağlandığını ve kendisinin bu duruma içerleyebileceğini düşündüğünü görebiliyordu. Sıkıca el sıkışıp, yeni dostluklarını (Şamil'in ölümüne kadar sarsılmadan devam edecekti) mühürlediler.

Yine de İmam, Bogoslavsky'i özlüyordu. İlk başlarda, başka kimsenin onun kadar anlayışlı olabileceğine inanmıyordu. Ailesinden ayrı olması, onu daha da kederlendiriyordu. Çar'a minnettarlığını ve görüşlerinin gerçekten değiştiğini göstermek istiyordu. Günde dokuz vakit namaz kılmaya başladı; ancak yine de

üzüntülü ve kayıtsız hali, gözlerden kaçmıyordu. Yemeklere pek dokunmuyor, kendi karanlık dünyasında yaşıyordu. Runovsky, naiplere Şamil'in moralini nasıl yükseltebileceğini sordu. Hacı Harito, ona müzik dinletmeyi tavsiye etti. "İmam, müziğe bayılır. *Avulda* dinleyecek vakti yoktu; ancak burada... Daha sonra misafir ağırlamak ve yeni insanlarla tanışmak, onu keyiflendirecektir; ama sonra... Müzik, onun neşesini hemen yerine getirir."

Runovsky, Moskova'dan bir harmonyum getirtti. Hâlâ kiliselerdeki koro çalışmalarında kullanılan bu küçük orgun körüğü, ayakla işletiliyordu. Mest olan Şamil, saatlerce pürdikkat çalınan şarkıları dinliyordu. İnceden inceye orgun mekanizmasını inceliyor ve alete özenle dokunuyordu. Runovsky, Şamil'e *avullarda* müziği neden yasakladığını sordu.

"Rusların milyonlarca askerine karşılık benim çok az savaşçım vardı" diye cevap verdi. "Aynı şey, tütün, şarap ve dans için de geçerli. Bunları, günah oldukları için değil, adamlarımı kötü etkiledikleri için yasakladım. Yoksa onlar nöbet tutmaktansa geceyi bir kadının kollarında geçirmeyi tercih edebilir; sevgililerinin şarkılarını duyunca savaşın ritmini unutabilirlerdi."

Fakat ailesine duyduğu hasretten bahseden Şamil'in efkârını dağıtmaya, harmonyumun büyüleyici sesi dahi yetmedi. Runovsky'e, Şuanat'ın aklının çelinip yeniden Hristiyanlığa geçmesinden korktuğunu söyledi.

"Eğer öyle olursa... Onu yine eşin olarak kabul eder misin?" Şamil, endişeli görünüyordu. Gönülsüz de olsa evet diye cevap verdi.

Daha sonra Hacı, Runovsky'e Şamil'in Zahidet'in din değiştirdiğini duymaktan memnun olacağını, bu sayede onu boşamak için istediği mazerete kavuşacağını söyledi. Hacı, Kerime'nin zarafet ve güzelliğini ballandıra ballandıra anlatırdı: "Ne St. Petersburg'da ne Moskova'da ne de Harkov'da böyle bir güzellik göremezsin." Konuşurken gözleri parlıyordu. "Gazi Muhammed, tiyatronuzdaki açık güzellerin hepsini gördü. Ben de... Fakat Kerime kadar güzeline rastlamadık." Kafkasyalı soylu kadınların

her zaman örtülü olduğunu hatırlayan Runovsky, Hacı'ya nereden bildiğini sordu. "Ah! Şamil'in haremde öyleler; ancak Kerime, her zaman orada olmaz... *Avulun* dışında örtüsüz kadınlar görebiliyorduk" dedi şakacı bir edayla. İlerleyen zamanlarda Runovsky, Şamil'in genç naibinin (mürit ilkelerine göre) Kalugali güzellerle gönül eğlendirdiğini öğrenecekti; ancak henüz oraya gelmedik. Şimdi hepsi, keşişler gibi inzivaya çekilmişti. Oda, âdeta bir sınıfa benziyordu. Masanın etrafına toplanan Müritler, sade yemeklerini yiyor, Rusça öğreniyor ve zaman zaman kışladaki komutanı ya da valiyi ziyaret ediyordu.

Kış gelmişti. Evler kara gömülmüştü. Küçük kasaba, neredeyse görünmüyordu. Kiliselerin tepesindeki altın haçlar, kurşuni gökyüzünde parlıyordu. Pembe ya da sarı renge boyanmış sıvalı evlerden yayılan ışık, sokakları ve kapıların önündeki kar yığınlarını aydınlatıyordu. Kaluga'da, üstü kapalı bir pazar yeri vardı. 17. yüzyıldan kalma revaklı dükkânlarıyla bu bina, günümüzde hâlâ ayakta. Bu binanın ince ince işlenmiş mazgal ve korkulukları, Tatar-İtalyan mimarisine göre yapılmış Kremlin'i hatırlatıyor.

Zaman zaman yaprakları dökülmüş ağaçlarla dolu caddelerde yürüyüşe çıkan Şamil ve maiyeti, gördüklerine hâlâ şaşkınlıkla bakıyordu. Bu tuhaf grup, Pazar yerine doğru ilerlerken yanlarından geçenler, saygıyla yüzlerini açıp selam veriyordu. Pazar yerindeki dükkânların arasında çömelmiş oturan tüccarlar, çocuksu bir merakla ışıkları yanan evlere bakıyor, etraflarındaki insanları, arabaları ve hayatı izliyordu. Çar, Şamil'in günlük hayatını yakından takip ediyordu. Ronovsky, hem Çar'a hem de Kafkasya'daki Baryatinski'ye düzenli olarak rapor gönderiyordu. Çar'ın esirlerin binmesi için tahsis ettiği araba ve atlar, onları çok mutlu etti.

Şamil'in ne kadar cömert olduğunu öğrenen dilenciler, İmam ne zaman dışarıya adım atsa etrafına üşüşüyordu. Runovsky, Şamil'e tahsis edilen paranın rastgele harcanmaması için katı önlemler almak zorunda kaldı. Gönderilen yıllık tahsisat, oldukça yüklü bir miktardı; ancak Şamil, paranın kıymetini bilmiyordu. Ya da belki de biliyordu. Runovsky, Şamil'in bir dilenciye on ruble verdiğini görünce, ruble yerine kopek vermesini önerdi.

“Merhametini kötüye kullanacaklar ve verdiği parayı içkiye harcayacaklar” dedi. Şamil, on kopekle ne alınabileceğini sordu. Cevabı duyunca gülmeye başladı. “Ben bu sadakayı dilenciye yardım etmek için veriyorum. On kopek, onun bir işine yaramaz... Benden yardım isteyene, yardım etmeliyim. Kitabımız Kur'an, böyle söylüyor. Sizin İncil'iniz de, böyle söylüyor. Yahşi! Sizin kitabınızda da, birçok güzel şey yazıyor.”

Şamil, İncil okuyordu. Başpiskoposun kütüphanesinde Arapça bir İncil bulmuştu. Şimdi kitapta geçen öğretileri inceliyordu. Bir gün Runovsky, Şamil'in emri üzerine Hacı'nın her akşam yemeğinden sonra otelin dışında dolaşp gördüğü her fakire İmam'ın adına sadaka verdiğini gördü. Kısa bir süre içinde kasabadaki bütün sarhoş ve berduşlar, bu durumdan haberdar oldu. Runovsky, kalabalık bir grup berduşun ortasında duran Hacı'nın sol elini beline koyduğunu, sağ eliyle dışlerinin arasında tuttuğu keseden etrafındakilere para verdiğini gördü. Dilenciler, ellerini uzatmış paraları kapmaya çalışıyordu.

“Durun kardeşlerim” diye bağırarak Hacı, para almaya çalışan adamları geri itiyordu.

Kalabalık oradan sıvışırken Runovsky, “Ne yapıyorsun?” diye sordu.

“İmam'ın emriyle para dağıtıyorum” dedi Hacı.” “Şamil, ‘Sağ elinizin verdiğini sol eliniz görmeyecek’ dedi...” Müritler, kutsal kitabı böyle yorumlamıştı.

Eskiden Şamil'e esir düşen askerler, onu ziyarete geliyordu. Şamil'e kırılgın değillerdi. Misafirlerine duyduğu saygının bir nişanesi olarak Şamil, zaman zaman onlara yaralarını gösterirdi. Bu askerlerin bazıları, Büyük *Avul*'da işçi olarak çalıştırılmış ya da ihtiyar Cemaleddin'in evine ziyarete giden Şamil'in çocuklarına eşlik etmekle görevlendirilmişti. Çocuklar, Rus askerlerle çok iyi anlaşmıştı. Şamil, ailesi Kaluga'ya ulaşır ulaşmaz askerlerin tekrar ziyarete gelmesini istedi.

Şamil, ailesi gelmeden önce kışın ilk aylarını ibadetle geçirdi. Çok az uyuyor, sabaha kadar namaz kılıp tefekkür ediyordu.

Dağlardaki kış günlerinde olduğu gibi her akşam saat 7’de odasına çekiliyordu. O gittikten sonra eline kâğıt kalem alan Hacı, Runovsky’den Rusça öğrenmeye çalışıyordu. Gördüğü şeylerin resmini çizip sorular soruyor ya da *avul*daki hayatı anlatıyordu. “Biz barutu böyle yapardık...” “Bunlar, bizim silahlarımız...” Sonra iç çekip şöyle derdi: “O zamanlar, her şeyi farklı görüyorduk. Orada siyah görünen şey, burada beyaz. Eskiden Gazi Muhammed bir yanlış yapsa Şamil onun boynunu vururdu. Onun tarafsızlığını seviyor ve sayıyorduk. Şimdi affetmeyi öğreniyoruz. Her şey çok kafa karıştırıcı.”

Hırsızlar, Çar’ın hediye ettiği safkan atlardan birini çalmaya kalkınca, naipler öfkeden deliye döndü. Hemen şaşkalarına davrandılar. Gözü dönen Ömer, tabancasını çekti. Suçluları öldürmeye kararlıydı. Runovsky, Müritleri işi adalete bırakmaya zor ikna etti. Üçüncü bir tarafın adaleti sağlaması, Müritlerin alışkın olduğu bir şey değildi. Ayrıca kolluk kuvvetlerinin hırsızları yakalayıp ceza vermesinin, Çar’a minnettarlıklarına gölge düşüreceğini düşünüyorlardı. İç çeken Hacı, “gerçekten çok kafa karıştırıcı” dedi ve Rus kelime defterine döndü.

Üç ayda Rusçasını ilerleten Hacı, isteklerini ifade edecek kadar çat pat Rusça konuşmaya başladı. Diğer Müritlere görünmeden gece gizlice otelden ayrılıyor ve “gece yarısı girişleri” yapıyordu. “Sizin hanımlar, bana reçel verdi” dedi Runovsky’e. Runovsky, fazla soru sormadı. Çaldığı reçellerin çok lezzetli olduğuna şüphe yoktu. Şeytan, Hacı’nın aklını çelmeye başlamıştı. Hacı, şeriatın kurallarına şüpheyle yaklaşmaya başladı. Örtüsüz kadınların olduğu yere giden kişinin, sadece cennetten olmakla kalmayıp aynı zamanda bulundukları evin çatısının üzerlerine çökeceğini söyleyen kurallara aldırış etmiyordu. St. Petersburg’da izledikleri operadan sonra düzenlenen davette örtüsüz misafirler ve sanatçılar, Şamil ve maiyetinin huzuruna çıkarılmıştı. Etkinlikten dönerken Hacı, inancına ters düşen bir laf etmişti. “Allah’a hamdolsun! Yasak cennete girip açık saçık yüz huriyle bir arada bulunmamıza rağmen, çatı üzerimize çökmedi. Sağ salım buradayız.” Hiçbir şey söylemeyen Şamil, Hacı’ya ters ters baktı. Bunun

üzerine Hacı, yerin dibine girdi. Bundan sonra bir süre Batı'nın farklı yönlerini düşünmeyi bırakan Hacı, vaktini "Kitabı" okuyarak geçirdi. (Yürekten bağlı olduğu) Şamil'e çok ileri gittiğinin farkında olduğunu göstermeye çalıştı.

Fakat bir süre sonra Hacı, yine kendisini Batı'nın cazibesine kapıldı. Sarığının altında saçlarını uzatmış, güzel bir patiska mendil taşımaya başlamıştı. Eski yün çerkeskası, içine giydiği kırmızı, ipek gömleği gizlemeye yetmiyordu. Runovsky, bu değişikliğin nedeninin Hacı'nın geceleri dışarıya çıkması olduğunu düşünüyordu. Runovsky, Hacı'nın yerel hanımları baştan çıkarmaya cüret ettiğini fark etti. Şamil, bu durumdan haberdar değildi. Bir gün akşam yemeğinde çapkın Hacı'dan yayılan ağır parfüm kokusu masayı kapladı. Şamil, kokunun ne olduğunu anlamaya çalışırken, Hacı'nın yüzü önce kızardı sonra soldu. İmam, sert bir şekilde "Bu koku ne?" diye sordu. Hacı, salçanın koktuğunu söyledi. Hacı'nın yardımına koşan Runovsky, mendiline çok fazla koku sürdüğünü söyleyip İmam'dan özür diledi. Bundan sonra Hacı, Runovsky'nin sadık kölesi olacaktı.

Gazi Muhammed, hâlâ diğerlerinden ayrı duruyordu. Kaybettiği savaşları ve eşini düşünüyordu. Fakat o da, zamanla Kalugalıların misafirperverliğinin ve saygılı tutumlarının ve Runovsky'nin merhametinin cazibesine kapıldı. Kalugalılar, Şamil'in kasabalarında bulunmasını kutlamak istiyorlardı. Şamil, kasabanın önde gelen vatandaşlarından gelen birçok daveti kabul etti. Kalugalıların misafirperverliği, taşra hayatından bahseden Aleksandr Herzen'in dediği gibi "boğucu can sıkıntısının yol açtığı sevimlilikten" değil, misafirlerini gerçekten şerefliendirmek istemelerinden kaynaklanıyordu.

Şamil, Rusya'ya geldiğinden beri ilk kez zengin burjuva hayatı ve sıradan halka dair bir şeyler gördü. St. Petersburg'da geçirdiği günlerde, sadece saray hayatı ve resmi etkinliklere şahit olmuştu. İlk ziyaretini, garnizon komutanı Albay Yeropkin'in evine yaptı. Burada soyluların başkanı, süslü bir konuşma yaptı. "Aramızda bir kahraman var... Onu aramızda görmekten mutlu ve gururluyuz..." Tercümanı aracılığıyla cevap veren Şamil,

duygu dolu sözler söyledi. “Size yaptığım onca şeyden sonar beni parçalara ayırmak yerine iyi karşıladınız. Diyecek söz bulamıyorum.” Şamil’in etrafında dört dönen misafirler, onu rahat ettirmeye çalışıyordu. Eve dönerken Şamil, Runovsky’e ziyaretin iyi geçip geçmediğini sordu. “Münasip davrandım mı? Beni iyi karşıladılar mı? Diğerleri de beni bu kadar iyi karşılar mı?” Runovsky, Şamil’in gittiği her yerde iyi karşılanacağını söyleyince, yüzü güldü. “O zaman akşam ziyaretleri yapmalıyım. Genellikle akşamları müzik olduğunu söylemiştin. Onları daha yakından tanımak istiyorum.”

Şamil, suarelere katılmaya başladı. “Koyu kahverengi çerkeskasının içince vakur ve zarif görünen bu heybetli adam,” kurulduğu sofada herkesin ilgi odağıydı. Şamil’in iki yanında duran naipeleri, başlarında uzun kürk başlıklarıyla ellerini göğüslerinde birleştirmiş, gözlerini yere dikmişti. (Şamil odadan ayrılır ayrılmaz Batılı eğlencelere dalıyorlar, dondurma yiyorlar, dans eden ya da kâğıt oynayan insanları seyrediyorlardı. Batı’ya yaklaşma konusunda özellikle cesur davranan Hacı Harito, hiç vakit kaybetmeden vals yapmayı öğrendi.) Müritlerin hiçbiri, krinolini beğenmiyordu. Yanlarından geçen çan şeklindeki kadınlara bakıp, “o gerçekten bu kadar şişman mı?” diye soruyorlardı. “Kıyamet gününde bunu mu giyecek?” Müritlerin her konuyu savaşa getirme alışkanlığını kavrayan Runovsky, “Siz, şaşka ve hıncallarınızı yanınızda taşıyacaksanız, o da muhtemelen krinolini giyer” diye cevap verdi. “Ama onlar bizim silahlarımız” dedi Müritler kızgınca. Bunun üzerine Runovsky, krinolinin bazen daha da tehlikeli bir silah olabileceğini söyledi. Fakat Müritler, Runovsky’nin esprisini beğenmedi.

Şamil, gittiği her evde ev sahibinin çocuklarını görmek isterdi. Şamil’in etrafına doluşan çocuklar, onun dizlerine çıkmak için birbirleriyle yarışırđı. O dönemler kabul salonunun bir bölümünü, tropik bitkiler ve nadir görülen kuşlarla dolu bir kış bahçesine ya da kuşhaneye çevirmek modaydı. Bu kuşları çok seven Şamil, onları el işaretleriyle yanına çağırırdı. Büyülenmişçesine Şamil’in üzerinde uçan kuşlar, eline konar ve sevinçle kanatlarını

çırpardı. Kısacası Şamil, benzersiz bir başarı gösterdi. Yerel sosyete, onu layıkıyla ağırlamak için ellerinden geleni yapıyordu. Orkestra tutuyorlar, özel üniformalı uşaklar çalıştırıyorlardı. Sofranın ortasına konulan çok katlı gümüş kâseler, ziyafete farklı bir hava katıyordu. O dönem taşrada verilen ziyafetlerin en göze çarpan özelliği, ANANASlardı. Nadir bulunan bu egzotik meyvenin adı, hep büyük harfle yazılırdı. Akşamları düzenlenen ziyafetler için yaldızlı sandalyelerle birlikte kiralanırdı. Ziyafetlere yemek hazırlayanlar, kışın başında bir tane satın alırdı. Yüksek maliyetlerle ithal edilen bu meyve, kullanılmadığı zamanlarda kara gömülerek saklanırdı. Kasım'dan Mart'a kadar her akşam farklı bir ziyafet sofrasını süsleyen bu meyve, saatlerce masada sergilenmesine rağmen çürümezdi. En sonunda meyveyi kirala-yan aile, onu afiyetle yerdi.

Şamil'in durumunun da, bir bakıma ananasa benzediği söylenebilir. O da, nadir bulunan egzotik biriydi. Varlığı dahi, bir toplantıya şan ve eğlence havası katmaya yetiyordu. Bir süre sonra gece geç saatlere kadar ayakta durmaktan yoruldu. Kadınların, düşük yakalı elbiselerinden rahatsız oldu. Utana sıkıla "bu kadınlar üşümüyor mu?" diye sordu. Runovsky'e, Kitap'ta böyle baştan çıkarıcı şeyler hakkında çok ağır ifadeler geçtiğini söyledi.

"Bu kadar güzel yüzleri ve böyle açık saçık bağırırları görünce ne hissediyorsun?" diye sordu. Dansçıların giydiği gibi düşük yakaların ve dar pantolonların, özellikle kadınları günaha sürükleyeceğini söyledi.

"Onların, erkeklerden daha zayıf olduğunu mu düşünüyorsun? Erkekler kadar mükemmel değiller mi?" diye sordu Runovsky.

"Allah, onları zayıf yaratmış" dedi İmam. "Bu yüzden onların, her konuda erkeklere itaat etmesini emretmiş. Sizin kitabınızda da erkeklerin efendi olduğu yazmıyor mu?"

Runovsky, İncil'de erkeklerin daha güçlü olduğunun yazdığını, dolayısıyla erkeğin, kadını savunması, ağır işlerde çalıştırmaması ve ona can yoldaşı gibi davranması gerektiğini söyledi. Şamil, tereddütlü görünüyordu. "Kadın ne iş yapabilir? Çocuklarını büyü-

tür, evini çekip çevirir ve sevdiği kocasına hayatı daha güzel kılar. Fakat asla kocasının dengi olamaz” dedi kararlı bir ses tonuyla.

Runovsky, bu durumun kadına bağlı olduğunu söyledi. Ona göre kadın, bazı durumlarda erkekten daha üstün olabilirdi. Doğulu biri için bu sözler, sapkın düşüncelerdi. Şamil, kaşlarını çatı. Runovsky, kadınların kendi haysiyetlerini kendilerinin koruması gerektiğini söyleyince Şamil, dekolte giyen kadınların bunu yapabileceğine inanmadığını söyledi. Runovsky, Kafkasya’da misafirin ev sahibinin kızıyla birlikte yatması geleneğini hatırlattı. Şamil, muhatabının sözlerini düzeltti. “Bizim Dağıstan’da önemli bir misafir geldiğinde, evin kızıyla aynı odada uyur. Bu, misafire duyulan saygı ve güveni gösterir. Misafir, kıza kur yapabilir. Hatta onu okşayabilir. Fakat fazla ileriye giderse, kız odadan ayrılır. ‘Sen adam değilsin, kendine hâkim olamıyorsun’ der. Bütün *avul*, adamla alay eder.”

Runovsky, yapılanın gereksiz ve ağır bir sınav olduğunu söyledi. Ustaca konuyu değiştiren Şamil, toplumsal suçlar konusunda şeriatın önerdiği yöntemlerden bahsetmeye başladı. Zinanın cezası, taşlanarak ölümdü. Bekâr çiftler arasında zinanın cezasıysa, yüz kırbaçtı. Runovsky, bu tür cezaları çok ağır bulduğunu söyledi. “Fakat cezalar bu kadar ağır olunca suç da işlenmiyordur?”

“Hayır” dedi Şamil. “Tuhaftır ki bu tür olaylar, orada buradakinin daha çok olur.” Yorgun bakışlarla balo salonunu süzdü. Uçarcasına dans eden misafirleri, kadınların boynunda parlayan pırlantaları, eşlerinin yüzündeki hevesli ifadeyi izledi. “Tuhaf, çok tuhaf...” dedi. Kısa bir süre sonra namaz kılmak ve tefekkür etmek için odasına çekildi.

* * *

Ünlü bir Fransız sihirbaz, Kaluga’ya gelmişti. Runovsky, böyle masum bir eğlencenin misafirleri için mükemmel olacağını düşündü. Fakat (dar giysiler giyen) kadın akrobatların gösteride yer alacağını öğrenen İmam, katılmak istemedi. Bunun üzerine naiplerin yüzü asıldı. Sonunda sihirbazın, otele yalnız gelmesi ve Müritler için özel bir gösteri düzenlemesi sağlandı. Büyük

Şamil'in huzurunda gösteri yapacağını duyunca Mösyö Guer-y'nin eli ayağına dolaşsa da gece, harika geçti. Yıllar önce Kaf-kasya'da bulunan Mösyö Guery, o dönem Şamil'in namının uyandırdığı korkuyu unutamamıştı. Dağıstan'daki Rus ordusu için gösteri yaparken, Müritlerin kurduğu pusuya düşmekten son anda kurtulmuştu. Sırtında uzun kalatıyla sessizce odaya giren Şamil, fevkalade alicenap görünüyordu. Korktuğu adamlar karşılaşan sihirbaz, titremeye başladı. Fakat çok geçmeden ken-dini toparladı ve herkesi hayrete düşüren harika numaralar yap-maya başladı. Gördüklerinin sihir olmadığına emin olan Şamil, sihirbazın kullandığı aletleri incelemek istedi; ancak Mösyö Gu-ery, bunu reddetti. Fakat kızgın gözlerle kendisine bakan Şamil, "ver!" diye gürleyince, hemen bu isteği yerine getirdi. Kısa süre-de kutunun altındaki gizli bölmeyi bulan Şamil, halinden mem-nundu. "Bunun için onun boynunu vurdurmalıyım" dedi. Sihir-baz, Hacı Harito'nun burnundan bir tutam kuş tüyü çıkararak paçayı kurtardı. Mösyö Guery'nin bu numarayı nasıl yaptığını anlayamayan Şamil ve naipleri, gözlerinden yaş gelinceye kadar güldü. Şamil, uzun yıllar boyunca bu numarayı hatırlayıp güle-cekti. "Nerden gördüm ben bunu? Şimdi doğru dürüst namaz kılamıyorum. Ne zaman namaza başlasam, Hacı'nın burnunda bir tutam kuş tüyü görüyorum ve gülmeye başlıyorum."

II

Şamil'in kalması için iki katlı, güzel ve eski bir ev seçildi. Suhotin evi olarak bilinen bu bina Ranievksy Sokağı'ndaydı. Evin etrafı, akasya ağaçları ve çiçeklerle çevriliydi. Bahçeye küçük bir cami inşa edildi. Yerel garnizondan seçilen hizmetçiler, arabacılar ve nöbetçiler, müştemilata yerleştirildi. Ailesinin Ocak ayında geleceğini öğrenen Şamil, eşlerinin odaları için duvar kâğıdı ve mobilya seçmeye koyuldu. Evin hiçbir yerinde ipek kullanılma-masında ısrarcıydı. İpek, nefret ettiği lüksü temsil ediyordu. Kaf-kas standartlarına göre lüks sayılabilecek hoş renk ve desenleri, yumuşak kumaşları, minnettarlıkla kabul etti. Rusların seçtiği saf gümüş yemek takımını da reddetti. Tahta kaşıklar ve avcı bı-

çakları, Kafkasya'da işlerini görmüştü. Sonunda bir orta yol bulundu ve sade bir gümüş takım getirildi. İmam'ın lüks eşyaları reddetmesi, Rusları çok etkiledi.

Şamil'in odası, yeşil ve beyaz renklere boyanmıştı. Sade düzenlenen odasında, divan ve bir kitaplık bulunuyordu. Memleketindeki kitapları, çoktan kuzeye doğru yola çıkmıştı. Yeşil, Şamil'in en sevdiği renkti. Üzeri çuhayla kaplanmış iskambil masasını çok beğendi. Kendisi kâğıt oynamasa da, masayı divanın yanına koydurdu. Pencereilerin arasına yerleştirilen 18. yüzyıl tarzında yeşil kılıflı, resmi bir koltuk ve küçük bir çalışma masası, odadaki mobilyaları tamamlıyordu. Namaz vakti geldiğinde Şamil, yanından hiç ayırmadığı Kafkas işi seccadesini seriyordu. Ev, Doğulu tarzda ve oldukça sade döşenmişti. Şuanat'ın odasında, beyaz divan ve perdeler vardı. Duvara, siyah zemine pembe meşe yaprağı deseni işlenmiş duvar kâğıtları asılmıştı. Şamil, Şuanat'ın yatak odası için mavi-beyaz çizgili bir duvar kâğıdı, çift kişilik geniş bir karyola ve bir at kılı yatak seçmişti. Kafkasya'daki evlerden sonra bu oda, fevkalade cazip görünmüş olmalı. Zahidet'in odasına da divanlar yerleştirildi. Yatak odası için yeşil ve beyaz, oturma odası için sarı duvar kâğıdı kullanıldı. Gazi Muhammed ve Kerime'ye ayrılan oda da, benzer şekilde döşendi. Gazi Muhammed, sadece Avrupai mobilyalar kullanılmasını istedi. Eşinin bundan memnun olacağını biliyordu. Birinci kattaki geniş oda, ailenin bir arada vakit geçirmesi için ayrıldı. Bu oda, tamamen Doğulu tarzda döşendi. Duvardan duvara divan yerleştirildi. Odada, iki güzel halı haricinde hiç ayna, resim ya da süs eşyası yoktu. Hazırlıklar tamamlandığında evi kilerden çatı katına kadar oda gezen Şamil, çok sevinçliydi. "Kaluga'da bundan daha güzel bir ev yok" dedi." Allah, ailemle sığınacağım evi bana verdi." O kadar coşkuluydu ki Kaluga'nın arazisinin Kafkasya'ya ve Çeçenistan ovalarına benzediğini dahi düşünmeye başladı. Pencerenin kenarına oturup kırlara bakar ve gülümserdi. Yeni hayatına alışma isteği gözünü kör eden Şamil, "Çeçen tepeleri!" derdi.

Şamil'in teslim olmasından dört ay sonra Ocak'ta kitapları Kaluga'ya ulaştı. Eve birkaç büyük ve ağır bohça getirildi. Paha

biçilmez el yazmaları ve kutsal kitaplar, uzun yolculuk boyunca zarar görmemeleri için Dağıstan halılarına sarılmıştı. Rusların para konusundaki âdetlerini kavramaya başlayan Hacı kâhya, arabacıya yirmi kopek bahşış verdi. Arabacı, yolda Şamil'in ailesiyle karşılaştığını ve kafilenin birkaç konak geride olduğunu söyledi. Bunu öğrenen Şamil, arabacıyı geri çağırttı. Böyle bir müjdeyi getirene altın yakışır, dedi. "O gün akşam yemeğinde, kafilenin öncü kuvveti olan Muhammed Şefi'nin bir saat içinde evde olacağını öğrendik" diye yazıyordu Runovsky. "Şamil, heyecanını gizleyemiyordu. Birden ayağa fırladı. Merdivenin başına kadar çıktı. Sonra fikrini değiştirdi ve masaya geri döndü. Kayıtsız bir tavır takınmaya çalışıyordu. Fakat iştahı kalmamıştı. Kulağı, dışarıdan gelecek araba sesindeydi. Arabanın bahçeye girdiğini ve Muhammed Şefi'nin merdivenleri çıktığını duyan Şamil, koşarak onu karşılamaya gitti. Bize söylendiğine göre bir Müslüman baba, normalde bu davranışı yakışsız bulurdu. Sonra selamlaşma merasimi oldu. Sessizce babasına yaklaşan Muhammed Şefi, onun elini öptü ve başını öne eğdi. Eşikte duran Muhammed Şefi, Şamil'in kendisini içeriye davet etmesini bekliyordu."

Doğu âdetlerine iki erkeğin, başkalarının önünde eşleri hakkında konuşması uygun düşmezdi. Eğer çok gerekliyse, imalı cümleler kurulurdu; ancak doğrudan soru sorulmaz ve cevap verilmezdi. Şamil, ailesinden kimlerin geldiğini, hangi eş ve çocuklarının yolda olduğunu merak ediyordu. Yine de dolambaçlı bir üslup kullanmayı tercih etti. Babasının ney yapmak istediğini anlayan Muhammed Şefi, buna uygun davrandı. İmam, "havalar çok soğuk muydu?" diye sordu.

"Şuanat'ın sıkıntı çekeceği kadar değildi" dedi Şefi. Babasına, "incisinin" yaklaştığını haber veriyordu. Daha sonra dolaylı olarak ev halkını saymaya başlayan Muhammed Şefi, kendilerine verilen kalın giysilerin *Nefise*, *Safiye*, *Fatma* ve *Nacabat*'ı sıcak tuttuğunu söyledi. Bahu'nun gördüklerine çok ilgi gösterdiğini anlattı. Eşyaların toplanmasına nezaret eden Zahidet'in (burada babasının düşüncelerini okur gibiydi) çok yorulmadığını söyledi.

Emine'den bahsetmedi. İlerleyen günlerde Runovsky, İmam'ın Emine'yi bir süre önce boşadığını öğrendi.

Prensesler Büyük *Avul*'dan ayrıldıktan sonra Şamil'in iki torunu olmuştu. Kızı Fatma, Zahidet'in kardeşlerinden Abdurrahim'le, Nefise'ye Abdurrahman'la evlenmişti. Böylece aile ilişkileri daha da karmaşıklaşmıştı. Birkaç bebek dünyaya gelmişti. Zahidet'in bir kızı olmuştu. Bu bebeklerden bazıları, hayatını kaybetmişti. Şuanat'ın bebekleri, ya ölü doğuyor ya da çok geçmeden ölüyordu. Fakat aile ve hizmetçilerin katılımıyla Kaluga'daki evin nüfusu otuz dörde çıktı. Muhammed Şefi, Naip Enka Hacı'nın kızıyla evliydi; ancak ilk çocukları Gunib teslim olmadan önce vefat etmişti. Şefi, yirmi yaşındaydı. "Yakışıklı, uzun boylu ve yapılı biri olan Şefi, biraz kiloluydu ve bu, onun Kafkasyalılara has zarafetini bozuyordu" diye yazıyordu Runovsky. Babasının olmadığı zamanlarda yaptığı el kol hareketleri ve heyecanı, Gazi Muhammed'in yapmacık tavırlarını hatırlatıyordu; ancak Muhammed Şefi, daha arkadaş canlısıydı ve Batı'da gördükleri karşısında mest olmuştu.

Bütün ailesinin kuzeye gönderildiğinden emin olan Şamil, Şefi'den şükür duası yapmasını istedi. Bunun üzerine kırmızı çarıkalarını çıkaran Şefi, yüksek sesle çabucak dua etti. Babasının yaşadığı harika Rus evini görmek için sabırsızlanıyordu.

Hava kararırken, kafilenin yaklaştığı haberi geldi. Atına eyer vuran Runovksy, aileyi karşılamaya gitti. Nehrin karşısında ağır ağır ilerleyen uzun konvoyu görebiliyordu. Yolcuların elindeki fenerler, Oka Nehri'nin durgun ve karanlık sularını aydınlatıyordu. Gazi Muhammed, gelenlere eşlik etmek için önden gitmişti. Kafilenin başındaki üstü açık *kibitkada*, eniştesi Abdurrahim'le birlikte geliyordu. Kafilenin geriye kalanı, kızakların üzerine konulan arabalara binmişti. Nuh'un gemisini andıran, perdeleri kapatılmış devasa araba, Zahidet hariç bütün kadınları taşıyordu. Şamil'in ilk eşi olmanın imtiyazından faydalanan Zahidet, ayrı bir arabada seyahat etmek istemişti. Buzla kaplı, kasisli yollar da binbir güçlkle ilerleyen kabile, yaklaşık bir kilometre uzunluğundaydı. Nuh'un gemisinin bir çukura saplandığını gören

Runovsky, arabayı çıkarmak için yardıma gitti. Arabanın perdesi açıldı ve çok güzel bir kadın, gülerek Runovsky'e baktı. Fakat aşağıdaki *mujik* ve arabacıları gören kadın geri çekildi. Yerini güzel bir kız çocuğu aldı. Runovsky, bu çocuğun Safiye olduğunu öğrenecekti. Gülen güzel kadınsa annesi Şuanat'tı. Onu bir daha örtüsüz hiç görmedi. Zahidet'i görmek isteyen Runovsky, olduğu yerde biraz oyalandı; ancak onun arabasının perdeleri kapalıydı. Arabaların içinden şikâyet dolu feryatlar yükseliyordu. Yolculuk, fevkalade zahmetli geçmişti. Arabalar, âdeta dökülüyordu. Hanımlar, çektikleri sıkıntılardan dolayı perişan haldeydi. Özellikle Kerime, bitkin haldeydi. Gazi Muhammed, eşi için endişeleniyordu. Sonunda eve ulaşan kabile, içeri girdi. Örtülerin altındaki kadınlar, gördükleri akıl almaz lüks karşısında şaşkınlıklarını gizleyemedi. "Valla! Tamaşa! Çok şükür! Sağ salim geldik" dediler. Evdeki büyük çini sobalara hayretle bakıyorlar, parmaklarıyla perdeleri gösteriyorlardı. Çocuklar, cilalı parke zeminde bir o yana bir bu yana kayıyordu.

Şamil, âdet olduğu üzere ailesini kabul salonunda bekliyordu. Ailenin kavuşmasını görmek isteyen Runovsky, diğerlerinin peşinden üst kata çıktı. Divanda oturan İmam, tespih çekiyordu. İlk olarak, Muhammed Şefi'yi karşıladığı gibi kabiledeki erkekleri kabul etti. Sonra sıra, kadınlara geldi. Kızlarına bakan Şamil, "Nefise, sen misin? Fatma, sen misin?" diye sordu. Örtülerin içindeki kadınlar, birbirine benziyor ve yabancıların önünde yüzlerini açamıyordu. Evli olan kadınlar, sadece kocaları için yüzlerini açabiliyordu. Şamil, çocukların her birini tek tek selamladı. Sonra gelini Kerime'ye döndü. Ona belirgin biçimde soğuk davrandı. İki eşine bakan Şamil, diğerlerine odadan çıkmalarını işaret etti. Onların görüşmesi için kapı kapatıldı. Hacı, omuz silkti. "O, en çok Şuanat'ı seviyor; ama Zahidet, onun ilk eşi" dedi. "Zahidet, akıllı biri. Kur'an'a göre kadının bütün vazife ve haklarını biliyor. İmam'ın Şuanat'a olan duygularının, kendi konumunu sarsmasına asla izin vermez."

Kaluga'ya vardıktan birkaç gün sonra Şuanat, Mozdok'taki kardeşine bir mektup yazdı: "Büyük Beyaz Çar, bize cömert davra-

nyor. Buradaki rahatımız ve Gospodin'imize (efendi) gösterilen alakadan dolayı minnettarlığımı ifade edemem. Çar sayesinde hiçbir ihtiyacımız yok. Biz, Çar'a dua ediyoruz ve senin de dua etmeni istiyoruz." Mektubu şöyle imzaladı: "Aciz kul Şamil'in eşi (Allah'ın merhametine muhtaç) Şuanat."

Kadınlar, Kaluga'ya geldikten sonra bir ay boyunca hiç görünmedi. Fakat gece gündüz ettikleri dualar duyuluyordu. İmam'a tekrar kavuşurlarsa bir ay boyunca namaz kılıp oruç tutmaya yemin etmişlerdi. Runovsky, zamanla onların arkadaşı ve sırdaşı oldu; ancak hiçbirini örtüsüz görmedi. Anılarında, kadınların ayak ve bileklerinin, muazzam güzelliğinden ve zarafetinden bahsediyor. "Sadece Kafkasyalıların bu kadar narin kemikleri var" diye yazıyor. Kadınları, bilek hareketlerinden ve topuklarına yaktıkları kınadan tanıyordu. Belki de onları yakından tanımaması, daha hayırlı olmuştur. Özellikle Kerime, hayal kırıklığına yol açabilirdi. Asırların hayal kırıklığına tercüman olan Sadi, "Çadırların içinde birçok güzel kadın saklı. Örtülerin altında. Ancak örtüyü kaldırırsanız, annenizin annesini görürsünüz" diye yazıyordu.

Şamil'in eşleri, her zaman oldukça iyi giyiniyordu (eşlerinin sadece siyah ya da beyaz giymesini tercih ediyordu) ancak birkaç altın paradan başka ziynetleri yoktu. Diğer mücevherlerin hepsine (muhtemelen Tsinandali'den gelen pırlantalara), Gunib'in düşüşünden önce tepelerde saklandıkları günlerde Rusların tarafına geçen aşiretler el koymuştu. Fakat Zahidet, bu kötü günlerde dahi birkaç güzel parçayı şalvarının içinde saklamayı başarmıştı. Uzun süre bu mücevherleri ailesinden saklayan Zahidet'in sonunda gösteriş merakı ağır bastı ve ziyarete gelen Kalugalı hanımlara hava atmak için bu mücevherleri çıkardı. Şamil'in eşleri ve çocukları, Rus hanımların gösterişli mücevherlerine imrenerek bakıyordu. Fakat Zahidet'in de göz kamaştırıcı olduğunu gördüklerinde hissettikleri öfkenin yanında bu hiçti. Şuanat dahi küplere bindi. Mücevherinin olmaması umurunda değildi; ancak Zahidet, adaletsizce davranmıştı. Şuanat'ın hiçbir şeyi yokken Zahidet, takıp takıştırıp "Gospodin'in" önünde süzülüyordu. Kadınların ağlaması, bütün evi inletiyordu. Şamil, camiye

çekildi. Runovsky, kadınları nasıl sakinleştireceğini bilmiyordu. Pırlanta mücevherler, elindeki bütçenin çok üzerindeydi.

Zamanla evi benimseyen Runovsky, evden “bizim evimiz,” aileden “biz” diye bahsetmeye başladı. Ailenin sevinç ve kederini paylaşıyor, dini törenlerde onlara yardım ediyordu. Onların sırdaşı ve öğretmeni olmuştu. Tartışmalarda hakemlik yapıyordu. Onu çok seven aile, ona “Canımız” diye hitap ediyordu. Runovsky de, onları seviyor ve anlıyordu.

Nemli kuzey ikliminin, ailenin sağlığını bozmasından korkan Runovsky, herkesle yakından ilgileniyordu. Günün birinde görevinin sona ereceğinin ve başka bir yere atanacağını farkındaydı. Ailesinin başkalarıyla nasıl geçineceğini düşünmek dahi istemiyordu.

Ne kadar dikkat ederse etsin zaman zaman tuhaf anların yaşanmasına mani olamıyordu. Patavatsız bir ziyaretçi, bilerek ya da bilmeyerek bir konu açıyor ya da İmam’ı yaralayan laflar söylüyordu. O dönemler genç bir subay olan Albay Zaharin, Şamil’le ilk tanışmalarında patavatsız bir subayın sözleriyle İmam’ı rahatsız ettiğini anlatıyordu.

“Kaluga’ya vardım” diye yazıyordu Zaharin. “Ve komutan olan Albay Yeropkin’in huzuruna çıktım. Şamil’in kasabada olduğunu söyledi. ‘Generaller dâhil bütün subayların, ona resmi ziyarette bulunması emredildi. Baryatinski’nin emri’ dedi Albay.” Kısa bir süre önce talihsiz bir olay yaşanmış ve üst rütbeli küstah bir Rus subayı, Şamil’in kendisini ziyaret etmesini beklemişti. İki tarafta, ilk hamleyi yapıp kendisini küçük düşürmek istemiyordu. Sonunda general, gönülsüz de olsa emirlere uymak zorunda kaldı; ancak ziyaretiyle İmam’ı şereflendirdiğini göstermeye kararlıydı. Şamil, korkunç gözlerle adama dik dik baktı. “Sen” dedi. “Senin gibi bir düzine esirim oldu benim.” Toplantı, başarılı geçmedi.

Ziyaret günü Zaharin’e birkaç subay eşlik ediyordu. Birlikte Ranievsky Sokağı’ndaki eve gittiler. Altın sırmalı kıyafetleriyle göz alıcı görünüyorlardı. Çizmelerinin mahmuzları ve kılıçları, şın-

gırdıyordu. Beyaz deri eldivenleri, kusursuzdu. Sade kabul odasına alındılar. “Odada, Kaluga’dan geçen birkaç subay daha vardı. Şamil’le görüşmek üzere bekliyorlardı. Odaya giren Yüzbaşı Runovsky ve tercüman, misafirleri İmam’la konuşurken kısa ve net cevap vermeleri yönünde uyardı. Merdivenlerden birinin indiğini duyduk. Kapı açıldı. Uzun boylu, atletik vücutlu biri göründü. Uzun sakalları, koyu kırmızıydı. Yarı kapalı yeşil gözleri parlıyordu. Kalın kaşları, insanı korkutuyordu. Yüzü yorgun ve bitkindi. Başında, büyük, beyaz bir sarık vardı. Yeşil *beşmet*inin üzerine giydiği kısa, koyun derisinden *tulubun* düğmelerini iliklememişti. Ayakkabıları, yumuşak deriden yapılmıştı. Bizi nezaketle karşıladı; ancak yüzü gülmüyordu. Tanışma faslı başladı. Her birimizle el sıkıştı. Sessizce divana oturdu. “İmam, oturmazsınız” dedi Gramov. O an, İmam’ın ardından odaya giren birkaç Tatarı gördüm. Gösterişli çerkeskaların içindeki bu adamlar, güzel silahlar taşıyordu. Başlarında uzun *papak*ları vardı. İmam’ın iki yanına dizilen bu adamlar, hiç kımıldamadan duruyordu. İmam, her birimize birkaç kelime söyledi. Sohbet, yavaş ilerliyordu. Sıra bana geldiğinde, arkadaşlarımla Şamil’le tanışacağım için beni kıskandığını söyledim. İmam’ın yüzünde, tuhaf ve hüzünlü bir tebessüm belirdi. Nereli olduğumu sordu. “Çember” diye cevap verdim. “Lermontov’un mezarının yakınında.”

“Lermontov? Adını duymuştum. Kafkasya’m hakkında yazmıştı” dedi. (Belki de vatan sevgisiyle yanıp tutuşan şairin, işgal edilen Kafkasyalıların gururla ‘Gerçekten köle olabiliriz, ama Evrenin Hâkimi Rusya’nın kölesi’ diyeceğini öngördüğünü hatırlamıştı.)”

“Sıra Teğmen Orlov’a gelince Şamil, Aziz George Nişanı’nı nasıl kazandığını sordu.”

“Naip Muhammed’i ele geçirdiğimiz Kituri *avuluna* düzenlediğimiz saldırı için” dedi Orlov fiyakalı bir üslupla.”

Yorgun ve ihtiyar bir esir olan Şamil’in istediğinde yine o insanın tüylerini diken diken eden İmam olabildiği, bir kez daha görülmüştü. Yüzü kapkarakesilen ve kaşlarını çatan İmam, yıllar önce Klugenav’la görüşmesinde yaptığı gibi birden ayağa fırladı.

“O ana kadar heykel gibi dikilen maiyeti, huzursuzca kımıldanmaya başladı. Herkesi bir ürperti sardı. Runovsky’nin benzinin attığını gördüm” diye yazıyordu Zaharin. “Şamil, iki kere aynı cümleyi söyledi. Muhammed’in adı geçiyordu. Gramov, konuşmaya başladı. ‘İmam, Naip Muhammed’in ancak öldükten sonra ele geçirilebildiğini söylüyor. Sizin dediğiniz yanlış. Bugüne kadar hiçbir naip, teslim olmadı.’”

“Gözlerini bize diken Şamil, misafirlerin gitmesini istedi. O odadan çıktıktan sonra Runovsky, Orlov’a saldırdı. ‘Şamil’e böyle bir şeyi nasıl söylersin? Bu ne cüret?’ Kıvırmaya çalışan Orlov, çatışmayı daha şanlı göstermek için naibin esir alındığının bildirildiğini söyledi. İlerleyen dönemde çatışma hakkındaki resmi raporlar yayınlandı. Naip Muhammed, son nefesine kadar savunduğu kulede ölü bulunmuştu.”

33

SON

*Allah, bir kulunun bir yerde ölmesini
takdir etmişse, oraya gitmesine bir sebep yaratır.*

- Hz. MUHAMMED

Sürgün yılları, akıp gidiyordu. Bu yabancı aile, Kaluga'daki günlük hayatın bir parçası oldu. Bazen şaşırtıcı bir şekilde Batı'ya uyum sağlıyorlar; bazense Asyalı âdetlerinden taviz vermiyorlardı. Runovsky, Şamil'in yeni hayatını kabullenmesine şaşıırıyordu. İmam'ın tavırlarında, ne bir burukluk ne de bir pişmanlık vardı. Belki de mağlubiyeti kabullenmenin, kendisini arındırmanın ve savaşta olduğu gibi Allah yolunda fedakârlık yapmanın bir yolu olduğuna inanıyordu. Bu onun kaderiydi. Şamil, kötü iklime ve iyi hazırlanmamış yemeklere razı olduğu gibi kaderine sorgusuz sualsiz boyun eğiyordu. Bir keresinde yemek çok lezzetsizdi. Runovski, aşçıyı çağırıp şikâyet etti. Şamil, ona şikâyet etmenin günah olduğunu söyledi. Runovsky, asıl bu kadar kötü yemek yapmanın günah olduğunu belirtti.

“Evet; ama bunun için Allah, onu cezalandırır. Kitapta, insanın hiçbir şeyden yakınmaması söyleniyor... Bu nedenle ben, genellikle kanaat ederim. İstediğim çok az şey var. Gerektiğinde, ömür boyu sahip olduğum alışkanlıklarımın dahi vazgeçebilirim” dedi Şamil, etrafındaki Avrupalı yemek odasına bakarak. Runovsky, İmam’a eskiden en ufak bir kabahat işleyen halkını kırbaçlatıp cezalandırdığını, ülkesinde gezerken yanından celladını ayırmadığını hatırlatmadı.

Kafkasya’nın en aşağılık, ilkesiz, vahşi ve namussuz grubu olan Tadbourtzi aşiretleri nasıl acımasızca bastırdığını hatırlayan Şamil, “Ben, acımasız ve merhametsizdim; ama sen de aynısını yapardın. Siz Ruslar, onları yola getirdiğim için bana teşekkür etmelisiniz. O hırsız ve katillere yaptıklarımın hesabını, gönül rahatlığıyla Allah’a veririm.”

Rus esirleri çoğu zaman ne denli korkunç şartlarda esir tuttuğu, yarı çıplak çukura attığı hatırlatılınca, rahat odaya ve mükellef sofraya baktı. İç geçirerek “O zamanlar bildiğim buydu” dedi. Kaçmaya çalışan yirmi iki esirin idam edilmesi hatırlatılınca, “Onları, *biz* öldürmedik. Onları öldüren kişi, kaçmalarını planlayan Prens Vorontsov’du. Savaşta esirlerin kaçmasına izin verilemez.”

Kendisini git gide ibadet ve tefekküre veren Şamil, halinden memnun görünüyordu. Tahttan indirilen diğer hükümdarlara ders verircesine, ne entrika yapmaya çalıştı ne de şikâyet etti. Kafkasya’dan ayrıldığı için pişman olup olmadığı sorulduğunda, “Kafkasya, şimdi burada, Kaluga’da” diye cevap verdi. Her zaman mütevazılığını koruyan Şamil, mektuplarını “*Allah’ın kulu*” diye imzalıyordu.

Kasabalılar, bahçedeki ağaç ve çalıların arasındaki küçük camiye alışmıştı. Kimse, sabah, öğle, akşam ve yatsı vakitlerinde küçük pencerelerden yükselen dualara, kadınların ibadet ederken ettikleri uzun ve tuhaf feryatlara aldırmıyordu. Kimse, üzerinde örtüleriyle şehirde dolaşan, alışveriş yapan, kuzeyin soluk yaz güneşinde nehrin kenarında yürüyen kadınlara dik dik bakmı-

yordu. Genç erkekler, sonunda Hacı'nın izinden gitmeye başladı. Sokaklarda dolaşıp partilere katılıyorlardı. Yaman biri olan Gazi Muhammed dahi kısmen çevreye uymuştu. Gerçi birkaç kelime Rusçadan fazlasını öğrenememişti. Hepsî, serbest hareket etmek istiyordu; ancak bu isteklerini, Şamil'in keskin bakışlarından gizlemeleri gerekiyordu. Şamil'in şiddet ve başarı dolu hayatı, sona ermişti. Sürgünün ve yaşadıkları dar çevrenin ailenin gençleri üzerindeki kötü etkisini anlayamıyordu. Onun ufku sınırsızdı. O, çoktan yüzünü başka bir dünyaya dönmeye başlamıştı. Fakat yaşadıkları hayat, oğulları ve naiplerine beyhude ve sıkıcı geliyordu. Eskiden dur durak bilmezken, şimdi eve tıkılıp kalmışlardı. Eskiden baskına giderken, şimdi ziyarete gidiyorlardı. Eskiden atlarıyla dörtnala dağlarda dolaşırken, şimdi mevsimi geldiğinde tavşan ya da keklik avlamaya gidiyorlardı. Ömürleri, silah sesleri ve kılıç çıkırtıları arasında geçmişti.

Fevkalade çekici buldukları medeniyet dahi nihayetinde bir kâfesti. Şamil, ibadet ve tefekkür ederek zaman geçirebiliyordu; ama bu, onlara yetmiyordu. Sanki arafta kalmışlardı. Kendilerini, bu hayata ait hissetmiyorlardı. Boşluktaydılar. Ne güçleri vardı ne inançları ne de gerçeklik duyguları... Ellerinde kalan tek şey, Şamil'e olan mutlak sadakatleriydi. Bazen birkaç saatliğine Sobranié'ye ya da Kulüp'e kaçıyorlardı. Burada naipler, hareketli *Lezginka* şarkıları eşliğinde geleneksel danslarını sergiliyordu. Ramazan ayı geldiğinde, hepsi bu küçük eğlenceleri bir kenara bırakıp Kitap'ı okumaya koyuldu. Bütün günleri, namaz kılarak, oruç tutarak ve Şamil'in önderliğinde ibadet ederek geçiyordu. Neticede Şamil, hâlâ Allah'ın yeryüzündeki gölgesiydi. Hepsî, onun uğrunda savaş meydanında can verirdi. Gerçekten de bu esaret hayatında her gün yavaş yavaş ölüyorlardı.

Şamil, lüks eşyaları reddetme konusunda kararlıydı. Çar'ın hediye ettiği saf altın çay takımını geri gönderdi. Fakat bu takımın ihtişamından büyülenen Muhammed Şefî, onu kendisi için saklamaya karar verdi ve odasına koydu. Her konuda banasının yanında olan Gazi Muhammed, kardeşinin itaatsizliği ve yozlaşması karşısında derinden sarsıldı. Bir süre vicdanıyla mücadele

eden Gazi Muhammed, durumu İmam'a haber verdi. Şamil, küplere bindi. Şefi'ye çay takımını getirmesini emreden İmam, yere attığı altın takımı ayaklarının altında un ufak etti. Kadınlar da, zaman zaman yozlaşma belirtileri gösteriyordu. Gizlice saten kumaş getirtmişlerdi. Yaklaşan bayram için yeni elbiseler dikiyorlardı. Maalesef onlar da, yakalandı. İmam, kumaşı hıncalıyla paramparça etti. "Dağıstan *avullarındaki* bütün kadınlar giyene kadar benim eşlerim saten kumaş giyemez," dedi.

Şamil'in tefekküre ara verip Rus hayatına katıldığı durumlar da yaşıyordu. Düzenli olarak seçkin misafirlerini kabul ediyordu. "Şamil, her zaman sohbeti misafirinin ilgisi ve tabiatına göre yönlendirir" diye yazıyordu Runovsky. Paskalya ve yılbaşı gibi bayramlar, Şamil'in çok hoşuna gidiyordu. Ortodoks katedralinde düzenlenen ayine katılmak istedi; ancak Rus din adamları, buna yanaşmadı. *Kimse*, kiliseye başında şapkayla giremezdi ve onların gözünde sarık, bir şapkaıdı. Şamil'in inancı, sarığını çıkarmasına mani oluyordu. Bu nedenle bu fikirden vazgeçti. Paskalya tavşanları ve Rus geleneğine göre rengârenk boyanmış yumurtalar, onun aklını başından alıyordu. Kırmızı olanların, en lezzetli olduğunu söylüyordu. Bütün renklerden bir koleksiyon yapan Şamil, yumurtaları küçük kâğıt masasına diziıyor, desenleri çocuk gibi merakla inceliyor, yaz aylarına kadar onlarla oynuyordu. Zaman zaman askeri tatbikatlara ya da Moskova ve St. Petersburg'daki resmi törenlere davet ediliyordu. Meşhur esirine karşı sorumluluklarının farkında olan Çar, ona her zaman şeref konuğu gibi davranıyor ve sanki hürriyetini kaybetmiş olmasını telafi etmek istercesine ona büyük ihtimam gösteriyordu. İmam'ın altın çay seti gibi lüks hediyeleri kabul etmediğini öğrenen Çar, ona birinci sınıf, el işlemeli masa örtüleri ve yatak takımları gönderdi. Her bir parçaya İmam'ın adının baş harfleri işlenmişti. Şamil ve oğulları ne zaman Kış Sarayı'na yemeğe gelse, Çar sofrta takımlarını değiştirtiyordu. Bu sayede misafirleri, kâfirlerin kullandığı çatal, bıçak ve tabakları kullanmamış oluyordu. Bir keresinde Şamil'in müzede sergilenen Kanuni Sultan Süleyman'a ait kılıca ilgi gösterdiğini gören Çar, müze müdürünün itirazlarına aldırmış etmeden kılıcı duvardan aldı ve gizemli ve

harika arkadaşına hediye etti. Gerçi bu kılıç, Baryatinski'ye teslim ettiği kılıcının yerini tutmazdı; ama Şamil, hediyeyi sevinçle kabul etti.

Çareviçle Danimarka Prensesi Dagmar'ın 1866 yılında yapılan düğününde Şamil, asil davranışlarıyla çok dikkat çekti. Gelin, Şamil'in elini öpmek için eğilmişti. Danteller ve mücevherler içindeki gelin, göz alıcı görünüyordu. Şamil, gelini zarif bir mısrayla selamladı. “*Ey Dagmar! Rodat el anwar!*” Gelini, büyüleyici güzelliklerle dolu bir bahçeye benzetmişti. Bu sözlerden fevkalade memnun olan Çar, yaşananları yabancı elçilere ve misafir devlet adamlarına anlata anlata bitiremedi. Çar, İmam'ı karşı konulmaz buluyordu. Şamil, meşhur konuşmasını bu düğünde yaptı:

Herkes bilsin ki ihtiyar Şamil, tekrar yaşayıp bütün hayatını Beyaz Çar'ın hizmetine adayamayacağı için ömrünün sonuna kadar pişmanlık duyacak.

Bu, bir riyakârlık mıydı yoksa Doğu'ya özgü bir söz sanatından mı ibaretti? Hayatına yeniden başlasa, Rusların boyunduruğunu kabul eder miydi? Otuz yıl boyunca yurdunun bağımsızlığı için nasıl savaştığı düşünülürse bu, şahsiyetinin bütün yönlerine ters düşerdi ve büyük ihtimalle kabul etmezdi. O nedenle bu sözleri, Çar'ın alicenaplığına karşı duyduğu samimi minnettarlığının bir ifadesi olarak almak gerekir. Ve muhtemelen hiçbir bir kırılganlığın olmadığını, bir zamanlar gâvurlara karşı farklı duygular beslemiş olsa da, Çar ve Baryatinski'ye duyduğu şahsi sevginin sarsılmaz derecede sağlam olduğunu Batı'nın anlayabileceği kelimelerle vurgulamak istemiştir.

Şamil, Baryatinski gibi büyük birinin bir skandal sonucu gözden düşüp makamını kaybettiğini görünce hem çok şaşırdı hem de kahroldu. Vorontsov, şahsi ihtiraslarıyla devlet görevini birbirinden ayırmayı hep başarmıştı. Buna karşın Baryatinski, Vorontsov kadar basiretli değildi. Madam Davidova'yla ilişkisi, kocasının kayıtsızlığı sayesinde yıllarca fevkalade elverişli ve rahat bir ortamda devam etmişti. Fakat 1861 yılında eşine boşanma davası açan Albay Davidov, Vali'yi davanın tarafı olarak

belirtti ve düelloya davet etti. Çar'ın temsilcisi olan Vali, ne düelloyu kabul edebilirdi ne de davada adının geçmesine izin verebilirdi. İstifa etmek zorunda kaldı.

Skandal, ılımlı bir yapıya sahip olan Çar II. Aleksandr'ın sarayını dahi sarstı. Çar, Baryatinski'nin istifasının yol açtığı felakete mani olamadı. Yanına metresini alan Baryatinski, gece vakti kaçarcasına Tiflis'ten ayrıldı. Kendi başına Almanya'da bir kaplıcaya gittiği söyleniyordu. Gazeteler, Baryatinski'nin "sağlığının bozulduğundan" bahsediyordu; ancak herkes, gerçeği biliyordu. Tiflis halkı, "Madam Mareşal" diye lakap taktığı Madam Davidova'dan hoşlanmıyordu. Uzun zamandır haddinden fazla güzel ve güçlüydü. Fakat son zamanlarda Prens'in üzerindeki nüfuzu azalmaya başlamıştı. Prens, başkalarıyla gönül eğlendiriyordu. Daha sonra skandal patlak verdi ve Prens, zora düştü. Zaman zaman Albay'ın uzun zamandır görmezden geldiği bu ilişkiye itiraz etme sebebinin, eşine düşkünlüğü olmadığını düşünürüm. Belki de Albay ve eşi, birlikte karar verip Mareşal'i köşeye sıkıştırdı. Bu sayede Mareşal, diğer gönül ilişkilerini bir kenara bırakıp Madam Davidova'ya dönmek zorunda kaldı.

Prens Baryatinski, Şamil ve oğullarını sık sık Moskova'ya ya da İvanovskoye'deki evine davet ederdi. Şamil, bu davetleri severek kabul ederdi. Baryatinski'ye gururla "Bizim Mareşal" diye hitap ederlerdi. Ona teslim olmuşlardı. Şamil, sadece onu kılıcına layık görmüştü. Baryatinski, Kafkasya'dan ayrıldıktan sonra vaktinin büyük kısmını İvanovskoye'de geçirdi. Şamil, aslında Baryatinski'nin nezaretine verilmişti; ancak Mareşal'in Kafkasya'da görev yaptığı dönemde sadece Moskova ve St. Petersburg'a ziyarette geldiğinde görüşebiliyorlardı. Fakat Kaluga, İvanovskoye'ye birkaç günlük mesafedeydi. Baryatinski'nin klasik tarzda yapılmış sütunlu beyaz evine, yeni bir bölüm eklendi. Buradaki odalar, sık sık ziyarette gelen İmam için hazır tutuluyordu. Odalar, kayın ağacından yapılmış altın renginde zarif mobilyalarla döşenmişti. İmparatorluk tarzı denilen bu döşeme biçimi, dönemin güzel Rus evlerinde yaygın görülürdü. Şamil'in odası, büyük bir parka ve göle bakıyordu. Burada saatlerce yürüyen Kafkasya'nın iki

devi, destansı geçmişlerini sevinçle yâd ediyorlar, karşılıklı saygı çerçevesinde Kafkas savaşlarında kullanılan yöntem ve stratejileri tartışıyorlardı.

Temirhan Şura'daki arkadaşlarına mektup yazan Muhammed Şefi, Rusya'daki hayatın harika yönlerini coşkulu ifadelerle anlatıyordu: "Moskova'da rahmetli kardeşim Cemaleddin'in anlattığı gibi birçok şahane şey gördüm. O anlatırken, kulaklarıma inanamamıştım. Bunları tarif etmek için ilim bilmek gerekir. Onun için en iyisi ben susayım. Allah, öğrenme isteğimi kabul ederse, işte o zaman her şeyi ayrıntılarıyla anlatabilirim." Gazi Muhammed, bu ziyaretlerde hâlâ oldukça içine kapanık davranıyordu. Ne babası gibi kadere boyun eğmiş ne de tevazuyla uyum sağlayabilmişti. Onun gözünde savaşta mağlubiyet, başarısızlık demekti. Canından çok sevdiği Kerime'yi kaybetmenin acısı, onu daha da hayata küstürmüştü. İklim şartlarına dayanamayan kıymetli hazinesi Kerime, vereme yakalanmış ve Gazi Muhammed'in kollarında can vermişti.

Kerime'yi tutkuyla seven Gazi Muhammed, aşkına hiç karşılık bulamamıştı. Kerime, tabiatı gereği vefasız ve çıkarıcı biriydi. İmam'ın veliahdı, Karatay Valisi Gazi Muhammed'le evlenmek işine gelmişti. Fakat taşrada ne özgür bir Rus kadını ne de bir Kafkas hanımı olabilen Kerime'ye, eşinin sevgisi yetmedi. Huzursuzlanmaya başlayan Kerime, teselliye genç naiplerle tehlikeli cilveleşmelerde aradı. Belki de kocasının namusunu kirlettiği için bir hıncal darbesi yemeden kendi eceliyle ölmesi, daha iyi oldu. Kerime, iffetsiz hareketlerine devam etseydi yaşanacak facianın önüne, hiçbir medeniyet kisvesi geçemezdi.

Şamil'in en sevdiği kızı Nefise, bir yıl sonra veremden öldü. Ailenin güçsüz üyeleri, kuzeydeki sürgün hayatına dayanamayıp art arda hayatını kaybediyordu. Bazıları, Kaluga'ya gömüldü; ancak Nefise ve Kerime'nin naaşları, Kafkasya'ya gönderildi ve Gimri dağlarına defnedildi. Yas tutan Gimrililer, "Şamil'in ailesinin böyle geri döneceğini hayal etmemiştik" diye ağlıyordu. On bir yıllık sürgün döneminde Şamil'in maiyetindeki otuz dört kişinin on yedisi, iklim şartlarına dayanamayarak vefat etti. Ölenler

arasında, ölü doğan ya da çok yaşamadan hayatını kaybeden bebekler de vardı. Zahidet'in Muhammed Kamil adında bir oğlu oldu. Fotoğraflarında tombul görünen bu çocuk, oldukça iyi giyimliydi. Evin en küçüğü olduğu için çok şımartıldığına şüphe yoktu. Rus doktorlar, sakatlanan Nacabat'ı mucizevi bir şekilde iyileştirdi. "Bir cin, onu görmeye geldi ve uyuttu. Sonra birden acısı dindi ve çarpık bacakları düzeldi" diye yazıyordu Abdurrahim. Şamil'in çok kötü koşullarda tutulduğunu, hatta işkence gördüğünü duyan Molla Cemaleddin, Kafkasya'dan Kaluga'ya geldi. Şamil'e son derece sadık olan bu ihtiyar adam, İmam'ın çilesini paylaşmaya karar vermişti; ancak İmam'ın iyi koşullarda esir tutulduğunu gördükten sonra içi rahatladı. Gördükleri karşısında afallamıştı. Dağlara geri döndü.

II

Kerime'nin ölümünden sonra Gazi Muhammed'i teselli etmek mümkün değildi. Kendisi de vereme yakalanmıştı ve ölecek gibi görünüyordu. Fakat Şamil, hâlâ ataerkil fikirlere sahipti. Ne sürgünün ne yasın ne de hastalığın aileyi yok etmesine izin verilebilirdi. Daha fazla erkek evladı olmalıydı. Gazi Muhammed, iyileşip tekrar evlenebilmesi için Kırım'a gönderildi.

Gazi Muhammed, ilk başta yeniden evlenmeyi reddetti. Hâlâ kaybettiği Kerime'yi özlüyordu. Sonunda bir şartla evlenmeye razı oldu. Ya Çohlu Daoudilaou'nun kızı Kıstaman'la evlenecek ya da hiç evlenmeyecekti. Babasına, uzun süre önce "güneş görmeyen *avula*" sürgüne gönderilen arkadaşı Daoudilaou'ya yapılan haksızlığı hatırlattı. Bu evlilik sayesinde Daoudilaou'ya yapılan haksızlık telafi edilecek ve ailenin adı temize çıkarılacaktı. Belki de Gazi Muhammed, adını çok çirkin bulduğu o sivri dilli küçük kızı unutamamıştı.

Çoh'a haber gönderilip Şamil'in Kıstaman'ı gelin almak istediği bildirildi. Babası sevinçten havalara uçsa da Kıstaman'ın gönlü yoktu. Teklifi öfkeyle reddeden Kıstaman, babasına acımasız sürgün dönemini ve yıllarca maruz kaldıkları adaletsizlikleri

hatırlattı. Fakat babası, sonunda Kıstaman'ı ikna etti. Bu evlilik sayesinde ailenin adı temize çıkacaktı. Gazi Muhammed'in araya girmesi sayesinde nihayet salıverildiklerini hatırlattı. Muhtemelen Kıstaman da, Karatay'ın yakışıklı ve genç naibini unutmamıştı. Küçük kardeşi Muhammed Fazıl'la birlikte uzun bir yoldan sonra Kaluga'ya ulaştı. 1863 yılının Şubat ayında Gazi Muhammed ve Kıstaman evlendi. Kıstaman, ömrünün sonuna kadar kocasını yürekten sevecekti. Gazi Muhammed, eşinin adını Habibe olarak değiştirdi.

Habibe, çok güzel biri değildi; ancak zarafeti ve cazibesi sayesinde tanıştığı herkesin gönlünü kazanıyordu. Şamil'in ona ilk günden kanı kaynadı. Çok dindar biri olan Habibe, Şamil'in yüzüne kendisini Allah'ın yeryüzündeki ikinci peygamberi olarak adlandırmasının günah olduğunu söyledi. Sadece Şamil'in ailesi değil, aynı zamanda Çar'ın ailesi ve Baryatinskiler de Habibe'nin büyümesine kapıldı. "Madam Mareşal", "sevgili Prenses Şamil'e" fevkalade samimi mektuplar ve pırlanta bileklikler gönderdi. Mareşal, Habibe'nin kardeşinin St. Petersburg'daki askeri akademiye yerleştirilmesini sağladı. Çariçe, Habibe'yi göz kamaştırıcı hediyelere boğdu. Altı dil bilen Habibe, dil öğrenmeyi ve şiir yazmayı seviyordu. Mücevherleri bir kenara koydu. Çariçe, Habibe'ye beş sıra ametist ve inciden oluşan en sevdiği kolyelerinden birini hediye etti. Habibe, bu kolyeyi 1864 yılında doğan kızı Nefise'nin beşiğinin üzerine astı. Habibe'nin varlığı, zamanla Gazi Muhammed'i değiştirdi. Yaşadığı mağlubiyet ve kayıplara dair kötü hatıralarını unutan Gazi Muhammed, sürgünde huzur bulmaya başladı.

III

1866 yılında Şamil, büyük iki oğlu, Naip Hacı Harito ve Abdurrahman, Çar'a sadakat yemini etti. Tören, Kaluga'daki Soy-lular Odası'nda büyük bir kalabalığın huzurunda gerçekleşti. Şamil'den böyle bir şey yapması talep edilmemişti; ancak uzun zamandır gerçek bir dost olarak gördüğü Çar'a sadakat ve bağlılığını göstermek istiyordu. Gazi Muhammed, ilk başta yemin

etmek istemedi; ancak babası yaşadığı müddetçe her konuda onun izinden gidecekti. 1862 yılında (özellikle kardeşinin mensubu olduğu Atlı Muhafız Alayı'nın göz alıcı üniformalarına dayanamayan) Muhammed Şefi, Rus ordusuna kabul edildi. Muhammed Şefi'nin sadakatine tam anlamıyla güvenen Çar, 1865 yılında onu Kafkasya'ya geri gönderdi. Muhafız Alayı'nda görevlendirilmek üzere "Tatar" atlılar seçecekti. Şamil'in oğlunun geri döndüğünü duyan aşiretler, akın akın yanına koştu. Fakat Şefi, onlarla görüşmek istemedi. "Tatar" askerleri seçtikten sonra Çar'ın Muhafız Alayı'na katılmak üzere kuzeye döndü.

Rus ordu hayatının dönemin İngiliz askeri gözlemcilerini en çok etkileyen yönlerinden biri, ordudaki Asyalılara eşit davranılmasıydı. Rusya, Asya'da daha fazla toprak ele geçirdikçe, orduya daha fazla "Tatar" asker alınıyordu. Beyler ve hanlar, orduda asker olarak göreve başlıyordu. "Müslüman ve Hristiyan subaylar, yan yana görev yapıyordu. Müslüman askerlerin terfi alması konusunda herhangi bir sınırlama yoktu. Ne olursa olsun üst rütbeli subaylar, astlarına komuta ederdi. Rusların sistemi, Hindistan ordusunun sisteminden çok farklıydı. Bizim ordumuzda yerli kimse, bir Avrupalıya emir veremezken Rus ordusunda böyle bir ayırım yoktu." Yazar, Güney Ordusu'nda beş Müslüman askere karşılık elli Rus asker bulunduğu için bu uygulamanın güvenli olduğunu, buna karşın Hindistan'da bin kişiye karşılık bir Avrupalının düştüğünü yazıyordu.

Şamil'in Rusya'da yaşadığı dönemde büyük idari değişiklikler yaşandı. 1861 yılının Şubat ayında (Kölelerin) Özgürlük Bildirisi yayınlandı. Aynı sene Amerika'da kölelik meselesi yüzünden İç Savaş patlak verdi. Rus âdetlerini hayret verici bulan Şamil, özellikle seçim sistemine ilgi gösteriyordu. Zemstvo'nun (bölgesel işleri yürütmek için kurulan yerel idari kurumlar) nasıl çalıştığını yakından gözlemleme imkânı buldu. Günlerce kürsünün karşısına bağdaş kurup otururdu. Her zaman olduğu gibi yanında heykel gibi bekleyen naipleri olurdu. Tercüman, yapılan konuşmaları çevirmek için canla başla uğraşırdı. Şamil, oy verme sistemini çok çetrefilli bulurdu. Sandıkları dikkatle inceleyen

Şamil, buradan çıkan sonucun halkın gerçek isteklerini yansıttığına inanamazdı. Belki de sihirbazın numaralarını hatırlıyordu.

Şamil, Rusya'daki yeni arkadaşlarından Şukin ailesine özellikle yakınlık duyuyordu. Fyodor Şukin'in bölgenin Soylular Başkanı seçilmesi gündeme gelince Şamil, onun adına çok heyecanlandı. Oylama esnasında kendisine zor hâkim oldu. Seçmenler arasında dolaşp arkadaşına oy vermeleri için zorlamaya çalışırcasına her birine dik dik baktı. Hıncalını çekip meseleyi çabucak halletmeyi yeğlediğine şüphe yoktu. Hacı gibi o da medeniyetin kurallarını bazen kafa karıştırıcı buluyordu.

Cemaleddin, ilk esaret yıllarını Şukin ailesinin yanında geçirmişti. Ailenin en büyük oğlu, Cemaleddin'in en yakın arkadaşıydı. Daha sonra aynı alayda birlikte görev yapmışlardı. Küçük Cemaleddin'i seven, onu yetiştiren ve ona ilk Rusça kelimelerini öğreten merhametli köylü kadın, hâlâ aileye dadılık yapıyordu. Zaman zaman Şamil'e ziyarete gelen bu kadın, merdivenleri ağır ağır çıkıp kabul odasına geçer ve burada heybetli İmam'la çay içerdi. Kaybettikleri Cemaleddin'den bahsederken kadının elma gibi kırmızı yüzü üzüntüden kırışırdı. Şukin, Cemaleddin'i iyi tanıyan subayları Şamil'i ziyarete getirirdi. Misafirleri ayrıldıktan sonra bir köşeye oturan Şamil, kendi içine kapanır ve pişmanlıkla geçmişini düşünürdü. Bir gün Runovsky, Rusya hakkında ne düşündüğünü sordu. Büyük şehirleri görmüş, yıllardır Rus halkıyla iç içe yaşamıştı.

“Oğlumun niye öldüğünü şimdi anlıyorum” dedi Şamil. Bu kısa cevaptan sonra sanki Cemaleddin'in ölümünden dolayı kendisini suçlarcasına yüzüne sonsuz bir keder çöktü.

* * *

Runovsky yanlarında olduğu sürece sürgünler sevildi. Hiçbir kötü muamele ya da yanlış anlaşılmaya maruz kalmadılar. Fakat korktukları ayrılık günü 1862 yılında geldi çattı. “Canımız” dediklerin adamın yerine varlığı havayı zehirleyen başka biri geldi. Polonya kökenli olan yeni yaver Albay Preslavski, düzenbaz, acımasız ve fesat biriydi. Neden onun atandığı bilinmiyor.

Muhtemelen Çar'ın İmam'a gösterdiği imtiyazları kıskanan Şamil'in saray ve Savaş Bakanlığı'ndaki düşmanları, Preslavski'nin atanmasını ayarlamıştı. Şamil'in, Rusya'nın her tarafında düşmanları vardı: elinden kaçan bir esir ya da oğlunu mürit hapishanelerinde kaybeden, intikam yemini eden ve aradığı fırsatı yakalayan bir baba... Fakat Çar'ın, Şamil'in bu kadar uzun süre çektiklerinden haberdar olmaması anlaşılır şey değildi.

Preslavski, Şamil'in huzurunu kaçırmak için elinden geleni yaptı. Onu küçümsedi, onunla alay etti, hareketlerini kısıtladı, evin idaresine karıştı, aile hakkında casusluk yaptı, kadınları rencide etti ve Tatar hizmetçilere kötü davrandı. Öyle iftiralarda bulundu ki eskiden İmam'a dostça yaklaşan Kalugalılar, onunla ilişkilerini keser hale geldi. Şamil, Preslavski'nin uydurduğu, bir kısmı tercümeden bir kısmı düzmece bilgilerden oluşan Dağıstan'ın üç büyük İmamı Gazi Molla, Hamza Bey ve Şamil'in hayat hikâyesini ve mürit öğretilerinin tercüme ve tefsirini içeren kitabı imzalayıp onaylamayı reddedince Polonyalı açıktan düşmanlık sergilemeye başladı. Kendisine sunulan kitabın doğru olmadığını ve kötü yazıldığını söyleyen Şamil, onu geri çevirdi. O andan itibaren şahsi garaz ve öfkeyle hareket etmeye başlayan Preslavski, savunmasız sürgünlerden hıncını çıkarmak için eline geçen bütün fırsatları kullandı. Savaş Bakanlığı'na gönderdiği raporlarda Şamil'in gördüğü muameleden hiç memnun olmadığını ve kendisine gönderilen ödeneğin yetersizliğinden sürekli yakındığını bildirdi. İmam'ı, hizmetçilerine hak ettikleri parayı ödememekle ve ödeneği cebine indirmekle itham etti. Bu son derece saçma bir ithamdı. Para işlerinden anlamayan Şamil, bütün ödemeleri Hacı'ya bırakmıştı. Şamil, ne paranın ne verdiği emeğin ne de harcadığı zamanın hesabını yapardı.

İki yıl boyunca hiç şikâyet etmeden bu zulme katlanan Şamil, Baryatinski'ye dahi tekkelime etmedi. Fakat yaşadıkları, sonunda tahammül edilemez hale geldi. Kaluga Valisi'ne yeni bir yaverin atanması için başvuruda bulundu. Teğmen Simenov, görevlendirildi; ancak Kaluga'ya ulaştıktan kısa bir süre sonra Preslavski'nin baskılarına dayanamayan Simenov, St. Petersburg'a geri döndü. Şamil'in gönderdiğini iddia ettiği ve Preslavski'nin

kalmasını söyleyen bir mektubu üstlerine teslim etti. Bu menfur adam, iki yıl daha evdeki hayatı zindan etti. Bir keresinde lafı, oldukça hassas bir konu olan Rus-Polonya ilişkilerine getirdi. Bütün Polonyalılar gibi Preslavski, her sohbeti siyasi mecraya çekmeyi biliyordu. 1863 yılında Polonya'da yaşanan ayaklanmanın bastırılmasından sonra isyancıların çektiği sıkıntılardan bahseden Preslavski, İmam'ın şefkatini kazanmaya çalışıyordu. Rusların elinde Polonyalıların çektiği çileyi ayrıntılı bir şekilde anlatıyordu. Şamil'in II. Aleksandr'la arasının iyi olduğunu bilen Preslavski, Çar'ın yaşananlardan haberdar olmadığını, Şamil'in araya girmesinin hem perişan haldeki Polonyalılar hem de Çar için iyi olacağını söylüyordu.

Sessizliğini koruyan Şamil, meseleye karışmayı reddetti. Fakat Preslavski, Şamil'in adına Çar'a yazdığı küstah ifadeler içeren bir mektupla geri döndü. İmam'dan, mektubu imzalamasını istedi. Biri Rusça diğeri Arapça yazılmış iki metin vardı.

Arapça mektubu okuyan Şamil, kaşlarını çatı. "Siz Majesteleri, Dağıstan ve diğerlerine yumuşak davrandınız. Fakat Polonyalılar, acımasızca muamele görüyor. Ben, Şamil, siz Majestelerinden Kafkasyalılara gösterdiğiniz merhameti onlara da göstermenizi rica ediyorum."

Öfkesini bastıran Şamil, kibarca konuşmaya başladı. "Albay, sizden istirham ederim bana bu konu için gelmeyin. Beni ilgilendirmeyen bir konu için Çar'ı rahatsız edemem." Şamil'in kararlı olduğunu gören Preslavski, telaşa kapıldı. Bu mektuptan kimseye bahsetmeyeceğine dair söz aldı. Şamil, sözünü tuttu. Otuz yıl sonra Muhammed Şefi, yaşananları Zaharin'e anlattı. Bu hikâye, Zaharin'in kitabından alındı.

Şamil'e dediğini yaptıramayan Polonyalı, ona zulmetmeye başladı. Şamil'in hareketlerini başka yöne çekiyor ve onu Rusya'ya karşı komplo kurmakla itham ediyordu. Şamil'in Sibirya'daki Vyatka'ya gönderilmesi için uğraşıyordu. Şamil, Mekke'ye hacca gitmek için izin başvurusunda bulunduğunda, onun Yakın Doğu'da bir darbe hazırladığını dahi ima etti.

Rus silahlarının karşısında tutunamayan Çerkesler, 1864 yılında büyük kabileler halinde Türkiye'ye göç etti. Şamil teslim olduktan sonra beş yıl boyunca Sultan'ın ve diğer yabancı güçlerin desteği sayesinde Rusya'ya direnmeye devam etmişlerdi. Yabancı güçlerin, kıyı kesimlerinde o kadar çok ajanı vardı ki Rus kuvvetlerin komutanı General Rayevski, yanlış anlaşılmalara mahal vermemek için emir ve bildirilerin Rusça ve Arapçanın yanı sıra Fransızca yayınlanması talimatı verdi. Çerkeslerin savaşları, ayaklanmaları ve mücadeleleri, başlı başına bir çalışma konusu ve burada hak ettiği yeri vermem mümkün değil. Şu kadarını söyleyebilirim ki Şamil'den ayrı mücadele yürüten Çerkesler, Muhammed Emin'in muğlak liderlik dönemi ve Şamil'in ilk yılları haricinde İmam'la yakın bir ittifak kurmadılar. Sonunda ihanete uğradılar ve kendilerinden sayıca çok üstün olan düşman karşısında mağlup oldular.

Rusların tarafına geçen Muhammed Emin, burada da ihanete devam etti. Hayati öneme sahip bir çatışma esnasında Çerkeslerin askeri sırlarını Ruslara verdi. Bu hareketinden dolayı yüklü bir ödül alan Muhammed Emin, Rus elçiliğindeki yeni arkadaşlarının himayesinde yaşaması için Türkiye'ye gönderildi. Fakat intikam almaya kararlı olan Çerkesler, onun peşini bırakmadı. Muhammed Emin, yıllarca Anadolu'nun iç bölgelerinde saklanmak zorunda kaldı. Sonunda aklını kaybedince, önemini yitirdi. Ruslar, sonunda Çerkesya'yı işgal etmişti. Sultan'ın himaye teklifi üzerine aşiretler, Türkiye'ye kaçtı. İlk yola çıkanlar, (sinsi Rus yetkililer tarafından temin edilen) *mahon* teknelerle denize açıldı. Fakat dalgalara dayanamayan tekneler, Çerkes kıyılarından uzaklaşmadan battı. Sultan, dehşete düşmüştü. "Onların ağabeyleri, benim ağabeyim; onların kardeşleri, benim kardeşim" diyen Sultan, dindaşlarını almak üzere bir filo gönderdi ve büyük göç, başladı. Üç yüz binden fazla kişi, anayurdunu terk etti. Ayrılan her adam, silahını üç kere ateşleyerek dağlara veda etti. Yüce dağlarda yankılanan silah sesleri, gök gürültüsü gibi yeri göğü inletiyordu.

* * *

“Preslavski, Şamil’in esir olduğunu unutmasına hiç izin vermedi” diye yazıyordu Zaharin. Bir Müslüman, birine minnettarlık duyduğu zaman hiçbir şey onun sadakatini sarsamaz, diye de ekliyordu. Şamil’in, arkadaşı olarak gördüğü II. Aleksandr’a karşı duyguları hiç değişmedi. Çar’a sadık olmak için Preslavski’ye tahammül etmesi gerekiyorsa, bunu yapacaktı. Ne kimseden bir iyilik istedi ne de kendi sıkıntıları için Çar’ı rahatsız etti.

Çar, muhtemelen Preslavski’nin iftiraları yüzünden 1868 yılında Şamil’in Mekke’ye gitme talebini reddetti. Kafkasya’daki durum hala çok çalkantılı diye cevap verdi. (aslında İmam, hâlâ potansiyel bir tehdit olarak görülüyordu.)

Şamil, Baryatinski’ye bir mektup yazdı. “Her dindar Müslümanın dileği olan isteğimi dile getirmiş olmaktan pişman ve mahcubum. Kafkasya’da sükûnetin henüz sağlanmamış olduğunu bilseydim, meseleyi açmazdım.” Sadakatinden emin olan Şamil, başkalarının kendisinden şüphe edebileceğini düşünmüyordu. Eski düşmanı Danyal Bey, 1869 yılında emekli oldu ve Türkiye’ye yerleşmesine izin verildi. Fakat Şamil’in Mekke’ye gitmesine hâlâ izin verilmiyordu. Allah’ın aciz kulu! Günleri buruk geçiyordu. O dönemde Şamil’i görenler, onun çok yaşlandığını, yüzünün solduğunu ve kesik kesik nefes aldığını anlatıyor. Eski yaraları, zaman zaman sızlıyordu. Gözle görülür derecede zayıflamıştı. Sık sık baygınlık geçiriyordu. Eskiden geçirdiği baygınlıkları ilahi ziyaret olarak gösterip mucizevi efsanesini sağlamlaştırmak için kullanırdı; ancak şimdi hasta olduğunu kabul ediyordu. Runovsky, Şamil’in durumuna kataleptik ve sinirsel bitkinlik teşhisi koydu... “Kartalların meskeni, dağlardı;” ancak vadide ölürlerdi.

Bütün aile, vatan hasreti çekiyordu. Özgürce esen rüzgârları, dağ havasını özlemişlerdi. İçine kapanan Müritler, huysuzlanmaya başladı. Kadınlar, iğne ipliğe dönmüştü. Zaman zaman Oka Nehri’nin üzerindeki kayalıklara gidip saatlerce burada oturur ve ufka dalıp bir daha hiç göremeyecekleri dağları görmeye çalışırlardı. Hiç durmadan çalan kilise çanları, morallerini iyice bozuyordu. Gâvurların çanları, esirlerin kederine keder katıyordu. Şamil, ailesini teselli etmeye çalışıyordu. “Haktan Hakka!” diyordu.

Aile, Allah'ın burada da yanlarında olduğu düşüncesiyle bir nebze olsun ferahlıyordu. Fakat taşra hayatı, onları boğuyordu. Kendilerini, bu küçük yerde sıkışmış hissediyorlardı. Orel, Tula, Kursk, İmerinka... Küçük kasabalar, ufacık tren istasyonları, daha küçük kasabacıklara ve oradan sonsuzluğa giden demir yolları... Peki ama oraya kim, niye giderdi? Orada kim yaşar, karlarla boğuşur ve ölürdü? Ne için? Kim için? Aile, işte böyle düşünüyordu. Fakat hepsi, Şamil'in varlığı yeter diyordu. Hiçbir sürgün, ondan ayrılmak kadar zor olamazdı.

Sadece Hacı Harito, değişmedi. Hiç olmadığı kadar neşeli, şakacı, etkileyici ve zarifti. Vaktini gönül maceralarıyla geçiriyor ve Şamil'i kızdırmadan hayatın tadını çıkarmaya çalışıyordu. Yine de hâlâ bir müritti ve şeriatın katı kurallarına uyduğunu göstermesi gerekiyordu. Şamil, her geçen gün ahireti daha fazla düşünmeye başlamıştı. Buna karşın Hacı, bu dünyaya düşküncüydü. İhtiraslarını mazur göstermenin yolunu arıyordu. Kalugalıların sıcak tavırlarını ve özellikle bayram günlerinde birbirlerine akşam ziyaretleri yapma âdetlerini biliyordu. "Gitmeyi reddedersek, onları hakir gördüğümüzü ve onların altın kalplerine değer vermediğimizi düşünebilirler" diyordu. İmam'ın sağlığının yerinde olmadığını bilen Kalugalıların, gerçekten gelemeyecek durumda olanları anlayışla karşılayacağını söylüyordu. Hacı'nın bizzat gidip İmam'ın özrünü iletmesi daha medeni olacaktı. Kibar komşularını incitmek istemeyen Şamil, Hacı'nın dediklerini kabul etti. Bengal Gülü kokusu süren Hacı, yola çıkardı. Saatinin bakır kordonunu altınla değiştirmişti. Üzerinde kalbi delen bir ok bulunan bir yüzük takıyordu. Müritler, mizaçlarına göre imrenen ya da eleştiren gözlerle Hacı'ya bakıyordu.

Şamil, Preslavski'ye olan nefretini gizlemeye çalışsa da, onu ne zaman görse yüzü buruşurdu ve başını çevirirdi. Sonunda Kaluga Valisi'den bir talepte bulunarak şikâyetlerinin bir heyet tarafından dinlenmesini istedi. Vali, Vali Yardımcısı, Soylular Başkanı ve Tümgeneral Çığagov, suçlamaları dinlemek üzere toplandı. Şamil, Preslavski'nin bütün suçlamalarını reddetti. Fakat sözünü tutan Şamil, Polonya meselesiyle ilgili mektuptan bahsetmedi. İtidalli ve

vakur bir üslupla konuşuyordu; ancak sonunda öfkeden patladı. Dağıstan Aslanı, İmam Şamil, bütün karanlık gücüyle, heyetin karşısındaydı. “Gözlerinden ateş fışkırıyordu...” “Onu görünce gözüm dönüyor, kan beynime sıcıyor. Onu ya da kendimi öldürecek gibi oluyorum. Bu adam, şeytan gibi karşıma dikiliyor. Beni, ibadetimden alıkoyuyor. Evimi rahatsız ediyor. Ailem arasında fitne çıkarıyor. Artık yaşlandım. Tek isteğim, kendi halimde bir hayat yaşayıp Allah’a layıkıyla ibadet etmek. Kimseden nefret etmek istemiyorum. Fakat o, Kaluga halkının gözünde beni karalayınca üzülüyorum. Kapım herkese açık olmasına rağmen Kalugalılar, artık beni ziyarete gelmiyor. Bugüne kadar hiç şikâyet etmedim. Eğer şikâyet mektubu varsa, düzmecedir. Adalet istiyorum. Ben ölmeden önce bu adamın görevden alınmasını istiyorum.”

Preslavski, rezil oldu ve görevden alındı. Yerine Tümgeneral Çiçagov atandı. Hem Şamil’in ailesi hem de Çiçagovlar, bu haberi mutlulukla karşıladı. 1866’dan 1869’da Çiçagov’un ölümüne kadar Şamil, yeni muhafızıyla uyum içinde yaşadı. Zaman zaman onun evine gider ve gece yarısına kadar sohbet ederdi. “Vücudundaki on sekiz kılıç yarasına rağmen, görkemli bir duruşu vardı. Hem heybetli hem de zarif, destansı bir kahraman gibi...”

Fakat sağlığı, hızla bozuluyordu. Sobanın yanındaki minderlere uzanır ve Çiçagovların bebekleriyle oynardı. Yüzü yorgun görünse de gülümserdi. Ay çıktığında ailenin yanından ayrılan Şamil, General’in çalışma odasına gidip onun için her zaman hazır tutulan beyaz örtü üzerinde namaz kılardı. Sonra geri döner ve sohbete kaldığı yerden devam ederdi. General’le gökbilim hakkında konuşur ve ondan atlası açıklamasını isterdi. Ya da eski savaşımlardan ve Kafkas efsanelerinden bahsederdi. Bir gün Batı’da büyük bir gücün ortaya çıkıp Moskova Padişahı’na boyun eğdireceğini söyleyen kehaneti anlatırdı ya da “kuzey rüzgârlarının ötesinden gelen” bir gücün Osmanlı İmparatorluğu’nu yıkacağını... Ruhun insandan önce var olduğunu söylerdi. Hz. Ayşe’ye göre Hz. Muhammed, ruhların vücuda girmeden önce toplanmış ordular gibi dağıtılıp insan vücuduna gönderilmeyi beklediğini söylemişti.

Şamil'in konuşmaktansa yapmayı yeğleyen biri olduğunu biliyoruz. Fakat artık savaş günleri geride kalmıştı. Zaman zaman uzun uzadıya konuşur ve harika hayatını anlatırdı. Büyülenmiş gibi onu dinleyen Madam Çiçagova, duyduklarının çoğunu yazmayı unuttu. Madam Çiçagova, Şamil'in eşleriyle bebekler ve kocalar gibi daha makul konular hakkında uzun sohbetler yapardı.

Konu çokeşliliğe gelince Madam Çiçagova, ciddileşti. "Biz Hristiyanlar, bir adamın birden fazla kadını aynı anda sevmesinin imkânsız olduğunu düşünüyoruz" dedi. Bunun üzerine hasretle iç çeken Zahidet, "Tek eş olduğun için ne kadar şanslısın" dedi. Şuanat, araya girdi. "Ben de, bir zamanlar Hristiyandım. Hristiyan kocaların, birden fazla eşi olduğunu biliyorum. Ama onlar, bunu gizlerler."

Son sözü, Madam Çiçagova söyledi. "Eğer bu dediğin doğru olsaydı, bizim mutlu evlilikleriniz olmazdı. Öyle *değil*." Şamil'in eşleri, bu hassas meselenin daha fazla üzerine gitmedi.

Tümgeneral Çiçagov, 1869 yılında aniden hayatını kaybedince eşini teselliye gelen ilk kişi Şamil oldu. "Gelip yanıma oturdu. Acımı paylaştı. Benimle yas tuttu" diye yazıyordu Madam Çiçagova.

"Şimdi her şeyi kaybettik" dedi. Ölümün elinden aldığı on yedi kişiyi düşünüyordu: kızı, bebekler, taraftarları, hizmetçiler, herkes ölüyordu. Kaluga, bir mezarlığa dönmüştü.

Ekim ayında Kiev'e gitti. Eski düşmanını uzaktan takip eden Bar-yatinski, Şamil'in güneye taşınması için izin almıştı. "Rusya'nın Kudüs'ünde" manastırların altın yıldızlı kubbeleri arasında, güneyin güneşli gökyüzü altında ailenin sağlığı ve morali yerine geldi. Fakat bu, son fasıldı. Şamil, fazla bir ömrünün kalmadığını biliyordu.

Şamil, 1870 yılının Mart ayında Çar'dan Mekke'ye gitmek için izin aldı. Yetmiş dört yaşındaydı. Yazdığı mektupta, bir ayağının çukurda olduğunu anlatmıştı. Buna rağmen yetkililer, fevkalade katı davrandı. Gazi Muhammed ve Muhammed Şefi'nin, Şamil'e refakat etmesine izin vermediler.

Şamil'in en sadık taraftarlarından olan Hacı Harito, Mekke'ye gitmemeye karar verdi. Derdi, Kaluga'daki eğlenceden kopmamak değildi. Hacı Harito, Kafkasya'yı özliyordu. Rusların, valinin emrinde Unkratl bölgesini yönetme teklifini kabul etti. İpek gömleklerini ve eşyalarını toplayan Hacı Harito, Kaluga'daki sevgilileriyle vedalaştı ve memleketine döndü.

Şamil, eşleri, çocukları ve geriye kalan naipleriyle birlikte hacca gitmek üzere yola çıktı.

IV

Kafkasya'ya uğramadan Anapa üzerinden İstanbul'a gitmek için gemiye bindiler. Şamil, "gerilmiş teller üzerinden" Temirhan Şura'daki arkadaşlarına telgraf gönderdiği için çocuk gibi sevin-di. Haber iki saate ulaşır, demişlerdi. Kervanların aynı yolu iki ayda aldığını hatırlayan Şamil, hayrete düştü. İstanbul'a yanaşan gemiyi, sevinç gösterileri yapan devasa bir kalabalık karşıladı. Rus Elçiliği, grubu yanlarında kalmaya davet etti; ancak Türk topraklarında Padişah'ın misafiri olduğunu söyleyen Şamil, bu daveti geri çevirdi. Sultan Abdülaziz, Şamil'i fevkalade görkemli bir törenle karşıladı. Dolmabahçe Sarayı'nın incilerle süslenmiş, göz kamaştıran salonunda Şamil'i başıyla selamladı. Halk, nereye giderse gitsin Şamil'in peşinden ayrılmıyor, camiye giderken bastığı toprağı öpüyordu.

Sultan, konaklaması için Şamil'e birkaç saray önerdi; ancak bu mekânların hiçbiri, onun sade zevklerine uygun değildi. Kim bilir belki de ihtiyar savaşı, sürgünü Osmanlı sarayının güzel kokulu odaları ve şaşıalı ortamında Kaluga'daki yılmaz Rusların arasında olduğundan daha derinden hissetmiştir. Dini bir kenara bırakırsak, Bâb-ı Âli'deki hayat, ona tamamen yabancıydı. Sultan, halkın çok sevdiği Şamil'in Osmanlı tahtını tehdit edebileceğinden çekinmişti. "Bana, sizin eşkıya olduğunuzu söylediler" dedi." Yüzünde muzip bir gülümseme beliren Şamil, "Olsa olsa sizin kadar" diye cevap verdi. Sultan'a, söz verdiği yardımın neden gönderilmediğini sordu. İmam'ın varlığından faydalanmayı

bilen Sultan, Türkiye ve Mısır arasındaki bir anlaşmazlıkta arabuluculuk yapması için Şamil'den Kahire'ye gitmesini istedi. Vazifeyi kabul eden Şamil, meseleyi başarıyla halletti. Müminler arasındaki ihtilafın gâvurları memnun edeceğini söyleyip Mısırlıları ikna etti. Dönüş yolunda, Şamil'in gizemli güçlere sahip olduğu efsanesini güçlendiren etkileyici bir olay yaşandı. Korkunç bir fırtına başlamış ve gemi, denizde kaybolmuştu. Duruma kayıtsız kalamayan Şamil, fırtınayı dindireceğine söz verdi. Bir muska yazdı. Dualar eşliğinde kâğıdı dalgalara bıraktı. Kabaran deniz, bir anda duruldu.

Şamil'in yokluğunda ailesi, Sultan'ın tahsis ettiği Aksaray mahallesindeki Koska'da bulunan köşkte bekledi. Bu elli odalı eski Türk evinin etrafı, çınar ağaçlarıyla çevriliydi. Evin, kendi mescidi vardı. Şamil'in evi beğenme nedeni, bu mescit olmuştu. Evin geniş selamlığını dolduran Kafkas sürgünler, dağları ve savaş günlerini yâd ediyordu. Söyledikleri yaslı şarkılar, Şamil'in ailesinde nesilden nesle aktarıldı. Doğan her bebek, bu ninnilerle uyutulurdu.

*Ey Gunib dağları, ey Şamil'in askerleri,
Şamil'in hisarı savaşçılarla doluydu,
Yine de düştü, düştü ebediyen...*

Şamil döndükten sonra bütün kabile, Mekke'ye gitmek üzere doğuya doğru yola çıktı. Peygamber'in şanıyla şereflenen bu en kutsal şehirde, Şamil'in efsanesi ve şöhreti o kadar büyüktü ki o sokaktan geçerken bütün halk etrafına toplanırdı. Şamil, namaz kılmaya gittiğinde camiler öyle tıklım tıklım olurdu ki Türk polisi (Mekke, Bâb-ı Âli'nin kontrolündeydi) kalabalığa hâkim olamazdı. Sonunda Şamil'e, ibadet etmesi için özel saatler tahsis edildi. Ya kapalı kapılar ardında namaz kılıyordu ya da müminlerin çoğu uyurken gece vakti ibadet ediyordu.

Şamil, ömrünün son aylarını tam da istediği gibi ibadet ederek geçirdi. Belki dağlardan uzaktı; ancak artık sürgünde değildi. Kâbe'nin siyah taşı (Hacerü'l-Esved), İslam inancının kalbi ve ruhuydu. Mekke, cennetten bir köşeydi. Şamil, hayatı boyunca

yürüttüğü mücadelesini, hac farizasını yerine getirerek taçlandırdı. Savaş, bitmişti. Hac, sona ermek üzereydi. İmam Şamil, evine yaklaşıyordu.

Şamil, Mekke'den Kafkasya Valisi Grandük Mihail'e bir mektup yazdı:

Nihayet hasretini çektiğim yere gelebildim. Yardımlarınız için size minnettarım. Şimdi birçok hastalıktan muzdaribim ve yatağa düştüm. Galiba yakında bu dünyadan ayrılacağım. Siz Ekselanslarınızdan, aileme ve Müritlerime sahip çıkmanızı, bana gösterdiğiniz iyiliği onlara da göstermenizi istirham ediyorum. Oğullarımın buraya gelmesine müsaade ettiğiniz ve onlara yolculuk için gereken parayı verdiğiniz için sevinçliyim. Sizin cömertliğiniz, Allah'ın Eyüp Peygamber'e yaptığı ihsana benziyor. Yaptıklarınızın karşılığını ödeyemem. Yalnız size bir kez daha yürekten minnettarlığımı ifade edebilirim. Allah sizi daima korusun.

Mektubu, "*Hasta ve ihtiyar hacı, Şamil,*" diye imzaladı.

Şamil, 1870'in sonlarına doğru takatini hızla yitirmeye başladı. Mekke'den ayrılıp Hz. Peygamber'in yaşadığı, ibadet ettiği ve vefat ettiği, "Mübarek Vadi'nin üç kere kutsal şehri," "güzel, yeşil" Medine'ye gitti. Şamil ve ailesi, Cennetü'l-baki'ye defnedildi. Sanki doğa, Hz. Peygamber'e hürmetlerini sunmak istercesine buradaki siyah bazalt kayalardan gölgesinde güvercinlerin uçtuğu hurma ağaçları bitirmiş, kayısı ve nar ağaçlarını sulayacak dereler göndermiş. Bu yeşil ve hoş topraklarda yer alan Beş Camii'nin kubbe ve minareleri, Hz. Peygamber'in parlak, turkuaz kubbesine giden yolu gösteriyor.

Güzel Medine'yi tarif eden bir Arap şair, "*Ey İnsan! Burada Allah'ın yarattıklarının hoş bir parçası var: o zaman onun önünde dur ve Yüce Dostu'nun mükemmelliğini sevmeyi öğren*" diyor.

Şamil, burada Şeyh Ahmed er-Rufai'nin evinde kaldı. Çizgili duvar kâğıtları, yeşil oyun masası, harmonyum ve büyük, beyaz çini sobalar, artık yoktu. Aile, eski yaşantısına geri dönmüştü: yerde içi saman dolu minderler ve birkaç parça eşya, o kadar...

“Gospodinleri” gibi Allah’a layıkıyla ibadet etmek isteyen aile mensupları, dünyevi ve batılı eğlenceleri bir kenara bırakmış ve Medine’nin kutsal atmosferine uyum sağlamıştı.

Bu, bir hüznün ve hazırlık dönemi idi. Ayrılığın gölgesi üzerlerine çökmüştü. Korkunç sıcak, herkesi kötü etkilemişti. Aile, ılıman iklime sahip Boğaz’a geri dönme arzusundaydı; ancak sonunun yaklaştığını hisseden Şamil, Medine’de kalmak istiyordu. Burada geçirdiği süre boyunca, Gazi Muhammed’le kavuşmayı ümit etti. Rusların, oğullarını alıkoyduğuna inanamıyordu. 1870 yılının sonlarına doğru Şuanat’ın kızı Safiye, hayatını kaybetti. Bundan kısa bir süre sonra sıcaktan kurtulmak için Tâif tepelerine giden Zahidet, vefat etti. Eşlerinden sadece Şuanat, Şamil’in yanında kaldı, oğullarındansa sadece Kâmil. Nacabat, Türkiye’de hain Muhammed Emin’in oğlu Çerkes Davud’la evlenmişti. Babasıyla ilişkisini kesen Davud, sürgündeki Şamil’in yanına gelmişti. Medine’de az sayıdaki aile mensuplarıyla birlikte kalıyordu.

Israrla Rusya’ya mektup yazan Şamil, büyük oğullarının yanına gelmesini istiyordu. Hz. Peygamber, “Oğullarını oraya götür ve oğlun yoksa hizmetçini” dememiş miydi? Fakat yeni yılın gelmesine rağmen Ruslar, hâlâ oğullarının gitmesine izin vermiyordu. Şamil, bir an önce onlara kavuşmak istiyordu. Dostu Çar’ın, bu duruma anlayış göstermeyeceğine inanmayı reddediyordu. Belki de mesele, Çar’a hiç ulaşmamıştı. Zaten Şamil’in durumunun kötü olduğundan da haberi yoktu. Baryatinski, muhtemelen o günlerde yurtdışında seyahatleydi. Bu nedenle mesele, sıradan bürokratlara kalmıştı. Babasının umudunu kırmak istemeyen Gazi Muhammed, yakında kavuşacaklarını yazıyordu... Birkaç güne yola çıkacaktı... Fakat zaman geçmesine rağmen izin çıkmadı.

Sonunda yılların sessizliğini ve terbiyesini bozan Gazi Muhammed, zorla yetkililerle görüştü. Onları, bir an önce gitmesine izin verilmezse kaçmakla, ya onları ya da kendisini öldürmekle tehdit etti. Gazi Muhammed’in bu şiddetli tepkisi, yetkilileri harekete geçirdi. Günün birinde onu ikna edip temsilcileri olarak Kafkasya’ya göndermeyi umut ediyorlardı. Gazi Muhammed’in yönetiminde bütün ülke barış içinde yaşayabilirdi. Bu

nedenle istemeye istemeye Gazi Muhammed'in talebini kabul ettiler. Mekke'ye gidebilirdi. Fakat Habibe ve bebeği, o dönünceye kadar rehin kalacaktı. Muhammed Şefi'nin gitmesine, izin verilmedi. Fakat Muhammed Şefi, babasıyla zaten o kadar da yakın değildi. St. Petersburg'daki Muhafız Alayı'nda görevliydi. Öyle ya da böyle kaderini Rusya'ya bağlamıştı. Eşini bir daha hiç göremeyeceğine inanan Habibe, yas tutmaya başladı. Gazi Muhammed, Rusya'nın dışına çıktıktan sonra tekrar aynı tuzığa düşmezdi. Gazi Muhammed, İstanbul üzerinden doğuya doğru yoluna devam etti; ancak çöl yolu, Arap eşkıyalar tarafından kesilmişti. Pusu nedeniyle birkaç gün daha kaybettiler. Sonunda Mekke'ye varan Gazi Muhammed, yeni gelen herkesin Kâbe'de yapması gereken ibadetleri yapmaya gitti. Siyah Taş'ın önünde diz çöktü. Yeşil sarıklı, eski püskü giyimli, ihtiyar bir derviş, yanına geldi. Hacıları duaya davet etti: "Ey müminler, İmam Şamil'in yüce ruhuna dua edin!"

Gazi Muhammed, babasının vefat ettiğini işte böyle öğrendi. İhtiyar dervişin, Şamil'in önceki gece öldüğünü nerden öğrendiği bilinmiyor. Mekke'den Medine'ye varmak için çölde on iki gün yürümek gerekiyordu. Aynı gün yola çıkan Gazi Muhammed, sanki bir suçun kefareтини çekmek istercesine taşlarda yalın ayak yürüdü. Rusların oyalaması nedeniyle babasını son bir kez görme şansını kaybetmişti. Bunu hiç unutmadı. Affetmedi de...

Şamil, Ocak ayında Mekke'ye dönmeye karar vermişti. Kâbe'yi son bir kez tavaf etmek istiyordu. Ata binecek dermanı yoktu. Onu, kutsal şehrin etrafındaki kayalık alanlarda seyahat eden üst düzey insanların kullandığı, deve kuşu tüyleriyle süslenmiş, renkli perdelere sahip, kırmızı ve altın rengi bir tahtırevana bindirdiler. Kafile, develerin peşinden ağır ağır gidiyordu. Aile mensupları ve naipler, tahtırevanın yanında yürüyordu. Yolculuğun ilk gecesi deve tökezledi ve tahtırevanı tutan ipler koptu. İleriye fırlayan Şamil, o kadar ağır yaralandı ki yola devam edemedi. *"Allah, bir kulunun bir yerde ölmesini takdir etmişse, oraya gitmesine bir sebep yaratır."* Medine'ye geri dönen kervandan yükselen feryatlar, kayalarda yankılanıyordu.

İmâm-ı Âzam Şamil, Şeyh Ahmed er-Rufai'nin evinde Hz. Peygamberin kabrini gören küçük bir odada yatıyordu. Fakat yatağının yönü kapıya çevrilmişti. Kapı ne zaman açılrsa Gazi Muhammed'in geldiğini zannediyordu. Rusya'nın iyi niyetinden şüphe etmeyen Şamil, Grandük Mihail'e bir mektup daha yazdı. "Son isteğim, yaylada çobansız kalan kuzu sürüsü gibi olmasınlar diye ölümümünden sonra ailemin bütün üyelerinin bir yerde toplanmasını sağlamanız."

4 Şubat 1871 (Hicri 25 Zilkade 1287) tarihinde Şamil, akşam ezanından hemen önce doğruldu. Eski kuvveti geri gelmişti. Coşkuyla "Allah! Allah!" diye bağırdı. Sonra gözleri, bir daha açılmamak üzere kapandı.

Cennetü'l-bakî'ye defnedildi. Mezarı müminlerin ziyaretgâhı haline geldi. Günümüzde o mezarın yerinde yerler esiyor; çünkü İbn Suud'un taraftarları, buradaki görkemli mezarları yerle bir etti. Fakat Gimri, Ahulgo, Büyük *Avul* ve Gunib'in harabeleri, hâlâ Kafkasya'yı taçlandırıyor. Şamil'in abidesi, dağlardır.

SON SÖZ

Lezginka dansı.

I

Büyük Kafkas dramı sona ermiş, kahramanı ölmüştü; ancak küçük oyuncular, hâlâ sahnede idi. Şimdi onların hikâyesini takip edelim. Gazi Muhammed, liderliği üstlendi. Yıllardır bastırıldığı öfkesi, patlamıştı. Doğduğundan beri kâfir işgalcilerden nefret etmek için yetiştirilmişti. Bütün ömrü savaşlarda geçmişti. Ne babası gibi Ruslara minnettardı ne de kader deyip boyun eğmeyi kabul ediyordu. Savaş yeniden başlamalıydı. Yurdundan ayrı düşen; ama “Allah’ın emrinde mücadele eden Dağıstan’ın mutlak reisi” olan Gazi Muhammed, Türk topraklarından mücadeleyi yeniden canlandırdı. Baskı altında gâvurlara edilen yemin, bağlayıcı olamazdı. Gazi Muhammed, ailesini İstanbul’a, Koska’daki köşke getirdi.

Nacabat’ın eşi Davud, dönüş yolunda tifoya yakalandı ve öldü. Geminin kaptanı, Davud’un cesedinin denize gömülmesini emretti. Aşkını kaybettiği için yas tutan Nacabat, kaptanın emirlerine karşı geldi ve kamarasının kapısına iki Lezgi muhafız yerleştirdi. Hıncallarını çeken askerler, gemi Beyrut’a ulaşana kadar kapıda nöbet tuttu. Davud, burada defnedildi. Daha sonra Nacabat, kendisini eşinin hayatını kaybettiği kamaraya kilitleti ve gemi İstanbul’a varmadan doğum yaptı.

* * *

1874 yılında Yıldız Köşkü’nü ziyaret eden Napolyon Ney, gördüğü “yakışıklı, genç adamın, Şamil’in oğlu” olduğunu yazıyordu. “Lezgi kıyafetleri giymişti. Üzerinde bir çerkeska ve *papak* vardı. Sultan’ın yaveri olarak, gittiği her yerde ona eşlik ediyordu. Selamlıktaki generallerin ve devlet erkânının arasında idi. Büyük hürmet görüyordu.”

Merhum İmam'ın oğlu olan ve Rus esaretinden kaçan Gazi Muhammed, burada çok iyi karşılanmıştı. Protokol kuralları gereği yan yana dizilip başlarını öne eğen saray mensuplarının arasından geçen Sultan, diğerlerinin arasında dimdik duran bir adam gördü. Elini başındaki devasa papağa götürüp asker selamı veren bu kişi, Gazi Muhammed'di. Asker olan Gazi Muhammed, saraylı olma hevesinde değildi. Kafkasyalıların sadakat ve cesareti, Türkiye'de meşhurdur. Sultan, Gazi Muhammed'e paşalık verdi ve onu imparatorluğu en üst makamlarından biri olan "Rumeli Beylerbeyliğine" olarak atadı. Bu müthiş unvanlar, beraberinde büyük bir gelir getirdi. Türklerin "Mehmet Paşa" dediği Gazi Muhammed, refaha erdi. Koska'daki köşkte yaşayan Gazi Muhammed, oldukça cömertti; ancak babasından gördüğü kanaatkâr yaşam biçimini devam ettirdi. Servetini, sürgüne gönderilen Müritler, mağlup olan aşiret reisleri, Sultan'ın sarayının önde gelenleri ve İslam dünyasının dört bir yanından gelen manevi liderlerin buluşma noktası haline gelen evinin masraflarını karşılamak için kullandı. Eski düşmanları dahi, hatalarını telafi etmek istercesine bu eve ziyaretlerde bulundu. Şamil'in Çerkesler arasında davasını kaybetmesine neden olan Muhammed Emin, köşke geldi. Vicdan azabı çekiyor, Gazi Muhammed'in intikam almasından korkuyordu. Merhamet diledi. Gazi Muhammed, 1873 yılında dördüncü İmam ilan edildi. Askeri hayatı devam ediyordu; ancak manevi yönü ağır basmaya başlamıştı. Üzerinde çerkeskasi ve belinde Sultan'ın silahlarını taşıyan bu yaman adamın, Koska'daki camiye girip ailesine namaz kıldırması, kimse'nin tuhafına gitmiyordu.

Koska'daki köşkün harem bölümüyle, (nihayet Rusların salıverdiği) Habibe ilgileniyordu. Küçük kızı Nefise, 1873 yılında burada hayatını kaybetti. Emire Nefise adını verdikleri bir çocukları daha oldu. Doğumlar, cenazeler, düğünler, yas ve bayram günleri, hep Koska'da geçti. Kafkasyalılar, ölmek, doğum yapmak ve sığınmak için buraya gelirdi. Şefi, kardeşlerini burada ziyaret ederdi. Habibe'nin kardeşi Muhammed Fazıl Dağıstani (ya da Türkiye'de bilindiği şekliyle Dağıstanlı), buraya geldi. Rus askeri akademisinden ayrılan Muhammed Fazıl, ablasının peşinden

İstanbul'a geldi ve Gazi Muhammed'in can dostu oldu. O da Sultan'ın hizmetinde hızla yükseldi. Muhafız Alayı'nın komutanı oldu. Muhammed Fazıl'a, eniştesi gibi Paşa unvanı verildi. Kafkasyalı bu iki sürgün, Osmanlı İmparatorluğu'nda kilit öneme sahip makamlara geldi ve Sultan'ın güvenini kazandı.

Sultan Abdülaziz, 1876 yılında tahttan indirildi ve kısa bir süre sonra - muhtemelen kendi eliyle - öldü. Tahta çıkan yeğeni Murad, "akli dengesinin bozuk olduğu" gerekçesiyle tahttan indirildi. Yerine geçen küçük kardeşi, Sultan II. Abdülhamid adıyla tahta çıktı. Başa geçen padişahların hepsi, İmam'ın ailesiyle yakın ilişkiyi sürdürdü.

Şuanat, Koska'da hayatını kaybetti. İsteseydi, Mozdok'taki Hristiyan akrabalarının yanına dönebilirdi; ancak onun için Şamil'in ailesinden başka aile ve onun inancından başka inanç yoktu. İmam'ın ölümünden sonra altı yıl boyunca içine kapanan ve kendi halinde yaşayan "İnci," pencere kafesinden artık yaşamadığı hayatı izledi ta ki ecel, 1876 yılında onu azat edene dek. Hayatının son günlerinde Hristiyan inancına dönüp dönmediğini bilmiyoruz. Hz. Muhammed'in yemyeşil cennetinde Şamil'le kavuşamayacağı bir dine mensupken ölmek, onun için çok zor olurdu.

* * *

1864 yılında Türkiye'ye göç eden Çerkeslerle birlikte Çeçenistan ve Dağıstan'dan çok sayıda insan gelmişti. Gunib düştükten sonra uzun süre bölgede yer yer direniş devam etmişti; ancak Ruslar, muhalefeti korkunç şiddetli yöntemlerle ezmeye karar verdi. Silah zoruyla toplanan dağlılar, ovalara dağıtılıyordu. Fakat dağlılar, ne gâvurlara teslim olmayı ne de *avullarını* bırakıp çiftliklere yerleşmeyi istiyordu. Türkiye'deki Müslüman yönetime sığınmaya giden Çerkeslere katıldılar. Uzun zaman sonra bu grubun bazı liderlerinin Ruslardan para aldığı ve bu insanlara, gitmeye ikna ettiği her bir Kafkasyalı için yüklü meblağlar ödendiği iddia edildi. Boşalan toprakları, daha uysal Kazak yerleşimcilerle iskân etmek Rusların işine geliyordu. İngiltere'nin de bu işte parmağı olduğu ve Sultan'ı göçmenleri kabul etmeye teşvik ettiği söylendi.

Gözü pek Müslüman savaşçılar, yeniden baş gösteren Rus hâkimiyeti tehdidine karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu oldukça güçlendirebilirdi.

Kırım faciasından sonra Rusya'nın kudreti yok edilmiş gibi görünse de aslında durum böyle değildi. Ömrü İstanbul Boğazı ve Karadeniz üzerinde iktidar mücadeleleriyle geçen Büyükelçi Lord Stratford de Redcliffe, sanki geleceği görmüş gibi Lord Clarendon'a şöyle yazıyordu: "Nikola'nın Rusyası, diz çökmüş gibi görünüyor; ancak Rusya ağacı, uç dallarından yoksun olsa da hâlâ büyümeye devam ediyor ve çok da uzak olmayan bir gelecekte neşvünema bulabilir."

Panslavizm dalgası, Rusya'nın dış politikasını yeniden şekillendirmeye başlamıştı. Eskinin romantik Slav sevgisi, yerini kitlesel duyguların ve gücünün doruğundaki din adamlarının desteklediği milliyetçi bir coşkuya bırakıyordu.

Türkiye'ye sığınan Çerkesler ve Kafkasyalılar, Anadolu'ya (Adapazarı'nda büyük bir yerleşim oluşturuldu), Romanya'daki Dobruca'ya ve Bulgaristan'a yerleştirildi. Fakat göçmenlere, yerel toplumun içine yerleşmekten başka pek bir imkân sağlanmadı. Türklerin, hâkimiyetleri altındaki illerde asayişini temin etmek için görevlendirdiği (düzensiz askerler olan) başıbozuklarla birlikte bir eşkıya düzeni kuran Çerkesler, bağımsızlık girişimlerini gaddarca bastırdı. Hristiyan Bulgaristan'da yaşanan bir dizi zulüm, Avrupa'nın ortak vicdanını harekete geçirdi ve Gladstone'nin ithamları, Avam Kamarası'nda yankılandı. İngiltere'nin İstanbul elçisi Sir Henry Elliot, İngiltere'nin bu durumu tasvip ettiğini kabul etti: "Türkiye, yarı medeni olduğunu bildiğimiz bir millet." Kuşkucu bir üslup benimseyen Disraeli, Bulgaristan'daki yağmadan okkalı bir pay alan Çerkeslerin, ülkede büyük menfaatleri olan yerleşimciler olduğunu söyledi... Yine de Yakın Doğu'daki İngiliz çıkarları korunmalıydı. Bu mesele yüzünden Türkiye'yle savaşa girmek, akıllıca olmazdı.

Dindaşı Hristiyanları korumak, Rusya'ya düşmüştü. Rusya, 1877 yılının Nisan ayında Türkiye'ye savaş ilan etti.

* * *

Gazi Muhammed, bir kez daha sahneye çıktı. Sultan'ın maiyetindeyken, Asya'nın Tatlı Sularında kafese kısılmış bir kaplan gibiydi; ancak atalet günleri, artık bitmişti. Rus gâvurlara karşı müminlerden oluşan bir ordunun başına geçmesi emredildi. Bir Dağıstan alayının komutanı olarak atandı. Gazi Muhammed, sürgündeki (sıradan olayları bırakıp gerçek savaşa giriştikleri için çok sevinçli olan) insanlardan oluşan bir kuvvetin başında doğuya doğru yola çıktı. Ruslar, Kars'ın ötesinde toplanıyordu.

Başka bir kuvvetin başında, eniştesi Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa bulunuyordu. Bu iki Kafkasyalı, Dağıstan'a elçiler göndererek buradaki halkı ayaklandırmaya çalıştı; ancak hızlı ve korkunç önlemler alan Ruslar, bölgedeki liderleri ya zincire vurup Sibiryaya gönderdi ya da idam etti. Habibe'nin babası Çohlu Daoudilaou, şüphelilerden biriydi ve zehirlendi. Gazi Muhammed ve Muhammed Fazıl, sadece nefret ettikleri kâfirlerle değil, aynı zamanda ailelerinin kanını döken katillerle savaşıyordu.

Gazi Muhammed'in emrindeki beş bin atlı, düzensizdi ve doğru dürüst donanımı yoktu. İkmal sıkıntısı, durumu daha da zorlaştırıyordu. Ne erzak ne de rûhimmat geliyordu. Kolera salgını, baş gösterdi. Gazi Muhammed'in gönderdiği haberciler üsse ulaşıysa da yardım gelmiyordu. İhanet, Şamil'in birçok savaşı kaybetmesine neden olmuştu. Oğlu da bu savaşı kaybedecekti. Sultan'ın bu Kafkasyalıya güvendiği, Türk saray mensuplarının gözünden kaçmamıştı. Düşmanları, bu fırsatı kaçırmadı. Gazi Muhammed, her şeye rağmen her zamanki gibi yiğitçe savaştı. Rusların elinde bulunan Beyazıt kalesinin teslim olmasını talep etti; ancak Ruslar, bu talebe sert cevap verdi.

Yüzbaşı Stokoviç, şöyle cevap verdi: "Şamil'in oğlunun şimdiye kadar öğrenmiş olması gerekirdi. Ruslar kaleleri teslim etmeyi bilmez, sadece almayı bilir."

Savaş, bir yıl daha devam etti. Rusların sahip olduğu insan gücü ve savaş yetenekleri, bir kez daha ağır bastı. Temmuz ayında Şipka Geçidi'nde yapılan muharebe, İstanbul'a giden yolu açtı. Romanya'daki üslerden harekete geçen Rus ordusu, amansızca ilerliyordu. Bâb-ı Âli, 31 Ocak 1878'de barış istedi.

Balkanların bütün haritası değişti. Rusların dayattığı Ayastefanos Antlaşması, Hristiyan azınlıklara hürriyet veren ılımlı bir anlaşmaydı; ancak Türkiye'nin bu kadar güçsüzleşmesi, Avrupa'nın geriye kalanının işine gelmiyordu. Avrupa'nın hasta adamı, desteklenmeli ve Rusların emellerine karşı bir set oluşturmaya devam etmeliydi. Bismarck, Disraeli ve Andrassy başta olmak üzere Avrupalı liderlerin öncülüğünde Berlin Antlaşması hazırlandı.

Balkanların haritası, bir kez daha değişti. Antlaşma şartları, Avrupa'nın geriye kalanının çıkarlarını gözeterek şekilde yazıldı. (Barış görüşmelerinde çoğu zaman yaşandığı üzere) savaşın asıl nedenleri, göz ardı edildi.

Dağınlık halde yaşayan Kafkasyalılar, kendilerini özerk devletlerde buldular. Bazıları, bir kez daha Rus hâkimiyeti ya da nüfuzu altına girdi. Gazi Muhammed ve Dağıstanlı Muhammed Fazıl gibi bazı Kafkasyalılar, Türkiye'de kaldı.

Gazi Muhammed'in şöhreti Kafkasya'da o kadar etkiliydi ki Ruslar, onu bölgeye vali olarak getirmek için her yolu denedi. (Bütün sadakatine rağmen Muhammed Şefi, aşiretlerin gözünde pek muteber değildi.) Gazi Muhammed, geriye dönmeye razı olsaydı, bütün Kafkasya'yı etrafında toplayabilirdi; ancak o, bütün teklifleri reddetti. Yine de Rus hükümeti, babasına tahsis edilen ödeneği uzun yıllar ödemeye devam etti. İstanbul'daki Rus elçiliğine gönderilen paraya kimse dokunmadı ve yıllar boyunca burada birikti.

* * *

1880 yılında Gazi Muhammed ve Dağıstanlı Muhammed Fazıl, düşmanlarının entrikaları sonucu alaşağı edildi. Kafkasyalılar, uzun süredir Sultan'ın güvenine mazhar olmuştu. Ahlaksız ve entrikacı biri olan Deli Fuat Paşa, bir gece geç vakitlerde Koska'ya geldi. Gazi Muhammed'in, Sultan'ı tahttan indirip genç "terakki" partisi'ni iktidara getirecek darbe planına destek vermesini istedi. Sultan'a sadakat yemini ettiğini söyleyen Gazi Muhammed, bu talebi reddetti. Muhammed Fazıl da Gazi Muhammed'e destek verdi. Deli Fuat Paşa'nın bütün ikna çabaları

sonuçsuz kaldı. Kafkasyalıların kendisini Sultan'a ihbar edeceğinden korkan Deli Fuat Paşa, Yıldız Sarayı'na giderek kendi önerdiği planı onların üzerine yıkmaya çalıştı. Etrafında dönen entrikalardan bunalan Sultan, sadık iki adamına kızdı. Gazi Muhammed'i çağırttı ve darbe tehdidinin, emrindeki yedi bin adama ya da Muhammed Fazıl'ın başında olduğu Muhafız Alayı'na gerek kalmadan önlendiğini söyledi.

"Deli Fuat'ın planı hakkında beni uyarmadınız. Size nasıl güvenilebilirim?" diye sordu Sultan. Gazi Muhammed, şöyle cevap verdi:

"Efendim, ben askerim, casus değilim." Abdülhamid, entrika bataklığına batmıştı. Casuslar, muhafızlardan daha doğal geliyordu. Bu iki Kafkasyalıyı kaybetme pahasına tereddüt içindeki sarayın desteğini kazanmaya karar verdi.

Gazi Muhammed ve Dağıstanlı Muhammed Fazıl, İstanbul'dan ebediyen sürgün edildi. Son istekleri, sürgünde beraber olmaktı; ancak Sultan, ikisinin güçlerini ona karşı birleştirmesinden çekindi. Gazi Muhammed, Medine'ye, Muhammed Fazıl'sa Bağdat'a gönderildi. Bir daha bir araya gelmelerine izin verilmedi. Fazıl'ın her sene yaptığı hacca gitme talebi, reddedildi. Mekke, Medine'ye çok yakındı. Sultan, Muhammed Fazıl'dan çekinip ona köstek olsa da o, Bedevilerin ve Kürt aşiretlerin gözünde bir kahraman haline geldi. Türk hâkimiyetinden bıkan bu gruplar, ona Irak tahtını teklif etti. Fakat kendisini hâlâ Sultan'a bağlı hissederek Muhammed Fazıl, bu teklifi reddetti.

Fazıl'ın on iki çocuğunun en küçüğü, günümüzde bütün dünyada Tümgeneral Gazi Muhammed Dağıstanlı olarak tanınıyor. Irak ordusunun Genelkurmay Başkan Yardımcısı olan Gazi Muhammed Dağıstanlı, Kraliçe Elizabeth, Başkan Eisenhower ve Nehru'nun müdahalelerine rağmen idam cezasına çarptırıldı ve ben bu satırları yazarken halen hapistedir. Kaderi, Orta Doğu siyasetinin gidişatı gibi belirsizliğini koruyor.

* * *

Habibe'nin bağıllığı, Gazi Muhammed'in sürgündeki son yıllarını aydınlattı. Habibe, insanı bıktıran bir köle değildi. İstanbul'dan Medine'ye doğru yolculukları esnasında kervanları çöldeki yağmacı aşiretler tarafından saldırıya uğradı. Habibe'ye tahtirevana saklanması söylendi. Fakat çocuğunu Allah'a emanet eden Habibe, yüzünü örttü ve kocasının yanında dövüşmek için öne atıldı. Tabancasını ateşledi ve hışımla hıncalını salladı... *"Tabi ki hançer kullanmayı biliyorum. Kafkasya'da doğdum ben..."*

Bu Gazi Muhammed'in girdiği son çatışma olacaktı. Sürgün, zamanla coşkulu ruhunu yıprattı. Bir daha hiç Kafkasya ve Sultan için savaşa gidemeyeceğini anlayan Gazi Muhammed, umudunu yitirdi. Babası gibi kendisini ibadet ve tefekküre verdi. Şamil gibi Nakşibendi dervişlerinin bir kolunun başına geçti. Medine halkı, onu "fakir babası" olarak biliyordu. Yıllar geçtikçe haşin yüzü yumuşadı. Çerkeskasını çıkarıp cübbe giydi. Silahlarını, bir daha çıkarmamak üzere kınına koydu. Bayram günü havai fişekler gökyüzünü aydınlatıp top sesleri yeri göğü inletirken, çatıya çıkıp duman bulutlarını seyreder, heyecanla top seslerini dinlerdi. Bu sesler, onun kulağına müzik gibi gelirdi.

27 Eylül 1902'de Gazi Muhammed, ölüm döşegindeydi. Kederli Habibe, yanından ayrılmıyordu. "Allah'ın takdir ettiği şey için ağlanmaz" dedi Gazi Muhammed. Ölerken Muhammed Fazıl'ın adını sayıklıyordu. İkinci ve en buruksürgün günlerinde yanında olmasına izin verilmemişti. Gazi Muhammed, Cennetü'l-bakî'de babasının yanına defnedildi. O günden sonra dünyadan elini eteğini çeken Habibe, üç ay sonra vefat etti.

II

Vorontsov, 1856 yılında valilik görevinden ayrıldığında yetmiş yedi yaşındaydı. II. Aleksandr'ın Moskova'daki tahta çıkma töreninde son kez halkın arasında görüldü. Hayalet gibi görünen; ancak kibrinden bir şey kaybetmeyen Vorontsov'un, yaşadığı fevkalade başarılı hayatı gösteren pırlanta nişan ve madalyaların ağırlığını yüzünden beli bükülmüştü. Yanında

eşi Prenses Yelizaveta vardı. Çift, dünyevi ihtişamın ete kemiğe bürünmüş haliydi.

Prens, üç ay sonra öldü. Eşi, yirmi beş yıldan uzun bir süre daha yaşadı. Sanki başka bir çağdan kalmış gibiydi. Çocukluğu, II. Katerina'nın gözetiminde geçmişti. Puşkin tarafından sevilmişti. Güney Rusya'nın tamamında saltanat sürmüştü. Kafkas tarihinin büyük kısmını bizzat yaşamış, bölgenin dev isimlerinin çoğuyla tanışmıştı. Kafkas kahramanlarının birçoğu, onun sofrasına misafir olmuştu... Balo salonundaki vals müziklerinin arkasında her zaman silah sesi duyulmuştu.

Yaşlılığında siyah elbiseler giymeye başlayan Prenses, kendisini hayır işlerine verdi. Odesa'da kalmayı tercih etmişti. Burada hastaneler ve durumu iyi olmayan yaşlı kadınlar için imarethaneler yaptırdı. Halk, onu çok severdi. 1883 yılında hayatını kaybetti. Odesa'daki katedralde eşinin yanına gömüldü. Devrim sırasında katedral yıkılınca (bazı başpiskoposların mezarlarıyla birlikte) Vorontsovların lahitleri açıldı. Bu şanlı ailenin naaşları, kimse-sizler mezarlığına nakledildi.

Vorontsov, günümüzde SSCB'de feodal biri olduğu için ayıplansa da büyük bir Rus yöneticisi olarak saygı görüyor. Odesa sahilindeki heykeli, hâlâ ayakta. Apollo'ya benzeyen bu heykel, heyecanlı bazı devrimcilerin kaidesine Puşkin'in "*yarı cahil, yarı aptal...*" mısralarını kazımasına rağmen üniforması ve peleriniyle muhteşem görünüyor. Mermer yüzünde, hâlâ Vorontsov'un o kibirli kayıtsızlığını gösteren gönülsüz tebessümünü görmek mümkün. Heykel, Vorontsov'un Rusya adına yönetip imar ettiği topraklara gururla bakıyor.

Prens Vorontsov'un ölümünden elli yıl sonra başka bir Vorontsov, aynı ihtişamla Kafkasya'yı yönetmek için geri döndü. Çingenenin kehaneti doğru çıkmış, Prens'in soyu neredeyse kurumuştur. Geriye sadece Vali'nin torunu kaldı. Ailenin bütün unvan ve mülkleri, son günlerinde dedesiyle gevezelik eden küçük Yelizaveta'ya kaldı. Dahası kader, onu valinin eşi olarak Kafkasya'ya geri getirdi. Uzaktan kuzeni olan Kont Vorontsov-Daşkov'la

evlenmişti. Kont, 1905 yılında Vali olarak atandı. Tiflis'te, "başta Kont var; ama Yelizaveta yönetiyor" diyorlardı. Dedesinin mağrur özelliklerine sahip olan Yelizaveta, kati bir inançla hükmediyordu. Dedesinin yanında geçirdiği çocukluk günleri, onu Vorontsov kalıbına sokmuştu. Valinin eşi olarak (III. Aleksandr'ın sarayında baş nedimeydi), dedesi ve büyük dedesi gibi devletin iyiliği için canla başla çalıştı.

Potemkin ve Çariçe Katerina'nın Alupka'ya diktiği servi ağaçları, çok büyümüştü. Güzel arazinin üzerindeki kara muhafızlar gibi görünüyorlardı. Çocukluğunda gölgesinde serinlediği bu ağaçlar, valinin eşi olarak geri döndüğünde, yaşlılığında Bolşevikler tarafından tutuklandığında hâlâ oradaydı. Hapse atılan Yelizaveta, kendisinden önce başka insanların kurşuna dizilmesini oldukça saygısız bir davranış olarak görüyordu.

"Adım ve unvanımdan dolayı önce benim gitmem gerekir" diyordu. Salıverildiğinde, neredeyse hayal kırıklığı yaşıdı.

Çok geçmeden Vorontsov Sarayı'na el konuldu. Bu bina, Öncüler Evi ve müzeye çevrildi. Çocukluğunda Hacı Murat'ın büyük heyecan uyandırdığı Gürcü Soylu Tiyatrosu, Millî Halk Tiyatrosu'na dönüştürüldü. Ailesinin heykelleri, tek tek tahrip edildi ya da yıkıldı. Bu heykellerin yerine yeni kahramanların heykelleri yerleştirildi. Kontes, 1924 yılında Wiesbaden'de hayatını kaybetti. Fakat Alupka'nın manzarasını süsleyen büyük servi ağaçları, yirmi yıl daha yaşayacak, Yalta Konferansı için bölgeye gelen Roosevelt, Churchill ve Gürcü Stalin'i gölgesinde ağırlayacaktı.

III

Şamil'in siyah sancaklarının gölgesi, Fransa'daki küçük bir taşra kasabası olan La Feuillie'ye kadar uzandı. Anna Drancy, burada iyi bir iş bulmuştu. Kafkasya'da yaşadıklarından sonra sağlığı bozuldu. Mitçik'teki esir takasından sonra Madam Drancy, soylu hamilerim diye tarif ettiği Çavçavadzelerle birlikte Tiflis'e döndü. Büyün şehir, bayram yapıyordu. Bir kahraman gibi karşılanan Madam Drancy, dertlerinin bittiğini düşünüyordu. Anneleri dul

Gürcistan Prensesi Anastasya'yı ziyaret etmek için Moskova'ya giden prenseslere eşlik etti. Çar'ın doğum günü şerefine katedralde *Te Deum* ayini düzenlendi. Ayine katılan Madam Drancy, o kadar duygulandı ki Çar'ın ayaklarına kapanıp "*Merci! Merci!* Size nasıl teşekkür edebilirim, kurtarıcım?" diye bağırmamak için kendisini zor tuttu. Aslında onları kurtaranın Cemaleddin olduğunu çoktan unutmuştu.

Kısa bir süre sonra Paris'e gitti. Annesi ölmüştü. Kocas, ortalıkta yoktu. Bir başına çocuğunu yetiştirmek zorunda kaldı. 1857 yılında kuzeni Édouard Merlieux'un yardımıyla *Souvenirs d'une Française, Captive de Shamyl* (Şamil'e Esir Düşen Bir Fransız Kadının Hatıraları) adıyla hatıralarını yayınladı; ancak olay, çoktan gündemden düşmüştü. Kitap, bir aşk hikâyesini konu edinmiyordu. Üslubu yavandı. Beklediği satış rakamlarını yakalayamadı. Sıkıcı bir kasabada bir hayalet gibi kalmıştı. Umutla bekleyecek hiçbir şeyi yoktu. Eski günlerdeki nefret ettiği, şiddet ve korku dolu, renkli hayat, geride kalmıştı. İlginçtir ki o günlerde gerçekten yaşadığını düşündü. Korkunun yerini endişe almıştı. Artık bütün derdi, saygınlığını korumaktı. Sürekli yağmur yağıyordu. Kuzey Avrupa'nın hiç durmadan yağın sağanakları yüzünden bütün dünya, kara bulutların arkasından görünüyordu. Soylu hamileri, onu unutmuştu. Ne mektup yazmışlar ne de Madam Drancy'nin başına ne geldiğiyle ilgilenmişlerdi.

Eure bölgesindeki bir köye postane müdürü olarak atandı. Basına giderken Büyük *Avul*'un duvarlarından atlayan Müritlerin vahşi sesleri, yerini köye gelen posta arabalarının tekerlek seslerine bırakmıştı. Daha kırk iki yaşındaydı; ancak Şamil'in esiri olarak geçirdiği o tuhaf günlerde fevkalade yıpranmıştı.

1864 yılında hayatını kaybetti. Hâlâ hayatta olan torunları, oldukça yaşlı ve beyefendi kişiler. Babalarını tek başına büyütmek için mücadele eden muhteşem bir anne olan Madam Drancy'den gururla bahsediyorlar. Babaannelerinin, Büyük *Avul*'a giren tek Batılı kadın olması ve Şamil'in esiri olarak yaşadığı olağanüstü macera, onları o kadar da etkilememiş. Fakat Kafkas savaşlarının izini süren biri, onu görmezden gelemmez.

Şamil ve Müritleri hakkında yazdığı tasvirler, dikkate değer bir belge olma niteliğini koruyor.

IV

Alexandre Dumas, yıllar sonra Prens Anna Çavçavadze'ye esaret günlerini sorduğunda Prens, onu Madam Drancy'nin kitabına yönlendirdi. "O her zaman hatasız anlatırdı" dedi, kocaman kara gözlerini duygusal Fransız kadına çevirerek.

Fakat belki de ona bakmıyordu, "gözlerini dikmiş bakan aslanın örtülü gözlerini," tuhaf ve etkileyici bakışlarını hatırlıyordu. Her şeye rağmen nefret edemediği ve belki de sevdiği zalim Şamil'in gözlerini...

Şamil'in aile geleneğine göre birbirlerine kayıtsız kalmamışlardı. Öfkeli Prens ve Dağıstan'ın Reisi, konuşmadan uyum içinde yaşamışlardı. Ailesine ve eşine dönen Prens, içine kapanmıştı. Prens David, diğer Gürcü soylular gibi Batılı âdetleri benimsemeye başlamıştı; ancak bu durum, eski güçlerini kaybetmelerine yol açtı. Prens Anna'nın mizacındaki bir kadın, bu değişimin farkına varmıştır.

Dumas, Prens'in kederli halini hissediyor, ancak tam olarak tanımlayamıyordu. Prens'i, Niobe'ye benzeyen biri olarak tarif ediyordu: zengin, soylu, "sevilen bir eş ve birçok çocuğu olan bir anne..." Yine de bir şey, onu şaşırttı. Prens Anna'nın, mürit atlarının altında ezilen bebeğini kaybettiği için hâlâ yas tuttuğunu zannetmişti. Prens, esir alınmalarından, *avul*daki hayatlarından bahsederken gözyaşlarını tutamadı. Belki de hiç dile getiremediği başka birini kaybettiği için de yas tutuyordu.

Yeğeni Gürcistan Prensesi Tamara Grigorievna, Anna'yı iyi hatırlıyordu. Bana, "Anna teyze, ufak tefek ve çok ciddi biriydi" dedi. "Yaşadığı maceradan bahsetmekten hoşlanmazdı." Gerçekten de kalabalık aile hayatında, o günlere pek yer kalmamıştı. Esaret günleri, çok geçmeden hayal meyal hatırladıkları bir efsaneye dönüştü.

Prences'i çok yaşlı ve yorgun gördüm. New York'un bacalarını ve televizyon antenlerini gören küçük bir dairede yaşıyordu. "Tatillerde Anna teyzemin yanında kalırdım. Ailenin geçmişine pek kulak vermezdim... Anlatılanlar, gerçek dışı gelirdi... Varvara teyze, benim Orbelyani teyzem 1884'te öldü; ancak onun Anna teyzemden daha yumuşak ve cana yakın olduğunu hatırlıyorum... O da Şamil hakkında konuşmazdı. Konuştuysa da ben hatırlamıyorum... Üzerinden uzun zaman geçti..."

V

Çavçavadzelerin çocuklarına gelince... Onlar, kısa süre içinde bütün olayı unuttu. Arkadaşları İmam'ın hatırası, zamanla yok oldu. Taklit etmeyi sevdikleri, yüksek sesle dua eden dervişleri dahi hayal meyal hatırlıyorlardı. Her şey, bir zamanlar oynadıkları bir macera oyununun belli belirsiz hatıralarına döndü.

1920'de güneye doğru yayılan Bolşevik devrimi, yoluna çıkan soylu aileleri bir bir yuttu. Prens David, mürit baskınının ardından harabeye dönen Tsinandali'deki evi yeniden yaptırmıştı. Bu evde, ihtiyar ve dul bir kadın yaşıyordu. Bütün ömrünü, buradaki bağlara ve bahçelere bakarak geçirmişti. Yaklaşan fırtınaya aldırmamıştı. Çocukları, onu son anda Türkiye'ye gitmeye ikna etti. Bu kadın, 1854 yılının kavurucu yaz sıcağında asmalarla kaplı çardakta Madam Drancy'le birlikte Fransızca fiilleri öğrenmeye çalışan Prences Marie'den başkası değildi. Batum'a vardıklarında fikrini değiştirdi. Çocuklarının yalvarmalarına rağmen Tsinandali'ye geri dönmeye karar verdi. Gürcü komünistler, ona o kadar saygı gösterdi ki (kocas, meşhur ayyaş bir aileden geliyordu ve Gürcüler, buna hep saygı duyardı) onu geriye götürmesi için özel bir tren ayarladılar. Marie, bir ay sonra hayatını kaybetti. Tsinandali, bir kolektif teşebbüs haline geldi. Günümüzde Tsinandali'deki Sovhoz bağı, Rusya'daki en iyi şarapları üretiyor.

1945 yılında Berlin düştükten sonra Kızıl Ordu subayları, Naziler karşısında kazandıkları zaferi Tsinandali'den getirilen şarap-

larla kadeh kaldırarak kutladı. Böyle büyük bir zafer, Rusya'nın en iyi şarabını hak ediyordu.

VI

Naip Hacı Harito'yu, kötü bir son bekliyordu. Rusya uğruna can verecekti. Ruslar tarafından Unkratl bölgesine naip atandıktan sonra Kafkasya'ya dönen Hacı Harito, artık her şeyin kılıçla halledilebileceğine inanmıyordu. Bir süre sulh yoluyla hükmetmeyi denedi. Yeni yöneticilerinin yapmacık tavırlar takındığını düşünen ve onu bir züppeye benzeten vahşi halk, bütün uzlaşma çabalarına direndi ve ilde terör estirmeye devam etti. Sonunda elebaşları, kanunlara göre yargılanmak üzere Rus yetkililere teslim edildi. Hacı Harito, halkın anladığı dilden konuşsaydı, onlara kılıçla ve tüfekle cevap verseydi, insanlar onu adil ve güçlü biri olarak görecekti; ancak yasal önlemleri benimseyen Hacı, böylelikle ölüm fermanını imzalamış oldu.

Fırsat kollayan halkın, uzun süre beklemesi gerekmecekti.

Hacı Harito, korumasıyla birlikte yönettiği topraklarda dolaşp ücra *avullarda* incelemelerde bulunurdu. Fırtınalı bir gecede, dağdaki bir *sakliaya* sığındı. Düşmanlarının beklediği fırsat, ellerine geçmişti. Saldırı başlamadan önce kapıyı sürgüleyecek ve küçük pencerenin önüne barikat kuracak vakti vardı. Koruması kaçmıştı. Birkaç saat boyunca düşmanlarını *sakliaya* yaklaştırmadı. Duvarlardaki yarıklardan ateş açıyor; attığı her mermi, birine isabet ediyordu. Sonunda ortama sessizlik çöktü. Düşmanları, Hacı'nın mermisinin kalmadığını anladı. Onu dışarıya çıkarmak için *sakliayı* ateşe verdiler.

Hacı Harito, halkı aydınlatmak için geri dönmüştü; ancak hiçbir şey değişmedi. Sadece Hacı Harito, halkın gözünde düşman haline geldi. Bıçaklanarak öldürüldü. Katilleri, yakalanıp yargılandı ve Sibirya'ya gönderildi.

Kaluga'da sevdiği, kendi tuhaf tabiriyle "ona reçel veren" kadınlar, büyük İmam'ı çoktan unuttukları halde Müslüman sevgilileri Hacı'nın fiyakalı tavırlarını hatırlıyordu.

VII

Mareşal Prens Baryatinski, yaşanan skandalın ardından valilik görevini bırakıp 1862’de Kafkasya’dan ayrıldıktan sonra yıllarca oradan oraya savruldu. Böylesine iyi bir kariyerin mahvolması, evlilik için pek de mutlu bir temel sayılmazdı. Baryatinski’nin Kafkasya’da inşa ettiği o dünya, aşk uğruna kaybedilemezdi. 1862 yılında kırk beş yaşında olan Baryatinski, hayatının en parlak günlerini yaşıyordu. Daha sonra İmparatorluk Konseyi üyeliği hariç bütün görevlerinden alındı. Madam Davidova’yla Brüksel’de evlendi. Madam Davidova, yıllardır taşıdığı “Madam Mareşal” unvanını resmen elde etti. Çift, balayını güney İngiltere’deki bir kaplıcada geçirdi. Bu durum, bazılarına adil bir ceza gibi gelmiştir.

II. Aleksandr, dostluğunun bir nişanesi olarak Baryatinski’ye işlenmemiş elmaslarla bezenmiş saf altın kılıçlar hediye etti ve bir zamanlar Polonya krallarının ikametgâhı olan Skierniewice Kalesi’ni ömrü boyunca ona tahsis etti. Çar, çoğu zaman bakanlarını aşıp devlet meselelerini ona danışıyordu. Fakat Baryatinski görevine devam etseydi, 1864’teki toplu göçe yol açan Çerkesya’daki idari facia, şüphesiz yaşanmazdı.

Yarım yamalak yaşadığı günler, Şamil gibi büyük Mareşal’i de içten içe kemirmeye başladı. Baryatinski’den oldukça büyük olan İmam, kaderine boyun eğip tefekküre dalmıştı. Buna karşın elli yaşındaki Baryatinski, hâlâ hayat doluydu. Fethedecek hiçbir şeyi olmayan bir fatih... Deli divane âşık olduğu Madam Davidova’yla evlenmişti; ancak insani ilişkiler, özellikle ihtiraslar, Baryatinski’nin Kafkasya’daki kariyeri gibi bir mesleğin yerini tutmazdı. Morfin kullanmaya başladı. Önceleri, eski yaralarının sızısını hafifletiyordu; ancak çok geçmeden pişmanlıklarını ve sıkıntılarını dindirmeye başladı. O yaşta olanlar arasında çok moda olduğu üzere Baryatinskiler, sık sık kaplıcaya gidiyordu: Plombières, Ems, Baden Baden... Arabaları Lichtentaler Bulvarı’nda giderken yolun etrafındaki kalabalık, Mareşal’in eşinin ufak, esmer yüzünün oldukça huysuz bir hal aldığını görebiliyordu. Prusya Husarları’nın fahri komutanı yapılan Mareşal, âdeta taş dönmüştü.

1877 yılında Rus-Türk savaşı başladığında Çar, Baryatinski'den bir kez daha Rus ordularının başına geçmesini istedi; ancak Prens, çok hastaydı. İçten içe çürüyordu. "Onunkine benzer ruhların ölmesi gerektiği gibi zaferin harareti içinde değil," içten içe çürüyen yüce bir ağaç gibi yavaş yavaş ölüyordu. Yine de 1878 yılının yaz aylarının tamamını, Balkan meselesi yüzünden çıkacağına inandığı savaşı bertaraf etmek için St. Petersburg'da planlar yaparak geçirdi.

Yılın sonlarına doğru sağlığı daha da bozuldu. Bir uzmana görünmek için Cenevre'ye gitti; ancak Skierniewice ya da Ivanovsky'e dönmek, çok zor geldi. Yatağına uzanmış, yüzünü dağlara dönmüştü. Karlı Alpler, Kafkas dağlarının yanında tepesi şekerle kaplı oyuncaklar gibi görünmüş olmalı.

Aklı, hâlâ memleket meselelerinde, özellikle dış politikadaydı. Çar'a verilmek üzere pusulalar yazdırdı. Avusturya-Macaristan savaşına müdahale edilmesine hep karşı çıkmıştı. Ülkeye bağlılığına ve damarlarında akan Avusturyalı kanına rağmen, Avusturya'nın parçalanmasını savunmuştu. Baryatinski, her şeyden önce büyük bir Rus'tu. Kendisini, ülkesinin ve arkadaşı Çar'ın çıkarlarına adamıştı. Rusların Balkanlar'da izlediği politikayı eleştiren Baryatinski, yapılanların günün birinde dünya savaşına yol açacağını söyledi. Bu kehanet, yaklaşık otuz beş sene sonra Saraybosna'da doğru çıkacaktı. Prens Baryatinski'nin gücü ve konumu, henüz layıkıyla değerlendirilmedi. Vaktinden önce öldü. Dehasının sadece bir yönü olan askeri liderliğini gerçekleştirebildi.

Baryatinski, 1879 yılının Şubat ayında serin bir öğle vakti birden ayağa fırladı. Eski coşkusuyla "öleceksem, ayaklarımın üzerinde öleceğim" diye bağırdı. Sonra yere yığıldı ve öldü.

Bütün evrak ve yazışmalarının gelecek elli yıl boyunca mühürlenmesini vasiyet etti. Baryatinskilerin evi, 1918 yılında yanıp kül oldu. Kafkas işgaline dair eşsiz kaynaklar, bu evle birlikte yok oldu. Fakat belki de kaybolmamıştır. Devrimin şiddetli günlerinde dahi Bolşevikler, tarihi değere sahip evrakları korumak için kayda değer özen gösterdi. Muhtemelen evin geriye kalanı

yağmalanıp yerle bir edilmeden önce, Baryatinski'nin evrakları alınmıştır ve Sovyet arşivindeki olağanüstü evrak ve diplomatik kaynak koleksiyonunun arasında tarihçileri bekliyordur.

Kafkasya'da Vorontsovlara ait birçok ihtişamlı anıt var; ancak Baryatinski'nin muazzam zaferinin anısına sadece basit bir taş dikilmiş. Şamil'in teslim olduğu Gunib'de, olayın gerçekleştiği yeri gösteren küçük bir kaya bulunuyor. Günümüzde bu kayanın üzerine bir çadır kurulmuş. Muzaffer Baryatinski, işte burada İmam'ın kılıcını teslim aldı. Taşa sadece BARYATİNSKİ yazılmasını, bizzat Prens emretmiş. Süslü ifadeler yazılmasını kabul etmemiş. Belki de Şamil'i ele geçiren komutan rolünü, o kadar da beğenmemişti.

VIII

“Kurtarıcı Çar” olarak tanınan II. Aleksandr, can dostunun ölümünden sonra iki yıl daha yaşadı. Fakat bir süredir, ecelinin yaklaştığı biliniyordu. Nihilistler ve Karanlık Halk denen çete, onu çok yıpratmıştı. Yaptığı reformlar, bu grubun gönlünü kazanamamış; ancak soyluların Çar'dan uzaklaşmasına neden olmuştu. Bombalar, Kış Sarayı'na kadar girdi. Çar'ın gittiği her yerde bomba bulunuyordu. Çar, teselliyi, on yedi yıl önce âşık bir öğrenci olarak metresi olan ve ömrünü ona adayan Katerina Dolgurukov'da buldu. 1880 yılınca Çariçe ölünce Çar, dengi olmayan Katerina'yla evlendi. Daha sonra onu, Prens Yurovskaya yaptı. Niyeti, hanedanın ve bütün sarayın karşı çıkmasına rağmen Katerina'yı ve ondan doğan üç çocuğunu tanımaktı.

Sarayın, bu evlilik kadar karşı çıktığı bir duyuruda daha bulunmak istiyordu. Anayasa ilan etmek için bir plan yapmıştı. Asırlardır Rusya'da ne bir meclis vardı ne de bir anayasa. Her şey, tek bir adamın, Çar'ın iki dudağının arasındaydı. Ferman, imzalanmıştı. Yayınlanmayı bekliyordu.

31 Mart 1881'de Çar, Katerina Kanalı'nın yanında arabasıyla giderken, teröristler yanında bomba patlattı. Ağır yaralanan Çar, Kış Sarayı'na getirildi. Bir saat sonra öldü. Ertesi gün halka ilan

edilecek olan Anayasa hakkındaki ferman, yeni çarı ve kendilerini korumak isteyen bakanlar tarafından derhal yok edildi. II. Aleksandr, gerçekten hürriyet yanlısı bir dünya görüşüne sahipti. Fakat halkı, onun kıymetini hiç bilmedi. Aleksandr, halkını kalkındırmaya çalıştı. Buna karşın halk, ona bombalarla cevap verdi. Hayatın boyunca Aleksandr'ın peşini musibetler hiç bırakmadı. Daha beşikteyken, akıbetinin böyle olacağı belliydi. Amcası I. Aleksandr'ın eşi Çariçe Yelizaveta, günlüğüne yeni doğan bebeğin “fevkalade içler acısı görüldüğünü” yazmıştı. Belki yaşadıkları bir facia noktasına ulaşmadı; ancak Aleksandr, akıldan çıkmayan birine dönüştü.

IX

Kafkas savaşı gazisi iki Rus subayı, 1889 yılında III. Aleksandr döneminde Kislovodsk'taki parkta yürüyordu. Eski kahramanlık günlerini yâd ediyorlardı. Subaylardan biri, Kafkas seferlerinin tarihini yazan General Potto'ydu. Diğeri, Şamil'in Kaluga'da geçirdiği günleri kayda alan Zaharin'di.

Karşıdan gelen dev gibi bir adamı gösteren General Patto, “İşte sana Kafkasya hakkında herkesten fazla şey anlatabilecek adam” dedi ve Zaharin'le Muhammed Şefi'yi tanıştırdı. Son görüşmelerinin üzerinden otuz sekiz sene geçmişti. Şamil'in üçüncü oğlu, o zamanlar daha küçük bir çocuktü. Şimdiyse kısa kıvıll sakallar ve atletik vücuduyla orta yaşlı, uzun bir adamdı. Dilbilgisi kurallarına pek özen göstermese de Rusçayı akıcı bir şekilde konuşabiliyordu. Bir yıl önce Şamil hakkında yazdığı makale için Zaharin'e teşekkür etti. Yazdıklarının hepsinin doğru olduğunu söyledi. Polonyalı Preslavski'nin yayınladığı yazı gibi yalan ve çarpıtmalarla dolu değildi.

Rus ordusunda görev yapmaya devam eden Muhammed Şefi, tümgeneral rütbesine kadar yükseldi. 1877 yılındaki Rus-Türk savaşı esnasında II. Aleksandr, Muhammed Şefi'yi dindaşlarına ve kardeşine karşı kullanmak istemedi. “Prusyalılarla bir savaş çıkana kadar bekle. O zaman gider, bizim için savaşırsın” dedi.

Muhammed Şefî ne zaman Kafkasya'ya gelse, haberi duyan dağlılar, akın akın Şamil'in oğlunu görmeye gelirdi. Ne yerli halk onunla konuşmaya cesaret edebildi ne de o, durup Kafkasyalılarla sohbet etti. Sanki geçmişle bağlarını kopardığını göstermek istiyordu. Buna karşın halk, Şamil'in evladına karşı besledikleri duyguları göstermek istiyordu. Şamil'in öldüğü gece dağlarda tuhaf bir ışığın yükseldiğine dair bir efsane, dağlarda kulaktan kulağa dolaşıyordu. Otuz yıl sonra J. F. Baddeley'le konuşan ihtiyar bir çoban, şöyle dedi: "Gece dışarda, koyunlarımın başındaydım. Gökyüzü birden, ateş gibi parladı ve kan kırmızı oldu. Korktum. Uzun zaman sonra İmam'ın o gece öldüğünü söylediler."

Şefî'yle birlikte eniştesi Abdurrahman da, Rusya'da kalmıştı. Mütevazı emekli aylığı sayesinde Kafkasya'da, Gazi Kumuk'taki çiftliğinde sakin bir hayat sürdü. Rus ordusunda yarbaylığa kadar yükselmişti. Şimdiyse kendisini, dini çalışmalara vermişti. İlk eşi öldükten sonra Muhammed Şefî, St. Petersburglu aristokratların arasında kendisini avuttu. İnsanlar, Muhafız Alayı'nın bir mensubu ve Şamil'in oğlu olan Muhammed Şefî'yi karşı konulmaz buluyordu. Keskin bakışları ve harikulade biniciliği, aldığı kiloları kapatıyordu. Fakat zamanla rüzgâr tersine döndü. III. Aleksandr tahta çıktıktan sonra Asyalı soylulardan seçilen Muhafız Alayı, bir gecede bastırıldı. Muhammed Şefî, artık Çar'ın yakın çevresinde değildi. Muhafızlar, en son II. Aleksandr'ın cenazesinde görüldü. Onların yerine, Çar'ın gerici danışmanlarının daha fazla güvendiği Kuban Kazakları getirildi.

Kazan'a giden Muhammed Şefî, Mirza Ahmet Ayagof'un kızıyla evlendi. Kazan'da Altın Orda Devleti'nin yıkılışından beri Tatar yerleşimleri bulunuyordu. Şefî, Tatarların egzotik ve tuhaf şehrinin karargâhı edildi. Kendisinden oldukça küçük olan havai eşi Meryem'in üzerine titriyordu. Ruh bakımından Büyük *Avul*'daki çocukluğundan çok uzaklaşmıştı. Hâlâ ailesini ziyaret ediyordu; ancak Koska'daki evde hiç kalmaz Rus elçiliğine yerleşirdi. Zaman zaman Çar'ın tahsis ettiği yat ile gelirdi. II. Aleksandr, ömrünün sonuna kadar İmam'ın ailesine ihsanlarda bulundu. Şefî, St. Petersburg'da subay kulübünde kalırdı. Arada sırada

Viyana'ya ve Paris'e giderdi. Bir keresinde Rus arkadaşı Kont K. ile Paris'teyken, adının bir panayır eğlencesinde kullanıldığını gördü. *Le Figaro* gazetesinde, Kafkasyalı büyük liderin oğlu meşhur Muhammed Şefi, "BİN SAVAŞTAN SAĞ ÇIKAN KAHRAMAN, MUCİZEVİ BİR ŞEKİLDE GUNİB'DEN KURTULAN VE ÖLÜME MEYDAN OKUYAN SÜVARİ, BİNİCİLİKTE VE KILIÇ KULLANMADA HÜNERLERİNİ SERGİLEYECEK. HER AKŞAM SAAT 8'DE. GİRİŞ ÜCRETİ, 1 FRANK," diye yazıyordu.

Atlıkarıncada çalan yüksek sesli müzik, dalgalanan mürit sancağının çırpınısını bastırıyordu. Öfkeden deliye dönen Muhammed Şefi, hıncalını çektiği gibi yola düştü. Gerçek Muhammed Şefi'yi karşısında gören sahtekâr Ermeni, kıvırmaya başladı. Korkudan titriyor, Muhammed Şefi'nin elinden kurtulmaya çalışıyordu. Muhammed Şefi, polis gelene kadar adamın yakasını bırakmadı.

Zaharin, Muhammed Şefi'yi en son 1901 yılında gördü. Şamil'in oğlu, altmışlarındaydı. "Hasta ve yalnız görünüyordu. Subay kulübünde mütevazı bir odada kalıyordu. Muhammed Şefi'nin savaşmak için yetiştirildiği Nikola'nın büyük torunu genç II. Nikola, cüsseli atalarına çekmemişti. Kendisini tamamen aile saadetinde kaptıran II. Nikola, eşinin sözünden çıkmıyordu. Zaman zaman devlet meseleleri araya girse de, elinden geldiğince bu işlerden uzak duruyordu. Destansı çağların yaşayan şahitleriyle pek ilgilenmiyordu."

Muhammed Şefi ve Zaharin, o dönem bütün şiddetiyle yaşanan Boer savaşından, Boer gerillaları ve kudretli İngiliz ordusu arasındaki eşit olmayan mücadeleden konuştu. Bu mücadele, Kafkas savaşlarını andırıyordu. Zaharin, bütün dünyanın Boerlere duyduğu sempati ve hayranlıktan bahsetti.

"Fakat elli sene önce babam savaşırken, kimse en ufak bir destek vermemişti" dedi Muhammed Şefi hüznüyle. Ömrünün sonuna doğru Gazi Muhammed'e yazdığı mektuplar, pişmanlığını ortaya koyuyordu. Mirasına ihanet ettiğini anlamıştı.

1904 yılında, artık kendi memleketi haline gelen ancak çocuklarına çok sert davranacak olan Rusya'da hayatını kaybetti. Kızları Fatma ve Nefise, arka arkaya evlendi. Komünist bir mühendis olan damadı Muhammed Dahodayev, 1920 yılından sonra yaşanan tasfiyelerde ortadan kayboldu. Şefi'nin oğlu Zahid, Tatar Baybekov'n kızıyla evlendi ve St. Petersburg'da İçişleri Bakanlığı Basın Daire Başkanı oldu. Çarlık rejiminin yıkılması için bizzat mücadele etti; ancak 1924 yılında Bolşevikler tarafından tutuklandı. Ne onun ne de üç çocuğunun akıbeti biliniyor. Mühendis olan Mansur'un, bir Alman toplama kampında hayatını kaybettiği düşünülüyor. Safiye, ortadan kayboldu. 1908'de doğan ve Gazi Muhammed adı verilen en küçük çocuktan hiçbir iz yok.

X

Koska'daki eski köşkün yerinde yeller esiyor; ancak Şamil'in torunları, hâlâ Türkiye'de yaşıyor. Ömrünü burada geçiren Muhammed Kâmil, sürgündeki Kafkasyalıları tekrar dağlara götüreceği günlerin planlarını yapmaktan hiç vazgeçmedi. Rus Devrimi esnasında Kafkasya'yı savunan grubun içindeydi. Babasının elinden alınan bu yüce dağları, ilk defa görüyordu. Yanında, küçük oğlu Said vardı. Fakat Rus (artık Bolşevik olmuştu) ordusu, bir kez daha bölgeyi işgal etti. Grup, Türkiye'ye dönmek zorunda kaldı. Muhammed Kâmil, 1951 yılında burada hayatını kaybetti.

Said ve iki kız kardeşi, Fatih'te yaşadı. Bu modern ortamda dahi Müritlerin siyah sancağı, şeriat zamanında olduğu gibi bütün hayatlarına hâkim oldu. Günümüzde İmam Said Şamil, Yakın ve Uzak Doğu'da Panislâmizm hareketinin önde gelen isimlerinden biri olarak tanınıyor. Fakat nereye giderse gitsin, bence ailesinin ülküsünü, sürgünlerin doğuştan hakları olduğuna inandığı dağlara dönme hayalini her şeyin üstünde tutuyor.

* * *

Beşiktaş'ta Boğaz'ın kenarındaki eski bir evde Gazi Muhammed'in torunlarıyla görüştüm. Nesilden nesle aktarılan soyadı gibi ailenin özellikleri de varlığını sürdürüyor. Onlar da aynı

vakur duruşa, keskin bakışlara ve uzun, gururlu yüzlere sahipti. Bu son nesilde, Cemaleddin'in oldukça farklı, kederli çehresi, hüznü yüz ifadesi, meraklı bakışları görülebiliyordu.

Anneleri, Gazi Muhammed'in kızı olan Emire Nefise'ydi. 1888 yılında Medine'de on beş yaşındayken Şeyh-ül Harem (Askeri Vali) Mareşal Şaplı Bereket Osman Ferid Paşa'yla evlendi. Çerkes kökenli bir Adige olan Osman Ferid Paşa, Emire Nefise'den otuz yaş büyüktü. 1870 yılındaki Rus saldırılarından sonra sürgüne giden Osman Ferid, Mekke yolundaki Şamil'in huzuruna çıkarılmıştı. İmam'ın kızı Safiye'yi gören Osman Ferid, ondan başkasıyla evlenmemeye karar verdi; ancak Safiye'yi elde etmek mümkün değildi. Babası da yanına yaklaşılamayacak kadar meşhurdu. Daha sonra Safiye, hayatını kaybetti. Osman Ferid, başka birini istemedi. Romantik, genç asker, kimseyle evlenmedi ta ki on sekiz yıl sonra İmam'ın torunuyla karşılaşana dek. Rus askeri arşivleri, Muhammed Tahir'in Arapça hatıratı ve çeşitli insanlardan dinlediğim hatıralar ve hepsinden de önemlisi Şamil'in ailesi gibi farklı kaynaklardan derlediğim bilgilere göre Nefise, ailenin hayatta kalan çocukları arasındaydı (on bir çocukları vardı). Ailenin bazı mensupları, Gazi Muhammed'i hatırlıyordu. Hepsi, bebekken Müritlerin savaş şarkılarını ninni diye dinlemişti. Anneleri, hiçbir biyografi yazarının bilemeyeceği Kafkasya'daki karmaşık geçmişlerini ayrıntılarıyla anlatmıştı.

Boğaz'a bakan odalarında, Cemaleddin'in bilinen tek portresi gibi solmuş fotoğraflar, aileye ait evraklar, savaş emirleri ve Şamil'in siyah tespihini buldum. Kudretli savaşçıların kullandığı yüksek, dolgulu bir Kafkas eyeri, şaşkalar, hıncallar ve Kafkas hatıraları, yumuşak bir halıya dizilmişti. Burada Kafkasya hakkındaki sohbetleri ve Dağıstan'ın kederli şarkılarını dinlerken, birçok farklı ülkede ve tozlu arşivlerde yıllar süren araştırmamı nihayet tamamladım.

XI

Şamil ve Mürit hareketi hakkındaki değerlendirmeler, son kırk sene içinde Rusya'daki çeşitli parti görüşleri ve siyasi mesele-

lerden etkilenerek bir dizi köklü değişiklik geçirdi. Bu görüşler, mekân isimleri gibi yıllar içinde farklılaştı. Çarlık rejimi esnasında Vladikafkas olarak bilinen (aslında Zaluç adlı bir Oset köyü olan ve daha sonra Terekkale adı verilen) kasaba, devrimden sonra bir halk kahramanı olan Ordjonikidze'nin adını aldı. Beri-ya döneminde buranın adı, Dzaudjiko oldu. Kasabaya, Beria'dan sonra tekrar Ordjonikidze adı verildi. Temirhan Şura'nın adı, Buynaksk olarak değiştirildi. Şamil hakkındaki resmi görüşler, bazen ufak tefek değişiklikler gösterirken bazen tamamen değişti. E. Waiter ve Z. Laqueux, *The Middle East in Transition* (Değişen Orta Doğu) adlı makalelerinde bu değişimi takdire şayan bir şekilde ele alıyor.

Şamil'i destansı ifadelerle anlatan Çarlık Rusyası, onun karşısında elde ettikleri zaferi daha büyük göstermek için zaman zaman Şamil'in cesaretini abartırdı. İlk Bolşevikler, Şamil'i bir kahraman olarak görüyordu. Neticede o, feodal çarlığın zulmüne karşı mücadele etmişti. Dahası Karl Marx, Şamil'in büyük bir demokrat ve ideolojik bakımdan komünizmin öncüsü olduğunu düşünüyordu. 1930 yılında yayınlanan bir parti el kitabında, "Şamil'in dini bir hareketin lideri olması, ilerici çabalarının önemini azaltmaz. Sınıf mücadelesi, kalkınmış kapitalist toplum şartlarında çoğu zaman içeriğini gizleyen şekiller alır," diye yazıyordu.

Şamil, savaşın sonuna kadar örnek bir halk kahramanı olarak kaldı. Destansı savaş yılları, Stalingrad ve Berlin'e düzenlenen son taarruz, parti içinde ince değerlendirmeler yapmaya fırsat bırakmamıştı. Fakat savaştan sonra 1947 yılında Şamil ve Mürit hareketi, militan İslam'ın bir ifadesi ve aşırı gericisi diye nitelendi ve eleştirildi.

Ne yazık ki Şamil, Çarlık rejimine direnirken Rus kanı dökmüştü. Bunu göz ardı etmek zordu. Savaş sırasında bütün eski askeri zaferler, çarlık döneminde ve çoğu zaman emperyalist planlar doğrultusunda yaşanmış olmasına bakılmaksızın yüceltildi. Dolayısıyla Rusya'ya kafa tutan ve Rus askerleriyle savaşan Şamil, otomatikman düşmana dönüştü. (Dağıstan *avullarından* geçen seyyahlar, İmam'ın yönü duvara çevrilmiş fotoğraflarıyla

karşılaşırdı. Bu durum siyasi bir nedenden ziyade fotoğrafı yasaklayan İslam inancından kaynaklanıyordu.)

Bütün bu ithamların arkasında, dağlarda yeniden şiddetli bir direnişin başlamasından duyulan endişe vardı. Savaşın hemen ardından çeşitli Kafkas aşiretlerinin sürgüne gönderilmesi, Rus hükümetinin “ele geçirdiği” Kafkasya konusunda ne kadar büyük bir kaygı duyduğunu gösteriyor. Peki ama Kafkasya, gerçekten de ele geçirildi mi? Kafkasyalılar, en iyi ihtimalle duruma boyun eğmişti; ancak çarın askerlerinden Kazak yerleşimcilere, devrimcilerden Kızıl Ordu’ya, (destansı son direnişini burada yapan) Beyaz Ordu’dan Bolşevik yönetime, Nazi işgalinden Sovyet diktasına kadar bütün işgalcilere direndiler. Halk, Sovyet diktasına o kadar içerledi ki bazıları, Almanların yönetimi altında durumlarının daha iyi olacağını düşünmeye ve Hitler’in tekliflerine sıcak bakmaya başladı.

Şamil’in teslim olmasından sonraki yüzyıl boyunca ayaklanıp savaşmayı bekleyen, Çarlık rejiminden ya da diğer yönetimlerden kaçan kanun kaçaklarını kollayan bir direniş unsuru dağlarda varlığını sürdürdü. 1905’ten itibaren Kafkasya, devrimci ve karşı devrimcilerin yuvası oldu. Genç Stalin’in öncülüğünü yaptığı Transkafkasya Eylemcileri, burayı karargâh edindi. Bu grubun düzenlediği çılgın baskınlar, eskiden bölgede yaşayan *abrek*lerin yani eşkıyaların yiğitliğini andırıyordu. O zamanlar Josef Çugaşvili olarak tanınan Stalin, 1907’de Tiflis’in en işlek caddelerinden birinde, güpegündüz ve Kazak muhafızların gözünün önünde bomba patlatarak tarihin en cüretkâr banka soygunlarından birini gerçekleştirdi. Çalınan para, partinin kasına aktarıldı ve yeni matbaalar kurmak için kullanıldı. Kafkasya, Bolşevik propagandasının merkeziydi. Tiflis’teki evlerin mahzenlerine ya da dağlardaki *sakli*alara gizlenen matbaalarda, milyonlarca kışkırtıcı kitapçık basıldı. Yerel hapisaneler, Kafkasyalı mahkûmları tutmayı başaramıyordu. Bir mahkûm kaçtığında, dağlar ve vadiler kaçağı koruyup kolluyordu. Burada direniş, bir yaşam şekliydi. Lenin, bağımsızlık ruhuna sahip Dağıstanlıları Bolşeviklere katılmaya ikna etmek için General Denikin’le birlikte Moskova

müzelerinde bulunan Şamil'in sancak ve ganimetlerini gönderdi. Dağlılar, Bolşeviklere ne kadar dirense de Kazaklardan herkesten çok nefret ediyordu. Mürit Savaşları sırasında aldıkları yaraları ve maruz kaldıkları aşağılanmayı hiç unutmamışlardı. 1919'da Gunib'de korkunç bir savaş yaşandı. Şalti'deki köprüden atılan yüz altmışın üzerinde Kazak, bir zamanlar burada can veren dağlıların akıbetini paylaştı.

Savaştan sonra 1944 yılında bazı mücadeleci azınlık gruplarının Kafkasya'dan gönderilmesinin münasip olacağına karar verildi. Nazilerle işbirliği yapan ve Sovyet yönetimi altında tehlike oluşturacak derecede huzursuzluk çıkaran (1930 ve 1941 yıllarında ayaklanmalar çıktı) Çeçen özerk cumhuriyetindeki insanlar, toplanarak Orta Asya'daki çalışma kamplarına ya da sürgün yerleşimlerine gönderildi. Bütün Çeçen halkı, yirmi dört saat içinde gitmişti. Boşalan bölgelere, Oryol ve Kursk'tan getirilen itaatkâr Ruslar yerleştirildi; ancak Çeçenler gibi zorunlu göçe tabi tutulan Ruslar, yeni yerlerine alışmada zorluk çekti. Bu kitlesel dağılmada, yedi millet yerinden edildi. İşbirlikçi Kırım Tatarları, yeniden Ukrayna'ya yerleştirildi. Bazı Ukraynalılar, Kazak Cumhuriyeti'nin başkenti Almatı'ya gönderildi.

Farklı bölgelere dağılan Kafkasyalılar, günümüzde *avullarına* ve vadilerine geri dönüyor. Mürit hareketine dair tarihi çalışmalar, kütüphane raflarındaki yerlerini alıyor. Şamil'e anlayışla yaklaşan kitaplar, yeniden gün yüzüne çıkıyor. Şamil hakkında Dağıstan ve Moskova'da düzenlenen önemli konferans ve münazaralar, onun Rus karşıtlığından ziyade Çarlık rejimine karşı olduğunu vurguluyor. Dağıstan Kültür Bakanlığı, yerel müzede Şamil hakkında bir dizi sergi açtı. Şamil'in mahzun sancakları, mekânın bir köşesinde ziyaretçileri karşılıyor. Fakat bu sancakların gölgesi, müzeyi ve bulundukları küçük kasabayı aşır Şamil'in bütün hayatı boyunca hürriyet mücadelesi verdiği dağlara uzanıyor.

ŞAMİL'İN, EŞLERİNİN VE ÇOCUKLARININ SOYAĞACI

Şamil, Dağıstan'ın Üçüncü İmamı. D. Gimri 1798. Ö. Medine 1871. Gimrili bir Avar olan Dengav'la Bahu Mesedu'nun oğlu. Soylu bir aileden geliyor.

Fatma. Şamil'in ilk eşi. D. Untsukul 1870. Ö. Alusind. Meşhur cerrah Abdülaziz'in kızı. Üç oğlu, iki kızı var:

- 1 Cemaleddin
- 2 Gazi Muhammed
- 3 Muhammed Şefi
- 4 Nefise
- 5 Fatma

Cevheret. Şamil'in ikinci eşi. D. Gimri 1821. Ö. Ahulgo 1839.

Tek oğlu Said, bebekken öldü.

Zahidet. Şamil'in üçüncü eşi. D. Gazi Kumuk 1823. Ö. Medine 1870. Şamil'in manevi hocası, Hz. Peygamber'in soyundan gelen Molla Cemaleddin'in kızı. İki kızı ve bir oğlu var:

- 1 Nacabat
- 2 Bahu Mesedu
- 3 Muhammed Kâmil

Şuanat. Şamil'in dördüncü eşi ("İnci"). D. Mozdok 1825. Ö. İstanbul 1876. İslam'ı benimseyen Hristiyan bir esir. Bir kızı var: Safiye.

Emine. Şamil'in beşinci eşi. (Çeçen) Kist. D. 1835. Boşanma 1858. Çocuğu yok.

Aile: Alfabetik sırayla

Bahu Mesedu. Şamil'in (Zahidet'ten doğan) beşinci kızı. D. Dargiye-Vedan 1856. Ö. İstanbul 1875.

Cemaleddin. Şamil'in (Fatma'dan doğan) en büyük oğlu. D. Gimri 15 Haziran 1831. Ö. Karatay 12 Temmuz 1858. 1839 yılında Ruslar tarafından esir alındı. 1856 yılında Kafkasya'ya geri döndü.

Fatma. Şamil'in (Fatma'dan doğan) ikinci kızı. D. Dargiye-Vedan 1843. Ö. Medine 1871. Molla Cemaleddin'in oğlu Abdurrahim'le evlendi.

Gazi Muhammed. Şamil'in (Fatma'dan doğan) ikinci oğlu. D. Gimri Nisan 1833. Ö. Medine 27 Eylül 1902. 1851 yılında İmam'ın veliahdı ilan edildi. 1851 yılında Kerime'yle evlendi. Çocukları olmadı. İkinci eşi: Kıstaman (Habibe). İlk çocukları Nefise. D. İstanbul 1873 Ö. İstanbul 2 Kasım 1950. 1888 yılında Medine Genel Valisi, Şeyh-ül Harem Mareşal Şaplı Bereket Osman Ferid Paşa'yla evlendi. On bir çocuklarından beşi hayatta kaldı.

Kâmil. (Muhammed.) Şamil'in (Zahidet'ten doğan) beşinci oğlu. D. Kaluga 1861. Ö. İstanbul 18 Ocak 1951. Nebihe'yle evlendi. Dört çocuğu oldu: Said, Naciye, Nacabat. Hepsi, Türkiye'de yaşıyor. Cemaleddin, Şam'da öldü.

Kerime. Gazi Muhammed'in ilk eşi. D. Tiflis 1835. Ö. Kaluga 1861. İlisu Sultanı Danyal Bey'in kızı.

Kıstaman. (Habibe.) Gazi Muhammed'in 1863'te evlendiği ikinci eşi. D. Çoh 1844. Ö. Medine 1903. Kafkasya'nın en meşhur kılıç ve demir ustası Çohlu Daoudilaou'nun kızı.

Muhammed Şefi. Şamil'in (Fatma'dan doğan) üçüncü oğlu. D. Baycan 1839 Ö. Pyatigorsk 1904. İlk eşi Naip Enka Hacı'nın kızı Emine. İkinci eşi Kazanlı Tatar Mirza Ahmet Ayagofun kızı Meryem. İki kızları ve bir oğulları oldu. Muhammed Said, Ö. Moskova 1924.

Nacabat. Şamil'in (Zahidet'ten doğan) üçüncü kızı. D. Dargiye-Vedan 1846. Ö. İstanbul 1874. Muhammed Emin'in oğlu Çerkes Davud'la evlendi. Kızları, bebekken öldü.

Nefise. Şamil'in (Fatma'dan doğan) en büyük kızı. D. Dargiye-Vedan 1842. Ö. Kaluga 1862. Molla Cemaleddin'in Abdurrahman'la evlendi. Kızları, 1874'te İstanbul'da öldü.

Safiye. Şamil'in (Şuanat'tan doğan) dördüncü kızı. D. Dargiye-Vedan 1855. Ö. Medine 1870.

Şamil, Gazi Muhammed ve Muhammed Şefi - son fotoğrafları, 1869.

YAZARIN NOTU

İçeriğin büyük kısmını, 19. yüzyıl Rus askeri kaynaklarından aldım. Sömürgeleştirme süreci nedeniyle Kafkasya'daki isimlerin büyük kısmı Rusçalaştırılmış. Bu nedenle Kafkasça Kaçalık, Kaçalıkov'a dönüşmüş. Bu durum anlaşılabilir; ancak yapılan etnografik bakımdan yanlış olduğu için Kafkasyalıların bu duruma içerlemesi de, en az o kadar anlaşılabilir.

Genellikle, bana en uygun gelen yazım şeklini tercih etmeye çalıştım. Rusça ve Kafkasyaca yer isimlerinde söylenişe en yakın yazımı kullandım; ancak isimleri, tek bir biçime sokmaya çalışmadım. İngilizcede geleneksel yazım şekliyle Chechnya (Çeçenistan), bu haliyle yazıldığında 'kecknia' diye okunma riski taşıyor. "Khazi Mohammed" adındaki Khazi, Arapça söyleniş şekline klasik Ghazi kelimesinden daha yakın geldi. Daha yaygın kullanılan Worontzov yerine kulağa daha hoş gelen Voronzov'u kullandım. Chichagova ve Davidova isimleri, Chichagov ve Davidov soyadlarının dışı hali.

Şamil'in ailesinde birçok kişiye Muhammed ismi verilmiş. İki ayrı kuşakta Fatma ve Nefise, ayrıca çok sayıda Hacı, Abdurrahim ve Abdurrahman var. Konuya hâkim olmayan okuyucuların anlaması için aynı isme sahip iki farklı kişiden bahsederken farklı yazım şekilleri kullandım. Bu nedenle Şamil'in oğlunun adını

Djemmal-Eddin diye yazarken, ona adı verilen Molla'yı Jamul u'din diye bıraktım. Kâhya Hacı'yla genç Naip Hacı, ikincisine Hacı Harito demeseydim, birbirleriyle karıştırılabilirdi. Muhammed ön adı, bazı kaynaklarda anlaşılması kolay olsun diye Magma, Magomet ya da Magomoi olarak kullanılmış.

Kafkasyalılar için kullanılan Çerkes kelimesi, 19. yüzyıl İngiliz kaynaklarında ve bu kaynaklardan alıntı yapılan yazılarda sürekli karıştırılıyor. Okuyuculara şunu hatırlatmak isterim; "Kafkasyalı" kelimesi, Kafkasya'da yaşayan bütün aşiretler için kullanılırken "Çerkes" kelimesi, Çerkesya'da yaşayan halklara verilen ad. "Tcherkess," aynı ismin Rusça hali. "Tatar" kelimesi, Ruslar tarafından çok farklı kökenlere sahip aşiretleri tarif etmek için kullanılıyor. Yerliler içinse "Tatar" kelimesi Türk ve Moğol kökenlileri ifade ediyor.

L. B.

TEŞEKKÜR

Bu kitabın yazılmasına cömertçe yardım eden herkese minnettarım. İlk olarak, ellerindeki eşsiz kaynakları samimiyetle paylaşan İmam Şamil'in torunlarına teşekkürlerimi sunarım. Kont İllarion Vorontsov Daşkov, üçü Kafkasya Valiliği yapan ataları hakkında bana paha biçilmez malzemeler verdi. (Annesi Mareşal'in yeğeni Anne Baryatinski olan) Prens Aleksey Şerbatov, aile evraklarını ve büyük dayısı Prens Baryatinski'nin yayınlanmamış portresini cömertçe benimle paylaştı.

Birçok insan, cömertçe bana zaman ayırdı ve sabırla sorularımı cevaplayıp bana yol gösterdi. Özellikle Reşat Nuri Darago beyefendiye ve eşleri hanımefendiye, Mösyö Jacques Vimont'a ve Albay Serge Obolensky'e teşekkür ederim. Kafkasya labirentindeki yolculuğumda bana yol gösteren ve arkadaşlık eden Madam Lucia Davidova'ya minnettarlığımı kelimelerle ifade edemem. Kafkas araştırmalarına gömüldüğüm yıllarda coşku ve anlayışla bana destek olan kocam Romain Gary'e özel bir teşekkür borçluyum.

Tolstoy Vakfı'ndaki çalışmalarından zaman ayırıp babasının Kafkasya'daki hayatını anlatan Kontes Aleksandra Tolstoy'a teşekkür ederim. Verdiği desteklerden ötürü tarihçi Mösyö Constantine de Grunwald'a ve kitapta kullanılacak görsellerle ilgili

görüş ve alakasını esirgemeyen Mösyö André Malraux'a şükranlarımı sunarım. Burada Prens Gargarin'in Kafkasya'da görevliken yaptığı harika çizimlerden bahsetmeden geçemeyeceğim. Bu eserler, hem gerçek hem de hayali özellikler barındırıyor. Hacı Murat'ın portresinde, hayranlık uyandıran manzaranın yanı sıra "Kızıl Şeytan'ı" sanki canlıymışçasına görebiliyoruz.

Mürit Savaşları hakkındaki kaynakların çoğu, Rusça yazılmış. Birkaçı, Arapça ya da Türkçe. Bu eserlerin tercümesinde karşılaştığım zorluklarda benimle birlikte çalışan herkese, özellikle Mösyö Nikolai Gubsky'e, Muhammed Ali Işık beyefendiye, Necla Tonak hanımefendiye, içeriği derleme sürecinde yaptığı paha biçilmez yardımlarından ötürü Sayın Hugh Brooke'ye teşekkür ederim. Kitabın ilk halindeki kaostan düzen oluşturmam için fedakârcı çalışan Sayın Osyth Leeston'a özel teşekkürlerimi sunarım.

SSCB'nin Londra ve Paris büyükelçiliklerine, Paris'teki Türk büyükelçiliğine, burada çalışan Bahattin Örnekol beyefendiye ve İstanbul'daki bütün devlet dairelerine gösterdikleri sabır ve işbirliğinden ötürü şükranlarımı sunarım. Fransa Millî Kütüphanesi, Columbia Üniversitesi, New York Halk Kütüphanesi, New York Toplum Kütüphanesi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Kütüphanesi ve Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun kütüphanesi, sonsuz yardımlarda bulundu. Ve özellikle Londra Kütüphanesi. J. F. Baddeley'e yürekten teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Kafkas dağlarını görmeden uzun süre önce, *Conquest of the Caucasus (Rusların Kafkasya'yı İstilas)* adlı eseri ilgimi çekmişti. Kendi araştırmama başladığımda, Londra Kütüphanesi'nde Baddeley'in bağışladığı kitaplardan oluşan bölümü gördüm. Bu bölüm, yüzyılın başlarında Rusya'da yaşadığı dönemde topladığı Rusça kaynakları, kendi notlarını ve dizinini içeriyor. Bu kaynakları kullanarak olaylar ve kişilere dair kendi değerlendirmelerimi oluşturdum ve aylarca SSCB'deki kütüphane ve arşivlerde çalışarak - kitabı yazdığım dönemde hayalini kurduğum bu projeyi gerçekleştiremedim - elde edebileceğim bilgiler öğrendim.

Babası Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa'nın yakında çıkacak biyografisinden bazı kaynak ve malzemeleri bana ilettiği için

Hadduç Dağıstanlı hanımefendiye minnettarlığımı ifade etmek isterim. Kafkasya'yla ilgilenen herkes, Türkiye'de yayınlanacak bu kitabı okumak için sabırsızlanıyor.

Son olarak, (kitapseverler için eşsiz eserlerle dolu) Librarie Orientale adlı kitapçısında saatler geçirdiğim, Kafkasya hakkındaki kendi koleksiyonumu oluşturduğum tavsiye ve yardımları sayesinde Şamil'in torunlarını bulduğum Parisli Mösyö Samuelian'a teşekkür ederim.

Eserlerinden alıntı yapmama izin veren aşağıdaki yayıncılara minnettarım:

Ivan Ilych, Hadji Murad and Other Stories, Leo Tolstoy (World's Classics Series), çeviren Louise ve Aylmer Maude. Oxford University Press. s. 72, 276-7. *A Hero of Our Times*, Mikhail Lermontov. George Allen & Unwin Ltd. s. 193. *My Past Thoughts*, Alexander Herzen, çeviren Constance Garnett. Chatto & Windus Ltd. s. 159, 160, 184, 240-1. *The Russian Conquest of the Caucasus*, J. F. Baddeley. Longmans, Green & Co. Ltd. s. 233, 300, 409. *Eternels Compagnons de Route*, D. Merejkovsky. Éditions Albin Michel. s.194-5. *La Sainte Russie*, Fraszızcaya çeviren Henri Troyat. Editions Bernard Grasset. s. 195. *Nicholas I*, Constantin de Grunwald, çeviren Bridget Patmore. MacGibbon & Kee/Douglas Saunders. s. 360, 362. *Dead Souls*, Gogol. Benn's Essex Library, editör Edward G. Hawke, önsöz Stephen Graham. s. 145-6.

KAYNAKÇA

- ABERCROMBY, J. *A Trip through the Eastern Caucasus*. Londra 1889.
- ALLEN, W. E. D. *A History of the Georgian People*. Londra 1932.
- ALLEN, W. E. D. ve MURATOFF, P. *Caucasian Battlefields*. Cambridge 1953.
- ARBERRY, A. J. *An Introduction to the History of Sufism*. Londra 1943.
- BADDELEY, John F. *The Russian Conquest of the Caucasus*. Londra 1908.
The Rugged Flanks of the Caucasus. 2 cilt. Oxford 1940.
- BALLEYDIER, Alphonse. *Histoire de l'Empereur Nicolas*. Paris 1857.
- BECHHOFFER-ROBERTS, Carl Eric. *In Denikin's Russia and the Caucasus, 1919-1920*. Londra 1921.
- BELL, J. S. *Journal of a residence in Circassia, 1837-39*. 2 cilt. Londra 1840.
- BENCKENDORF, Count Constantin de. *Souvenirs intime d'une Campagne au Caucase, 1854*. Paris 1858.
- BODENSLADT, Frédéric. *Les Peuples du Caucase et leur guerre d'indépendance contre la Russie*. Paris 1859.
- BOHUSZ, Sciestrzencewicz. *Histoire de la Tauride*. 2 cilt. Paris 1800
- BRAYLEY HODGETTS, E. A. *The Court of Russia in the Nineteenth Century*. Londra 1908.
- BROCKELMANN, Carl. *History of the Islamic People*. New York 1947.
- BROWN, Edward Granville. *A Year among the Persians, 1887-8*. Londra 1893.
- BUXTON, Harold. *Russian Rule in the Caucase*. Londra 1914. *Cambridge History of British Foreign Relations (The)*. Cambridge 1923.
- CUNYNGHAME, Sir Arthur. *Travels in the Eastern Caucasus, etc*. Londra 1872.
- CUSTINE, Astolphe de. *La Russie en 1839*. Paris 1843.
- CZARTORYSKI, Prince Adam. *Mémoires*. Paris 1887.
- DEPPING, G. *Shamyl, le Prophète du Caucase*. Paris 1854.

- DITSON, George Leighton. *Circassia; or, a Tour to the Caucasus*. New York 1850.
- DUMAS, Alexandre. *Impressions de voyage*. Paris 1868. *Ein besuch bei Shamyl-Briefe eines Preussen*. Berlin 1855.
- FLORINSKY, Michael. *Russia: a History and an Interpretation*. 2 cilt. New York 1953.
- FONTON, V. *La Russie dans l'Asie Mineure*. Paris 1840.
- FRESHFIELD, Douglas. *Travels in the Central Caucasus and Bashan*. Londra 1869.
- GAGARIN, Prince Grigorii Grigorievitch. *Le Caucase Pittoresque, dessiné d'après nature par le Prince G. G. Gagarin (texte par le Comte Ernest Stackelberg)*. Paris 1847.
- GAUTIER, Théophile. *Voyage en Russie*. Paris 1867.
- GOBINEAU, Count Joseph Arthur de. *Souvenirs de Voyage*. Paris 1872. *Les Religions et les Philosophies dans l'Asie Centrale*. Paris 1865.
- GOLOVIN, Ivan. *La Russie depuis Alexandre le Bien-Intentionné*. Paris 1859.
- GROUSSET, R. *L'Empire des Steppes*. Paris 1938.
- GRUNWALD, Constantin de. *Trois siècles de diplomatie russe*. Paris 1945. *Tsar Nicholas I*. Paris 1952.
- HAXTHAUSEN, Baron von. *The Tribes of the Caucasus*. Londra 1835. *The Russian Empire*. 2 cilt. Londra 1856.
- HERZEN, Alexander. *Du développement des idées révolutionnaires en Russie*. Paris 1851. *Mémoires*. 6 cilt. Londra 1924.
- HOMMAIRE DE HELL, Madam Adèle. *Lettres et Mémoires, après la prétendue traduction du Prince P. P. Wiasemsky, forme fragmentaire*. Paris 1887.
- HOMMAIRE DE HELL, Adèle ve Xavier. *Travels in the steppes of the Caspian Sea, the Crimea, the Caucasus, etc*. Londra 1847.
- HOMMAIRE DE HELL, Xavier. *Voyage dans les steppes du midi de la Russie*. 3 cilt. Paris 1844.
- Les steppes de la mer Caspienne. Le Caucase, la Crimée et la Russie méridionale, historique et scientifique*. Paris 1843-5.
- JESSE, William. *Notes of a Half-Pay in search of health*. Londra 1841.
- LACROIX, P. *Histoire de la vie et du règne de Nicholas I*. Paris 1865.
- LAMMENS, H. *Islam. Beliefs and Institutions*. Londra 1929.
- LANG, David. *The Last Years of the Georgian Monarchy*. New York 1857.
- LAQUEUR, Waiter Z. (ed.). *The Middle East in Transition*. New York 1958.
- LERMONTOV, M. *A Hero of Our Times* (çev. E. ve C. Paul). Londra 1940.
- LOFTUS, Lord Augustus. *Diplomatic Reminiscences*. Londra 1929.
- MARLINSKY, Alexander. (Bestoujev) *Esquisses Circassiennes – Esquisses sur le Caucase*. Paris 1854.

- MARNIER, X. *Du Danube au Caucase. Voyages et littérature*. Paris 1854.
Mémoire de la Province du Shirvan en forme de lettre adressée au Père Fleuriau – Lettres édifiantes. Lyon 1819.
- MEREJKOVSKY, D. *Éternels Compagnons de route*. Paris 1949.
- MERLIEUX, Édouard. *Souvenirs d'une Française captive de Shamyl*. Paris 1857.
- MILTON MACKIE, J. *Life of Shamyl*. Boston 1856.
- MONTPEREUX, F. Dubois de. *Voyage au tour du Caucase, chez les Tcherkess, Abkhases, et, en Arménie, Géorgie et le Crimée*. 6 cilt. Paris 1839.
- MORELL, J. R. *Russia and England. Their strength and weakness*. New York 1854.
- MOUNSEY, H. A. *A Journey through the Caucasus and interior of Persia*. Londra 1872.
- MOURIER, J. *La Mingrélie*. Paris 1883.
- OHSSON, C. d'. *Des peuplades du Caucase*. Paris 1828.
- OLIPHANT, Laurence. *The Russians Shores of the Black Sea*. Londra 1854.
The Trans-Caucasian campaign of the Turkish Army under Omer Pasha (1806- 1871). Edinburgh ve Londra 1856.
- ORSOLLE, E. *Le Caucase et la Perse*. Paris 1828.
- PALÉOLOGUE, G. Maurice. *La Russie des Tzars pendant la Grande Guerre*. Paris 1922-3.
The Tragic Romance of Alexander II. Londra 1926.
Revelations of Russia in 1846. (Anon.) 2 cilt. Londra 1846.
- ROUX, C. *Alexandre II. Gorchakoff et Napoleon III*. Paris 1913.
- RUMBOLD, Horace. *Recollections of a diplomat*. 2 cilt. Londra 1902.
- SALA, G. A. *Journey due North*. Londra 1858.
- SCHLEGEL, C. W. Friedrich von. *The Philosophy of History*. 2 cilt. Londra 1835.
- SHEIL, Lady. *Life and Manners in Persia*. Londra 1856.
- SKRINE, F. H. *The Expansion of Russia, 1815- 1900*. Cambridge 1904.
- SOLOGUB, A. V. A. *Au bard de la Néva*. Paris 1856.
- SPENCER, Yüzbaşı. *Turkey, Russia, Black Sea and Circassia*. Londra 1854.
Travel in Western Caucasus in 1836. Londra 1838.
Turkey and Russia. Londra 1854.
- SUMMER, B. H. *Russia and the Balkans, 1870-1880*. Oxford 1937.
- SYKES, Sir Percy. *A History of Persia*. 2 cilt. Londra 1921.
- THIELMANN, Max von. *Journey in the Caucasus. Persia and Turkey in Asia*. Londra 1875.
- TOLSTOY, Alexandra. *Léon Tolstoi, mon père*. Paris 1956.
- TOLSTOY, Leo. *Ivan Ilych and Hadji Mourad*. Oxford 1935.
The Diaries of Leo Tolstoy, 1817-52. Londra 1917.

- URQUHART, D. *Progress and Present Position of Russia in the East*. Londra 1838.
- USSHER, John. *Journey from London to Persepolis*. Londra 1855.
- VASSILI, Count Paul. *Behind the veil of the Russian Court*. Londra 1914.
- VERDEREVSKY, M. *The captivity of two Russian Princesses* (çev. H. Sutherland Edwards). Londra 1857.
- VERNET, Horace. *Lettres intimes pendant son voyage en Russie, 1842-1843*. Paris 1856.
- WAGNER, Frederick. *Schamyl and Circassia*. Londra 1854.
- WAGNER, Maurice. *Travels in Persia, Georgia and Kurdistan*. 3 cilt. Londra 1856.
- WALISZEWSKI. *Autour d'un trône. Catherine II de Russie*. Paris 1897.
- WARDROP, Oliver. *The Kingdom of Georgia*. Londra 1888.
- WILBRAHAM, Yüzbaşı Richard. *Travels in the Trans-Caucasian Provinces of Russia*. Londra 1839.
- WOHL, Janka. *Souvenirs d'une compatriote*. Paris 1887.
- WOLFF, Reverend Joseph. *Narration of a mission to Bokhara (1843-1845)*. Londra 1846.
- WRANGEL, Baron W. *Memoirs, 1847-1920*. Londra 1927.

Özel Kaynaklar ve Dergiler

- Bibliographia Kavkaza. Sayı I. St. Petersburg 1874-6.
- CONSTITUTIONS; ELECTORAL LAWS AND TREATIES, in Near and Middle-East. New York 1947.
- CROZIER'S QUARTERLY, 1944.
- THE ENCYCLOPEDIA OF ISLAM. Londra 1913-34. FRAZERS MAGAZINE. Ocak 1873.
- IZVESTIA. 14 Ekim 1939.
- KAVKAZKI JOURNAL, Tiflis, Sayı 72- 6.
- MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES. Correspondance Commerciale, Tiflis, 1842-71, Tome III. Correspondance Politique, Russie, Cilt 211, 1854.
- LE MONDE SLAVE. 1925-6.
- LE PAYS. 9 Eylül 1854; 4 Ekim 1854. REVUE DES DEUX MONDES. 15 Aralık 1865. REVUE LITTÉRAIRE ÉTRANGÈRE. Ocak 1854.
- THE SOVIET ENCYCLOPEDIA, 2. Baskı, Moskova 1949-58.
- L'UNIVERS. 8 Eylül 1854; 10 Eylül 1854; 11 Eylül 1854. Voprosi Istorii, No. 7. 1956.

- Adati Kavkazkhi Gortzev*. Adats of the Caucasian Tribe of Gortzev. F. Leontovitch. Odessa 1883.
- Akti Sobranniye Kavkazkoy Arkheografitcheskoi Komissii* (Kafkasya Komisyonu'nun Arkeografik Belgeleri). Tiflis.
- ArkhibVoronov* (Vorontsov Arşivleri) . Moskova 1870-95.
- BOGDANOV, D. P. *Pamiat o Shamyle v Kalouga* (Şamil'in Kaluga Hatıraları). Istoriiicheski Vestnik. St. Petersburg 1913.
- BRUCKNER, A. *Smert Pavla I* (I. Pavel'in Ölümü). Moskova 1909.
- CHICHAGOVA, M. N. *Shamyl na Kavkazie ii v Roussii* (Şamil, Rusya'da Kafkasya'da). St. Petersburg 1889.
- GORCHAKOV, N. *Vtorjenie Shamyla v Kabardou 1848* (Şamil'in Kabarday'e girişi). Kavkazkii Sbornik. Tiflis 1879.
- Kavkasky Sbornik* (Kafkas Günlükleri). Cilt VIII-X. St. Petersburg 1887-9.
- KAZEMBEK. *Muridism ii Shamyl* (Müritçilik ve Şamil). Rousskoye Slovo. St. Petersburg 1859.
- Kerimat neviestka Shamyla* (Şamil'in gelini Kerime). Istorichesskii Vestnik. Cilt 121.
- Lermontov, M.Y.* Akademia Naouk, SSCB. Leningrad 1953.
- Narodi Dagestana* (Dağıstan Halkı). Akademia Naouk, SSCB. Moskova 1955. *Novir Mir* (Yeni Dünya). Cilt 33. No. 2. Moskova 1957.
- Pamyatnaiya Knizka Dagestanskoi oblasti* (Dağıstan İli Kayıtları). Temirhan Şura 1895.
- POTTO, GENERAL V. A. *Termolova v Dagestan* (Yermelov'un Dağıstan Seferleri). Rousskaia Starine (Eski Rusya). Cilt XXIV. Moskova 1879.
- PRZHETZLAVSKI, P. G. *Shamyl ii ego semya a Kalougye 1863-1865* (Şamil ve ailesi Kaluga'da). Rousskaia Starina. St. Petersburg 1877.
- RUNOVSKY, A. *Zapicki Shamyla* (Şamil üzerine Notlar). St. Petersburg 1861.
- TAHIRA, MOHAMMED AL KARAHİ. *Khronika* (Hatırat, Şamil dönemindeki Dağıstan savaşları hakkında). Arapçadan çeviri. Akademia Naouk, SSCB. 1941.
- Voprossi Istorii* No. 7 (Tarihi Meseleler). Moskova 1956.
- ZAHARIN, I. N. *Kavkaz ii ego geroi* (Kafkasya ve Kahramanları). St. Petersburg 1902. *Vstretchi ii vospominaniya* (Tasadüf ve Hatıralar). St. Petersburg 1903.

